
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00264913 5

OVERZICHT VAN DE GESCHIEDENIS DER JODEN.

ISRAËL EN DE VOLKEN.

OVERZICHT

VAN DE

GESCHIEDENIS DER JODEN

TOT OP ONZEN TIJD.

DOOR

Mr. ISAAC DA COSTA.

TWEEDE DRUK.

UTRECHT,
C. VAN BENTUM.
1876.

A travers tant d'états, d'âges, de lieux divers,
Avec leur vieille loi parcourant l'univers:
Seuls ils sont demeurés sur sa base profonde,
Comme ces vieux rochers, contemporains du monde.

DELILLE.

TOEËIGENING

AAN

ISRAËLS VERSTROOIDEN.

Wien biede ik ze aan, dees bladen, vol geschreven
  Van smart en smaad, en wederwaardigheên
Onpeilbaar diep, toch wonderhoog verheven? —
  Wien buiten U, mijn volk, mijn vleesch en been?
Ja, Israël! aan U, Gods eerstgekende,
  Sints, toonbeeld van Zijn toorn, van land tot land,
By 't schetsen van wiens lange, lange ellende,
  Mijn broedren! schier verstijfd waar deze hand,
Bezwemen 't oog, dat onze ban aanstaarde,
  Bezweken 't hart, dat de oorzaak overdacht,

Stond over U, verstotenen der aarde,
Niet nog een woord der toekomst uitgebracht:
»Zy zullen zien, Wiens wet, Wiens hart zy braken, —
(Verbreken doet Hy nimmer Zijn verbond!) —
»En kussen zullen ze eens, wien zy doorstaken!"
Genade komt ons tegen uit de wond.

VOORREDE.

Sints vrij jeugdigen leeftijd was my de Geschiedenis der Joden een anhoudend voorwerp van belangstelling, nadenken, en studie. Het was en beslissend oogenblik voor mijn later en inwendig leven, toen het ny, te midden van allerlei aanraking met Ongeloof en Spotterny, toch enmaal, en sedert meer en meer, voor altijd duidelijk werd, dat de Geschiedenis van Israël en zijne Vaderen, gelijk wy die bezitten in den Bijbel, geen kunstig verdichte fabel zijn kan. Twee groote lichtpunten leven my by van het oogenblik aan, dat deze studiën belangrijk, straks dierbaar werden aan mijn hart: by God is geen ding onmogelijk! — nmogelijk, menschelijk en zedelijk onmogelijk, daarentegen, zoude zijn ene aaneengeschakelde, consequente, met allerlei onloochenbare waareden van alle zijden overeenstemmende verdichting, hoedanig eene men annemen moet, *zoodra en zoo vaak men de onvoorwaardelijke waarheid an het Bijbelsche verhaal als historische werkelijkheid afwijst. Langs lezen weg kwam ik eindelijk tot eene even volle erkentenis van de Godelijke waarheid der Nieuw-Testamentische Openbaring, toen het intusschen reeds van elders voor mijnen geest helder was geworden, dat alleen láár de vervulling te vinden was van hetgeen Israëls Propheten van en lijdenden zoowel als heerlijken Messias en Bevrijder verkondigden.*

Het is intusschen niet zoo zeer de Bijbelsche Geschiedenis van het Joodsche volk, waarbij in het eerst mijne onderzoekingen bepaald werden, en tot welker doorgronding ik my byzonder voelde aangetrokken. Het was veeleer de latere Geschiedenis, het waren de lotgevallen van het verstrooide, van het over geheel de aarde als balling zwervende Israël, waarmede het allereerst hart en verstand by my te doen hadden. Het was de vraag naar de oorzaak van dat voorbeeldeloos verschijnsel: Israëls nationaal bestaan lang nadat het opgehouden heeft eene natie in staatkundigen zin te heeten, — het was de verwondering over dat vreemde verschijnsel, waarvan ik door eigene afkomst en bestaan mede een deel was, — wat my ten slotte tot de eenige oplossing leidde van zoo vele zielsvragen, die my sedert meer en meer de hoogste, dierbaarste, en heiligste werden. Die oplossing was — het geloof in een persoonlijken God, persoonlijk en menschelijk aan menschen bekend gemaakt, verschenen, geopenbaard.

Ja, het was zelfs in die latere Geschiedenis van Israël, welke met den ondergang van het aloude Vaderland een einde neemt, wederom eene zeer bepaalde specialiteit, waaraan zich mijne vragen en vorschingen hechtten, het was de kennis van het eeuwenlange verblijf der Joden in het Spaansche Schiereiland en hunne verstrooijing over de wereld sints 1492 *en* 1497 *ook van dáár. Zoo werd ik, door de altijd verrassende en beschamende leidingen van den Heer, wien mijne ziele aanbidt, van het onderzoek, om zoo te zeggen, eener familie-aangelegenheid opwaart geleid tot aan* ABRAHAM, *en wederom afwaart tot op* JESUS CHRISTUS, *den Zone* ABRAHAMS, *den Zone* DAVIDS, *Israëls Messias en Heiland, en aller volkeren Heil.*

En ook nadat my het Boek der Boeken, waarin Israëls weg en lot

vóór zijne algeheele verstrooijing beschreven ligt, de rijkste en voor mijn hart eenig wezenlijke kennisschat geworden was, bleef de latere en nieuwe afdeeling der Geschiedenis van mijn volk tot op dezen dag my altijd evenzeer aantrekken, en eene volheid aanbieden van groote leeringen. Zy werd my, naar dat ik dieper doordrong in de byzonderheden, en de uitkomsten zoo met de uitspraken van Gods Woord als met den loop van achttien wereldeeuwen in verband bracht, in diezelfde mate een steeds treffender getuigenis van de Goddelijke Waarheid der beide Testamenten, — een steeds voldingerder Apologie in het byzonder van het Evangelie des Nieuwen, — een steeds sprekender bewijs van den wezenlijken zin der reeds vervulde prophecyen, — een steeds zekerder waarborg van de aanstaande verwezenlijking der nog onvervulde.

Ook zonder deze korte vermelding of herinnering van hetgeen de studie der Geschiedenis mijns volks voor my was, zal niemand, die my kent, van het hier aangeboden Overzicht anders verwacht hebben, dan dat het de gebeurtenissen waarneemt en tot een door zich zelf te handhaven Geheel groupeert, van uit het standpunt des positiven *Christendoms. Maar juist daarom dan ook zal dit mijn Overzicht voor mijne broederen naar het vleesch, ja* dwaasheid *misschien, ja hier en daar* ergernis *kunnen zijn, maar nimmer iets wat ook voor* hun *gevoel het kenmerk ontbeeren zal van de medenationaliteit des Schrijvers. Ik bleef toch wel (neen! ik werd eerst recht) Israëliet, toen ik, door de genade van mijner Vaderen God en Zaligmaker, my Christen beleed.*

En laat nu voorts het werk voor zich zelve spreken, dat is, het oogmerk waaraan het zijn oorsprong verschuldigd is, verklaren, en de wijze waarop het aan dat oogmerk tracht te voldoen, naar vermogen

rechtvaardigen. Tegen alle opvatting, als of het eene geregelde en aaneengeschakelde Geschiedenis der Joden beloofde te zijn, vindt het, hoop ik, reeds genoegzamen waarborg in zijn titel van Overzicht. *Trouwens tot iets, dat naar eene volledige Geschiedenis der achttien eeuwen van Israëls ballingschap gelijkt, is men in onze dagen nog niet veel meer dan tot het aanbrengen of aanwijzen der bouwstoffen gevorderd. Mijne behandeling van het aangekondigde onderwerp is slechts een greep in dien nog zoo weinig geordenden chaos; doch een greep, die, eenigzins geslaagd, een wezenlijk beginsel van bezieling kan daarstellen. Het is de opmerking en aanwijzing telkens van die naauwe verhouding zoo van terugstooting als van aantrekking tusschen Israël en de overige volken der aarde van God gesteld, en zich in de meeste verscheidenheid van vormen en tijden in de oudere en nieuwere Joodsche Geschiedenis openbarende. Het is de oplossing van het verschijnsel in den Persoon van* CHRISTUS, om *wien Israël eens van alle volken werd afgescheiden,* door *wien het eenmaal met al de volken, tot beslissende eindoogmerken voor het lot der geheele wereld hereenigd zal staan.*

Vier Boeken zullen voor het Overzicht, gelijk wy het ons voorstelden, genoegzaam zijn.

Het Eerste *moet ons de Geschiedenis der Joden zoo binnen als buiten hun land in de groote trekken herinneren tot op den val van Jerusalem, mitsgaders op gelijke wijze toestanden voor oogen brengen van dat Jerusalem ook na haren ondergang als Tempelstad.*

Het Tweede *is bestemd om ons de Joden in hunne tweederlei ballingschap, die in het Oosten en die in het Westen, te doen kennen, en in hunne onderscheidene aanraking met volkstammen van vier werelddeelen voor oogen te stellen.*

Het Derde *heeft tot onderwerp dat gedeelte der nieuwe Joodsche Geschiedenis, waarover mijne vroegste belangstelling my tot nasporingen drong, voor welke my allereerst betrekkingen van afkomst en maagschap belangrijke bronnen aanboden. Het is de Spaansch- en Portugeesch-Joodsche afdeeling der Geschiedenis van Israëls vreemdelingschap.*

Het Vierde *moet de Joden beschouwen in hunne verhouding tot de Kerkhervorming der zestiende eeuw, tot de omwenteling der achttiende, — tot de groote maatschappelijke bewegingen der negentiende, — en eindelijk tot de in Gods Woord aangekondigde toekomst van Zijn Koninkrijk, de wederkomst in heerlijkheid van* JESUS CHRISTUS, *den Koning der Joden.*

Later misschien levert een Vervolg van dit Overzicht nieuwe bouwstoffen voor de Joodsche Geschiedenis in eene verzameling van feiten, byzonderheden, echte stukken, aanteekeningen en ophelderingen, welke wy in het bestek van den thans geleverden arbeid niet dan met verstoring van éénheid en beknoptheid zoude hebben kunnen opnemen.

Amsterdam, Juny 1848. D. C.

BERICHT BIJ DEN TWEEDEN DRUK.

DA COSTA *zelf mocht den tweeden druk van zijn »Israël en de Volken" niet beleven. In* 1860 *toch verwisselde hij de hope »met het aanschouwen," en eerst geruimen tijd later werd een tweede druk van dit werk, dat als een zijner voornaamste werken is aangekondigd, noodig.*

Toch is deze druk geen bloote herdruk: maar eene in zeker opzicht

door DA COSTA *zelven verbeterde en vermeerderde uitgaaf. Door de welwillendheid van des Dichters zoon, Mr.* A. DA COSTA *werd voor dien tweeden druk het met aanteekeningen verrijkte en van fouten gezuiverde Exemplaar van den Schrijver afgestaan aan den Uitgever, die er voor gezorgd heeft, dat dit alles in dezen nieuwen druk werd opgenomen.*

Nog meer: Al wat DA COSTA *in de »Nederlandsche Stemmen", den »Navorscher," den »Kunst- en Letterbode" en in 't Jaarboekje »Holland" over Israël's geschiedenis geschreven heeft, is mede door de welwillendheid van Mr.* A. DA COSTA *aan dezen tweeden druk, en wel afzonderlijk, als toegift en bijlage toegevoegd.*

De lezer ontvangt dus hier een werk dat geheel *van* DA COSTA *is: en dat* alles *bevat wat uit* DA COSTA'S *pen over Israëls geschiedenis gevloeid is.*

Het vinde zijn weg, en doe zijne uitwerking.

Utrecht,
10 October 1876.

DE UITGEVER.

INHOUD.

EERSTE BOEK.

TWEEDE BOEK.

DERDE BOEK.

VIERDE BOEK.

BIJDRAGEN.

OVERZICHT VAN

DE GESCHIEDENIS DER JODEN

TOT OP ONZEN TIJD.

EERSTE BOEK.

Daar leeft een volk, sedert de oudste tijden der wereldgeschiedenis, zich bewegende onder alle natiën en allerlei geslachten der aarde, in naauwe betrekking van zamenwoning of van omgang met die volken, toch van allen op gantsch eenige wijze eeuwen lang afgezonderd en tot op den huidigen dag karakteristiek onderscheiden. Het is een volk, dat alleen onder alle de volken zijnen oorsprong historisch weet aan te wijzen uit een enkel huisgezin, uit een eenigen stamvader. Zonen van ABRAHAM noemen zy zich, — kinderen van JACOB, het volk van Israël, heeten zy naar den naam van dezen laatsten in het gedenkwaardig drietal hunner patriarchen. En niemand, die hun de wezenlijkheid dier afkomst betwist! zoo vast staat de overtuiging daarvan in de overlevering, geschiedenis en bewustheid, zoo van de volken der Christenheid als van de belijders van den Islam. Maar ook niemand, die hun den roem dezer afkomst lichtelijk benijdt onder de natiën der wereld! zoo zeer heeft de haat dier volken juist dezen titel van eere voor Israël kunnen verkeeren in een kenteeken van smaad, terugzetting, uitsluiting. Zonen ABRAHAMS, bewaarders en belijders van de wet van MOSES en van de beloften der Propheten, dragen zy hunne genealogie als met bloed betuigd in hunne lichamen door die besnijdenis, welke hun vader ISAAC ten achtsten dage, hun aartsvader ABRAHAM zelve

op zijn negen en negentigste jaar, onderging. Discipelen van MOSES, doen zy sedert vier en dertig honderd jaren den uitroep hooren aan de wereld: „Hoor, Israël! de Heere uw God is een eenig God." Elken sabbath worden nog MOSES en de Propheten in hunne synagogen gelezen, even als nu reeds achttien honderd jaren geleden de Apostel JACOBUS daarvan als van eene toen reeds eeuwenoude gewoonte gewaagt. [1]

Een volk is het uit het Oosten! Na honderden, ja reeds tot duizenden vermenigvuldigde jaren teekent nog het gelaat van den in het Westen genaturaliseerden Israëliet zijne oorspronkelijke afkomst uit het Morgenland. Datzelfde Israëlitisch gelaat verkondigt *hier* den stamverwant van den Arabier der woestijn, den zoon van ABRAHAM, des Nomadischen Emirs, *daar* wederom het diep gebogen, maar onverbroken voorwerp der verdrukking en mishandeling eener lange reeks van eeuwen.

Een volk is het, van ouds, der vreemdelingschap! Als vreemdeling verkeerde hun eerste vader in het land, zijn' nakomeling toegezegd ten erfdeel. Vreemdelingen noemen zich nog die nakomelingen midden in het bezit van het beloofde en veroverde erfland, — van dat land hun ten eigendom geschonken en onder streng opgelegde afzondering door hen bewoond. Maar ook in een meer eigenlijken zin kenden ABRAHAMS nakomelingen vreemdelingschap, nog lang vóór dat zy, by verlies van heiligdom en hoofdstad, vaderland en vorsten, in ballingschap de aarde doorwandelden. Lang vóór Jerusalems tot op dezen dag onherstelden val, leverde het volk van Israël, schoon nog in Palestina zijnen hoofdzetel bezittende, aan Assyrië, Babylonië en Persië, nevens eene talrijke bevolking, Wijzen en Staatsdienaars, als DANIEL, ZERUBABEL, NEHEMIA, MORDOCHAI, — aan den Macedoniër en het latere Egypte, kolonisten, handelaren, krijgslieden, geleerden en wijsgeeren, — aan Rome Romeinsche burgers, zoo in de groote wereldstad zelve als in hare wijduitgestrekte provintiën. En als het nu, later, door Jerusalems beslissenden ondergang en zijne eigene verstrooiing, aan allerlei luchtstreken zich gewend heeft, onder allerlei volken geleden, op enkele plaatsen en tijden ook wel eens gebloeid heeft, zoo is het ook aldus een eenig, met geen ander versmolten, met geen ander te vergelijken volk gebleven. Toch heeft het overal ook iets van de eigenaartigheden

[1] Hand. der Apost. XV: 21.

der verschillende natiën, onder welke het aldus verkeerde, zich eigen gemaakt, zoodat by de eenheid van het Israëlitische grondtype het onderscheid kenbaar en beduidend is tusschen den Oosterschen en Westerschen, den Spaanschen, den Poolschen, den Duitschen, den Italiaanschen, den Engelschen, den Americaanschen, den Russischen, den Barbaryschen, den Turkschen, den Persischen, den Zwarten, den Oost-Indischen, den Chineeschen Israëliet. Maar gelijk het hoofdbeginsel in de Godsdienst, geschiedenis, en bestemming van dit volk de eenheid is, zoo is en blijft het ook, onder al die wijzingen door klimaat, omgang, tijden en omstandigheden, toch door alle tijden heen en tot op dezen dag, in beperkten kring, wat geheel de menschheid is in het groot: één volk, ééne familie, één zaad.

Aan dat volk verbinden twee machtige Godsdiensten haren zeer onderscheidenen oorsprong: het Evangelie der waarheid en de dichting van den Koran. De belijders van beide eeren een iegelijk Israëls vaderen als de vaderen ook van hun geloof; die van den Islam, voor een aanmerkelijk deel, Israëls Aartsvader ABRAHAM als ook hunnen stamheer; — beide vereeren Israëls Propheten als heilige Godsmannen, de stad Jerusalem als eene heilige stad. En toch! die hooge oudheid, die geschiedenis zoo vol van bewegelijke en op geheel eene toekomst invloedrijke feiten en gebeurtenissen, — den Israëliet zelven komt zy noch in zijne Oostersche noch in zijn Westersche ballingschap ten goede. Van hetgeen God Zijn oude volk tot een eernaam gaf, heeft, door de zonde van dat volk, de Heiden, de Mohammedaan, de naam-Christen, een scheld- en spotnaam gemaakt: den naam van Israëliet tot een spotnaam, den naam van Jood (zoon van Juda) tot een scheldnaam!

Welk een voorwerp voor de aandacht en het nadenken beide van den Israëliet zelven en van den Christen, dat volk, welks gegeschiedenis van de zes duizend jaren der geschiedenis onzer menschheid reeds vier duizend doorloopt, en met haar nieuwste, te weinig bekende, gedeelte reeds eene oudheid van achttien honderd jaren bereikte! Welk eene geschiedenis, waarvan het onderwerp een op de aarde, om het dus te zeggen, te gelijk gestorven en te gelijk onsterfelijk volk is! — een volk, voor de oogen der volken van schier alle plaatsen der aarde in wezen behouden en de onderscheidenste tijden der menschheid mede belevende en overlevende; — een volk, welks gewijde geschiedenis en heilige letterschat in de

handen van allen is. Welk een voorwerp voor belangstelling en veelzijdige studie! Alleen reeds als levend gedenkteeken der oudheid, ja als bloote antiquarische merkwaardigheid ware een enkel als zoodanig wel bewezen afstammeling of stamhuis van Griekschen of Romeinschen oorsprong een welkom en belangrijk verschijnsel; — en van Israël, van dat Israël der gewijde en ongewijde oirkonden van zoo voorbeeldelooze oudheid, zekerheid, en zamenhang, bestaat niet blootelijk hier of daar een klein verborgen overblijfsel, maar over geheel de wereld het erkend identisch geslacht.

Welk een voorwerp, zeer bijzonder, voor de aandacht, belangstelling en studie van den Christen, die in dat volk de onwetende of onwillige getuigen huldigt van al hetgeen van den beginne God aan menschen en eeuwen van Zijnen CHRISTUS heeft laten bekend maken, — in datzelfde volk, het vleesch en bloed, waaruit die CHRISTUS zelf, voor zoo ver Hy een Zoon des menschen werd, gesproten is, — in dat volk, het levend getuigenis van de waarheid der bereids vervulde zoowel als der in al hare volheid en heerlijkheid nog te vervullen prophecyen, — in het bloote dáárzijn van dat volk, het overal aanwezig bewijs der historische wezenlijkheid van al die groote feiten, waarop het Christendom rust en het bovenmenschelijke van zijn wezen betoont! In het volksbestaan van dat onder alle natiën verstrooide volk der Joden openbaart zich de zekerheid en vastigheid van de belofte, aan ABRAHAM, ISAAC en JACOB eenmaal geschied, eener ontelbare en onvergankelijke nakomelingschap, — in zijne besnijdenis, sedert zoo vele eeuwen onafgebroken onderhouden, de wezenlijkheid dier inzetting, van God eenmaal aan ABRAHAM gegeven tot voor verre nageslachten, — in zijne blijvende afzondering te midden van alle volken, die eenmaal van God gewilde en daargestelde scheiding tusschen hen en alle de overige geslachten der aarde, die toch ook eenmaal in datzelfde zaad zouden en zullen gezegend worden, — in hunne voortdurende waarneming (hoedanig eene dan ook) van de wet van MOSES, de historische wezenlijkheid harer goddelijke afkomst, — in hunne Godsdienstplechtigheden en gebruiken, hunne feesten, hunne vastendagen, het zij op den tienden van Tisri of op den negenden van Ab, even zoo vele gedenkteekenen van de Goddelijk-historische Openbaring des Ouden Verbonds, — in hunne eeuwen lang vastgehoudene verwachting van eenen Messias, de werkelijkheid dier aan de Vaderen gegevene en van eeuw tot eeuw herhaalde Belofte, ingeweven in geheel de Schrift, in geheel het

bestaan des Israëlitischen volks, — in hunne verstrooiing, eindelijk, in hunne nu reeds achttienhonderdjarige ellende zonder koning, zonder tempel, zonder offer, zonder vaderland, maar ook zonder Teraphim en afgoden, de waarheid hunner eigene prophecyen, vervuld in Hem, dien zy verwachtten en verwierpen, doorstaken en eenmaal zullen te voet vallen.

Welk een volk, dat nog een volk kon blijven zonder iets meer te bezitten van hetgeen overal elders de noodzakelijke voorwaarden zijn van een volksbestaan! — dat in dien toestand de machtigste rijken en dynastiën kon overleven! — dat in zijne diepste vernedering en mishandeling door de hand, ja als onder de voeten der volken, voor die volken ook in maatschappelijke betrekking vaak onmisbaar kon worden! Zal ook de ongeloovigste niet moeten erkennen, dat hier voor het minst iets vreemds, iets wonders is? De Christen erkent aanbiddend in die onvergankelijkheid van het diepst vernederd en soms meest verwerpelijk volk der wereld, den vinger van dien God, wiens woord alleen staande houdt, wat naar alle ons bekende wetten en wegen in den loop en de natuur der dingen onmogelijk ware. Wat dan alzoo voor het ongeloof een onverklaarbaar raadsel blijft, dat is voor den geloovige in God en in Zijn woord alles verklarende wezenlijkheid, van alle zijden zich vervullende harmony. Zulk eene Goddelijke harmony is hem het verschijnsel van ABRAHAMS de eeuwen doorlevend nageslacht, in verband met den oorsprong van dat geslacht uit kracht niet der dagelijksche natuur, maar der belofte. Zulk eene Goddelijke harmony is hem de geboorte van een Verlosser uit de Maagd, te midden van een volk, dat zelf gesproten is, talloos als de sterren van den hemel, uit een in het lichaam reeds verstorven echtpaar.

Maar datzelfde volk, verder, gelijk het alleen de naauwkeurige en meest gebyzonderde historie kent van zijne wording uit een enkel geslacht, en van dat geslacht uit een enkelen stamvader, en van dezen wederom opwaart tot op den eersten mensch, — zoo is het ook het eenige volk, dat sints onafgebroken eeuwen eene zekere en bestemde verwachting heeft van zijne toekomst. Het heeft die toekomst blijven in het oog houden door al de tijden heen zijner lange verstrooiing. Het grondt die verwachting van herstelling en heerlijkheid op dezelfde prophetische schriften, die ook zijne tegenwoordige ballingschap en jammeren beschrijven. En deze prophetische Schriften — het zijn wederom dezelfde, die ook het lijden,

en de heerlijkheid daarop volgende, van zijn Messias verkondigen, en aan die heerlijkheid, door lijden alzoo verworven en ingegaan, een zegen verbinden niet alleen van herstel voor Israël, geestelijk en nationaal, maar ook van vrede over alle de volkeren, van licht over geheel de aarde, in verband en vereeniging met het in der vaderen erfland wedergekeerd en onder den scepter van den Christus, Zone DAVIDS en Zone Gods, herlevend en voor de eeuwen herbloeiend oude Godsvolk.

Het Evangelie bevestigt deze propheeyen, onderschrijft en verzegelt deze beloften. De Apostel PAULUS, in dat onvergelijkbare Hoofdstuk XI van den Brief aan de Romeinen, trok ze te zamen, en vereenigde als ware het alle de prophetische stralen van het Oude Testament in het brandpunt van dat woord: „Hunne verwerping was de verzoening der wereld, hunne wederaanneming zal haar het leven uit de dooden zijn. — De volheid der Heidenen zal ingaan en geheel Israël zalig worden.” In die weinige woorden ligt de sleutel voor geheel de toekomst der volken, gelijk van wederzijde alle de propheeyen des Ouden en des Nieuwen Testaments, de doorgaande en tot in byzonderheden uitvoerige commentarie zijn op deze woorden van den Apostel. Zy bevatten de kern der toekomstige geschiedenis van Israël en van geheel onze aarde.

De geschiedenis van een volk, dat zoodanig een voorleden achter zich, dat zulk eene eeuwen lang voorzegde en door de eeuwen toegelichte toekomst voor zich heeft, moet uit den aart der zaak voor elke harer byzonderheden zelfs uit hare meest duistere en sombere tijdvakken belang wekken. Zekerlijk, even als het volk zelve sints de intreding van het Evangelie in de wereld, zoo is ook zijne geschiedenis eene overal verstrooide. Doch ook in die verstrooiing is eenheid. Het is eene geschiedenis van jammer en ellende, zich zelve ten allen tijde en schier overal gelijk. Het is de geschiedenis van een volk *der smarten* om *zijne zonden*. Doch juist deze trek maakt haar te belangrijker voor den Christen, die in den Man *der smarten* zonder *zonde*, zijne verlossing, zijn heil, en eene vaststaande hoop van heerlijkheid, ook eenmaal over de oppervlakte dezer aarde, bezit.

Maar moest ten allen tijde voor den Christen de geschiedenis der Joden zoo vóór als na hunne algemeene verstrooiing belangrijk zijn, in onze dagen werd zy het door de treffendst zamenloopende omstandigheden, of liever zamenhangende teekenen des tijds, buiten alle evenredigheid met vroegere dagen, nog zoo veel meer.

De tijd in welken wy leven, is een tijd, waarvan het voorbeeldelooze, veel bewogene, van groote uitkomsten zwangere, door geenerlei beduidende richting van den menschelijken geest wordt ontkend. De vraag, in aller harten levend, is die welke uitgaat naar het einddoel, naar de oplossing van alle die zich dagelijks om ons heen vermenigvuldigende of aankondigende schuddingen, omkeeringen, verwikkelingen, voorbereidingen, op het gebied van Kerk en wereld, van geloof, bijgeloof en ongeloof, zedelijkheid en wetenschap, maatschappelijk leven en individueele praktijk. Het laatste einde, waarop alles moet uit komen, weet niemand dan alleen de Christen, die in eenvoudigheid het woord der voorzeggingen van zijnen Heer en Zaligmaker eerbiedigt, onderzoekt, en bewaart. Hy, die gezegd heeft, dat „Hy veel moest lijden van Zijn volk en van de Heidenen, en gekruisigd worden, en daarna ten derden dage uit de dooden zou verrijzen" (en het was alzoo!), Diezelve heeft ook vóór en na Zijnen dood en opstanding zoo met eigen mond als door den mond van Zijne Apostelen en Propheten gezegd, dat Hy wederkomen zal op de wolken des hemels, en dat met die wederkomst verbonden is de vervulling van al datgeen, hetwelk van Hem, den Christus Israëls en den Geopenbaarde onder alle de volkeren, door Propheten en Psalmisten aan de Israëlitische vaderen en uitverkorene geloovigen betuigd is." Hy zal als Koning heerschen over het huis Jacobs. God de Heer zal Hem den troon Zijns vaders Davids geven. Hy zal regeeren van zee tot zee, en van de rivieren tot aan de einden der aarde. Onder Zijnen scepter zullen alle de twaalf stammen Israëls hereenigd worden. In hunnen vrede, hunne heerlijkheid, hunne onderwerping aan dien scepter van gerechtigheid, waarheid, en liefde, zullen alle de volkeren der aarde deelen. De geheele aarde zal bedekt worden van de kennis van God en overdekt worden van Zijn licht. De goddeloozen, mitsgaders alle goddelooze en afgodische machten, zullen uitgeroeid, de Overste dezer wereld uitgeworpen worden. Jerusalem zal herrijzen in heerlijkheid uit hare vernedering, gelijk de dooden die in den Heer geloofd zullen hebben uit hunne graven." Het laatste Boek des Bijbels trekt dat alles te zamen in deze zijne laatste woorden: „Ik, JESUS, de Wortel en het Geslacht van DAVID, de blinkende Morgenster, — zie! ik kom haastelijk."

Hoog merkwaardig onder zijne vele en veelsoortige teekenen is dan ook bepaaldelijk dit verschijnsel onzes tijds, dat nimmer vroe-

ger tot het Prophetisch woord van Oud-Testament en Evangelie de harten zoo zeer getrokken werden, nimmer vroeger zoo algemeen de aandacht der Christenen van allerlei plaats en richting bepaald werd bij de studie der nog onvervulde prophecy. Die belangstelling, die studie maakt in de geschiedenis der Christelijke Kerk het karakteristieke van een geheel nieuw tijdperk uit. Dat nieuwe tijdperk, van hetwelk men den aanvang mag stellen in het laatst der achttiende eeuw, en de steeds toenemende ontwikkeling onze negentiende onderscheidt, trad dan al zoo byna gelijktijdig in met hetgeen men in de wereldgeschiedenis het tijdvak der omwentelingen heeft genoemd. Maar niet minder merkwaardig is zijne verhouding tot den toestand der Christelijke Kerk. Terwijl het Ongeloof de grondslagen schudt van het Pausdom, terwijl het in de gewijzigde vormen van Philosophismus, Rationalismus, Mythicismus, de Protestantsche Kerken ondermijnt, verheft zich als op eens een nieuwe banier om aan het geloof, den ijver, en de belangstelling der Christenen een vereenigingspunt te schenken! Van allerlei zijden laten stemmen zich hooren, roepende tot eene nieuwe waardeering, een vernieuwd en dieper onderzoek der Apocalypse van JOHANNES, tot een niet langer bloot vergeestelijkende uitlegging van Israëls aloude Propheten, in CHRISTUS vervuld en nog te vervullen, maar tot eene te gelijk meer wezenlijke en meer eenvoudige opvatting der onfeilbare Godspraken, die niet alleen van individueele bekeering en hemelsche gelukzaligheid, maar ook van eene wezenlijke heerlijkheid en heerschappij van CHRISTUS, als Koning over Israël en alle volken, getuigen, en van groote gebeurtenissen die dat koninkrijk moeten voorbereiden, daarstellen, en kenmerken.

Van eene dusdanige herleving, of liever nog nimmer te voren op die wijze en in die mate aanschouwde opwekking, om Gods Prophetisch woord te ondervragen en te doorgronden aangaande de toekomst en bestemming van deze aarde, was noodwendig wel eene meerdere en geheel nieuwe belangstelling in het lot, de geschiedenis, en de verwachtingen van Israël onafscheidelijk. Maar die belangstelling wordt een zoo veel merkwaardiger teeken der tijden, daar zy gelijktijdig plaats grijpt met eene daarvan onafhanklijke, geheel nieuwe beweging in het midden der Israëlitische verstrooielingen zelve. Wat, mogelijk wederom bij aanvang sedert de tweede helft der achttiende, en by voortduring en toeneming in deze onze negentiende eeuw, onder de Joden van schier alle oorden der we-

reld, bij name in Europa, waargenomen wordt, is (voor het minst in deze zijne algemeenheid) een geheel nieuw verschijnsel in de achttienhonderdjarige geschiedenis van hunne verstrooiing. Godsdienstig en staatkundig is in deze laatste jaren hunne stelling in de wereld ten eenenmale eene andere geworden. De Talmud, die als een Chineesche muur het Jodendom voor schier alle Christelijke invloeden onbereikbaar maakte, is op vele plaatsen bres geschoten. Vragen naar eene andere, eene gewijzigde, eene verbeterde, eene redelijker Godsvereering voeren wel velen in Israël tot eene algeheele afwerping van de voorvaderlijke zeden en overleveringen, maar ook sommigen uit hen tot het onderzoek en de geloofsaanneming van het Evangelie. Groot is het aantal der bekeeringen van Israëliten tot den naam van JESUS CHRISTUS, vooral in Duitschland, onder allerlei standen van menschen; grooter ongetwijfeld (en ook dit van geene geringe beduidenis voor de toekomst) is de menigvuldigheid der aanrakingen in meer dan bloot stoffelijke betrekking tusschen de Joden en de volken, in welker midden zij wonen.

De beweging, hieruit geboren, is nog wel niet eene opstanding uit de graven, is toch voor het minst eene *roering* aanvankelijk *der beenderen* [1]. Een nieuw leven openbaart zich onder de Joden onzer eeuw in allerlei vakken van wetenschap en kunst. Leerstoelen in de vakken van wijsbegeerte, letteren, sterrekunde, rechtsgeleerdheid, worden in Duitschland door zonen van het lang verworpen Israël met roem bekleed. Als hunne vaderen vóór de ontwrichting, die den val van Jerusalems stad en tempel in geheel de zenuw van het Joodsche volk te weeg bracht, dragen zy wederom sedert de laatste vijftig jaren met eere de wapenen. Poëzy wordt door zonen uit Israël ook uit Westersche snaren gelokt. Onder de vorsten der muzijk in onze eeuw worden Israëlitische namen hoog gevierd. Israëliten stellen aan de landen hunner inworing niet meer goud alleen en stoffelijke schatten, maar ook talenten, krachten van vernuft en geleerdheid, ten dienst. Zy vragen bevrijding van aloude banden en belemmeringen en gelijkstelling met de overige leden van den Staat, in Duitschland, het land hunner diepst gezonkene ellende weleer; zy verkrijgen die in Engeland, het land, van wiens bodem zy smadelijk uitgeworpen werden in de dertiende eeuw en alwaar zy wederom slechts toegelaten werden sedert CROMWELL en KAREL II.

---

[1] Ezech. XXXVII: 7.

In dat alles, voorzeker, ligt nog niets (het zij ver!) dat voor den Christen de beloofde nationale wederopstanding van Israëls volk verwerkelijkt; in zeker opzicht veeleer het tegendeel. Toch is het eene aankondiging, eene voorbereiding misschien zelfs, van gantsch andere levensbewegingen, die nog aanstaande zijn.

Maar in die beroering van Israëls dorre beenderen stellen uit meer dan ééne oorzaak de volken der Christenheid een nog nimmer te voren dus gekend belang, — de Christenen, wier oog op de vervulling der prophecyen is, en op de wederkomst huns Heeren, allermeest. Beschouwde het Catholicismus eeuwen lang het volk der Joden als eene menigte, die aan het einde der eeuwen bestemd blijft in den schoot der Moederkerk opgenomen te worden, — stond over het geheel het Protestantismus, zelfs ten aanzien van deze of eene soortgelijke verwachting voor Gods aloude volk, veelal koel en onbestemd, — de Evangelische opwekking, waarvan in onze dagen de behartiging en onderzoeking der prophecyen meer en meer het vernieuwende en bezielende middelpunt is, ziet in het verstrooide Israël een volk, dat volksgewijze tot den Heer, als tot zijn eigen Koning en Verlosser, zal worden toegebracht, als volk onder dien Koning het land der vaderen op nieuw zal beërven en bewonen, en niet blootelijk opgenomen worden in de Kerk of kerken der volkeren, maar zelf de kern en het centrum zijn van het koninkrijk van God en Zijnen CHRISTUS over de gantsche aarde. Beschouwde de Christenheid dan ook eeuwen lang, ja reeds van de vroegste tijden na den Apostolischen leeftijd, de Joden uitsluitend als verraders en moordenaars van den Heer, onterfde kinderen, om hunne zonden en der Heidenen roeping Gods eigen volk thands niet meer, — eene geheel andere verhouding gevoelt de Christen, die de waarde en het wezen der nog onvervulde prophecyen heeft leeren kennen, tot den Israëliet en diens lotgevallen van ouds, tegenwoordigen toestand, en toekomstige bestemming. Terwijl zijn oog is op de wolken des hemels, waarmede de Heer staat te komen, is zijn gebed, als dat van PAULUS, voor Israël als natie, en het voor die natie aanbrekend heil.

In deze belangstelling jegens het volk deelt, door eenen merkwaardigen zamenloop van omstandigheden, ook zeer bijzonder de hoofdstad van zijne aloude heerlijkheid: dat Jerusalem, even als Israëls volk, te gelijk gestorven en onsterfelijk. De eeuw, waarin wy leven, onderscheidt zich door eenen geheel nieuwen trek van het Christelijk

Westen naar die koninklijke weduwstad van het Oosten. Zeker heeft het, sedert hare zeventiende en laatste verwoesting, sedert hare achttienhonderdjarige vertreding door allerlei Heidenen, nimmer haar ontbroken aan bezoekers, bedevaartgangers uit drieërlei Godsdiensten, aan wie hare overblijfselen heilig of dierbaar zijn. Maar de geschiedenis dier tochten wordt op eens eene geheel andere, van het oogenblik waarop CHATEAUBRIAND in 1806 den zijnen volbracht en beschreef, en na hem talrijke reizigers, met den Bijbel in de hand en in het hart, reizigers als ROBINSON, KEITH, SCHUBERT, LABORDE, en zoo vele anderen den grond gingen opnemen, en met schatten van nieuwe opmerkingen en bevindingen voor Godsdienst en wetenschap wederkeerden. Even als de beenderen van het verstrooide Israël, zoo spreken thands tot de harten der Christenen ook de muren en ruïnen van Jerusalem.

In zoodanig eenen tijd is de geschiedenis van Israëls lotgevallen onder allerlei tijden en onder allerlei volken een voorwerp niet slechts van belangwekkende studie, maar van behoefte voor het hart. Doch zulk eene geschiedenis volledig te geven, mag voor het oogenblik wel eene onmogelijkheid heeten. Naauwlijks is men begonnen bouwstoffen te vergaderen voor die der eeuwen eener verstrooiing, die Israël in aanraking gebracht heeft met alle volken der aarde en in de innerlijkste betrekking tot dier volkeren maatschappelijke inzettingen en maatschappelijk bestaan. De geschiedschrijvers plegen meer werk te maken van de lotgevallen en toestanden der overwinnende dan van de overwonnene natiën, en hoe zeldzaam zijn zy, die zich in vorige eeuwen het zwervende Israël hebben aangetrokken, of zelfs het belangrijke beseft hebben van eene geschiedenis der Joden van na de tijden, beschreven in den Bijbel en door JOSEPHUS! Een teeken wederom is het van onzen tijd dat èn Joden èn Christenen zich uit zeer onderscheidene standpunten aangegord hebben tot een dergelijken arbeid. Het overzicht, hier ondernomen, bedoelt die geschiedenis alleen in hare groote omtrekken ter beschouwing te bieden. Maar ook aldus zoekt het op een eenig bepaald punt zijne betrachting te zamen te trekken; d. i. Israël voor te stellen in betrekking tot de onderscheidene volken, door welker midden zijne geschiedenis van den beginne aan loopt. Het moet ons aantoonen de wegen en voornemens Gods in de verhouding, die op zoo onderscheidene tijden en onderscheidene wijzen tusschen Israël en de niet-Israëlitische volken heeft bestaan. Zoo gaan wy Israël beschouwen in zijne betrekking allereerst tot Egypte, vervolgens tot de verschillende volken en stam-

men met welke het in Asië in betrekking van vijandschap, nabuurschap of ook wel verwantschap, daarna ook vooral van vreemdelingschap stond, als Midian, Edom, Moab, Ammon, de Philistijnen, Syrië, Assyrië, straks de vier groote wereldmonarchyen van Babylonië, Persië, Macedonië en Rome. Wy gaan hier verder Israël na in zijne verhouding tot de intrede van het Evangelie in de volheid der tijden; dan, na den val van Jerusalem, in zijne verstrooiing, zoo wel Oostersche als Westersche, in betrekking tot het Grieksch- en tot het Westersch-Roomsch Keizerrijk, in betrekking tot Parthen en Persen, Oost- en West-Gothen, in betrekking tot Arabië en de opkomst van den Islam, in betrekking tot de Saraceensche Rijken, in betrekking tot Franken, Duitschers, Noormannen, Engelschen, Polen en Slaven, in betrekking zeer voornamelijk tot het Spaansche Schiereiland, en van daar tot Nederland, Engeland, Italië, America, — in verhouding, eindelijk, tot onzen leeftijd en zijne eigene toekomst. Wy zullen Israël daarby gekenmerkt zien ten allen tijde als het volk der groote voorrechten, der groote overtredingen, der groote ellenden, der groote beloften. Maar hetgeen daarby bepaaldelijk op den voorgrond staat, is de volgende hoogst merkwaardige van God gestelde verhouding tusschen Israël en de volken buiten Israël: van de oudste tijden af elkander tegengesteld, van elkander door een middelmuur gescheiden, aan elkander vijandig, is er toch ten allen tijde eene diepe betrekking van wederzijdsche behoefte aan elkander in beider geschiedenis aanwijsbaar. Een scherpzinnig Schrijver uit de vorige eeuw in Duitschland [1] heeft die betrekking by wijze van zinnebeeld vergeleken by de omhelzing (Gen. XXXIII: 4) tusschen ESAU en JACOB: „Zy zijn met elkander in vijandschap, maar kunnen van elkander niet los komen." En zoo bevinden wy het ook in de geschiedenis. In allerlei maatschappelijke betrekkingen was eeuwen lang de Israëliet den Heiden hatelijk, en toch onmisbaar; — van wederzijde bestond Israël, hoe ook afgezonderd van de volken, nooit toch van die volken onafhankelijk of zelfstandig. Een gevolg en te gelijk eene afbeelding van die hoogere Godsbedeeling, volgens welke de volken het Evangelie moesten ontfangen van Israël, maar ook van wederzijde Israël niet tot de volmaakte beërving der aloude Godsbeloften geraken, zonder de voorafgaande roeping en den gelijktijdigen vollen ingang der Heidenen. Daar is van natuur een

[1] HERDER.

oof, een middelmuur tusschen die beide; doch verzoend met elkaner door het kruis van CHRISTUS, zullen zy eenmaal onder Zijnen epter elkanders heil vervolledigen, met elkander voor eeuwig vereegd, doch in één gesmolten — nimmer.

Geen volk was van ouds belangrijker voor de geschiedenis van raël, dan Egypte. Dáár werd het van eene familie tot eene natie et JACOB, ten getale van zeventig zielen, onder het gebied van eenen ideren PHARAO, Egypte ingetreden, trok het ten getale van zesmaal onderdduizend, ten tijde van een lateren, na eenige weinige eeuwen t land zijner eerste vorming, straks zijner verdrukking en dienstarheid, weder uit. Komende, had het aan Egypte ter redding n Vorst en volk eenen JOSEPH geschonken; als tot (hoezeer ook willige) wedervergelding, schonk later Egypte en het huis van IARAO aan Israël een MOSES. Doch niet alleen MOSES was in dat ad en in het huis zijner Vorsten in de wijsheid van een der denkwaardigste en oudste volken der wereld opgevoed; in die rming deelde eenigermate geheel het volk van Israël. Althands hoogst volledig is de voorstelling, die men zich pleegt te maken van Israëls rblijf in Egypte, als of enkel verdrukking en slaverny de eeuwen n dat verblijf gekenmerkt hadden. Die slaverny, die verdrukking, is veeleer een gevolg van den wasdom, de ontwikkeling en bloei n JACOBS nageslacht in het midden der Egyptenaren. Het wanouwen en straks de vijandschap der PHARAOOS wordt in het verhaal n Exodus (I. IX, 13) uitdrukkelijk op deze wijze verklaard: „Ziet, t volk der kinderen Israëls is veel, ja machtiger dan wy. Komt n, laat ons wijslijk tegen hetzelve handelen, opdat het niet vernigvuldige, en het geschiede, als er eenige krijg voorvalt, dat t zich ook niet vervoege tot onze vijanden, en tegen ons strijde, uit het land optrekke." Wellicht is ons aan eene merkwaardige aats in het Eerste Boek der Kronyken (IV, 18) nog eene bynderheid overgeleverd uit die vroegere en bloeiende tijden van COBS naneven aan de oevers van den Nijl. Hoe dit zij, dáár werd t huisgezin tot een volk, dáár vingen voor dat huisgezin-natie de ergangen aan van het nomadische of herderlijke tot het landbouende leven. Israël in Egypte was grondbezitter geworden in het beste

gedeelte des lands [1]. En niets laat zich eenvoudiger en natuurlijker denken, dan dat, onder het bestier aller dingen door den God zijner vaderen, Israël aan het hoog beschaafde Egypte menige weldaad dier beschaving, bij name het gebruik van letterteekens (de eerste en onmisbare voorwaarde van zijne ophanden zijnde Wetgeving en van geheel de Openbaring, op die Wetgeving gegrond) heeft te danken gehad.

In verband met deze opmerking is nog eene tweede hier belangrijk, om de naauwe betrekking van Israël, by zijne wording tot eene natie, op "het land van Mitsraïm" te doen uitkomen. Het is het Egyptische karakter van zijnen Wetgever en Leidsman MOSES zelven; het is de Egyptische waassem, die over geheel den Pentateuch als uitgespreid ligt [2]. MOSES is in zekeren zin Egyptenaar. Niet slechts noemen hem aldus de dochteren van JETHRO, die hij, na zijne vlucht uit Egypte, van het geweld der herders verlost; veel dieper en wezenlijker is het Egyptische bestanddeel in zijn persoon en in geheel zijn werk. Opgevoed in het huis van PHARAOOS dochter, aan het hof van den Koning zelven, opgeleid in alle de wijsheid, die destijds Egypte boven alle volken der aarde onderscheidde [3], wordt zijn volgend leven en Goddelijke roeping, middelijk, door deze zijne opleiding grootendeels bestemd. Ten allen tijde liet God zijne uitgelezene werktuigen allereerst menschelijk voorbereiden tot hunne latere roeping in Zijne Goddelijke dienst. Werd niet, op gelijke wijze, PAULUS in het Phariseesche Jodendom voorbereid tot dat werk, hetwelk hem alleenlijk door zijne wondere bekeering tot CHRISTUS kon te beurt vallen? Op dergelijke wijze en nog veel meer in het oog loopend, is ook de opleiding van MOSES in het land der afgoden, tot zijne roeping en de dienst van den levenden God mede dienstbaar geweest. Onder het beschaafdste, geleerdste, in wetten en staatswijsheid zoowel als in velerlei kunst en wetenschap meest geoefend volk der wereld die toen was, moest de aanstaande Leidsman van Israël onder God, het werktuigelijke leeren van hetgeen hy later, in de kracht en onder de leiding van dien God, als Wetgever, Regent, Aanvoerder, Bouwkunstenaar, Historieschrijver en Dichter zoude zijn. De wetgeving van Israël erkent deze byzondere betrekking

[1] Gen. XLVII: 11, 27.

[2] Men vergelijke de *Voorlezingen over de waarheid en waardij der Boeken van het O. T.*, D. I, Bladz. 360 en volg.

[3] Handel. der Apost. VII: 22.

an Gods volk tot Egypte door eene merkwaardige uitspraak. Waar ndere volken, die Israël mishandelden of tot verleiding konden ijn, werden uitgesloten van de vergaderingen des Heeren, daar wordt e Edomiet uitgezonderd, „omdat hy een bloedverwant is, en de gyptenaar, omdat Israël in zijn land gastvrijheid had genoten [1]." n voorts door geheel de geschiedenis heen houden deze twee beinselen elkander als het ware in evenwicht ten aanzien van Israëls erhouding tot Egypte: geen terugkeer naar Egypte, maar ook tegen en Egyptenaar geene vijandschap! In velerlei aanraking bleef alzoo e Israëliet, door al de tijden heen van zijn volksbestaan, tot den gyptenaar. De gemalin des konings, onder wiens scepter Israëls loei en vrede haar toppunt bereikte, was eene dochter der PHARAOOS. och was het hem en zijn volk, by al de grootheid dier weelde, iet goed, dat hy paarden uit Egypte liet komen. (In Israël by ame was het gezegd [2]: „Het paard feilt ter overwinning, en berijdt niet door zijne groote sterkte"). Later, onder de koningen uit ALOMOOS lenden, was het Juda niet goed den Egyptenaar tot bondenoot, maar ook niet wenschelijk hem tot vijand te hebben. JOSIA, oe Godvreezend een Vorst ook anders, zag deze wet voorby, en hy iel in den door hem zelven aangebonden strijd met PHARAO NECHO [3]. och even weinig baatte het zijnen zonen, Egypte tegen Babylonië n bondgenoot te hebben. Gelijkelijk bezweken zy voor NEBUCADNEARS van God verwekte overmacht. En als Jerusalem ingenomen, e tempel verwoest, zijne inwoonders naar Babel weggevoerd waren, oo was het eene laatste smart van den Propheet JEREMIA, dat een og zondiger overblijfsel naar Egypte trok, en hem gedwongen derwaarts medevoerde.

Later, na de dagen der Babylonische overvoering, bleef de berekking tusschen Egypte en Juda door de geographische ligging oortdurend bestemd. Ten allen tijde moest wel Palestina de twistppel zijn tusschen die twee groote erfdeelen der monarchy van LEXANDER den Groote: Syrië en Egypte. Wy komen op die berekking van het Joodsche volk, beide in zijne aanvankelijke vertrooiing sedert de wederkeering uit Babel en in het land zijner aderen gedurende datzelfde tijdvak, terug. Maar ook de toekomst, oo als de Propheten des Ouden Verbonds die verkondigen, heeft, eer bepaaldelijk in verband met Israëls herstel, beloften voor dat

[1] Deuter. XXIII: 7. [2] Ps. XXXIII: 17. [3] 2 Kron. XXXVI: 20—23.

Egypte, uit hetwelk de Heer voor drie en dertig eeuwen Zijn volk, en nu achttien eeuwen geleden Zijnen Zoon riep [1]. "Te dien dage" (spreekt de Propheet JESAIA [2] van eenen tijd, in de geschiedenis van het voorleden niet wel aan te wijzen) "te dien dage zal de Heer een altaar hebben in het midden van Egypteland, en een opgericht teeken aan hare landpalen voor den Heer. En het zal zijn tot een teeken, en tot een getuigenis den Heer der heirscharen in Egypteland: want zy zullen tot den Heer roepen van wege de verdrukkers, en Hy zal hun een Heiland en Meester zenden, die hen zal verlossen. En de Heer zal den Egyptenaren bekend worden, en de Egyptenaren zullen den Heer kennen te dien dage; en zy zullen Hem dienen met slachtoffer en spijsoffer, en zy zullen den Heer eene gelofte beloven en betalen. En de Heer zal de Egyptenaren dapper slaan en genezen, en zy zullen zich tot den Heer bekeeren, en Hy zal zich van hen verbidden laten en Hy zal hen genezen. Te dien dage zal er een gebaande weg wezen van Egypte in Assyrië, dat de Assyriërs in Egypte, en de Egyptenaars in Assyrië komen zullen; en de Egyptenaren zullen met de Assyriërs den Heere dienen. Te dien dage zal Israël de derde wezen met de Egyptenaren en met de Assyriërs, een zegen in het midden van het land. Want de Heer der Heirscharen zal hen zegenen, zeggende: Gezegend zij mijn volk, de Egyptenaars, en de Assyriërs, het werk mijner handen, en Israël mijn erfdeel." Wy keeren van deze toekomst tot de geschiedenis terug.

Met eene sterke hand en met een uitgestrekten arm leidt God Zijn volk uit Egypte. Onmiddelijk na de uitleiding ontfangt het de bezegeling van zijn volksbestaan door de Goddelijke wetgeving op Sinaï. De veertigjarige tocht door de woestijn neemt een aanvang. Op dezen zijnen door eigene zonden lang gerekten weg uit Africa naar Asië, ondergaat het als volk pas geborene Israël nog eene krachtige bewerking, eene soort van besnijdenis, eer het tot den ingang en de verovering van Canaän verwaardigd wordt. Prachtig is het gezicht dier twaalf stammen Israëls, elk onder zijne banier en onder zijn stamhoofd kampeerende in de woestijn, en als met vier aangezichten gekeerd naar de vier streken der aarde, wier heil en heerlijkheid het omdraagt in zijne lenden, en afgebeeld voert

[1] Hos. XII: 1. Matth. II. 15. [2] Jes. XIX: 19—25.

in den Tabernakel des heiligdoms met alle zijne heilige symbolische vaten en bedienaars. Maar het geslacht dat, uit Egypte verlost, zich onmiddelijk na zijne uitleiding en de afkondiging van de wet op den berg, tot Egyptische afgoden wendt, zoude het land der belofte niet zien, maar wegvallen als eene voorhuid des uitverkorenen volks. Een versch en verbeterd geslacht komt uit deze oordeelen te voorschijn. „Weedom bevangt de ingezetenen van Palestina, de vorsten van Edom zijn verbaasd, beving bevangt de Machtigen der Moabieten, al de ingezetenen van Canaän versmelten."[1] De eerstelingen dier veroveringen getuigt MOSES zelf nog aan deze zijde van den Jordaan. Ruben, Gad en de halve stam van Manasse nemen bezit van het weiland van Basan en dat der Amoriten. De overtocht der in Israëls geschiedenis hoog merkwaardige rivier blijft weggelegd voor JOSUA en CALEB. Met hen opent zich Israëls heldentijdvak, eene ruimte van vier honderd vijftig jaren omvattende, dat DAVID en de mannen, zijne tijd- en strijdgenooten, in zich besluit. De vrede-regeering van SALOMO (een voorbeeld van dien eeuwigen vrede, die ook op deze aarde op de bedeeling van strijd en lijden zal volgen) voert Israëls grootheid en welvaart ten top, maar tevens ten einde. De invloed van vreemde en afgodische volken, afgewend door het altijd uitgetogen zwaard van den man naar Gods hart, begint reeds in de dagen van SALOMO zijne ondermijnende werking. Het koninkrijk valt onder REHABEAM en JEROBEAM in tweeën. Zoowel het rijk van Juda, als dat der tien stammen, geraakt, na eeuwen lang ondervondene lankmoedigheid van den God der vaderen, onder het kastijdende zwaard en de strafheerschappy van twee groote Asiatische volken. De verstrooiing van Israël, zoo der t w e e als der t i e n stammen, neemt een aanvang; en met die verstrooiing eene geheel nieuwe verhouding tusschen de Joden en de natiën.

De betrekking van Israël, zoo lang het onder MOSES, JOSUA, zijne Rechteren en zijne Koningen stond, was geweest, als volgt, tot de natiën zijner omgeving: door zijne wetgeving, door geheel de inrichting van zijnen Staat, was Israël van God verordend geworden om het beërfde land, aan de vaderen beloofd, en zich zelve in dat land, vry en zuiver te houden van alle afgodery, en in waarheid een volk van den eenig waren en levenden God te zijn. Van den beginne intusschen had het deze zijne roeping verwaarloosd, — de

[1] Exod. XV: 14, 15.

volken, tot straf van welker gruwelen zy van God gezonden waren, gespaard, — zich met die volken vermengd en hunne afgoden gediend. Zoo bleven dan ook die volken als in het midden van Israëls snoeren wonen, hun tot een blijvenden doorn, en tot eene roede der kastijding in de hand van den God, aan wien zy ongehoorzaam en ontrouw waren geworden. Jerusalem zelve bleef in het bezit der Jebusiten tot op de dagen van DAVID, die met zijne helden den burg Zions innam en er zijn koninklijk verblijf en de Arke zijns Gods vestigde. Zelfs JOSUA had zich een oogenblik door list laten verschalken; en de Gibeoniten waren dien ten gevolge met Israël het land blijven bewonen, schoon alleenlijk op den voet van veroverde en dienende volken, „houthouwers en waterputters." Doch ook dat groote kwaad van een blijvend overblijfsel der volken in Canaän, na de in bezit neming door Israël, gebruikt de Heer hun God wederom eenigermate hun ten goede, om namelijk die geslachten der Israëliten, „die den krijg nog niet wisten, daarin te oefenen."[1] Van den beginne toch was Israël verordend tot een militair volk. Dat karakter, in geheel de Mosaïsche wetgeving ondersteld en bevestigd, blijft het volk der Joden by, tot na hunnen volledigen ondergang by den laatsten val van stad en tempel. Het treedt eerst op den achtergrond in den loop dier tijden, welke Israël als een volk geen-volk meer, over de oppervlakte der aarde vertoonen.

Het is vooral na de dagen van SALOMO, onder de regeering der Koningen zoo van Israël als van Juda, dat de invloed der vreemde volken verderfelijkst op hen werkt. Door de navolging dier volken in allerlei betrekking, maar vooral in hunne veelsoortige afgoderij, berokkende zich het nageslacht van JACOB eeuwen lang alle zijne onheilen en de straffende oordeelen van zijnen God. De vorsten gingen voor door ongeoorloofde of gevaarlijke vermaagschapping, bondgenootschap, overneming van zeden en gebruiken, ook de meest gruwelijke. In die dagen was en deed Israël juist het tegendeel van hetgeen wy het later onder de volken zien worden, dat is, getuigen en verkondigers van den eenig waren God te midden en tegenover de valsche Godsdiensten der wereld. Deze roeping beginnen zy reeds eenigermate te vervullen onmiddelijk na de Babylonische overvoering. In gantsch andere volheid openbaarde zich later diezelfde echt-Israëlitische roeping by de prediking van het kruis. In hare vol-

[1] Richt. III: 1, 2.

dige heerlijkheid zien wy haar te gemoet in de tijden der nog ıvervulde prophecy.

Hoe ook, voorts, van de overige volken door opzettelijk daartoe ın God ingerichte inzettingen afgescheiden, getuigen tevens de :hriften van het Israël des Ouden Testaments van eene zeer diep ggende betrekking tot hen in Gods raad, en voornamelijk tusschen jne toekomst en die dezer natiën. Psalmen en prophecyen wijzen ıophoudelijk op eene vereeniging van beide deze groote afdeelingen :r afkomst van ADAM, onder éénen scepter. De uitroep, waaruit hier eenig de honderd zeventiende Psalm bestaat, is het thema ın eene rijke menigte lofzangen en verkondigingen, betrekking heb-:nde tot eene volheerlijke toekomst: „Looft den Heer, alle Heide-:n! looft Hem, alle gy natiën [1]!" Eeuwen lang werd Israël van jnen God bepaald by eene aanstaande bekeering der volken, gelij-:rwijs eeuwen lang onder de tegenwoordige bedeeling des Nieuwen estaments de tot CHRISTUS bekeerde geloovigen uit de volken ge-ezen worden op eene eindelijke algemeene en nationale bekeering ın Israël [2]. De Propheten zijn byna evenzeer vol van de toekomst :r Heidenen als van Israël zelve. En niet alleen de toekomst dier olken, ten dage wanneer zy vereenigd zullen staan rondom de ınier van Jesse, maar ook de wegen Gods met hen, de oordeelen :s Heeren over hen, in veel vroegere tijden en gelegenheden, maken :n aanmerkelijk gedeelte uit van den last van JEHOVAAS Propheten ıder het Oude Testament [3]. Ook in dezen zin geldt het woord van :n Apostel [4]: „Is God een God der Joden alleen, of is Hy het ɔk niet der Heidenen? Ja, ook der Heidenen". Wonderbaar! dat : schijnbaar meest uitsluitende Godsdienst der wereld, in den grond iet slechts voor een verre toekomst maar ten allen tijde, de ruimst mvattende geweest is, met betrekking tot de volken ook buiten et uitverkorene!

Wy zagen in het algemeen de verhouding van Israël tot de Asi-tische volken zijner omgeving tot op de eerste verwoesting van Je-

---

[1] Rom. XV: 8—11.
[2] Rom. XI.
[3] Jes. XV, XVII, XIX, XXIII. enz. Jerem. XLVI, XLVII, XLVIII, LIX, L. Ezech. XXV. XXVII, XXIX, XXXI. Dan. II, VII. Jona I: 2 enz.
[4] Rom. III: 29.

rusalem. Belangrijk uit meer dan één oogpunt is de verhouding met enkele dier volken geweest in het byzonder.

Dus, allereerst, de betrekking tusschen Israël en Edom, de nakomelingen van JACOB en die van ESAU! De geschiedenis dier betrekking neemt een aanvang onder het moederhart van REBECCA. Aldaar reeds botsten tegen elkander twee stamvaders van natiën, twee natiën. Tot de moeder was gezegd: "De meerdere zal den mindere dienen." De meerdere (ESAU), door even vroegere geboorte, door lichaamlijke krachten, door spoedige uitbreiding tot een machtig en veroverend volk, had voor den mindere (JACOB) onder moeten doen, waar het de belofte gold van het Zaad, "in wien alle de volkeren der aarde zouden gezegend worden." Later haalt JACOB ook in rijkdom van nageslacht en kracht van verovering zijnen broeder EDOM in. Toch mocht er in die dagen geen krijg zijn tusschen de beide naauw verwante stammen. Door den mond van MOSES had God het volk, by het naderen van de grenspalen des beloofden erflands, verboden geweld te gebruiken tegen den Edomiet, niettegenstaande diens weigering om de kinderen JACOBS, op billijke voorwaarden, vrijen doortocht en water te verleenen. Later, volgens de voorzegging ook door BILEAM, werd datzelfde Edom meermalen, by name onder DAVID, eene erflijke bezitting van Israël; — maar viel ook, onder DAVIDS opvolgers, wederom af [1]. Meer dan eenmaal onderdaan, dan eens bondgenoot, dan eens vijand van Juda geweest, werd het van God met zware oordeelen bedreigd, omdat zy ten dage des ondergangs van de kinderen van Juda (hunne broeders!) zich verblijd en hunnen mond over hen groot gemaakt hadden, ten dage der benaauwdheid." In dien zin propheteerden OBADJA, JEREMIA en EZECHIËL tegen Edom, gelijk vroeger reeds JESAIA, JOËL en AMOS, en, na de wederkeering uit Babel, MALEACHI. Van de uitvoering dier oordeelen, zoowel als van de juistheid der beschrijvingen van Edoms vroegere grootheid en van de teekenen zijns ondergangs by de Propheten, getuigen om strijd de ontdekkingen, in deze laatste tijden gemaakt en beschreven, van Idumea en hare hoofdstad Petra. Wie kent in onze dagen niet de uitlegging en bevestiging, door de reusachtige overblijfselen van Edomitische bouwkunst aangebracht, onder velen, voor de treffende plaats by JEREMIA (XLIX: 16): "O gy, die woont in de kloven der steenrotsen, die u houdt op de hoogte der

[1] Num. XXIV: 18. 1 Sam. XIV: 47. 2 Sam. VIII: 14. 2 Chron. XXI: 10.

euvelen! Al zoudt gy uw nest zoo hoog maken als de arend, zoo al ik u van daar nederstooten, spreekt de Heer [1]."

De laatste dagen van Judaas bestaan als natie in zijn eigen vaerland stellen ons de verhouding tusschen Joden en Edomiten op ene gantsch nieuwe wijze voor, altijd evenwel zóó ten slotte, dat et prophetische woord aan beider moeder, REBECCA, op nieuw zijne reffende vervulling ontfange. Het geslacht der Herodessen was een dumeesch geslacht. Onder de Machabeeuwsche dynastie was wederom et nageslacht van den meerdere, ESAU, onderworpen geworden an dat van den mindere, JACOB. Maar ziet! op zijne beurt had Edom den voet gelicht aan zijnen jongeren broeder. Het verval van et stamhuis der Asmoneën, bepaaldelijk in den persoon van HYRANUS II, had den weg des aanziens en straks der heerschappy geaand voor ANTIPATER den Edomiet en voor zijnen zoon HERODES en Groote. Als de eeuwenlang beloofde Zoon van DAVID geboren erd te Bethlehem in den schapenstal, was te Jerusalem de Edoitische verdrukker Koning. In den diepsten en volsten zin des oords zou door die geboorte vervuld worden hetgeen in het huis es Aartsvaders voorzegd was: "De Meerdere zal den Mindere dieen!" De ster van JACOB, de Koning van Israël, had zich in de ederigheid Zijner mensch-wording ook daarin geopenbaard als die Iindere, wien al wat Meerder en hoog is naar deze wereld enmaal te voet moet vallen en dienen. De geschiedenis van het Evangelie van JESUS CHRISTUS, den Zoon van DAVID, den Zoon van BRAHAM, neemt haren aanvang "in de dagen van HERODES, den oning van Judea" (Luc. I: 5).

Op eene geheel andere wijze als met EDOM was Israël vermaagchapt ook met MOAB en AMMON, het nakroost van LOT, den broeerszoon van ABRAHAM. By het uittrekken van Canaän was ook van eze volken het erfland door Israël gespaard geworden op JEHOVAAS evel [2]. Wel was de Moabiet beangstigd geworden by het naderen

[1] Dr. A. KEITH, *Evidence of the truth of the Christian Religion from he literal fulfilment of prophecy* (16de Edit.). p. 165—220. *Bijbelsche Landchappen met tafereelen van den Hoogleeraar* A. DES AMORIE VAN DER OEVEN, D. I. 14. en II. 86.

[2] Deuter. II: 9, 19.

der kinderen Israëls tot zijne grenzen. Wel had BALAK, hun koning, den valschen Propheet gehuurd om het volk te vervloeken, en de dochteren van zijn volk uitgezonden om het tot ontucht en afgodery te verleiden [1]. De vloek, door BILEAM bedoeld, werd door de kracht van dien God, die de gedachten ook der boozen in zijne hand heeft en aan zijne raadslagen dienstbaar maakt, verkeerd in eene prophecy van zegen en heerlijkheid. De verschijning van JACOBS volheerlijke Morgenster moest aangekondigd worden door een Heidenschen mond, tegen eigen wil en dank; — te gelijk met MOABS vernedering en Israëls wijd uitgebreide heerschappy [2]. Maar in de vergadering van Israël, het volk des Heeren, zou de uit bloedschande geboren Ammoniet en Moabiet niet toegelaten worden tot in het tiende geslacht [3]. En toch! daar is door CHRISTUS, en, reeds eeuwen vóór Zijne geboorte, om CHRISTUS, verzoening ook tusschen MOAB en Israël. In de dagen der Richteren verricht de Dochter uit MOAB, aan den God Israëls geloovig geworden, aan de Weduwe uit JUDA eene daad van liefde en trouw, die ten gevolge heeft, dat op de geslachtlijst van Israëls Koning, den Zaligmaker der wereld, de naam eener Moabitische nog heden ten dage gelezen wordt. Op diezelfde geslachtlijst vond ook eene andere dochter uit de volken van Canaän eene plaats: RACHAB van Jericho was, bij den zegevierenden intocht der kinderen van ABRAHAM, een vroege eersteling dier Heidenen, die in het Zaad van ABRAHAM gezegend zijn geworden. Gehuwd, dien ten gevolge, met SALMON uit Juda, werd ook zy eene moeder naar den vleesche, van den Messias, DAVIDS Zoon [4].

Onder alle volken van Canaän is er geen belangrijker in de wereldgeschiedenis dan dat der Pheniciërs; en ook dezen staan met Israël, vele achtereenvolgende eeuwen lang, in een byzonder verband. De taal der Pheniciërs is, niettegenstaande het verschil van afkomst der beide volksstammen (Israël uit SEM, de Phenicier uit CHAM!) met die der Israëliten naauw verwant. Het letterschrift, het zij onmiddelijk, het zij door tusschenkomst der Egyptenaren, is ook tot Israël

[1] Num. XXII—XXV.
[2] Num. XXIV: 17—19.
[3] Deut. XXIII: 2—6.
[4] Matth. I: 5.

gekomen van zijne uitvinders, de Pheniciërs. Met de twee hoofdsteden van dat wijdberoemde handelsvolk aan de kust der Middellandsche zee, Tyrus en Sidon, voert Israël, van den beginne zijner vestiging in Canaän, beurtelings oorlog en handel. Onder de vijanden en onderdrukkers, van welke de Heer Zijn volk, na het door hunne hand gekastijd te hebben, wederom verlost, behooren reeds vroeg ook de Sidoniërs [1]. Tyrus koningen leveren aan DAVID cederhout en werklieden voor zijn huis, aan SALOMON voor den tempel des Heeren. Maar beide Sidon en Tyrus voeren in Israël, met hunne koopwaren en rijkdommen, ook hun zedebederf en hunne afgoden in. Van Sidon ontfangt het rijk der tien stammen, en van dezen dat van Juda, de goddeloosheden van JEZEBEL en ATHALIA. Van het boven alle Phenicische steden hoog verheven Tyrus vermelden Israëls Propheten de onvergelijkbare heerlijkheid, by de voorzegging van zijn zeer diepen val; — van het oude Tyrus, door NEBUCADNEZAR ingenomen, van het latere, door ALEXANDER den Groote vernederd, is niets meer overig, dan eenige ruïnen en de visschersnetten, hangende over de rotsen, overeenkomstig de beschrijving van EZECHIËL. Maar van den Tyriër, en in het geheel van den Phenicischen Philistijn, waren ook betere dingen door de Godsmannen Israëls voorzien. Hetgeen van de stad Gods in den Psalm gezegd is [2], dat „onder de aldaar geborenen ook de Tyriër en de Philistijn zoude gerekend worden", is nog vóór de laatste verwoesting van Jerusalem gezien. Gelijk in de dagen van ELIA eene weduwe van Sarepta Sidonis genade had gevonden in de oogen des Gods van Israël, alzoo de Syro-Phenicische of Canaänitische vrouw in de dagen en aan de voeten van JESUS [3]. Van den beginne des Evangelies luisteren de landpalen van Tyrus en Sidon naar het woord des heils, het eerst tot Israël gekomen; straks vindt de Apostel der Heidenen broederlijke liefde en verkwikking by Christelijke gemeenten in Tyrus, Sidon en Ptolemais [4]. Zoo brengt het Evangelie van JESUS CHRISTUS niet JAPHET alleen, maar ook CANAÄN in de tenten van SEM.

---

[1] Richt. X: 1—12.
[2] Ps. LXXXVII: 4, 5.
[3] Marc. VII: 26 en volg.
[4] Hand. der Apost. XXI: 2—7. XXVII: 3.

Ook tot Syrië is de betrekking van het Israëlitische volk eene doorgaande in de geschiedenis. Gelegen tusschen Palestina en Mesopotamië, heeft het met laatstgemelde landstreek van ouds den naam van Aram gemeen. Naar dat Mesopotamisch Aram (Padan Aram, tusschen den Euphraat en den Tiger) noemde nog ieder jaar by het inbrengen der eerstelingen ieder Israëliet zich voor het aangezicht van zijnen God den zoon eens Arameeschen zwervers [1]. Met Aram, in den meer bepaalden zin der benaming, d. i. Syrië aan deze zijde van den Euphraat, hebben, vooral in het tijdperk der koningen, Israël en Juda in afwisselende betrekking van oorlog of bondgenootschap gestaan. Door het latere Macedonisch-Syrië eerst bestuurd, daarna op ongehoorde wijze verdrukt en gekweld, streed het Joodsche volk zich onder zijne heldhaftige Machabeën vrij; honderd jaren daarna was het schattingplichtig aan Rome, eerlang daarop met Syrië een Romeinsch wingewest. Maar tot Damascus, de wereldberoemde stad van Coelosyrië, had het kroost van ABRAHAM eene meer byzondere betrekking. Aldaar wellicht heeft ABRAHAM zelf reeds eenigen tijd zijn verblijf gehad; van daar althands was zijn getrouwe ELIËZER afkomstig, in de Schrift de Damascener genaamd [2]. In datzelfde Damascus, van waar, in de dagen des eersten tempels zoo vele vijandschap en zoo vele afgodery was uitgegaan, was by de doorbreking van het Evangelie sedert lang eene Joodsche Synagoge gevestigd, en van uit die Synagoge almede was eene Christelijke gemeente opgerezen; en als SAULUS van Tarse was heengesneld, om die nieuwe stichting uit te roeien, zoo was het voor de poorten dierzelfde stad, dat hy tot Dengenen, wien hy vervolgde, bekeerd werd, en binnen hare muren, dat hy zelf voor het eerst dat Evangelie aan de Joden verkondigde.

Eene geheel andere betrekking wederom tot Israël is die van de twee grootste en oudste Asiatische monarchyen, in de Schrift des

---

[1] Dit is de ware beteekenis der woorden אֲרַמִּי Deuter. XXVI: 5, die onze Staten-overzetting minder juist door bedorven Syriër heeft wedergegeven. Men vergelijke VAN DER PALM. Voorts kan door den Arameeschen zwerver hier even goed ABRAHAM als JACOB aangeduid zijn, voor zoo ver de benaming van Araméa zoowel Chaldéa, Mesopotamië als Syrië omvat.

[2] 1 Mos. XV: 2, 3.

Ouden Testaments vermeld. De Assyriërs en Babyloniërs waren in de hand van JEHOVAH niet slechts eene kastijdende roede. Even verdelgend als de Assyriërs voor het koninkrijk der tien stammen, werden later de Babyloniërs voor dat van Juda. Beide afdeelingen ontvangen van God hare straf door de hand dier volken zelve, met welker afgoden zy zich zoo langen tijd verontreinigd en den Heer getergd hadden. SALMANASSAR, de Koning van Assyrië, voert een groot gedeelte der tien stammen uit hun erfland weg. Zijn opvolger SANHERIB, die hetzelfde lot aan Juda had toegedacht, stoot voor Jerusalem het hoofd, alwaar HISKIA en JESAIA zich nederwerpen voor den God van Israël, „die tusschen de Cherubim woont." Doch nog geen twee eeuwen later, en de Babyloniër volbrengt, wat de Assyriër gedreigd had. Jerusalems stad wordt ingenomen, de tempel verwoest, een groot gedeelte der bevolking overgevoerd naar Babel. Een nieuw tijdperk in de geschiedenis der Joden vangt aan.

De overoude verdeeling van Israël in tien en twee stammen, Ephraïm en Juda, die zeker reeds in de geschiedenis des volks vóór de scheuring onder REHABEAM en JEROBEAM haren wortel heeft, blijft ook na de beide wegvoeringen door ASSUR en den Babyloniër, en tot op den huidigen dag, voortduren. De hereeniging der twee groote afdeelingen tot een éénig twaalfstammig volk, onder éénen Herder, den Messias Zone DAVIDS, is eene Godsbelofte by de Propheten [1], die zich met geenen schijn zelfs als eene reeds vervulde by de wederkeering van een gedeelte van Juda uit Babel laat verklaren. Dat op het grondgebied van het voormalig koninkrijk der tien stammen enkele overblijfsels dier weggevoerde stammen zich hebben voortgeplant, — dat sedert SALMANASSAR [2] niet volstrekt uitsluitend vreemde kolonisten die landstreek bewoond hebben, — dat de deelen van Galiléa ook nog tot in de laatste tijden van het Joodsche volksbestaan door de tien stammen mede bewoond zijn, — dat in de deelen van Samaria zelve, de naam van Samaritanen, hoezeer in het algemeen door niet-Joden van afkomst gedragen, toch ook wel hier en daar door wezenlijke afstammelingen van den Aartsvader JACOB zal zijn gedeeld geworden, — dat zich in Judéa

[1] Jes. II: 13. Ezech. XXXVII: 15—28.
[2] 2 Kon. XVII: 24.

zelve, by name te Jerusalem, ook nog wel tot op den dag harer verwoesting, nakomelingen uit andere stammen dan die van Juda en Benjamin zullen hebben bevonden, — lijdt geen twijfel [1]. Des niet minder waar blijft het, naar het eenparig getuigenis van geschiedenis, prophecy en volkenkunde, dat een lichaam van Israëliten uit de tien stammen ook afzonderlijk heeft blijven bestaan op de oppervlakte der aarde, en dat alzoo ook nog in onze dagen een tweederlei verstrooiing ISRAËLS, die van EPHRAÏM en die van JUDA, hare hereeniging en gezamenlijke nationale herstelling te gemoet ziet. Het moge zoo zijn, dat het Rationalismus ook der hedendaagsche Joden dit afgezonderd bestaan der tien stammen sedert den wederkeer uit Babel, in twijfel trekt! — tegen eene enkele plaats van den Talmud in dien geest, staat, nevens een beslissend getuigenis van JOSEPHUS [2], de doorloopende algemeen bekende overlevering der Joden over. Deze overlevering, — op den voorgrond altijd stellende, dat de prophecy van EZECHIËL (Hoofdst. XXXVII) op het nog toekomstig tijdstip wijst der hereeniging van alle de stammen Israëls onder de Messiasheerschappy, — stelt dan ook, in verband met de bepaalde terugbrenging der tien stammen, zich het verblijf van dit gedeelte der Israëlitische verstrooielingen voor in een afgezonderd oord ergens in Asië. De Portugeesch-Joodsche Rabbijn MENASSEH BEN ISRAËL, in zijne *Hope Israëls* [3], hield het er voor, op het getuigenis van den Joodsch-Spaanschen reiziger ANTONIO DE MONTESINOS, dat een gedeelte van meergemeld overblijfsel onder de Indiaansche stammen van Noord-America nog te herkennen was. In onzen leeftijd heeft de welbekende Joodsche Zendeling en Evangelieverkondiger JOSEPH WOLF een dergelijk overblijfsel meenen te herkennen onder de schoone krijgshaftige stammen van Afghanistan en Groot-Bucharye. Maar geene nasporing betreffende dit hoog belangrijk onderwerp is rijker aan uitkomsten geweest, dan die waartoe de zendelingsreis van den Americaanschen Dr. GRANT, ten jare 1834 ondernomen, aanleiding gaf. Volgens dat onderzoek zijn de Nestorianen der schier ontoegankelijke gebergten van

[1] Luc. II: 36.

[2] Antiq. XI: 5. »Slechts twee stammen zijn onder de gehoorzaamheid der Romeinen gekomen in Azië en Europa. Maar de tien stammen zijn verbleven aan gene zijde van den Euphraat tot op dezen dag, — vele duizenden van menschen, ja ontelbaar."

[3] A°. 1650.

Kurdistan (het oude Assyrië), ten aanzien hunner Godsdienst, geen andere dan Christenen dier in de kerkgeschiedenis van ouds bekende benaming, maar ten aanzien hunner afkomst Israëlieten uit de naar Assyrië, ten jare 720 vóór de Christelijke tijdrekening, weggevoerde tien stammen. Gewoonten, plechtigheden, gelaatstrekken, namen, alles in die Nestoriaansche bergbewoners (Highlanders) duidt, volgens dat hoogst belangrijk bericht, de Israëlitische afkomst aan, terwijl de landstreek zelve, door hare zoo even herinnerde eenzelvigheid met het Assyrië des Bijbels, daarby kenbaar genoeg op de kolonisatie door SALMANASSAR wijst [1].

De overvoering van de Joden der twee stammen onder NEBUCADNEZAR naar Babel maakt een keerpunt van veel beteekenis en van veelsoortige gevolgen uit in de geschiedenis van geheel het volk. Als zoodanig staat dan ook in het Evangelie van MATTHÉUS de geslachtlijst van den CHRISTUS by dat tijdstip met nadruk een oogenblik stil (I: 11, 12). Eene in het oog loopende en beslissende verandering openbaart zich van toen af niet alleen in de politieke, maar ook in de godsdienstige en zedelijke toestanden en betrekkingen van het Joodsche volk. De afgodery, die groote zondekwaal der vroegere geslachten, sterft in Israël af. De zeden in vele opzichten zuiveren zich. De zucht tot navolging van andere volken neemt eene voor het minst geheel anders gewijzigde richting. Synagogen verrijzen aan alle plaatsen, en in het midden zelve van de stad des Tempels. De overlevering heft het hoofd op naast de Schrift van MOSES en de Propheten, om in latere tijden zich te ontwikkelen in de vormen van Kabbalah en Massora, en de natie te verdeelen in secten van Phariseën en Sadduceën. Het huis van DAVID treedt in de schaduw. Het Hoogepriesterschap wordt eene Staatsmacht. De verspreiding der Joden onder de volken der Oudheid begint hare werking. Eene geheel nieuwe bedeeling in de geschiedenis van Israël, zoo binnen als buiten het land der vaderen, is dáár.

---

[1] Men vergelijke in den *Gids* van 1845, bl. 657 en volg., Prof. VETH'S belangrijk verslag der Hoogduitsche overzetting van het werk van Dr. GRANT door Dr. PREISSWERK.

In Babel allereerst neemt de verhouding der Joden tot de bevolkingen hunner vreemdelingschap in meer dan éene betrekking dat byzonder karakter aan, hetwelk zich sedert in geheel de geschiedenis hunner verstrooiing laat terug vinden. Zonder daarom op te houden Joden te zijn, gewennen zy zich evenwel in den vreemde, en nemen zy namen en eigenaartigheden aan van het land hunner zeventigjarige ballingschap. Wél hangen zy aldaar hunne harpen aan de wilgen, of nemen zy die alleenlijk op, om te klaagzingen; wèl is EZECHIËL aan den Chebar enkel vreemdeling en balling, terwijl hy op Babylonischen bodem tijd-, ampt- en lotgenoot is van JEREMIA op Jerusalemschen; — maar de Aanzienlijken van Juda beginnen allengs zich te gewennen en eerlang zich te hechten aan hunne vestiging in het vorstelijke Babel. Zy mengen het Chaldeeuwsch van dit hun nieuwe vaderland onder het voorouderlijke Hebreeuwsch. Dit gedenkteeken van hun langdurig en veelzins belangrijk verblijf in die gewesten laat zich nog tot op dezen dag hervinden in hunne eeuwenoude liturgie. Zelfs by den Propheet DANIËL is er voor het Chaldeeuwsche element eene plaats zoo in zijne historisch-prophetische Schrift, als in zijn veel bewogen leven en loopbaan. Hy zelf, de zeer gewenschte man, en met hem die drie andere aanzienlijke jongelingen uit Judéa: HANANIA, HASAËL en AZARIA, nemen plaats onder de hooge Staatsdienaars en Wijzen des Konings van Babel; alle vier voeren, nevens hunnen Joodschen, ook nog een Babylonischen naam, even als in latere tijden de Joden in het Spaansche Schiereiland hunne Oostersche voornamen huwden aan Spaansche en Portugeesche familienamen, of wel vroeger, de Grieksche namen van PHILIPPUS, ALEXANDER en anderen, of de Romeinsche van MARCUS, PAULUS, FLAVIUS gevoerd zijn door Joden van afkomst en van Godsdienst.

Terstond komt bovenal in DANIËL dat Babylonische of Chaldeeuwsche element nevens het Israëlitische zijner geboorte en Godsvrucht uit. DANIËL, in Babel BELTSAZAR geheeten [1], verheerlijkt te midden der afgodische stad en van alle zijne vijanden den eenig waren God van Israël door gebed en belijdenis. Om die belijdenis beurtelings tot den dood toe vervolgd en wederom verhoogd, is hy meer dan eens gelijk des Konings eerste Stadhouder en een uitgelezen Propheet des Allerhoogsten. Zijne prophecy, te midden eener zoo merkwaardige verhouding tusschen Israël en de volken, draagt dan

[1] Dan. X: 1.

ook dat gantsch eigenaartig wereld-historische karakter, hetwelk in het byzonder zijne gezichten van de vier monarchyen onderscheidt (Hoofdst. II. en VII), en waarvan de wedergade alleen in de haar zoo zeer verwante Apocalypse des Nieuwen Testaments wordt gevonden.

By menigten voorts bleven de Joden in het wijduitgestrekte Babylonië zich vestigen en voortplanten, ook nadat in Palestina tempel en tempelstad weder opgebouwd en voor hun toegankelijk geworden waren. Volgens de Joodsche overlevering zelfs waren het, op weinige uitzonderingen na, slechts de minder aanzienlijken onder de ballingen, die aan het edict van Cyrus en de roepstem van ZERUBBABEL gehoor en gevolg gaven. Eerlang althands werd de Joodsche bevolking in Babel talrijk, bloeiend, en van aanmerkelijken invloed. Zelfs gingen, zoo men de Spaansche zoowel als Joodsche overleveringen op dit punt vertrouwen mag, koloniën van Babel uit naar de Hesperische kusten, en stichtten aldaar steden, in welker naam nog de Hebreeuwsche afkomst erkend wordt: Toledo, Escalonia, Maqueda en anderen. Zoo veel is zeker, dat in latere eeuwen de vermaarde Rabbynsche Scholen in Spanje een tak en voortzetting geweest zijn van die in Babylon, — dat na de verwoesting van Jerusalem door de Romeinen de Patriarch of Vorst der gevangenschap in datzelfde Babylon hooger rang en aanzien had onder het volk der verstrooiing dan die van Palestina, — dat eindelijk de zoogenaamde Babylonische Talmud zoowel in omvang als in gezag by de Joodsche Godgeleerden den Jerusalemschen ver te boven streeft.

Ten allen tijde vonden de Joden meer gunst by koningen dan by de volken. Zy van wederzijde hebben zich aan alle plaatsen hunner ballingschap steeds getrouw betoond aan de gestelde Machten, en onder dezen byzonder de eenhoofdige regeering bemind. Aan het hoofd der groote Koningen en Veroveraars, die zich den Joden by uitnemendheid gunstig betoonden, staat CYRUS, by den Propheet aangeduid en geprezen, by ESRA beschreven, als Gods uitverkoren werktuig tot bevrijding van Zijn volk uit de Babylonische gevangenschap [1], — door de Persische overlevering gehouden voor den zoon eener Jodinne. Hoe het zij, onder zijne begunstiging wordt de tempel van Jerusalem herbouwd door ZERUBBABEL (te Babel SESBA-

[1] Jes. XLV: 1. Esra I.

ZAR geheeten), den zoon van SEALTHIEL, uit den vorstelijken stam van DAVID. Doch in het Persische rijk ook zelve vermenigvuldigt zich het overblijfsel der Joden binnen weinige leeftijden in verbazende mate. In het Boek van ESTHER blijkt reeds genoegzaam uit deze byzonderheid het aantal en de macht der Joden in het Persische rijk: dat Koning ASSUERUS, om naar Persische wijze zijn vroeger besluit tegen dat volk krachteloos te maken zonder het rechtstreeks te herroepen, boden met brieven zond naar alle de deelen van zijn gebied, berichtende, dat de Koning „den Joden toeliet, die in elke stad waren, zich te vergaderen, en voor hun leven te staan, om te verdelgen, om te dooden en om om te brengen alle macht des volks en des landschaps, die hen benaauwen zouden, de kleine kinderen en de vrouwen, en van hunne buit te mogen rooven [1]." Van dezen zelfden Koning ASSUERUS (waarschijnlijk den XERXES der Grieksche historieschrijvers) werd MORDECHAI eerlang de eerste Staatsdienaar, ongeveer gelijk DANIËL dat geweest was in Babylon tot onder de heerschappy van DARIUS den Meder. Onder XERXES zoon en opvolger, ARTAXERXES, was die NEHEMIA koninklijk Schenker, wiens hart zoo aandoenlijk uitging „naar de stad der begrafenissen zijner vaderen" terwijl hy stond voor het aangezicht des Konings en der Koningin in zijne Persische bediening [2]. Ook deze ARTAXERXES was, volgens Oostersche overleveringen, door zijne moeder, van Israëlitische afkomst.

Doch ook de beide bevolkingen oefenden op elkander eenen wederzijdschen invloed, die zich in verre leeftijden laat onderkennen. Dat op de leer van ZOROASTER, gelijk beweerd wordt, de schriften of wel alleen reeds de herinneringen van DANIËL gewerkt zullen hebben, is zoo veel te minder onwaarschijnlijk, daar de Persische Godsvereering, als bekend is, iets meer geestelijks, en vooral minder afgodisch had, dan de meeste godsdiensten der oude volken buiten Israël. Omgekeerd, indien al namen en vormen van Persische afkomst, sedert der Joden verblijf in die oorden, hebben kunnen gebezigd worden tot ontwikkeling en nadere bestemming van zuiver Israëlitische denkbeelden, — tegen de gronddwaling der Persische Theosophie werd Israël van ouds reeds (en misschien met het oog bepaaldelijk op de betrekkingen met Persië) gewaarschuwd door den Propheet, wiens woord [3] tegen elke kiem van hetgeen in later tijd

[1] Esther VIII: 10, 11. [2] Nehem. II: 1—7. [3] Jes. XLV: 6, 7.

het Manicheïsmus daarstelde, zoo kenbaar getuigt: „Ik ben de HEER en niemand meer. Ik formeer het licht, en schep de duisternis. Ik maak den vrede en schep het kwaad. Ik de HEER doe al deze dingen."

Aan het lot der Joden over de wereld en aan hunne betrekking tot de volken der meest beschaafde oudheid gaf de verschijning vooral van ALEXANDER den Macedoniër op het tooneel van wereldverovering en wereldbestier eene beslissende richting. Men laat dien hoog merkwaardigen Vorst geen genoegzaam recht wedervaren, wanneer men hem den titel van groot alleenlijk in zijne hoedanigheid van held of veldheer toekent. Hy verdiende dien in de rij van de Vorsten der oude wereld ook in een veel belangrijker opzicht. Zijne eerzucht, zijne buitensporigheden zelfs, mogen den onpartijdigen geschiedvorscher niet doen voorbyzien, van wat grootsche denkbeelden voor den vrede, de welvaart, de beschaving der wereld zijne welbekende daden en ontwerpen getuigen. Asië te onderwerpen niet alleen aan de Grieksche wapenen, maar ook aan de Grieksche beschaving, was een denkbeeld, den veroveraar waardig, discipel van ARISTOTELES, bewonderaar van HOMERUS en PINDARUS, vriend en beschermer van APELLES, kenner en bevorderaar van al wat groot en schoon was, met zijn machtig genie en helderen blik. Aan zulk eene Grieksch-Asiatische wereldmonarchy het groote Babylon ten hoofdzetel te geven, en, in plaats van het door hem verwoeste Tyrus, Alexandrië naby de wateren van den Nijl, van de Middellandsche en van de Roode zee, als middelpunt van wereldhandel te doen verrijzen, — wie zal tegenwoordig meer, het zij de grootheid, het zij de menschelijke wijsheid van zulke plannen miskennen? Doch ook deze wereldsche grootheid moest, nog vóór hare voltooiing, instorten. De ontzachlijke held en vorst had zich verheven tot een god, — hy stierf aan de gevolgen van buitensporigheden beneden het dier! Zijne groote plannen bleven slechts ten halve uitgevoerd, — genoeg evenwel voor dat hoogere plan, aan hetwelk zijne stichtingen en geheel zijne optreding weldra dienstbaar werden gemaakt.

Geen wonder, dat bepaaldelijk ten aanzien der Joden deze verschijning in de wereldgeschiedenis zeer beduidend was. Wie zal het bevreemden, dat niet alleen de Joden in Palestina genade vonden in zijne oogen, juist om hunne getrouwheid aan den laatsten der

Persische Koningen, DARIUS CODOMAN, maar dat ook zijn blik spoedig doorzag, wat zy in betrekking tot zijne monarchy en tot zijne denkbeelden, vooral ook buiten het land hunner vaderen, zouden kunnen zijn? Hoe het zij, van het tijdvak der monarchy van ALEXANDER dagteekent de oorsprong eener geheel nieuwe ontwikkeling voor de wereld in het algemeen, voor de Joden in het byzonder: de kennis en beoefening van de Grieksche taal, letteren, straks wijsbegeerte, en van wederzijde de invloed van hunne Godsdienst en Godsdienstbegrippen op de Grieksche en Romeinsche wereld, — de groote en scherpe afdeeling der Joden in Hebreeuwsche en Grieksche, — de verbreiding hunner Synagogen in de drie werelddeelen, — de overzetting (dus genaamd der Zeventig) van Israëls gewijde Schriften in het Grieksch.

Groote voorbereiding voor de verkondiging van het Evangelie der „zaligheid die uit de Joden is" onder alle volken lagen by name in elke deze drie byzonderheden: de vermenigvuldiging der Joodsche Synagogen op vreemd grondgebied, het algemeen gebruik der Grieksche taal, en de overbrenging in die taal van de Heilige Schriften.

De Synagogen — (een enkele blik op Bijbel en Geschiedenis is genoegzaam om het te doen erkennen!) — de Synagogen in het bestuur van Gods voorzienigheid zijn als ware het de deuren geweest waardoor, eerst by wijze van voorbereiding of vóórschemering, de kennis van den eenig waren God van Israël tot de volken doordrong; maar vooral later, de Apostelen (de Apostel der Heidenen by uitnemendheid) hunnen weg hebben gevonden tot verkondiging en uitbreiding van het Evangelie van CHRISTUS aan allerlei plaatsen en onder allerlei volken. [1]

Niet minder vruchtbaar voor de volheid der tijden van het Evangelie is ook gebleken het algemeen gebruik der Grieksche taal (in haren Hebraïseerenden vorm), zoo binnen als buiten Palestina. By de komst van CHRISTUS en het Evangelie zijns Koninkrijks in de wereld was het Grieksch wereldtaal geworden, — de taal alzoo, waarin de boodschap en leer des heils beide tot Joden en Heidenen, Grieken en Barbaren, Romeinsche overheerschers en overheerschten kon gebracht worden. De openbaringen van God, tot hiertoe alleen

[1] Handel. der Apost. IX: 20. XIII: 5, 14. XIV: 1, 10, 17. XVIII: 4, 19, XIX: 8.

in het Hebreeuwsch op schrift gebracht, werden het, by deze hare nieuwe bedeeling, in het Grieksch: „De nieuwe wijn werd in nieuwe vaten gegeven." De fijn bewerktuigde taal was zoo vele eeuwen lang door de grootste, schranderste en fijnste Vernuften der wereld gevormd en als gekneed geworden tot de meest volkomenste uitdrukking der menschelijke gedachte op allerlei grondgebied! Om in even dezelfde volheid de uitdrukking van Goddelijke gedachten, het voertuig, of liever de belichaming der Goddelijke Openbaring te kunnen zijn, moest diezelfde volschoone Grieksche taal nog eerst eene nadere bewerking ondergaan. Zy moest doortrokken worden van den geest en adem van het Hebreeuwsch, eer dat zy de taal kon zijn, waarin, te beginnen van het Evangelie van MATTHÉUS tot op de Apocalypse van JOHANNES, geheel het Nieuwe Testament beschreven moest worden. Daartoe dan werkte bepaald en beslissend de overzetting der dus genaamde Zeventig mede. Het was omstreeks drie eeuwen vóór onze Christelijke tijkrekening, dat onder PTOLEMÉUS PHILADELPHUS, Koning van Macedonisch-Egypte, de eerste hand gelegd werd aan eene Grieksche overbrenging van Israëls historische, prophetische en didactische boeken uit het oorspronkelijk Hebreeuwsch. Deze Overzetting, — gelijk zy reeds op zich zelve een uitwerksel en te gelijk eene nieuwe aanleiding was van bekendwording der Mosaïsche Wetgeving en Israëlitische Godsdienst onder de Heidenen, — zoo kwam zy vooral ook later den predikers en belijders van het Evangelie te stade zoo by het beroep op de Schrift des Ouden Testaments, als tot de kennisneming en het gebruik dierzelfde Schrift. Tot op den huidigen dag bezitten wy die veelzins merkwaardige overzetting, als een der belangrijkste (misschien als zoodanig nog nimmer ten volle gewaardeerde) bronnen en hulpmiddelen voor de Kritiek des Ouden Testaments.

Wy zijn by deze beschouwing, als van zelve, gevorderd tot een later oogenblik in de Macedonische wereldperiode sedert ALEXANDER den Groote. Van de koninkrijken, uit de splitsing dier groote monarchy na den dood des beroemden Veroveraars geboren, zijn, vooral ook met betrekking tot Israël, dat der Lagiden of Ptolomeën in Egypte en dat der Seleuciden in Syrië hoogst merkwaardig en beduidend geweest. Was de laatstgemelde dezer dynastiën voor de Joden inzonderheid binnen Palestina, door de ondergane dwingelandy

en de daaruit ontstane terugwerking onder de Machabeën, hoogst gewichtig, — de dynastie der Ptolemeën en de vestiging in de gewesten van Egypte, Cyrene, Lybië, zijn voor de Joden buiten hun vaderland gedurende eene opvolging van eeuwen niet minder gewichtig geweest. Na de dagen van ALEXANDER werd bepaaldelijk Egypte de zetel der Grieksche beschaving. De Joden aldaar, meer dan ergens elders, namen aan die beschaving een beduidend en werkzaam deel. Hun bloei, by name te Alexandrië, mag in meer dan een opzicht voorbeeldeloos worden genaamd.

De betrekking der Ptolemeën tot de Joden was in het eerst eene vijandige geweest (320 j. v. C.) De Palestijnsche Joden waren aan LAOMEDON den Mityleniër (wien na ALEXANDERS dood de gewesten van Syrië, Phenicië en Judéa ten deele waren gevallen) getrouw gebleven. Terwijl alles zich aan de triumfeerende wapenen van PTOLEMÉUS, LAGUS zoon, bygenaamd SOTER, onderwierp, bleven alleen die van Jerusalem nog weêrstand bieden. De belegering dier stad, en hare inneming op eenen sabbathdag, waren hiervan eerlang het gevolg. Doch PTOLEMÉUS, een Vorst van even groot doorzicht in de staatkunde des vredes als van erkende bekwaamheid in den krijg, maakte van zijne verovering weldra een verstandig gebruik. Hy staakte alle kwade behandeling der overwonnenen, voerde vele duizende Palestijnsche Joden met zich naar Egypte, bevestigde de voorrechten hun te Alexandrië reeds door den grooten Stichter dier wereldhandelstad verleend, en vertrouwde hun eerlang de gewichtigste betrekkingen zoo in den krijg als in den Staat. Onder zijne opvolgers bleven de Joden in Egypte evenzeer werkzaam en begunstigd, met uitzondering slechts van enkele tijdpunten, als by name onder de regeering van den onzinnigen PHILOPATOR. Straks in hunne vroegere eere hersteld, bewezen zy den Koningen PTOLEMÉUS PHILOMETOR en CLEOPATRA belangrijke diensten in den krijg (a. 150 v. C). De namen van ONIAS en DOSITHEUS zijn byzonder in die betrekking en uit dat tijdvak vermaard gebleven; de eerstvermelde daarenboven door de stoute stichting van een Egyptisch-Joodschen tempel, als tegenover den Jerusalemschen, op het grondgebied van Heliopolis. Deze tempel, den Palestijnschen Joden steeds een doorn in het oog geweest, heeft dien van Jerusalem nog overleefd, slechts korten tijd evenwel, daar op bevel van VESPASIANUS de tempel van ONIAS onmiddelijk na de verstoring van Jerusalem eerst gesloten, straks te zamen met de stad (Onion), waarin zy stond, geslecht is. Onafhan-

kelijk van den tempel bloeiden ook in Egypte, zoowel als in Cyréne en Libye, talrijke en aanzienlijke Synagogen. By uitnemendheid stonden dezen als vertegenwoordigsters van het Grieksche, in tegenoverstelling dus genaamd van het Hebreeuwsche, Jodendom. Vertakkingen van die Grieksch-Joodsche Synagogen, by name der Egyptische en Cyrenische, toont ons onder anderen het Boek der Handelingen [1] in het midden van Judea en Jerusalem zelve, bloeiend en van machtigen invloed.

Zoo stonden eenige eeuwen lang tegen elkander over Jerusalem en Alexandrië, als middelpunten, deze van het Grieksche, gene van het Hebreeuwsche Jodendom. Terwijl in Palestina het Phariseïsme met zijne overleveringen tot dat ingewikkelde stelsel opwies, waarin het de Heiland, op aarde komende vond en veroordeelde, vormde zich te Alexandrië dat mengsel van Israëlitische Godsdienst met Grieksche wijsheid, waarvan ons in den Pythagorisch-Platonischen Joodschen PHILO een zoo merkwaardig toonbeeld is overgebleven. Tijdgenoot van den wijsgeer PHILO was uit datzelfde Alexandrië de welsprekende Schriftgeleerde APOLLOS, verkondiger eerst van den doop van JOHANNES, straks van het volle Evangelie van JESUS CHRISTUS [2]. Krachtig werd alzoo door dezen vurigen en geleerden Evangeliegetuige de Grieksch-Joodsche afdeeling in de Christelijke Gemeente vertegenwoordigd. Het zoude zelfs kunnen zijn, dat de kerkelijke partij te Corinthe, die zich naar APOLLOS noemde [3], zich door een element van Alexandrijnsche wijsbegeerte of manier van uitleggen onderscheiden hebbe. Zeker is het in elk geval, dat APOLLOS zelve noch tot de eene noch tot de andere dezer afwijkingen door zijne richting aanleiding zal hebben gegeven, schoon dan ook de Alexandrijnsche Jood evenzeer in hem zijne eigenaartigheid behouden zal hebben, als de Hebreeuwsche Israëliet in PAULUS. Het Evangelie dooft geene enkele natuurlijke gave of richting uit, maar neemt ze op en heiligt en vernieuwt ze.

Van de Joden in het Egypte der Ptolemeën was het onderscheidend karakter de gemeenschap met Grieksche beschaving, Grieksche letteren, Grieksche wijsbegeerte. Ruim zoozeer Griek als Jood was in die eeuwen meer dan een dier Joodsche Geleerden, welke te Alexandrië deel namen aan de beoefening van Grieksche taal en letteren, of wel de voorvaderlijke overleveringen bekend maakten

[1] Hand. der Apost. VI: 1, 9. verg. met II: 10. XVIII: 24.
[2] Hand. der Apost. XVIII: 24 en volg. [3] 1 Cor. I: 12.

aan de volken in eerder Grieksche vormen. PHILO zelf was meer te huis in de taal van PLATO dan in die van MOSES. De Joden dezer gewesten hadden allengs het voorvaderlijke Hebreeuwsch afgeleerd, om zelfs hunne gewijde Schriften ten slotte alleen uit de overzetting der Zeventig te kennen. In de dagen, intusschen, van JESUS CHRISTUS op aarde was het Grieksch niet alleen overal elders in de beschaafde wereld, maar ook in Palestina zelve algemeen gebruikelijk. Van daar, dat alle Boeken des Nieuwen Testaments (volgens mijne overtuiging, ook het Evangelie van MATTHÉUS) door de gewijde Schrijvers als van zelve rechtstreeksch in het Grieksch opgesteld zijn.

De voorrechten, door ALEXANDER den Groote den Joden geschonken, en door de PTOLOMEËN, zijne opvolgers, te Alexandrië vermeerderd, werden hun later ook door CAESAR in het openbaar bevestigd, ter vergelding van de groote diensten, hem door de Joden van Palestina onder ANTIPATER, den vader van HERODES den Groote, in verband met die van ONION in Egypte bewezen. Sedert bleef het Joodsche volk in alle de oude betrekkingen van oorlog, staatkunde, nijverheid en handel te Alexandrië bloeiender dan ooit. Zelfs de val van Jerusalem maakte in dien toestand geene verandering. De geweldige opstand onder BARCOCHBA, eene halve eeuw later, was door vreesselijke schuddingen en moordtooneelen door de Joden in Cyrene en Egypte voorafgegaan en voorbereid geworden. De tweede en voor altoos beslissende ondergang des Joodschen volks, op deze laatste worstelingen en als stuiptrekkingen gevolgd, maakte alle hoop op nationaal herstel voortaan onmogelijk. Toch bleef het aantal en de invloed der Joden (gelijk later in den loop van ons overzicht blijken zal) in de beide groote afdeelingen van het Romeinsche Keizerrijk beduidend hier en daar, maar zeer bepaaldelijk te Alexandrië. Wy vinden hen aldaar ook nog talrijk onder de eerste Christen-Keizers, en vooral in den strijd tusschen Catholijken en Arianen (eerder aan de zijde van laatstgemelden) mede verwikkeld. Bij de inneming der stad door de Saracenen, omstreeks het midden der zevende eeuw, vond de overwinnaar aldaar nog een getal van veertigduizend Joden in tamelijke welvaart. De geschiedenis der Alexandrijnsche Joden van dat oogenblik aan behoort tot die der Arabieren. Zy hadden intusschen ook de heerschappy van Rome overleefd.

Zoo hadden dan de Joden onder de derde monarchy van DANIËLS gezicht, de rijken van ALEXANDER en zijne opvolgers, vooral in betrekking tot twee van die koninkrijken, Syrië en Egypte, merkwaardige tijden gehad. Waren zy ten aanzien van Egypte belangwekkend vooral in hunne uitlandigheid, als onderdanen van vreemde Opperheeren, ten aanzien van Syrië zijn zy bepaaldelijk in Palestina zelve beduidend geweest. Tevens hebben zy als krijgslieden, en in andere betrekkingen, ook de Seleuciden met roem gediend, en waren zy ook op dat grondgebied talrijk. Zy zijn dit ook, tot op zekere hoogte, geweest te Rome, lang nog vóór dat hun overblijfsel, na den val van Jerusalems tempel onder VESPASIANUS, in diepe vernedering en gevangenschap binnen de muren der groote wereldstad werd aanschouwd.

Aan de oevers van den Tiber hebben langen tijd Joden gewoond vóór dat POMPEJUS (ten jare 63 v. C.) Jerusalem vermeesterde, en in het Heilige der heiligen doordrong. Men zou zich evenzeer bedriegen, door de vestiging van Joden te Rome eerst van de zoo even aangegevene dagteekening te rekenen, of wel, met anderen, die terug te brengen tot de vroegste tijden van Romes herinneringen. Hoogstwaarschijnlijk zijn er Joden te Rome gekomen en van daar door Italië verspreid, sedert de veroveringen der Republiek in Asië, de onderwerping van Macedonië en Griekenland, de oorlogen met Syrië, het bondgenootschap tusschen Rome en Juda kort na de optreding der Machabeeën. Zeker is het, dat reeds ten tijde van JULIUS CAESAR en CICERO de Joden beduidend waren in aantal en invloed te Rome. In zijn pleidooi voor FLACCUS maakt de groote Redenaar uitvoerig gewag van de groote sommen, die de Joden uit Rome voor het onderhoud en de heerlijkheid van den Jerusalemschen tempel opzonden.[1] Aan den persoon en de regering van JULIUS CAESAR zoo in Palestina als in Italië verknocht, werd er na den moord van dien eersten Romeinschen Imperator, by de Joden te Rome eene sterke beweging of te kennen geving van afkeer van de moordenaars gezien. Men bleef, sedert, Joden ook aldaar in allerlei standen der maatschappy verspreid vinden: als wichelaars, als vrijgelatenen, als tooneelkunstenaars, als Romeinsche burgers. Velen houden het er voor, dat die ARISTIUS FUSCUS, aan wien HORATIUS eene zijner Oden gericht heeft, en wien hy ook in zijne Brieven en Hekeldichten als een zijner byzonderste kunstvrienden toespreekt, een Romein-

---

[1] *Pro Flacco*, C. 28.

sche Jood geweest is. Onder Keizer AUGUSTUS genoten de Joden by voortduring en toeneming allerlei vrijheid en voorrecht te Rome, daaronder bepaaldelijk hunne Synagogen. Uitdruklijk worden de Romeinsche Joden genoemd onder degenen, die by het Pinksterwonder tegenwoordig waren te Jerusalem. [1] Onder TIBERIUS werden zy harder behandeld, misschien ten gevolge van het bedrog, door een viertal Joden aan FULVIA, eene aanzienlijke proselietin gepleegd. SEJANUS inzonderheid was den Joden vijandig. Na zijnen val herstelden zy zich spoedig. Onder CALIGULA en CLAUDIUS, toen ook de Christenen in den algemeenen naam van Joden begonnen begrepen te worden, werden zy dan eens uit Rome verbannen, dan weder op nieuw ontfangen of toegelaten. De historieschrijver JOSEPHUS, te Rome komende onder de regering van NERO, vond aldaar Joden in gunst en aanzien, vooral by SABINA POPPÉA, de welbekende echtgenoote des Keizers, die min of meer tot het Joodsche proselitismus schijnt te hebben behoord. De latere betrekkingen der Joden te Rome en in geheel Italië behooren tot een later tijdvak in deze onze beschouwing. Wy vestigen thands den blik op die betrekkingen tusschen Rome en de Joden, waarvan het ontzettend einde geweest is de beslissende verwoesting van Jerusalems stad en tempel onder Keizer VESPASIAAN.

De geschiedenis dier betrekkingen vervult het laatste tijdvak van der Joden lotgevallen en toestanden binnen hun eigen vaderland gedurende eene opvolging van zeshonderd jaren (a. 530 v. C. tot a. 70 n. C.), den tijd, waarin gestaan heeft de tweede Jerusalemsche tempel, door ZERUBBABEL gesticht, en door HERODES den Groote voor korten tijd met groote pracht en heerlijkheid verbouwd en uitgebreid. Reeds bleek ons de machtige verandering in het nationaal Godsdienstig bestaan der Joden sints de wegvoering naar Babel en den terugkeer van daar: de afgodery verzaakt, maar de overlevering naast, weldra boven de Schrift gesteld, — de zeden gezuiverd, maar Phariseïsmus en Sadduceïsmus ontkiemd en weldra volwassen, — het Jodendom onder de volkeren bekend en verspreid, maar ook door Heidensche inmengselen, vooral van wijsbegeerte, verbasterd,

[1] Hand. der Apost. II: 10, alwaar *οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι* niet uitlandsche Romeinen, maar bewoners van Rome zijn.

– de tempel te Jerusalem herbouwd, maar daar tegenover weldra
en tempel op Gerizim door Samaritanen, een tempel in Egypte
oor Grieksche Joden! Geen minder beduidend verschil kenmerkt
en inwendigen staatsvorm dier tijden in Juda: de koninklijke re-
ering verdwijnt; het huis van DAVID raakt op den achtergrond,
adat nog slechts één spruit uit dien stam (ZERUBBABEL) als ware
et de Joodsche Republiek gevestigd heeft; eene regering van Ede-
n en Oudsten met beduidenden invloed, later met vorstelijke op-
erregeering van de Hoogepriesters, neemt de plaats in der Davidische
onarchy. Onder dat alles blijft de Joodsche Staat, uitgenomen al-
eenlijk in de eeuw zijner Machabeën, van de groote Mogendheden,
ie zich sedert Babylon in de wereldmonarchy opvolgden, afhankelijk.
och weinig drukte dit juk het zij onder de Persische heerschappy,
et zij onder de Macedonische. Het Joodsche volk werd door zijne
ersische Landvoogden sedert de dagen van NEHEMIA nimmer ge-
weld of belemmerd; en heeft het onder die regering te lijden ge-
ad, het is geweest van eigene binnenlandsche oneenigheden wegens
e opvolging in het Hoogepriesterschap. Wy herinnerden reeds de
hechtheid der Joden aan den laatsten der oud-Persische Koningen,
ARIUS CODOMAN. Hoe zy uit getrouwheid aan dien Vorst ALEXAN-
ER den Groote by zijnen tocht tegen Tyrus weigerden van koorn
voorzien; hoe de machtige Koning besloten had na de vermeeste-
ng en vernedering van Tyrus ook Jerusalem te tuchtigen; hoe hy
n dat voornemen afzag, en den Joden velerlei gunst bewees, ten
evolge van eene in den droom vooruitgeziene ontmoeting met den
oogepriester, is uit JOSEPHUS eene algemeen bekende overlevering.
ot diezelfde overlevering behoort ook de weigering der Joodsche sol-
aten in het leger van ALEXANDER om aan de opruiming van het
uin der Babylonische afgodstempels mede te arbeiden, en 's Ko-
ings gunstige beschikking daarop.

Na zijnen dood (a. 323 v. C.) en de verdeeling zijner Staten on-
er onderscheidene krijgshoofden, werd Palestina, naar den aart zij-
er ligging, veelal een twistappel tusschen de Koningen van Syrië
n van Egypte. Aan laatstgemeld Rijk bleef zy het eerst, en om-
reeks eene eeuw lang eenen korten tusschentijd onder de heerschap-
y van SELEUCUS NICATOR uitgezonderd) nevens Syrië zelve onder-
orpen. Later (a. 202) kwamen de Joden onder de heerschappy
an ANTIOCHUS den Groote, in het eerst hun eerder welkom boven
ie van den toenmaligen PTOLEMÉUS (PHILOPATOR).

De Syrische scepter begon op Juda niet te drukken dan in de hand van ANTIOCHUS Epiphanes [1] om zijne dolle wreedheid Epimanes [2] vernoemd, tweeden zoon van ANTIOCHUS den Groote. Intusschen waren het destijds reeds, even als later onder de opperheerschappy van Rome, aanvankelijk binnenlandsche oneenigheden en scheuringen, die der vreemde dwinglandy aanleiding en voet gaven. In die dagen had zich op ontzettende wijze, in eene nieuwe gedaante, by het Joodsche volk geopenbaard die van ouds zoo noodlottige trek en neiging naar vreemde zeden en Godsdienst, — eene zucht om zich te vergriekschen, te verheidenen, om (gelijk het een Apostel ergens uitdrukt) „wederom de voorhuid aan te trekken [3]." Ook zonder onmiddelijke tusschenkomst van dien Griekschen Koning bestond er in den toenmaligen Joodschen Staat eene stellig heidenschgezinde party. Aan het hoofd van die party stond JOSUA, een broeder van den Hoogepriester ONIAS, die dan ook weldra met behulp der wereldlijke macht zich van die hooge waardigheid zocht meester te maken, en daarin slaagde. Doch eerlang stond tegen JOSUA (met een Griekschen naam JASON genoemd) wederom een jonger broeder op, MENELAUS. Beide deze mannen, terwijl zy elkander het Hoogepriesterschap van hun verdreven oudsten broeder betwistten, gingen uit van hetzelfde beginsel, of liever naar hetzelfde doel: de invoering of inmenging van het heidendom in Israël. Te dier zelfder tijd, aan de andere zijde, formeerde zich het Sanhedrin te Jerusalem (a. 172 v. C.).

Bloedige vervolgingen intusschen en ongehoorde verdrukkingen waren van die broedertwist en afval in den Joodschen Staat het gevolg. Want nadat ANTIOCHUS, die op dat oogenblik in Egypte krijg voerde, zich de zaak van MENELAUS had aangetrokken, zoo verschijnt hy op eens met dezen aan zijne zijde te Jerusalem, vervult de stad van plundering en moord, en maakt hiermede slechts een begin aan zijne lange reeks van geweldenarijen en wreedheden. De tempel wordt ontheiligd, van alle zijne schatten beroofd, aan JUPITER OLYMPIUS gewijd, — de Grieksche afgodsdienst ingevoerd, ten overstaan van een barbaarschen Phrygischen Landvoogd, PHILIPPUS, — de sabbathen en feesten te zamen met de besnijdenis afgeschaft, — het volk gedwongen zich met zwijnenvleesch te verontreinigen, en onder ande-

[1] De doorluchtige.
[2] De waanzinnige. [3] 1 Cor. VII: 18.

ren (volgens de Boeken der Machabeeën) die moeder met hare zeven zonen, welke den gruwel weigerden, onder de ijsselijkste martelingen ter dood gebracht. Jerusalem wordt als ontvolkt, de holen en spelonken in haren omtrek met vluchtelingen opgevuld.

Uit dezen stikdonkeren nacht doet de God der vaderen op het onverwachtst het licht opgaan. Dat licht verrijst in het westelijk gedeelte van Juda. Te Modin rijst een Priester uit de dagorde van Jojarib, op reeds gevorderde jaren, als een tweede PINEHAS op; met hem de vijf helden, zijn zonen: SIMON, JONATHAN, JUDAS, ELEAZAR, JOHANNES. De grijze MATATHIAS geeft het sein tot de nationale herleving door het nedervellen van een den afgoden offerenden Jood (a. 168 v. C.). Eerlang is onder hem en zijn huis in geheel Judea de guerilla tegen den Syriër in werking. Na den dood van den groothartigen grijzaart volgt hem aan het hoofd zijner dapperen JUDAS (de Machabeër) op, in ouderdom de derde der zonen, in heldenaart en krijgsgenie de eerste. Met betrekkelijk kleine middelen voert hy eerlang ontzachelijke dingen uit. Veldslag op veldslag wordt gewonnen, stad op stad, vesting op vesting veroverd. Herhaaldelijk worden de Syrische legers onder APOLLONIUS, onder SERON, onder LYSIAS met groot verlies geslagen; ten gevolge van al die zegepralen Jerusalem zelve heroverd, de tempel met groote plechtigheid gezuiverd en gewijd (a. 165 v. C.). Het feest der tempelvernieuwing (of der lichten) gedenkt sedert dien tijd tot op den huidigen dag deze heuchelijke gebeurtenis van jaar tot jaar (JOH. X: 22.). Nieuwe heldendaden, bekroond met nieuwen voorspoed, kenmerken verder de loopbaan van den edelen Machabeër. Hy wendt zich ook tegen de op Israël steeds naijverige Edomieten, Ammonieten en Gileadieten met goed geluk. Minder beslissend mogen eenige andere gevechten geweest zijn, waaraan de Koning van Syrië zelf deel nam, en waarby Jerusalem by verdrag aan den Syriër overging; eene nieuwe zegepraal bevestigt eerlang de onafhankelijkheid van Judea, waaraan een gezantschap naar Rome, dat bondgenootschap en vriendschap met het oppermachtige volk ten gevolge heeft, nieuwe vastigheid verleent. Eerlang bekroont een glorierijke heldendood het heldenleven van den eersten Machabeër. Verrast door het onverwachte opdagen van BACCHIDES, den Syrischen veldheer, met een leger van twee en twintig duizend man, onderneemt hy den kamp tegen deze overmacht met slechts achthonderd strijders, en vindt, na een wanhopig gevecht tusschen Lachis en Asdod (de

Joodsche Thermopylen), zijnen eervollen dood. Hem volgde zijn jongste, hem in dapperheid en beleid meest naby komende broeder JONATHAN op, die het grootsche werk gedurende een roemrijk vijftal jaren voortzet. Onder den oudsten, maar eerst na twee zijner jongere broeders opgevolgden SIMON wordt de onafhankelijkheid van den Joodschen Staat, en de Souvereiniteit, te gelijk met het Hoogepriesterschap, in het stamhuis der Asmoneeën duurzaam gevestigd. Evenwel ook SIMON viel, gelijk vroeger zijn broeder JONATHAN, door vijandelijk verraad. Zijn zoon JOHANNES HYRCANUS volgt hem op, almede in krijgsmoed, beleid en deugden een echte Machabeër, die het werk zijner voorgangeren verder bevestigt en de Edomieten onderwerpt, van dat tijdstip aan ingelijfd in der Joden Godsdienst en Staat. Het nakroost van JOHANNES HYRCANUS, een tijd lang hem nog waardig in oorlogsdeugden, vervalt allengs meer en meer van de voorvaderlijke voortreflijkheid, en ten slotte van de voorvaderlijke waardigheid.

In de laatste regeringsjaren van HYRCANUS (hy werd bygenaamd de Groote), was er in de verhouding van het huis van ASSAMONEUS tot de twee Godsdienstige hoofdpartijen in Juda eene gewichtige verandering voorgevallen. Door eene beleediging, hem in het openbaar door de Phariseën aangedaan, werd de Vorst voor altoos van die secte vervreemd. Hy zelf en zijne beide zonen en opvolgers, eerst ARISTOBULUS, daarna ALEXANDER JANNÉUS, plaatsten zich onvoorwaardelijk aan de zijde der Sadduceën. ARISTOBULUS' heerschappy was onbeduidend en kort; onrustig en wreed de zeven en twintigjarige van ALEXANDER JANNÉUS, zijnen broeder, die stervende der Koningin ALEXANDRA in het belang hunner twee zonen eene verzoening met de Phariseesche party in last gaf. Straks op nieuw traden de twee Godsdienstige secten als staatkundige partijen op, de Phariseën zich scharende om den minder beduidenden HYRCANUS II., de Sadduceën om zijnen meer kloeken broeder ARISTOBULUS II. Het zijn deze binnenlandsche beroeringen, die weldra het huis der Asmoneeën ten val brachten, en geheel den Joodschen Staat eerst onder den invloed, straks onder de heerschappy der HERODESSEN, ten slotte onder de afhanklijkheid, de oppermacht, het verdelgend geweld van het keizerlijke Rome.

Het verbond tusschen de Joden en de Romeinen tegen de Syriërs, bewerkt door het gezantschap van JUDAS den Machabeër (a. 161

v. C.) en later met zijnen broeder SIMON bevestigd, hield in: de wederzijdsche verplichting tot bijstand met de wapenen, — verbod aan de natiën om aan de vijanden des Joodschen volks geld of koorn te leveren, — erkenning der Joden als vrienden en bondgenooten van het Romeinsche volk by een Senaatsbesluit, sedert op koper beschreven. Dit was de eerste stap tot eene betrekking, die eenmaal de vernietiging van den Joodschen Staat ten gevolg zou hebben. Langen tijd bleef die betrekking eene zuiver vriendschappelijke. Rome liet zich met de aangelegenheden van Judéa niet in, tot het oogenblik, waarop door ARISTOBULUS II de beslissing van POMPEJUS, destijds veroveraar van Pontus en Armenië en meester van Syrië, werd ingeroepen tegen de party van HYRCANUS II., die met behulp der Arabieren voor de muren van Jerusalem genaderd was. Dezelfde ABISTOBULUS intusschen, die met eerbewijzen en geschenken (waaronder de beroemde gouden wijnstok) den Romeinschen veldheer voor zijne zaak had trachten in te nemen, en werkelijk door diens tusschenkomst de Arabische troepen van Jerusalem had zien terugtrekken, liep, nadat de beide mededingers hunne gronden voor den Romeinschen rechterstoel hadden uitgebracht, de beslissing vooruit. Hy gedroeg zich, onbekommerd voortaan over de uitspraak, als Koning, en berokkende zich op deze wijze den geduchten toorn van POMPEJUS, die zich, niet zonder groote inspanning, door een ongelukkigen zamenloop, van Jerusalem meester maakte, en den Tempel en zijne kostbaarheden voor het overige sparende, het Allerheiligste intrad. Deze eerste vermeestering van Jerusalems stad en tempel door Romeinsche krijgsmacht geschiedde wellicht in het eigen jaar, waarin ANNA, de dochter PHANUELS, den Tempel intrad om daaruit niet meer te wijken, tot dat zy, drie en zestig jaren later, het Kind te Bethlehem geboren, in de armen van SIMEON aanschouwde en als haren Heer beleed [1].

De heerschappy van HYRCANUS II., of liever die van ANTIPATER, den Idumeeschen stamvader der HERODESSEN, onder den naam van den zwakken Asmoneër regerende, was alzoo gevestigd. Later, in den voor Rome en de wereld beslissenden kamp tusschen POMPEJUS en CAESAR maakte zich ANTIPATER by dezen hoogst verdienstelijk door de hulp hem in Egypte verleend met een corps Israëlitische krijgslieden (dat onder ANTIPATERS bevelen veel toebracht tot de

[1] Luk. IV: 36—38.

bestorming en vermeestering, onder anderen, van Pelusium), en voorts door dien invloed, welken wy reeds vermeldden, ter gunste van CAESAR, op de Joden van het land van Onion [1]. In groote voorrechten aan de Joden van Egypte, te Alexandrië openlijk afgekondigd, — de wederopbouwing van Jerusalems vestingwerken, — de bevestiging van HYRCANUS' kroon (onder de voogdy altoos van ANTIPATER), maakte CAESAR zijne dankbaarheid kenbaar.

Sedert was het eene onafgebroken opvolging van vriendschapsbetrekkingen tusschen Rome onder CAESAR, ANTONIUS, OCTAVIANUS, en Jerusalem onder het bestuur van ANTIPATER en zijne zonen, HERODES en PHASAËL. By besluit van ANTONIUS werden deze beide tot de waardigheid van Viervorsten verheven in Judéa, en alzoo de grondslagen van het koningschap der Asmoneën ten eene male ondermijnd. Slechts een enkele stoot was noodig, om ook zelfs aan de schijnregering van dat huis een einde te maken. De gelegenheid hiertoe bood zich eerlang ten gunstigste aan. ANTIGONUS, laatste spruit van ARISTOBULUS II, (zijn vader en broeder ALEXANDER waren reeds omgekomen in hunne pogingen tot herwinning van dèn troon) had by Romes aloude vijanden, de Parthen, toevlucht en bijstand gezocht en verkregen. Parthische troepen onder PACORUS dringen door tot Jerusalem. Eerlang wordt PHASAËL met HYRCANUS gegrepen. PHASAËL in den kerker geworpen brengt zich zelven om het leven; aan HYRCANUS, om hem voor altijd tot hoogepriester- en koningschap onbekwaam te maken, de ooren afgehouwen. HERODES intusschen naar Rome gevlucht, wordt (a. 46 v. Ch.) op het Kapitool, ten overstaan van ANTONIUS en CAESAR OCTAVIANUS door een Senaatsbesluit Koning van Judea verklaard. De Asmoneërs worden uitgesloten, ANTIGONUS vijand des Romeinschen volks verklaard, straks, na het verslaan der Parthen, gegrepen en aan een kruis gehecht. HERODES herovert Jerusalem niet zonder geweldige bloedstorsting. Zijn koningschap wordt hem, na den slag by Actium, door OCTAVIANUS bevestigd.

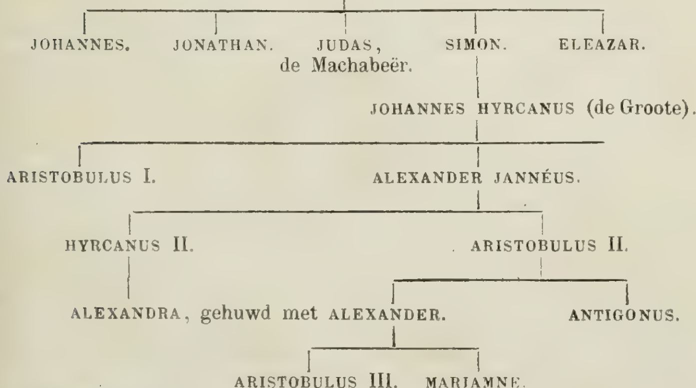
Zoo was het den kleinzoon van een Edomitischen, Joodsch proseliet geworden afgodendienaar, gelukt zich meester te maken van den troon der Asmoneën, en te heerschen in de stad en over het rijk van DAVID en zijn huis. HERODES de Groote (want het ontbrak noch zijne regering, noch zijnen persoon aan eene zekere

[1] Bladz. 34 boven.

ıate van grootheid, ook wel meermalen ten goede van zijne onder-
anen aangewend) voerde byna veertig jaren lang over het Joodsche
olk het bestier. Bevlekt met gruwelen van afgodische hulde aan
Ieidensche goden en menschen, nevens de dienst van dien Jehova,
viens tempel hy uitbouwde op eenen voet, als nog nimmer vóór
ıem gezien was, werd dat bestier geschandvlekt ook door eene
eeks van moorden, waaronder die der drie laatste Asmoneën [1]:
ijne eigene Gemalin MARIAMNE, den zeventienjarigen Hoogepriester
RISTOBULUS (III) zijnen schoonbroeder, den zeventigjarigen HYR-
ANUS (II.), beider moederlijken grootvader, — de moord van eigene
onen, — de moord, ten slotte, der kinderkens van Bethlehem,
edoeld tegen den Zone DAVIDS, den geborenen Koning
er Joden, gekomen in de wereld, gekomen tot het
ijne, even voor het uiteinde der dagen van HERODES, den Ko-
ing van Judea, toen CAESAR OCTAVIANUS AUGUSTUS Keizer van
Rome was.

Daar stond geschreven: „De Scepter zal van Juda niet wijken,
noch de Wetgever van tusschen zijne voeten, tot dat Silo komt, en
Denzelven zullen de volkeren gehoorzaam zijn [2]." En het was alzoo!

[1] Geslachtlijst van het Stamhuis der Machabeën of Asmoneën:

[2] Gen. XLIX: 10.

Toen, naar de voorzeggingen van dat zelfde Godswoord, de beloofde Verlosser geboren werd te Bethlehem, was Juda nog een zelfstandig, schoon dan ook niet langer een onafhanklijk rijk. Daar was in Juda nog een Scepter en een Wetgever. Weinige jaren na de geboorte van den Silo was Judéa een Romeinsch wingewest, zonder eigen oppergebied, zonder eigene strafrechtspleging.

Als te Bethlehem in Juda die Zaligmaker, CHRISTUS de Heer, geboren werd, was geheel de beschaafde wereld als ware het van ééne sprake geworden: de Grieksche, — onder ééne heerschappy: die van Rome. En in dat Rome zelve waren nu alle de machten en krachten des volks, na lange en zware worstelingen, te zamen gekomen en vereenigd in dien éénen, Keizer AUGUSTUS. En vrede had de Romeinsche Staat, had geheel de wereld na eeuwen van oorlog, voor het eerst onder die regering over hare oppervlakte gezien. Het was de heerschappy van het vierde der koninkrijken, zoo als het door DANIËL zes eeuwen te voren gezien was (Dan. II: 40, VII:19), in hare hoogste wereldsche ontwikkeling: Rome met anderhalf millioen inwoners, regerende van den Atlantischen Oceaan tot aan den Euphraat, en van de woestijnen van Arabië tot voorby de oevers van den Rijn, over honderd twintig millioenen menschen, over eene uitgestrektheid van honderd duizend vierkante mijlen, waarvan de palen allen uitkwamen op één middelpunt, de groote mijlpaal in de groote stad.

Dat de CHRISTUS geboren werd te Bethlehem, de stad DAVIDS, naar de prophecyen, stond met die opperregering van Rome en haren Keizer over de geheele wereld, in het naauwste verband. „Het geschiedde in diezelfde dagen dat er een gebod uitging van den Keizer AUGUSTUS, dat de geheele wereld beschreven zoude worden. En zy gingen allen om beschreven te worden, een iegelijk naar zijne eigene stad. En JOSEPH ging ook op van Galilea uit de stad Nazareth naar Judéa, tot de stad DAVIDS, die Bethlehem genaamd wordt (omdat hy uit het huis en geslacht van DAVID was) om beschreven te worden met MARIA, zijne ondertrouwde vrouw, welke bevrucht was. En het geschiedde, als zy dáár waren, dat de dagen vervuld werden, dat zy baren zoude. En zy baarde haren eerstgeboren zoon [1]."

De Engel, die de geboorte van dezen Zoon aan de Maagd te

---

[1] Luc. II: 1—7.

Vazareth aankondigde, had van Hem gezegd, dat „God Hem den roon Zijns Vaders DAVIDS zoude geven, en dat Hy over het huis ACOBS Koning zijn zoude in eeuwigheid [1]." Geboren Koning der oden, werd Hy in deze hoedanigheid begroet door de Wijzen van het Oosten, werd Hy, met dezen titel boven het hoofd, gekruisigd.

Het was de volheid des tijds. In de meest onmiddelijke aanraking tond de wereld tegen over haren Schepper, Israël tegen over zijnen Koning. God was geopenbaard in het vleesch. Wat in de wereld vas, en wat de menschheid door de zonde geworden was, werd penbaar. Joden en Heidenen stonden tegen over den Heilige en Rechtvaardige, en zy kruisigden Hem. Israël vervulde de maat der Godsverwerping zijner vaderen. De overige wereld, door Rome vertegenwoordigd, voerde de bloedzonde uit. JESUS CHRISTUS bad voor lijne moordenaren. Het bloed, dat Joden en Heidenen vergoten in unne zondige onwetendheid, werd voor Joden en Heidenen het loed der verzoening en der uitdelging hunner zonden, alleenlijk — loor het geloof in Hem.

En Zijn koningschap over Israël wierp Hy by dat alles niet weg. Iy zal hun eenmaal in heerlijkheid het koninkrijk wederoprichten [2]. Iaar eerst Gods oordeel over hunne Messiasverwerping, eerst hunne allingschap en ellende over de geheele wereld! Dan zal Hy ze allen e zamen vereenigen, alle de twaalf stammen, tot heil van geheel ene vernieuwde wereld van volkeren onder den eenigen Herder, het Lam dat geslacht is, den Leeuw die overmocht heeft.

Hy sprak ook tot Jerusalem en tot haren tempel: „Gy hebt niet ewild! — Ziet! uw huis wordt u woest gelaten." En als hy de tad naby kwam by Zijnen intocht op het veulen der ezelin „en over aar weende", zoo propheteerde Hy: „Er zullen dagen over u komen, dat uwe vijanden eene begraving rondom u zullen opwerpen, n zullen u omsingelen, en u van alle zijden benaauwen, en zullen u tot den grond nederwerpen, en uwe kinderen in u, en zy ullen den eenen steen op den anderen steen niet laten; daarom dat y den tijd uwer bezoeking niet bekend hebt." En toch! ook hier, ievens de bedreiging, het uitzicht op eindelijk herstel: „Jerusalem

---

[1] Luc. I: 32, 33.

[2] Hand. der Apost. I: 6, 7, alwaar immers op het kenlijkst niet de aak ontkend, maar de tijden en gelegenheden nog verborgen geouden worden.

zal van de Heidenen vertreden worden, TOT DAT de tijden der Heidenen zullen vervuld zijn [1]."

Het oordeel tegen Jerusalem werd uitgevoerd door Rome. Het rijpte onder een uitwendigen bloei, eene stoffelijke welvaart, als nog nimmer in die mate, sedert de dagen van SALOMO, èn aan de tempelstad èn aan geheel het land van Israël was te beurt gevallen. Opmerkelijk ook dit, onder het vele opmerkelijke in de ontzachelijke geschiedenis van Jerusalems en der Joden ondergang: het land, by name ook Galiléa, stond in die dagen als overdekt met bloeiende, rijk bebouwde velden en akkers, volkrijke en welvarende steden! Zijne inwoners worden zoowel door TACITUS als door JOSEPHUS geroemd wegens lichaamskracht, krijgsmoed, verachting van den dood. Opmerkelijk zoo groot een bloei, door de regering ook bepaaldelijk van HERODES den Groote en Wreede te weeg gebracht, even vóór den diepsten, den beslissendsten val! Ook in dit opzicht had niet te vergeefs de Heer op Sodom en Gomorra gewezen, door het vuur des hemels te midden der meest dagelijksche en genoegelijkste verrichtingen verrast. En ook by de voleinding dezer wereldbedeeling zal het eenmaal dus zijn!

Doch eer het oordeel over Juda en Jerusalem door de hand van den ijzerharden Romein voltrokken werd, was eerst dat zelfde land en diezelfde stad, ook na den dood en de opstanding des Heiligen en Rechtvaardigen, bestemd getuige te zijn van groote en beslissende openbaringen der Goddelijke waarheid, kracht en liefde, in de vestiging van het Evangelie van Gods Koninkrijk. Van Jerusalem moest dat Evangelie uitgaan naar alle de einden der aarde [2]. Jerusalem moest nog binnen hare muren aanschouwen: de uitstorting van den Heiligen Geest op JESUS' Apostelen, de wonderen en teekenen door deze Zijne gezanten en discipelen in Zijnen naam, hunne eerste veroveringen en ondergane vervolgingen, — het bloedgetuigenis van STEPHANUS, — van de beide JACOBUSSEN, de bekeering, de verantwoordingen, de verdrukkingen van SAULUS van Tarsus, — de eerste Christen-Synode van Apostelen, Ouderlingen en Broederen.

---

[1] Luc. XIII: 34, 35. XIX: 41—44: XXI : 24.

[2] Luc. XXIV: 45—49, 52. Hand. der Apost. I: 6—8, 12. II—VII en later.

Eerst na alle deze dingen was de dag der oordeelsvolvoering voor erusalem rijp, en hy kwam. Omstreeks zeventig jaren na de eboorte van den Heiland en Zijne voorstelling in den Tempel te erusalem, omstreeks veertig jaren na Zijne voorzeggingen van en ondergang van Stad en Tempel, en Zijne kruisiging en opanding, werd de bedeeling van het Oude Testament opgeheven, ls ware het na eene eerlijke begrafenis van de reeds aan het kruis p Golgotha volbrachte, vervulde, en alzoo opgeloste Schaduw-wet.

Het was omstreeks het jaar 68. De Apostelen hadden byna allen eeds den raad hunnes Heeren uitgediend. PAULUS en PETRUS hadden den marteldood ondergaan; — de vervolging der Christenen as met woede uitgebroken in dat zelfde Rome onder NERO; — JOANNES waarschijnlijk alléén van het Apostolisch twaalftal nog in leven. In Galiléa regeerde nog een laatste afstammeling van HERODES en Groote: AGRIPPA, zijn achterkleinzoon, en diens zuster BERENICE, eide uit het Boek van de Handelingen der Apostelen zooel als uit JOSEPHUS bekend. Judéa was, na de regering van HERODES en Groote en van zijnen zoon ARCHELAUS, Keizerlijk-Romeinsch ingewest geworden, als zoodanig door Procuratoren bestierd. e kiemen des opstands waren reeds onder PONTIUS PILATUS, den tadhouder van Keizer TIBERIUS, in menigte dáár. Doch als nu jn opvolger, Keizer CAJUS CALIGULA, de Joden wilde noodzaken jn beeld in den Tempel te plaatsen, zoo stond de opstand een ogenblik op het punt van uit te breken. De moord des Dwingends te Rome gaf aan de zaken in Judéa een anderen keer. CLAUIUS, CALIGULAAS opvolger, gaf straks Judéa ten bezit aan HERODES GRIPPA. Zoo was gedurende een korten tijd nagenoeg geheel het ebied van HERODES den Groote, voor het eerst weder onder het estier van een zijner afstammelingen [1]. Na den dood van HERODES GRIPPA, volgde hem wel in Galiléa zijn zoon AGRIPPA op, maar udéa werd op nieuw Romeinsche provintie onder des Keizers Stadouders FELIX, FESTUS, CUSPIUS FADUS, GESSIUS FLORUS. Het is nder het onmenschelijk bestier van dezen laatsten Landvoogd, dat et lang gedreigde vuur des opstands in lichterlaaie vlam ontstak.

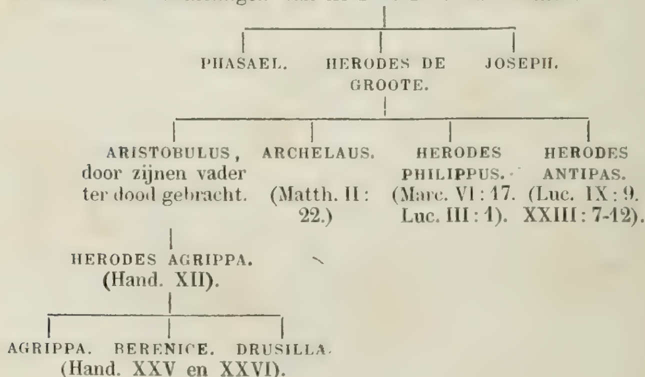
A°. 66. GESSIUS FLORUS was het uiterste toonbeeld eens geldgiegen, wreedaartigen, en ongerechtigen Romeinschen Stadhouders. Iy roofde de schatten van den Tempel, hy perste den Joden schat-

[1] Zie de noot op de volgende bladzijde.

tingen af op schattingen. De getergde verontwaardiging gaf zich het eerst in bittere bespottingen lucht. Men ging de stad door met een mand of zak, als om voor den verarmden Landvoogd eene inzameling van liefdadigheid te doen. Die spotterny gaf het sein straks tot bloedige tooneelen van wraak en weêrwraak, eerlang tot den lang gedreigden opstand over geheel Judéa. GESSIUS FLORUS, met zijne soldaten de stad ingerukt, verhaalt den spot, met hem gedreven, op eenige duizenden Jerusalemmers, die hy laat nederhouwen, zonder onderscheid van rang, van ouderdom of van kunne. De tusschenkomst van Koningin BERENICE, die zich juist in deze oogenblikken te Jerusalem bevindt, doet geen baat. Een oogenblik evenwel schijnt het tot een verdrag tusschen de fel ontstoken partijen te zullen komen, als de Joden, op sterk aanhouden van Priesters en Ouderlingen om zich aan de vordering van den Stadhouder te onderwerpen, er toe besluiten, om ten teeken van getrouwheid aan den Keizer twee uit Cesaréa ontbodene legioenen plechtstatig te gemoet te gaan en te begroeten. Het geschiedt. Een norsch stilzwijgen is het eenige antwoord van den trotschen Romein. De kreet der verontwaardiging gaat uit het midden der Jerusalemmers op. De legioenen trekken het zwaard. De Joden staan op in massa. De burcht Antonia (Baris), naast den Tempel, wordt door hen bezet. FLORUS moet op Cesarea terugtrekken. Men beroept zich van wederzijde op CESTIUS, den Gouverneur van Syrië. Deze, willende FLORUS handhaven, vordert onvoorwaardelijke onderwerping. Nu wordt de opstand in alle

---

[1] Voornaamste nakomelingen van ANTIPATER van Iduméa:

steden en vlekken van het Joodsche land door Priesters en Leviten uitgeroepen: Oorlog, oorlog tegen Edom[1]! Te vergeefs zoeken Koning AGRIPPA van Galiléa en de party der gematigden te Jerusalem de gemoederen te doen bedaren. CESTIUS snelt toe om den opstand met geweld te dempen; maar na de inneming van eenige steden ziet hy zich op eens door den van alle kanten aangroeienden vijand omsingeld. Schreiende van woede trekken de Romeinen terug, en ontkomen het door middel van eene wel gelukte list ter naauwernood.

A⁰. 68. De tijding van den opstand in Judéa doet Keizer NERO opschrikken te midden zijner gruwzame wellusten. Hy voelt de veiligheid van het Rijk in gevaar. VESPASIANUS, een man uit het volk, van beproefde krijgsdeugden, wordt aan het hoofd van eene groote legermacht naar Asië gezonden. Hem vergezellen zijn zoon TITUS, en TRAJANUS, vader van den lateren Romeinschen Keizer van dien naam.

Intusschen had zich de opstand al meer en meer uitgebreid en gevormd (als naar de voorzeggingen des Heilands, onder allerlei schrik- en onheilspellende teekenen), zoo in Judéa als in de beide (Opper- en Neder-) Galiléën. Het opperbevel dezer laatste allerbloeiendste provintiën wordt toebetrouwd aan JOSEPHUS, den zoon van MATTATHIAS, uit priesterlijk geslacht gesproten, en van moederszijde uit het priesterlijk-koninklijke bloed der ASMONEËN. Te Gamala vormt het als historieschrijver dezer oorlogen sedert zoo vermaard gewordene Krijgshoofd zijn verdedigingsplan. Aldaar verwacht hy de aanrukkende Romeinen en hunne bondgenooten: Syriërs, Arabieren, Egyptische ruitery, nog andere troepen, de gouden arend der CESARS boven allen uitstekende. De aanval begint dan ook werkelijk eerlang op de steden van Galiléa. Met van allen erkenden heldenmoed en krijgsbeleid verdedigt JOSEPHUS zeven en veertig dagen lang het sterke Jotapata. Eindelijk moet hy zwichten, nadat veertig duizend Joodsche krijgslieden (volgens zijn altijd te hoog gesteld cijfer) by de verdediging en vermeestering der stad gevallen zijn. Nog houdt hy het met veertig zijner krijgslieden eenen tijd lang in holen en onderaardsche gangen naby de reeds ingenomen vesting uit. Schier wonderbaar be-

[1] Edom is de naam, waarmede ook later by de Rabbijnen het Romeinsche volk wordt te kennen gegeven.

houden geeft hy zich over aan VESPASIAAN, voorzegt dezen het glansrijk lot, dat hem wacht, wordt eenigen tijd in bewaring gehouden, straks wederom in vrijheid gesteld, en sedert in eere gehouden by de twee veldheeren, naar wie hy van nu aan den naam van FLAVIUS voert.

Hy heeft van dat oogenblik af de wapenen tegen de Romeinen niet meer gevoerd, maar zich veeleer (even als Koning AGRIPPA) alleen, en tot den einde toe, als bemiddelaar gedragen tot redding van het Joodsche volk door vrede op, zijns inziens, aannemelijke voorwaarden. De verwoesting van Jerusalem, de verstrooijing van zijn volk heeft hy overleefd, — zelf intusschen het overige van zijn leven in stille rust en eere doorbrengende op de hem door de gunst der VESPASIANEN behoudene goederen in Galiléa en te Rome. De geschiedenis van den laatsten Joodschen oorlog met de Romeinen, die van het Joodsche volk in het geheel, die van zijn eigen leven, zijn door hem te boek gebracht in uitvoerige geschriften, tot op dit oogenblik de hoog belangrijke en in velen zeer betrouwbare bron der voorbeeldelooze lotgevallen van zijnen tijd en van zijne natie. Hy heeft die beschreven zonder partijdigheid voor zijn volk, veeleer met groote ingenomenheid ten aanzien van de overwinnaars; toch ook niet zonder Joodsch nationaal gevoel, niet zelden zelfs met nationalen trots, al te vaak intusschen met inmenging van meer dan gewoon zelfbehagen.

Het kan wel niet anders of een dergelijk karakter moest door vertegenwoordigers van geheel andere richtingen onder zijne tijdgenooten, by name door de Zeloten, hard aangevallen worden. Zijn gedrag, gedurende de belegering van Jerusalem, is dan ook van die zijde voor rechtstreeksch verraad tegen vaderland en afkomst beschouwd. En geen wonder, dat ook in onze dagen, by hier en daar herlevende, diepe en gegronde belangstelling in het volk der Joden en hunne lotgevallen, zoowel als by het meer en meer ontwaken van den kritischen zin in alle vakken van studie en wetenschap, het oordeel over JOSEPHUS en zijne voorstellingen van den Joodschen oorlog aanmerkelijk verschilt van dat in vroegere dagen. Met veel ingenomenheid toch en nagenoeg onvoorwaardelijk had eeuwen lang de Christenheid het getuigenis ontfangen en bewaard van eenen Jood, die, zelf aan het Christendom vreemd gebleven, den ondergang van zijn volk had bijgewoond en grootendeels gebillijkt. In onzen tijd daarentegen verhief zich van twee zeer verschillende zijden

een geheel andere stem over dat getuigenis. De jongste Joodsche Kritiek [1] klaagt niet te onrechte, dat men by den burgerstrijd tusschen JOSEPHUS en de Zeloten van zijnen tijd eigenlijk slechts ééne party gehoord heeft. Deze Kritiek zoekt thans dien ten gevolge uit JOSEPHUS eigene schriften de gronden en tegenredenen als op te delven en te doen gelden van dien JOHANNES van Giscala, zijnen duchtigen tegenstander, wiens eigene gedenkschriften verloren gingen. Maar ook onder de Christenen begint evenzeer hier en daar aan JOSEPHUS zijn gebrek aan warmer nationaliteit, zijne ingenomenheid met de wreedste vijanden zijner natie verweten te worden [2]. Men duidt het hem niet tot eere, dat hy, buiten het Christelijk standpunt geplaatst, en dus blind voor de hoogste en wezenlijkste zonde van Israël, zich tegen Israël tot zoo vele strengheid, ja, zoo zeer tot bewondering, vaak tot rechtvaardiging van Jerusalems haters en verwoesters kon laten vervoeren. En hiermede wordt wel geenszins aan de waarde en het hoog belang van JOSEPHUS' getuigenis, gelijk het dáár in zijn geheel ligt, te kort gedaan, noch het bestier der Goddelijke Regering voorbijgezien, waardoor een Joodsch Schrijver en tijdgenoot de aanklager van zoo vele overtredingen en gruwelen onder zijn eigen volk heeft moeten zijn. Doch die Christelijke richting onzer dagen, welke voor het volk der Joden, als zoodanig, hart en medelijden heeft, beschouwt daarby (zeer zeker!) het oordeel over hen voltrokken als het gevolg hunner overtreding, hunner Gods- en Messiasverwerping, maar zonder daarom tot de menschelijke werktuigen of uitvoerders van dat oordeel zoo zeer aangetrokken te worden, of vooral ook het recht, den moed, de belangrijkheid van der Joden verdedigingskamp tegen over Rome, gelijk doorgaans vroeger plaats had, voorby te zien of te bedekken.

In elk geval intusschen laat zich het gedrag en de voorstelling van JOSEPHUS uit zijn stand en karakter, in verband met de omstandigheden en aangelegenheden van zijnen tijd, zeer goed verklaren.

Drie elementen by uitnemendheid openbaarden zich in den laatsten worstelstrijd van Juda en Jerusalem tegen Rome: dat der Aanzienlijken, tevens zooveel mogelijk de meer vredelievende of con-

---

[1] SALVADOR, *Histoire de la domination Romaine en Judée et de la ruïne de Jérusalem* (a°. 1847), en bepaaldelijk de *Inleiding* van dat werk.

[2] Door CHARLOTTE ELISABETH, b. v. in haar *Judæa Capta* (Londen, 1845).

servative partij, — dat der Zeloten of onvoorwaardelijke vrijheidsmannen, — dat der sicarii of ongeregelde revolutionnaire partijgangers en mannen des bloeds. Van alle deze partijen zien wy, gelijk by JOSEPHUS, alzoo ook in enkele verspreide bijzonderheden der Evangelische geschiedenis, de eerste kiemen reeds in een vroeger tijdvak aanwezig en werkzaam [1].

Dat alle deze partijen van afkeer en haat tegen de Romeinsche overheersching vervuld waren, en dus, schoon met wijzigingen naar het verschil van omstandigheden en personen, in den uitgebroken opstand tegen Rome van gantscher harte zich vereenigden, lag in den aart der zaak; doch niet minder in den aart der tijden, dat zy, onder elkander naauwlijks minder hevig en geweldig verdeeld, met de eenmaal opgevatte wapenen evenzeer gereed stonden om elkander te bestrijden en te verdelgen.

JOSEPHUS behoorde door geboorte, rang, opvoeding en natuurlijken aanleg tot de eerst opgenoemde partij, de aristocratie van zijn land. Daarenboven niet dan zeer flaauw, gantsch wereldsch, en later, half Heidensch in de nationale verwachtingen van een Messias deelende, kon hy wel niet, gelijk de fanatische Joden, die naar een aardschen, geweld- en wraak-brengenden Messias onmiddelijk uitzagen, de Romeinsche heerschappy met hunne mate van ijver of hevigheid verafschuwen of tegenstaan. Zoo lang dan, naar zijn inzien, wezenlijke grieven tegen handelingen en personen by het Joodsche volk tot klachten en tegenweer aanleiding gaven, kon hy al de geestdrift, voor welke hy vatbaar was, zoowel als al de talenten die in hem waren, dienstbaar maken aan de zaak des opstands. Maar toen hy nu, in de plaats van eenen GESSIUS FLORUS en GALLUS CESTIUS, een VESPASIAAN en TITUS tegen over den opstand zag geplaatst en persoonlijk had leeren kennen, — toen hy zelf als Krijgshoofd in de verdediging van Jotapata het uiterste verricht had, en, wel bekend met de onuitputlijke hulpbronnen van Rome, wel overtuigd van de onbestaanbaarheid daartegen van de hoe hoog ook opgedrevene spanning by zijne landgenooten, den uitslag van den vermetelen kamp met zijn koel verstand berekende, — is het niet te verwonderen, dat hy van nu aan dat standpunt koos, by hetwelk hy zich tot den einde toe, onder al het smalen zijner vijanden, niet zonder alle waardigheid gehouden heeft. De gunst, die

[1] Joh. XI: 48, 49. Hand. XXIII: 12. V: 36. XXI: 38 en elders.

hy persoonlijk vond by VESPASIAAN, mag ook op zijne eigenliefde sterk gewerkt hebben. Hy was noch Christen, noch Joodsche Zeloot. Eene bloot wereldsche wijsheid bestuurde alle zijne denkbeelden en daden. Dit alles, — het moge zekerlijk geene byzondere sympathiën voor hem opwekken! — maakt hem des niets minder gewichtig als bron voor de geschiedenis van zijn volk en van zijnen tijd. Als ooggetuige en als deskundige blijft zijn getuigenis, op zich zelve genomen, een der merkwaardigste en belangrijkste daar men voorbeeld van heeft.

Met even veel recht, als waarmede het gebrek aan ware en warme nationaliteit by JOSEPHUS gewraakt wordt, wordt in onze dagen dan ook de waarde van dat getuigenis stelliger en grondiger dan immer erkend. Voor de topographische kennis van het Land en van de Stad, voor de kennis en wetenschap van het krijgswezen by Joden en Romeinen in zijne dagen, wordt hy, by op nieuw verlevendigd onderzoek in deze vakken, van onschatbare waardij geacht. Deskundigen plaatsen JOSEPHUS op éene lijn in meer dan één opzicht met militaire Schrijvers als VEGETIUS of POLYBIUS; zy vinden by hem de meest belangrijke byzonderheden, b. v. over de zamenstelling van het Romeinsche legioen, de kunst van belegeren, en wat dies meer zij, sedert de dagen bepaaldelijk van Keizer NERO. En wat ook voorts, ten aanzien van zijne voorstelling der Joodsche zaken, aan volledige onpartijdigheid ontbreken moge, zijne karakterteekening van dat volk in de dagen zijns ondergangs blijft ten allen tijde een der treffendste en meest afdoende medegetuigenissen der eenig onvermengde en volkomene waarheid van het Evangelie. — Wy keeren tot den gang der gebeurtenissen terug.

In Galiléa was na Jotapata ook Gamala den Romein in handen gevallen, niet zonder eene heldhaftige verdediging, waarby de beide VESPASIANEN wonden ontfingen. Doch nu lag de weg naar de hoofdstad open; en reeds waren de bevelen gegeven om op te rukken, toen gewichtige tijdingen uit Italië den voortgang der Romeinsche wapenen in het Joodsche land eenen tijd lang stremden of uitstelden. NERO was door den Senaat vijand van den Staat verklaard, en had zich zelven om het leven gebracht. GALBA en OTHO, zijne kortstondige opvolgers, hadden plaats gemaakt voor VITELLIUS, tot Keizer uitgeroepen door de Romeinsche legers in Germanië.

Gedurende deze bewegingen in het Rijk, blijft VESPASIANUS kampeeren onder de muren van Cesaréa. Het is wellicht tijdens dezen onwillekeurigen wapenstilstand, dat de Christenen te Jerusalem zich, volgens den wenk des Heeren (Luc. XX: 20, 21), van daar naar het sedert zoo veel besprokene Pella in de gebergten zullen hebben begeven.

Eerlang wordt VESPASIAAN zelve door zijne dappere legioenen te Casaréa tot Keizer uitgeroepen. JOSEPHUS, die hem dit schitterend lot, volgens zijne berichten, zal hebben voorspeld, wordt voortaan by hem in groote achting gehouden. De nieuwe Keizer intusschen ijlt naar Rome, het beleid over het vast beslotene beleg van Jerusalem in de handen latende van zijnen zoon TITUS.

De opvolging in de keizerlijke regering van mannen als VESPASIANUS en TITUS (later de wellust van het menschelijk geslacht genoemd), aan monsters als NERO en zijne stadhouders en gunstelingen, moest noodwendig niet JOSEPHUS alleen, maar ook de geheele partij der aanzienlijken en gematigden te Jerusalem meer en meer tot vrede stemmen. Er bestond dan ook eene vrij talrijke Romeinsche, immers vredesgezinde partij te Jerusalem. Doch het volk, althans in zijnen ijver tegen den vreemden overheerscher, hield het met de Zeloten, en vleide zich met de ophanden zijnde vernedering, misschien wel verdelging van het Romeinsche Edom en Amalek. Weldra evenwel stonden wederom alle drie de partijen met hunne hoofden (ELEAZAR, de zoon van SIMON, JOHANNES van Giscala, en SIMON GIORAS zoon), hoezeer onderling verdeeld blijvende en in bloedige gevechten met elkander telkens handgemeen, toch tegenover den gemeenen vijand met eene onwrikbaarheid en heldhaftigheid, die van alle zijden erkend wordt, tot op het alleruiterste vereenigd.

Het was in het voorjaar des jaars 70. TITUS, zijne legioenen verzameld hebbende te Cesaréa, geeft bevel aan het vijfde om op Emmaus te trekken, aan het tiende om zich naar Jericho, aan het twaalfde (brandend nog steeds van wraakzucht wegens de geledene nederlaag onder CESTIUS) om zich naar den Olijfberg te richten. Het Paaschfeest naderde. Te Jerusalem waren, naar aloude gewoonte, van overalom eene tallooze menigte Israëlieten te zamen gestroomd. Op het oogenblik der aannadering van TITUS en zijne bondgenooten bedroeg (altijd volgens het cijfer van JOSEPHUS) de bevolking van Jerusalem een getal van 2,700,000 zielen.

Van den aanvang af betoonden zich van wederzijde aanval en verdediging woedend. Doch tegen de hevigheid der uitvallen van de Jerusalemsche belegerden, die al dadelijk het tiende legioen van TITUS' kamp overvallen en verstrooid hadden, werd eerlang de houding der Romeinen alleenlijk voorzichtig, standvastig, en als door rotsachtige onbewegelijkheid tegen de aandruischende golven der vijandelijke strijders ontzachlijk.

Krachtig en prachtig, gewapend met de volle toerusting van zijne vervaarlijke belegeringswerktuigen, was het leger van TITUS Jerusalem genaderd van de noordzijde. Het zag de wijd vermaarde stad op hare twee bergen als gezeten, en de vallei tusschen die beiden in, van inwoonders, allen wakend of gewapend, overvloeiende: — de bovenstad ten oosten, waarvan de Tempel en de burcht Antonia te gelijk het sieraad en de geduchtste sterkte van Jerusalem uitmaakten, — de benedenstad op het door de Machabeeuwsche Vorsten gedeeltelijk geslechte Acra; — Zion, de stad DAVIDS, alwaar eenmaal ook het paleis des Hoogepriesters en dat van HERODES stond, lag zuidwaarts. De geheele omvang der stad was van een driedubbelen muur omgeven, ieder daarvan verdedigd door torens ten getale van negentig, waaronder by name die drie, welke een geruimen tijd nog den val van Jerusalem overleefden: de Hippicus, de Phasaël, en de Mariamne (naar HERODES' vriend, broeder, en ongelukkige gemalin dus genoemd).

Vijf maanden duurde het beleg. Na verloop der eerste waren de Romeinsche benden, door bloedige gevechten, meester geworden van den voorsten muur. Daarmede was de voorstad Bezetha ten noorden in de macht van TITUS. Na vijf dagen opent ook een tweede muur zich voor den Veldheer, die met twee duizend man door de bres dringt en zich meester maakt van de nieuwe stad, het gedeelte waar nijverheid en handel te Jerusalem hun middelpunt hadden.

Het tweede, het ontzettendste tijdvak der belegering neemt een aanvang. Twee maanden lang (van het einde van April tot op de intrede van July) bereiden de Romeinen hunne ontzachlijke belegeringswerken tegen de burcht Antonia, — die sterkte, van waar vroeger een Romeinsche Bevelhebber den Tempel en geheel de bevolking der stad overzag en in bedwang plach te houden, — Antonia, de sterke voormuur van den Tempel, gelijk de Tempel het was van de stad.

Op nieuw stelt TITUS alle pogingen in het werk, om de Joden

tot overgave te bewegen. Hy zendt JOSEPHUS met voorstellen van goedertierenheid; doch de Zeloten ontfangen hem met hoongelach en steenworpen. Even weinig vermag op het gemoed der Joden een afschuwelijke reeks van strafoefeningen, door TITUS bevolen op eenige honderden van krijgsgevangenen in het gezicht der belegerden. Eerlang behalen dezen een voordeel op den Romein, dat aan de kansen des oorlogs eene geheel andere richting scheen te gaan geven, dan kort daarna de uitkomst besliste. Door eene soort van mijn, met veel beleid aangelegd, en eenen straks daarna gevolgden uitval onder SIMON GIORAS zoon en JOHANNES van Giscala, gelukt het den Joden de werken der belegeraars te vernielen, hun zelven eene geduchte nederlaag toe te brengen.

Het is in dezen stand van zaken, dat in eenen krijgsraad van legerhoofden het plan van TITUS eindelijk bovendreef, en tot de uitvoering daarvan besloten werd. Tusschen de drift dergenen, die tot bestorming rieden, en de al te groote langzaamheid eener uithongering door afsluiting, verkoos de Veldheer dezen middenweg: de stad met eenen opgetrokken muur te omsingelen op kleinen afstand van den laatsten of derden muur, die den Joden nog ter verdediging overbleef. Die muur, voorzien van dertien wachttorens, een werk in gewone tijden van drie maanden arbeids, stond door de ongeloofelijke inspanning van het Romeinsche leger in drie dagen dáár. Zoo werd op het onverwachtst het woord letterlijk vervuld, dat door den Heer tot Jerusalem gesproken was (Luc. XIX: 43): "Er zullen dagen over u komen, dat[1] uwe vijanden eene begraving rondom u zullen opwerpen, en zullen u omsingelen en u van alle zijden benaauwen." Onbeschrijflijk werd nu de nood. Het is in die dagen van voorbeeldeloos jammer (krijg, dorst, hongersnood, en burgertwist), dat eene aanzienlijke vrouw, MARIA, de dochter van ELEAZAR, haar eigen tweejarig kind in hare wanhoop slachtte en verslond. Het is omstreeks dienzelfden tijd, dat een man, die half waanzinnig dagelijks over Jerusalem in het openbaar het wee! uitriep, ter dood getroffen werd door een vijandelijken steen, op den dag, als hy by het wee over Jerusalem! het wee ook over zich zelven had uitgesproken. Na ontzettende gevechten wordt eindelijk ook Antonia veroverd en geslecht.

---

[1] Gr. *Περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλω σουσί σε καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν.*

Zegevierend staat TITUS met zijn leger voor Moria. Wederom laat hy den Joden genade bieden. Wederom antwoorden zy met hardnekkige weigering. Op den tweeden Augustus, ten drie ure des namiddags, staan Rome's geduchte krijgsmachines tegen de wallen van den Tempel gericht. Zes dagen lang blijven zy onvermogend tegen den ontembaren moed der verdedigers en de sterkte van den rotsmuur. Eindelijk wordt ook het Heiligdom vermeesterd. TITUS, in een daags te voren gehouden krijgsraad besloten hebbende den Tempel te sparen, had zijnen soldaten strenge bevelen gegeven. Maar in de felle woeling en verwarring van dien uitersten kamp werpt een Romeinsch krijgsknecht den brandenden fakkel in een der zijvertrekken ten noorden van het Heilige der heiligen. De brand is weldra niet meer te blusschen.

De prophecyen des oordeels worden vervuld. Daar stond geschreven by den Propheet [1]: „Een volk der Vorsten, hetwelk komen zal, zal de stad en het heiligdom verderven. En zijn einde zal zijn met een overstroomenden vloed, en tot het einde toe zal er krijg zijn en vastbeslotene verwoestingen. — Het slachtoffer en het spijsoffer zullen ophouden, en over den grouwelijken vleugel zal een verwoester zijn, ook tot de voleinding toe, die vastelijk besloten zijnde zal uitgestort worden over den verwoesten." En op den veertienden July des jaars 70 had het dagelijksche offer opgehouden in Israël. Op den tweeden Augustus daaraanvolgende lag het heiligdom verbrand en verwoest. Het was diezelfde negende der maand Ab, waarop de eerste tempel door NEBUCADNEZAR was verwoest. Zes honderd acht en zestig jaren later stond nu de gouden adelaar van Rome aan de oostzijde van den Tempel geplant.

In dien alleruitersten nood verzochten eindelijk de belegerden om een mondgesprek. Zy boden ontruiming der stad tegen vrijen aftocht met vrouwen en kinderen. Maar op zijne beurt was thands de belegeraar onverzettelijk. Nu wierpen zich de Joden in de koningsburcht, en verdedigden met denzelfden wanhopigen moed de bovenstad, waarmede zy voet voor voet de benedenstad aan den vijand hadden betwist. Nieuwe inspanning en nieuwe gevoelige verliezen kostte ook deze verovering den Romeinen. Op den achtsten September, in het eind, ging de zon over Jerusalems ten eenenmale vermeesterde en brandende gebouwen op. De voleinding was dáár. Aan wraak, plon-

---

[1] Dan. IX: 26, 27. verg. met Matth. XXIV: 15.

dering en moorden, kruisigen van het overblijfsel der overwonnenen, werden nog geheele dagen gegeven. Na Jerusalem vielen verder onderscheidene nog onveroverde vestingen, Herodion, Machaera, Masada, den Romeinen in handen, door de Joden tot het uiterste verdedigd, en niet overgegeven, maar na onderlingen vrijwilligen doodslag, ledig van menschen aan den vijand overgelaten.

Als TITUS zijne zegepraal, staande op de puinhoopen der gevallene stad, overzag, riep hy uit (het is wederom de pen van den oog- en oorgetuige JOSEPHUS, die het vermeldt!): „Voorzeker is het een God, die ons de overwinning geschonken heeft, en de Joden uit deze door menschelijke kracht onoverwinbare sterkte verdreven!"

Elfmaal honderd duizend menschen (volgens dezelfde opgave) zijn gedurende dezen verdelgingskrijg in onderscheidene gevechten, belegeringen, bestormingen en executiën, van de zijde der overwonnenen gebleven. (Ontzettend was ook het verlies der overwinnaars.) De menigte der gevangenen, mannen, vrouwen en kinderen, die weggevoerd werden tot slavernij, of om by duizenden aan kruisen gehecht of aan de wilde dieren voorgeworpen te worden, was ontallijk. Aan de overwinnende legioenen werd door den Veldheer uitbundige lof toegebracht. Te Rome verordende de Senaat een plechtigen triumf [1]. Drie dagen vóór het einde des voor heel de wereld en alle tijden merkwaardigen jaars 70 zag men Keizer VESPASIAAN en zijnen zoon TITUS gekleed in purper en bekranst met lauweren de triumfpoort te Rome binnenrijden, omgeven van hunne fiere krijgslieden en van het jubelende volk, naar den tempel der Overwinning. Onder de zegeteekenen, die den keizerlijken triumfwagen voorafgingen en volgden, zag men — nevens allerlei afbeeldingen der in Galiléa en Judéa geleverde gevechten of behaalde overwinningen — de heilige vaten des Jerusalemschen tempels, de gouden tafel, den gouden kandelaar met zijne zeven armen, het Boek der Wet! Vastgeklonken aan de wagens der zegevierenden gingen daarneven de in kracht en schoonheid uitgelezensten van Judéas jongelingschap, en onder dezen SIMON GIORAS zoon, die straks onder het jubelgejuich der menigte, naar aloude Romeinsche gewoonte, door bondelpijldragers eerst gegeesseld, daarna op de Tarpejische rots ter dood gebracht wordt. JOHANNES van Giscala was tot eene eeuwigdurende gevangenschap veroordeeld.

[1] Triumphus Judaïcus.

Aan de afgodin der Vrede wijdde VESPASIANUS een tempel. Het orons en het marmer moesten den triumf over de gevallene koningstad en haar heiligdom vereeuwigen. Wie kent niet den bestaanden Romeinschen gedenkpenning, waarop Judéa als eene treurende vrouw, net het hoofd tegen den vaderlandschen palmboom leunende, en met len harden Romeinschen krijgsman over haar, zit afgebeeld?

De gewijde vaten van den Jerusalemschen Tempel, in het Heidensche Rome nog lang bewaard gebleven, zijn by de latere lotgevallen en veroveringen der Wereldstad sedert lang verloren gegaan. Maar ot op dezen dag bestaat te Rome het overblijfsel van den marmeren riumfboog, naar den naam des overwinnaars genoemd, en waarop le afbeeldingen dier heilige overblijfsels aanschouwbaar zijn. Het weidsche opschrift van het gedenkstuk verkondigt den nageslachten le gedachtenis van den vreeslijken worstelstrijd tusschen Rome en Jerusalem, — aan Christendom, Jodendom en wereld, de waarachtigheid der gewijde Schriften van Oud en Nieuw Verbond, de strengheid van Gods te voren aangekondigde oordeelen:

Ter eere van den Imperator TITUS — — die — het volk der Joden heeft ten onder gebracht, en verdelgd heeft de stad Jerusalem, door alle veldheeren, koningen, en volken vóór hem, òf vruchteloos aangetast, òf ten eenenmale ongerept gelaten.

Nog heden ten dage, ja, onafgebroken sedert achttien eeuwen gedenkt aan alle plaatsen zijner verstrooijing en ballingschap het Joodsche volk den negenden dag der maand Ab, als den dag zoo der eerste als der tweede verwoesting van zijne tempelstad en heiligdom. Het is de treurige en rouwvolle Vastendag, de voornaamste in rang na den grooten Verzoendag onder Israëls gewijde boetedagen. Reeds den dag te voren onthoudt zich alsdan de naauwgezette Israëliet van alle spijzen buiten het volstrekt noodzakelijke. Hy zit neder op den grond en leest zijne gebeden, by een uiterst klein en treurig waslichtje, zoowel te huis als in de Synagoge. Aldaar begint dan de avonddienst met den 137sten Psalm: Aan de rivieren van Babel, daar zaten wy en weenden. Treurpsalmen, boeteen klaagliederen wisselen elkander af den gantschen dag, — de klaagliederen by name van Jeremia, den Propheet, van wien zoo menige trek, reeds gezien by Jerusalems verstoring door de Babyloniërs, op nieuw gevonden werd in die door den Romein [1].

[1] In de Spaansch-Portugeesche Synagogen worden, sedert der Joden

Hooren wy eene dier plaatsen uit den roerendsten van Israëls aloude Godspropheten, welke op den vastendag van Ab in de Synagoge der Joden herhaald wordt (Klaaglied IV); „Hoe is het goud zoo verdonkerd? het goede fijne goud zoo veranderd? Hoe zijn de steenen des heiligdoms vooraan op alle straten verworpen! De kostelijke kinderen Sions tegen fijn goud geschat, hoe zijn zy nu gelijk gerekend aan de aarden flesschen, het werk van de handen eens pottenbakkers! Zelfs laten de zeekalveren de borsten neder, zy zogen hunne welpen: maar de dochter mijns volks is als eene wreede geworden, gelijk de struisen in de woestijn. De tong van het zoogkind kleeft aan zijn gehemelte van dorst; de kinderkens eischen brood; er is niemand die het hun mededeelt. Die lekkernijen aten, versmachten nu op de straten; die in karmozijn opgetrokken zijn, omhelzen den drek. En de ongerechtigheid der dochter mijns volks is grooter dan de zonde van Sodom, die als in een oogenblik omgekeerd werd, en geene handen hadden arbeid over haar. Hare byzondersten waren reiner dan de sneeuw, zy waren witter dan melk; zy waren rooder van lichaam dan robijnen, gladder dan een saffier. Maar nu is hunne gedaante verduisterd van zwartheid; men kent hen niet op de straten; hunne huid kleeft aan hunne beenderen. Zy is verdord, zy is geworden als een hout. De verslagenen van het zwaard zijn gelukkiger dan de verslagenen van den honger; want die vlieten daar henen, als doorstoken zijnde, omdat er geene vruchten der velden zijn. De handen der barmhartige vrouwen hebben hare kinderen gekookt; zy zijn haar tot spijs geworden in de verbreking der dochter mijns volks. De Heer heeft zijne grimmigheid volbracht. Hy heeft de hittigheid Zijns toorns uitgestort; en Hy heeft te Sion een vuur aangestoken, hetwelk hare fondamenten verteerd heeft. De koningen der aarde zouden het niet geloofd hebben, noch al de inwoners der wereld, dat de tegenpartijder en vijand tot de poorten van Jerusalem zouden ingaan. Het is van wege de zonden harer Propheten, en de misdaden harer Priesteren, die in het midden van haar het bloed der rechtvaardigen vergoten hebben. Zy zwerfden als blinden

verdrijving uit die landen, de afdeelingen uit Jeremia gelezen met bijvoeging van de oude Joodsch-Spaansche vertaling, als om de gedachtenis der verwoesting van Jerusalem door de wapenen van Rome te verbinden aan die veertien honderd jaren latere verbanning van Juda uit dit hun tweede vaderland, door Romes Inquisitie.

) de straten, zy waren met bloed besmet, zoodat men niet kon
jn, of men raakte hunne kleederen aan. Zy riepen tot hen: Wijkt!
en onreine! wijkt, wijkt! roert niet aan! Zekerlijk zy zijn wegge-
logen, ja weggezworven; zy zeiden onder de Heidenen; zy zullen
r niet langer wonen. Des Heeren aangezicht heeft ze verdeeld, Hij
al ze voortaan niet meer aanzien: zy hebben het aangezicht der
riesteren niet geëerd, zy hebben den ouden geene genade bewezen.
'og bezweken onze oogen, ziende naar onze ijdele hulp; wy gaap-
en met ons gapen op een volk, dat niet kon verlossen. Zy hebben
nze gangen nagespeurd, dat wy op onze straten niet gaan kon-
en; ons einde is gekomen; onze dagen zijn vervuld, ja ons einde
gekomen. Onze vervolgers zijn sneller geweest dan de arenden
es hemels; zy hebben ons op de bergen hittiglijk vervolgd, in de
oestijn hebben zy ons lagen gelegd. De adem onzer neuze, de ge-
alfde des Heeren is gevangen in hunne groeven, van welken wy
eiden: Wy zullen onder zijne schaduw leven onder de Heidenen.
Vees vrolijk en verblijd u, gy dochter Edoms! die in het land Uz
'oont! — Doch de beker zal ook tot u komen, Gy zult dronken
orden, en ontbloot worden. Uwe ongerechtigheid heeft een einde,
gy dochter Zions! Hy zal u niet meer gevankelijk doen wegvoe-
en, — maar uwe ongerechtigheid, o gy dochter Edoms, zal Hy
ezoeken, Hy zal uwe zonden ontdekken."

Jerusalem was gevallen, — de voorzegging van Israëls verworpe-
en en verhoogden, gekruisten en verheerlijkten Messias, aangaande
e Stad, haar heiligdom en hare inwoners, vervuld; — de prophe-
yen der ellende evenwel daarmede nog niet uitgeput, het oordeel
og niet voleindigd, de geschiedenis noch van Israël noch van Je-
usalem besloten.

Ook van Jerusalem niet. De tempel was verbrand, de stad was
erwoest en van hare bewoners geledigd, de stad des grooten Ko-
ings niet veel meer dan een puinhoop geworden. Maar ook die
uinhoopen hebben eene historie, eene geschiedenis door- en voort-
aande tot op deze ure; eene geschiedenis alzoo thands byna acht-
ien honderd jaren oud. De voorzeggingen van Gods Woord strekken
ich uit ook over die puinhoopen, die dorre beenderen, die eenmaal
veder zullen opleven. Jerusalem moest vertreden worden door de
Ieidenen, TOT DAT de tijden der Heidenen zouden vervuld zijn.

Van die vertreding achtereenvolgens door allerlei volken, Heidensche, Christelijke, Persische, Saraceensche, Egyptische, Frankische, Turksche, vordert het onderwerp, dat wy ondernamen te behandelen, thans nog een vluchtig overzicht. Het tijdvak, waarover dat overzicht zich uitstrekt, neemt een aanvang met de dagen van TITUS, straks van TRAJANUS en HADRIANUS, tot op die van MEHEMED-ALI en ABDUL, en — in de onafzienbare rij der geslachten van het nimmer uitgestorven Joodsche volk, — van de dagen van SIMON GIORAS zoon en JOHANNES van Giscala tot die van Sir MOSES MONTEFIORE en van den Joodsch-Christelijken Bisschop ALEXANDER van Jerusalem, in het midden des levens, der bewegingen, en der voorbereidingen van onzen eigenen leeftijd.

De Joodsche nationaliteit scheen voor eeuwig geknakt en verloren; de hoop op herstel van nationale onafhankelijkheid en tempelheerlijkheid scheen in het bloed der honderdduizenden, die in den jonsten Joodschen oorlog bleven, gesmoord en te niet gedaan. Van geene nieuwe beweging uit het midden van Israël scheen voor het oppermachtige Rome iets verder te vreezen. En toch! nog was de kamp niet volstreden, nog sluimerden er krachten des opstands en kiemen van een nieuwen worstelstrijd onder de menigte van Israëls verstrooielingen in de drie werelddeelen alreeds zijner ballingschap. In de nabyheid zelve van het tooneel des door TITUS voleindigden oorlogs leefden en vertalrijkten zich binnen een menschenleeftijd nieuwe menigten vijanden van Rome en zijne Keizers. Galiléa was met den val van Jerusalem niet mede gevallen of ontzenuwd. Dáár, integendeel, werd Tiberias een soort van Jerusalem; de aldaar gevestigde Synagoge en School, sedert de zegepraal van TITUS, een middelpunt voor heel het Jodendom, waarop eerlang aller oogen gevestigd waren, eer nog dat AKIBA uit de rangen harer Leeraren optrad om een nieuwen en laatsten opstand te bezielen. Wy zullen zoo straks het deel van dien half historischen, half mythischen Rabbi aan den laatsten worstelstrijd tusschen Israël en Rome leeren kennen. Die worstelstrijd, — op Palestijnschen grond werd ook deze beslist, schoon voorbereid en voorafgegaan door voorbeeldelooze bewegingen over schier geheel de wereld, overal althands waar Joodsche bevolkingen talrijk, machtig, bezield van nationale geestdrift, verontwaardigd en wrokkende tegen den Romeinschen overwinnaar of verdrukker, bestonden.

Wy gaven het reeds te kennen: nog waren de prophecyen over

Jerusalem en over Judaas volksbestaan niet volledig geworden. Wel was, naar het woord van den Heer op den Olijfberg, geen steen op den anderen gebleven van den Tempel en zijne prachtige gebouwen [1]. Maar van Jerusalems stad bestond nog een overblijfsel. Van de negentig torens, die vroeger hare muren beschermden, stonden, na de verwoesting, nog drie overeind: de Hippicus, de Phasaël, de Mariamne. Deze drie waren het, die eerlang, d. i. reeds kort na de dagen van VESPASIANUS en TITUS, ten vereenigingspunt voor het zijne vroegere verwachtingen nog niet afgestorven Israël strekten.

Nog meer: onder de oordeelen, die over het CHRISTUS verwerpend volk, volgens dezelfde voorzeggingen des Heeren [2], zouden komen, behoorde ook nog het verschijnen en geloof vinden van valsche Propheten en valsche CHRISTI. Dit verschijnsel nu had in de laatste dagen en gedurende dien laatsten worstelstrijd van Jerusalem met Rome eindelijk nog ontbroken. De opstand tegen NERO en de FLAVIUSSÈN was onder geene aanvoering van een zich noemenden Koning of Messias van Israël geschied. Noch ELEAZAR, de zoon van SIMON, noch JOHANNES van Giscala, noch SIMON GIORAS zoon, hadden op dien titel aanspraak gemaakt, of zich als zoodanig aan het hoofd van opstand en verweering gesteld. En nu! juist dat karakter van eèn opstand onder de aanvoering van een opgeworpen Messias zoude, na verloop eener halve eeuw sints Jerusalems val, een andere, om zijne uitgebreidheid en beslissende gevolgen nog veel ontzachelijker, worstelstrijd tusschen Joden en Romeinen vertoonen.

Uit dien hoofde en uit dat oogpunt bepaaldelijk is de opstand der Joden onder SIMEON, gezegd BAR COCHBA [3], en zijnen medestander of Propheet, den reeds genoemden AKIBA, een hoog merkwaardig moment in de geschiedenis van der Joden nationalen ondergang onder de regering der Romeinsche Keizers.

Het is een opmerkelijke byzonderheid, dat, terwijl wy van de verstoring van Jerusalem en den val des Joodschen volks onder de VESPASIANEN zoo zeer volledige berichten hebben door een ooggetuige als wy in JOSEPHUS mogen bezitten, — de opstand onder BAR COCHBA,

---

[1] Matth. XXIV: 1, 2. [2] Matth. XXIV: 24. Joh. V: 43.

[3] De sterrenzoon, met toespeling op de prophecy van 4 Mos. XXIV: 17. »Er zal een ster uit JACOB voortkomen." Later, na den ontzettend teleurstellenden uitgang van den opstandskrijg, plegen de Joodsche Rabbijnen hem gespet. Bar Coziba (Leugenzoon) te noemen.

hoe belangrijk ook zoowel in betrekking tot de geschiedenis der Romeinen als tot die der Joden, aan dergelijke welgeordende berichten schier ten eenenmale gebrek heeft, en eerder als eene soort van legende, dan als eene wezenlijke dien naam verdienende geschiedenis tot ons gekomen is. Een der naauwkeurigste onderzoekers van dat merkwaardig oogenblik in de vroegste geschiedenis van het Jodendom na de verwerping van zijnen Messias, — de Deensche Bisschop MUNTER [1] heeft bij alle de belangvolle opgaven, die het hem gelukt is daaromtrent te vergaderen, de menigvuldige leemten erkend, die zonder veel hoop op aanvulling steeds te dezen aanzien bestaan. De volgende byzonderheden intusschen schijnen aan geenen redelijken twijfel onderworpen.

Reeds onder de regering van Keizer ULPIUS TRAJANUS (wiens vader, als wy zagen, de VESPASIANEN als krijgsbevelhebber mede verzeld heeft by de belegering van Jerusalem) openbaarden zich de eerste schuddingen van een nieuwen opstand tegen Rome onder de Joden. Het was in het jaar n. C. 115. De Keizer, overwinnaar alom over de Asiatische bevolkingen, die hy in persoon met schitterenden krijgsmoed en krijgskunde was gaan beoorlogen, — straks meester geworden van de hoofdstad der Parthen, — eindelijk te Babylon, als in navolging van ALEXANDER den Groote, van zijne stoute en gelukkige krijgstochten uitrustende, — verneemt aldaar de tijding van een algemeenen opstand der Joden langs geheel de Asiatische en Afrikaansche kust der Middellandsche zee. Cyprus, Egypte, Cyrene stonden in lichtelaaie krijgsvlam. Door het zwaard der Joden kwamen in laatstgenoemd gewest eene menigte van Grieken en Romeinen om, waarvan het (ook hier evenwel zeker overdreven) cijfer doet beven. Eerlang slaat de opstand over naar de oevers van den Euphraat. In Mesopotamië (het land tusschen den Euphraat en den Tiger) wordt een vereenigde beweging van Joden en Parthen gevreesd. Werkelijk staan ook dezen dreigend op. TRAJANUS verlaat Babylon, en komt, na vernederende teloorstellingen ondergaan te hebben, te Antiochië krank liggen, om straks op de terugreize naar Rome te bezwijken. AELIUS HADRIANUS, zijn bloedverwant en Spanjaart van geboorte als hy, volgt hem op. Het is in de eerste jaren dezer regering, dat door een der grootste veldhee-

[1] In zijn *Judische Krieg unter die Kaisern Trajan und Hadrian*, opgedragen aan de Derde Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, A° 1821.

ren in dienst der beide Keizers MARCIUS TURBO, aan den opstandskrijg der Joden zoo in Azië als vroeger in Egypte een eind werd gemaakt.

Die oorlog was slechts een voorspel geweest van den grooten opstandskrijg in Palestina zelve, gevoerd in de laatste levensjaren van Keizer HADRIAAN.

Het was nu ongeveer het jaar 132 of 133 n. C., een weinig minder dan twintig jaar na den door MARCIUS TURBO bedwongenen opstand, een weinig meer dan zestig sedert Jerusalems verwoesting. Die nadering van het getal van zeventig, hetwelk na eene vroegere verwoesting van den Tempel (door NEBUCADNEZAR) een zoo gezegend getal van herstel geweest was, doet het lang gebroede plan in de gemoederen rijpen. De oudsten onder Israël, die in hunne kindscheid nog de heerlijkheid van den Tempel gezien hadden, vleiden zich het nationaal herstel, den wederopbouw van stad en tempel, nog te zullen beleven. Een tweederlei maatregel van HADRIANUS, altijd tegen de Joden op zijne hoede en niet zonder grond wantrouwend, wordt de vonk, die de opgeladen stof eerlang in vlammen zal doen opgaan. Hy maakt van Jerusalem eene Romeinsche kolonie met den nieuwen, dubbel heidenschen naam van Aelia Capitolina, naar zijn eigen geslachtsnaam, naar den naam van dien JUPITER, die op het Capitool zijnen tempel had. Hy verbiedt den Joden de besnijdenis. Omstreeks diezelfde tijden had de Keizer in persoon de gewesten van Syrië en Egypte bezocht. Een diepe stilte heerschte in Palestina gedurende dat bezoek. Maar naauwlijks heeft HADRIANUS den rug gewend naar de verder gelegene provintiën van het Asiatisch werelddeel, of met onbeschrijflijke woede barst achter hem de opstand uit. Middenpunt der beweging en hoofdzetel van den aanvoerder, BAR COCHBA, is Bether (Bethhoron, ten noordwesten van het verwoeste Jerusalem). Dáár vallen hem toe de vele duizenden Joden van alle plaatsen, die hem uitroepen als Vorst en Messias uit den huize DAVIDS. Van daar breidt hy wijd en zijd, tot in Syrië toe, zijne veroveringen uit, vervolgt de Christenen, die zich aan den opstand weigeren aan te sluiten, verovert Jerusalem, en slaat aldaar munt, of liever herstempelt Samaritaansche munten met zijnen naam en den titel daarby van Nasi (Vorst) van Israël. Vier jaren lang duurt de ontzettende guerilla-oorlog. De slachting van Romeinen daarby moet voorbeeldeloos geweest zijn, te oordeelen naar de uitdrukkingen van sommigen hunner eigene Schrijvers, die dezen oorlog

als een schudding van geheel de aarde beschrijven, ja zelfs beweeren, dat de Keizer op dat tijdstip den gewonen vorm aan het hoofd zijner krijgsberichten tot den Senaat te Rome achterliet: Ik en het leger varen wel.

Op nieuw wordt Jerusalem door TITUS ANNIUS RUFUS ingenomen; later, niet minder dan vijftig sterke plaatsen en negen honderd vijf en tachtig vlekken, waaronder Bether zelve, vermeesterd, eer de oorlog door een laatste poging, waarby de Keizer, om dus te zeggen, zijn geheele rijksmacht op het spel zet, wordt ten einde gebracht. Na ongehoorde inspanning en onbeschrijflijke verliezen wordt dan nu eindelijk de oude en hardnekkige vijand verpletterd. Door TITUS was slechts de hoofdstad vernield geworden, door HADRIANUS werd geheel Palestina tot een woestijn gemaakt (a. 186) en de verstrooijing der Joden buiten hun land over geheel de aarde beslist.

BAR COCHBA verdween in den kolk van dezen laatsten worstelstrijd, het zij door de hand der Romeinen, het zij door die van zijn eigen volk omgebracht. Te Bether zal nog zijn kleinzoon ROMULUS den dood gevonden hebben. AKIBA werd gevangen en ter dood gebracht, volgens de legende met een soort van ijzeren kam gemarteld en verscheurd.

Vijf honderd tachtig duizend Joden zullen in dien vierjarigen verdelgingskrijg zijn omgekomen. By duizenden werden de gevangenen op de markten verkocht voor prijzen beneden dat van een lastdier. Anderen vonden verre buiten hun vaderland eene betrekkelijke rust en ballingschap; een aantal voegde zich by de in Spanje reeds gevestigde Joodsche koloniën.

Aelia Capitolina werd voltooid. De berg Zion was binnen de muren van dit verheidende Jerusalem niet meer begrepen. Aan de plaats, waar het huis van Jehova gestaan had, rees de tempel van JUPITER CAPITOLINUS. Boven de Bethlehemsche poort werd het beeld eens zwijns geplaatst, het verfoeisel der Joden, het devies van Rome. Op Golgotha werd een beeld van VENUS, te Bethlehem een tempel voor ADONIS gesticht. Den Joden werd op lijfstraf verboden Aelia te bewonen of te naderen. Eerst na twee honderd jaar werd het verbod opgeheven, om de plaats, waar eens de Tempel stond, te bezoeken anders dan op een éénigen dag van treuring in het jaar. Slechts de besnijdenis bleef den Joden, sedert ANTONINUS, HADRIANUS' opvolger, veroorloofd; alleenlijk niet van proselyten.

Zoo was Jerusalem een geheel Romeinsche stad geworden. De

Joden stichten zich te Tiberias, by de opschrijving van de Mischna of mondelinge wet, een geheel nieuw middenpunt van nationaliteit en Godsdienst. De Christenen troosten zich met het uitzien naar dat nieuwe, dat hemelsche Jerusalem, in de Schriften van alle Israëls Propheten, en die van JOHANNES den Propheet-Apostel, voorzegd. Het Christendom van de Joden uitgegaan, verovert allengs geestelijk de natie en de wereld, die hen stoffelijk te onder bracht. Eerlang is te Aelia een Christen Bisschop gevestigd, die zich eerst langzaam wederom Bisschop van Jerusalem waagt te noemen, en na de dagen van Keizer CONSTANTIJN den titel en het rechtsgebied van Patriarch bezit. Een der Bisschoppen van Aelia leed den marteldood onder Keizer DECIUS.

CONSTANTIJNS bekeering tot het Christendom had (hoe kon het anders?) ook voor Aelia Capitolina beduidende gevolgen. Het werd op nieuw in naam Jerusalem. Het werd van nu aan een Christelijk, of liever een Catholisch Jerusalem. Te Bethlehem en op den Olijfberg stichtte HELENA, 's Keizers moeder, Christenkerken. De Jerusalemsche werd ingewijd door den Keizer zelven (a. 335), terwijl Bisschop EUSEBIUS van Cesaréa de redevoering deed by die gelegenheid. Volgens latere Schrijvers zullen wel dertig kerken over de oppervlakte van het Heilige Land gebouwd zijn door Keizerin HELENA. Jerusalem wordt eene hoofdstad, deels van Christelijke vroomheid, deels en veel meer nog van onchristelijk bijgeloof. Het vinden van het graf des Heeren en van het kruishout (echt of vermeend) opende van nu aan een ruime deur aan die heillooze reliquiëndienst, die als een zwerm van sprinkhanen eerlang de zon des waarachtigen Christendoms voor zoo veler oogen benevelde en verduisterde.

En straks had ook wederom Jerusalem haar deel in de verandering des tijds, zoo als zich die toonde onder JULIANUS, den tot het Heidendom teruggevallen opvolger der CONSTANTIJNEN. Om door het herbouwen van Jerusalems Tempel de uitgesprokene en reeds vervulde prophecyen, ware het mogelijk, nog te logenstraffen, kwam in die dagen een onnatuurlijk verbond tot stand tusschen den Heidenschen gekroonden Wijsgeer en het verstrooide volk der Joden, dat even vóór JULIAANS regering een opstand beproefd had tot dat zelfde einde.

Hetgeen op dit tijdstip getuigd werd, is een allermerkwaardigste gebeurtenis, die, zoo zy eenigzins voor gezonde tegenspraak vatbaar ware geweest, de ontkenning van de zijde der Joden tot op den

huidigen dag wel niet zoude ontgaan hebben. Het is dat door AMMIANUS MARCELLINUS, een gelijktijdig Heidensch en van alle zijden als onpartijdig erkend Schrijver [1], geboekte feit: dat onder de regering van JULIANUS de Joden, op 's Keizers gezag van alle kanten zamengekomen, reeds werkelijk de handen aan het werk geslagen hadden, om Jerusalems heiligdom te herstellen. Mannen, vrouwen, kinderen, in feestkleederen, ruimden alreede met prachtig versierde spaden en houweelen de ruïnen op, als ziet! op eens onderaardsche vuurkloten, verzeld van aardschuddingen en wervelwinden, den arbeid verstoorden [2], waartoe eerlang door den spoedig tusschengekomen dood van JULIANUS alle verdere poging voor altoos verijdeld werd. JOST, een der nieuwste beschrijvers der Joodsche Geschiedenis, alles wat by die verstoring plaats had op natuurlijke wijze verklarende, erkent daardoor zelve het feit, als voor geen tegenspraak vatbaar. Zoo bleef dan ook in dien tijd en op deze wijze, de prophecy des oordeels ook nog na hare vervulling op indrukmakende wijze gehandhaafd.

Na den dood van JULIANUS waren de Keizers van Rome wederom, en sedert zonder tusschenpozing, belijders van het Christendom. Jerusalem draagt ook van deze bedeeling eeuwenlang de teekenen en overblijfselen. Zy wordt van nu aan meer en meer de stad der groote bedevaarten zoo van Joden als van Christenen, en straks ook van Mohammedanen. Een belangrijke en nu reeds vijftienhonderdjarige geschiedenis is die der pelgrimaadjen naar het Heilige Land, waartoe ook de vermaarde kruistochten behooren, die zelve eigenlijk een soort van gewapende bedevaarten mogen worden genoemd. Sints de vroegste tijden vestigden zich ten gevolge van dit alles tallooze pelgrims, kloosterlingen, kluizenaars te Jerusalem en in de omgelegen streken. Men telde niet minder dan elf duizend dergelijke bewoners in de cellen en rotsholen van het dal Kedron, alwaar thans alleen blaauwe duiven nestelen. De dorrebeenderenvereering nam over de hand toe, en de verhuizingen naar de gewijde

---

[1] Hij stierf a. 410.

[2] De woorden van den Latijnschen Schrijver zijn deze: *Cum itaque rei fortiter instaret Alypius, juvaretque provintiae rector, metuendi globi flammarum proper fundamenta crebris assultibus erumpentes fecêre lorum, exustis aliquoties operantibus inaccessum, hocque modo elemento destinatius repellente cessavit inceptum.*

plaatsen vermenigvuldigden in zoo buitensporig eene mate, dat zy werden tegengegaan door mannen zelfs als GREGORIUS van Nyssa, BASILIUS, ja HIERONYMUS, wiens beroemde vriendinnen PAULA en MARCELLA te Bethlehem een klooster stichtten en zich in die gewesten insgelijks hadden nedergezet.

In de zesde eeuw, onder de regering van JUSTINIANUS, deden wederom de Joden te Jerusalem iets meer van zich hooren. In vereeniging met de Samaritanen verwekten zy een geweldig oproer, dat niet dan met ontzachelijke inspanning, en na aan vele duizenden het leven te hebben gekost, een einde nam. Overigens was in die dagen de pracht en rijkdom van praalgebouwen in geheel Palestina tot een verbazende hoogte gestegen. Een nieuwe verwoesting kwam eerlang over de stad in deze hare nieuwe gedaante.

Onder de regering van eenen opvolger van JUSTINIANUS, Keizer HERACLIUS (a. 614), viel CHOSROËS, de Koning dier Persen, die sedert lang reeds de Parthen ook in hunne vijandschap tegen het Romeinsche Rijk vervangen hadden, met een machtig leger in Palestina. Onder wraakgejuich en wraakneming der Joden, van ouds met Parth en Pers om den haat tegen Christenen en Romeinen bevriend, werd Jerusalem ingenomen. Negentig duizend Christen inwoonders zullen by dien ramp het leven hebben verloren. In 629 werd door HERACLIUS de heilige stad heroverd, het kruis op 's Keizers schouders in hare Golgothakerk wedergebracht, de Joden uit hare muren verbannen.

Een nieuwe storm tegen de Christenheid ook in Palestina was intusschen opgestoken uit een geheel anderen hoek. Niet langen tijd na Jerusalems herovering ontfing Keizer HERACLIUS den gezant van een pas opgekomene, reeds geduchte wereldmacht. Het was die van MOHAMMED, den Propheet des Islams. In diens betrekking tot Jodendom en Christendom lag uit den aart der zaak diepe eerbied voor Jerusalem, die moeder der ook door hem hoog geëerde Israëls Propheten, — die plaats van SALOMOOS tempel en het graf van ISSA (JESUS). Zijne volgers noemden haar de edele, de heilige, de gezegende, het huis des heiligdoms. Zy spreken van een hemelsche reis, die aan MOHAMMED derwaarts zou te beurt gevallen zijn. Van zijne Moskee te Medina zag de zoogenaamde Koransnis naar Jerusalem uit. Maar de stad viel met geheel Palestina eerst zijnen opvolgeren in handen. Ten jare 636 wapperde de witte vaan van den opgeworpen Propheet voor de muren van Jerusalem,

en bestormde Kalif OMAR tien dagen lang de stad, door ARTABANUS verdedigd, terwijl de Patriarch SOPHRONIUS de Christen inwooners ter mannelijke verdediging opwekte. By het verdrag, waarop de stad ten laatste zich moest overgeven, bleef den Christenen het verblijf toegestaan, doch op vernederende voorwaarden. Op den berg Moria stichtte nu OMAR eene Moskee; ja, het stond een oogenblik geschapen, dat Jerusalem de vaste zetel der Kalifen zou geworden zijn. Doch OMAR keerde eerlang terug naar Medina; Jerusalem bleef de groote weduwstad voor Joden en Christenen.

De toestand van dezen was er dragelijk, zoo lang het rijk der Kalifen onverdeeld stond. Doch straks viel dit rijk in het Oosten tot twee groote afdeelingen uit een: dat van Bagdad en dat van Kaïro. Wederom stond Palestina met Syrië midden tusschen twee geduchte machten in, eene Asiatische en eene Africaansche of Egyptische, als in de dagen van ouds.

Het jaar 799 zag een treffend schouwspel: KAREL den Groote Koning, straks (a. 800) Keizer in het Christelijke Westen, — HARUN AL RASCHID Kalif in het Mohammedaansche Oosten. De Keizer zendt den Kalif een Israëliet, den in de geschiedenis dier tijden meermalen genoemden ISAAC, ten gezant. AL RASCHID laat CHARLEMAGNE den sleutel van het heilige Graf brengen. Sedert nemen onder allerlei volken en volksstanden in Europa de pelgrimstochten wederom meer en meer toe naar Jerusalem, *de stad*, meer dan ooit vroeger, *aller volken*, tot in het ver gelegen China bekend.

Geheel veranderd was de betrekking tusschen de Europeesche Christenvolken en de Saraceensche Machten, toen zich het jaar *duizend* der Christelijke jaartelling vervulde. Op dat tijdstip, door velen te gemoet gezien als dat van den laatsten wereldag, regeerde in het Oosten HAKEM BIEMRILLAH, de Nero der Arabieren, door de Christenen, die hy even als de Joden op de gruwzaamste wijze vervolgde, destijds hier en daar voor den Antichrist gehouden. Van toen af begon zich eene stem in het Christelijk Europa te verheffen, om de heilige stad uit de handen der ongeloovigen te verlossen.

En als nu de beide zinkende rijken der Kalifen vervangen werden door de Seldschuksche Turken tegen het laatst der elfde eeuw, en de zwarte vaan van dien stam op de muren van Jerusalem geplant stond, op dat oogenblik was het dat de eerste heirlegers van kruisvaarders optrokken naar het heilige land.

Het verhaal, door den vurigen kluizenaar en pelgrim PETER van

Amiens in Europa gedaan en overal verspreid, van hetgeen hy zelve, en duizenden als hy, in de Stad van het heilige graf getuigd en ondervonden hadden, had heel de Christenheid in beweging en vlam gezet. Het voorstel van Paus URBANUS den Tweede op de groote vergaderingen van Piacenza en Clermont (a. 1095 en 1096) was beantwoord geworden met den eenparigen kreet van: God wil het, God wil het! Het besluit werd genomen door grooten en kleinen, Vorsten, Edelen, Geestelijken, vrijen en onvrijen, om met het teeken des kruises op den schouder, het heilige graf te gaan bevrijden, de heilige stad te heroveren. Binnen den loop van twee eeuwen werden negen kruistochten tegen den Mohammedaan van Azië en Africa volbracht, met weinig beduidende gevolgen voor het Oosten, met zeer gewichtige voor het Westen.

Wy treden hier wel niet in eenige beschrijving of behandeling der kruisvaarten. Herinnerd mag alleenlijk worden de optocht van dat schitterend majestueuse krijgsheir, ten jare 1097 uit Europa getrokken, waaraan de bloem van den hoogen en minderen adel uit Frankrijk, Engeland, Italië, de Nederlanden, deel nam, en, aan hun hoofd dien edelen der edelen, GODFRIED van Bouillon, die een gouden kroon weigerde te dragen aan de plaats waar eenmaal zijn Heer die van doornen gedragen had.

Ook de kruistochten doen het wederom uitkomen, wat invloed door alle eeuwen heen en in allerlei richtingen en betrekkingen Jerusalem ook nog na haren val, in dezen haren toestand van ruïne en weduwschap, op het lot der wereld, op de vorming der Christennatiën, heeft gehad. Die invloed komt zoo veel te sterker uit by de vergelijking van hetgeen in het Oosten is overgebleven van de kruistochten uit het Westen (eenige herinneringen, eenige namen, eenige gebouwen of bouwvallen!) met den ontzachelijken schok ter ontwikkeling en vooruitgang, dien geheel de Europeesche Christenheid ontfangen heeft, door die zelfde kruistochten, uit het Oosten.

Het is sedert de nog steeds vermaarde Prijsverhandeling van HEEREN over de gevolgen der kruistochten op het Europeesch Staats-, volks- en handels-leven al meer en meer tegenover de veroordeelen van een vroeger leeftijd duidelijk geworden, hoe veelsoortig, hoe belangrijk, hoe uitgestrekt die gevolgen geweest zijn. Nieuw geopende wegen en kanalen voor onderling verkeer en handel der volkeren, — nieuwe kennis van landen, zeeën, kusten, — de horizon voor kun-

sten en wetenschappen, voor menschelijke werkzaamheid en onderneemzucht verruimd, — rijke stof en opwekking tot historiebeschrijving gegeven, — behooren onder de merkwaardige verschijnselen, die deze eeuwen kenmerken als een tijd van voorbereiding voor nog grootere dingen: de herleving der letteren, de ontdekking eener nieuwe wereld, het doorbreken der Hervorming. Onder die voorbereidingen tot een nieuwe orde van zaken in de Europeesche maatschappy mag men niet alleen de vrijwording der lijfeigenen, de verheffing, bloei, en invloed van den derden stand en van de steden rangschikken, maar ook de ontwikkeling van hartverheffende deugden by den adel. Een verschijnsel, van de kruistochten zoo niet by uitsluiting afkomstig, toch grootelijks daarmede in verband staande, is die hoog merkwaardige riddergeest der middeneeuwen, eene vrucht van Noordsche mannenkracht, gestoofd in den gloed eener Oostersche zon. De groote Ridderorden, waarin zich de geest dier tijden byzonderst kenmerkt, zijn alle drie van de kruistocht afkomstig, en hadden hunnen wieg in het Palestina dier dagen: de orde van St. Jan van Jerusalem (later van Malta), die der Tempelheeren, en die der Duitsche Ridders. Ook het blazoen van den Europeeschen adel is, indien al misschien iets of wat ouder dan de kruistochten, toch door deze grootelijks gevormd en gekarakteriseerd geworden. Kruisen en leeuwen, die hoofdfiguren op de schilden van zoovele oude geslachten, verklaren zich eigenaartigst uit die tijden. Hoe het zij, op menig wapenschild van Edelen of Vorsten herinneren, voor het minst, de leeuwen aan het aloude stamteeken van Juda, de Kruisen aan de nederbuiging van al wat groot en heerlijk is in deze wereld voor het teeken des smaads van Hem, wiens koninkrijk uit deze wereld niet was.

Wy zagen het reeds: op het oogenblik, waarop de heirlegers der kruisvaarders uit Europa trokken naar het heilige land, stond de zwarte vaan der Seldschuksche Turken op de muren van Jerusalem geplant. De Egyptische Fatimiden heroverden de stad op de Turken even voor dat zy door de kruisvaarders belegerd werd.

Het was een aanblik, die zelfs de hardste en gehardste gemoederen verbrak en in tranen deed smelten, die eerste aanblik van Jerusalem van op den zelfden Olijfberg, van waar eens CHRISTUS de Heer den val van stad en tempel voorzegd heeft. De poëzy van TASSO [1] staat, hoe schitterend ook, eerder beneden het bloot pro-

[1] Gerusalemme Liberata, Cant. III. Str. 1—8.

aïsche geschiedverhaal, waar beide ons den Christenridder toonen, iedervallende in verrukking en verootmoediging by het gezicht van lie stad, (als JACOB DE VITRY haar noemt), vorstin der lanlen, erfgrond der Patriarchen, voedster der Prophe-.en, moeder des geloofs, wieg des heils, van den Heer rerkoren en geheiligd, om dat aldaar zijne voeten ;enmaal staan zouden, — geëerd van de Engelen, van ılle natiën bezocht.

Jerusalem werd op den 11den Juny des jaars 1097 door de kruisvaarders stormenderhand vermeesterd ten drie ure namiddag. Een koninkrijk van Jerusalem vestigt zich eerlang na den spoedig gevolgden dood van GODFRIED. Doch ook dat koninkrijk, ingericht naar het heerschende leenstelsel van dien tijd, was wèl geene plant geweest, geplant van den Heere. Nimmer bezat het eenig wezenlijk leven, bloei of kracht. In 1187 viel de heilige stad wederom den volgeren van MOHAMMED in handen; om haar op dezen (destijds de Kurden onder SOLIMAN, broeder van MALEK-ADHEL) te heroveren, werd de derde Kruistocht ondernomen, waaraan deel namen Keizer FREDRIK BARBAROSSA (wien onder andere groote Leenmannen vergezelde Graaf FLORIS III van Holland), PHILIPS AUGUSTUS, Koning van Frankrijk, RICHARD LEEUWENHART van Engeland.

De uitkomsten beantwoordden aan de heldengrootheid dier Vorsten weinig. In een volgende eeuw (a. 1228) stelde men zich grootere dingen voor van Keizer FREDRIK II van Hohenstaufen. Doch by dezen was reeds alle vurigheid van geest en belangstelling in Jerusalems bezit en in de zaak der kruisvaarten uitgedoofd. Als punt van eer alleen verlangde hy de herovering, die hy dan ook, doch met de nietigste voorwaarden ter gunste der Christenen, verkreeg. Sints werd de stad door Saracenen en Christenen beurteling genomen en hernomen; zy bleef eindelijk sedert a. 1243 in de macht der eersten. De geestdrift van Europa voor deze zaak was eerlang ten eenenmale uitgebluscht. Zelfs LODEWIJK IX van Frankrijk wees een hem aangeboden vrijgeleide naar Jerusalem van de hand. En zelfs geenen PHILIPS den Goede van Bourgondië gelukte het den geest der kruistochten te doen herleven, als Constantinopel in zijne dagen door de Turksche wapenen bedreigd werd.

De titel van Koning van Jerusalem zonder eenig wezenlijk recht of bezit bleef verbonden aan de kroon van Sicilië, en ging vandaar door erfrecht en huwelijken over op die van Oostenrijk en van Sardinië,

En de kinderen des koninkrijks, de Joden? De kruisvaarders plachten hunne tochten naar het heilige land als in te wijden met een algemeenen Jodenmoord! By de vermeestering van Jerusalem door de Christenen ontfingen ook zy een overvloedig deel aan de uitmoording en plondering der bewoners.

Een der zonen van het zwervende Israël vond in deze zelfde tijden op treffende wijze zijn einde op Jerusalems gewijden grond. Het was de Dichter van een der roerendste treurliederen, die nog heden ten dage in de Synagoge worden aangeheven op den negenden van Ab. Kort na de herovering van Jerusalem door den Muselman tegen het einde der twaalfde eeuw, begaf ook deze zich als pelgrim naar het land zijner vaderen. Hy zag de eenzaamheid van den eenmaal zoo rijk bevolkten grond, de dorheid van den eens zoo vruchtbaren bodem, de barbaarschheid der bezitters van Israëls erfgoed. Hij nadert de muren van Jerusalem. Hy verscheurt zijne kleederen, hy legt zijn schoeisel af, hy vervolgt barrevoets zijnen weg. Hy heft een dier treurzangen aan door hem zelven op Jerusalems ondergang gedicht. Een Muselman te paard spreekt hem aan, maar ontfangt van den in gepeins verzonken dichterlijken balling geen antwoord. Daar valt de gewapende ruiter op den weerloozen pelgrim aan; daar werpt zijn Arabisch ros den Israëlitischen voetganger omver, en slaat hem dood onder zijne hoeven. JUDA HALLEVY op den bodem zijner vaderen was gelijk die bodem zelve onder de voeten der Heidenen vertreden en vertrapt.

Intusschen bleef Jerusalem voor Joden en Christenen van allerlei belijdenis, onder de Turksche heerschappy, in meerdere of mindere mate van veiligheid, altijd toeganklijk. Haar karakter van wereldstad behield zy door alle tijden heen, ook door de gebeden in allerlei tongvallen, die op haren grond uit zoo onderscheidene monden werden uitgesproken.

In 1516 werd Jerusalem door de Ottomannen onder SELIM I op de Mamelukken, zijne vroegere bezitters, veroverd. Van toen af maakte zy een deel uit van het Paschalik van Damascus.

Tusschen de jaren 1649 en 1666 hield zich te Jerusalem een opgeworpen Messias op, die onder de meest beruchten zijne plaats heeft: SABBATAI ZEVI, wiens talrijke aanhang eerlang verstoof, als hy zelve den Islam omhelsde en straks daarna den dood onderging.

En voorts, wat de Christenen aangaat, nog tot in den loop der

chttiende eeuw werden in het geheim Europeesche Edellieden te erusalem tot Ridders van het heilige graf geslagen.

De uiteinden dier zelfde eeuw zagen den tocht der Franschen naar Egypte, zoo vruchtbaar eerlang in resultaten voor de kennis van lat gewest, voor de wetenschap, ook by name die des Bijbels. NA-'OLEON BONAPARTE liet op zijnen Palestijnschen tocht Jerusalem ter ijde liggen in het jaar (1799), toen hy, naar Syrië getrokken, by len Thabor de overwinning behaalde, te Nazareth het middagmaal ıam, maar straks voor St. Jean d'Acre (Ptolemaïs) het hoofd gestoten hebbende, naar Egypte terugtrok.

De negentiende eeuw bevat een nieuwe rij van reizigers naar het Oosten, bezoekers van Jerusalem. CHATEAUBRIAND, na als Fransch emigrant de onmetelijke bosschen van America doorkruist te hebben, begeeft zich in 1806, na het nederleggen van zijn ampt onder Keizer NAPOLEON, wegens den moord van ENGHIEN, als een oud-ridlerlijke pelgrim naar de oevers van den Jordaan. Wat ook na hem allerlei Reisbeschrijvers uitdrukken van hunne gewaarwordingen by len eersten aanblik van Jerusalem, is weêrklank van- of harmony met de zijne, gelijk hy ze in zijn *Reisverhaal van Parijs naar Jerusalem* nederlegde: „Alle de herinneringen der Geschiedenis stonden op eens voor my, van ABRAHAM af tot op GODFRIED VAN BOUILLON, — met geheel de wereld, van gedaante veranderd sedert de komst van den Zoon des Menschen, — en voorts van den Tempel geen steen op den anderen."

Wat namen, sedert dien van CHATEAUBRIAND, wier vermaardheid zich verbond aan een tocht naar dat oord, zoo vol van akeligheid en van aantrekkingskracht! uit Frankrijk POUJOULAT, LEON DE LABORDE, LAMARTINE; — uit Engeland, Schotland, America: ROBINSON, KEITH, Lord LINDSAY, voorts Christenen uit de besnijdenis als JOSEPH WOLF, de Zendelingen CALMAN en EWALD, RIDLEY HERSCHELL, wiens *Bezoek aan zijn vaderland* binnen en buiten Engeland bekend is; — uit Duitschland, VON SCHUBERT, de even trouwe waarnemer van den Bijbel en van de Natuur, van Gods woord en Gods werken.

Van een anderen Duitschen reiziger en wandelaar door Judéa en Jerusalem, ERNST GUSTAV SCHULTZ, bezitten wy eene beschrijving van de heilige Weduwstad, toegelicht door eene kaart van KIEPERT, die voor my ligt. Merkwaardig geheel, dat ons die kaart voor oogen stelt! of liever, hoog treffende en, voor wie Gods woord kent,

diep harmonische verwarring! Allerlei tijden, allerlei volken, allerlei Godsdiensten zijn op dat Plan van het Jerusalem, dat nog heden op aarde bestaat, vertegenwoordigd. Hier hebben wy een vierkant (Moria) met de Tempelburcht Antonia, den Tempel van SALOMO, de Moskee van OMAR, — elders, de graven van JOSAPHAT, ABSALOM, JACOB, ZACHARIA, — hier Gethsemané, daar het dal van Gehinnom, — ginds de legerplaatsen van TITUS en POMPEJUS, elders die der Assyriërs onder SANHERIB, — dáár, wederom, de *via dolorosa*, en daarop aangeteekend het huis van PONTIUS PILATUS, — elders, nevens elkander, het paleis van HERODES en Armenische kerken en kloosters, — een weinig meer zuidelijk, de grafkelder van DAVID en een niet meer bewoond Minderbroederklooster, — op een anderen plek der kaart wederom, den *berg der ergernis*, — den muur van TITUS, — het graf van ALEXANDER JANNÉUS, — de grot van JEREMIA, — het Fransche Consulaat, — de Joodsche Synagoge, — het huis van den Engelsch-Protenstantschen Bisschop en de Kerk, waarin de Anglicaansche litanyen gelezen worden in het Hebreeuwsch; — voorts, de stad verdeeld in een Christenkwartier, een Turksch kwartier, en het (ook hier geringste en onaanzienlijkste van allen!) Jodenkwartier; — de kinderen des koninkrijks nog steeds uitgeworpen als in de duisternis!

Maar het zal niet altijd zoo zijn! Hoor, Israël! het woord van uwe Godspropheten, en neem ter harte, gy, gantsche Christenheid! de verklaring uws Heeren: „Jerusalem zal van de Heidenen vertreden worden, TOT DAT de tijden der Heidenen zullen vervuld zijn." (Luc. XXI : 24). En (Jes. LXII): „Om Zions wil zal ik niet zwijgen, en om Jerusalems wil zal ik niet stil zijn, tot dat hare gerechtigheid voortkome als een glans, en haar heil als een fakkel, die brandt. En de Heidenen zullen uwe gerechtigheid zien, en alle koningen uwe heerlijkheid; en gy zult met een nieuwen naam genoemd worden, welken des Heeren mond uitdrukkelijk noemen zal. En gy zult eene sierlijke kroon zijn in de hand des Heeren, en een koninklijke hoed in de hand uws Gods. Tot U zal niet meer gezegd worden, de Verlatene, en tot uw land zal niet meer gezegd worden, het Verwoeste! maar Gy zult genoemd worden, Mijn lust is aan haar! en uw land, het getrouwde. Want de Heer heeft een lust aan U, en uw land zal getrouwd worden. Want gelijk een jongeling eene jonkvrouwe trouwt, alzoo zullen uwe kinderen U

rouwen, en gelijk de bruidegom vrolijk is over de bruid, alzoo zal uw God over U vrolijk zijn. O Jerusalem! Ik heb wachters op uwe muren besteld, die geduriglijk, al den dag en al den nacht, niet zullen zwijgen. O Gy, die des HEEREN doet gedenken, laat geen stilzwijgen bij u lieden wezen. En zwijgt niet stil voor Hem, tot dat Hy bevestige, en tot dat Hy Jerusalem stelle tot een lof op aarde. De Heer heeft gezworen by Zijne rechterhand, en by den arm Zijner sterkte: Indien ik uw koorn meer zal geven tot spijs voor uwe vijanden, en indien de vreemden zullen drinken uwen most, waaraan gy gearbeid hebt. Maar die het inzamelen, die zullen het eten, en zy zullen den Heer prijzen, en die hem vergaderen, die zullen hem drinken in de voorhoven Zijns heiligdoms. Gaat door, gaat door, door de poorten, bereidt den weg des volks; verhoogt, verhoogt eene baan, ruimt de steenen weg, steekt eene banier omhoog tot de volken! Ziet, de Heer heeft doen hooren, tot aan het einde der aarde: Zegt der dochter van Zion: Zie, uw heil komt! zie, Zijn loon is met Hem, en Zijn arbeidsloon is voor Zijn aangezicht. En zy zullen hen noemen het heilige volk, de verlosten des HEEREN, en Gy zult genoemd worden de Gezochte, de Stad die niet verlaten is."

TWEEDE BOEK.

De verwoesting van Jerusalem, de algeheele verstrooijing van het volk der Joden waren volbracht. Het was eene ontzachelijke vervulling, tot in ver uitgestrekte gevolgen, van dat woord des Apostels: Zie, de strengheid Gods over degenen die gevallen zijn.[1] De strengheid van dat oordeel over het uitverkoren volk betoont zich zelfs in de wijze, waarop de kamp op leven en dood tusschen Juda en Rome door de opgevolgde nageslachten gewaardeerd is. De wanhopige verdediging van Carthago, van Numantia, tegen datzelfde wereldverdrukkend Rome vond by geschiedschrijvers van latere eeuwen voor het minst nog medelijden en lof. Niet alzoo Jerusalem en het volk der Joden! Wel wordt hier en daar door den krijgskundige de verdediging zoo van de hoofdstad als van de vestingen, by name van Massada, tegen de Romeinen, van wege onovertroffen moed en beleid hoog geroemd[2]; wel moest, haars ondanks soms, de geschiedenis eenige hulde doen aan den wederstand door het volk der Joden tot hunnen ondergang toe geboden aan de overheersching van Rome[3]. Maar spoedig zinkt

---

[1] Rom. XI: 22.

[2] »Le siége de Massada par les Romains (zegt de Ridder FOLARD, in het *Supplément au Dict. de* CALMET, *Comment. sur Polybe*, *Attaque et défense des places*, III. 63) est un des plus remarquables dont l'histoire ancienne fasse mention. La force et la situation avantageuse de la place, le courage et la vigoureuse défense des assiégés, la valeur et l'habileté du général romain, tout cela joint ensemble produisit des travaux immenses et qui ont peu d'exemples parmi les anciens. Les modernes, dans leurs siéges les plus mémorables, c'est-à-dire, depuis le quatorzième siècle, n'ent ont jamais produit ni imaginé de pareils... La défense de Jotapata et celle de Jérusalem est infiniment plus admirable; mais quant aux travaux, je n'en remarque aucun qui puisse les surpasser, ni même les égaler; c'est le chef d'oeuvre de l'intelligence et de la patience romaine: il ne l'est guère moins de l'habileté et du courage des Juifs. Ce sont des désespérés; mais ces désespérés mettent en pratique toutes les finesses de l'esprit et de l'art, pour vendre chèrement et glorieusement leur vie."

[3] TACITUS, Hist. V. 10. *Augebat iras quod soli Judaei non cessissent.*

die afgedwongen erkenning wederom weg in den algemeenen haat tegen het lijdend overblijfsel der overwonnenen. En wie der Christenen zelfs, tot op dezen onzen tijd, gebruikte niet veel liever zijnen FLAVIUS JOSEPHUS om den steen zoo veel te harder te werpen op het diep vernederde volk, dan om daaruit iet het minste af te leiden, dat hen in eenig opzicht belangwekkend, en tegenover menschen der verwondering waardig zou kunnen doen achten? Over alles wat in Israël nog eenigermate schitterend of aandoenlijk kon zijn, moest, als in de heraldy over het blasoen van den bastaart, een streep getrokken worden. Het was de strengheid van God over de schuldig gevallene natie. Zy hebben gezondigd tegen Hem; ook dan wanneer zy zich tegenover menschen op goed recht of heldenmoed mogen beroepen! De onrechtvaardigheid der menschen voert ook hier de rechtvaardigheid uit van God.

En ondertusschen, zonder hoofdstad, zonder tempel, zonder vaderland meer, bleef het volk der Joden ook na de beschrevene gebeurtenissen een volk. Ook deze verwonderlijke uitkomst lag in den raad van God in verband met een geheel andere toekomst. Zien wy, door welke middelen dit wonderplan des Gods van Israël tot op dezen dag zijne uitvoering had!

Hetgeen aan Israël, na zijne verbanning en verstrooijing uit Palestina, zelfs reeds onder HADRIANUS niet had kunnen ontnomen worden, was in eene eerste plaats de besnijdenis. Ten allen tijde bleef het Joodsche volk zijne kinderkens besnijden ten achtsten dage, en alzoo de inzetting bewaren van hunne vaderen ABRAHAM en ISAAC. Discipelen voorts van MOSES, stamgenooten der Propheten, Psalmisten en gewijde Schrijvers, droegen zy overal en ten allen tijde over geheel de aarde die Schriften met zich in de oorspronkelijke taal, en leverden zy die aan elkander over van geslacht tot geslacht. Het verlies tevens van hoofdstad en tempel trachtten zy al dadelijk na Jerusalems verstrooijing op meer dan ééne wijze als by gelijkenis te vergoeden. In de kunstmatige stichting van een nieuw middelpunt hunner nationaliteit, openbaarde zich vooral de volharding (al te vaak tegen God en menschen hardnekkigheid!) van hun karakter, zoowel als de aangeborene schranderheid van hun op alles gevatten geest.

Onmiddelijk na den triumf van TITUS had de groote vergadering van Israëls Leeraars zich gevestigd in het Galileesche Tiberias. De

School van Schriftgeleerden, aldaar gevestigd, bekleedde weldra de plaats van den verwoesten tempel, tot aan de dagelijks verwachte wederoprichting van het aloude en wezenlijke heiligdom. Van Tiberias was eerlang dan ook de beruchte opstand van BAR-COCHBA en AKIBA uitgegaan. Tiberias was een soort van Jerusalem geworden, maar waarin, in plaats van het zichtbaar tempelgebouw van hout en steen, eerlang begon gearbeid te worden aan het sedert zoo hoog opgetrokken en eeuwen verdurend geheel van de Mischnah en van den Talmud, de dusgenaamde mondelinge wet, op schrift gebracht, geordend, uitgebreid, uitgelegd, en tot een soort deels van Pandecten, deels van Encyclopedie, in den loop van eenige weinige eeuwen aangegroeid.

Wonderlijk en ontzettend verschijnsel! Diezelfde overlevering der Ouden, waartegen de Mond der waarheid in Israël zoo dikwerf getuigd had, — die overlevering, waarmede sedert eeuwen reeds een verbasterde Schrift- en Godgeleerdheid het eigen woord van God had weten ijdel te maken, de prophecyen zoowel als de Wet te overnevelen, de vervulling van genen zoowel als den eisch van deze te doen miskennen, en den gekomenen CHRISTUS te doen verwerpen, — diezelfde overlevering werd nu (en, van dat oogenblik af aan, stelselmatig) de ondoordringbare verschansing, waarachter Israël tegen het geloof in zijnen Heiland zich eeuwen lang zou verweeren. De mondelinge wet, dat is, het geheel dier geboden, welke MOSES, boven en behalve de wetten opgenomen in den Pentateuchus, van God zal ontfangen hebben, volgens de Joodsche Rabbijnen, gedurende de veertig dagen van zijn verblijf op den berg, — die mondelinge wet, volgens dezelfde Joodsche Leeraars, altijd sedert op gelijke wijze, dat is, by monde, door MOSES aan JOSUA en aldus van geslacht tot geslacht door een onafgebroken rij van heilige mannen en Schriftgeleerden overgebracht, — werd nu, (gelijk door de Joden zelve erkend wordt) tegen hare oorspronkelijke bestemming aan, op schrift gebracht. Men vindt het eerste denkbeeld dier bewaring van de mondelinge wet door beschrijving, bij sommigen toegeschreven reeds aan R. AKIBA, den vermaarden medestander van BAR-COCHBA. De algemeenste overlevering evenwel kent het plan en zijne verwezenlijking toe aan JUDA, de Heilige (Hakkadosch) of wel by uitnemendheid de Rabbijn genaamd. Geboren onder de voor zijn volk zoo noodlottige regering van Keizer HADRIAAN, bekleedde hij in Palestina de waardigheid van Nassi (Vorst), d. i. geestelijk Hoofd der Syna-

gogen aldaar, en volbracht hy omstreeks het jaar 190 de verzameling der mondelinge geboden, Mischnah of Tweede wet geheeten, in den vorm van zes Tractaten of Ordeningen, waarop de latere Rabbijnen zich sedert in allerlei uitleggingen en uitbreidingen als uitgeput hebben. Gemara (volmaking) heet de opzameling dier verklaringen, welke, te zamen met den tekst zelven der Mischnah uitgegeven, de beide Talmuds vormden: den Jerusalemschen, die tegen het einde der derde eeuw in Palestina, en den veel uitvoeriger bewerkten (Talmud by uitnemendheid genaamden) Babylonischen, die a° 500 door de Rabbijnenscholen in de landstreken van Babylonië en Persië voleindigd werd.

Op deze wijze dan ontstond die reusachtige arbeid, dien wy boven reeds als een soort van Chineeschen muur kenmerkten, het Joodsche volk en zijne Godsdienst en menschelijk-Godsdienstige inzettingen tegen alle invloeden van buiten verschansend. De geest en strekking dier dus op schrift gebrachte wet van overlevering was en bleef geen andere, dan welke zich allengs onder het Joodsche volk sedert den wederkeer uit Babel ontwikkeld, en de secte der Phariseën gevormd had. En, gelijk CHRISTUS zelve die menschelijke toevoegingen, vonden, en willekeurigheden streng veroordeeld had, zoo bleven zy ook, door alle de latere eeuwen van het bestaan der Joodsche natie en Godsdienst henen, het deksel, dat oogen en harten niet alleen voor het Evangelie des Nieuwen, maar ook voor elke zuivere opvatting des Ouden Testaments steeds meer en meer sloot en ontoegankelijk maakte. Zich zelve boven het gegeven en geschreven Woord van God te stellen, was van den beginne en in beginsel de strekking en aanmatiging dier overleveringen en mondelijke inzettingen geweest. Geen wonder, dat het in de bloemrijke taal ook der latere Rabbijnen aan geensterke uitdrukkingen ontbreekt, om (naar den zich nimmer verloochenenden aart van menschelijke Godsdiensten) de voortreflijkheid van dat overgeleverd menschenwoord boven het geschreven Godswoord te roemen. De H. Schrift (dus b. v. luidt een dier Rabbijnsche uitspraken) is by zuiver water te vergelijken, de Mischnah by wijn, de Gemara by zeer fijnen wijn.

De latere Joodsche Godsdienst is door het Talmudismus ten eenenmale beheerscht geworden; zy is in haren aart en wezen Phariseesch gebleven. Het Sadduceïsmus als afzonderlijke en talrijke secte, gelijk het in de Evangeliegeschiedenis nog voorkomt, versmolt na Jerusalems ondergang ten eenenmale. Zijne enkele aanhangers, en even

zeer de Karaïten, die in later tijd zich op de Schrift des Ouden Testaments onafhankelijk van alle overgeleverde uitlegging beriepen, bleven onmachtig om dat Phariseesche Jodendom, hetwelk by Joden en Christenen byna gelijkelijk voor het eenig wezenlijke Jodendom gehouden werd, ter zijde te staan, veel min te ontwortelen. De Talmud was voor de groote menigte der verstrooiden, met hunne Schriftgeleerden en Rabbijnen aan het hoofd, een evenzeer onafscheidbaar, ja hoofdzakelijk bestanddeel van geheel de Joodsche Godsdienst geworden, als voor den Roomschen Catholiek de Roomsche Kerk, hare oppermacht en Paus, onafscheidbaar zijn van het Christendom.

Zoo had de Talmud met zijne overleveringen en vreemdsoortige Godgeleerdheid de Heilige Schrift voor gantsch Israël als met een ondoordringbare korst overdekt. En toch! niet alles in dat wonderbare boek is zoo geheel verwerpelijk. Als uitdrukking van geheel den Joodschen geest, zoo als die bestond in de eerste eeuwen na CHRISTUS, — als bewaarschrift van een menigte byzonderheden, die licht verspreiden over Joodsche gebruiken, zeden, oudheden, maatschappelijken toestand, — is de Talmud een alleszins merkwaardig gedenkteeken, opgericht door een even verwonderlijke als kleingeestige vlijt. Gelijk geheel de toestand van het Joodsche volk buiten zijn vaderland, vervreemd van zijnen Messias, en te gelijk aanhankelijk en ongehoorzaam aan zijnen God, is ook de Talmud een chaos, waarin de meest tegenstrijdige elementen naast elkander gevonden worden. Het is een boek van onzin dikwerf, maar ook vaak van diepen zin, — van belachelijke hairkloverijen en van scherpzinnig-rechtsgeleerden geest; — vol van de meest dwaze vertellingen en ongerijmde vonden, en tevens hier en daar van uitspraken, van spreekmanieren, van gelijkenissen, die niettegenstaande haren alles behalve Oud- of Nieuw-Testamentischen vorm, toch meer dan eens aan die der Heilige Schrift, ook die des Nieuwen Testaments, doen denken. De Talmud is een mesthoop van nietigheden, doch waarin toch hier en daar menige parel van Oostersche wijsheid te vinden is. Het is een gedenkteeken van schranderheid, van wetenschap, ja van genie zelfs, ten koste gelegd aan nietswaardige kleinigheden. Is er ooit een boek geweest, dat beide het karakter en den toestand van zijne makers volkomen uitdrukte, het is de Talmud, tegenover den Bijbel beschouwd: de Bijbel, het Boek der Boeken gegeven aan, gegeven door het Israël Gods; de Talmud, het Boek te zaam gesteld door het Israël der verstrooijing, der ellende, des vervals.

De Talmud intusschen is niet de eenige nationale arbeid, waarop de Joden in hunne verstrooijing zich beroemen, en waarmede zy de eeuwen dier verstroojing doorwandeld hebben. Aan de beide zijden van Mischnah en Talmud plaatsten zich van den beginne twee andere overleveringswerken: de Massorah en de Kabbalah, de Massorah, wier groote diensten aan de tekstkritiek des Ouden Testaments in het zorgvuldig en naauwgezet overschrijven, vergelijken en bewaren der H. Schrift met hare onderscheidene klank-, zin- en zangteekens, naauwelijks verduisterd worden noch door de kleingeestigheid, waarmede zy het getal van volzinnen, woorden en letters in den Bijbel heeft opgeteld, noch door de willekeur, waarmede zy groote waarde en beteekenis hecht aan de bepaling b. v. van een grooter en kleiner letterkarakter of van eene meerdere of mindere plaatsruimte tusschen de Hoofdstukken der Schrift; — de Kabbalah, eene soort van Oostersch-theosophische wetenschap, die uit woorden, letters en cijfers der Schrift mystische vreemdheden of zelfs magische krachten zich beroemt af te leiden; — ook deze een chaos van ver gezochte ijdelheden, waaruit evenwel mede hier en daar een straal van hoogere Bijbelsche, zelfs Nieuw-Testamentische waarheden doorbreekt.

Het is dan in deze driedubbele wapenrusting, uit enkel overlevering gesmeed, dat Israël de eeuwen zijner algeheele verstroojing over de wereld inging, en zijne aloude nationaliteit tot in zijne diepste vernedering en ellende handhaafde. De Joden hebben hunne verstroojing, gelijk die reeds lang vóór den jongsten val van Jerusalem plaats had, drieledig onderscheiden; hunne Rabbijnen verstaan door de ballingschap of gevangenschap van het Oosten het overblijfsel der tien stammen, — door die van het Westen, de Joden verspreid over de oppervlakte van geheel het Romeinsche rijk, — door die van het latere Egypte, de Joden onder de heerschappy der Ptolemeeën, en bepaaldelijk de Joden van Alexandrië. Hier, in eene beschouwing van de Joodsche verstroojing na Jerusalems ondergang komt slechts eene tweeledige verdeeling te pas: de verspreiding en lotgevallen in het Oosten en in het Westen; aan deze beide sluit zich van zelve de geschiedenis van het zwervende en lijdende Israël over alle de werelddeelen aan.

Beide in het Oosten en in het Westen (in Europa op een enkele

uitzondering na!) levert die geschiedenis een onafgebroken opvolging van jammer, vernedering, verbastering, en verval op. Men stelle zich evenwel de ellende, ban en verachting over de Joden gekomen, niet als een plotseling daargestelden toestand voor! Even gelijk de geschiedenis ons de vervulling der prophecyen tegen de groote wereldsteden, door God om hare zonden veroordeeld, niet als op eens volbracht doet kennen, maar als ware het langzaam en statig voortgaande tot op de diepste en volkomenste uitvoering toe van het Goddelijk vonnis, alzoo is het ook met de prophecyen tegen het wederspannig Israël gegaan. Om die zonden, — welke zy in hunne dagelijksche gebeden zoo ruimschoots zelve erkennen en belijden, en waarvan zy evenwel de zwaarste, de eenig beslissende voorbyzien: de CHRISTUS-moord-en-verwerping, — om die zonden is de vergelding niet dan allengs en by toeneming, in de ontzachlijke, in de letterlijke vervulling van het Woord des Heeren over Israël gekomen.

In het Romeinsche Keizerrijk was na de dagen der VESPASIANEN en HADRIANEN de toestand der Joden een tijd lang niet slechts dragelijk, maar bloeiend. Tot op de bekeering en regering van CONSTANTIJN vinden wy de Joden in geheel het Rijk over het algemeen meer geëerd en bevoorrecht dan verdrukt en achteruitgezet. Men ziet hen zoo op het volk als aan het hof meermalen beduidenden invloed oefenen, ten nadeele en ter verdrukking soms ook wel van het opkomende, by Jood en Heiden fel gehate Christendom. Keizer CARACALLA's gunsteling was een Jood. ALEXANDER SEVERUS (de Keizer, wiens heiligdom aan allerlei godheden en groote mannen, ook ABRAHAM en CHRISTUS! gewijd, bekend is) titelde zich nevens zijne andere waardigheden ook A r c h i s y n a g o o g. Keizer DECIUS, een bloedig edict uitvaardigende tegen de Christenen, beval de Proconsuls en Romeinsche Priesters (Pontifices) de Synagogen der Joden te eerbiedigen. Men wil zelfs, dat de vervolging der Christenen door Keizer VALERIANUS den invloed van een Egyptischen Overste der Synagoge tot oorzaak of aanleiding heeft gehad. Hoe dit zij, sedert de dagen van TITUS, TRAJAAN en HADRIAAN, was de stemming der Heidenen, by name der wijsgeeren, jegens de Joden in het Romeinsche rijk merkelijk veranderd. MOSES en zijne wetgeving vonden belangstelling en vereering by velen onder het zinkende en zich aan elke betere richting, zoo mogelijk, gaarne vastklemmend Heidendom, — by mannen als

PLOTINUS, PORPHYRIUS, JAMBLICHUS. Gelijk ook van hunne zijde vele Joden sedert lang niet afkeerig waren geweest van een bondgenootschap en zelfs ineensmelting hunner gewijde schriften met de wijsbegeerte van PYTHAGORAS en PLATO, de poëzie van HOMERUS, de overleveringen van HERODOTUS. De haat der Heidenen tegen het oude Israël scheen nu overgegaan by hen in een bestrijding van het Christendom gemeenschaplijk met de ongeloovige Joden. Niet vreemd alzoo, dat de Rabbijnen van die tijden met eenige ingenomenheid gewag maken, en daarop naar hunne wijze van schriftverklaring de woorden van DANIËL toepassen (XI: 34[a]): „Als zy zullen vallen, zullen zy met een kleine hulp geholpen worden.” Geen wonder, dat het den Joden, in hunne bitterheid tegen het Christendom, eene soort van roem en vreugde was, dat, terwijl de discipelen van JESUS zich vaak moesten schuil houden in onderaardsche gangen, hunne Synagogen over geheel de uitgestrektheid van Edom bestonden en bloeiden, hunne scholen te Jamnia en te Tiberias, onder het erkend bestier van een Patriarch uit hunnen stam, zich uitbreidden in gezag en aanzien.

Alles veranderde eerlang van aanzicht en gedaante, toen de Keizers van Rome zich bogen voor het kruis, en het Romeinsche rijk een Christenstaat werd. Het is van dien tijd af, dat de eerste zichtbare vernedering en verdrukking der Joden tot een stellig blijvenden, ja steeds verergerenden toestand wordt. Een tweede beslissend of kenmerkend tijdpunt in hun zedelijk en staatkundig verval, was de intrede der eigenlijk gezegde middeneeuwen, dat is, van dat tijdvak in de Europeesche geschiedenis, hetwelk onmiddelijk na den dood van CHARLEMAGNE aanvangt met de afzakking der Noormannen in Europa. Dit tijdvak, eindigende met dat der ontdekking van America, de regering van KAREL V en de Kerkhervorming, was voor de Joden over geheel de wereld (het Spaansche schiereiland alleen uitgezonderd) dat hunner diepste ellende, verdrukking en verval. Gelijk, voorts, binnen de grenzen van het Romeinsche rijk, en van daar over geheel het Westen, de eigenlijke ellende der Joodsche verstrooing een aanvang neemt met den triumf van het Christendom, alzoo in het Oosten met de opkomst en de uitbreiding van den Islam in de zesde en zevende eeuw.

Wonderlijk wederom was het verschijnsel! Uit datzelfde Jerusa-

lem, hetwelk de ijzeren wapenen van Rome verbrijzelden, was even te voren dat Evangelie uitgegaan, hetwelk na weinige eeuwen Rome zou innemen met zijne geestelijke wapenen. Een Dichter uit dat tusschentijdvak beklaagde zich van wege den grooten invloed der overwonnene Joden op de overwinnende Romeinen [1]. In hooger zin, dan hy had kunnen bedoelen, overwon kort daarop het Evangelie, van de Joden uitgegaan, de hoogten en sterkten van Rome. Maar van dat oogenblik af dan ook veranderde de verhouding tusschen het Romeinsche volk en keizerrijk, de Christenen, en de aan het Evangelie ongeloovige Joden, ten eenenmaal.

Met den val van Jerusalem en den ondergang der Joden als natie, was ook de laatste band verbroken geworden, die de Kerk van CHRISTUS aan het volk, waarvan zy uitgegaan is, verbond. De Joodsche Christenen waren tot eene onbeduidende secte geworden, of eerlang daarna versmolten in de Christenkerk, waarin van nu aan de tijden der Heidenen begonnen waren te loopen. Scherp meer en meer stond het Jodendom over tegen de Christenen en hunne belijders; en groot was meermalen de vreugd niet alleen, maar ook het deel der Joden aan de vervolgingen der Christenen door het Romeinsche Heidendom geweest, — bitter en boos, by name, hun gedrag by den marteldood van den grijzen POLYCARPUS onder Keizer MARCUS AURELIUS. De verhouding keerde, als wy zeiden, ten eenenmale om sedert de bekeering van CONSTANTIJN en zijn huis tot het Evangelie. Van nu aan werden de Joden meer bepaaldelijk tot eene veroordeelde, achteruitgezette, vervolgde secte. Ook dit evenwel niet op eens en als plotseling. De gelijkheid van rechten, die onder de Heidensche Keizers door de Joden met de overige onderdanen van het Rijk genoten was, de bevoegdheid by name tot krijgs- en burgerampten, werd door de Romeinsche Christenkeizers allengs besnoeid, straks alleen tot lastposten (als bv. het decurionaat) bepaald, en eerst later volstrektelijk afgeschaft. Strenger vooral begonnen zy behandeld te worden na de flikkering van hoop, die hun onder Keizer JULIAAN den Afvallige had toegelachen, zoo van eene herstelling des Tempels te Jerusalem, als van achteruitzetting der verafschuwde Christelijke Godsdienst. Nog evenwel onder Keizer THEODOSIUS in het laatst der vierde eeuw was hun toestand

[1] *Victoresque suos natio victa premit.*

RUTILIUS.

in het Rijk zeer dragelijk, en werden in het Wetboek van den kleinzoon van dien Vorst (Codex Theodosianus) hunne Patriarchen en Archisynagogen met vereerende titels (als Viri spectatissimi, illustres, clarissimi) nog altijd onderscheiden. Aan de Joden worden daarin ten aanzien van hunne gewoonten, feesten, sabbathsvieringen, alle vrijheid en veiligheid verzekerd, en hunne Synagogen in bescherming genomen tegen ijveraars, die hier en daar zoo in Asië als in Italië de bedehuizen der Joden aanvielen en zochten te verbranden. Het bezit van grondeigendom en slaven blijft nog steeds in het Rijk aan de Joden toegestaan. Alleenlijk worden meer en meer de Christenen tegen den omgang met deze vijanden van het Evangelie gewaarschuwd, tegen alle uitbreiding van Joodsche gevoelens en Joodsche Synagogen behoed. Doch de wetten konden niet verhinderen, dat de ijver van sommige Bisschoppen de woede der scharen tegen het volk en geloof der Joden het zij opzette, het zij verontschuldigde. Zelfs een man als de Bisschop van Milaan, AMBROSIUS, had het den Keizer THEODOSIUS als eene daad van ongerechtigheid kunnen toerekenen, dat hy eenige Asiatische kerkhoofden en monniken veroordeeld had tot den wederopbouw op eigen kosten, van eenige door hen verwoeste Synagogen!

De volgende (vijfde) eeuw was den Joden wederom steeds ongunstiger. Het Romeinsche rijk was (sedert 395) in twee groote afdeelingen gesplitst geworden: het Oostersche of Grieksche keizerrijk, waarvan Constantinopel, het oude Byzantium, de hoofdstad was, en het Westersche, waarvan Rome met Italië het middelpunt bleef. In beide die afdeelingen verergerde steeds het lot en de behandeling der Joden. De Christelijke Kerk, hare hoofden, hare menigten vooral, hadden, indien al eenige gedachtenis van de Godsbelofte eener aanstaande nationale bekeering van Israël behouden, in elk geval de daarby gevoegde vermaning (Rom. XI: 28) aan de Christenen uit de Heidenen: „Zy zijn beminden om der Vaderen wil!" geheel uit het oog en hart verloren. Kerkvaders als AUGUSTINUS, CHRYSOSTOMUS, en HIERONYMUS maakten gebruik van het Oude Testament, niet tot bewijs en staving van geloofs- en levensgeboden alleen, maar ook tot harde toepassingen op het ongeloovige Jodendom. Intusschen bleef de Kerk, gelijk de Roomsch-Catholieke ook nog heden ten dage doet, byzonder voor hunne bekeering bidden. Ook werd in die dagen nog veel oud-Israëls taal gewaardeerd, en tot

het aanleeren daarvan de Joodsche Rabbijn door den Catholieken Geestelijke gebruikt. In het Westen begon reeds onder HONORIUS, den eersten Keizer van dat gedeelte des gesplitsten Roomschen rijks, de wetgeving tegen Israël harder te worden. In diezelfde eeuw te gelijk roemt de kerkgeschiedenis de bekeering van talrijke Joden, op het eiland Minorca en op dat van Creta by name. Het jaar 471, hetwelk een einde maakte aan het oude of eerste Westersch-Romeinsche rijk, bracht daardoor zelve de Joden eerlang in betrekking met de volken van het Noorden, die Europa hadden begonnen te overstroomen, hare bevolkingen als te ververschen, nieuwe Staten voor eene reeks van tijden te vormen.

In het Oosten, d. i. in het Oostersch-Romeinsche keizerrijk, eerlang het Grieksche of Byzantijnsche geheeten, werd de toestand der Joden steeds ongunstiger. De eer, in het begin der vijfde eeuw onder Keizer ARCADIUS aan de heilige mannen des Ouden Testaments bewezen, deed hunne nakomelingen slechts weinig en kortstondig baat. Keizer ARCADIUS namelijk had de overblijfselen (gelijk men het er voor hield) van den Profeet SAMUEL uit Judea naar Thracië doen overbrengen. Een feestvierende schaar zoo van Joden als Christenen begeleidde den optocht allerwege. Te Constantinopel werd met groote plechtigheid de asch van den Godsman in een gouden urn door het Jodenkwartier gevoerd, alwaar de huizen te dier zake met bloemkransen feestelijk versierd waren. Aan de andere zijde was by de rechtzinnigen het Jodendom wederom zoo veel te meer gehaat begonnen te worden om den invloed, dien men aan de Synagoge toeschreef op NESTORIUS en zijne gevoelens. De regering en wetgeving der Keizers JUSTINUS en JUSTINIANUS bepaalde voor altoos den toestand en het burgerlijke wezen der Joden in het Byzantijnsche keizerrijk. JUSTINUS (a°. 523) sloot Joden, Samaritanen, ketters en Heidenen gelijkelijk uit van alle ampten en waardigheden. Onder de regering van JUSTINIANUS werden harde wetten tegen de Joden bevestigd en verzwaard. De Keizer, als beginsel aanemende dat de burgerlijke rechten het uitsluitend eigendom zijn der belijders van de rechtzinnige Kerk, sluit alzoo in zijn Wetboek (C o d e x) en Besluiten (N o v e l l a e) de Joden daarvan ten stelligste uit. Al wat de feesten der Christelijke kerk van de zijde der Joden slechts eenigzins zoude kunnen verstoren, wordt hun streng verboden; de twisten met Chris-

tenen tot misdaad gerekend; op het maken van vrije mannen tot proselyten de doodstraf gesteld. Zelfs het eigendomsrecht der Joden wordt op velerlei wijzen beperkt, vooral ten aanzien van uiterste wilsbepalingen. Streng bovenal is de Keizer tegen het gezag dier voorschriften en overleveringen, die in hun geheel den Talmud uitmaakten.

Geen wonder dat diezelfde regering, meer dan eenige andere, uitbarstingen van op- en wederstand onder de Joden van het Keizerrijk zag, die tot de laatste stuiptrekkingen van eene Joodsche nationale beweging aldaar kunnen gerekend worden. Reeds had zich (a⁰. 530) een valsche Messias, met name JULIANUS, opgeworpen, die na de demping van den door hem verwekten opstand onthoofd werd. Eenige jaren later (a⁰ 555) braken te Cesaréa geweldige oproeren van vereenigde Joden en Samaritanen uit, die met groote inspanning bedwongen, door zware tuchtiging voor het vervolg zoo goed als onmogelijk werden gemaakt. Te Constantinopel was (altijd onder dezelfde regering van Keizer JUSTINIANUS) een geweldige gisting te weeg gebracht door het gezicht der toen nog aanwezige geheiligde tempelvaten, die eertijds door TITUS na Jerusalems val naar Rome waren overgebracht, later door GENSERIK, den Vandaal, by de inneming van Rome vermeesterd en naar Africa gevoerd (a⁰ 455), nu eindelijk (a⁰ 535) door BELISARIUS, JUSTINIANUS' beroemden Krijgsoverste, naar de hoofdstad van het Grieksche keizerrijk gezonden waren. Zoo hevig moet intusschen die opschudding geweest zijn, dat de gewijde vaten uit Constantinopel naar Jerusalem verplaatst werden. De geheugenis dezer overblijfselen is sedert vergaan.

Na JUSTINIANUS werd de toestand der Joden in het Byzantijnsche rijk ten eenenmale gedrukt, en staatkundig onbeduidend. Alleenlijk in het voorvaderlijke Palestina, dat met Syrië tot deze afdeeling van het Roomsche Keizerrijk behooren bleef, hielden de Godgeleerde en Masorethische studiën der Joden in dat Tiberias nog stand, van waar in het laatst der tweede eeuw de Mischnah was uitgegaan. Evenwel ook aldaar was het overblijfsel van nationale heerlijkheid ontvallen. Sedert het jaar 429 had de waardigheid van Patriarch of Nassi der Joodsche ballingschap in die streken opgehouden te bestaan, en was alzoo de band der onderscheiden Synagogen van het Romeinsche rijk in dat gedeelte van het Oosten verbroken, — de studiën zelve grootelijks verbrokkeld geraakt. Vele Joden, vooral dezulken die zich op Talmud en Godgeleerdheid

toelegden, verlieten Palestina en geheel het Byzantijnsche rijk voor de hun zoo veel gunstiger en weldadiger gewesten van Persië en Babylonië. Als in latere eeuwen (a⁰ 1455) Constantinopel in de handen der Turken gevallen was, week een gedeelte der in 1492 en 1495 uit het Spaansche Schiereiland verdrevene Joden naar die aloude hoofdstad van het Oostersch-Romeinsche Keizerrijk, waarin tot op dezen dag het getal hunner afstammelingen aanmerkelijk is.

In het Oosten, intusschen, buiten het grondgebied van het Grieksche of Byzantijnsche Keizerrijk, was tot op de tijden der volkomen zegepraal van den Koran de staat der Joden, by vergelijking althands, eerder bloeiend en voorspoedig, inzonderheid met betrekking tot Godsdienst en Godgeleerdheid, maar ook ten aanzien van maatschappelijk aanzien en zelfstandigheid. In verband met dien meerderen voorspoed der Joodsche verstrooijing, vooral in de deelen van Persië en Babylonië, staat de verhouding tusschen de scholen van Pumbeditha en Nahardea in beide laatstgemelde gewesten tot die van Palestina. Wy hebben zoo even den tijd des ondergangs van het Pratriarchaat te Tiberias vermeld ten jare 429. Het gevolg daarvan, de verhuizing van vele Palestijnsche geleerden en jonge lieden naar de Babylonische en Persische scholen, bracht te weeg die nadere en breedere bearbeiding van den Gemara, waarvan de voltooijing den zoogenoemden Babylonischen Talmud daarstelde (a⁰ 500). Ook overleefde het Joodsche Patriarchaat in deze streken dat van Palestina gedurende een tijdvak van niet minder dan zes eeuwen.

De eigenlijke titel van den Babylonischen Patriarch was die van Resch-Glutha (Hoofd der Gevangenis). Van deze waardigheid vindt men reeds sporen in de tweede eeuw na CHRISTUS. De Resch-Glutha stond van den beginne ruim zoo zeer in burgerlijke als in Rabbinale of Godsdienstige betrekking tot de groote Jodenbevolking waarover hy gesteld was; geplaatst, als hy stond, tusschen de Synagogen en de wereldlijke Persische of Parthische Overheid, (het ampt dagteekent van een tijd, toen de Parthen in Persië heerschten, en duurde sedert voort onder de nieuwe Persische regering der Sassaniden, tot dat het onder de heerschappy der Kalifen een eind nam). De levenswijze van het Hoofd der gevangenis was diensvolgens veel meer eene wereldlijke dan eene geestelijke. Hy leefde naar Persische wijze als een soort van On-

lerkoning, hebbende onder zich de Rabbijnen der byzondere Synagogen ls zoovele hem ondergeschikte Satrapen. Vooral na de voltoojing an den Talmud door de Rabbijnen dier gewesten, verloor het ampt neer en meer alle kerkelijke beteekenis, en stonden zelfs meermalen ijne bezitters in meer of min vijandige richting tegen de Godgeeerden. Het werd zoowel van de Persische Koningen als later van le Mohammedaansche Kalifen door de Joden voor eene somme elds gekocht, en bleef, volgens de overlevering, langen tijd, zoo iet tot den einde toe (even als het zoo veel vroeger vergane Pariarchaat te Tiberias) in eene familie, behoorende tot het huis van AVID. De geheele waardigheid nam ongeveer het midden der elfde euw een einde in den persoon van HISKIAH, wien de beruchte Kalif BEAMRILLAH ter dood liet brengen. Sedert vindt men van het mpt van Resch-Glutha in het Oosten nog slechts een enkel eer flaauw spoor in de twaalfde eeuw; in Spanje daarentegen, evens andere erfenissen van het Babylonische Jodendom, ook nog n de middeneeuwen een Hoofd der gevangenschap, onder den itel van Rabbino-Mayor.

De groote massa der Joodsche bevolking in Persië en Babylonië vas meer dan waarschijnlijk aldaar afkomstig niet van de dagen er tempelverwoesting door TITUS VESPASIANUS, maar van die der Babylonische overvoering, zes eeuwen vroeger door NEBUCADNEZAR. Ons bleek reeds in den loop van dit overzicht hoe talrijk de Joodche bevolking was, die de vrijheid, door CYRUS gegeven, om naar erusalem terug te keeren tot en na den wederopbouw des Tempels iet gebruikte. De groote menigte van diezelfde bevolking in het Persische rijk (dat destijds ook het Babylonische omvatte), onder len ASSUERUS der Schrift (den XERXES der Grieksche historieschrijers) is openbaar uit het Boek van ESTHER. By deze met den loop ler eeuwen steeds meer uitgebreide kern zullen zich ongetwijfeld eeds vóór de jongste verwoesting van Jerusalem, maar vooral na lat tijdstip, nieuwe en beduidende scharen van uitgewekenen aangesloten hebben. Wy deden reeds opmerken, hoe natuurlijk eene emeenschap van afkeer en haat tegen het oppermachtige en verlrukkende Rome zich heeft kunnen en moeten vormen tusschen de oden en dat rijk der Parthen (ontstaan uit de verbrokkeling van iet rijk van ALEXANDER den Groote, a° 256 vóór Ch.), hetwelk door iun onverzoenlijke vijandschap den Romein zoo van het Keizerrijk ls van de laatste dagen der Republiek op zoo veel bloed en schande

vaak was komen te staan. Het Parthische rijk had (a⁰ 230 na Ch.) plaats gemaakt voor het Nieuw-Persische, als ARTAXERXES, een Pers, afkomstig van SASSAN (naar wien dit latere koninkrijk ook wel dat der Sassaniden genaamd wordt), zich meester gemaakt had van den troon van den laatsten der Parthische ARSACIDEN. Deze ARTAXERXES (ARDSCHER BABEGAN), bekend in de geschiedenis van het Romeinsche keizerrijk door zijnen hevigen kamp in Asië met ALEXANDER SÉVERUS, was de vader van SAPOR (SCHABUR), een nog geduchter vijand van den Romeinschen naam. Beide deze Nieuw-Persische Koningen worden gezegd de Joden in hun rijk grootelijks begunstigd te hebben. In hunne dagen wordt vooral ook van het aanzien van den Resch-Glutha hoog opgegeven. Doch het was inzonderheid een drietal eeuwen later, dat de betrekking van gemeenschappelijke vijandschap tusschen deze opvolgers der Parthen en de in hun rijk woonachtige of in Palestina hun genegene en met hen in verstandhouding staande Joden tegen het Oostersch-Roomsche of Byzantijnsche rijk zich op beduidende wijze openbaarde. CHOSROËS de Eerste, bygenaamd de Groote, die den Persischen troon beklom in het vijfde jaar der regering van JUSTINIANUS (a⁰ 531), werd door het aanbod eener geduchte hulp van de nu vereenigde Joden en Samaritanen bewogen den oorlog tegen het Byzantijnsche rijk aan die zijde voort te zetten. Eene glansrijke overwinning der Romeinsche wapenen deed de opgevatte hoop der Palestijners voor dien tijd te loor gaan. CHOSROËS de Tweede (kleinzoon en opvolger des Grooten) voerde met meer geluk tegen een opvolger van JUSTINIANUS, Keizer HERACLIUS, den krijg. Als de vrucht van eenen veldtocht, waarby een aantal van zes en twintig duizend Joden in zijne legers zal gediend hebben, maakten wy reeds gewag van Jerusalems verovering (a⁰ 625), gevolgd van hare herovering door denzelfden HERACLIUS vier jaren later [1]. Sedert wordt in het Persische rijk, of in betrekking met dat volk van geene verdere krijgsbewegingen der Joden gemeld. Later, als ook dat rijk in de macht der Kalifen gevallen was, ondervonden de Joden beurteling gunst en ongunst by de nieuwe heerschers. De voortduring der waardigheid van Hoofd der gevangenis tot vrij ver onder de Mohammedaansche heerschappy zagen wy. By de Abassiden stonden de Joodsche Geleerden meestal in hooge achting. Van Kalif ALMANZOR was de lijfarts een Israëliet. Minder voor-

[1] Bladz. 71 boven.

spoedig onder een lateren Vorst, werden de Joden wederom vooral beschermd, gebruikt en verhoogd door HARUN AL RASCHID, den waardigen tijdgenoot van KAREL den Groote, in de achtste eeuw. Sedert wederom verduurden zy vervolgingen met afpersing van schattingen en boeten. Het verval der Kalifen bracht daarom nog geene voor de Joden gunstige verandering te weeg. Hunne tegenspoeden namen veeleer zoo zeer toe in die streken, dat hunne vermaarde Hoogescholen te Pumbeditha en Sora geheel te niet gingen, tusschen de tiende en elfde eeuw, en de volgketen hunner Geleerden zich van nu aan voortzette in Spanje. De bekende R. BENJAMIN van Tudela in de twaalfde eeuw meldt nog wel van een dusgenaamd Hoofd der gevangenis met een vrij schitterende omgeving te Bagdad onder begunstiging van Kalif MOSTANGED; doch zeker althans in de hierop gevolgde eeuwen is van dergelijke heerlijkheid der Joden in het Oosten geen spoor meer te vinden. Ook aldaar was voor dat volk de tijd der groote verachting en verdrukking begonnen. Den grond daartoe had de in Arabië opgekomen nieuwe Godsdienst van MOHAMMED gelegd.

Het Arabische Schiereiland, waarvan het Noordelijke gedeelte (Arabia Petréa) uit de dagen van Israëls tocht van Egypte naar Canaän eene Bijbelsche beroemdheid bezit, werd sedert de zevende eeuw na CH. wereldvermaard als het land, uit welks midden (Medina en Mecca in Woest-Arabië), afstammelingen van ISMAËL in alle richtingen over de destijds bekende en beschaafde wereld zich stortten, en een nieuwe soort van dweepende wereldverovering begonnen. Ook in dat land hebben, van vroege tijden aan, Israëlieten gewoond: zy zijn er tot op de tijden van MOHAMMED en zijne opvolgers talrijk en veelszins machtig geweest.

Vóór MOHAMMED waren de Arabieren een gantsch afgezonderd volk gebleven, hetwelk veroveraars zelfs als een ALEXANDËR de Groote of het volk der Romeinen ter zijde lieten liggen op hunne tochten, of niet dan met eenige onbeduidende schermutselingen beoorloogden. Zij waren verdeeld in twee groote afdeelingen, die der Bedouïnen der woestijn onder hunne Sheiks en Emirs, — eigenlijke Nomaden, zich byzonder roemende in de rechte lijn van ISMAËL, ABRAHAMS zoon uit HAGAR, af te stammen, — en die der stadbewoners, van eeuwen her handelaren, reizende met talrijke karava-

nen tusschen Indië en Persië ter eener en de meer westelijke deelen van Asië ter anderer zijde. De bevolking van geheel het Schiereiland vond MOHAMMED by zijne opkomst verdeeld in Joden, Christenen, Persische zonaanbidders en een door sterrendienst verbasterd Ismaëlitismus, oorspronkelijk afkomstig van de Godsdienst van ABRAHAM.

Joden waren aldaar gevestigd sedert eeuwen, zoo wel in Midden-Arabië (alwaar wy ze in stammen verdeeld tot in de dagen van MOHAMMED ontmoeten), als vooral in het Zuidelijke of Gelukkig Arabië, bepaaldelijk in Saba en Jemen. Wellicht zijn de eerste Israëlitische inwoners van Arabië af te leiden van de dagen van DAVID en SALOMO en de Arabische Koningin van Scheba. Talrijk, vrij en machtig vinden wy in den voor-mohammedaanschen tijd de Joden op het Schiereiland, straks nog altijd by de opkomst zelve van den Stichter des Islams, in het bezit van steden, sterkten en kasteelen, en alzoo een zeer beduidend bestanddeel der Arabische bevolking in het geheel. De geschiedenis meldt zelfs (met groote zekerheid, wat de zaak zelve betreft, ofschoon ten aanzien van byzonderheden niet zonder veel dat nog in het duistere ligt) van een Joodsch koninkrijk en Joodsche koningen in Arabië. Omstreeks honderd twintig jaren vóór de Christelijke tijdrekening (zeven eeuwen alzoo vóór MOHAMMED) wordt als tijdgenoot van JOHANNES HYRCANUS te Jerusalem, ABU CAAB ASAAD vermeld, een Jood het zij dan van geboorte of door omhelzing van de Israëlitische Godsdienst. Hy wordt de twee en dertigste koning der Joktaniden, Sabeërs of Homeriten in Jemen genoemd. En dat nog in veel latere tijden Joden in dat gedeelte van Arabië geregeerd hebben staat boven allen twijfel vast. Ook de laatste koning van Jemen, DUNAAN of DHU-NOWAS, in de zesde eeuw na CH., was Jood.

Toen MOHAMMED, in het eerst nog slechts als Hervormer en Dichter (ao 609—622), optrad, vond hy de Arabische Joden voor het meest gunstig jegens hem gestemd. Uit de voornaamste stammen van Joodsche Godsdienst en oorsprong, als die van Kazrady, Al Aws, Koreidha en Al Nadir, die hunne afkomst rekenden van HARUN IBN AMRAM (AARON den zone AMRAMS), vielen sommigen hem toe, welken hy deswege den eernaam van h e l p e r s gaf. Ten gevalle zelfs der Joden van Medina heeft hy in zijne wetgeboden menige wijziging gemaakt. Toch wilden zy eerlang in hem niet meer

een Godsgezant erkennen, zoo omdat hy niet alle de Mosaïsche geboden hield, als omdat hy niet van DAVID afstamde. Deze laatste byzonderheid, indien zy mag geacht worden boven bedenking te staan, zoude doen vermoeden, dat de Joden dier gewesten in MOHAMMED een oogenblik den Messias hebben gezien of gehoopt. Straks (a^0 624) brak tusschen MOHAMMED met zijnen aanhang en de Joodsch Arabische stammen het vuur des oorlogs uit. De Joodsche stam der Beni Keinoeka wordt in een kasteel naby Medina door den krijgshaftigen Propheet belegerd en ten onder gebracht. Hetzelfde lot trof ze achtervolgens allen. De mannen werden door den Veroveraar by menigten ter dood gebracht, de vrouwen en kinderen als buit beschouwd. Een laatste veldtocht tegen de Joden eindigde gelukkiger voor de wapenen dan voor den persoon van den Propheet. De sterke sloten der Joden van Cheibar, eenige dagreizen ten Noord-Oosten van Medina, bezweken na hardnekkigen tegenstand. Het slot Kamoess vooral was door een Joodsch Opperhoofd, MARHAB geheeten, van hooge gestalte en groote dapperheid, langen tijd verdedigd geworden. Hy viel in een tweegevecht met een voornamen Muselman. Als daarop zijne nicht, ZEINAB, MOHAMMEDS gevangene was geworden, zoo diende zy hem, ter wrake van haren bloedverwant en in het geheel van haar volk, een vergif toe, dat wel niet dadelijk zijn dood bewerkte, maar zijn gestel evenwel zoodanig ondermijnde, dat hy vijf jaren later (a^0 632) aan de gevolgen daarvan zal overleden zijn.

Zoo waren dan nu de Arabische Joden van het oogenblik af, dat zy zich tegen den opgeworpen Propheet uit ISMAËL verzet hadden, zeer byzonder het voorwerp zijner vijandschap geworden. Ongeloovigen, moordenaars der Propheten, vervloekten van God, vervalschers der Openbaring, zoo noemde van toen af MOHAMMED hen in zijnen toorn, en in dien geest behandelde hij hen. Later hield, naar den aart van MOHAMMEDS wetgeving op dat punt, de onmiddelijke vervolging zoo der Joden als der Christenen op. Toch was van nu aan de betrekking tusschen Jood en Muselman gevestigd. By wege van uitzondering hebben zekerlijk Joden op onderscheidene tijden en plaatsen, bescherming, aanzien zelfs gevonden by Muselmansche Vorsten. By het volk, was ook onder het gebied der Halve Maan haat en minachting, als nooit te voren aldus ondervonden in het Oosten, het deel van Israël geworden. Even als in het Christelijk Westen werd ook in het Mo-

hammedaansche Asië de Jood onderscheiden zelfs door een byzondere hem opgelegde kleur of kleeding: de gele hoed hier, de zwarte tulband dáár.

En toch! ook de Islam was een spruit niet slechts des Ouden Testaments in de verte, maar zeer onmiddelijk van het latere Jodendom geweest. Af te stammen, even als Israël, van ABRAHAM stelde zich de Arabier, stelde zich zeer byzonder MOHAMMED en de Mohammedaansche Saraceen tot hooge eere. Israëls propheten (JESUS of ISSA zeer bepaaldelijk daaronder begrepen en boven allen geacht) zijn ook in den Islam heilige Godsmannen; Jerusalem een heilige stad (El Kods); Sinaï, een heilige plek; het dal van Josaphat, de plaats alwaar JESUS, de Richter der volken (MOHAMMED ten byzitter hebbende) op eenen steen, dien de Mohammedaansche inwoonder u aanwijst, op den dag des oordeels zal gezeten zijn. Maar bepaaldelijk tot de Joodsche overleveringen, tot de Schriften der Rabbijnen en tot den Talmud, is in deze laatste jaren eene naauwe betrekking van afkomst in den Koran gevonden. By de kenlijke blijken èn van den beduidenden invloed der Bijbelsche Schriften op de zamenstelling van den Koran èn van de tastbare onwetendheid ten aanzien van den inhoud des Bijbels zelve in dat zelfde vreemdsoortige voortbrengsel, heeft men de verhouding van MOHAMMEDS Godsdienst tot Oud en Nieuw Testament op onderscheidene wijzen zoeken toe te lichten. Dat de Arabische krijgsman, (eerst Hervormer, later meer opzettelijk Godsdienststichter, eerst dichter, later dweeper), — geheel ongeletterd zijnde, geene onmiddelijke kennis van de Gewijde Schriften zoo der Joden als der Christenen heeft kunnen nemen, schijnt boven alle bedenking te staan. Men heeft dienvolgens lang hetgeen er van wetenschap is in den Koran zoo omtrent de mannen van het Oude Testament als omtrent het leven van den Zaligmaker, toegeschreven aan MOHAMMEDS omgang, by name met Nestoriaansche Christenen. Een geheel nieuw licht intusschen is sedert de laatste onderzoekingen over geheel de zaak opgegaan, door het vestigen der aandacht op een man, die in eene levensgeschiedenis van den Stichter des Islams alleszins op den voorgrond verdiende te staan. WARAKA IBN NAUFAL was een bloedverwant van MOHAMMEDS eerste huisvrouw CHADIDSCHA. Geboren Ismaëliet, maar van de afgodery van zijn stam en tijdgenooten moede en wars geworden, had hy eerst in den boezem van het Phariseesche Jodendom, later in dien van het diep verbasterd Oostersch Christendom betere dingen voor

zijne behoefte aan eene zuiverder Godsdienst een tijd lang gezocht. Eindelijk sloot hy zich by den pas opgetreden MOHAMMED aan, en oefende hy sedert een aanmerkelijken invloed op diens vorming. Het is meer dan waarschijnlijk, dat door de gemeenzaamheid van dezen WARAKA IBN NAUFAL met de Gewijde Schriften zoo der Joden als der Christenen, in het byzonder ook met de overleveringen en Rabbijnsche geleerdheid der Joden, vele dingen ter kennis van MOHAMMED zullen gekomen zijn, die wy in meer- of mindere zuiverheid of verbastering terugvinden in den Koran. Inzonderheid heeft men de Bijbelsche legenden, in dat Boek opgenomen, teruggevonden in den Talmud en in de schriften der Joodsche Wetuitleggers. De Koran is tot op zekere hoogte een Arabisch-militaire Mischnah.

Wy werpen nog een enkelen blik op de Joden in het door den Islam vermeesterde Asië, by name in het Arabische Schiereiland zelve, sedert MOHAMMEDS opkomst en nieuwe Godsdienststichting. In het Mohammedaansche Oosten zoo wel als in het Christelijke Westen bleef overal de Joodsche bevolking talrijk te midden der vernedering en, by wijlen, der verdrukking. Gelijk by menigen Christenvorst in Europa, zoo vonden zy ook by meer dan éénen Kalif en Sultan, onder anderen by den beroemden HARUN AL RASCHID, bescherming en schitterende gunst. Ook op het gebied van den Islam was het steeds meer bepaaldelijk de lagere volksklasse, die den Joden de bitterste vijandschap toedroeg tot op dezen dag. In Arabië, de bakermat der Mohammedaansche Godsdienst, bleven zy ook sedert, ofschoon dan in veel ongunstiger en merkelijk vernederden toestand, bestaan. Overal elders, hier en daar verspreid, bleven zy in Zuidelijk Arabië, by name in Jemen, meer by elkander en van de overige bevolking afgezonderd. In de bergachtige omstreken van Cheibar, ten Noord-Oosten van Medina, treft men, volgens de berichten van reizigers, nog drie geheele Joodsche stammen aan, by de Mohammedaansche Arabieren, als natuurlijk, gehaat, zoo dat de benaming van Beni Cheibar by dezen voor een schimpwoord geldt. Omdat deze Joden (wellicht blootelijk uit hoofde der ligging midden in de woestijnen) ook met andere Joden geene gemeenschap schenen te houden, hebben sommigen hen Karaiten gegist.

Buiten de grenzen van het oude Romeinsche of Byzantijnsche rijk en buiten die der Mohammedaansche wereld hebben zich al vroeg

Joden tot in de verste en binnenste deelen van Asië bevonden. Op de kust van Malabar zijn Joden gevonden, wier oude oirkonden de aankomst van Israëlitische geslachten in die gewesten tot op de dagen der verstoring van Jerusalem door TITUS schenen terug te voeren. Anderen verstaan de opgave liever van eene aankomst uit Persië tijdens een aldaar opgekomene Jodenvervolging in de vijfde eeuw der Christelijke jaartelling. De naam, die aan den aanvoerder dezer op Malabar eerst aangekomene Joden gegeven wordt (Rabbana Joseph) bevestigt het zoo even opgegevene jaartal; daar de Meestertitel in den vorm: Rabbana by de Joden juist van dezelfde dagteekening is. Hoe het zij, terwijl deze Oost-Indische Joden in donkerbruine kleur en gestalte alleszins den overigen inwoners des lands gelijk zijn, zoo dragen zy van hunne Joodsche afkomst en Godsdienst de onmiskenbare blijken in hunne gebruiken, gebeden, en gemeenschap met de inzettingen van den Talmud. In het laatst der zeventiende eeuw hebben deze Joden uit Cochin bepaaldelijk brieven gewisseld met de Portugeesche Synagoge te Amsterdam. Ook daarin wordt onder anderen melding gemaakt van een aantal achtereenvolgende Joodsche Koningen, die in die gewesten over hen zullen geregeerd hebben, doch waaronder naar alle waarschijnlijkheid wel niet anders dan eene soort van Onderkoningen of Gouverneurs, met eigene wetten en rechtsgebied, zal te verstaan zijn. Hetgeen boven allen twijfel gehouden wordt, is dat ook in deze gewesten de bloei der Joden aanmerkelijk, en steden en sterkten in hun bezit zijn geweest. Later hebben zich hoogst waarschijnlijk vele vluchtelingen uit Spanje onder deze Indische Joden bevonden.

Berichten van Engelschen oorsprong maakten in de laatste jaren ook nog van andere Joden gewag, sedert onheuchlijke tijden, zoo het schijnt, in de nabyheid der Maratten gevestigd. Zy noemen zich zelven Beni Israël (zonen Israëls), terwijl zy van geenerlei betrekking weten noch tot de Joden van Malabar noch tot die van Arabië en Persië. In hunne gelaatstrekken zal, volgens deze opgave, het Israëlitische type onmiskenbaar zijn en ze gemaklijk van Hindoes en Mohammedanen doen onderscheiden, schoon zy voor het overige geene der Prophetische Schriften van het Oude Testament bezitten, en van de geschiedenis van hun volk geene kennis dragen sedert de wegvoering naar Babylon, gelijk zy dan ook noch het

Purimfeest noch de gedachtenis van de (tweede) tempelverwoesting vieren. Men roemt voorts deze stammen byzonder wegens het deugdelijke van hun karakter, de voortreflijkheid van hunne geestvermogens, en hunne uitnemende hoedanigheden in den krijg.

Men heeft eindelijk ook in het van alle volken streng afgezonderd China eene Joodsche bevolking ontdekt. Sporen dier bevolking werden het eerst ten jare 1642 door de Jesuiten gevonden te Peking, Nanking, en bepaaldelijk te Kae-fung-foo, hoofdstad der provintie Ho-nan, op een afstand van omstreeks 150 mijlen van Peking. Latere zendelingen (a^0 1720) van hetzelfde Gezelschap, doch met het Hebreeuwsch beter bekend, gaven aan de eerste berichten meerder bestemdheid. De uitkomsten, die onder anderen in Frankrijk een voorwerp van naauwkeurig onderzoek (als van DE SACY in onze eeuw, van DE GUIGNES in de voorgaande), hebben uitgemaakt, kwamen sedert neder op de volgende byzonderheden. Tusschen de tijden van ESRA en die der tweede tempelverwoesting moeten Joden uit Persië zich naar China begeven hebben en zich aldaar in vijf voorname steden gevestigd hebben. De tijdsbepaling dier vestinging rechtvaardigt zich onder anderen ook uit de byzonderheid, dat deze Chineesche Joden wel kennis dragen van ÉSRA, wien zy niet minder dan MOSES in eere houden, terwijl zy intusschen van Talmudische of Phariseesche Overleveringen niet schijnen af te weten. Hunne afkomst uit Persië (waarschijnlijk over Chorasan en Samarkand) blijkt uit de Persische overblijfselen, nog lang in de taal der Joden van China, zoo gemeld wordt, behouden. De geheele bevolking van Joodschen oorsprong in die gewesten wordt by diezelfde opgaven terug gebracht tot zeven stammen of familiën, waarvan de namen (SING-TSCHAO-TI, SING-KAO-TI, SING-GNAITI, SING-KING-TI, SING-TSCHI-TI, SING-THSCHAN-TI, SING-LI-TI) gegist worden van die der onderscheidene Keizers afkomstig te zijn, onder welke op verschillende tijdspunten de even genoemde afdeelingen achtervolgens in China zich zullen gevestigd hebben. Niet later zeker dan het begin der tweede eeuw vóór CH. zal alzoo de eerste vestiging van Joden in het Chineesche rijk te plaatsen zijn.

Voorts hebben zy met Mohammedanen en Christenen aldaar den naam van Hwwy-Hwwy (Hoei-hoei) gemeen, doch met de karakteristieke onderscheiding daarby van Taou-kinkeaou d.i. het volk dat de zenuw afsnijdt (1 Mos. XXXII: 32). Van de

Boeken van MOSES bezat de Synagoge bepaaldelijk te Kae-fung-foo een schoon geschreven exemplaar; daarnevens ook nog eene verzameling van uittreksels (eene soort van Haphtaroth) uit de Boeken van JOSUA, de Richteren, SAMUEL, de Koningen en de Propheten; voorts die van ESTHER, NEHEMIA en andere historische; eindelijk ook nog een Boek met uitleggingen en talrijke Exemplaren van een Rituëel. De besnijdenis, den Sabbath, het Paasch- en Loofhuttenfeest, den dag der Groote Verzoening onderhielden zy naauwgezet. Den naam van JEHOVAH spraken ook zy niet uit, maar stelden dien van HEER daarvoor in de plaats. Van den naam en de geschiedenis van JESUS droegen zy geene kennis. De opschriften in hunne Synagoge (waaronder by name het: Hoor Israël, de Heer onze God is een eenig God!) waren gesteld in het Hebreeuwsch en in het Chineesch. Het Hebreeuwsch, hier en daar nog gebrekkig onder hen gekend, werd even gebrekkig van wege den Chineeschen tongval, die sommige letters niet omvat, door deze Joden uitgesproken.

Ook werden onder hen niet slechts gevonden letterkundigen, vereerders van CONFUCIUS, maar ook, by de groote verdraagzaamheid hun in die landen verleend, Mandarijnen, van welke uitdrukkelijk vermeld wordt een met name CHAO, die de Synagoge, als zy afgebrand was, op zijne kosten wederopbouwde.

De menigte der Chineesche Joden schijnt intusschen voor een aanmerkelijk deel in het Mohammedanismus te zijn ondergegaan. De Jesuiten in het jaar 1723 uit China verdreven geworden zijnde, en de berichten van die zijde aldus opgehouden hebbende, zoo heeft men eerst in het jaar 1816 ten gevolge der nasporingen van Dr. MORRISON weder iets van het volk dat de zenuw afsnijdt, in China vernomen, en wel bepaaldelijk als nog steeds te Kae-fung-foo bestaande. De opening van het Hemelsche rijk in deze jongste tijden voor Engeland en de Europeesche wereld mag wellicht eerlang op verdere nasporingen en ontdekkingen omtrent dit belangrijk onderwerp doen hopen. Hoe het zij, zoo veel is zeker, dat ook tot achter den muur van China de Israëlitische balling in zijne Oostersche verstroojing doordrong.

Wy wenden thands den blik naar der Joden Westersche ballingschap.

De bekeering der Keizers van het Romeinsche rijk tot het Christendom had, als wy zagen, op den toestand der Joden aldaar be-

slissende gevolgen gehad tot hun nadeel. Wy weten die gevolgen in het Oostersche of Byzantijnsche gedeelte van het Keizerrijk. In het Westersche zoude de ongunstige werking, welke zich ten aanzien der Joden onder Keizer HONORIUS reeds begon te openbaren, waarschijnlijk even denzelfden voortgang gehad hebben als in het Oosten, ware niet door den ondergang van het Westersch-Romeinsche rijk, tegen de uiteinden der vijfde eeuw aan de verhouding tusschen de Joden en hunne beheerschers voor eenen tijd een andere richting gegeven. De Noordsche natiën, voor zoo ver en voor zoo lang zy meer het Arianismus aankleefden, dan het Catholicke Christendom, toonden zich in die eerste tijden minder streng jegens de Joodsche bevolkingen.

Inzonderheid was dit het geval met de Gothen. Als, in het laatst der zoo even genoemde vijfde eeuw, de heerschappy der Oostergothen onder hunnen Koning THEODERIK die van ODOACER en zijnen Herulen in Italië en een groot gedeelte van het Westen vervangen had, zoo hebben de Joden althands zich over den nieuwen Koning niet te beklagen gehad. Ofschoon zijne zucht niet verbergende om hen tot het Evangelie (immers zoo als hy het Evangelie begreep) bekeerd te zien, betuigde hy meer dan eens in zijne Besluiten en Verordeningen van alle geweldige middelen tot dat einde een afkeer te hebben. Het zij deze gevoelens onmiddelijk aan den Koning, of aan den invloed van den vermaarden Staatsman CASSIODORUS op 's Konings gemoed zijn toe te schrijven, zeker is het, dat onder die regering de rechtvaardigheid en zachtheid jegens de Joden voorbeeldig was. Aan die van Genua inzonderheid schreef hy welwillend, om hen te handhaven by het hun door de magistraten dier stad betwiste recht van hunne Synagoge te herbouwen. Ook andere rechten en vrijheden verzekerde hy hun aan diezelfde plaats, insgelijks te Milaan en te Rome, alwaar hy met geen mindere onpartijdigheid ook de Samaritanen behandelde, en het volk, dat in een oproer de Synagoge der Joden verbrand had, om deze geweldenary scherp bestrafte.

Geen wonder dat de Gothen alzoo in het Westen, evenzeer als wy het van de Persen in het Oosten zagen, in de Joden van dien tijd getrouwe bondgenooten tegen de Romeinen hadden; noch ook, dat hun aartsvijand JUSTINIANUS, als hy (a°. 555) door zijnen beroemden Generaal NARSES Italië aan de Oostergothen ontrukte, by de Joodsche bevolking krachtigen tegenstand vond. Grootelijks onderscheidde zich die bevolking, vooral ook by de verdediging van Napels, tegen de keizerlijke wapenen, gelijk dan ook, by de eindelijke ver-

meestering dier stad op de Oostergothen, de moedig gebodene wederstand der Joden bloedig door de soldaten van NARSES gewroken werd, die evenwel gezegd wordt later hunne dapperheid te hebben vereerd.

Maar ook de Westergothen stonden zy in het begin dier zelfde eeuw (a^0 508) by in de verdediging van Arles in Provence tegen de Franken onder CLOVIS. Ook in Spanje waren de Westgothische koningen den Joden niet ongunstig, tot dat omstreeks het jaar 600 Koning RECCARED, het Arianisme verlaten hebbende om zich by het Catholijke geloof te voegen, een aanvang maakte met dat byzondere stelsel van behandeling der Joden in het Schiereiland, hetwelk tot op hunne eindelijke verbanning in het laatst der vijftiende eeuw, gelijk ons later in byzonderheden blijken zal, heeft stand gehouden. De verovering eerlang (a^0 700) van schier geheel Spanje door de Saracenen, gaf aan de verhouding der Joden tot de overige bevolkingen aldaar een geheel nieuwe wending.

Minder gunstig dan de heerschappy der Gothen, toonde zich die der Franken voor den Joodschen verstrooieling in de door hen overheerde landen sints CLOVIS. Althands het Merovingsche stamhuis onderscheidde zich door harde maatregelen. Koning CHILDEBERT (a^0 540) had den Joden reeds verboden op de straten van Parijs te verschijnen gedurende de geheele week voor Paschen. In een volgende eeuw sloot CLOTARIUS II den Joden den toegang tot elke openbare, het zij burgerlijke of militaire, waardigheid of bediening. Koning DAGOBERT, zoo sommigen willen op aanzoek van Keizer HERACLIUS (a^0 629), noodzaakte de Joden den doop te ontfangen, op straf van algeheele verbanning, waarvan intusschen al zeer spoedig de uitwerking te niet ging. Eerlang toch vinden wy de Joden, vooral in Languedoc, bloeiend door handel (waaronder helaas! ook de schandelijke slavenhandel) en in staat tot het uitrusten van vloten. Reeds in diezelfde eeuw verkreeg hunne School te Lunel en eene ter bevordering daarvan tot stand gebrachte inrichting meer dan gewone vermaardheid.

Doch het is vooral onder het stamhuis der CAROLINGEN, dat wy, by name in Frankrijk, de Joden der achtste en negende eeuw in bloei en aanzien vinden, een aanzien zoo groot, dat zich de Catholijke Bisschoppen daarover meenden te moeten ontrusten, en ernstig daartegen te waarschuwen.

Reeds had PEPIJN de Korte, zoon van KAREL MARTEL en vader van KAREL den Groote (a° 751), den Joden in zijn rijk beduidende voorrechten verleend, onder anderen het onbelemmerde recht van grondbezit. Nog hooger steeg de welvaart en de invloed der Joden in het Frankische rijk onder CHARLEMAGNE.

De groote en van alle zijden merkwaardige man, die zijnen tijd op een zoo geheel eigene wijze onder velen gekarakteriseerd heeft, verdient niet alleen als veroveraar, vorst en wetgever lof en bewondering by de nageslachten, maar ook veelzins waardeering en erkentelijkheid om zijne handelingen en gehandhaafde beginselen met betrekking tot Christendom, Kerk en Onderwijs. Het is zoo, hy was overeenkomstig de eeuw, waarin hy leefde, een getrouw vereerder van de Roomsche Kerk, en heeft, in deze hoedanigheid, tot de geestelijke macht en latere heerschappy, ook in het wereldlijke, van den Bisschop van Rome niet weinig toegebracht. Toch was er in het Catholijke geloof en den Catholijken ijver van KAREL den Groote, hetgeen men een Protestantsch bestanddeel zoude mogen noemen. Hiertoe betrekkelijk mag by name zijne zorg geacht worden voor de bevordering zoo van hooger en lager onderwijs, als van de uitgave, verspreiding en lezing der Heilige Schriften; maar boven alles zijn krachtige tegenstand, onafhankelijk en zelfs in wederwil van Rome, aan de ingedrongen beeldendienst geboden, die omstreeks diezelfde tijden in het Oosten op een onchristelijk Concilie was goedgekeurd [1]. Tegen de besluiten van dat Concilie zijn vooral door de Carolingsche Vorsten, zoo in Duitschland als in Frankrijk [2] tegen-Conciliën verwekt en in bescherming genomen. KAREL de Groote, inzonderheid, mag als een beslist bestrijder dier beeldendienst beschouwd en in eere gehouden worden. Was het dit, door ons Protestantsch genoemd, in elk geval echt Christelijk beginsel, of was het alleen de hem eigene ruimte van hart en onbekrompen staatkunde, waardoor ook deze wijdberoemde Monarch zich tot het volk der Joden voelde aangetrokken? Hoe het zij, daar is onder de historieschrijvers maar ééne stem zoo over de welwillende wijsheid, waarmede KAREL de Groote de Joden in zijne wijd uitgestrekte Staten behan-

[1] Het tweede Niceesche Concilie, gehouden a°. 787.

[2] Het merkwaardige Concilie te Parijs, gehouden a°. 824.

delde, als over den merkwaardigen toestand van vrijheid en voorspoed, die onder CHARLEMAGNE, en nog by toeneming onder zijnen zoon LODEWIJK den Vroome hun deel was. Ook aan het hof en in staatszaken werden zy onder deze beide regeringen meermalen geroepen. Algemeen bekend is by name het gezantschap door CHARLEMAGNE toebetrouwd, nevens de Graven LANFRED en SIGISMUND, aan den Israëliet ISAAC, en zeer bepaaldelijk door dezen volvoerd aan het hof van Kalif HARUN AL RASCHID (a° 797). Vier jaren verkeerde ISAAC te Bagdad in deze hoedanigheid: na verloop van dien tijd keerde hy naar het Westen terug met prachtige geschenken, waaronder een olifant en een kostbaar uurwerk. Sedert vervulde dezelfde Israëlitische onderdaan des Keizers op nieuw een gezantschap aan het Persische hof. Nog een andere Israëliet, die wegens koophandel meermalen Palestina en het Oosten bezocht, en van daar kostbare zeldzaamheden medebracht, stond by hem in hooge gunst. Het mag zijn, dat CHARLEMAGNE's staatkunde by dezen blik naar het Oosten beduidende plannen in den zin had tegen het Byzantijnsche Keizerrijk, en dat hy geen geschikter middelaars tusschen het Christelijk Westen en het Mohammedaansche Oosten tot dat einde begreep te kunnen gebruiken dan den zwervenden zoon en balling van Palestina! Doch ook aldus mag men hulde doen aan den vrijen blik en de onbevooroordeelde keus van den allezins groothartigen Vorst.

Zijn zoon en opvolger LODEWIJK de Vroome, by minder genie en grootheid van karakter, volgde evenwel met de eigen onbekrompenheid het voorbeeld zijns Vaders in velen, allerbyzonderst met betrekking tot de Joden. Ook voor dezen Vorst was de innige gehechtheid aan Christendom en Catholijke Kerk geene rede of voorwendsel om het oude, hoezeer dan ook nog in hun treurig ongeloof liggende volk van God te verdrukken of achter uit te zetten. Zoo veel het belang van Christenheid en Kerk, en de bedeeling dier eeuwen maar eenigzins toeliet, was hy den Joden in zijne wetten en handelingen buitengewoon, ja nog eenigermate sterker zelfs dan zijn vader zich dit getoond had, genegen. Hy verleende hun een ruimen toegang tot zijn hof, tot de openbare zaken, tot zijn eigen persoon; een Jood, met name ZEDĔKIAS (onder eene latere regering in ongunst geraakt en ter dood gebracht) was zijn lijfarts. Tegen mishandeling en onrechtvaardigheid handhaafde hy hen stand-

vastig. Vrijheden en voorrechten van meer dan éénen aart verleende of waarborgde hy hun: bezit van eigen grond en slaven, vrijstelling van de vuur- en waterproeven der Christenen van dat tijdvak, vrijheid van de drukkende belastingen, bekend onder de namen van Telonium (scheepstol), Paraverdum (schatting tot afkoop van het leveren van paarden voor de openbare wegen), Mansionaticum (belasting tot den afkoop van de verplichting tot inkwartiering), en andere dergelijke barbaarsche benamingen van middeneeuwsche lasten meer. Alle deze vrijstellingen werden den Joden door den Keizer en Koning verzekerd (a° 830) by een hoogst welwillend Bevelschrift gericht aan twee Israëliten, genaamd DOMAT RABBI en zijn kleinzoon SAMUEL. Meesters voorts voor een groot gedeelte van den handel op den Levant en op Venetië, waren de Joden in diezelfde eeuw vooral in het Zuiden van Frankrijk vermogend en aanzienlijk. Te Narbonne bleef nog lang van de twee eerste Overheidspersonen der stad een Israëliet altijd één. Om hunnentwille werden de jaarmarkten, die op den Zaturdag plachten gehouden te worden, door Keizerlijke Afgevaardigden verzet op andere dagen. Te Lyon, het middelpunt destijds van hunne werkzaamheid en handel, bewoonden zy het beste gedeelte der stad en hadden daar eene schoone Synagoge. Te vergeefs klaagden en verzetten zich tegen deze voorrechten en vrijheden, den Joden verleend, de Kerkelijken in hunne Conciliën. Het mocht zelfs den Bisschop van Lyon, AGOBARD, niet gelukken eenigen ingang ten hove te vinden voor zijne sterk gekleurde bezwaren. Volgens hem zou het met den invloed der Joden in het Rijk destijds reeds zoo ver gekomen zijn, dat zy openlijk op eene voorliefde des Keizers voor hunne natie roemden, ja dat sommige Christenen zelfs meer behagen zouden gevonden hebben in den omgang en het onderricht van de Joodsche Rabbijnen, dan van de Catholijke Kerkvoogden. In eenen Brief van even genoemden Bisschop nog voorhanden aan een Frankischen Amptsbroeder, wordt zelfs de, in die dagen althands, hoogst bevreemdende klacht geuit, dat „het volk ten platten lande de Joden voor het eenige volk van God hield." In verband hiermede zullen sommigen aan de Joden zelfs een beter geloof dan het Catholijke Christendom hebben toegeschreven. Men leest omstreeks dezelfde tijden van een Diaken, BODO genaamd, die door besnijdenis tot het Jodendom zal zijn overgegaan (a° 839).

Een geheel anderen keer nam de zaak der Joden by het verval van het Carolingsche stamhuis, dat na den dood van Keizer LODEWIJK den Vroome hand over hand toenam. De inval, verspreiding en veroveringen der Noormannen, die in de laatste levensjaren van CHARLEMAGNE Europa begonnen te overstroomen, waren deels de oorzaak, deels het sein eener algeheele verandering over geheel de oppervlakte van dit werelddeel. Door deze laatste en allerbeduidendste volksverhuizing uit het Noorden ging bepaaldelijk in Duitschland en Frankrijk, deels ook in Italië en Engeland, een vroegere staat van zaken als in eene geduchte overstrooming onder. Een tijd van barbaarschheid brak over geheel de Christenheid aan, die handel, welvaart, koninklijke machten, geregeld verkeer der volken onderling, inwendige rust en orde binnenslands, schier overal voor een tijd den ondergang berokkende. Te midden van dat in vele opzichten revolutionair en anarchiek tijdvak ontwikkelt en vormt zich het leenstelsel, die karakteristieke staatsvorm der middeneeuwen, waarvan de krachtige overblijfselen nog heden ten dage bestaan en, schoon met steeds verminderenden invloed, blijven werken. Voor de Joden was op nagenoeg geheel dat grondgebied de nieuwe staat van zaken allernoodlottigst. Met de opkomst van de leentijden in Europa, die van het stamhuis der CAPETS in Frankrijk, die van het geslacht der Normandysche Hertogen op den Engelschen koningstroon, dagteekent gelijktijdig het begin dier zeven eeuwen van allerdiepste verdrukking en ontaarding, welke het oordeel over het verstrooide Israël door de bitterste haat en verachting der volken als tot zijn hoogste toppunt hebben gevoerd.

Geen grooter contrast in der daad laat zich denken dan tusschen den Noorman en den Jood sints den morgenstond der middeneeuwen. In het geheel is opmerkelijk dat, by hunne algemeene verspreiding over de aarde de Joden ten allen tijde nergens minder te huis bevonden zijn (behoudens eenige weinige uitzonderingen) dan in de Noordelijke deelen van Europa. Maar in het byzonder ten aanzien van dien wereldberoemden stam der Noormannen, die in de negende eeuw de Europeesche bevolking deels overheerschten deels als ververschten, loopt het in het oog hoe zy in allerlei opzichten de tegenvoeters der Joden in de politieke wereld verdienen genoemd te worden. Niet bloot toevallig was de tijd van hunne hoogste heerlijkheid die der diepste vernedering van het Joodsche volk in de meeste deelen van Europa; en was, als in den regel, hetgeen den

Joden meest vijandig, by de Joden meest gehaat was, juist het voorwerp by uitnemendheid van den eerbied en overgegevenheid der Noormansche geslachten. Geene andere hadden zich zoo onvoorwaardelijk (in Italië by name en in Engeland) aan de heerschappy van het Pausdom en de afhankelijkheid van den Paus, ook in het wereldlijke, onderworpen dan deze; en wy deden reeds opmerken in welke evenredigheid de voortgang en ontwikkeling van het Catholijke (straks geheel Pauselijke) Christendom met de verachting en verachtering der Joden gestaan heeft. Tot een voorbeeld van het opgemerkt verband tusschen Pausgezindheid en Jodenhaat in deze middeneeuwen, zij het hier genoegzaam aan dien Koning JAN van Engeland te herinneren, bijgenaamd zonder land, omdat hy zijn geheele rijk wegschonk aan den Paus en het van dezen op nieuw in leen ontfing. Het lijden der Joden byzonder onder de regering van dien onwaardigen Vorst is uit historie- en romanschrijvers evenzeer bekend.

De tijden der hoogste machtverheffing van Rome en haren Paus sedert GREGORIUS VII in de elfde eeuw, loopen voor een gedeelte gelijktijdig met die der kruistochten, in het laatst derzelfde eeuw begonnen, en sedert gedurende een tijdvak van twee honderd jaren meer dan zevenmaal uit Europa hervat. Zoo eenige handeling der Christenen van onverantwoordelijken haat tegen het overblijfsel van Israël getuigt, het zijn deze zelfde kruistochten. Om zich voor te bereiden tot den tocht naar Israëls eigen Vaderland, om den krijg ter verovering van Judaas aloude tempelstad en van het graf van den Zaligmaker der wereld, den Koning der Joden, als in te wijden, werd allereerst het zwaard in de Europeesche landen getrokken tegen den weerloozen Jood. De dolle volkshoop die onder den beruchten WALTER zonder have (eene even verachtelijke als ellendige, eerlang omgekomene voorhoede van de schitterende kruisvaart onder GODFRIED VAN BOUILLON) kenmerkte zijnen onheiligen ijver het eerst door de schroomelijke mishandeling en vermoording der Joden van Trier. De Bisschop dier stad weigerde dezen ongelukkigen alle bescherming, maar maakte veeleer van de omstandigheid gebruik om aan sommigen der zwaar vervolgden den doop op te dringen. De radeloosheid der overigen by de ontzettende verdrukking en kwellingen hun aldaar aangedaan, rees zoo hoog, dat de mannen

hunne kinderen en zich zelven met eigen handen ombrachten, de vrouwen zich nederstortten van de bruggen in de rivier. Van Trier sloeg de vlam over naar Keulen, Mentz, Worms, Spiers, alwaar de Joden hier en daar zich wanhopig verdedigden en hun leven duur verkochten. Niet minder dan aan de oevers van den Rijn woedde in die zelfde dagen de vervolging in de landen en steden aan den Donau gelegen. De oude berichten spreken van eene slachting in Beijeren van niet minder dan 12000 Joden. In het geheel gaf de tijd der kruisvaart aan de volgende eeuwen beide het voorbeeld en het sein tot de afgrijselijkste vermoording en lichamelijke kwelling der Joden. Dus (onder vele voorbeelden) werden zy op een vermoeden van toovery ten jare 1188 te Londen, by gelegenheid der krooning van Koning RICHARD Leeuwenhart, twee jaren later te York, snood mishandeld en by menigten vermoord. Te Parijs, in Touraine, Anjou, Poitiers, Maine, werden omstreeks die zelfde tijden de Joden by honderden, in het jaar 1328 in Navarre by duizenden omgebracht, of wel hier en daar op valsche beschuldigingen van de bronnen vergiftigd te hebben, uitgeplunderd, mishandeld, verdreven.

Te midden van alle die schreeuwende ongerechtigheden en onchristelijke, hemeltergende verdrukkingen, doet het goed hier en daar nog in de geschiedenis een enkele stem van afkeer van deze gruwelen, ja van Evangelische welwillendheid jegens de voorwerpen dier snoodheden, te vernemen. Het is niet meer dan rechtvaardig hier te erkennen, dat zoodanige eene meer menschelijke en Evangelische stem meer dan eens ook door Bisschoppen van Rome werd geuit. GREGORIUS de Negende (a° 1240), INNOCENTIUS de Vierde (a° 1250), worden vermeld als voorspraken der Joden in die dagen, by Vorsten en Volken. Niemand is er intusschen, die zich zoo stellig en rechtvaardig, beide in geloovigen en menschlievenden zin, op dat punt verklaard heeft, als de vermaarde BERNARDUS, Abt van Clairvaux in Frankrijk. Deze voortreflijke man, die om de uitnemendheid zoo van zijn Christelijk leven als van zijne zalvingvolle schriften de laatste der kerkvaders genoemd wordt, oefende door zijn overal geëerbiedigd karakter in die dagen (de twaalfde eeuw) een overwegenden invloed zoo op de Christelijke Kerk als op de wereldlijke Machten in Europa. Aan dezen invloed

is grootelijks te wijten geweest het uitschrijven van dien tweeden kruistocht naar het Heilige Land (a° 1146), waaraan zoo wel Keizer KOENRAAD III, van Duitschland, als Koning LODEWIJK VII van Frankrijk deel namen. En wederom maakten dusgenaamde Christenen zich gereed den kruistocht in te wijden met Jodenmoord. Bepaaldelijk zette daartoe zekere monnik, met name RADULPHUS, te Keulen, Straatsburg en elders in die streken van Duitschland, de menigte op. Men hoore hoe zich de Abt van Clairvaux in een Brief aan de geestelijkheid en het volk van het (destijds dus geheetene) Oost-Frankrijk, straks in een anderen, gericht tot HENDRIK, Aartsbisschop van Mentz, tegen den woeligen en bloedgierigen monnik en ter gunste der bedreigde Joden uitlaat [1]: „Broeders! ik vermaan u, en niet alleen ik, maar de Apostel des Heeren met my, dat gy niet gelooft een iegelijken geest. Wy hebben gehoord, en het verblijdt ons, dat er in u brandt een ijver Gods; doch aan dien ijver behoort de matiging van een gezond verstand niet te ontbreken. Men moet de Joden niet vervolgen, niet ombrengen, ook niet uitdrijven. Vraagt (aangaande) hen de heilige bladen. Ik ben wel bewust van hetgeen in den Psalm van de Joden geprophеteerd is. *God zal my* (spreekt de Kerk) *op mijne verspieders doen zien; daarom dood ze niet op dat mijn volk het niet vergete.* Levende gedenkteekenen zijn zy, ons het lijden des Heeren vertegenwoordigende. Daarom zijn zy verspreid in alle landen, op dat zy, terwijl zy de rechtvaardige straf van zulk een misdrijf boeten, ons tot getuigen zijn mogen van onze verlossing. Daarom voegt hy er in denzelfden Psalm by: *doe ze omzwerven door Uwe macht, en werp ze neder, o Heer, onze schild!* Aldus is het geschied. Zy zijn verstrooid, zy zijn nedergeworpen, zy ondergaan een harde dienstbaarheid onder Christen-Vorsten. Evenwel tegen den avond (der eeuwen) zullen zy bekeerd, en zal hunner wederom gedacht worden. — Indien de Joden geheel vernield werden, hoe zou dan hunne in het einde toegezegde behoudenis en bekeering mogelijk zijn? Veeleer, zou men op dezelfde wijze ook de Heidenen (de Saracenen) moeten verdragen, liever dan hen met het zwaard aan te vallen. Doch nu, daar dezen begonnen zijn ons geweld aan te doen, behooren degenen die niet te vergeefs het zwaard dragen, geweld met geweld te keer te gaan. Immers behoort het

[1] S. BERNARDI (ABBATIS CLARAVALLENSIS) Epistolae, 132 et 133.

tot de Christelijke liefde, om terwijl men de weerspannigen te onder brengt, de onderworpenen te sparen; vooral dezulken, aan welke de Wet (het Woord) gegeven is en hergeven zal worden, welker zijn de Vaderen, en uit welke de CHRISTUS is, zoo veel het vleesch aangaat, welke is hoog geloofd in eeuwigheid." En zich wendende tot RADULPHUS, spreekt hy aldus: „Zijt gy meerder dan onze Vader ABRAHAM, die het zwaard nederlegde, toen die zelfde God het hem beval, op wiens gebod hy het had opgeheven? Zijt gy meerder dan de Eerste der Apostelen, die den Heer vroeg: Heer, zullen wy met den zwaarde slaan? Maar gy zijt, geloof ik, vervuld van de wijsheid der Egyptenaren, dat is de wijsheid dezer wereld, welke dwaasheid is by God. Gy beantwoordt de vraag anders, dan Hy die zeide: Steek uw zwaard wederom in de schede, want een iegelijk die het zwaard neemt zal door het zwaard vergaan. Triumfeert de Kerk niet veel heerlijker over de Joden, wanneer zy hen dagelijks òf wederlegt òf bekeert, dan wanneer zy hen eens voor allen door de scherpte des zwaards verdelgde? Of zal het te vergeefs zijn, dat algemeene gebed der Kerk, hetwelk voor de ongeloovige Joden van den opgang der zon tot haren ondergang wordt opgezonden, dat God de Heer het bewindsel van hunne harten wegneme, op dat zy uit hunne duisternis mogen uitgeleid worden tot het licht der waarheid? Want indien de Kerk niet hoopte dat zy, die nog ongeloovig zijn, eenmaal gelooven zullen, zou het overtollig en ijdel moeten schijnen om voor hen te bidden. Maar zy neemt in aanschouw met het oog des geloofs, dat de Heer een genadig welgevallen heeft in dengene, die goed vergeldt voor kwaad, en liefde voor haat. — Waar blijven dan die woorden: Dood hen niet[1]? Waar blijft het woord: Wanneer de volheid der Heidenen zal ingegaan zijn, dan zal geheel Israël zalig worden? Waar dat andere woord: De Heer bouwt Jerusalem. Hy zal de verstrooiden uit Iraël verzamelen? Zijt gy de man, die de Propheten tot leugenaars wilt maken, en den gantschen schat der barmhartigheid en liefde van JESUS CHRISTUS te niet doen? — Het zij u genoeg te wezen gelijk uw meester, die een moordenaar was van den beginne."

---

[1] Ps. LIX: 12.

Het waren intusschen niet blootelijk dergelijke opwellingen van volkswoede van tijd tot tijd, waardoor de toestand der middeleeuwsche Joden zoo diep ellendig en wanhopig was geworden in Europa. Geheel de aart hunner plaatsing in het maatschappelijke gebouw bracht overal in de Christenheid van dat tijdvak toestanden mede en te weeg, waarvan verachting en verbastering beurtelings oorzaak en uitwerksel moesten zijn. Aan de regeringloosheid en maatschappelijke ontbinding, waarmede na de dagen van CHARLEMAGNE de Europeesche volken, voor het minst op het Vasteland, bedreigd werden, hadden alleenlijk de regelmatige vormen van het leenstelsel perk en paal gesteld. Dat stelsel met al zijne gebreken en (vaak miskende) uitnemendheden, vestigde in het Christelijke Europa eenen staat van zaken, waarvan de overblijfselen nog tot op dezen dag zichtbaar en werkzaam zijn. Eene maatschappelijke hierarchie had zich weldra gevestigd, even verwonderlijk van hechtheid en gelijkvormigheid over bijna geheel Europa. En ook den Joden werd daarin voor eeuwen eene vaste plaats gegeven: de benedenste. Nu eerst in nadruk werden zy de Parias van het Westen. Dat zy zelfs nog zoo veel als een plaats vonden in die wereld, was aan eene byzondere omstandigheid te danken, die op hare beurt wederom zoo veel te meer toebracht tot de diepte van hunne vernedering en van hun verval.

Reeds de Romeinen hadden den handel beschouwd als beneden de waardigheid eener krijgvoerende en wereldbeheerschende natie. De Noordsche volken die, sedert de volksverhuizingen der vijfde en volgende eeuwen, de Romeinen vervangen en tot een ondergeschikt ras vernederd hadden, koesterden voor handel en geldzaken een nog veel dieper verachting. De vrijman was grondbezitter, de onvrije was lijfeigen, boer of stadsburger, en ook by dezen was de richting langen tijd meer industriëel dan commerciëel, maar vooral niet finantiëel. Zoo kwam als van zelve de handel, de geldhandel by name, in de handen van dat volk, hetwelk allereerst in zijne eigene oogen overal vreemdeling, thans meer dan ooit door de Christenvolken als vreemdeling en als vijand beschouwd, en van grondbezit en landbouw al meer en meer uitgesloten en verwijderd was geworden. Maar ook de handel, in de omstandigheden, waarin de Jood in de wereld verkeerde, nam veelal eene onedele richting aan en werd kleinhandel, hun geldspeculatie al te dikwerf woeker. Althands de kreet van haat

en verontwaardiging deswege begint bepaaldelijk tegen hen op te gaan in de Christenwereld der middeleeuwen.

Om ondertusschen die beschuldiging van woeker naar eisch te begrijpen en naar billijkheid te beoordeelen, zal het noodig zijn ze in verband te brengen zoo met de gesteldheid der tijden, waarin zy voornamelijk haren grond heeft, als met de geaartheid en de lotbedeeling van Israël zelve.

In zijnen aart en oorsprong was het volk van Israël een herderlijke, een landbouwende, geen handeldrijvende natie. Ook hier geldt de meermalen gemaakte opmerking, dat Israël eerst recht Israël is in zijn eigen erfland. De verandering alzoo van Israël in een handelsvolk staat grootelijks met zijn vreemdelingstaat in verband.

Nog onnatuurlijker werd de toestand van het nakroost van ABRAHAM, toen het, ten gevolge der aangevoerde omstandigheden, van grondbezit bijna overal werd uitgesloten. Daarentegen was, by hunne algemeene verspreiding over de wereld, weldra niets natuurlijker, dan dat zy van deze hunne gantsch eenige stelling onder de volken gebruik maakten tot het drijven van handel.

Toch, schoon die handel by name met het Oosten (zeer bepaaldelijk met den Levant) door de Israëlitische zwervers ook wel in het groot gedreven is, kon een volk, waarvan de groote massa zoo zeer tot de benedenste klassen der maatschappy gedaald was, zich ook op dat terrein niet algemeen en voortdurend staande houden. Zagen wy nog in de zesde eeuw na Ch. den Israëliet in het bezit van handelsvloten, eerlang verbastert hy ook in dat opzicht, en wordt hy van lieverlede slavenhandelaar.

Eindelijk meer en meer teruggedreven tot den engst mogelijken kring, waarin zijn bestaan onder de natiën der Christenheid kon geduld worden, werkte weldra alles mede om de werkzaamheid van zijn schrander vernuft schier uitsluitend te bepalen by het werken en speculeeren met geld.

En ver is het er zeker van daan, dat al wat die middeleeuwen (wier begrippen over finantie zoo uiterst beperkt waren) woeker noemden, dien naam werkelijk heeft verdiend. Dat een kapitaal in geld even zeer zijne vruchten kan en mag dragen, als elke andere waarde in goed of grondbezit, kwam by het vooroordeel dier tijden niet in aanmerking. De Joden, voor zoo ver zy die wettige vruchtdraging in den afzichtelijksten woeker verkeerd hebben, dragen van dat misverstand, die begripsverwarring, zelve voor een aanzienlijk deel de

schuld. Maar ook de Christenen [1]. In geen geval intusschen mag de billijke, zaak- en menschkundige Geschiedvorscher het tweederlei element voorbyzien, waaruit de bemoejing der Joden met handel en geldleening onder de bevolking van het Christen-Europa bestaan heeft. Wetenschap en vernuft komen evenzeer als begeerlijkheid by de ontleding hiervan in aanmerking. Het velerlei nut, dat de Joden door kennis en praktijk in het vak van finantie geleverd hebben (men denke b. v. aan hun deel in de uitvinding van den wisselbrief) maakt op aller waardeering aanspraak, terwijl elk rechtschapen gevoel walgend en verontwaardigd opkomt tegen dat misbruik van rentevordering, tegen dien verfoeilijken woekerhandel, die een vloek als der melaatschheid over een iegelijk brengt, hy zij Jood of naam-Christen, die er zich schuldig aan maakt.

Uit het standpunt intusschen van den Jood der middeleeuwen laat zich de buitensporige opdrijving van dien geldhandel zeker wel op geenerlei wijze goedmaken, maar toch alleszins tot schande van vorsten en volken verklaren. De Jood, onder de heerschappy van het leenstelsel van alle wettelijke en eerlijke betrekkingen in de maatschappy uitgesloten, in zijn leven, gewin en eigendom ieder oogenblik bedreigd, tegen overmoed en onrecht weer- en wapenloos, vond geene zwarigheid zich te helpen met de wapenen, die hy had: fijngesponnen list tegen overmacht en geweld, — schrander overleg en berekening tegenover de willekeur van den sterkste, — de kracht van het zilver tegenover die van het ijzer. Het onrecht werd gepleegd op lijnrecht tegenovergestelde wijze. En wie zal beslissen, wie van beide schuldiger was, de edele Ridder, die van tusschen de oeverrotsen van den Rijn den voorbyvarenden koopman leêg plunderde, of de verdrukte Jood, die met even weinig mededogen halve steden (Parijs zelve wel eens daaronder begrepen!) arm woekerde?

Door deze zijne geldheerschappy intusschen bracht de Jood de woede der natiën tegen zich tot het uiterste. Dubbel gehaat als haters en moorders van CHRISTUS, en als uitzuigers van het vermogen der

[1] «Pour justifier les Juifs de l'accusation d'avoir favorisé presque partout l'usure, je ne répéterai pas (c'est une vérité qu'on ne conteste plus) qu'ils ne se sont livrés à ce vice, que dans les lieux où les mauvais traitemens des Chrétiens les ont contraints de prendre des précautions pour conserver les fruits de leurs labeurs." BRUGNOT, *Les Juifs d'Occident.*

Christenvolken, werden zy, in de middeleeuwen vooral, het voorwerp der strengheid van kerk- en staatswet, der vijandschap van de burgerijen, en der woede van het graauw. De Vorsten, die hen beschermden, gebruikten hen daarby veelal als eene spons, die zy eerst zich lieten opvullen met het geld hunner onderdanen, vervolgens wederom uitpersten in de koninklijke schatkist. Meermalen ook moesten zy, zelfs by betere gezindheden tegen het lijdend volk der Joden, hen prijs geven, daar waar een enkele kwaadwillige of onvoorzichtige preek eens monniks, eene enkele ongerijmde verdenking van Christenkinderbloed, door de Joden tot viering van hun Paaschfeest gestort, eene enkele vlaag zelfs van brooddronkenheid by de bevooroordeelde menigte, in staat was moord en plundering over geheel eene Jodenwijk te brengen.

Dit alles, het is zoo, was onwettige mishandeling, die verhinderd, die gestraft kon worden. Doch de Wet zelve was den Jood niet veel gunstiger. Zy sloot hem uit van alle waardigheid, die hem eenigzins opheffen, alle werkzaamheid, die hem verbeteren, allen omgang, die hem veredelen kon. Grondbezit, krijgs- en staatsampten, burgerlijke rechten ontzeide zy hem; aan allerlei vernederende behandelingen onderwierp zy hem. Binnen afgezonderde, als een beestenstal hier en daar (gelijk in vele steden van Italië en by name te Rome) by nacht afgeslotene wijken bepaalde zy hem; openbare teekenen van vernederende onderscheiding, als geele kleederen, gehoornde hoeden, en wat des meer zij, verordende zy hem. In Boheme zelfs bestond ergens eene wetsbepaling, om den ter dood veroordeelden Jood op eene byzondere wijze te hangen, ten einde hem ook in dien toestand van de Christenen te onderscheiden [1].

Kon het anders, of zoodanig eene plaatsing en behandeling in de menschelijke maatschappy moest op het zedelijk karakter, moest op geheel de ziels- en geestontwikkeling van den verdrukte, verhardend en tegelijk ontzenuwend werken? Was het wonder, dat de Jood, wiens eenige betrekking tot de maatschappy om hem heen van het bezit van een weinig geld afhing, aan geen ding van deze wereld meer zich vastklemde, dan aan dit? ja, dat hy, daarby al zijne werkzaamheid bepaald ziende, daarin dan ook allengs alleen zijn lust, zijne liefhebbery, zijne uitspanning vond? Was het wonder, zoo met geheel zijn inwendig karakter, zelfs de houding van zijn lichaam, de trekken van zijn gelaat de kenmerken droegen van die gehechtheid aan het geld, welke

[1] *Ut a Christianis suspensis discernerentur.*

de moeder is van allerlei bederf, — van die schroomvalligheid, van dat bevend gemoed, eigen aan den mensch, die zich omringd weet van enkel mistrouwen, vijandschap, belaging, en geen oogenblik zeker is van zijne bezittingen, van zijn leven, en wat aan het hart van den man en vader even dierbaar en dierbaarder is dan die beide?

Men vergelijke met de hier beschreven toestanden van het verdrukte Israël in de middeleeuwen, eene voorzegging, vijf en twintig honderd jaren te voren, door hun Historieschrijver en Propheet by uitnemendheid, MOSES (Deut. XXVIII: XXIX.)! De ontzettende byzonderheden van hunnen ondergang als natie in het land der Vaderen, besluit hy met de volgende trekken, kenlijk behoorende tot hunnen toestand van algemeene vreemdlingschap: „De HEER zal uwe plagen wonderlijk maken, mitsgaders de plagen van uw zaad. — Gy zult met weinige menschen overgelaten worden, in plaats dat gy geweest zijt als de sterren des hemels in menigte. — De HEER zal u verstrooien onder alle volken, van het eene einde der aarde tot het andere einde. — Gy zult onder dezelve volken niet stil zijn, en uwe voetzool zal geen rust hebben, want de HEER zal u aldaar een bevend hart geven, en bezwijking der oogen, en mattigheid der ziel. En uw leven zal tegenover u hangen, en gy zult nacht en dag schrikken, en gy zult van uw leven niet zeker zijn. Des morgens zult gy zeggen: Och dat het avond ware! en des avonds zult gy zeggen: Och dat het morgen ware! vermits den schrik uws harten, waarmede gy verschrikt zult zijn, en vermits het gezicht uwer oogen, dat gy zien zult."

Het was wederom de *strengheid van God over degenen die gezondigd hebben!* Maar gy, volken der aarde, getuigen en voor een groot deel uitvoerders van het strenge vonnis! verheft u tegen het zwaar bezochte Israël niet, maar vreest veeleer voor u zelve, en juicht niet in deze vernedering van het aloude volk der uitverkiezing, maar weest jegens hen barmhartig, weest jegens hen billijk! Aanschouwt vooral, hoe die God der Vaderen, ook waar Hy hunne overtreding met de zwaarste ellende bezoekt, toch ook aldus Zijne trouw aan JACOBS nageslachte bewijst. Hy zal zegenen, die hun weldoet, gelijk Hy ook vergelding doet aan wie hen mishandelen. Het verdrukte Israël blijft bestaan! maar waar bleven zoo vele der volken die hen verdrukten? Te midden zelve van hun diepste verval bewaarde Hy niet alleen hun afzonderlijk bestaan,

maar behoudt Hy het in eenen toestand van vatbaarheid voor allerlei herleving en herstel. Hoe ook door overmaat van verachting dikwerf verachtelijk geworden, deed Hy het zwervende Israël voor het maatschappelijk bestaan der volken meermalen onontbeerlijk worden. Helaas! tot op dezen dag voorziet dat volk de volken der aarde van goud, hetwelk geroepen was (en wederom worden zal!) onder hen te brengen den rijkdom der kennis en der heerlijkheid van zijnen God!

Ja, diep was Israëls val, en grievend, voor die het lief heeft, zijne wonden, zijne ellenden, zijne versmaadheden. Maar nevens de vele, door de volken zoo breed uitgemetene gebreken stonden ook nog wel hoedanigheden en deugden, zelfs in de dagen en oorden van Israëls treurigsten toestand. Hardnekkig, al te zeer, tegen het geloof in CHRISTUS, toont hy zich standvastig en getrouw aan MOSES. In matigheid en kuischheid, getrouwheid aan de wettige Overheid, barmhartigheid en weldadigheid, geeft hy te dikwerf zelfs den Christenen een beschamend voorbeeld. Zijne wakkerheid evenaart zijne schranderheid. Hy kent, hoe fel ook vernederd en getergd, vergevingsgezindheid. Zich als ware het een harnas aantrekkende van ongevoeligheid tegen de versmading zijner medemenschen, verbergt hy dikwerf daarachter een diep menschelijk gevoel. Zijne is onder dat alles nog vaak de huiselijke vrede en vreugde. Den gantschen dag, de gantsche week, van arbeid en scheldwoorden vermoeid, verkwikt hy zich straks met een talrijk gezin by de rustige sabbathslamp. Dáár gevoelt de veel mishandelde, vaak miskende Israëliet zich weder patriarch; daar breekt hy het brood en zegent hy den wijnbeker naar de wijze zijner vaderen, naar de wijze van dien JESUS en Zijne Apostelen, zoo treurig door hem miskend. Zelfs het uiterlijke des lichaams verraadt vaak, te midden van het verval, een hoogere afkomst, dan die een ruwe, oppervlakkige wereld in hem erkent. De Joodsche schedel, het Joodsche gelaat biedt tot op dezen dag aan de WINCKELMANS en LAVATERS in nog menige dochter van dat volk het type van Oostersche schoonheid aan. En voor het minst niet altoos staat aan de zijde eener aandoenlijke REBECCA de figuur van eenen ISAAC van Yorck, noch een SHYLOCK van Venetië naast eene schoone JESSICA, "zich schamende haars vaders dochter te zijn [1]." Ook de gestalte van den Israëlitischen man in de dagen

[1] What heinous sin is it in me,
To be ashamed to be my fathers child!
SHAKESPEARE, *Merchant of Venice.*

der diepste ellende zijner natie herinnerde vaak aan edele of beminlijke figuren van het Oude Testament, of strekte den schilder ten voorbeeld by de afbeelding van den Koning der Joden aan het kruis. Uit scherpe contrasten bestaat allerwege Israëls eigenaartigheid en zijne geschiedenis: de hoogste uitverkiezing en de diepste verwerping, — de zegen van ABRAHAM, den edelaartigen Herdervorst, en de vloek der dertig zilverlingen van JUDAS, — der verwerping van JESUS en de blijvende betrekking van dien JESUS tot hen.

Wy hervatten den draad der geschiedenis. Geschetst hebbende den maatschappelijken toestand, den Joden in het Europa der middeleeuwen schier overal gemeen, willen wy thands in enkele byzonderheden nagaan, wat de voornaamste Staten der Europeesche Christenheid, elk op zich zelve beschouwd, daaromtrent nader aanbieden.

De Joden in Frankrijk, zoo by uitstek bevoorrecht onder de CAROLINGEN, ondervonden, als wy reeds te kennen gaven, sedert den ondergang van dat stamhuis een geheel andere behandeling. De Koningen van het geslacht der CAPETS waren hun meerendeels ongunstig. Niets intusschen meer veranderlijk, dan de verordeningen, die elkander onder deze regeringen met betrekking tot het lot der Joden hebben opgevolgd. In het laatst der elfde eeuw zien wy hen door PHILIPS I verdreven, straks terug geroepen. Wederom onder de regering van PHILIPPUS (II) AUGUSTUS zien wy hen eerst verbannen (a° 1182), straks weder toegelaten onder bepaalde voorwaarden en wetsbepalingen, waaronder het dragen van een klein rad op hunne kleederen ten teeken van onderscheiding. LODEWIJK VII (a° 1223) behandelt hen op den voet van lijfeigenen, en vernietigt met een pennestreek alle geldschulden van zijne Christen-onderdanen aan Joden. LODEWIJK IX (de Heilige) onderscheidt zich boven allen door zijnen afkeer van dat ongelukkige volk en de strengste ordonnantiën tegen der Joden woekerhandel, hunne lasteringen, en hunnen Talmud. PHILIPS de Schoone (in het begin der veertiende eeuw), de bekende verdelger van de orde der Tempelieren, toonde zich weldra op gelijke wijze, evenzeer een hater van het volk der Joden, als een liefhebber van hunne bezittingen en geld. Hy verbande ze tot tweemaal toe (a° 1306 en 1307). Even ongunstig was

hun zijn zoon LODEWIJK X; gunstig daarentegen by uitnemendheid diens broeder en opvolger PHILIPS V (de Lange). Straks, onder de regering van denzelfden Vorst zien wy hen op nieuw (a⁰ 1321) op de gewone beschuldigingen van landverraad, vergiftiging der bronnen, en wat des meer is, deels verbrand, deels vermoord, deels verbannen, deels op zware boeten gesteld. Daarop opent ten jare 1350 de regering van JAN den Tweede voor hen een tijdvak van verademing. By den algemeenen rampspoed des lands, waaronder de gevangenschap des Konings in Engeland, vinden de Joden in Frankrijk rust, ja ook by de Staten-Generaal aldaar gunst en by de Historieschrijvers lof. KAREL V bevestigt hunne voorrechten. Maar in 1370 worden zy op nieuw verdreven, straks terug geroepen, en onder KAREL VI wederom gunstiger behandeld. Het einde dier eeuw ziet hunne uitdrijving wederom besloten, doch nimmer uitgevoerd. Alleenlijk worden hunne schuldvorderingen vernietigd. Latere dergelijke Joden-verbanningen werden insgelijks of niet, of slechts ten deele ten uitvoer gebracht.

Nog minder dan op die telkens weder ingetrokkene of buiten werking gestelde koninklijke verordeningen was te rekenen op de besluiten der Conciliën tegen de Joden. Uit den inhoud der kerkelijke wetten leert men ruim zoo zeer kennen wat de Joden in Frankrijk, of ook elders, vermochten en waren, dan hetgeen hun werkelijk ontnomen of wezenlijk belet werd. Dus b. v. verbood het Concilie van Vannes (a⁰ 465) de Christenen en hunne Geestelijken met de Joden te spijzigen, — het tweede Concilie van Orléans (eenigen tijd later) het huwelijk tusschen Joden en Christenen, — het Concilie van Beziers (a⁰ 1246) het raadplegen van Joodsche Geneesheeren, — het Concilie van Château- Gonthier (a⁰ 1331) het benoemen van Joden tot het ampt van Baljuw of anderen, waardoor hun eenige macht tot het straffen van Christenen zoude toekomen. Maar juist door deze bepalingen, welker getrouwe inachtneming zelden blijkt, wordt het ons duidelijk, hoedanig althands telkens vóór die bepalingen de verhouding der Joden tot de overige inwoners des lands moet zijn geweest.

Niets alzoo meer weifelend dan de beginselen der wetgeving in het middeleeuwsche Frankrijk omtrent de Joden. Zy werden uitgedreven of terug geroepen, de geldhandel hun verboden of op bepaalde voorwaarden vergund, naar mate vorsten, grooten en burgers hen behoefden of konden missen; overigens in de burgerlijke

maatschappy geene vaste plaats hebbende, dan eens behandeld op den voet van grondhoorigen (glebae adscripti), of zelfs lijfeigenen (servi), die met het domein des Konings of met het goed eens grooten Leenmans als voorwerp van eigendom werden verkocht of vervreemd, dan eens in het bezit van vrijheden en voorrechten, tot welker handhaving in Frankrijk een byzondere waardigheid was ingesteld. Wy vinden de vroegste sporen van dit ampt reeds tijdens het stamhuis der CAROLINGEN. Zekere Graaf EVERARD wordt (a° 828) als magister Judaerorum, Opziender of Bestuurder der Joden, vermeld. Later was het de Conservateur of Gardien Général des Juifs, voor wiens beambten (Gardiens) de Joden in alle burgerlijke en lijfstraffelijke zaken te recht stonden, en by wie zy hunne klachten konden inleveren. De Conservateur des Juifs werd doorgaans ook in latere eeuwen gekozen uit den voornaamsten adel des Rijks: in 1424 bekleedde JEAN DE FOURBIN, broeder van den Gouverneur van Provence, die waardigheid: in 1359 een Prins van den bloede, de Graaf D'ETAMPES. Dat het ampt winstgevend was, laat zich uit den aart der tijden en der personen afnemen. Niet altijd, voor het overige, was de Conservateur een voorstander der Joden. Zy hadden integendeel somtijds in hem een bitteren vijand.

Wy deden het reeds opmerken, naar mate men meer de Pyreneën nadert, vindt men, op enkele uitzonderingen na, den toestand der Joden meer bloeiend en gunstig. In het Zuiden van Frankrijk bleef nog het langst de eigenlijke handel, by name in Oostersche specerijen, in het bezit der Joden, onder anderen in dat Marseille, hetwelk van wege de vele zaken der Joden aldaar in vroeger tijden de Hebreeuwsche stad (Hebraea) was bygenoemd. In dezelfde streken wederom stelden plaatselijke verordeningen de Joden op éénе lijn met het uitschot der maatschappy. Te Toulouse moest, tot in de dertiende eeuw, een Jood telken jare in de Paaschweek voor de deur van eene der kerken een slag in het aangezicht ontfangen, ter gedachtenis zoo sommigen beuzelen, van eene door dat volk aan de Saracenen verradene stad. Te Beziers beklom jaarlijks op Palmzondag de Bisschop den predikstoel om het volk plechtstatig tot het wreken van den dood des Zaligmakers op de Joden der stad op te wekken. Eerst ten jare 1160 gelukte het hun dezen jaarlijkschen smaad en verdrukking voor een som gelds af te koopen.

Het is echter bovenal met betrekking tot Joodsche Godgeleerdheid en tot wetenschap, dat de Joden der middeleeuwen in het Zuiden veel meer bevoorrecht zijn geweest dan elders in de provintiën van Frankrijk. Noordelijker althands dan Parijs, alwaar een aanzienlijke Rabbijnenschool bestond, bestaan geene sporen van dergelijke inrichtingen in de geschiedenis. In het Zuiden zijn vermaard geworden de Synagogen en Academiën te Montpellier, te Marseille, te Narbonne, te Beziers, en elders; Rabbijnsche Schrijvers, Uitleggers en Taalkundigen als GERSON de Oude, JACOB BAR JEKAR in de elfde eeuw; voorts, onder vele anderen in de twaalfde eeuw, R. SALOMON van Montpellier, het hoofd dier Rabbijnen, die zich met al hunne krachten verzetteden tegen de meer wijsgeerige en anti-traditioneele richting van den beroemden MAIMONIDES van Cordua. De Fransche Synagogen sloten zich der traditioneele school aan tegen de meesten van Spanje en Provence. Het was wederom een Fransche Rabbijn van byzondere vermaardheid, vooral als taalkenner, wien het gelukte de eerstgenoemde Synagogen met de schriften van MAIMONIDES te verzoenen. DAVID, zoon van JOSEPH KIMCHI, behoorende tot een uit Spanje afkomstig geslacht dat talrijke geleerden heeft opgeleverd, heeft zich verdienstelijk gemaakt als Schrijver, vooral door zijnen Grammatischen arbeid, hoezeer hem ook daarby de kennis van het Arabisch ontbroken hebbe. Hy heeft zich almede onder Joden en Christenen eenen naam verworven door zijne verklaringen op de Heilige Schrift en op den arbeid der oude Rabbijnen. Eindelijk behoort ook nog R. SALOMO BEN ISAAC tot de Joodsche Geleerden van eene vroegere (de elfde) eeuw in Frankrijk, schoon de naam van JARCHI, dien hy voert, waarschijnlijk een familienaam is, afkomstig van het stadje Luna in Spanje. Hoe het zij, deze Rabbijn is buiten zijne andere schriften vooral ook bekend door zijn Commentarie op alle de Boeken van het Oude Testament. Geboren in het jaar 1105 te Troies in Champagne, schijnt hy den ouderdom van vijf en zestig jaren bereikt te hebben. Sommigen schrijven hem een zeer avontuurlijk leven toe, waarvan veel althands tot het gebied der legende behoort. De zevenjarige reis, van hem vermeld, door Duitschland, Italië, Griekenland, Palestina en Persië, wordt minder betwijfeld.

Nog verdient hier ten aanzien van hare Joodsche ingezetenen in de middeleeuwen het belangrijke Provence eenige melding. De invloed van Spanje, overigens aan geheel het Zuiden van Frankrijk

ten aanzien der Joden en hunne geleerdheid gemeen, was vooral in dat gewest zichtbaar, zoo lang het namelijk nog op zich zelf stond en geene provintie van Frankrijk geworden was. Inzonderheid is in Provence de Geneeskunst door Joden uitgeoefend, niettegenstaande de verbodswetten der Conciliën ook aldaar. Koning REINIER (in de vijftiende eeuw) was omringd van Joodsche Geneesheeren en Sterrekundigen. Nadat a° 1481 Provence in Frankrijk was ingelijfd geworden, werden de Joden door een Bevelschrift van Koning LODEWIJK XII van daar verdreven. Een aantal hnnner afstammelingen, intusschen, tot het Christendom overgegaan, bleef by name ook onder den adel dier provintie voortbestaan.

Hoe meer men noordwaarts opklimt in Europa, zoo veel te minder vindt men de Joodsche verstrooilingen aldaar voorspoedig, of zelfs aanwezig. Noorwegen, Zweden, Denemarken kennen in de middeleeuwen geene Joodsche bevolking; de beide eerstgenoemde landen zelfs na de tijden der Hervorming naauwlijks eenige weinige ingezetenen van die natie. In Engeland vindt men hen tot op het laatst van de dertiende eeuw in eenen staat, waarvan hun geldelijke rijkdom zelve het jammerlijke en verworpelijke des te sterker doet uitkomen. Men kan zeggen, dat de Joden der middeleeuwen in Engeland meer dan elders als slachtvee behandeld zijn, hetwelk men mest en vetmaakt om het straks ter dood te brengen en er zich mede te voeden. Vorsten en volk gebruiken hier de Joden tot geen ander einde dan om geld van hen te persen en ze te kwellen. De Joden van hunne zijde toonen, buiten de voorvaderlijke Godsdienst, aan welke men hen voor het meest met geweld zoekt te ontrukken, voor geen ding eenig hart dan voor hunne duur en zuur met geldhandel of woeker verworven schatten. Van die schatten hebben huizen en Synagogen, door hen gekocht en van hen wederom het zij voor geld of door geweld terug genomen, in Engelands steden hier en daar, inzonderheid ook te Londen, langen tijd de blijken gedragen. Voor het overige niets onder hen, dat het hart verheft of het verstand veredelt; geene belangstelling hoegenaamd, gelijk elders in meerdere en mindere mate, voor Wetenschap, en hetgeen op dat gebied juist destijds door hunne vermaarde stamgenooten in het Zuiden verricht werd. Slechts eenige openbare redetwisten over de Godsdienst met de Bisschoppen der Kerk, mitsgaders het bezit van de

Heilige Schriften en van den Talmud, geven nog blijk van belangstelling in iets hooger dan bloot stoflijke belangen in den Engelschen Jood dier eeuwen. Van Scholen of Geleerden anders geen spoor.

Het verblijf der Joden in Engeland dagteekent, voorts, reeds van de tijden der Saxische Hierarchie. Zy kwamen hoogstwaarschijnlijk derwaart uit Frankrijk. De eerste melding van hun aanwezen levert eene Kerkordening van EGBRICHT, Aartsbisschop van York (a° 740) op, die de Christenen verbood de feesten der Joden by te wonen. De wetten reeds van EDUARD den Belijder (a° 1041) verklaarden hen tot koninklijk eigendom, in dien zin namelijk, waarin zy dat in Frankrijk waren. Reeds met WILLEM den Veroveraar schijnen op nieuw in het laatst dierzelfde eeuw vele Joden naar Engeland overgekomen te zijn uit Normandye. Onder WILLEM den Roode, tweeden Koning uit den Normandyschen stam, wordt eerlang meer gewag van hen gemaakt. De Koning, der Geestelijkheid zijner Kerk vijandig en zelf in zijne Godsdienst hoogst lichtzinnig, als hy was, liet hen ongehinderd in het openbaar de hunne verdedigen tegen de Christenen. Hetgeen intusschen ook hy het liefst in hen had, was hun geld, hetwelk hy hen zoo ten zijnen als ten hunnen nutte in de gelegenheid stelde, ten koste vooral ook van de Geestelijkheid, te vermeerderen. Te dier tijde bezaten de Joden te Londen en elders, maar inzonderheid te Oxford en te York, aanzienlijke, hier en daar als ridderkasteelen uitziende woonhuizen, mitsgaders geheele straten, sedert naar hen genoemd.

Het was onder HENDRIK den Tweede en zijne zonen (in de twaalfde eeuw), dat de uitpersing en mishandeling der Joden hare hoogte begon te bereiken. Wy herinnerden reeds met een woord [1] den gruwelijken Jodenmoord, by gelegenheid der krooning van RICHARD Leeuwenhart. Te Stamford leden zy onder dezelfde regering veel van de ter kruisvaart naar het Heilige Land zich wapenende Ridders. Te York gaf de wrevel tegen der Joden welvaart zich lucht in een aanval, waartegen zy te vergeefs op het nabygelegen koninklijk slot eenige veiligheid zochten. Ook aldaar vervolgd en belegerd, vervielen zy tot zoo groote vertwijfeling, tot zy met eigene handen vrouwen en kinderen en elkander ombrachten, het slot met alle hunne have en bezittingen daarin aan de vlammen

---

[1] Bladz. 110 boven.

prijs gevende. Koning RICHARD, op zijne wijze rechtvaardig jegens de Joden, deed de aanleggers dezer wreede vervolging straffen. Ook stelde hy, na zijnen terugkeer uit Palestina en zijne daarop gevolgde gevangenschap, Richters (Justices itinerant) aan, die het land moesten doorreizen om van de zaken der Joden kennis te nemen. Maar ook by dezen Vorst bleek het eerlang, dat het niet te doen was om der Joden goed recht, maar om hun ellendig geld, of liever om het geld zijner onderdanen, waartoe hem de woeker, dien hy hen liet drijven, moest dienen.

Even dezelfde staatkunde was, maar op laaghartiger wijze, die van RICHARDS broeder en opvolger JOHAN (a⁰ 1199), welke zijne regering begon met den Joden allerlei vrijheden en voorrechten te verzekeren, maar eerlang deed blijken, op welke wijze en in wat zin hy deze welwillendheden bedoelde en gestand deed. Over de beurzen en eigendommen der Joden te beschikken, het zij om dezen of genen daarvan een feestgeschenk te maken, of tot verrijking zijner eigene schatkist, was nog wel de minst drukkende uitwerking der koninklijke gezindheid jegens hen. Niet te vrede met hunne hem bekende schatten als zijn eigendom te beschouwen, dwong hy hen, soms onder hevige martelingen (het uittrekken hunner tanden of het uitgraven hunner oogen), hem ook nog hunne verborgene schatten bekend te maken, en daarvan af te staan wat den Koning goed dacht. Op die wijze werd onder anderen een Jood te Bristol tot het betalen van tien duizend mark zilver genoodzaakt (a⁰ 1210).

JOHANS opvolger, HENDRIK III (a⁰ 1217—1272), behandelde de Joden naar wederom dezelfde beginselen. Voorrechten en bescherming, den Joden verleend tegen de Geestelijken en het volk, moesten ten slotte alleenlijk dienen om den Koning met hunne schatten te verrijken. De verdrukking werd er slechts te heviger om. En diezelfde Vorsten ontzagen zich niet inrichtingen te stichten tot bekeering der Joden! Maar bekeeringen uit hun midden tot het Christendom volgden dan ook soms, zonder dat de geschiedenis ons in staat stelt de echtheid daarvan te vertrouwen. Hoe het zij, ook hieruit ontstonden dan wederom de gewone middeleeuwsche beschuldigingen van moord, door de Joden gepleegd aan kinderen, by name, van hunne gedoopte stamgenooten.

Zoo ondragelijk was onder dat alles de toestand in Engeland den Joden zelven geworden, dat zy met aandrang den Koning baden het koninkrijk te mogen verlaten. Doch ook dit werd hun op hun eigen

verzoek niet toegestaan. Eerst ten jare 1290 vaardigde Koning EDUARD I (zonder eenige aanleiding van de zijde der Joden, maar op eene hem voordeelige voordracht van de zijde van het Parlement) het bevel uit tot hunne eeuwigdurende verbanning. De Joden met hunne familiën en wat zy van hunne roerende goederen nog hadden kunnen behouden, verlieten ten getale van vijftien of zestien duizend zielen het rijk. Tot op het laatste toe, en by hunne uitzetting zelve, ondervonden zy kwellingen en mishandelingen van dien aart, dat velen in de golven van de Noordzee omkwamen, anderen niet dan in berooiden en ellendigen toestand de overzijde bereikten.

De overlevering geeft aan de vestiging der Joden in Duischland een zeer oude dagteekening. En inderdaad schijnen zich al vrij vroeg Joden met Romeinsche krijgsbenden en kolonisten op dat grondgebied bevonden te hebben, by name in de omstreken van Maas en Rhijn. Te Keulen vindt men hen zeker reeds ten jare 321, als uit een Bevelschrift van Keizer CONSTANTIJN blijkt, gevestigd. Eerlang waren zy aldaar talrijk en bloeiend door den handel; en lang zijn zy er in het bezit van onderscheidene voorrechten gebleven. De middeleeuwen intusschen maakten in geheel Duitschland mede een eind aan dien betrekkelijk gunstigen staat. Van toen af werd het aldaar, als in Engeland, een aaneenschakeling van verdrukking en vernedering, waarvan de geschiedenis zoo veel te eentooniger is, naar mate zy in Duitschland langer heeft voortgeduurd, en door geen eindelijke uitdrijving ooit werd afgebroken. Daartegen bevat die geschiedenis hier weder iets meer van verstandelijken en wetenschappelijken bloei, dan in Engeland, schoon buiten vergelijking minder dan in Frankrijk of Italië. Door al die eeuwen heen vindt men gewag gemaakt van geleerde Rabbijnen, wier namen wel niet met den roem van hunne Zuidelijke stamgenooten, als MAIMONIDES, ABEN EZRA, ABARBANEL, en zoo vele anderen, tot het nageslacht zijn doorgedrongen, maar die zich evenwel blijkbaar op de hoogte der Godgeleerde wetenschap en taalkennis van hunne natie hebben gehouden. Duitsche Rabbijnen waren met die van het Spaansche Schiereiland vaak in briefwisseling, verlevendigd soms door wederzijdsche bezoeken. De Schriften van JARCHI en andere uitleggers van dien stempel waren nevens de Heilige Boeken en den Talmud by hen in aanhoudend gebruik. Op onderscheidene plaatsen van Duitschland leest men in diezelfde middel-

eeuwen ook telkens van vergaderingen en algemeene zamenkomsten over Joodsche Godsdienst en Godgeleerdheid. Onder de menigte Rabbijnen uit Duitschland, wier namen en werken door onderscheidene Schrijvers [1] zijn opgeteekend, behoort ook een vermaarde reiziger, R. PETACHIA van Regensburg, in de twaalfde eeuw. Eerlang, na de uitvinding der drukkunst, maakten zich Duitsche Joden in het byzonder verdienstelijk door het uitgeven van de Schriften des Ouden Testaments in het Hebreeuwsch (a⁰ 1489)), mitsgaders van onderscheidene Uitleggers en Joodsche Schrijvers. De nakomelingen van eenen in het Israël dier tijden zeer geroemden R. MOSES van Spiers, in Lombardye gevestigd, hebben in dit opzicht uitgemunt, by name R. GERSON, des evengenoemden achterkleinzoon, die zijne drukpersen eerst te Venetië, daarna ook te Constantinopel gehad heeft.

Verder verneemt men ook meer dan eens bekeeringen tot het geloof in CHRISTUS onder de Duitsche Joden gedurende ditzelfde tijdvak. Een belangwekkend voorbeeld hebben wy omstreeks het midden der twaalfde eeuw te Keulen in den monnik HERMAN VAN KAPPENBERG uit Westfalen, die zelf een hier en daar aandoenlijk verhaal van zijne bekeering tot het Christendom geschreven heeft. In alle andere opzichten werkte in die eeuwen vooral ook Duitschland geestverdoovend en ontzenuwend op den balling van Palestina. Teruggewezen in alles, uitgesloten en zich zelve uitsluitende van alles, dat tot een meer eervol bestaan in de maatschappy den toegang verschafte (als gilden en wat des meer is), was het ook hier voor de groote massa der Joden in het maatschappelijke een gestadig opbrengen van hoofdgelden en lasten, dat dan wederom gevonden werd in een uitzuigenden geldhandel, beide niet zonder de smartelijkste werking op geheel het nationaal karakter als van geslacht tot geslacht.

Verdrukking van de zijde der Vorsten ondervond het Joodsche volk in de Duitsche landen anders eigenlijk niet. Allerminst van de Keizers, tot wie de Joden van het Rijk in een gantsch eigenaartige betrekking stonden. Wy zagen reeds de plaats, die de vestiging van het Europeesche leenrecht den Joden had aangewezen. Die plaats, geheel buiten de bestaande Christelijke maatschappy, bracht daardoor zelve de Joden in eene onmiddelijke afhankelijkheid van den Keizer of liever van het rijk. Keizerlijke kamerknechten [2]

[1] WOLF, BARTOLOCCI en anderen in hunne uitvoerige *Bibliothecae Rabbinicae.*

[2] *Servi Camerae Imperialis et Germanicae.*

werden zy diensvolgens genoemd, eene benaming, dikwerf zeer te onrecht opgevat, als aanduidende eenen stand van slaverny (als by de Romeinen) of van middeleeuwsche lijfeigenschap. De titel geeft, juist omgekeerd, te kennen een zekere vrijheid der Joden met betrekking tot elke andere dan de keizerlijke macht. Men heeft wel eens beweerd, dat in elk geval de Keizer over het leven en de bezittingen van elken Jood in het Rijk vermocht te beschikken. Doch behalve dat in het belang zelve des bezitters de toepassing van een dergelijk onbeperkt recht ongerijmd ware geweest, zoo was toch ook met het uitgestrekte recht der Keizers op de Joden onafscheidbaar verbonden de verplichting om hen tegen elk en een iegelijk te beschermen, mitsgaders om hunne zelfstandigheid als gemeente of natie te handhaven.

Intusschen ging dit uitsluitend recht van het Duitsche rijk op de Joden zoo ver, dat geen Rijksvorst of vrije Rijkstad zich zonder uitdrukkelijke verleening van den Keizer eenig deel daarvan mocht eigenen, en ook, in het geval eener zoodanige verleening, altijd gehouden bleef de keizerlijke bescherming van dit gedeelte der Rijksbevolking streng te eerbiedigen. De Keizer, voorts, zich beschouwende als hoofd van geheel het Europeesche leenstelsel, heeft dien ten gevolge een recht op de Joden wel eens zelfs buiten het Rijk, b. v. op die in Frankrijk en in Italië beweerd.

In Duitschland zelve zou misschien deze uitsluitende betrekking der Joden tot den Keizer (meer vernederend dan drukkend op zich zelve) in het voordeel hunner vrijheid en beschaving hebben kunnen werken, tegenover andere den Joden vijandige machten. Doch men weet hoe de keizerlijke macht in Duitschland, schitterend in uitwendigheden van klank en vertoon, weinig over het algemeen te beduiden heeft gehad in de werkelijkheid. Tegen de uitberstingen van woede, die zoo vaak het zij om der Godsdienst wille, het zij om woeker of rijkdom tegen de Joden plaats vonden, was de keizerlijke bescherming zelden krachtig of tijdig genoeg waakzaam, om ze te beletten.

Van deze uitberstingen zijn ons reeds voorbeelden voorgekomen uit den tijd van den eersten kruistocht. Zy hebben zich later meer dan eens en met nog schrikbarender hevigheid over geheel het Rijk, en tot verre over zijne grenzen herhaald. Naauwlijks, by voorbeeld, verademden de Joden in Frankrijk en in de Nederlanden van de razerny der zoogenaamde Schaapherders (Pastoureaux), die hen, hier en daar by geheele Synagogen, zullen hebben uitgemoord,

of een nieuwe storm verhief zich tegen hen aan de oevers van den Rhijn. Zekere ARMLEDER, een herbergier van beroep, maakte (a⁰ 1337) onder een voorwendsel het volk in die streken tegen de Joden op, met dat gevolg, dat in den Elzas alleen by de vijftien honderd van dat ongelukkige volk zullen gevallen zijn. Straks (a⁰ 1348) vond men wederom eene nieuwe aanleiding tot Jodenmoord in eene epidemische ziekte, niet ongelijk aan de cholera-morbus, uit Asië. Half Europa leed onder dien geduchten geessel. Maar het volk gaf de schuld van den ramp aan de Joden, die wederom de bronnen moesten vergiftigd hebben. Ontzettend was op dit vermoeden, hoe ongerijmd ook, de uitbersting der woede. Een algemeene Jodenmoord volgde, waartegen geen tusschenkomst van Vorsten, Magistraten, Bisschoppen, van den Paus zelfs, mocht baten. In het Zuiden van Duitschland, ook in Zwitserland, waren de vervolgingen hevigst. Hertog ALBRECHT van Oostenrijk, die de Joden wilde sparen, werd door het geweld van den opstand zelve genoodzaakt drie honderd Joden ten vuurdood te doemen. Te Esslingen sloten zy zich op in de Synagoge en brachten zich onderling om het leven. Te Bazel werd een huis met Joodsche vluchtelingen in brand gestoken, en de Overheid gedwongen by eede te beloven, dat zy hen in geen twee honderd jaren in de stad meer zoude dulden. Te Straatsburg werden zy op het rad gelegd, of by honderden verbrand; voorts hunne Synagoge aldaar afgebroken, om plaats te maken voor een kapel. Geen Jood voorts heeft na het jaar 1389 te Straatsburg mogen wonen, tot dat vier eeuwen later by de aanvangen der Fransche Omwenteling de aloude verbodswet werd opgeheven. Te Frankfort bracht de plundering van de huizen der Joden een brand te weeg, die een vierde gedeelte der stad verwoestte. Ten slotte werd op de meeste plaatsen aan de bewerkers dier gruwelen by keizerlijke brieven straffeloosheid verzekerd. Ook in de steden van Zwitserland (Zurich, Bern, en anderen) zijn zy, na hevige vervolgingen ook daar, sedert niet meer toegelaten.

De middeleeuwsche Geschiedenis der Joden in de Nederlanden is op kleiner schaal niet veel anders dan die in Duitschland en Noordelijk Frankrijk. Joden hebben zich vroegtijdig bevonden zoowel in de Belgische gewesten als in dat andere gedeelte der Nederlanden, alwaar in latere eeuwen een ervaren Schrijver over den Handel ver-

klaarde, dat geen handeldrijvend land of volk anders dan tot zijn groot nadeel van Joden ontbloot kan worden [1]. Doch in het tijdvak, waarby zich op dit oogenblik onze beschouwing bepaalt, werd dit beginsel op min gunstige wijze voor den Israëlitischen vreemdeling erkend, en was trouwens in de Nederlanden hunne verhouding tot Vorsten en ingezetenen een geheel andere.

Toch wordt door de Schrijvers vermeld, dat sedert den inval der Noormannen de voornaamste koophandel in deze gewesten door Joden werd gedreven, en dat integendeel het verval van den handel in het Luiksche toe te schrijven zou zijn aan hunne verdrijving uit die vermaarde Bisschoplijke stad.

In Vlaanderen hebben reeds ten tijde der kruistochten Joden gewoond. Later zijn derwaarts ook vluchtelingen zoo uit Frankrijk, als vooral uit Engeland aangekomen. Voorts vindt men hen in de twaalfde eeuw wel eens verdreven, maar in de veertiende wederom talrijk in dat Graafschap. In Braband zijn zy dan eens beschermd en gebruikt geworden, dan wederom zwaar vervolgd en verdrukt. Hunne eindelijke verbanning uit dat Hertogdom ten eeuwigen dage was het gevolg eener beschuldiging van heiligschennis, die hun eerst nog op talrijke veroordeelingen tot den brandstapel was komen te staan. Het volk, ten jare 1370, legde hun ten laste, dat zy by herhaling gewijde hostiën met priemen doorstoken hadden. De gedachtenis van dit den Joden van Braband aangetijgde feit en de daarover genomene wraak is sedert in dat gewest door jubileën voortgeplant, waarvan het jongste nog werkelijk ten jare 1820 gevierd is. De Joden hebben de gedachtenis van dezen hunnen ramp bewaard in eene Elegie, waarin by name, als een der eerste slachtoffers der vervolging, zekere JONATHAN vermeld wordt, een rijke Bankier van Enghien.

In Gelderland waren de Joden talrijk, en onder de bescherming der Graven (later Hertogen) meermalen bloeiend; te Nijmegen, vroeger eene Rijkstad, in het byzonder, maar ook te Zutphen, te Doesburg, te Arnhem, alwaar omsteeks het midden der vijftiende eeuw een Jood tot Stads-geneesmeester werd aangesteld, en de Regering alle openbare of geheime mishandelingen van dat volk streng verboden had. In diezelfde eeuw werd eene adelijke Jonkvrouw uit

[1] *Recherches sur le Commerce* (*par* VAN DEN OUDERMEULEN), T. II. P. 2. p. 133.

Gelderland openlijk te Keulen verbrand wegens echtverbindtenis met een Jood, eene misdaad, die hier en daar door de wetten van dien tijd met overspel werd gelijk gesteld.

Te Utrecht en de onderscheidene landen tot het Bisschoppelijke grondgebied behoorende, zijn Joden woonachtig geweest tot op het jaar 1444, als wanneer zy voor altijd, althands uit de stad, zijn verdreven. In latere eeuwen nog, dat is tot op het jaar 1795, was hun het wonen aldaar ontzegd, ook toen zy in het naburige Maarssen talrijk en vermogend waren.

Holland, Zeeland en Friesland hebben in diezelfde eeuwen hunne Joodsche bevolking ontfangen uit Henegouwen, werwaarts velen uit Frankrijk, bij hunne verbanning onder PHILIPS den Schoone, eene schuilplaats gezocht hadden. Wy vinden WILLEM den Goede (a⁰ 1304) niet alleen den Joden vrij gunstig, maar ook ijverig in het zenden van Geestelijken tot hunne bekeering. Later worden nog meermalen Joden in deze gewesten vermeld. Het huis van BOURGONDIE schijnt minder welwillend voor hen geweest te zijn. Onder KAREL V werd hun bij herhaalde Placaten het verblijf in Holland ontzegd. De talrijke Joodsche bevolking van Holland in later tijden was een gevolg der verdrijving uit Spanje en Portugal, die tot eene volgende Afdeeling van ons Overzicht behoort.

Wy zagen de Joden nog niet in betrekking byzonder tot de Slavoonsche stammen. Onder dezen wordt hunne geschiedenis eerst in latere eeuwen meer belangrijk. Althands in Rusland vindt men, met uitzondering van enkele oorden, gedurende de middeleeuwen nog slechts zeer weinigen van het aloude volk gevestigd.[1] In Bohemen, Moravië, Polen, werden de Joden gezegd uit Italië en Frankrijk overgekomen te zijn. Men vindt hen te Praag reeds vóór het eind der tiende eeuw. BOLESLAUS II, kort na de openbare invoering van het Evangelie, zal hun aldaar het bouwen eener Synagoge vergund hebben, wegens hun deel aan het bestrijden der Heidensche bewoners.

In Polen zijn zy insgelijks vroeg en by menigten gevestigd geweest

[1] Van waar de Prinsen BAGRATION nog heden ten dage zich onder hunne titulaturen afstammelingen van DAVID noemen, blijkt niet genoeg. Zie Hamelsveld, Geschiedenis der Joden, blz. 327.

en hebben zy in meer dan een opzicht zich steeds karakteristiek onderscheiden. Boven anderen hebben zy by hunne geloofsgenooten in andere landen den naam van buitengemeene schranderheid; eene schranderheid ten koste gelegd soms des nachts aan de studie van Bijbel, Talmud, en Kabbalah, des dags aan al de fijnheden (te vaak bedriegelijkheden) van den handel, die hier, meer en nog wederom op eene andere wijze dan elders, in hunne handen geraakte. Het Poolsch-Joodsche ras onderscheidt zich ook hier en daar, zoo by mannen als by vrouwen, door eene schoonheid, deels aan hunne afkomst eigen, deels hun met de overige bevolking van dat merkwaardige land gemeen. Zy hebben er in vroegere eeuwen ook op byzondere voorrechten en vrijheden te roemen gehad. Velen daarvan hadden zy te danken aan BOLESLAUS V, Hertog van Polen (a⁰ 1264), wiens achterkleinzoon, Koning CASIMIR de Groote, hun nog meerdere gunsten bewees (a⁰ 1341), ter liefde, zoo verhaald wordt, der schoone Jodin ESTHER. Synagogen, Joodsche Academiën, Rabbijnsche Collegiën zijn in Polen altijd menigvuldig geweest. Eigen rechtspraak, zoo in het lijfstraflijke als in het burgerlijke, is er langen tijd aan de Joodsche Synagogen vergund geweest. Tot vervolgingen en uitdrijvingen is het er zelden gekomen, anders dan by invallen van Tartaren of Moscoviten. Onder hunne voorrechten behoorde in Polen (nagenoeg even als volgens eene West-Gothische wet in Spanje), dat zy, tot het Christendom overgaande en zich in den krijg onderscheidende, in den adel werden opgenomen; gelijk dan ook nog heden ten dage onderscheidene adelijke geslachten in Polen van de Joden afkomstig zijn. Maar ook aan niet-gedoopte Joden zijn in sommige plaatsen en tijden in dat land voorrechten toegekend, die anders alleen de adel bezat, als het dragen van den degen, en dergelijke.

Hetgeen Polen nog in het byzonder ten aanzien van zijne Joodsche bevolking onderscheidt, is dat een klein gedeelte daarvan Karaïten zijn. Aan deze secte schijnen om haren afkeer van den Talmud, althands om hare mindere vervreemdheid dien ten gevolge van de Christenen, en de achting, die in hunne Schriften beleden wordt voor JESUS als Leeraar, nog meerdere gunsten betoond te zijn dan aan de Rabbijnsgezinde of Phariseesche Joden van dat land. De Karaïten worden gezegd derwaarts overgekomen te zijn uit Tartarye. Een belangrijk Edict ten hunnen voordeele vaardigde in het jaar 1578 Koning STÉPHANUS uit. Hedendaagsche berichten intusschen geven

reden te gelooven, dat deze Karaïten ruim zoo zeer uit vijandschap tegen de Talmudische geroemd zijn, als wegens een zoo veel hooger trap van beschaving of voortreflijkheid boven dezen.

Wy keeren van onze wandeling door het Europa der middeleeuwen terug tot Italië, het land, waarin ons reeds van zoo vroege tijden het verblijf der Joden bekend is. Rome, onder de wereldlijke regering zijner Pausen, vordert hier in eene eerste plaats onze aandacht. Indien aldaar, gedurende het tijdvak dat wy in oogenschouw namen, de Joden der ballingschap in geen schitterenden toestand waren, zoo zijn zy er voor het minst vrij van zware vervolgingen geweest. Wel waren zy bepaald binnen hunne Ghettos, en vonden natuurlijk de Joodsche Rabbijnen en de Joodsche Talmud weinig gunst by het Opperhoofd der Roomsche Kerk. Toch toonden zich de Pausen veelal het volk der Joden genegen, zoo op hun eigen wereldlijk grondgebied, als daarbuiten, en zag men hen meermalen optreden als beschermers der mishandelde of bedreigde Israëlieten in de Christenheid. Niet alle Pausen evenwel zijn in dit opzicht gelijk gezind noch door hetzelfde beginsel bestierd geworden. GREGORIUS I (bygenaamd de Groote), in de zevende eeuw, betoonde zich een vriend van Israël, beide in zijne schriften en in zijne verordeningen op grond der heerlijke beloften, die hy aan de Kerk van CHRISTUS voor Gods oude volk geschonken vond. GREGORIUS VII, de vermaarde HILDEBRAND in de tiende eeuw, was hun daarentegen vijandig.

In de groote steden van Italië, buiten Rome, was hun toestand ongelijk, voor het meest evenwel eerder begunstigd. Livorno, en vooral Venetië, onderscheidden zich in dit laatste opzicht ten allen tijde zeer byzonder, Florence minder, Genua gantsch omgekeerd. Op slechts enkele plaatsen wordt van de Joden in Italië gesproken vóór de tiende eeuw; in de twaalfde begint hun invloed en rijkdom beduidend te worden, als de vrucht hier en daar van wezenlijken handel, vervolgens ook van opgerichte geldkantoren en banken, voorts, even als in Duitschland, Frankrijk en elders, van den hatelijken woeker. Nergens evenwel mocht deze laatste handel hun minder kwalijk genomen worden dan in Italië, waarin vooral Lombardye geldhandelaars aan Europa leverde, die de Joden èn in gevatheid èn in woekerzucht veeleer overtroffen hebben, gelijk dan ook in

het geheel door sommigen in die dagen geklaagd is, dat daar, waar geene Joden gevestigd waren, de woeker door Onjoden nog veel sterker gedreven werd. Zelfs de glansrijke stad Florence werd gezegd veel van haren rijkdom hieraan verschuldigd te zijn.

Het is evenwel wederom deze rampspoedige praktijk, die, hoe gematigd anders de algemeene verdrukking der Joden in Italië geweest zij, toch ook hier en daar uitberstingen der volkswoede tegen hen te weeg bracht. Die te dezer oorzake, meer nog dan om der Godsdienst wille, de bevolkingen tegen hen opruide, was in het laatst der vijftiende eeuw de kloosterling BERNARDINO THOMITANO van Feltre, aan wiens onvermoeid streven en ijveren men de eerste banken van leening te danken heeft, waarvan de naam ook nog heden ten dage aan Lombardye herinnert.

Vervolgingen der Joden worden voorts nog vermeld in het koninkrijk Napels. Aldaar vestigden zich Joden eerst omstreeks het jaar 1200. De Portugeesch-Joodsche Schrijver SAMUEL USQUE maakt onder anderen gewag van eene uitbersting, die in het midden van de dertiende eeuw by zeer velen een gedwongenen overgang tot het Christendom zal veroorzaakt hebben, terwijl de Synagoge eene Kerk werd, aan de H. CATHARINA gewijd.

Joodsche Godgeleerdheid, Taal- en Letterkunde hebben voor het overige in Italië gedurende deze eeuwen ruim zoo welig gebloeid als in Frankrijk. Reeds in de elfde eeuw, toen anders de Joden en hunne studiën in eerstgemeld land nog meer op den achtergrond stonden, bestierde R. NATHAN BEN JECHIËL eene Joodsche Academie te Rome, en ondernam hy een arbeid, die hem lang nog, ook by Christen-Geleerden, een naam verworven heeft. Zijn Woordenboek (genaamd Aruch) op den Talmud wordt niet alleen door BARTOLOCCI hoogelijk geprezen, maar is ook door de BUXTORFEN veel gebruikt by het vervaardigen van hun bekend Chaldeeuwsch, Talmudisch en Rabbijnsch Lexicon.

De dertiende eeuw, die van de herleving der letteren in Italië in het geheel, was ook voor Joodsche geleerdheid en poëzy aldaar een tijdvak van ontwikkeling en bloei. Men houdt EMMANUEL BEN SALOMO, die in het begin der even genoemde eeuw te Rome geboren werd, voor een der grootste en sierlijkste Dichters, waarop de Hebreeuwsche letterkunde van de dagen der verstrooijing roem draagt. Zijne Verzameling (Mechabberoth) van dichtstukken levert onder anderen ook proeven op van minnepoëzy, een vak by de Joden an-

ders weinig beoefend, en dat den even genoemden Dichter by zijne geloofsgenooten in mindere eere heeft doen houden, dan hem buiten den kring zijner eigene natie is te beurt gevallen. Hy heeft zich intusschen ook by haar verdienstelijk gemaakt niet alleen door zijne gedichten van strenger en zuiver Godsdienstige gehalte, maar ook door zijne Uitleggingen op den Pentateuchus, het Boek van JOB, de Psalmen, de Spreuken en nog andere Schriften van den Joodschen Canon.

Tot eene volgende eeuw behoort in de geschiedenis der Joden van Italië de stichting van een sedert vermaard gewordene Academie door het van Rome afkomstige geslacht der HANNAARIM te Bologne, alwaar ook eene der schoonste Synagogen van die gewesten door dezelfde familie gebouwd is. Overigens onderscheidt zich die eeuw door weinig uitnemende namen. In de vijftiende daarentegen hebben zoowel Joodsche Geneesheeren als Rabbijnsche Godgeleerden in Italië gebloeid. Als op den overgang van de middeleeuwen tot eene nieuwe afdeeling in de geschiedenis ook van het verstrooide Israël, staat de als Wijsgeer beide en Taalkundige vermaarde ELIA de Leviet, die te Padua onderwees, doch van wien betwijfeld wordt, of hy van geboorte Italiaan of Duitscher geweest is. Voor de belangrijkste onder zijne talrijke werken houdt men die, welke over Massorethische onderwerpen handelen.

In het laatst der vijftiende en het begin der zestiende eeuw stroomde een nieuw element den Joden in Italië toe uit Portugal en Spanje. Op wat wijze zoo dáár als in onderscheidene andere landen van Europa de kern der Joodsche bevolking uit het Spaansche Schiereiland zich nederzette en den grooten bloei en geleerdheid hunner vaderen voortplantte, zal ons blijken by de beschouwing der lotgevallen en eigenaartigheden van die laatstgenoemde afdeeling der Israëlitische verstrooijing, welke wy in haar geheel en zamenhang voor het Derde Boek van dit Overzicht bewaarden.

DERDE BOEK.

De naam van Sephardim (Spaanschen) wordt tot op dezen dag gevoerd door de afstammelingen van die talrijke Israëlitische geslachten, die ten jare 1492 uit Spanje, ten jare 1497 uit Portugal, na een belangrijk, dikwerf roemrijk verblijf van meer dan veertien eeuwen, onherroepelijk uitgedreven werden. Even gelijk na den val van Jerusalem de Joden, over geheel de wereld verspreid, onder de verscheidenaartigste volken hun nationaal geloof en eigene zelfstandigheid altijd en overal behielden, evenzeer standvastig heeft het uit Spanje voortvluchtig Israël in alle de deelen der wereld het kenmerk wederom van dezen hunnen onderscheidenen oorsprong in het midden zoo van hunne eigene broederen als in dat van alle de volkeren bewaard. Dat kenmerk, geenszins gelegen in eenig verschil van geloofsbelijdenis, of in het geringe onderscheid der liturgieën, bestaat veeleer eenig in het verschil van historische herinneringen. De herinneringen, den Joden tot in verre geslachten bijgebleven van hunne betrekking tot het Spaansche Schiereiland, zullen ons blijken van een zoo bijzonderen aart te zijn, dat het niet verwonderen kan, indien deze Sephardim ten allen tijde èn onder elkander èn van buiten af als de adel van het verstrooide Israël beschouwd zijn. Nog minder zal het bevreemden, dat zy de taal van dat land hunner glansrijkste vreemdelingschap van geslacht tot geslacht in dagelijksch gebruik behouden hebben. Over een aanmerkelijk gedeelte der beschaafde wereld vindt men Joden aan welke de Schriften des Ouden Testaments in het oude Spaansch even gemeenzaam, en vaak gemeenzamer, als in het Hebreeuwsch zelve zijn. In het Spaansch schreef en dichtte nog lang de afstammeling van het Spaansche Jodendom in Italië, Nederland, Engeland. De Israëliet van die afkomst gebruikte en hoorde, nog tot in de eerste jaren dezer eeuw, zoowel het Portugeesch als het Spaansch in den huisselijken kring en dagelijkschen omgang; — by de prediking in

de Synagoge zoowel als by het beheer der Gemeente; — in zijne briefwisseling het zij by plechtige gelegenheden, het zij tot behandeling van zaken, en in het houden zijner boeken. Spanje en Portugal bleven voor den van daar verbannen Israëliet, wat eenigermate Frankrijk werd voor de om des geloofs wille door LODEWIJK XIV verdrevene Hugenooten. Ja, de gedachtenis van het Spaansche Schiereiland is ook nog voor den Israëliet, zich van die afkomst bewust, eene herinnering ontzachlijk maar verheffend, eene gewaarwording somber maar grootsch.

Inderdaad is de betrekking tusschen het Israël der verstrooijing en de koninkrijken van het Spaansche Schiereiland eene geheel eenige in de geschiedenis van Israël en de Volken. Men zou den in zoo vele opzichten merkwaardigen grond in dit opzicht kunnen vergelijken met den plek, waarover GIDEONS vlies was uitgestrekt en dien onderscheidde van heel den bodem rondom. Maatschappelijke toestanden, nationale bloei en ontwikkeling, — alles is by de Joden van Spanje en Portugal iets geheel anders dan hetgeen wy tot hiertoe in de landen, by name van het Christelijk Europa en in de tijden der middeleeuwen gezien hebben. Niet alzoo evenwel, als of de Joden in dit hun tweede vaderland ten eenenmale vrij zouden geweest zijn van den ban, die sints de Messiasverwerping op hunne vreemdelingschap drukt! Ook aldaar meldt ons de geschiedenis verdrukkingen, vervolgingen, eindelijk algeheele uitwerping, mitsgaders de gewone beschuldigingen, en wat daartoe te recht en te onrecht aanleiding gaf. Maar behalve dat zelfs de verdrukking en vervolging in die gewesten, by alle hevigheid anders, toch iets edeler, iets oneindig minder krenkend dan elders aanbiedt, zoo levert de geschiedenis der Joden aldaar verschijnselen op, elders naauwlijks van verre gekend of schier mogelijk geacht. Wy willen dat byzonder karakter van de lotgevallen en toestanden der Joden in Spanje en Portugal aanduiden, allereerst, met de woorden van een hedendaagsch Geschiedschrijver, diep vertrouwd met de aangelegenheden van eerstgemeld Rijk en met de tijden die daarin voor Israël belangrijkst en beslissendst zijn geweest.

„Het merkwaardig volk, hetwelk zijne eigenaartige éénheid onder de duizenden afdeelingen, waarin het als verbrokkeld ligt, altijd behouden heeft, genoot in geen ander deel van Europa een dergelijk aanzien als in Spanje. Reeds onder de West-Gothen steeg hun

vermogen en invloed zeer hoog. Onder de Arabieren bracht de gemeenschaplijke Oostersche afkomst een soort van gelijkheid en van gemeenschap in streven te weeg. De Joden, onder deze gunstige omstandigheden, verkregen niet blootelijk schatten, maar bekleedden ook de hoogste Staatswaardigheden en maakten groote vorderingen in onderscheidene vakken van wetenschap en letterkunde. Hunne scholen te Cordua, Toledo, Barcelona, Granada, waren rijk in kweekelingen, die met de Arabieren wedijverden in het onderhouden van den fakkel der geleerdheid te midden van de diepe duisternis der middeleeuwen. Hoedanig men ook moge oordeelen van hunne speculative wijsbegeerte, men kan hun met geene billijkheid een aanzienlijk deel in praktische en ondervindelijke kennis ontzeggen. Zy waren wakkere reizigers in alle deelen der toen bekende wereld, en ook voor later tijd zijn hunne beschrijvingen van groot nut geweest, terwijl hunne reizen zelven de artsenijkunde vermeerderden met belangrijke voortbrengsels uit het Oosten. De Geneeskunst was schier uitsluitend in hunne handen. In wis- en sterrekunde brachten zy het ver. In de beoefening der schoone letteren herleefde by hen de vroegere heerlijkheid der Hebreeuwsche poëzy. Een soort van gouden leeftijd der latere Joodsche litteratuur was de tiende, elfde, twaalfde en dertiende eeuw in Spanje. Het schijnt als of de oude Castilianen van dat tijdperk aan de Joden een deel van de hoogachting hebben toegedragen, die hun afgeperst was door de groote beschaving der Arabieren in dat rijk. Wy vinden er voorname Joden aan de hoven der Christenvorsten, hunne geldmiddelen of hunne studiën bestierende of hen bystaande als geneesheeren. — Hoog was de trap van beschaving en staatkundigen invloed, dien zy, niettegenstaande de opwelling van tijd tot tijd van volksvooroordeelen, hier bereikten. — De nieuwe Christenen of bekeerden (Conversos) werden veelal tot hooge kerkelijke waardigheden geroepen, die zy met den roem van naauwgezetheid en geleerdheid bekleedden [1]."

Wy zullen de juistheid dezer algemeene opmerking gerechtvaardigd wedervinden in de byzonderheden, tot welker opteekening uit zeer onderscheidene vakken van der Joden werkzaamheid en betrekkingen in Spanje en Portugal de afdeeling, die wy intraden, bestemd werd.

[1] PRESCOTT, *History of the Reign of Ferdinand and Isabella the Catholic*, P. I. Ch. 7. Verg. JOST, *Geschichte der Israëliten*, VI. 75, 76, 110, 124, 216, 217, 290.

Eerst evenwel doet zich eene belangrijke vraag op omtrent de grondoorzaak van zoo groot een verschil tusschen het lot der Joden in die gewesten, en al wat wy overal elders in Europa bevonden hebben hun deel te zijn geweest. Behalve hetgeen daaromtrent de gebeurtenissen zelve, in hun verband beschouwd, ter opheldering zullen leveren, kunnen wellicht reeds dadelijk een tweetal byzonderheden over de voorgestelde vraag licht doen opgaan; het zijn: de eigenaartige gesteldheid en aanleg van het gewest, en de hooge oudheid van der Joden vestiging in hetzelve.

Tusschen Israël en Spanje laat zich eene merkwaardige overeenkomst waarnemen. Men heeft te recht gezegd, dat Israël in het land zijner Vaderen als op de grenzen stond van het Oosten en van het Westen. Palestina, ongetwijfeld, behoort beide door zijne ligging en door de zeden zijner bevolking tot het Oosten; toch had van ouds reeds Israël als ware het zijn aangezicht gekeerd naar het Westen, en leverde trekken op, in meer dan éénerlei opzicht, van een Europeesch karakter [1]. En nu, in omgekeerde rede kan hetzelfde gezegd worden van het Spaansche Schiereiland. Door zijne ligging den overgang makende van Africa tot Europe, schijnt het nog veel meer, door de afkomst van een groot gedeelte zijner bevolkingen, te behooren tot Asië [2]. De taal inzonderheid draagt hier sints eeuwen dat karakter van Oostersche deels grootschheid deels gezwollenheid, hetwelk de verzen kleurt zoo van LUCANUS reeds en SENECA, als van LOPE DE VEGA en ERCILLA, en nog in onzen leeftijd doorstraalde in menig woord uit den strijd met NAPOLEON, of in den kamp tusschen Carlisten en Christinos. Nevens de Celtiberische kern der bewoners van dat merkwaardig land, zijn in de bevolking allerlei Oostersche elementen al van zeer vroegen tijd opgenomen. Phenicische volkplantingen waren lang vóór de heerschappy van Romeinen of Carthagers vooral op de kusten talrijk. Wel brachten de Gothen nevens andere over de Pyreneën ingedrongen volken een

---

[1] BRÄM, *Description de la Terre Sainte*, p. 9.

[2] Een onzer Dichters noemde Spanje,

> Dat Westersch land, van Oostervuur bedeeld,
> Waar 't schoonste schoon van beide hemelstreken
> Zich zamenmengt en door elkander speelt.
>
> BEETS.

nieuw, hoogst krachtig Noordsch bestanddeel in die gewesten over. Zy waren er (het blijkt reeds uit den titel hunner Vorsten: Koningen, niet van Spanje maar, der Gothen), zy waren er eer gelegerd in sommige opzichten dan gevestigd. Een nieuwe toevoer van Oostersche bevolking stroomde eerlang die gewesten toe, als (in het begin der achtste eeuw) de Saracenen in Europa tot over de Pyreneeën doordrongen, en zich zegevierend vestigden in het Schiereiland, dat sedert door de Christenen voet voor voet, en niet dan na verloop van eeuwen in zijn geheel, heroverd geworden is.

Behalve dan nu deze oud-Hesperische, Phenicische, Arabische en Moorsche inwoners, heeft nog een ander uit het Oosten afkomstig of voortvluchtig volk een beduidend deel en een nog beduidender invloed in het Spaansche Schiereiland reeds vroegtijdig kunnen hebben. De aankomst van Joden aldaar wordt beide door Christelijke en Joodsche Schrijvers tot eene zeer oude dagteekening opgevoerd. Om niet te spreken van de gissing, dat reeds Koning SALOMO Israëlitische volkplantingen en ambtenaren in Spanje (volgens dat gevoelen het Tarsis der Schrift) zal gehad hebben, zoo wijst van vele kanten de overlevering op eene vestiging van Joden onmiddelijk reeds na de verwoesting van den eersten Tempel. Die overlevering op allerlei onderscheidene wijzen door Spaansche Geschiedschrijvers en Rabbijnsche Geleerden voorgedragen en opgesierd, komt by beiden daarop neder, dat het zij by gelegenheid van een (vermeenden) krijgstocht van NEBUCADNEZAR, het zij niet veel later althands dan de leeftijd van dien Vorst, talrijke geslachten, bepaaldelijk uit den stam van Juda en het huis van DAVID afkomstig, zich in Spanje zullen hebben nedergezet, steden aldaar gebouwd, en die steden naar plaatsen of andere herinneringen uit hun Oostersch vaderland eenen naam gegeven [1]. De Legende der Spaansch- en Portugeesch-Roomsche kerken voegt daarby, dat een der JACOBUSSEN (S. YAGO, te Compostella sedert hoog gevierd) het Evangelie in die gewesten niet

---

[1] Men denke, behalve de reeds (bladz. 29) genoemde, ook nog aan de volgende namen, het zij van plaatsen of van geslachten, waarin de verwantschap tusschen den Hebreeuwschen en den Spaanschen of Portugeeschen klank onmiskenbaar is: *Yepes* (Joppe), *Tavora* (Thabor), *Avila* (Abila), *Gaona* (Gaon), *Correa* (Core), *Zacuto* (Zachuth); voorts *Meneses*, *Çalatayud*, *Geremias*, *Salema*, *Curiel*, *Bazan* en vele anderen.

onder vele teekenen zal verkondigd hebben, met dat gevolg, dat elen der toen alreeds sedert eeuwen aldaar gevestigde en voortgelante Israëlieten het Christendom zullen hebben omhelsd, en de ern gevormd dier Christelijke Catholieke kerk in het Schiereiland, aarvan by het Aartsbisdom van Brega (in Portugal) het Primaat edert is verbleven. De Joden zelve, te weten die van Toledo, na e herovering dier stad op de Saracenen door Koning ALFONSUS VI) van Leon en (I) van Castilië, vertoonden, zegt men, dien 'orst een Hebreeuwschen Brief, die door hunne voorouders, reeds edert CYRUS (dus luidt de overlevering weder eenigszins anders ier) in Spanje gevestigd, aan de Overpriesters en Schriftgeleerden e Jerusalem geschreven zal zijn geweest, om veeleer de erkenning an de veroordeeling van den Propheet van Nazareth aan te raden. Dezen Brief, waarvan overigens taal en inhoud om strijd de blijkare onechtheid by ieder regel doen uitkomen, zal de Koning welvillend aangenomen hebben, en in het Archief der stad Toledo doen laatsen. Hy is sedert meermalen afgeschreven en door onderscheidene Schrijvers over Spaansche of Joodsche zaken overgenomen [1]. Anderen eweerden ten overvloede, dat de Brief aan de Hebreën oorspronkijk aan de Joden van Zamora zal zijn gericht geweest!

Men gevoelt hoe licht het eene betere oordeelkunde op het gebied ler geschiedenis, zoo by de Joden als in Spanje zelve, gevallen noet zijn, dergelijke vertellingen naar 't gebied der Legende te loen verwijzen. Niet alles, intusschen, wat eene, hoe fabelachtig ook anders opgesierde, Legende onder het volk verspreid heeft, is laarom nog zoo geheel en volstrekt en in elke zijner byzonderheden verwerpelijk. De inkleeding, vooral, kan met volle recht voor louter lichting en dwaasheid verklaard worden, zonder dat daardoor de hoofdzaak zelve behoeft te vervallen. Voor de hoofdzaak hier (het eenvoudige feit, dat zich de Joden in Spanje bevonden hebben lang vóór de verwoesting van den tweeden Tempel) pleiten omstandigheden, die, althands vereenigd, een belangrijk getuigenis uitmaken. Wy rekenen hiertoe allereerst de reeds opgemerkte byzonderheid der Joodsche namen van zoo vele oorden en steden in Spanje, die het willekeurig zoude zijn, voor het minst allen aan een Arabischen

[1] Men zie den Brief in het Spaansch en in het Latijn bij WOLF in zijne *Bibliotheca Rabbinica*, II. 1171—1174; in het Spaansch alleen, by SOUTHEY in zijne aanteekeningen op den *Rodrigo*, D. I. (in de Nederduitsche overzetting van Vrouwe K. W. BILDERDYK, bl. 170, 171) en anderen.

of Phenicischen oorsprong toe te schrijven. Gelijke aanmerking verdient, in verband met andere, de (minder algemeen bekende) byzonderheid, dat de namen van PHILIPS, ALEXANDER, MARCUS en dergelijke, die by de Joden natuurlijk eerst sints de dagen der Grieksche en Romeinsche heerschappy in zwang zijn geraakt, by den Israëliet van Spaansche en Portugeesche afkomst, althands als Joodsche voornaam, niet gevonden wordt; waaruit niet zonder grond is afgeleid, dat hunne vaderen zich reeds niet meer in Palestina moeten bevonden hebben toen dat land met Grieken en Romeinen in onmiddelijke aanraking kwam. Dat voorts, tijdens de intrede van het Evangelie in de wereld, zich reeds Joden en Joodsche Synagogen in Spanje bevonden, wordt door de plaats in den Brief van PAULUS aan de Romeinen (XV: 24, 28) waarschijnlijk gemaakt, alwaar de Apostel zijn voornemen herhaaldelijk uitdrukt om ook Spanje te bezoeken. Daar het bekend is hoe deze Godsgezant gewoon was zijnen weg tot de Heidenen te nemen door de Synagogen, en overal zoo veel mogelijk te beginnen met den Jood, daarna tot den Heiden te gaan, zoo is ook dit wederom wel een wenk ter bevestiging der by Joden en Christenen zoo langen tijd voortgeplante overlevering. Nog heeft men eene vroegtijdige doorgaande betrekking tusschen het Joodsche land en Spanje meenen aangeduid te zien in het bericht, dat by JOSEPHUS gevonden wordt, der verbanning van HERODES ANTIPAS juist naar dat laatstgenoemde gewest [1]. Men vindt eindelijk hier en daar aangeteekend, dat Keizer HADRIANUS na de demping van den opstand onder BAR COCHBA een aanmerkelijk getal van in dien krijg het zij gevangene of ontkomene Joden zich insgelijks in het Spaansche Schiereiland zal hebben laten vestigen.

Wat van dit alles ook met meerdere of mindere waarschijnlijkheid zij aan te nemen, zoo veel is ook door degenen, die eene bepaalde vestiging van Joden in Spanje reeds tijdens NEBUCADNEZAR of CYRUS tegenspreken, algemeen genoeg aangenomen, dat der Joden aankomst in de deelen van Spanje, niet op eens maar allengs, vroegtijdig was, en het zij dan uit Alexandrië en Cyrene, uit Palestina, of uit het dieper gelegene Asië, vóór het tijdvak der keizerlijke regering te Rome begonnen moet zijn.

In de geschiedenis intusschen dier vroege vestiging der Joden in

---

[1] JOSEPHUS, *de B. J.* II. 9. § 6.

Spanje, welke niet alleen in geschrevene kronijken, maar in de overleveringen des volks beide onder Joden en Christenen van die landen wortel schoot, vereischt nog ééne byzonderheid eenige toelichting. Het is de afstamming, op welke die aloude Joodsche geslachten in het Spaansche Schiereiland roemen, uit het huis van DAVID. Dat deze beweering zich wel uit geene onmiddelijke historische getuigenissen laat bewijzen, spreekt van zelve. Israël, het volk van ouds der genealogiën zoo lang het zijn eigen land bewoonde, heeft zijne geslachtslijsten wel niet van daar voortgezet in de lange eeuwen zijner algeheele verstrooijing. Hetgeen door onderscheidene geslachten in Babylonië [1] en Spanje in het byzonder, zoowel als door de Spaansch-Joodsche natie meer in het algemeen, omtrent die koninklijke afstamming beweerd is, behoort enkel tot het gebied der overlevering. Ten onrechte evenwel heeft men dergelijke overlevering veelal beschouwd als in strijd met het Evangelie, als of met de vervulling der prophecyen in den Zone DAVIDS by uitnemendheid, de uitsterving aller overige takken van het koninklijk huis eenigermate verbonden zou zijn. Integendeel! even weinig als het volk der Joden te niet gegaan is, maar veel meer in stand is gebleven, ook na dat het den Zaligmaker der wereld naar den vleesche heeft voortgebracht en Hem gekruisigd, even weinig volgt de geheele ondergang van al wat van DAVID verder gesproten geweest is, uit de geboorte van den hoog geloofden Spruit uit JESSE in de volheid der tijden. De Oud-Testamentische prophecy schijnt, juist omgekeerd, de voortduring van dat geslacht aan te duiden tot op den grooten dag der toebrenging van heel Israël tot de kennis en aanbidding van zijn Messias en Heer. Ter plaatse, alwaar door den Propheet deze laatste volheerlijke gebeurtenis voorzegd is, wordt tevens alleruitdrukkelijkst het byzonder deel van het geslacht van DAVID aan de nationale boete en bekeering te kennen gegeven [2]. Geen

---

[1] Bladz. 93 boven.

[2] Zach. XII: 10—14, op welke plaats hoogst opmerkelijk de verklaring is van VAN DER PALM: »Men ziet zich door onoverkomelijke zwarigheden omringd, indien men de verklaring verwerpt, die het Nieuwe Testament (Joh. XIX: 37 en Openb. 1: 7) van de plaats geeft. Neemt men daarentegen deze aan, dan heeft de voorzegging weinig of geene duisterheid, en levert ons een treffend tafereel van den rouw, dien de Joodsche natie eens bedrijven zal over den gruwel aan JESUS gepleegd, wanneer zij Hem voor den Messias zullen erkennen; een tijdperk, waarmeê de roem van hun herstelden staat steeds op het naauwst wordt verbonden."

wonder, dat dan ook onder de Joden der verstrooijing de instandhouding van het geslacht van DAVID steeds geloofd en met toepassing op byzondere oorden en familiën vastgehouden is.

Het ontbreken van berichten en byzonderheden omtrent deze vroegste Joodsche bewoners van het Spaansche Schiereiland by Romeinsche of andere oude Schrijvers zal wel niemand verwonderen, die weet hoe schaarsch in de Heidensche geschiedboeken de melding van Joden is, het zij in de landen verspreid, het zij zelfs in Palestina gevestigd. Het is de kerkelijke Oudheid, die ons ook wederom in Spanje omtrent het bestaan en de wijze van bestaan der Joden de eerste zekere en bestemde narichten geeft. Het Concilie van Eliberis (het sints geheel verwoeste Elvira in Granada), gehouden ten jare 305, en alzoo een twintigtal jaren vóór de onderwerping van den Romeinschen Keizer en zijn rijk aan het Evangelie, bevat bepalingen omtrent de betrekking tusschen Joden en Christenen, die over den toestand en de gebruiken van eerstgenoemden een aanmerkelijk licht verspreiden. Den geloovigen wordt daarby verboden de vruchten hunner akkers door de Joden te laten zegenen, hetgeen te verstaan schijnt van de bekende Joodsche gewoonte om over de onderscheidene voortbrengsels van den grond by het gebruik der eerstelingen telken jare een zegen uit te spreken [1]. Dien zegen dan nu, het zij by gelegenheid van maaltijden of wel op den bodem zelven door Joden uitgesproken, begreep men van de zijde der Catholieke Geestelijkheid nevens de openbare Christelijke dankgebeden voor den oogst, niet bestaanbaar te zijn. Verder verbood datzelfde Concilie de Christenen met de Joden te spijzigen, ook dit om dezelfde reden van bezwaar tegen den Joodschen zegen, of wel, als sommigen zeggen, by wijze van wedervergelding, omdat de Joden zich van het zameneten met of liever by niet-Joden onthielden. Anders wordt in de besluiten van het Concilie te Elvira niets ten nadeele der Joden gezegd. Van woeker, welken het noodig acht den Geestelijken te verbieden, geen schijn of schaduw nog als van de

[1] Of wel misschien van de plechtige gebeden, die nog heden ten dage tot de liturgie van den grooten Hoschanna-dag in het Loofhuttenfeest behooren, om eenen zegen over allerlei veld- en boomvruchten, elk in het byzonder.

zijde der Joden gepleegd. Evenmin is hier nog sprake van het verbieden van gemengde huwelijken.

Men ziet, dat de Catholieke kerk in Spanje tijdens dat Concilie nog in hare kindschheid is, — de Joden daarentegen, gelijk ook van elders blijkt, reeds talrijk en machtig. Geheel anders luiden eerlang de besluiten der Conciliën, bepaaldelijk die te Toledo gehouden in den loop der zevende eeuw. Kerkelijke- en Staats-wetten werkten òf te zamen òf op elkander ten sterkste in, om der Joden Godsdienst, kon het zijn, uit te roeien, van het oogenblik af, dat Koning RECCAREDS afzweering van de Ariaansche dwaling heel Spanje voor goed aan de Kerk van Rome en onder hare Bisschoppen bracht (a⁰ 601). Tot zoo lang (wy deden het by vroegere gelegenheid [1] reeds opmerken) waren de West-Gothen in Spanje evenzeer als de Ooster-Gothen in Italië den Joden eerder gunstig geweest. Maar van nu aan wedijveren Geestelijken en Gothische Vorsten in het vaststellen van wetten en bepalingen tegen de Joden, die men met recht even ongerijmd als barbaarsch heeft genoemd. Geheel in den geest der verordeningen van Keizer JUSTINIANUS in het Oosten op dit punt [2], wordt der verfoeilijke secte niet alleen alle macht of rechtsoefening over Christenen ontnomen en het huwen met Christenen ontzegd, maar ook verboden, hunne huwelijken onder elkander, hunnen sabbath, hunne feesten, hun Paaschfeest inzonderheid, te vieren, of hunne kinderen te besnijden. Men dringt hun vervolgens den doop op met geweld, ja, gebiedt hen zwijnenvleesch te eten. Het is als ware het een voorspel van het stelsel der Inquisitie acht eeuwen later in diezelfde gewesten. Voorts onder de West-Gothische Catholieke Koningen, even als later onder FERDINAND en ISABELLA, afkeer alleen tegen de Godsdienst, niet als elders ook tegen het geslacht der Joden! De Israëliet, tot het Christendom oprechtelijk overgegaan, wordt van ouds volgens de West-Gothische wetten in den adel opgenomen en op allerlei wijzen bevoorrecht (a⁰ 693). [3]

---

[1] Bladz. 104 boven. [2] Bladz. 90, 91 boven.

[3] MARIANA, *de rebus Hispaniae*, VI. 18. »Judaei, qui sincero animo Christiana sacra amplecterentur nobilitate atque vectigalium immunitate donati." — Men zie deze wet nog in het jaar 1404 op merkwaardige wijze

Tegen de ongedoopte of met geweld gedoopte Joden maakte juist de hevigheid der verordeningen hare uitvoering onmogelijk. Van daar die herhalingen telkens van wetten en besluiten, waarvan de onmacht zich met der daad openbaarde in de toepassing. De zevende eeuw onzer jaartelling leverde in dit opzicht eene voorbeeldelooze afwisseling van wreedheid en weifeling op. Onder SISEBUT (612—617) worden de Joden, op straf van allerlei mishandeling en van uitdrijving, by duizenden genoodzaakt het Christendom te omhelzen. Onder SISENAND (a° 631) besluit het vierde Concilie van Tolédo in een tegenovergestelden zin, den conscientiedwang voor het vervolg afschaffende, doch zonder op het reeds vroeger ten uitvoer gebrachte terug te komen. CHINTILA (a° 636), even als zijn voorganger SISEBUT gezind, verbant de Joden uit geheel het rijk. Wy vinden hen evenwel in grooten getale aldaar terug onder WAMBA (a° 672), straks onder ERVIG (a° 680) op nieuw vervolgd, eindelijk onder EGIZA (a° 694), ter zake van eene zamenspanning met Joden en Saracenen in Africa, ten lande uitgebannen. Later roept hen WITIZA (a° 700) terug, en overlaadt hen met gunsten. Een hevige burgeroorlog, waarby WITIZA de kroon en het leven verliest, brengt RODERIK (RODRIGO) op den troon, die weinige jaren daarna (a° 711) in den vermaarden slag van Xeres de la Frontera op zijne beurt, met geheel het rijk der Gothen, plaats maakt voor de heerschappy der Saracenen in het Schiereiland.

Men heeft de Joden beschuldigd van begunstiging en medewerking by de verovering van Spanje door de Arabische wapenen. Na hetgeen zy in de laatste eeuw onder de Gothische Vorsten en Catholieke Geestelijken geleden hadden, kan evenmin de werkelijkheid als het vermoeden eener zamenspanning tusschen Israël en Ismaël bevreemden. Zy wordt zelfs waarschijnlijk by de vergelijking met hetgeen inderdaad

---

toegepast, by denzelfden Historieschrijver, t. a. p. XIX : 12. Omstreeks twee eeuwen later, onder de regering van PHILIPS II, schreef FR. JUAN BENITO GUARDIOLA in zijn *Tratado de la nobleza de Espana* (a° 1591), met bepaalde toepassing op de Joden: »Los convertidos a nuestra santa fè Catolica, que eran antes nobles segun su ley o setta, ritienen la nobleza de su linage, y no solo la ritienen mas aún la acrecientan," etc. Verg. de merkwaardige bijzonderheden bij Mariana XXII pag. 40 en 41 en bepaaldelijk het decreet van Paus Nicolaas.

onder de regering van EGIZA had plaats gevonden. Hoe het zij, voor de Joden van Spanje was de inval en vestiging der Saracenen eene gebeurtenis even beslissend en in de meeste opzichten gewenscht en gunstig, als in het geheel de invloed der Arabische heerschappy op Spanje, en ten deele op geheel het Christelijk Europa, beduidend geweest is.

Men weet hoe spoedig het Kalifaat der Ommajaden in Zuidelijk-Spanje dat der Abassiden in Asië, waarvan het zich had losgemaakt en waartegen het vijandig overstond, in bloei en grootheid van allerlei aart op zij streefde. De geschiedverhalen dier tijden vloeien over van beschrijvingen der heerlijkheid, waartoe inzonderheid de vijftigjarige regering van ABDERRAMAN III. (912—961) de Arabische heerschappy in het Spaansche Schiereiland opvoerde; toen in de omstreken van den Guadalquivir niet minder dan twaalf duizend steden, dorpen, vlekken of sterkten zullen geteld zijn, — in Cordua, den hoofdzetel van het rijk, twee maal honderd duizend huizen, zes honderd moskeeën, vijftig hospitalen, tachtig openbare scholen, negen honderd openbare badplaatsen, — terwijl alom fabrieken en allerlei nijverheid, handel en allerlei welvaart, wedijverden met kunsten en wetenschappen, door den edelaartigen en overal vereerden Vorst gekweekt en beschermd.

In dien voorbeeldeloozen (zij het dan ook in de opgave met cijfers meermalen ietwat overdreven) bloei en glans der Arabieren in Spanje hadden de Joden een beduidend deel. Cordua was langen tijd het middelpunt ook van Joodsche geleerdheid en beschaving. Eerlang was het Arabisch nevens het Hebreeuwsch de spreek- en schrijftaal geworden dier Joden, die nog heden ten dage in Spanje en Portugal geroemd worden als de vroegste voorgangers der Christenen op het gebied van allerlei wetenschappen, en van welke in dien zin wel te recht door iemand gezegd is, dat er voor Israël geene middeleeuwen hebben bestaan.

In staatkundige betrekking was de heerschappy der Arabieren in het Spaansche Schiereiland den Joden insgelijks alles behalve drukkend of ongunstig. Wel zag de belijder van den Islam met gelijke minachting op den Christen en op den Jood van Godsdienst neder. Vervolging om der Godsdienst wille lag, althands sints de vestiging zijner wereldheerschappy, in zijne richting niet rechtstreeks. Zelden hebben dan ook in het Spaansche Schiereiland de Joden verdrukking geleden van de Arabische heerschers, ten zij naar

eenige byzondere aanleiding of onder buitengewone omstandigheden; als wanneer, onder anderen, ten jare 1064 JOSEPH, zoon van SAMUEL HALLEVY, de wet van MOSES onder de Mohammedanen zal gepoogd hebben te doen veld winnen en deswege met honderden zijner geloofsgenooten in Granada werd ter dood gebracht; of wel ten jare 1160 de nieuwe dynastie der Almohaden uit Africa aan Joden en Chistenen in Andalusië den Islam met geweld zocht op te leggen. Doch deze en dergelijke vervolgingen waren meestal voorbygaande en by enkele plaatsen bepaald. Eerlang herbloeiden onder dienzelfden stam der Almohaden, even als vroeger onder dien der Ommajaden, wetenschap en letterkunde zoowel Joodsche als Arabische. Van den beginne, en later doorgaans, hadden de Joden by de Mohammedaansche Vorsten in Spanje meestal bescherming, dikwerf gunst en invloed gevonden. De even herdachte ABDERRAMAN III. hield R. CHASDAI BEN ISAAK, zoon van R. ISAAK BEN CHASDAI, een der vroegste Spaansch-Hebreeuwsche Dichters, aan zijn hof in eere. AL HAKEM (a⁰ 975) begunstigde de Joden en hunne Geleerden, nam hunne voornaamste schriften in zijne boekery op, en liet den Talmud in het Arabisch overzetten. Het zelfde voetspoor zoo ten aanzien van geleerdheid en wetenschap in het algemeen, als met toepassing op die der Joden, betrad de als Veldheor en Staatsman evenzeer beroemde AL MANZOR MOHAMMED BEN ABI AMER te Cordua in het laatst der tiende en het begin der elfde eeuw. De Joden, voor het overige, waren in deze Arabische rijken zelden geldhandelaars, meermalen kooplieden in het groot op onderscheidene landen van het Oosten, ook wel rentmeesters der Kalifen, maar voor het meest Geneesheeren, Wijsgeeren, Dichters, Theologen, en in het geheel Geleerden.

De geschiedenis der Joden in de Christen-koninkrijken van het Spaansche Schiereiland levert minder rustige tijden, maar nog ruim zoo belangrijke byzonderheden op. Bij menigten verplaatsten zich de Joodsche ingezetenen in de elfde en twaalfde eeuw uit de zuidelijke deelen van Spanje naar de deelen van Castilië, alwaar zy dus wel geen ongunstig onthaal moeten hebben te gemoet gezien. Derwaarts brachten zy dan steeds meer en meer hunne zucht voor wetenschap en geleerdheid over. Hunne Scholen en Synagogen breidden zich uit zoo in bloei als in aantal. Voor landbouw en nijverheid waren hunne diensten onmisbaar. De handel kwam en bleef geheel en al in hunne

handen, zoodat nog onder Keizer KAREL V. hunne wel bekende, ofschoon destijds onder den naam van nieuwe Christenen zich schuilende afstammelingen konden zeggen, dat „zy met eere den geheelen koophandel der Spaansche koninkrijken dreven." Aan de hoven der Koningen bekleedden zy posten van vertrouwen en aanzien. Van rechtswege, inderdaad, behoorden zy onmiddelijk en uitsluitend den Koning toe, even als de Joden in Duitschland den Keizer; doch met wat onderscheid in de toepassing! Hoofdgelden werden door de talrijke gemeenten opgebracht, die de koninklijke schatkist niet weinig verrijkten, of Infanten, Grooten, of Kerken gedeeltelijk ten geschenke werden gemaakt; maar voor het overige bestonden de Joden hier als natie op zich zelve, met eigen rechtsgebied in het burgerlijke en (althands tot op het laatst der veertiende eeuw) ook in het lijfstraflijke. Even als in vroeger eeuwen in het Oosten onder den Resch-Glutha, zoo stonden zy hier onder het gezag van den Rabbino-Mayor, een Israëliet voor het meest by het hof in aanzien, die door den Koning tot dat ampt benoemd werd, in des Konings naam recht sprak, en zijne uitspraken, die slechts de Koning vernietigen kon, met het koninklijke wapen verzegelde. Hij trok het land door, om kennis te nemen van de zaken en belangen der Joden, en rekenschap te ontfangen van het beheer der inkomsten der onderscheidene Synagogen. Onder hem of tot zijne dienst en beschikking waren gesteld een Plaatsvervanger, een Kanselier, een Schrijver en nog andere beampten. Rabbijnen of Rechters ter eerste en tweede instantie in onderscheidene steden of districten van het koninkrijk waren aan dezen Rabbino-Mayor ondergeschikt, op wien men zich dan in het hoogste ressort beriep. (Op die wijze althands ging het toe in Portugal, dat even als Castilië zijn bijzonder Hoofd der gevangenschap had). De titel van Don, die anders in de middeleeuwen niet licht gegeven werd dan aan den hoogen adel, wordt aan dezen en aan andere Joden van aanzien niet slechts in onderlinge betrekking tot elkander, maar ook in openbare stukken en handelingen met de Regering, zoowel als in de kronijken der oude Schrijvers, gegeven. Allerlei ampten stonden veelal voor hen open, en men vindt hen ook meermalen in krijgsdienst. Een merkwaardig voorbeeld van dit laatste vindt men in de Arabische gedenkteekenen, waaruit de geleerde Don JOSE ANTONIO CONDE zijne Geschiedenis van de heerschappy der Saracenen in

Spanje heeft zamengesteld [1]. Koning ALFONSUS VI. (a° 1086) wordt daarin gezegd aan Koning JUZEF, het Hoofd de Almoraviden, een brief te hebben geschreven, waarin hy tot het leveren van den kort daarop gevolgden slag by Zalaca den eerstkomenden Maandag voorstelt, aangezien de Vrijdag voor de Muselmannen, de Zaturdag voor de Joden, van welke er velen in zijn leger waren, en de Zondag voor de Christenen geen geschikte dag was. De Joodsche Jaarboeken gewagen ook nog van een lid van het geslacht der JACHIAAS, die in de twaalfde eeuw een Portugeesch leger zal hebben aangevoerd [2]. Het is voorts waarschijnlijk wel een Israëliet, althands van geboorte, geweest, die Tresorier van Koningin ISABELLA (vroeger koopman), welken de Cardinaal DE MENDOZA, zelf een even beroemd krijgs- als staatsman in die dagen, der Vorstin als den Judas Machabeër van haar leger voorstelde, ter zake zijner ongemeene dapperheid betoond by het beleg van Malaga [3].

Tegenover al deze uitnemendheden en voorrechten stonden dan weder, als wy reeds te kennen gaven, verdrukkingen en vervolgingen van onderscheidene zijden. Terwijl nevens de Koningen meestal ook de groote Kroonvasallen, dikwerf zelfs de hoogere Geestelijkheid, het zij uit louter zelfbelang, het zij uit edeler beginselen, de Joden handhaafden en begunstigden, stond de stand der vrije burgers, in de Cortes vertegenwoordigd, mitsgaders de lagere Geestelijkheid, maar vooral de mindere volksklasse, opgezet voor het meest door onderscheidene monnikenorden, vijandig tegen hen over. Van de Dominicaner-orde, als bekend is, ging ten laatste de Inquisitie en de algeheele verdrijving der Joden uit. In de Cortes werd, niet te onrechte vaak, geklaagd en geijverd zoo tegen den woeker der lagere klassen onder de Joden (waarvan by name in Arragon wordt gewag gemaakt), als over knevelarijen en misbruik van macht en middelen door hooger geplaatsten. By het volk werkte veelal als

---

[1] *Historia de la dominacion de los Arabes en Espanä* (Madrid 1820), Tom. II. p. 136, 137.

[2] Deze byzonderheid, door een lid van datzelfde Joodsche geslacht in de vijftiende eeuw te boek gesteld, wordt door JOST, zonder eenige aanvoering van gronden, met een enkel woord in den Index van zijne *Geschichte der Israëliten* voor fabelachtig verklaard. Men zie het feit door eenen afstammeling zelven van dien D. Salomon Jochia verhaald, en de geloofwaardigheid gehandhaafd door Cassel in de Encyclop van Ersch en Gruber.

[3] ZURITA, *Anales de Aragon*, Lib. XX. C. 70. a° 1487.

drijfveêr tot buitensporigheden de nijd wegens der Joden aanzien en welvaart, van welke het toch by meer onpartijdigen erkend werd, dat zy de vrucht hunner schranderheid en ondervinding op het gebied van handel en Staatsbeheer waren. Naauwlijks behoefden hierby te komen de gewone beschuldigingen van ontheiliging van het Sacrament of vermoording van Christenkinderen, om de woede te doen overslaan tot dadelijkheden. Van gruwzame tooneelen van dien aart, vroeger tegen de ongedoopte Joden, later tegen hen als dusgenaamde nieuwe Christenen, heeft de geschiedenis te midden van al dien grooten voorspoed veelvuldige voorbeelden in de onderscheidene Christen-koninkrijken van het Schiereiland. Ten jare 1212 werd een algemeene Jodenmoord naar eene eenigzins gewijzigde aanleiding gedreigd in de stad Toledo. Aldaar had zich eene menigte edelen en krijgslieden vergaderd tot een bondgenootschappelijken tocht tegen den Muselman, en stond men op het punt om dien tocht op gelijke wijze in te wijden, als vroeger in Duitschland, by de kruisvaart tegen de Halve maan in het Oosten, gebeurd was. Twaalf duizend Joden zagen zich door deze vreemde legerbenden als geheime vrienden van de Saraceensche heerschappy, en in allen geval als vijanden van het Christendom, met plundering en doodslag bedreigd. Door de tusschenkomst van Koning ALFONSUS IX, om zijne groote hoedanigheden en krijgsdaden bijgenaamd de Goede en de Edele [1], werd het opzet, nadat reeds eenige bloedige gevechten tusschen de ingezetenen en de vreemden hadden plaats gehad, verder verhinderd.

Allerminst ontbrak het aan protesten en verordeningen van de zijde der Conciliën tegen elken Joodschen invloed of richting in hun voordeel. Met aandrang stond aldus ten jare 1313 de Kerkvergadering van Zamora in Leon op de handhaving en uitvoering der oude kerkelijke wetten tegen de Joden: d. i., met intrekking hunner

---

[1] In de opgave der Koningen van dien naam heerscht ten aanzien van het cijfer soms eenige verwarring by de Schrijvers. Men versta door dezen Koning, van wien straks nog eenige melding wordt gemaakt, den Koning van Castilië, vader van HENDRIK I., welke laatste door zijnen neef FERDINAND III. opgevolgd is. De vader van laatstgemelden Vorst was insgelijks een ALFONSUS IX., maar van Leon. Die van Castilië wordt soms ook wel de Achtste in plaats van de Negende geteld; omgekeerd wordt ALFONSUS de Wijze, gewoonlijk de Tiende geheeten, hier en daar de Elfde, en de vader van PEDRO den Wreede, ALFONSUS de Twaalfde in plaats van de Elfde genoemd.

privilegiën en hunne verwijdering van alle openbare ampten, verbod van omgang tusschen Joden en Christenen, — nietontfanklijkheid van het getuigenis van genen tegen dezen in rechten, — verbod aan de Joden om Christenen in hunne dienst te hebben, — verbod om in de heilige week vóór Paaschen in het openbaar te verschijnen, — bevel aan dezelven om een teeken ter onderscheiding op hunne kleederen te dragen, — verbod om de geneeskunde te oefenen, — belasting hunner grondeigendommen met tienden, — terugvoering hunner al te weidsche Synagogen tot een vroegeren toestand, — verbod om renten te nemen. Te vergeefs! alle die bepalingen strekten in het begin der veertiende eeuw in Spanje slechts om de onmacht der Geestelijken op dat punt en den grooten invloed der Joden nog veel meer te doen uitkomen. Iets meer vermochten de vorderingen der Cortes in Arragon (a^0 1212), die op de aftreding van alle Joodsche amptenaren aandrongen; doch ook dit slechts voor korten tijd. In Castilië mislukte een dergelijke poging der Cortes (te Madrid a^0 1309) ten eenenmale. Op die van Burgos (a^0 1315) werd bepaald, waarschijnlijk met geen beter gevolg, dat voortaan de ontfangers der belastingen noch Edelen, noch Geestelijken, noch Joden zouden mogen zijn.

Schier onafgebroken toonden zich de Koningen van Castilië en Arragon (en evenzeer, gelijk ons elders blijken zal, die van Portugal) den Joden by uitnemendheid gunstig gedurende de vier eeuwen, die tusschen de regering van FERDINAND I. van Castilië en die van de Catholicke Koningen, FERDINAND V. en ISABELLA, verloopen zijn. Koning FERDINAND I., die de rij opent, was tot op FERDINAND V. nagenoeg de eenige dezer Vorsten, die de Joden verdrukte. Het was by gelegenheid van een krijgstocht, ondernomen tegen den Saraceenschen Koning van Sevilla, ABULCASSEM EBN ABUD, genaamd ALMOTAMAD. De Koning van Castilië ondernam dezen oorlog (a^0 1062), toen hy reeds oud en niet ver van zijnen dood was; gelijk dan ook de vrede eerlang met den Muselman gesloten werd. Eerst evenwel was het voornemen geweest de Joodsche bevolking te vermoorden en te berooven, het zij om den krijg tegen de ongeloovigen in te wijden, het zij om zich daartoe met het vermogen der Joden te beter in staat te stellen, het zij uit weêrwraak, omdat destijds de Joodsche R. ISAAK BEN JACOB BEN BARUCH BEN ALKHALIA van Cordua een aanzienlijken post by den Koning van Sevilla vervulde en zich den Christenen byzonder vijandig had getoond. Wat de hier-

uit dan, volgens sommigen, ontstane Jodenvervolging betreft, het verdient opmerking, dat het deze reis de Geestelijkheid was, die de Joden tegen den Koning in bescherming nam, en deswege in een schrijven van Paus ALEXANDER II. hoogelijk geprezen werd.

Geheel omgekeerd was de verhouding onder eene volgende regering. ALFONSUS VI (dezelfde, die Toledo op de Saracenen heroverde) waarborgde, niettegenstaande de vertoogen daartegen van Paus GREGORIUS VII., den Joden onderscheidene belangrijke rechten, by name dat van grondbezit en dat van den toegang tot de officia nobilia (edele ampten). Men vindt by de Koningen, die over Castilië en Leon verder geregeerd hebben in de twaalfde en dertiende eeuw, geen veranderde gezindheid in dit opzicht. ALFONSUS IX. van Castilië (1158—1214), zal den Joden te gunstiger geweest zijn wegens zijne liefde voor eene dochter uit dat volk, de schoone RACHEL, die straks door eenige zamengezworene Ridders (a⁰ 1196) werd omgebracht. FERDINAND (II. van dien naam in Castilië sedert 1217, en III. van Leon sedert 1250), bygenaamd (gelijk zijn neef LODEWIJK IX. van Frankrijk) de Heilige, maakte zich onsterfelijk in de geschiedenis zoo der Christelijke kerk als der Spaansche koninkrijken, door het heroveren eerst van het wereldberoemde Cordua (a⁰ 1236), later van het rijk bevolkte Sevilla (a⁰ 1248) op den Mohammedaan. Geheel anders als die van den even genoemden Franschen Koning schijnt de gezindheid ook van dezen Castiliaanschen Vorst jegens de Joden geweest te zijn. Althands by de vermeestering van Sevilla verleende hy hun in die stad het eigendom van onderscheidene gronden, mitsgaders andere voorrechten [1]. Doch geen dier Koningen misschien betoonde den Joden van zijn rijk zoo veel onderscheiding, en wist van hunne talenten zoo veel gebruik te maken, als FERDINANDS zoon, ALFONSUS X, bijgenaamd de Wijze en de Sterrekundige (a⁰ 1252—1284). Men heeft dien Vorst wel eens verweten dat hy van de wetenschap meer werk gemaakt

[1] Ten jare 1797 werden in de koninklijke Academie van Geschiedkunde te Madrid door een harer leden uit Sevilla narichten medegedeeld omtrent de vroegste Synagogen dier stad, en onder anderen de afdrukken overgeleverd van twee zegels, het eene rond, het andere vierkant, voerende het wapen van Castilië met randschriften in Hebreeuwsche letters, waarvan het eene dus luidt: *De heilige Vergadering, Synagoge te Sevilla, die God beware, haar sterke Steun en Verlosser!* het andere alleen dezen naam voert: TODROS EL LEVI, *zoon van* SIMUEL EL LEVI (*zijne ziel rust in het Paradijs*), *zoon van* ISRAËL LEVI.

heeft dan van het bestier zijner Staten; te onrechte! behalve de overwinningen, door hem en onder zijne regering op den Muselman behaald, hebben ook zijne vele vreedzame bemoeijingen tot nut en voordeel van zijn land gestrekt. Aan hem en niet (gelijk sommigen gemeend hebben) aan zijnen vader FERDINAND III. had het de Verzameling van wetten in de landstaal te danken, wel bekend onder den naam van Las partidas. De invoering van het Spaansch in plaats van het Latijn in openbare acten bevorderde hy met alle macht; en in het geheel hebben de eerste beginselen eener eigene Spaansche letterkunde groote verplichtingen aan dien Vorst, wiens gestadige zorg het was de taal van zijn land te beschaven en te verrijken, tot welk einde hy onderscheidene schriften der Ouden, als van CICERO, VIRGILIUS, OVIDIUS, insgelijks van BOËTIUS en PRUDENTIUS, uit het Latijn in het Spaansch deed overzetten. In dienzelfden geest van bevordering der nationale taal en van weldadige verlichting zijner volken was ook het voornemen dat hy ten uitvoer bracht om den Bijbel zelven in het Castiliaansch te doen overbrengen. Het Oude Testament werd bearbeid door Joden, daartoe door den Koning aangesteld. Deze overzetting wordt door sommigen gehouden voor dezelfde, behoudens eenige verbeteringen en veranderingen, die ten jare 1553 door de Joden in Italië gedrukt, sedert onder den naam van Bijbel van Ferrara hare eigene vermaardheid verkregen heeft. Zeker in elk geval is die oude vertaling by het latere werk veelvuldig gebruikt. Niet minder dienst deden Joodsche Geleerden aan 's Konings wetenschappelijke werkzaamheden op het gebied van Wis- en Sterrekunde. Door R. ISAAC BEN SID, Voorlezer in de Synagoge van Toledo, R. SAMUEL en diens broeder R. JEHUDA BAR MOSES HACCOHEN [1], mistgaders R. ZAG, allen te Toledo insgelijks geboren of woonachtig, liet de Koning onderscheidene voor dien tijd belangrijke schriften over Astrologie, over het Astrolabium, over Mineralogie, en dergelijken, uit het Arabisch van ALI ABEN RAGEL, AVICENNA, AVERROËS en anderen, soms in het Spaansch, soms ook wel in het Latijn overbrengen. Niet alle

[1] Zeker wel dezelfde, die elders genoemd wordt JUDA (EL-COHEN) ALFAQUI (welk laatste Arabisch woord in het Spaansch dier tijden hetzelfde beteekent met het Hebreeuwsche: Haccohen (de Priester). Misschien is ook R. JUDA MOSCA, die insgelijks voorkomt als een geleerd Wiskundige en tevens Geneesheer van Koning ALFONSUS X. met R. JEHUDA HACCOHEN een en dezelfde persoon.

die overzettingen zijn later door den druk algemeen gemaakt; onderscheidene daarvan bestaan nog in handschrift ter Bibliotheek van het Escuriaal. De even genoemde en nog vele andere zoo Joodsche en Arabische als ook enkele Christen-Geleerden, ten getale alle te zamen van meer dan vijftig, werden door denzelfden Vorst gebruikt by de zamenstelling van den sterrekundigen arbeid, bekend onder den naam van Tabulae Alfonsinae, welken hy niet zonder groote kosten en met vlijtige toebrenging van eigen medewerking, als een gedenkteeken van zijne byzondere belangstelling in deze wetenschap tot stand bracht.

Onder ALFONSUS opvolgers, SANCHO IV., bygenaamd de Dappere (1284—1291), en FERDINAND IV. (1291—1312), blijft de betrekking der Joden tot het koninklijk huis onveranderd. In het Archief der groote Kerk te Toledo heeft men van uit de tijden van eerstgemelden dezer beide Vorsten een stuk gevonden betreffende de opbrengsten der Joodsche Synagogen aan de schatkist, zoo als die ten jare 1290 werden geregeld en omgeslagen. De geheele som bedraagt eene hoeveelheid van 2,100,000 oude maravedis [1], ongeveer 10,000 mark goud, bygedragen, naar men in het gros berekent, door een getal van 80,000 Israëlitische inwoners, verspreid in ongeveer zeventig steden en andere woonplaatsen in Castilië, Leon, en Murcia. Men rekent, dat een gelijk getal Israëlieten in diezelfde eeuw het koninkrijk van Arragon zal bewoond hebben, en dat aldus de geheele Joodsche bevolking van het Spaansche Schiereiland in die dagen veilig op meer dan een half millioen zielen mag geschat worden. De steden, alwaar zy talrijkst en bloeiendst was, zijn in het Zuiden (onder en gedeeltelijk vóór en tot na de heerschappy der Arabieren) Sevilla, Cordua, Granada, — in Oud- en Nieuw-Castilië Toledo, Burgos, Guadalaxara, Segovia, Avila, Leon, Palencia, Zamora, Valladolid, Calatrava, Jaën, — in Arragon en Catalonië Saragossa, Calatayud, Huesca, Tarragona, Barbastro, Barcelona, Girona, Lerida, Tortosa, — in Portugal Lissabon, Santarem, Viseu, Covilhao, Porto, Evora, Faro. In al die onderscheidene deelen van het voor Israël zoo veelzins merkwaardige Gewest vindt men in de middeleeuwen de Joden op den voet der hoogste standen, waarvan zy, tot lang nog na hunne verbanning ook uit dit

---

[1] De oude Spaansche *maravedi* staat gelijk met zeventien nieuwe *maravedis*.

hun tweede vaderland, in gewoonten, gebruiken en wijze van leven, eigenaartigheden behouden hebben, die op meer dan ééne plaats het zij den nijd het zij de verwondering van Geschiedschrijvers en bevolkingen hebben verwekt.

De bloei der Joden in Castilië en de invloed van hunne voornaamsten bereikten het toppunt onder de regeringen van ALFONSUS XI. (1312—1350) en zijnen zoon PEDRO den Wreede (1350—1369). In den raad en het vertrouwen van ALFONSUS bekleedden zijn Geneesheeren D. SAMUEL ABENHACAR, D. SAMUEL BENJAES en R. MOSES ABUDIËL eene byzondere en blijvende plaats. By name maken de geschiedboeken en vooral de kronijken der Spaansche Koningen, zoowel als de overleveringen der Joodsche Schrijvers gewag van eenen D. JOSEPH, gezegd Almoxarife of de Schatmeester, die na eenigen tijd met den Graaf van Transtamare (OSORIO) 's Konings onbepaald vertrouwen bezeten te hebben, later in den val van dien gunsteling deelde, en (a⁰ 1329) op aandrang der Cortes van het beheer der finantiën ontzet werd. De Koning moest verder beloven, geen Joodsche Ministers meer te zullen aanstellen. Eerlang evenwel moet hy ondervonden hebben, dat hy hen moeilijk missen kon, en in elk geval door geene anderen beter gediend werd. Don JOSEPH werd eerlang weder aangesteld.

ALFONSUS opvolger, Don PEDRO, overtrof nog zijnen vader in het karakter van wreedheid, dat de geschiedenis aan beide toekent, en naar hetwelk de zoon zijnen bynaam heeft onder de Koningen van Leon en Castilië. Ook deze betoonde den Joden veel gunst, ofschoon hy zijnen Tresorier van die natie, Don SAMUEL EL LEVI, ten slotte kwade vergelding deed voor de trouwe diensten, hem door dezen staatsdienaar bewezen. De oude Spaansche kronijk van Koning Don PEDRO beschrijft deze diensten op eene wijze, die de schranderheid van den Israëlitischen Finantie-minister eer aandoet, wanneer zy verhaalt, op wat wijze hy de koninklijke schatkist wist te verrijken ten nadeele eeniglijk van hebzuchtige en ontrouwe ontfangers, die hy met groote gestrengheid tot rekenschap en uitkeering verplichtte. Straks deelde ook hy het lot van zoo vele onderdanen, gunstelingen en eigen bloedverwanten des Wreedaarts. Zonder eenig bewijs van oneerlijkheid of ontrouw, en alleen, zoo het schijnt, om den verbazenden rijkdom en pracht van den gewezen gunsteling en zijne talrijke maagschap, veroordeelde de even geldgierige als bloeddorstige Koning hem (a⁰ 1360) te Sevilla tot folteringen, waaronder

hy den geest gaf.[1] Het schijnt evenwel dat de ongenade van D. SAMUEL EL LEVI zich niet veel verder dan zijne evengemelde bloedverwanten heeft uitgestrekt. Men leest althands nog van twee andere Israëliten van denzelfden (by de Joden van het Schiereiland zeer algemeenen) naam: D. SAMUEL ABEN ALHADOC, en D. SAMUEL, zoon van D. MEIR ABEN MAZA, Opziener der Synagoge, welke beide in naauwe betrekking tot het hof en de regering van Don PEDRO schijnen te hebben gestaan. Althands eene Hebreeuwsche inscriptie, nog heden gedeeltelijk leesbaar in de kerk van Nuestra Senora del Transito te Toledo, uit den tijd (a⁰ 1366) toen zy als Synagoge gebouwd en ingewijd is[2], maakt gewag van eenen SAMUEL, wien zy als een man van oorlog en van vrede met dankbare erkentenis van zijnen invloed ten goede der Joodsche natie lof geeft. Deze SAMUEL nu kan wel niet Don PEDROOS bekende Tresorier van dien naam zijn, als welke reeds, gelijk wy zagen, schier zeven jaren vóór die dagteekening ter dood is gebracht. Men heeft, om meer dan ééne reden, daarom gedacht aan den mede hier zoo even vermelden D. SAMUEL, zoon van D. MEIR. Hoe het zij, de inscriptie wijst door een cijfer, naar Hebreeuwsche wijze met letters uitgedrukt, op het zeventiende jaar der regering van Don PEDRO, aan wien wellicht de Joden van Toledo op dat oogenblik een merkwaardig blijk van getrouwheid gegeven hebben; indien namelijk, gelijk sommigen meenen, Prins HENDRIK van Transtamare (die de banier des opstands tegen den Koning had opgestoken) zich juist op dat tijdstip als overwinnaar te Toledo bevond. De getrouwheid der Joodsche bevolking aan den wreeden, maar wettigen Vorst van Castilië is in allen geval gebleken in de kloekmoedigheid, waarmede de Joden van Burgos het zij de stad, het zij het Joodsche kwartier daarin, te zijnen behoeve tegen de opstandelingen verdedigd hebben. Kort daarop overleed de Koning, in wien de echte stam der Bourgondische Koningen van Leon en Castilië eindigt. Met zijnen broeder, Prins HENDRIK, nam de basterd-Bourgondische lijn, de dynastie der Transtamares, haren aanvang.

Van den grooten invloed, den rijkdom en het aanzien der Joden in het Spanje dier dagen bestaan, elkander wederzijds versterkende,

---

[1] Zie Samuel el Levi als medegezant van Pedro van Castilië tot Pedro van Portugal, vermeld by Schäfer I 406.

[2] In 1411 werd zy den Joden ontnomen en tot eene Christelijke kerk gewijd.

getuigenissen beide van Joodschen oorsprong en van kerkelijke richting. Joodsche Schrijvers zagen in de voorrechten, welke hunne natie in die eeuwen der Spaansche geschiedenis te beurt vielen, zoo veel, dat zy er aanleiding uit namen om de prophecy van JACOB, De scepter zal van Juda niet wijken, tot dat Silo komt! in zulk een zin op dat overblijfsel van Judaas heerlijkheid in Spanje te duiden, dat zy er de Christelijke opvatting dier voorzegging mede dachten te kunnen ontduiken. Van de zijde der Christenen wordt des te meer geklaagd over eenen toestand der Joden, dusdanig gunstig en heerlijk naar de wereld, dat (gelijk de beroemde Bisschop PAULUS VAN BURGOS, zelf van afkomst Israëliet, zich er in latere dagen over uitliet) het den geloovigen niet slechts tot een groote ergernis, maar ook tot een groot gevaar was, alzoo de eenvoudigen zich lichtelijk laten overhalen tot de dwalingen dergenen, die over hen gesteld zijn [1].

Afgewisseld en voor een gedeelte gepaard met dien hoogen stand en voorrechten der Joden gingen evenwel altijd geweldenarijen van de zijde des volks, klachten en protesten van de zijde der Kerkelijke vergaderingen en der Cortes. Om dezen somtijds voor een wijl te vergenoegen werden dan de aloude en altijd op nieuw in vergetelheid rakende verordeningen tegen de Joden herinnerd en afgekondigd als het bepalen hunner woningen binnen eenen eigenen wijk, het opleggen van onderscheidingsteekenen, mitsgaders de uitsluiting van openbare ampten en allerlei maatschappelijke bedieningen. Doch deze bepalingen werkten in de toepassing te zwakker, naar mate zy naar de letter meer schenen te omvatten, en heviger dreigden. Toch werden de Joden, op aandrang der even genoemde machten in Kerk en Staat, door de Koningen, zelfs die hun het meest genegen waren, van wege hunne overmatige pracht in levenswijze wel eens bestraft, als door Koning ALFONSUS X., of werd soms

---

[1] PAULI BURGENSIS *Scrutinium Scripturarum*, P. I. D. 6. »Pro quo scire debes quod in Hispaniâ, specialiter in regnis et divitiis serenissimi domini Castellae et Legionis a magnis temporibus suadente antiquo hoste Judaei habebant magnos status, in tantum quod fidelibus in multis praeerant. Obtinebant enim in domibus regum et magnatum officia magna, per quod omnes subditi etiam fideles eos in magna habebant reverentiâ et timore, quod non in modicum scandalum seu periculum animarum cedebat fidelium. De facili enim tales consueverunt ad errores eorum qui eis praesunt moveri."

den Christenen streng verboden, gelijk door Koning ALFONSUS XI., de feesten der Joden by te wonen.

De wederstand en waarschuwing van Cortes en Conciliën tegen Joodschen invloed en daardoor bevorderde misbruiken schijnen vooral gewerkt te hebben op de Koningen van de dynastie van Transtamare. HENDRIK (II.) zelve evenwel, niettegenstaande of wellicht veeleer wegens de getrouwheid door de Joden aan den door hem bekampten en vervangenen Koning zijnen broeder betoond, stoorde zich weinig aan de klachten der Cortes van Burgos. Toen van die zijde eens gevorderd werd, dat voortaan geene Joden, als wier omgeving en raad den burgeroorlog te weeg bracht of aankweekte, by den Koning zouden toegelaten worden het zij als Staatsdienaars of als Artsen, zoo was het antwoord des nieuwen Konings, dat hy zelf wel wist wat hy in dezen te doen had. Hy bevestigde daarop de voorrechten, door zijnen vader ALFONSUS XI. aan de Joden verleend, en maakte, even als vroeger geschied was, gebruik van hunne bekwaamheden en diensten.

Zwaarder tijden kwamen over de Joden in Castilië en schier geheel Spanje onder de regering van HENDRIKS zoon en opvolger JOHAN I (1379—1390), en wederom diens opvolger en zoon HENDRIK III. bijgenaamd de Lijdende (1390—1406). De Cortes, vergaderd te Valladolid, Soria, Burgos, namen besluiten tot ontzegging aan de Joden van elk deel in het beheer van den Staat of van de finantiën. De Koning, zich beroepende op zijn onmiddelijk en uitsluitend recht van beschikking over de aangelegenheden der Joden, ging voort hen van zijne bescherming te verzekeren. Toch werd, naar aanleiding van eene zonderlinge gebeurtenis, hun althands voor eenen tijd het lijfstraflijke rechtsgebied, dat de Synagoge, als wy gezien hebben, over hare leden uitoefende, ontnomen. De kronijk van Koning JOHAN I. verhaalt uitvoerig, hoe sommige Joden, welke meenden reden van klagen te hebben tegen een hunner geloofsgenooten aan het hof, genaamd Don JOSEPH PICHON, van den Koning een mandaat wisten te verkrijgen, waarby tot hunne beschikking gesteld werd een Gerechtsdienaar (Alguazil) ten einde een doodvonnis uit te voeren. Daar de Koning van Castilië, volgens de bestaande rechten en gewoonten, meermalen dergelijke mandaten verleende ter uitvoering van de vonnissen door de Joodsche rechtbanken tegen hunne onderhoorigen geslagen, zoo gaf hy hun de gevraagde machtiging, niet wetende dat het ditmaal een der vertrouwdste dienaren van zijn over-

leden vader gold, den even gemelden PICHON. Zoo werd dan ook werkelijk het vonnis door den Alguazil op last van de Oversten der Joden uitgevoerd te Sevilla. Als de Koning het gebeurde vernam, liet hy alle degenen die middelijk of onmiddelijk daaraan schuld of deel hadden, streng vervolgen en ter dood brengen, en ontnam hy den Joden de tot hiertoe bezetene rechtspraak in het lijfstraflijke.

Onder HENDRIK III. vindt men de Joden nog steeds, als vroeger, in bedieningen, en zelfs eenen Don MEIR als Geneesheer by den Koning in aanzien en vertrouwen. Doch hevig waren onder diezelfde regering, vooral tijdens 's Vorsten minderjarigheid, de bewegingen en bloedig de tooneelen in onderscheidene steden ontstaan tegen de Joodsche bevolkingen. Te Sevilla stoof op de prediking, zoo gezegd wordt, van den Aartsbisschop de menigte woedend op, en werd met moeite door strenge maatregelen van de burgerlijke en militaire Overheid voor het oogenblik bedwongen. In het volgende jaar (1391) hernieuwden zich de bewegingen, de Jodenwijk werd aangevallen en in asch gelegd. Het voorbeeld werkte aanstekelijk op Cordua, Madrid, Toledo, in geheel Catalonië en Valencia, te Barcelona en tot op het eiland Majorca, alwaar later Koning JOHAN I van Arragon de belhamels liet ter dood brengen. Men berekent het getal der omgebrachten by deze gelegenheid op tien duizend, en dat der plaatsen, alwaar het oproer woedde, op niet minder dan zeventig. Een aantal der wreed vervolgden vluchtte naar Africa, onder dezen R. SIMON BAR ZEMACH DE ORAN, vermaard door geleerde schriften en door zijne treurliederen op de gebeurtenissen van den tijd. Anderen in den schrik van het oogenblik gingen by menigte over tot de Kerk.

De eerste jaren der regering van JOHAN II., die zijnen vader opvolgde nog een zeer jong kind zijnde (a⁰ 1406), waren den Joden op nieuw ongunstig. Een koninklijk bevel, gedagteekend van Valladolid ten jare 1412, bevatte in eene reeks van vier en twintig artikelen de meest drukkende bepalingen, die immer sedert de dagen der Catholieke West-Gothen tegen hen gemaakt waren. Even als de Saracenen moesten zy voortaan op lijfstraf hunne woningen hebben binnen een bepaald kwartier, geen omgang met Christenen, geen Christenen in hunne dienst houden, geen geneesheeren, artsenijmengers, drogisten, geen ontfangers, rentmeesters van den Staat of van byzondere personen zijn, geenerlei handwerk uitoefenen. Eigene rechters zouden zy voortaan niet meer mogen hebben, ook niet hunne eigene wetten en gebruiken behouden noch onder elkander de lasten

hunner Synagogen vaststellen, of zelfs den omslag maken van die hun opgelegd werden door den Koning. Een bepaalde kleeding, en zelfs de stof waar die uit gemaakt moest zijn, werd hun voorgeschreven; de titel van Don hun ontzegd; het koninkrijk te verlaten hun verboden. De wet was te ongerijmd, om te kunnen bestaan; de Joden te zeer machtig nog en van invloed om er zich aan te onderwerpen. Doch nog op een geheel andere wijze bleven zy onder de schier vijftigjarige regering van JOHAN II. en onder die van zijnen zoon HENDRIK IV. (1454—1474) hunne vroegere betrekkingen in den Staat behouden. By menigten in geheel Spanje, het zij ten gevolge van den niet meer dragelijken dwang, het zij door de kracht van prediking en overtuiging, als waarvan ons straks de talrijke voorbeelden zullen worden aangewezen, gedoopt, vormde zich in die dagen een geheel nieuw lichaam, als het ware, van Joodsche geslachten en personen, die sints van de oud-Christelijke bevolking tot op zekere hoogte onderscheiden werden met den naam van Conversos (nieuw bekeerden), later nieuwe Christenen. De invloed dezer Conversos zullen wy in de vijftiende eeuw eerlang ruim zoo uitgebreid en veelbeduidend zien, als die der ongedoopte of onbekeerde Joden in vroegere dagen. Men vond hen in allerlei belangrijke bedieningen in den Staat, vooral in de omgeving des Konings, onder begunstiging, almede, van JOHAN des Tweeden alles vermogenden gunsteling, Don ALVAR DE LUNA. Het vóórtrekken van deze zelfde Conversos en van Joden was, onder de regering van HENDRIK IV., meermalen een grief door zijne vijanden ingebracht tegen dien Koning, onder wiens aanhangers dan ook de groote meerderheid van dit gedeelte der Castiliaansche bevolking behoorde. Bloedige botsingen werden telkens door deze dubbele verwikkeling gedurende dat twintigjarig tijdvak te weeg gebracht, en onder anderen by gelegenheid van eenen aanval van het volk op de Joden en Conversos te Jaën, de Connestabel des Rijks D. MIGUEL LUCAS D'IRANZO, omdat hij dezen in bescherming nam, onder het hooren van de mis vermoord. De stad Cordua zag, nevens vele andere, dergelijke tooneelen van burgerkrijg ter zake van staatkundige zoowel als godsdienstige partijzucht. De Joden en Conversos in deze tijden van halve regeringloosheid in Castilië wapenden zich alom, bezoldigden krijgsvolk, of weken uit naar Palma en Sevilla. Van daar begaven zich sommigen hunner met een algemeen geachten voorganger uit hun midden, PEDRO DE HERRERA genaamd, naar

den Hertog DE MEDINA SIDONIA, met wien eene onderhandeling geopend werd, strekkende om tegen een aanzienlijke som gelds de stad en vesting van Gibraltar den Conversos toe te betrouwen en in bezit te geven. Doch het plan stuitte af op den tegenstand van het volk te Sevilla, van hetwelk by die gelegenheid de Jodenwijk wederom veel te lijden had. De eerlang na deze gebeurtenissen gevolgde glansrijke regering van Koningin ISABELLA, zuster van HENDRIK IV., met haren echtgenoot Don FERDINAND van Arragon, gaf aan alle de aangelegenheden van Castilië een geheel andere gedaante, en werd ook voor de Joden en nieuwe Christenen een tijdvak van beslissende maatregelen, waarvan het verhaal tot een later onderdeel dezer afdeeling behoort.

Van de lotgevallen der Joden en hunne geslachten in Arragon gedurende het tot hiertoe doorloopen tijdvak zijn in de oude kronijken en geschiedverhalen de byzonderheden niet zoo naauwkeurig opgeteekend, als wy dit ten aanzien van Castilië bevonden. Uit hetgeen evenwel ook in eerstgemeld Rijk daaromtrent, schoon meer in het algemeen, openbaar is door de besluiten der Conciliën, de vertoogen der Cortes, de bewegingen onder het volk, de maatregelen der Vorsten, blijkt dat de verhouding der Joden tot alle deze Staatsmachten in vele opzichten dezelfde als in Castilië is geweest. Ruim zoo groot, in elk geval, als ergens elders in het Spaansche Schiereiland zal ons straks blijken de invloed en beteekenis der Conversos of gedoopte Joden en hunne naaste afstammelingen geweest te zijn in het Arragon der vijftiende en zestiende eeuw. Doch het wordt tijd, dat wy van de beschrijving der politieke toestanden en betrekkingen der Joden in Spanje onze aandacht wenden tot hunne nog zoo veel belangrijker letterkundige en wetenschappelijke inrichtingen en bemoeijingen gedurende hun verblijf in diezelfde Gewesten tot op de uitgangen der middeleeuwen.

Allereerst komt hier in aanmerking hunne Theologie, — hunne Scholen in de steden van Spanje gedurende een tijdvak van meer dan zes eeuwen, — de Schriften hunner Uitleggers en Rabbijnen, sedert in geheel Europa ook onder de Christenen vermaard.

Reeds onder de heerschappy der West-Gothen in Spanje blijkt het van onderscheidene zijden, dat Hebreeuwsche taalkennis werd beoefend, en de studie der H. Schriften, mitsgaders de latere Wet-

geleerdheid der Joden bygehouden. Zoowel destijds als vooral onder de heerschappy der Arabieren, werden de bronnen voor deze studiën voortdurend gezocht by die reeds meermalen vermelde en algemeen vermaarde Scholen in Babylonië en Persië, met welke de gemeenschap en het verkeer uit het Schiereiland steeds levend gehouden werd. Naar het verre, maar toch altijd na verwante Oosten zonden Israëlitische ouders van daar hunne zonen om onderwijs, de Synagogen hunne afgevaardigden om te raadplegen over vragen van wet en overlevering, van gebruiken, plechtigheden en inzettingen. In de oudste liturgiën der Spaansche Synagoge was, by name voor de Vastendagen en den Grooten Verzoendag, veel overgenomen uit de formuliergebeden, opgesteld door eenen R. NISSIM, hoofd eener Israëlitische Academie in Babylonië. Onder de Geleerden van het tijdvak dat de vestiging eener geheel zelfstandige Joodsche Godgeleerdheid onmiddelijk voorafging, wordt voorts met name vermeld R. JUDAS, als overzetter van vele Arabische Schriften in het Hebreeuwsch, mitsgaders van een Vertoog over vragen omtrent natuurverschijnsels; voorts R. MENAHEM BEN SARUK [1], als bekwaam Talmudist en Schrijver van een Hebreeuwsch Woordenboek onder den titel van Boek des Wortels, hetwelk, zoowel als de kritiek van dien arbeid door den tijdgenoot R. DONASC, in handschrift voorhanden is ter Bibliotheek van het Vaticaan.

Wy gewaagden van de vestiging eener geheel nieuwe en zelfstandige School van Hebreeuwsche Geleerdheid in het Spaansche Schiereiland. De vestiging dier School, welke weldra de plaats der Oostersche verving, en haren luister deed tanen, dagteekent van omstreeks het midden der tiende eeuw. Het zijn de dus gezegde Rabbanim, welker scholen en voorname mannen aan deze plaats eenige, schoon ook beknopte, melding vorderen.

Allereerst komt hierby in aanmerking de plaats, welke dezen bekleedden in de lange opvolging der onderscheidene Scholen of Reeksen van Schrift- en Wetgeleerden, waarop het Jodendom sedert den ondergang van Jerusalem en zijnen Tempel boogt. Aan het hoofd staan de Tanaïm of die Joodsche Wijzen of Geleerden, met wier behulp en raad Rabbi JUDA HAKKADOSCH de opschrijving der mondelinge wet in de derde eeuw der Christelijke jaartelling

---

[1] By WOLF, BACTOLOCCI en anderen verward met eenen MENAHEM BEN JACOB uit de veertiende eeuw.

volbracht[1]. De latere Rabbijnen, wier verklaringen en uitbreidingen op deze Mischnah de beide Talmuds daarstelden, dragen den naam of titel van Emoraïm (Uitleggers). De Babylonische Talmud werd (a⁰ 505) voltooid gedurende het achtste geslacht (of leeftijd) dezer tweede reeks van Rabbijnen. Op de Emoraïm volgden de Rabanan Seburaë, of Verklaarders, op hunne beurt, van den Talmud. Na dezen (meer bepaaldelijk in Persië te huis behoorende) volgde in het laatst der zevende eeuw een tweede afdeeling van Talmudisten, Geonim (Uitnemenden), ook wel Algemeene Meesters of Richters der Joden genaamd. Tot de voorname mannen onder dezen behoort, onder velen, R. SAADIAS GAON, die ten jare 892 in Egypte geboren, zich in Asië eenen naam maakte zoo door zijne groote bekwaamheden en talrijke werken beide in het Hebreeuwsch en in het Arabisch, als door zijne hoog geloopene oneenigheden met den Nassi DAVID BEN ZACHAI, ten gevolge van een gewijsde van dat Hoofd der gevangenschap, door hem onrechtvaardig gekeurd. Zijns levens wegens dien strijd niet zeker, bracht hy zeven volle jaren in eene afzondering door, besteed uitsluitend aan de studie en het schrijven van vele tot de nakomelingschap overgebrachte werken. Men meent, dat deze Asiatische Geleerde onder anderen ook met de Synagoge van Cordua briefwisseling gehouden heeft.

Terwijl in het Oosten de Joodsche Academiën van Godgeleerdheid, voor een gedeelte althans, nog alzoo bestonden en voortbloeiden, gaf eene toevallige gebeurtenis in het Westen aanleiding tot eene latere algeheele verplaatsing van den zetel der wetenschap naar Spanje. De gebeurtenis met hare gevolgen wordt, onder omstandigheden, waarin de sieraden der Legende wederom wel niet te miskennen zijn, ongeveer op deze wijze verhaald. Op een vaartuig, door een Spaanschen kaper genomen (a⁰ 948), zullen zich bevonden hebben vier Israëlitische Wetgeleerden van Pumbeditha. Een van dezen, genaamd R. MOSES, na zijne vrouw te hebben zien nederstorten in de golven om een boozen aanslag van den rooverkaptein op hare huwelijkstrouw te ontkomen, werd met zijnen zoon te Cordua opgebracht, en aldaar eerlang door Israëlitische inwoners gerantsoeneerd. In het eerst zonder veel opspraak in diezelfde stad verbleven, zal hy later op eens, by gelegenheid eener geleerde redewisseling in de Synagoge, aller aandacht en belangstelling hebben

[1] Bladz. 82 boven.

gaande gemaakt. Hoe het zij, hy werd eerlang tot Overste dier Synagoge en Richter der Joden benoemd, kwam by den toenmaligen beschermheer van Joodsche Geleerden aan het hof van den Kalif, R. CHASDAI BEN ISAAC, in gunst en aanzien, verkreeg voo zijnen zoon R. HENOCH eene dochter uit het aanzienlijke geslacht der BENI PHALIAG ten huwelijk, en vestigde alzoo den grond tot den voorspoed zoo van zijn huis als in het algemeen der Joodsche Academie in Spanje. Als in het laatst der elfde eeuw de Persische School der Géonim in den persoon van R. HAI BAR RAB SCHERIRA onderging, werd deze Spaansche School der Rabbanim hare opvolgster, en werd van nu aan uitsluitend het Schiereiland van Spanje in plaats van het Oosten de zetel en het middelpunt van alle Joodsche geleerdheid en verlichting. Weldra deelden Toledo en Sevilla, straks Saragossa, Lissabon en een aantal andere steden van het Schiereiland, in den roem van Cordua. Te Toledo alleen wordt in de middeleeuwen soms het aantal kweekelingen voor Joodsche Godgeleerdheid en Wetenschap op een getal van twaalf duizend geschat; een cijfer buiten eenigen twijfel overdreven, maar dat door die overdrijving zelve het denkbeeld uitdrukt, dat men zich van den bloei der Hebreeuwsche studiën in de aloude Castiliaansche hoofdstad meende te kunnen maken.

Van het begin de elfde eeuw tot de uiteinden der vijftiende telt men negen geslachten of leeftijden, elk daarvan genoemd het zij naar een voornaam Synagogehoofd, het zij naar eenig buitengewoon vermaard man uit haar midden. Ofschoon R. MOSES van Pumbeditha voor den stichter dier nieuwe School te Cordua gehouden wordt, zoo rekent men evenwel gemeenlijk den eersten leeftijd der Rabbanim noch van hem noch van zijnen zoon, die hem in den leerstoel met groote toejuiching opvolgde, maar van R. SAMUEL HALLEVI, bygenaamd Hannagid (de Vorst). Men houdt dezen voor den eersten eigenlijken Rabbino-mayor of Vorst der gevangenschap in Spanje (a⁰ 1027). Te gelijk eene aanzienlijke waardigheid bekleedende in den raad van den Mohammedaanschen Vorst van Granada, HABUZ BEN MOKSAN, gebruikte hy zijnen invloed en rijkdommen dertig jaren lang met grooten voorspoed ten behoeve zijner natie, zoo in Africa, Sicilië, en Palestina, als in de Spaansche koninkrijken zelve. Eene menigte boeken liet hy op eigen

kosten afschrijven en onder min vermogende Synagogen verspreiden. Te Granada betrad hy zelf den leerstoel voor een talrijk gehoor. Hy behoorde voorts niet alleen onder de Geleerden maar ook onder de Dichters, waarin de Sephardim in die eeuwen, gelijk ons later zal blijken, zoo uitnemend vruchtbaar zijn geweest. Deze eerste leeftijd der Rabbanim telde verder onder zijne voortreflijksten den Philosooph en Rechtsgeleerde R. SAMUEL BEN CHOPHNI HACCOHEN van Cordua, van wien een verklaring van Deuteronomium in Handschrift bestaat. Een andere R. SAMUEL, in dienzelfden tijd te Barcelona, onderscheidde zich door zijne pogingen om de oude Rabbijnsche verordeningen tegen het beoefenen der Grieksche Letterkunde te doen opheffen. Nog een andere Leeraar te Barcelona, JUDAS BEN LEVI BARSILI, van een weinig later leeftijd, schreef over de, by den Oosterling vaak zoo zeer miskende, rechten der vrouwen.

De tweede leeftijd der Rabbanim vangt aan met de opvolging van R. JOSEPH BEN SAMUEL HALLEVI in het groot Rabbinaat zijns vaders (a⁰ 1056). De Joodsche kronijk stelt hem voor als een man, zijnen vader in bekwaamheden gelijk, maar zeer ongelijk in karakter en lotgevallen. De vervolging (a⁰ 1064) te Granada ontstaan, waarvan de vermoedelijke oorzaak reeds gemeld werd [1], zal den moord van niet minder dan vijftien honderd Israëlieten te weeg gebracht hebben; onder de slachtoffers rekent men den Nagid R. JOSEPH zelven, van wien de Rabbijnen erkennen, dat zijn ondraaglijke hoogmoed een dergelijk uiteinde verdiend heeft. Zijn zoon ABRAHAM, wien de keus gelaten werd tusschen den Islam en den dood, verkoos te sterven. Met hem werden ook nog ter dood gebracht twee in Spanje gevluchte zonen van den laatsten Resch-Glutha van Bagdad, HISKIAH [2].

De derde leeftijd der Spaansche Rabbanim onderscheidt zich door het leven en den arbeid van vijf Leeraars, die allen den voornaam van ISAAC voeren. Aan het hoofd van dat vijftal staat R. ISAAC BEN JACOB ALPHESI of van Fez in Africa, van waar hy, ten jare 1088 naar Cordua overgekomen, tot Vorst der gevangenschap verheven werd. Hy stierf in negentigjarigen ouderdom te Lucena ten jare 1103. Men hield hem onder de Joden voor een der uitnemendste mannen zijner eeuw in wijsheid. Van zijne werken wordt inzonderheid geprezen zijn kort begrip van den Talmud, waarop eerlang

---

[1] Bladz. 147 boven. [2] Bladz. 03 boven.

door den bekenden R. JARCHI eene verklaring geschreven werd. Zijne vier naamgenooten waren B. ISAAC BEN BARUCH, bygenaamd de Wiskunstenaar, en om deze zijne wetenschap aan het hof des Konings van Granada geroepen[1], voorts in het vak van Joodsche Godgeleerdheid een tegenpartijder van ALPHESI, met wien hy zich evenwel in zijnen dood verzoende; — R. ISAAC BEN MOSES; — R. ISAAC BEN GIATH, Dichter, Leeraar aan de School van Cordova, en Opvoeder van AZARIA HALLEVI, een der zonen van den te Granada omgebrachten Groot-Rabbijn R. JOSEPH; — ISAAC BEN REUBEN, eindelijk, insgelijks Dichter van naam, en vader van den nog meer vermaard geworden R. MOSES BEN NACHMAN.

De vierde leeftijd vangt aan in den verderen loop derzelfde (twaalfde) eeuw, en roemt vooral op R. ISAACS opvolger aan de School te Cordua, R. JOSEPH BAR MEIR HALLEVI, genaamd ABEN MEGAS. Hy overleed ten jare 1141, nalatende als zijne voornaamste discipelen een eigen zoon en neef, beide R. MEIR geheeten, en MAIMONIDES.

Nevens dezen wijdvermaarden Leeraar, van wien straks uitvoeriger melding zal worden gemaakt, worden als sieraden van den vijfden leeftijd geroemd ABEN EZRA, MOSES en DAVID BEN JOSEPH KIMCHI, R. JUDA ABEN TIBBON, en de Dichter en Rechter R. JOSE BEN TSADDIK, die zijne dagen eindigde aan het hoofd van het overblijfsel der Joden in Babylonië. Tot dienzelfden leeftijd behoort, onder velen, ook nog R. ABRAHAM HALLEVI BEN DAVID BEN DIOR, geboortig van Toledo en bygenaamd de Eerste, ter onderscheiding van een naam- en tijdgenoot te Napels. Hy is de Schrijver van een der voornaamste bronnen voor de Geschiedenis van Israëls Schriftgeleerden en Uitleggers in de verstrooijing: den Sephër Hakkabbalah, of Boek der Overlevering.

De zesde leeftijd, aanvangende met het einde der twaalfde eeuw, kenmerkt zich door het leven en de Schriftten van R. MOSES BEN NACHMAN, zoo even vermeld, en dien wy later nog onder de groote Dichters dier eeuwen moeten doen opmerken, — insgelijks van nog een anderen R. MOSES, naar zijne geboorteplaats in Italie MIKKOTZI genaamd, maar ook langen tijd te Toledo gevestigd en aldaar Schrijver van een geleerd werk over de dusgenaamde zes honderd dertien geboden.

De zevende leeftijd is die van R. SALOMO BEN ADERETH (gezegd Arisba) van Barcelona, R. GERSON BEN SALOMON, insgelijks uit Catalo-

[1] Bladz. 152 boven.

nië, R. PEREZ HACCOHEN den Cabbalist, R. JEDAHIAH HAPPENINI BADRASCHI, den Dichter.

De achtste leeftijd neemt zijnen aanvang in het jaar 1300, als R. ASER, van geboorte een Duitscher, zich had nedergezet te Toledo, en aldaar uit hoofde zijner groote geleerdheid tot Hoofd van al de Spaansche Synagogen of Scholen verkoren werd. Hem volgde ten jare 1328 zijn zoon R. JEHUDAH op, insgelijks te Toledo, naar welke stad sedert het jaar 1249 de Joodsche Academie, vroeger te Cordua gevestigd, was verplaatst geworden.

De negende leeftijd der Rabbanim omvat met het laatste gedeelte der veertiende schier geheel de vijftiende eeuw. Hoofden der Synagogen (deze meer kerkelijke waardigheid altijd wel te onderscheiden van het Groot-Rabbinaat, hoezeer meer dan eens daarmede in een zelfden bezitter verbonden,) waren gedurende dat tijdvak R. ISAAC CAMPANTON, gestorven in den ouderdom van honderd drie jaren, en diens voornaamste discipel en onmiddelijke opvolger R. ISAAC ABOAB, gezegd de laatste Gaon van Castilië, en van dit koninkrijk, ten gevolge van het verbannings-edict in 1492 naar Portugal uitgeweken, alwaar hy kort daarop overleed.

De levens en schriften van alle die onderscheiden Spaansch-Joodsche Uitleggers, Taalkundigen, Talmudisten, welke soms by geheele geslachten, zoowel tot evengemeld tijdstip als sedert, in Portugal en van daar in de onderscheidene landen dezer nieuwe verstrooijing hebben naam gemaakt, zijn eene stof geworden voor wijdloopige boekdeelen. Zelfs een zeer beperkte keus uit de menigte dier namen van mannen en titels van boeken, geordend naar de onderscheidene vakken en scholen, zoude reeds het bestek van een bloot Overzicht, en vooral het oogmerk dezer Beschouwing, verre te buiten gaan. Twee namen evenwel zijn ons reeds in de opgave der negen leeftijden van Spanjes Rabbanim voorgekomen, omtrent welke eenige nadere berichten voor datzelfde doel hier niet wel kunnen gemist worden. Het zijn die van ABEN EZRA en MAIMONIDES, beide tijdgenooten, beide even zeer onder de Geleerden der Christenheid als van het Jodendom vermaard geworden en hoog belangrijk geacht, de eerste meer als Uitlegger, Dichter, Reiziger, — de ander als leerstellig en wijsgeerig Wetgeleerde en ten deele Hervormer; beide begaafd met vermogens en talenten, als aan weinigen in hunnen leeftijd te beurt vielen.

Abraham ben meir aben ezra werd in het begin der twaalfde eeuw (volgens het meest algemeene gevoelen (a° 1119) te Toledo geboren, uit een aanzienlijk geslacht, dat meer dan éénen vermaarden naam aan de Joden van het Schiereiland geleverd heeft. De nakomelingschap onder zijne geloofsgenooten heeft hem by uitnemendheid den Wijze (Hachacham) bygenaamd. De Geleerden der Christenheid hebben evenzeer hulde gedaan aan zijn veelomvattende wetenschap en genialen aanleg. Hy heeft zich, zoo ver het licht zijner eeuw reikte, ook door werken over zeer onderscheidene vakken geschreven, Taalkundig Uitlegger, Geneesheer, Stel-, Wis- en Sterrekundige, Cabbalistisch Wijsgeer en uitstekend Dichter bewezen. Van uitwendige middelen ruim genoeg bedeeld, kon hy aan eene zucht, hem met vele zijner stamgenooten in die tijden gemeen, zonder bezwaar van die zijde toegeven. Men heeft als iets eigenaartigs opgemerkt in de Joodsche Geleerden der middeleeuwen, in tegenstelling van de levenswijze van Geestelijken en kloosterlingen in de toenmalige Christenheid, dat zy een zoo byzondere roeping gevoelden om de wereld, hoe vijandig die voor het meest hun ook was, door reizen te leeren kennen, en al reizende hunne studiën by te houden en te schrijven. Deze zucht om zijne vreemdelingschap als ware het te verzachten door ze te vermenigvuldigen, in den meer beschaafden Jood dier dagen uit onderscheidene oorzaken verklaarbaar, vindt zich bepaaldelijk in hunnen aben ezra terug. De zeer onderscheidene plaatsen, van waar zijne verschillende werken gedagteekend zijn, geven te kennen hoe zy geschreven zijn in nadruk door een vreemdeling en zwerver. Hy voleindigde het een te Mantua, een ander te Rome, wederom een ander te Londen, een vierde in Griekenland. Hy bezocht ook het land zijner vaderen, en onderhield zich by die gelegenheid met de Geleerden te Tiberias over den Massorethischen tekst van het Oude Testament. Hy overleed op de terugreis in vijfenzeventigjarigen ouderdom, ongeveer een twaalftal jaren vóór maimonides die, onder velen, hem hoogachting en bewondering toedroeg. Als uitlegger der Schrift wordt hy door allen gelijkelijk geprezen. Gelukkig in de aanwending zijner diepe taalkennis ook van het Arabisch, scherpzinnig in de opvatting, by bevalligheid, soms zelfs met eene hem eigene geestigheid en luim, in de uitdrukking, heeft zijne Schriftuitlegging, die over alle de Boeken van het Oude Testament gaat, ook by de Christenen grooten byval gevonden, zoodat alle zijne Commentariën in het Latijn door hen zijn overgebracht. Men beklaagt zich alleen

over de duisterheid in zijnen stijl, die by de Joden Uitleggingen op zijne Uitlegging heeft doen geboren worden. Voorts heeft hy zich ook grootelijks als Dichter onderscheiden. Men heeft van hem gewijde poëzy: hymnen, mitsgaders gebeden, hier en daar in de liturgie der Sephardim overgenomen. Zijn lied van de Ziel is eene uitwerking van het denkbeeld, dat elken nacht de ziel des menschen, in den slaap losgemaakt van het lichaam, de verrichtingen van den dag voor den Allerhoogste belijdt. Ook nog andere Hebreeuwsche verzen, huwlijks- en hekeldichten, zijn van hem voorhanden; eindelijk ook nog eene poëtische voorstelling van het Schaakspel, die met nog twee andere dichtstukken over hetzelfde onderwerp in het Latijn werden wedergegeven door HYDE (te Oxford) in het jaar 1694 [1]. Men vindt verder ook nog opgeteekend, dat de Spaansche overzetting van het Oude Testament door de Joden in de zestiende eeuw gedrukt te Ferrara, naar oudere vertalingen, waaronder eene van ABEN EZRA, bewerkt is. Het Spaansch stond anders in die tijden onder zijne geleerde geloofsgenooten, by het gebruik van het Arabisch nevens het Hebreeuwsch, verre achter.

By gelijken rijkdom en omvang van geleerdheid met ABEN EZRA, voor het overige wellicht by dezen achterstaande zoowel in karakter als in eigenlijke genialiteit, heeft zijn tijdgenoot MAIMONIDES op de nakomelingschap, onder zijn volk althands, onvergelijkbaar sterker en zeker meer onmiddelijk gewerkt. Van welken aart die werking geweest is, en hoedanig eene richting in de Synagoge door de Theologie van dezen Meester in het verstrooide Israël werd in het leven geroepen, zullen wy trachten duidelijk te maken, wanneer wy eerst eenige byzonderheden omtrent zijn persoon en leven zullen hebben herinnerd.

---

[1] Het Schaakspel vond meermalen gunst en vlijtige beoefening by de Joden. Onder de Joden van het Schiereiland heeft het drie vermaarde lofredenaars gehad: ABEN EZRA in verzen, R. BONSENIOR ABEN JACHIA, en (misschien) den ook als Dichter gevierden BEDRASCHI in prosa. Laatstgemelde Schrijver (in de dertiende eeuw) prees dit vernuftig krijgskundig spel vooral ook als middel ter afweering van dobbel- en kaartspel aan. Het blijkt hieruit, dat speelkaarten in de vijftiende eeuw, tot eene afleiding voor Koning KAREL VI. van Frankrijk wel onder een nieuwen vorm weder ingevoerd, maar zeker niet voor het eerst in gebruik gekomen kunnen zijn.

R. MOSES BEN MAJEMON, met den Griekschen uitgang, later voor hem gekozen, MAIMONIDES, — in de taal der Arabieren ABU AMRAM MUSA AL ISRAELI AL CORTOBI, — by de Joden naar eene hun eigene verkortingswijze RAMBAM [1] genaamd, werd geboren te Cordua, destijds nog Saraceensch grondgebied in Spanje, ten jare 1139. Gelijk onderscheidene leden van zijn aanzienlijk geslacht [2] sedert eeuwen, was ook zijn vader MAJEMON Richter der Joden in de stad zijner geboorte. MOSES zelve intusschen, gesproten uit een (eerste) huwelijk zijns vaders met eene vrouw van veel minderen stand dan den zijnen, werd in zijne kindschheid by zijn geslacht om deze reden, by zijnen vader om eene schijnbare stompheid van geestvermogens, eerder achtergesteld, en zelfs hard behandeld. Later aan de opleiding toebetrouwd van R. JOSEPH ABEN MEGAS, of (gelijk anderen willen) van diens zoon R. MEIR BEN JOSEPH te Lucena, keerde hy straks in het vaderlijk huis terug dermate ontwikkeld, dat eerlang de vroegere minachting in bewondering veranderde. Hy bestudeerde vervolgens het Arabisch, de Wis- en Sterrekunde, mitsgaders de Geneeskunst, (vakken, waarin hy sedert mede heeft uitgemunt en onderscheidene werken geschreven) onder den vermaarden AVERROËS. De kennis van ARISTOTELES, die voornamelijk door de Arabieren in Europa herlevendigd, eerlang ook over de Christenheid gedurende een reeks van eeuwen hare heerschappy heeft uitgestrekt, ontfing de Joodsche Richterszoon mede van den Arabier, die, een weinig ouder dan hy zelve, voor het overige de tijdgenoot van schier geheel zijn leven is geweest, en in het geheel met hem eene treffende gelijkheid van lotgevallen heeft gehad. AVERROËS, vroeger door den Vorst der Mohaditen uit Africa tot Richter aangesteld te Cordua, alwaar hy te gelijk openbare lessen gaf, zag zich weldra omringd van talrijke

---

[1] De Joden plegen hunne voorname Rabbijnen en schrijvers te benoemen door het smeden van een woord uit de voorletters van den vollen naam, den titel van Rabbi daaronder begrepen. Dus heet R. MOSES BEN MAJEMON (met onderstelling der vocaalteekens) RAMBAM, wel te onderscheiden van RAMBAN, den op gelijke wijze gevormden naam voor R. MOSES BEN NACHMAN; dus heet R. SCHELOMO (SALOMO) JARCHI by de Joden in de wandeling RASCHI, enz.

[2] Men vindt voor een zijner werken zijne genealogie in de opgaande rechte lijn aldus opgeteekend: MOSES, zoon van MAIMON den Rechter, den zoon van JOSEPH den Wijze, die een zoon was van ISAAC, zoon van JOSEPH, zoon van OBADJA, zoon van SALOMO, zoon van OBADJA, alle Rechters,

vijanden. Beschuldigd van minachting voor den Koran, werd hy van zijne waardigheid ontzet, van zijn vermogen beroofd (a⁰ 1163). In deze omstandigheden vond hy eene toevlucht by de Corduaansche Joden, en, gelijk sommigen melden, in het huis van MAIMONIDES. Straks vluchtte hy naar Fez in Africa, zag zich aldaar tot het ondergaan eener vernederende kastijding aan de deur der Moskee en tot het herroepen van sommige hem als dwaalleer aangeschrevene gevoelens genoodzaakt. Hij keerde vervolgens naar Cordua terug, alwaar ondervondene behandelingen weldra eene herstelling in zijn eer en leerampt volgde, sedert nog omstreeks veertig jaren lang door hem bekleed.

MAIMONIDES insgelijks moest om meer of min gelijksoortige oorzaken zijn vaderland op ongeveer datzelfde tijdpunt verlaten. Daar bestond onder de Joden, die der Africaansche regering ongenegen waren, een sterke partij, gewillig om zich den Christenvorsten (by name aan ALFONSUS VIII van Leon en Castilië) aan te sluiten. MAIMONIDES, ten allen tijde den Christenen en de Christelijke Godsdienst ongenegen, verkoos vooreerst liever op Arabisch grondgebied in Spanje te blijven, en gedroeg zich (zoo als sommigen hem te laste leggen), om de vervolging te ontgaan, uitwendig als een belijder van den Islam. Zoodra zich evenwel een gunstiger gelegenheid aanbood, week hy naar Africa, en vestigde zich, na eenig verblijf in de Marokkaansche Staten, in Egypte. Aldaar dreef hy een tijd lang handel in edelgesteenten en munten. Doch als nu de Turken, hunne veroveringen uit Asië voortzettende, de heerschende dynastie in dat Rijk om ver geworpen en hunnen stam aldaar gevestigd hadden, geraakte hy in betrekking tot een hunner Veldheeren, wiens Arts en Raadsman hy werd. Langs dien weg kwam hy later in dezelfde betrekking by SALAHEDDIN JUZAF BEN AJUB, vroeger Visir te Bagdad, sedert het jaar 1171 Sultan (of, gelijk hy ook wel getiteld wordt, Koning) van Egypte. In dit zijn ampt en verblijf, dien ten gevolge, te Caïro bleef hy werkzaam tot aan zijnen dood (a⁰ 1208), eenige jaren van ongenade en ballingschap uitgezonderd, die hem eene beschuldiging zijner vijanden, dat hy den Sultan zoude hebben pogen te vergiftigen, op den hals had gehaald. Men zegt, dat hy al dien tijd in een spelonk doorbracht, in elk geval zich dien des te meer ten nutte maakte voor zijne studiën en het nederleggen der vrucht daarvan in vele schriften. Later werd hy by den Sultan teruggeroepen en in zijne eer hersteld. Een denkbeeld van zijn rus-

teloos werkzaam leven tot boven de zeventig jaren zijns ouderdoms verdeeld tusschen de praktijk der Geneeskunde en wat daarmede aan het Egyptische hof verbonden was, en tusschen zijnen veelomvattenden arbeid in het studeervertrek, geeft ons een brief aan den door hem hooggeachten Overzetter van zijne Arabische werken in het Hebreeuwsch, R. SAMUEL ABEN TIBBON [1]. Zijne gewone levenswijze beschrijft hy daarin ongeveer met deze woorden: „Het verblijf des Konings en mijne woonplaats liggen op een afstand van byna drie kwartier uurs van elkander. Alle dagen moet ik my derwaart begeven; en is hy zelf of een zijner kinderen of vrouwen of ook een der Hofofficieren krank, dan blijf ik aldaar het grootste gedeelte van den dag over. Is alles wel, dan kom ik toch nooit vroeger dan het middaguur te huis. Alsdan van het paard gestegen, en mijne handen gewasschen hebbende, vind ik de vertrekken vol menschen, die my afwachten, Heidenen en Joden, edelen en geringen, kooplieden en Richters, vrienden en vijanden. Ik vraag dan beleefdelijk verlof om te eten, hetgeen ik slechts éénmaal in de vier en twintig uren doe. Vervolgens sta ik hun te woord, en schrijf hun de middelen voor. Menschen intusschen gaan en komen onophoudelijk, zoo dat het wel reeds twee uren donker of nog later is, eer de gesprekken een einde nemen. Ik moet my dan vermoeid nederleggen, zoo dat ik van uitputting niet spreken kan. Hieruit kunt gy opmaken, dat geen Israëliet eigenlijk iets aan my heeft, om zich met my te onderhouden, dan alleen op den Sabbath, als wanneer het grootste gedeelte der Gemeente na het gebed by my komt, om zich te laten onderrichten, hoe zy zich alle dagen der week te gedragen hebben; dan lezen zy een weinig tot op den middag, en gaan heen. Na den middag komen weder eenigen terug en lezen een weinig tot den tijd van het avondgebed. Zoo gaat het gewoonlijk by my toe. Denk echter niet, dat ik u hier nog eene volledige beschrijving gaf. Wanneer gy met Gods hulp hier zult komen na de voltooijing uwer overzetting ten behoeve uwer broeders, zult gy u van dit alles in persoon kunnen overtuigen."

Men moet verbaasd staan, dat by zulk eene tijdbezetting er nog genoegzame gelegenheid en kracht van geest en lichaam heeft kun-

[1] De familie der ABEN TIBBONS in het geheel heeft zich onderscheiden door het vertalen der Arabische werken van de Joodsche Geleerden, die een tijd lang geheel of gedeeltelijk schreven in die taal.

nen overblijven, voor het verzamelen en toebereiden van den bouwstof voor zoo talrijke en veelsoortige schriften als uit zijne pen gevloeid zijn. Zy bedragen een aantal van boven de dertig meer of minder, daaronder zeer uitvoerige werken, waarvan slechts eenigen hier behoeven te worden aangeduid, om bekend te maken met den wijden omvang zijner studiën en de veelsoortigheid zijner eigene schriften. Een werk zijner jeugd is geweest zijne Commentarie op de Mischnah, begonnen, terwijl hy nog in Spanje was, op zijn drie en twintigste jaar, en voleindigd in Egypte op zijn dertigste. Hy schreef het in het Arabisch, waaruit het door onderscheidene Joodsche Geleerden kort daarna in het Hebreeuwsch is overgezet. Naar een geheel ander bestek schreef hy, een tiental jaren later, in algemeen geprezen Hebreeuwsch een werk, dat in veertien boeken de geheele leer van den Talmud ordelijk zamenvat, onder den titel van Jad Hachazaka (sterke hand). Van nog later dagteekening is zijn Wegwijzer der twijfelenden (More Nebochim) waarin hy zijne vroeger nog slechts zeer gedeeltelijk uitgesproken beschouwing van Wet en Talmud tot een stelsel bewerkt heeft, waarvan de invloed op de Synagogen van zijnen eigenen en lateren leeftijd straks nader zal ter sprake komen. De taal, die hy ditmaal weder gebruikte, was het Arabisch; de Hebreeuwsche overzetting is van ABEN TIBBON. Buiten het vak van Joodsche Godgeleerdheid zijn er van hem schriften, zoo wel gedrukt als in handschrift gebleven, en by Arabische en latere Christen Geleerden geprezen, over onderwerpen, onder velen, van geneeskunde, natuurlijke geschiedenis, sterrekunde, waaronder een brief aan de Joden van Marseille, die met de denkbeelden van die eeuw over den invloed der hemellichamen op de aardsche zaken gezegd wordt weinig te strooken. Met zijn werk over de Logica (Millot Hahiggajon) had een zijner groote bewonderaars en geestverwanten, MOSES MENDELSOHN, zoo veel op, dat hy er een verklaring over schreef. Men bezit eindelijk ook nog eene belangrijke briefwisseling van hem.

MAIMONIDES overleed ten jare 1208 te Caïro, algemeen geëerd by zijn leven en met buitengemeene teekenen van hoogachting en leed door de Synagogen in Africa en Spanje betreurd in zijnen dood. Gelukkiger in dat opzicht dan zijn tijdgenoot en vriend ABEN EZRA, wiens zoon den Islam omhelsde, liet MAIMONIDES in den zijnen, genaamd R. ABRAHAM, eenen opvolger na in de hoogachting der Synagoge, die hem den titel van Naggid (Vorst) van Spanje toe-

kende, waarin ook nog MAIMONIDES kleinzoon, R. DAVID, zijnen vader heeft vervangen. Het stoflijk overschot van den vermaarden Egyptischen Rabbijn werd begraven te Tiberias, werwaart hy zelve zich kort voor zijnen dood had begeven, en waar hy eens gemeend had zijn leven te zullen eindigen; doch hy veranderde van gedachte en keerde nog weder naar Caïro. By de Joden is van hem deze lofspraak als ten spreekwoord geworden: Van Moses (den Wetgever) tot op Moses den zoon van MAJEMON) is er geen opgestaan als Moses.

En toch! hoe ook by de Joden tot in verre nageslachten bewonderd en geëerd, heeft MAIMONIDES slechts by eene zeer kleine minderheid wezenlijken invloed behouden met betrekking tot die veruitziende hervorming in Godsdienstige begrippen, welke eigenlijk door hem bedoeld schijnen te zijn geweest. De wijsgeerige richting, die hy aan het Rabbijnsche Jodendom in zijne voornaamste werken heeft getracht te geven, heeft wel een geruimen tijd lang eenen hevigen strijd in de Synagogen kunnen verwekken, maar in het rechtzinnige Jodendom van zijne en volgende eeuwen nimmer wortel kunnen schieten. Om zich van die richting, dien strijd, en de uitkomsten van beide eenig denkbeeld te maken, zal het noodig zijn nog iets op te merken ten aanzien van hetgeen die wijdvermaarde Synagogen van Zuidelijk Europa en Africa in de middeleeuwen, te midden van hare betrekkelijk zeer groote verlichting, toch altijd tegenover eene bepaald wijsgeerige strekking heeft blijven kenmerken.

Overeenkomstig den naam die haar onderscheidt, en hare opvolging aan de stellig Phariseesche, en dus overleveringsgezinde Scholen van Palestina, Babylonië en Persië, was de school der Rabbanim in Spanje gegrond op het gezag der mondelinge Wet en hare Talmudische uitlegging.

Slechts een oogenblik schenen in Spanje de overleveringsmannen met eene nederlaag bedreigd, en wel van de zijde der Karaïten. Deze secte, die in Palestina zelve haren hoofdzetel had, en van daar over Africa zich eenen weg naar Spanje gemaakt had, verkreeg in de eerste helft der twaalfde eeuw een geduchten aanhang onder de geleerden, en eenen zoo sterken bystand van de zijde der wereldsche machten, dat zy zich reeds sterk genoeg achtte, hare tegenparty overal uit te sluiten en te vervolgen. De kans keerde evenwel eer-

lang, toen R. JUDA, een stellige Rabbaniet, by Koning ALFONSUS (de Achtste van dien naam in Castilië, ook wel Keizer der Spaansche koninkrijken getiteld) tot Hofmeester aangesteld, zijnen invloed met alle kracht tegen de Karaïten had begonnen aan te wenden, die sedert (a⁰ 1157) uit Castilië althands ten eenenmaal verdrongen werden. By de meest beduidende Meesters der Joden in Spanje en Africa vonden zy evenmin gunst op den duur. R. ABRAHAM BEN DIOR (dien wy reeds met een woord vermeldden) schreef tegen hem, met groote hevigheid de overlevering verdedigende. Zoo deed ook, schoon met meer gematigdheid, de Dichter JUDA HALLEVI in zijn Khusari. ABEN EZRA, schoon een voornamen Karaïet onder zijne leermeesters tellende, bleef evenwel verre van zich tot hen te voegen. MAIMONIDÉS zelve stond hun in diezelfde dagen met grooten ijver tegen in Egypte, schoon hy de verdiensten en het karakter van sommigen hunner erkende. Zijn zoon R. ABRAHAM haalde een gantsche Synagoge van Karaïten tot het Rabbinisme over. AL CHARISI (dien wy later op het gebied der poëzy zullen ontmoeten) zeide van hen, dat zy den boom behielden, maar de vrucht wegwierpen [1].

Zoo sterk stond by de Joden en hunne Geleerden de overtuiging der volstrekte onafscheidbaarheid van Wet en Overlevering! Die overtuiging kan niet bevreemden; zy is natuurlijk, daar waar het deksel op het hart van den Israëliet de vervulling en voltooijing van het Oude Testament verhindert te aanschouwen in het Evangelie van JESUS CHRISTUS, en evenwel de behoefte aan eene aanvulling, hoedanig eene dan ook, van het blijkbaar onvolkomene der Oud-Testamentische bedeeling op den bodem ligt. Wat MAIMONIDES betreft, afkeerig helaas! zoozeer als iemand zijner stamgenooten van den zegen des Christendoms, en te gelijk te zeer verlicht en hoog gestemd van geest om genoegen te nemen met de Joodsche Overlevering, zoo als die daar voor hem lag, zocht hy in een anderen even onvruchtbaren weg de bevrediging. Opgevoed in de school der Aristotelisch-Arabische Wijsbegeerte, ingenomen geraakt (zoo het schijnt) nog veel meer met die van PLATO, werd het eindelijk zijn streven, om, zonder het bestaande Jodendom rechtstreeks omver te werpen, toch in den grond de baan te effenen voor een op Philo-

---

[1] Ook de secte der Sadduceën vond een tijd lang machtige, althands te Burgos talrijke aanhangers, eerlang evenwel na de Karaïten overwonnen, en sints versmolten.

sophie ruim zoozeer als op Openbaring gegrondvest Rabbinisme. Hieraan nu kon zeer wel dienstbaar worden gemaakt zijn veelvuldige arbeid ter ordening, zuivering, zamentrekking van geheel het lichaam der Joodsche God- en Wetgeleerdheid, gelijk hy die van alle kanten had doorschouwd en doorwroet. En ook hierin zullen wy later de verwantschap van geest en richting erkennen tusschen MOSES MAIMONIDES in de twaalfde, en MOSES MENDELSOHN in de achttiende eeuw.

Doch zulk een stelsel, met wat omzichtigheid ook ingevoerd of voorbereid, en hoe ook naar den Godsdienstigen aart van den man en van zijnen tijd, met bybehoud van velen en hoogen eerbied voor positive en historische Openbaring ontwikkeld, kon evenwel niet anders dan in meer dan éene verdenking van onrechtzinnigheid by de Synagoge geraken. Onmiddelijk dan ook na de verschijning van den Wegwijzer en alzoo nog by het leven van zijnen Schrijver nam de beweging, waarvan reeds met een woord by vroegere gelegenheid gewaagd is,[1] in de Joodsche Gemeenten van Frankrijk, straks van Spanje, een aanvang. Van Montpellier ging de eerste kreet uit, alwaar eerlang R. SALOMO en twee zijner leerlingen, R. DAVID en R. JOHAN, het Boek wegens vergrijp zoo tegen het Talmudisch geloof als tegen het Woord zelve van God, openlijk ten vure doemden, ook den ban uitspraken over allen, welke dit werk of eenig ander, van Grieksche of Arabische wijsbegeerte afkomstig, zouden lezen. De Synagogen in Spanje stonden weldra in twee partijen scherp verdeeld tegen elkander over. De meesten en beroemdsten harer Leeraren namen het op voor MAIMONIDES, intusschen dezer wereld overleden. Maar aan de zijde der Fransche Rabbijnen hield zich onverzetlijk R. JUDA BEN R. JOSEPH ALPHACHAR van Toledo, even geacht in zijnen tijd als Wetgeleerde en als Arts. Tusschen dezen en R. DAVID KIMCHI, den bekenden Schriftverklaarder, werd eerlang eene briefwisseling gevoerd, waarin ook de ijverigste voorstanders van MAIMONIDES moeten erkennen, dat van de zijde des Toleders veel, hoezeer dan ook niet zonder hevigheid in de uitdrukking, in het midden werd gebracht, hoogst belangrijk ter zake zoowel als treffend van taal en stijl. Hoe de voorstelling van MAIMONIDES op meer dan één punt het gezag niet slechts der Overlevering, maar van de Heilige Schrift zelve, door eigenwillige verklaring of opvat-

[1] Bladz. 122 boven.

ting te na kwam, deed ook deze Brief overtuigend genoeg uitkomen, waarin overigens aan de groote verdiensten van den Egyptischen Geleerde alle hulde wordt gedaan. Anderen hebben MAIMONIDES verdacht van zelfs de twee groote hoofdbeginselen der Joodsche Godsdienst: de opstanding uit de dooden en de verwachting van een Messias op losse schroeven te hebben gesteld, hoezeer hy ze beide in zijn bekende dertien artikelen van het Israëlitische geloof heeft opgenomen.

Hoe het zij, weldra moest de party, die tegen MAIMONIDES en de strekking zijner schriften was opgestaan, voor de onbetwijfelde meerderheid zoo in bekwaamheid als in aanzien zijner aanhangers onderdoen; de in Frankrijk uitgesproken ban werd ingetrokken; de naam van MAIMODIDES bleef als een ster van de eerste grootte onder de Joodsche Geleerden van alle latere eeuwen geëerd. Desnietemin kan niet gezegd worden, dat de strekking van zijn stelsel of de invloed van zijne schriften op de Joodsche Godgeleerdheid vooreerst verder veld won. Men vindt het Rabbinismus na de eeuw van MAIMONIDES nog altijd heerschappy voerend in de Synagogen. Toch hadden zijne schriften in vele opzichten den horizon der Joodsche Godgeleerdheid in deze Zuidelijke hemelstreken verruimd; en zeer wel mogelijk is het, dat eene door hem meer opgewekte dan wel bevredigde behoefte onder de middelijke oorzaken mag worden medegerekend van de verbazende vorderingen, die straks (by name in de veertiende en vijftiende eeuwen) onder de Joden, hunne talrijke Synagogen en voorname Wetgeleerden en Rabbijnen, door het Christendom zijn gemaakt.

In de Synagoge, voor het overige, was de strijd, die wy door de schriften van MAIMONIDES verwekt zagen, tusschen Godsdienst en Wijsbegeerte niet nieuw; en evenmin hield die na de door zijne aanhangers behaalde zegepraal voor altijd op. In de dagen althands van R. ASCHERS bestier over de Synagoge te Toledo, dat is ongeveer eene eeuw na den leeftijd van MAIMONIDES, rees er eene klacht onder sommige Joodsche Rabbijnen over de vorderingen van lichtzinnigheid en ongeloof in de Synagogen door de ingedrongen Grieksche Philosophie. Een man, anders zeer wetenschappelijk gezind en in die tijden zoowel wegens zijn persoonlijk karakter als wegens zijne verstandelijke gaven by voorstanders van zeer verschillende richtingen in achting, was R. SALOMON BEN ABRAHAM BEN ADDERETH van Barcelona. Deze nu vond de ingebrachte klachten

tegen de overheersching eener ongeloovige wijsbegeerte zoo gegrond, dat hy op straffe van den ban een gebod uitvaardigde, dat in de eerste halve eeuw geen Israëliet, beneden de vijf en twintig jaren oud, de Grieksche Wijsbegeerte, in wat taal dan ook, zoude mogen onderwijzen of zelve leeren; alleenlijk studenten in de Geneeskunde waren hiervan uitgezonderd. De gronden voor dit verbod werden in een rondgaand schrijven uitvoerig te kennen gegeven. Aanleiding daartoe (wordt in dat stuk gezegd) hadden vooral gegeven eenige halve Wijsgeeren in Provence, die zich niet ontzagen de Heilige schriften door een belachelijk stelsel van allegorische uitlegging te ontheiligen. Men meent zich verplaatst in de dagen der DUPUIS en der STRAUSSEN, by het lezen der voorbeelden tot bewijs dezer klachte in datzelfde schrijven aangehaald: ABRAHAM en SARA zullen slechts als allegorische personen te beschouwen zijn! de twaalf stammen Israëls beteekenen de twaalf sterrebeelden van den dierenriem! de Urim en Thummin zijn astronomische werktuigen geweest! de strijd der vier Koningen tegen de vijf in Genesis is bloot mythische belichaming van de wederzijdsche inwerking der vier elementen op de vijf zinnen! de geheele scheppingsgeschiedenis is fabel! Tegenover eene dergelijke richting is het wel niet te verwonderen, dat niet alleen het strenge en meer bekrompene Rabbinisme van R. ASCHER en diens talrijken en vermogenden aanhang, maar ook de met vreemde wetenschap en taal meer verzoende School, waaraan de meerderheid der Spaansche Synagogen zich had aangesloten, hare maatregelen genomen heeft. Ten slotte bleef by de Joden van het Schiereiland de aloude School der Overlevering de overhand behouden, zonder evenwel den invloed van wetenschap en wijsbegeerte ooit geheel buiten te houden of krachteloos te hebben gemaakt.

Onder de wetenschappen, welker bewaring en beoefening in de middeleeuwen voor een aanmerkelijk gedeelte aan de Joden van het Schiereiland wordt dank geweten, behoort inzonderheid de Geneeskunde. Joodsche Geneesheeren, geroemd zoo van wege de wetenschappelijke kennis in meer dan één vak op dat gebied, als van wege de toepassing in de praktijk, levert de Geschiedenis sints de vroegste tijden en in allerlei oorden in de ruimte op. Men zoude, met sommigen, aan hun hoofd MOSES zelven, den grooten Geneeskundigen Wetgever, kunnen plaatsen. Doch tot veel later tijden,

naar den aart van onze tegenwoordige beschouwing afdalende, zoo treffen overal even zeer in het Oosten als in het Westen de Geneeskundigen uit Israël onze aandacht, beide door hun aantal en door hun aanzien. Wy vinden hen daar aan de hoven van Kalifen en Sultans, hier aan die der Pausen van Rome. Bepaaldelijk intusschen zijn de mannen van het vak, tot Spanje en Portugal behoorende, bedoeld, wanneer deskundigen nog heden ten dage de Joden erkennen als de vorsten dier wetenschap in de middeleeuwen [1]. Indien, gelijk door sommigen gemeld is, het geslacht der ABEN ZOARS van afkomst en Godsdienst geen Mohammedaansch maar Joodsch geslacht geweest is, dan komt de eer van eenen AVERROËS voor dat vak gevormd te hebben, volgens zijne eigene erkenning der diensten en verdiensten van deze vaders der Geneeskunst in de elfde en twaafde eeuw, den Joden toe. Hoe dit zij, met en nevens de Arabieren en eenige Kerkelijken zijn zy in het Spaansche Schiereiland de bewaarders en voornaamste beoefenaars ook van deze wetenschap geweest. By de schrijvers over Geneeskunde en uitoefenaars van het vak, die ons bereids voorkwamen onder de Joden, en ons later nog zullen voorkomen onder de talrijke Conversos in dat gewest, waren nog een aantal namen te voegen, waarvan slechts enkelen hier nog eene plaats mogen vinden. R. MOSES ABDALLA van Cordua schreef in het Arabisch een Boek over Geneeskunde, in handschrift voorhanden op het Escuriaal, en in het Hebreeuwsch een Commentarie over de Aphorismen van HIPPOCRATES, waarvan de Bibliotheek der Leydsche Hoogeschool een afschrift bezit. R. ISAAC schreef (in de elfde eeuw) eenige Boeken in het Spaansch over de koorts. R. MOSES BEN JEHUDAH ABEN TIBBON (in de twaalfde eeuw) bracht in het Hebreeuwsch onderscheidene Arabische schriften over, zoo van geneeskundigen als van rechtsgeleerden, wijsgeerigen en sterrekundigen aart. In diezelfde eeuw onderscheidt men R. JONAH BEN GANACH van Cordua (by de Arabieren ABU WALID MARUN BEN GANACH geheeten) met den titel van Taalkenner en Geneesheer als by uitnemendheid.

Geen wonder alzoo, dat geene besluiten van Conciliën, hoe dikwerf herhaald tegen de Joden ook in dat vak, hen hebben kunnen

---

[1] Men vergelijke E. CARMOLY'S uitvoerig werk, *Histoire des Médecins Juifs anciens et modernes* (Brux. 1844), en het verslag daarvan door Dr. VORSTMAN in de *Letterbode* van 1845, N°. 21 en 22.

weeren van de praktijk der medicijnen zoowel in Frankrijk en Italië als by name in Castilië, Arragon, Portugal. In het eerstgenoemde dezer drie Rijken vinden wy telkens Joodsche Geneesheeren, ook in staatkundige betrekkingen door de Koningen gebruikt. Dus onder anderen werden de huwlijksvoorwaarden tusschen HENDRIK IV. van Castilië (den broeder en naasten voorganger van Koningin ISABELLA) met de Prinses van Portugal gesloten door een Joodschen Gezant, des Konings Geneesheer R. JOSEPH. In Arragon maakte zich in diezelfde eeuw de Israëlitische Geneesheer ABIATHAR van Lerida eenen naam door het genezen der blindheid van den zeventigjarigen Koning JOHAN II. (den vader van FERDINAND, ISABELLAAS gemaal). Het schijnt een der vroegste operatiën ter lichting van de graauwe staar geweest te zijn, waarvan de geschiedenis gewag maakt. De Geneesheer waagde en volbracht gelukkig eerst die van het éene oog, later, op aandrang van den in alles even wakkeren en kloekmoedigen Vorst, even voorspoedig die van het andere. In Portugal ontbreken, in diezelfde eeuwen, zelden Israëlitische namen van Geneesheeren en Heelmeesters op de lijsten der officieren en beampten van de koninklijke hofhouding. De waardigheid, door Koning JOHAN I. van Portugal (a⁰ 1385) ingesteld, van Physico-Môr (eerste Hofarts), verleende hy met vele privilegiën zoo voor hem zelven als voor zijne natie aan den Geneesheer Micer MOSES. Op dienzelfden voet blijven de Joodsche Geneeskundigen behandeld tot onder de regering van Koning MANUEL. Als daarop in het jaar 1497 de uitdrijving der Joden ook uit dat Rijk moest volgen, zien wy van toen af de nieuwe Christenen (Joden of hunne afstammelingen, het zij in schijn of met overtuiging tot het Christendom overgegaan) zich in dezelfde betrekking onderscheiden, als: Dr. MANUEL en zijn zoon Dr. LOPE DA FONSECA (wiens dochter GENEBRA DA FONSECA wegens Jodendom in de vlammen der Inquisitie haren dood vond); straks Dr. JERONIMO NUNES RAMIRES, wiens nageslacht insgelijks talrijk en aanzienlijk geweest is gedurende meer dan twee eeuwen zoo te Hamburg als te Amsterdam. In beide deze steden zetteden, sedert, uitgewekene Geneesheeren van naam zich inzonderheid uit datzelfde Portugal neder: Dr. JOAO RODRIGO van CASTELLOBRANCO, gezegd AMATUS LUSITANUS, Dr. ABRAHAM ZACUTO (ZACUTUS LUSITANUS), Dr. IMMANUEL (JACOB) ROSALES, door den Keizer met den titel van Comes Palatinus vereerd, Dr. RODRIGO DE CASTRO, allen bekend door onderscheidene schriften van meerdere of mindere ver-

maardheid in de eerste helft der zeventiende eeuw. Van de laatstgenoemden dezer Geneesheeren hebben ook de beide zonen zich in hetzelfde vak onderscheiden: Dr. BENTO (BARUCH) en Dr. ANDRÉ (DANIEL) DE CASTRO, gene, Lijfarts van Koningin CHRISTINA van Zweden, — deze, van een Koning van Denemarken. Te Amsterdam heeft zich uit het midden der Spaansch-Portugeesche Synagoge eene reeks van Geneesheeren telkens opgevolgd gedurende een tijdvak van meer dan twee eeuwen. Hiertoe behoorde, voor een gedeelte gelijktijdig met ZACUTUS en ROSALES, Dr. BUENO BIBAS, die ook nog in de laatste ziekte van Prins MAURITS is geraadpleegd geworden, [1] straks de Geneesheeren OROBIO DE CASTRO, SEMAH ABOAB, vaders en zonen, en vele anderen, by name niet op te tellen, tot op Dr. IMMANUEL CAPADOSE in onzen leeftijd.

In Frankrijk hebben zoo uit Provence als uit het Spaansche Schiereiland afkomstige Joden zich in hetzelfde vak op onderscheidene tijden onderscheiden. Het was een Joodsche Geneesheer, by FRANS den Eerste geroepen, die gezegd wordt het gebruik van de melk der ezelin het eerst voorschreven te hebben. Van een Geneesheer aan het hof van Koning REINIER stamde de door zijne vreemde voorzeggingen welbekende Dichter NOSTRADAMUS af in de zestiende eeuw. Even vóór diens leeftijd volgde een Geneesheer uit hetzelfde zaad der Joden den Connestabel DE BOURBON, by het verlaten van zijn Koning en vaderland, in zijne ballingschap. Zijn zoon was de door deugden en bekwaamheden, als Staatsman en Rechtsgeleerde, gelijkelijk beroemde Kanselier van Frankrijk, MICHEL DE L'HÔPITAL. CATHARINA DE MEDICIS raadpleegde meer nog de Joden als Astrologen, dan als Geneesmeesters. By MARIA DE MEDICIS, gemalin van Koning HENDRIK den Vierde, waren uitgewekene Israëlieten uit het Schiereiland in beide betrekkingen gezien, onder anderen Dr. ELIAS RODRIGUES MONTALTO, die te Parijs overleed, maar wiens lichaam werd overgebracht naar Amsterdam en op het kerkhof der Portugeesche Joden te Ouwerkerk begraven. In de achttiende eeuw maakte de Portugeesch-Israëlitische Dr. DE SILVA in Frankrijk grooten opgang. Hy is een der zeer weinige Israëlieten voor wie VOLTAIRE,

---

[1] Volgens het Israels Weekblad (28 Mei 1852) is REMBRANDTS vermaarde Joodsche doctor het portret van den Lijfarts van Prins MAURITS, gelijk zijn Joodsche Rabbi dat van MANASSEL BEN ISRAEL. Verg. Alb. Thijm's Levensbeschrijving van REMBRANDT VAN RIJN in het Handelsblad (Bijvoegsel) 27 Mei 1852.

de groote hater Israëls, woorden van lof beide in zijne poëzy en in het prosa zijner Geschiedenis over heeft.

De roem der Joden van het Schiereiland in het vak der Geneeskunde wordt in onze dagen niet minder waardig gehandhaafd door hunne geloofsgenooten van Duitsche afkomst; gelijk in het geheel by het laatste gedeelte van dit Overzicht ons zal blijken, hoe dezen in de meeste vakken van Geleerdheid en Wetenschap hunne Zuidelijke broeders hebben opgevolgd en in vele opzichten te boven gestreefd.

Zelden, voorts, vindt men van Rabbijnsche Godgeleerden en Geneesheeren in het Spanje en Portugal der middeleeuwen melding gemaakt zonder dat zy tevens òf dichters, òf wiskunstenaars en sterrekundigen geweest zijn, of alle die vakken gelijkelijk hebben beoefend. Wat sterrekunde betreft, gelijk die studie ter eener zijde, naar de gesteldheid der tijden, meestal te zamen met sterrewichlary beoefend werd, zoo had zy aan de tegenovergestelde zijde by de Joodsche Geleerden veelal eene praktische richting. Wy zullen straks gelegenheid vinden het deel te doen opmerken, dat zy aan de ontdekkingsreizen ter zee der Portugeezen gehad hebben, door de toepassing der wetenschap op de zeevaart. Reeds hebben wy gezien, hoe het tot de eigenaartigheid der geleerde Joden van het Schiereiland behoord heeft, dat zy ook zelve gaarne verre landen bezochten, en langdurige reizen volbracht hebben. Wy herinneren hier slechts met één woord den bekenden R. BENJAMIN van Tudela in de twaalfde eeuw, over wiens reisbeschrijving zoo verschilend is geoordeeld; ja, wiens vreemde vertellingen en wonderlijke misgrepen het wel eens hebben doen betwijfelen, of de reis zelve wel immer door hem gemaakt is en niet veeleer een verdichte vorm is geweest tot het te boek stellen van berichten, uit andere bronnen afkomstig. In onzen tijd intusschen wordt zoowel de werkelijkheid der reis als de betrekkelijke belangrijkheid der opgegevene byzonderheden (hoe ook voor het overige met allerlei fabelen en onnaauwkeurigheden doormengd) als onloochenbaar gehandhaafd.

Wat intusschen het vak der sterrekunde betreft, by de meesters in deze wetenschap onder de Joden in Spanje, die hier reeds opgenoemd werden, moet vooral nog gemeld worden R. ABRAHAM ZACUTO, die tot op het jaar 1492 aan de Hoogeschool te Salamanca (zijne geboorteplaats) de Astronomie onderwees, vervolgens naar Portugal uitgeweken door Koning MANUEL vriendelijk ontfangen en met eene wetenschaplijke waardigheid aan zijn hof vereerd werd. Hy

schreef een Almanach perpetuum motuum coelestium, opgedragen aan den Bisschop van Salamanca en uitgegeven te Leiria in Portugal (a⁰ 1495). In de geschiedenis der Rabbijnsche Letterkunde is hy byzonder bekend door zijn boek Juchasin, een voorname bron voor de geschiedenis der aloude Rabbijnsche Godgeleerdheid en hare zich opgevolgde Scholen. Hy was een voorvader van den reeds vermelden Geneesheer ZACUTUS LUSITANUS.

De invloed der Arabieren op geheel de wetenschaplijke opwekking en ontwikkeling der Joden in het Schiereiland is by alles dat wy daarvan opteekenden als van zelve ondersteld. Diezelfde invloed (waardoor namelijk sluimerende kiemen werden opgewekt, terwijl zoowel de vóórgang als de bescherming der Saraceensche overheersching op de ontwikkeling van den wetenschaplijken aanleg der Israëlitische verstrooielingen gunstig werkten), diezelfde invloed is vooral ook op het gebied der in Spanje geoefende dichtkunst der Hebreeuwen onmiskenbaar. Voorzeker was by den Israëliet poëzy zeer byzonder een erfdeel van zijn eigen geslacht en afkomst, en heeft hy wel niet noodig geacht die als zoodanig van zijne Ismaëlitische stamverwanten te ontleenen, bezitter gelijk hy was der Heilige Schriften, en van alle de oorspronkelijke schatten der oud-vaderlijke taal, daarin bewaard. Toch hebben buiten eenigen twijfel ook in dit opzicht Arabische voorbeelden sterk gewerkt tot wederopwekking van den dichterlijken geest by den Israëliet der verstrooijing, toen die wellicht op het punt stond van te verstikken het zij in de dorheden of in de nevelen van Talmudische spitsvindigheid en Cabbalistische wijsbegeerte. Wel spreken sommige hedendaagsche kenners dier poëzy van den mogelijken invloed eens Italiaanschen Voorgangers op de Spaansch-Hebreeuwsche Dichtkunst [1]; doch van dien Voorganger zelven, eenen R. ELEAZAR BEN JACOB KALIR (van Cagliari), wordt gezegd dat ook hy, schoon zijn vaderland minder onmiddelijk onder Saraceenschen invloed ten aanzien der Dichtkunst gestaan heeft dan het Spaansche Schiereiland, evenwel ook zelf voor een gedeelte zijne vorming aan de Arabische modellen zal hebben te danken gehad. Wat er, in elk geval, van de betrekking tusschen KALIR en de

[1] Dr. MICHAËL SACHS, in zijn hoogst belangrijk werk: *Die religiöse Poesie der Juden in Spanien* (Berlin 1845) S. 183, 205—207.

Spaansche Dichterschool, omtrent dienzelfden tijd opgekomen, moge zijn, te ontkennen is het zeker niet, dat deze School van de Arabieren, hunne landgenooten in die eeuwen, veel zoowel ten aanzien van het taalgebruik als vooral van het rhythmus heeft overgenomen of zich ten nutte gemaakt. Tot de aloude gewijde poëzy der vaderen staat overigens deze dichtkunst van het verstrooide Israël in de verhouding van de ingelegde vrucht des winters tot de frischheid der versch geplukte vrucht van den grond of van den boom. Doch ook aldus blijft de Hebreeuwsche Dichterschool, die gedurende een vijftal eeuwen in Spanje gebloeid heeft, een merkwaardig verschijnsel in de latere Joodsche Geschiedenis. In wezenlijke verheffing en schoonheid verre boven de gelijktijdige voortbrengsels of pogingen van Italië of Frankrijk in dat vak geschat, draagt zy ook nog heden ten dage den lof van treffende eigenaartigheid weg. In wat verhouding zy geacht wordt te staan tot de vele en voortreflijke Hebreeuwsche dichtwerken der Joden van Duitschland in de vorige en tegenwoordige eeuw, zal later met een woord worden opgemerkt. Hier ter plaatse willen wy, in verband hoofdzakelijk met de Geschiedenis, een blik werpen op de corypheeën dier Spaansche Dichtschool, welke in de twaalfde en dertiende eeuw haren hoogsten bloeitijd bereikte.

Van R. CHASDAI BEN ISAAC, by den Kalif ABDERRAHMAN III. in de tweede helft der tiende eeuw in eere, maakten wy reeds eenig gewag [1]. Een arbeid, die te gelijk van zijn dichttalent en van zijn karakter eenig denkbeeld geeft, is zijn Brief aan den Joodschen Koning der Chasaren, JOSEPH. Men heeft getwijfeld beide aan het bestaan van dit koningschap en aan de echtheid des Briefs van den Hebreeuwschen Rabbijn. Latere onderzoekingen schijnen de overlevering der Joden omtrent het eerste punt deels bevestigd, deels gewijzigd en gezuiverd te hebben. Over het land der Chasaren of Cosaren (een Turkschen stam aan de westkust der Caspische zee) schijnen werkelijk een tijd lang Vorsten geregeerd te hebben, die de Joodsche Godsdienst sints de helft omstreeks der achtste eeuw

[1] Bladz. 148 boven. De naam voluit geschreven is CHASDAI BAR ISAAC BAR ESRA BAR SCHAFRUT. BAR en BEN (ook wel ABEN; *Aben* is de Spaansche uitspraak van 't Arabisch *Ibn*) in het Hebreeuwsch beteekent: zoon, in het Arabisch IBN. ABEN wordt by de Rabbijnsche Schrijvers meest gebruikt om den familienaam te kennen te geven, als ABEN EZRA, ABEN TIBBON, ABEN DANA; — BEN, BAR en IBN om de onmiddelijke betrekking tusschen zoon en vader uit te drukken.

hadden aangenomen, doch waarvan overigens de onderdanen voor het grootste deel Christenen of Mohammedanen zullen geweest of later geworden zijn [1]. Geen wonder, intusschen, dat het gerucht van een zoodanig koninkrijk de belangstelling der Joden in het Oosten, straks ook in Spanje, gaande maakte. De Brief van R. CHASDAI, voor wiens echtheid op gelijke wijze met meer dan éénen grond gepleit wordt, bevat eene korte beschrijving zoo van des Dichters ampt aan het Corduaansche hof, als van den toestand der Joden en van de gelegenheid in het geheel der Spaansche gewesten; terwijl daarop van des Schrijvers zijde het verlangen te kennen wordt gegeven naar dergelijke narichten over de Joden in het Rijk der Chasaren. De inleiding vóór den Brief is in Hebreeuwsch-Arabischen smaak gerijmd, en drukt by wijze van acrostiche den naam des schrijvers uit.

Tot denzelfden leeftijd behooren verder, nevens eenige min beduidende namen, die van R. ISAAC BEN CHALFON, een aanzienlijk vereerder en zelf beoefenaar der poëzy van zijn volk; maar inzonderheid die van R. JOSEPH BEN ISAAC IBN STANAS IBN ABITUR, aan wien eene vertaling van den Talmud (of, gelijk waarschijnlijker luidt, van enkele gedeelten des Talmuds) door Kalif AL-HAKEM werd in last gegeven, en die in de Jaarboeken der Spaansche Joden vooral ook bekend is door zijne oneenigheid met den aanhang van R. MOSES van Cordua [2], door welken hy in den ban werd gedaan. Hy heeft ten gevolge hiervan zijne levensdagen voleind niet in Spanje, maar te Damascus. Gelijk de meeste dichtstukken der Spaansch-Hebreeuwsche School, zoo is ook van hem de poëzy voor Godsdienstig gebruik ingericht en als zoodanig in de gebeden der Synagogen opgenomen. Inzonderheid wordt van hem als meesterstuk geroemd eene Keduscha, d. i. loflied naar aanleiding van JESAIAS driemaal Heilig (VI: 3), hetwelk in de liturgie der Joden in verscheidene bewerking of met onderscheidene inleidingen telkens terugkeert.

R. ISAAC BEN JEHUDAH IBN GIATH, dien wy reeds by een andere gelegenheid vermeldden [3], behoort insgelijks tot de sieraden der Hebreeuwsche Dichtkunst in Spanje. Hy was geboortig van Lucena, alwaar hy ook, het Rabbinaat in de aanzienlijke Synagoge dier stad bekleedende, ten jare 1089 overleed. Hy wordt geroemd als Wijs-

---

[1] JOST, VI: 111 en volg. en in de Aanteekeningen ald. bl. 364, 365.
[2] Bladz. 164 boven. [3] Bladz. 166 boven.

geer, Physioloog, Cosmoloog en Sterrekundige, naar de mate van het licht zijner eeuw in die wetenschappen. Als Dichter wordt hem, by den lof overigens van verrassende wendingen en keurig taalgebruik, eene hier en daar al te kunstige en met wetenschaplijken sieraad te zeer overladen manier te laste gelegd, hetgeen hem door sommigen met de Alexandrijnsche School der Grieksche Dichtkunst heeft doen vergelijken. Onvoorwaardelijk daarentegen prijzen dezelfde kunstrechters zijne treffende boetzangen, opgenomen in de liturgiën van onderscheidene Synagogen voor de geheele maand (Elul), die het Nieuwjaarfeest voorafgaat. Karakteristiek is in een dier liederen de vermenging van diepe aandoenlijke waarheid en dwaling in den mond van den zijnen Messias nog miskennenden Dichter, als hy de vroomen, die zich tot het nachtgebed bereiden, toeroept, dat hetgeen waarop zy vertrouwen mogen, genade is, geene werken, maar tevens de plaats der aloude offeranden wil vervangen hebben door de uitgelezenste gebeden. Hy heeft voorts ook liederen voor het Paaschfeest en den Groot-Verzoendag gemaakt, en eene dichterlijke omschrijving van ELIAAS gebedsverhooring, die, by minder dichterlijke uitnemendheid, hare byzondere eigenaartigheid heeft. Tot opvolgers in de gave zijner dichtkunst had ISAAC BEN GIATH zijnen discipel R. JOSEPH BEN JACOB IBN SAHL, a° 1124 overleden te Cordua, mitsgaders zijn eigen zoon en kleinzoon R. JEHUDAH en R. SALOMO BEN GIATH, door AL CHARISI en JUDA HALLEVI in hun vak uitnemend geacht.

Tot de Spaansch-Hebreeuwsche dichters der elfde eeuw behooren verder ook nog R. BECHAI BEN JOSEPH BEN BAKODAH en R. MOSES BEN JACOB uit het aanzienlijke geslacht der ABEN EZRAAS. R. BECHAI, genaamd HAZAQUEN (de Oude) en HADDAJAN (de Rechter, waarschijnlijk wegens zijne waardigheid als zoodanig in de Synagoge), is vooral bekend door zijn zedekundig werk: de plichten des harten, waarby hy een soort van poëtisch prosa gebruikt, meer door de verhevenheid van taal en stijl dan door den eigenlijken versbouw als dichtstuk te beschouwen. Hy schreef het, waarschijnlijk naar Arabische modellen, in het Arabisch, waaruit het eerst door JOSEPH KIMCHI, straks door den als vertaler hooger geschatten R. JEHUDAH BEN SAMUEL ABEN TIBBON in het Hebreeuwsch werd overgezet, later uit het Hebreeuwsch wederom in het Portugeesch door R. SAMUEL BEN ISAAC ABAZ te Amsterdam in de zeventiende eeuw. Als Hebreeuwsch Dichter onderscheidde hy zich nog

meer bepaaldelijk door zijne Zelfvermaning, die door eene geleerde Romeinsche vrouw, DEBORA ASCARELLI, in het Italiaansch, door Dr. SACHS van Berlijn met vele andere proeven van Spaansch-Joodsche poëzy in Hoogduitsch dichtmaat is overgebracht.

Schitterender naam als Dichter heeft MOSES BEN EZRA verworven. Hy wordt evenzeer geroemd als Rabbijnsch Geleerde en kenner der Grieksche Wijsbegeerte. Ofschoon, gelijk zijne mededichters in Spanje, by uitnemendheid Godsdienstig Dichter, heeft zyne poëzy wellicht meer dan eenige andere van zijne tijd- en stamgenooten gelijkenis met Westerschen Dichttrant, en meermalen ook liefde en natuur ten onderwerp [1]. Gedeeltelijk tijdgenoot van den reeds meermalen hier genoemden R. JEHUDAH BEN SAMUEL HALLEVI, worden nog eenige andere leden van zijn edel en begaafd geslacht zoowel als hy zelf met hoogen lof vermeld door dien grootsten der Dichters van zijnen leeftijd, op wien wy nader terugkomen. Doch eerst vordert in de orde van den leeftijd, R. SALOMON GABIROL hier melding, die ook reeds vóór MOSES BEN EZRA plaats had moeten vinden, ware het niet, dat wy ten aanzien dezer drie meer by wijze van opklimming te werk gaan.

Alle zijne mededichters der tiende en elfde eeuw in het Spaansche vaderland liet, naar aller oordeel, R. SALOMON BEN JEHUDAH GABIROL verre achter zich. Geboren (a⁰ 1031) te Malaga, volgens anderen te Saragossa, alwaar hy in elk geval gewoond heeft, was zijn leven even kort van duur als zijn gave schitterend, en zijn dood, gelijk men het althans gewoon is te verhalen, aandoenlijk. Men schrijft dien dood toe aan den nijd eens Arabischen mededingers op het gebied der poëzy, terwijl de legende daar verder bijvoegt, dat de vijgeboom, in welks nabyheid de vermoorde verborgen werd, door zijne buitengemeen rijke en zoete vrucht de aandacht van den Kalif zal hebben tot zich getrokken en alzoo tot het ontdekken èn van het lijk èn van den gepleegden moord zal hebben geleid! De slotsom der nieuwste levensbeschrijvers dezer Spaansch-Hebreeuwsche Dichters verwijst die geheele moordgeschiedenis naar het gebied der fabeldichting. Men kent alzoo den Dichter GABIROL eigenlijk alleen uit zijne schriften; en dezen kenmerken den man van diepe gevoe-

---

[1] ALEXANDER VON HUMBOLDT, in zijnen *Kosmos* II : 119, zegt van hem: "Auch die dem Naturleben entnommenen Züge in Mose Ben Jacob Ben Esra sind voll Kraft und Grösse."

ligheid, echt dichterlijken geest, en veelomvattende kennis. Zijn vroegste arbeid herinnert aan het woord van den grootsten onzer Nederduitsche Dichters, als hy ergens zegt, dat het voor den waren poëet even hetzelfde is of hem een heldengeschiedenis dan of het Alphabeth den dichtgeest ontsteekt. GABIROL schreef op zijn negentiende jaar een Hebreeuwsche Spraakkunst in verzen, een arbeid, door ABEN EZRA van onschatbare waarde geoordeeld, en waarin de volgende denkbeelden uit de Inleiding de vatbaarheid van het onderwerp voor dichterlijke opvatting en uitwerking kunnen doen blijken. In die Inleiding „beklaagt zich de Schrijver over het verwaarloozen der gewijde, der boven alle andere bevoorrechte taal, en hoe by de groote menigte zijner geloofsgenooten het woord der Propheten niet meer verstaan wordt. By deze gewaarwording mag hem de bewustheid zijner jonkheid niet afschrikken. Eene stem roept in zijn binnenste: „Op! en volbreng het, want God helpt u! en zeg niet: ik ben te jong! want de kroon is niet uitsluitend voor grijsheid weggelegd." Hy wil maat en rijm tot dat werk bezigen om het te versieren als een bloembed, dat aller blikken tot zich trekt; moge slechts die taal weder recht begrepen worden, waarin de hemelbewoners dagelijks zingen den lof van Hem, die zich bekleedt met het licht als met een gewaad, — die taal, ook op aarde eens door allen gesproken, vóór dat de dwazen verstrooid werden en hunne spraak verward. Sints bleef zy een erfdeel van Gods volk ook onder den Egyptischen dwang; in haar werd de Goddelijke Wet verkondigd, spraken de Propheten en brachten zy genezing aan het kranke volk! Op de wijze van NEHEMIA wil hy geijverd hebben (Neh. XIII: 23--25) voor de zuiverheid van Israëls taal, verontwaardigd, dat de meesterresse tot dienstmaagd, dat de wettige huisvrouw tot bijwijf verlaagd werd."

Verder heeft GABIROL zich in velerlei vormen: hymnen, boetzangen, klaagliederen, voorstellingen der toekomst, als een Dichter te kennen gegeven, in wien een edele en aandoenlijke nagalm der poëzy van Israëls gewijde vaderen niet te miskennen is. Zijne poëzy vindt men verspreid in alle de onderscheidene liturgiën der Joden, zoo buiten als binnen den kring der Spaansche Synagogen, in die van Montpellier, b. v., Avignon, Tripoli, Algiers, Italië, Duitschland en Polen. Zijn meesterstuk wordt geacht de Kether Malchut (of Koningskroon), een gedicht, dat in de Synagogen door den vastenden en wakenden vroome pleegt gelezen te worden in den nacht

van den Groot-Verzoendag. Dat gedicht, een lofzang op de Goddelijke deugden en eigenschappen, bevat, na eene blinkende inleiding, eene verheerlijking der Goddelijke wijsheid, eerst in de (hier natuurlijk geheel Aristotelische) beschrijving van het heelal onder deels dichterlijke, deels wetenschaplijke voorstellingen, die over de opvatting der scheppingswetten en verschijnselen by het toenmalig Talmudisme licht verspreiden, — daarna in den bouw van het menschelijk lichaam. Straks bezigt hy denzelfden rijkdom van taal en poëzy om de nietigheid en ellendigheid van den schuldigen mensch te schilderen, en zich voor God te verootmoedigen wegens zijne eigene zonden. Het geheel wordt besloten met de bede voor Israëls tijdelijke en eeuwige bewaring, de herstelling van zijn volksbestaan, de wederoprichting van het heiligdom, terwijl alles zich eindelijk oplost in de lofzegging.

Eene menigte Hebreeuwsche Dichters zoo in Spanje als in Africa onderscheidt vooral de geschiedenis der Joodsche letteren van de twaalfde eeuw: R. AHARON BEN R. JOSUA BEN ALAMANI te Alexandrië, — R. SALOMO ABU AJAB IBN ALMALAM, wiens rede (volgens de lofspraak van AL CHARISI) ook den stomme zou doen juichen, en het licht doen doordringen tot den blinde, — R. CHALFON HALLEVI, in het Arabisch ABU SAID geheeten, te Damiate, — R. LEVI BEN JACOB ALTABBAN en zijne broederen te Saragossa, en nog vele anderen. Met alle dezen stond in betrekking het zij van vriendschap, van briefwisseling, of van bekendheid, de Dichter die volgens het eenparigst oordeel zoowel zijne tijdgenooten als zijne voorgangers en navolgers overtroffen heeft: R. JUDA BEN SAMUEL [1] HALLEVI. Dat oordeel heeft, zij het dan ook niet zonder eenige opgewondenheid in de keus der uitdrukking, een allezins bevoegd rechter, AL CHARISI, met deze en dergelijke lofspraak te boek gesteld: „Het lied van JUDA den Leviet is als een diadeem om het hoofd der Gemeente gebonden, als een snoer van parelen om den hals; — hy is des zangtempels zuil, — de dichterlijke spiesdrager, die de reuzen in het vak ter neêr werpt; — zijne liederen benemen aan wie wijs is den moed; — hy ledigde de voorraadschuren der Dichtkunst, hy voerde weg hare kostelijkste vaten; — hy ging uit en sloot achter zich de deur, en niemand na hem kwam meer binnen; — alle Dichters na hem voeren zijn woord in den mond; — hy scheurt de harten

[1] Kwalijk BEN SAUL bij sommigen.

en vermeesterd ze in zijne gebedsliederen — zijne liefdezangen zijn zacht als de daauw, en brandend als vurige kolen; — in zijne Brieven en Schriften is alle poëzy bevat."

Van JUDA HALLEVI is behalve zijn geboortejaar (1105)[1] en zijn vaderland (Castilië) niets opgeteekend door anderen, dat niet veel stelliger en treffender beschreven of op te maken is uit zijne talrijke werken. Men leert hem daaruit waardeeren niet slechts als den meester in de gave der poëzy, maar ook als een der aandoenlijkste naturen, welke het Jodendom dier tijden oplevert. Eén heerschende trek bestemt zijn leven en streven, en karakteriseert zijne schriften allerwege: het is het verlangen naar de plaats waar eenmaal JEHOVAHS tempel stond. Hy heeft ook werkelijk de reis naar Palestina ondernomen, en, gelijk zijne levensbeschrijvers tot hiertoe zonder tegenspraak verhaalden, Jerusalems drempel ook inderdaad bereikt zonder nogthans de stad zelve te hebben mogen betreden, daar hem, terwijl hij een treurlied voor de stadspoort aanhief, het paard eens Arabiers met zijne hoeven doodsloeg[2]. De jongste levensbeschrijvers van den merkwaardigen man rangschikten ook dit verhaal wederom onder het getal der legenden, en houden het er voor, dat hy op de reis van Egypte naar Palestina overleden is.[3] Wat er van deze byzonderheid ook zij, zoo veel is zeker, dat hij de stad van zijn veeljarig verlangen nooit is binnengetreden. Maar wat te gelijk boven alle verdenking als historische waarheid vaststaat, en te gelijk zijn werkelijk leven ruim zoo belangwekkend doet zijn, als de wijze waarop het thands betwijfeld verhaal zijn einde beschrijft, is de geschiedenis, om ze zoo te noemen, der ondervindingen van zijn hart, van het oogenblik af, dat hy (in de tweede helft der twaalfde eeuw) zijne bedevaartsgelofte ten uitvoer ging brengen. Treffend, allereerst, spreekt hy zijn heimwee naar het aloude vaderland uit in deze strophe van een zijner liederen:

In het westen is mijn ligchaam, in het Oosten is mijn hart.
Maar wat me eertijds vreugd beloofde, hoe verkeerde 't my in smart!
Zal ik 't immer nog vermogen, waar mijn ziel gestaäg naar streeft?
Ik omringd van Ismaëllers, terwijl Edom [4] Sion heeft?

---

[1] 1080 volgens Kämpf I, 241. [2] Bladz. 76 boven.

[3] Men zie de oude overlevering weder gehandhaafd door Dr. Kämpf. Nichtandulusische Possen Andulusischer Dichter I, 288.

[4] Edom heet by de Joodsche Schrijvers dier tijden niet slechts Rome, maar ook de in Romes plaats getredene Europeesche Christenheid.

Ach! hoe nietig is my Spanje, Spanjes hemel, Spanjes lof,
By een handvol van des Tempels met den voet vertreden stof!

Aan een dichter, die hem den moeitevollen tocht had afgeraden, zendt hy het antwoord in een uitvoerig gedicht, waarin hy zich beklaagt, dat onder des briefschrijvers smaakvolle verzen dolken verborgen waren, en in den honing zijner gladde redenen distels. Dan wijst hy hem op die vaderen, die in het land van Gods onmiddelijke openbaringen en van Zijne herauten, de Propheten, gewandeld hebben in zijne nabyheid, en aldaar een grafstede voor het minst gezocht hebben. Ten slotte waarschuwt hy den al te koelzinnigen raadgever tegen Grieksche wijsheid, die eene vijandin is van alle Godsdienstige diepte, en met de grondslagen van het Jodendom in een zoo onverzoenlijke tegenspraak staat.

Menig lied dagteekent dan voorts van de dagen zijner werkelijk in het eind ondernomene reis. Op zee gedenkt hy met aandoening aan zijne achtergelatene magen, broeders, zusters, dochteren, aan zijn vaderlandsch bedehuis en zijnen leerstoel; maar altijd behoudt de zucht naar de plaats waar eens altaar en verbondsark stonden, in zijn gemoed de overhand. Mag hy slechts zijne reisgelofte vervullen, zoo zijn schakhals en hyenen hem verschijnselen eerder welkom dan verschrikkend, het brullen van den leeuw een even lieflijke toon als het blaten van kudden. Zijne laatste gedichten zijn geschreven in Egypte, alwaar den algemeen geroemden Dichter overal een lieflijk en vereerend onthaal te beurt viel. De verdere uitkomst zagen wy. Aangaande zijne schriften zij nog met een woord aangemerkt dat, — behalve zijne talrijke, in de liturgiën der Synagogen uitblinkende hymnen, treurzangen (onder welke zijne Elegie op Sion eene eerste plaat bekleede), huwlijksliederen, dichterlijke uitbreidingen van Psalmverzen (by name van het slot van den honderd derden Psalm), — ook nog een werk in Arabisch prosa van zijne hand een grooten naam gemaakt heeft. Het is zijn boek Khusari, eene apologie van het Jodendom in den vorm eener onderstelde zamenspraak tusschen een Koning der Chasaren [1] en een Joodschen Schriftgeleerde, waarby de Godsdienst en Godgeleerheid der Talmudisten gehandhaafd wordt zoo tegenover de leer der Karaïten, als tegen de wijsbegeerte der Heidenen. Een Latijnsche overzetting van dat

---

[1] Vergelijk bladz. 11 boven.

werk gaf (a⁰ 1560) JOH. BUXTORF de jongere, eene Spaansche de Portugeesche Rabbijn JACOB ABENDANA in Engeland (a⁰ 1663).

Gelukkiger in het voornemen om het land en de tempelstad der Vaderen te bezoeken, was in de volgende eeuw de insgelijks vermaarde Dichter en Geleerde R. MOSES BEN NACHMAN, geboren te Girona in Catalonië ten jare 1194 en gestorven in Palestina, werwaarts hy zich in het jaar 1267 begeven heeft. Den indruk van zijn lang begeerd verblijf aldaar heeft hy in een Brief aan zijnen zoon wedergegeven, merkwaardig in meer dan één opzicht en vooral tot waardeering zijner karakteristieke gemoedsrichting: „Mijn zoon NACHMAN! (zoo schrijft hy daarin) dat u de Heer zegene! O! dat gy mocht zien het heil van Jerusalem en uwer kinderen kinders (Ps. CXXIII), en dat uw disch moge zijn als die van ABRAHAM onzen Vader! Ik schrijf u dezen brief uit Jerusalem, de heilige stad. Dank en lof zij den God mijns heils, ik was zoo gelukkig hier aan te komen, op den negenden van de maand Elul, en ik bleef daar tot op dezen dag, d. i. daags na den Groot-Verzoendag. Nu is het mijn plan Hebron te bezoeken, my op de graven onzer Vaderen neder te werpen, en mijn eigen graf aldaar te bestellen. Wat zal ik u zeggen van het land? Groot is de woestheid en verlatenheid. Naar mate een plaats hier eertijds heiliger was, is zy tegenwoordig te woester. Jerusalem ziet er dieper vervallen uit dan alles; Judéa meer dan Galiléa. Maar ook in deze zijne verwoesting is het een gezegend land. De stad heeft tweeduizend inwoners, waarvan drie honderd Christenen, die het zwaard van den Sultan ontvloden zijn. Joden zijn er niet sedert den inval der Tartaren. Velen zijn gevallen door het zwaard. Slechts twee broeders zijn hier uit Israël, verwers van beroep. By dezen aan huis houden wy op den Sabbath het gebed met tien mannen. Het is ons thans gelukt een leêgstaand huis te verkrijgen, met marmeren zuilen en een schoon gewelf. Dat huis hebben wy ons tot eene Synagoge gemaakt. De stad is eigenlijk zonder beheer, en die zich van woeste plaatsen wil meester maken, kan het doen. Wy hebben onze bydragen gegeven voor de inrichting van het bedehuis. Reeds is naar Sichem gezonden geworden om eenige wetboeksrollen te ontbieden, die men aldaar by den inval der Tartaren uit Jerusalem geborgen had. Zoo zal men hier dan nu eene Synagoge hebben en bidden. Telkens meerdere mannen en vrouwen komen dien ten gevolge naar Jerusalem uit Damascus, Aleppo, en alle deelen des lands, om het heiligdom te zien, en te treuren. Hy,

die my gegund heeft Jerusalem te zien in zijne verwoesting, begenadigde ons ook het te zien herbouwd en hersteld, en van de heerlijkheid Gods vervuld! Moogt gy, o mijn zoon! met de uwen het heil van Jerusalem aanschouwen en de vertroosting van Sion beleven." Hierop volgen groetenissen aan discipelen, en aan zijns schoonbroeders zoon R. MOSES BEN SALOMO, van wien eene Elegie op Jerusalems verstoring door hem gelezen was op den Olijfberg.

MOSES BEN NACHMAN behoort voor het overige onder de voornaamste mannen des Jodendoms van dien tijd. Door talrijke werken, deels slechts in handschrift voorhanden, heeft hy zich onderscheiden in alles wat de wetenschap destijds omvatte, bepaaldelijk als wijsgeerig denker, Schriftuitlegger, Talmudist, en vooral Cabbalist. In den strijd over de schriften van MAIMONIDES heeft hy het opgenomen tegen diens vijanden, meer nog uit hoogschatting, dan wel uit onvoorwaardelijke instemming. Ten jare 1263 hield hy met PAULUS CHRISTIAAN een openbare twistrede over de Godsdienst in de tegenwoordigheid van Koning JACOBUS I. van Arragon. Als Dichter heeft hy zich voornamelijk onderscheiden door een enkel kort maar indrukmakend lied, dat in sommige Synagogen tot de liturgie van het Nieuwjaarsfeest behoort.

De beoefening der Hebreeuwsche poëzy, die in JUDA HALLEVI haren hoogsten trap van voorspoed bereikte, was sedert de twisten, hier reeds meermalen vermeld, eerder geweken voor den vorm der wijsbegeerte in de ontwikkeling van Joodsch-Godsdienstige leeringen en overleveringen. Van twee mannen evenwel moeten wy nog met een woord gewag maken, die in den dichterlijken werkkring der Spaansche Joden, schoon zelve op dat gebied niet onder de meest uitnemenden behoorende, evenwel eene byzondere beteekenis hebben.

De eerste der mannen hier bedoeld is JEDAHIAH HAPPENINI BEN ABRAHAM, bijgenaamd BEDRASCHI, naar de geboorteplaats van zijnen vader, Beziers. Hy zelf zag ten jare 1250 het levenslicht te Barcelona. Onder de Hebreeuwsche Dichters van het tijdvak wordt hy medegerekend als schrijver van eenige stukken, die meer wegens den kunstigen en moeilijken arbeid dan om hunne eigenlijke dichterlijke waarde in gedachtenis gebleven zijn. Dus b. v. begint in een dier gedichten elk woord met de letter M. Met veel meer recht draagt hy den toenaam van Redenaar onder zijne geleerde stamgenooten; zelfs vergeleken hem sommige Christenschrijvers by SENECA, by LACTANTIUS, by CICËRO. Hy heeft deze eer vooral te danken aan

ijn Bechinath Holam (Onderzoek der wereld), zijnde een ertoog of brief over de ijdelheid der wereldsche dingen en over het oeken daarentegen van het koninkrijk Gods. Veelvuldig is dit werk net en zonder commentariën gedrukt, ook vertaald. Eene Fransche verzetting gaf in de zeventiende eeuw een tot het Christendom be-eerd Israëliet, de Geleerde PHILIPPE D'AQUIN [1]. Zoowel deze zijn Fransche vertaler als BUXTORF en vele andere beoordeelaars geven an dezen arbeid uitnemenden lof [2], zoowel voor den zakelijken nhoud als voor den vorm. Groot voorstander overigens van wijsgee-ige studiën, verzette hy zich met ijver tegen R. SALOMO BEN ADDE-ETHS daarover uitgesproken ban [3]. Men schrijft hem ook een uit-oerig werk toe over het Schaakspel onder den titel van Konings-enot.

Wy besluiten met nog een woord omtrent een Spaansch-Joodschen Dichter, dien men eenigermate den HORATIUS dier School zou kun-en noemen. Het is R. JEHUDAH BEN SALOMON BEN ALCHOPHNI, neer algemeen bekend onder den naam AL CHARISI (de Dichter). Van zijne geboorte even min als van zijn sterfuur is de dagteeke-ing verder bekend, dan dat ook hy gebloeid heeft in de dertiende euw. Afstammende van dichterlijke voorvaderen, en even als MAI-MONIDES tot een in zijnen tijd nog Muselmansch gedeelte van Spanje ehoorende, waren de Arabieren bepaaldelijk zijne leermeesters en oorbeelden in het vak. Zijn voornaamste arbeid, getiteld: Tach-emoni is wel geene vertolking of navolging van hunnen HARIRI, naar toch in den geest van dezen Arabischen Dichter geschreven, an wien hy buitendien een in het Hebreeuwsch vertaalden Dicht-undel geleverd heeft. Zijn even genoemd oorspronkelijk werk bevat n een vijftigtal afdeelingen, deels dichtmaat, deels prosa, zamenspre-kingen en vertoogen over de meest verschillende onderwerpen. In ene afdeeling over Hebreeuwsche poëzy geeft hy een belangrijke

---

[1] PHILIPPE, in het Jodendom MORDECHAI D'AQUIN (Aquinas) geheeten, overleed a° 1650 te Parijs, alwaar hy het Hebreeuwsch doceerde en on-derscheidene werken der Rabbijnen overzette ten dienste der Christenen. Zijn zoon (of broeder) LOUIS HENRI was insgelijks een groot Orientalist. ANTOINE D'AQUIN, eerste Geneesheer van LODEWIJK XIV, was zijn klein-zoon. BAYLE, *Dictionnaire* in voce.

[2] BUXTORF zegt er van: »Liber insignis tam quoad res, quam quoad verba, ut eloquentissimus habeatur, quisquis stylum ejus imitatur."

[3] Bladz. 178, 179 boven.

letterkundige geschiedenis van het vak in Spanje, en eene niet minder belangrijke beoordeeling van onderscheidene Dichters. Wy hebben zijn oordeel over JUDA HALLEVI hier reeds overgenomen. Maar merkwaardig zijn vooral zijne kunstwetten, als daar zijn: reinheid en zuiverheid van taal, zonder inmengsel bepaaldelijk van vreemd onkruid, gelijk hy den Grieksch-Joodschen Dichteren ten laste legt, — regelmatigheid in den versbouw, — éénheid en leerzaamheid in de keus en behandeling van het onderwerp [1], niet gelijk de Babylonische Joden, wier verzen zonder pit zijn, — duidelijkheid, niet gelijk de Fransche Joden, om welke te verstaan men eerst een Commentarie behoeft, — eerbied voor de regelen der taal [2], niet gelijk de Damascener Dichters, die om geene grammatica geven, vooral niet gelijk een hunner, de geneesheer ISAAC BEN BARUCH, wiens gedichten zijn »als gebroken scherven, als stroohalmen zonder koorn, als bitter water, als koude sneeuw, en by wien elk woord een vergrijp tegen de taal is." Voorts wil hy, dat de Dichter niet terstond de vrucht van zijn talent aan de wereld mededeele [3], opdat het niet veeleer eene misgeboorte zij; ook moet hy niet alles geven wat hy heeft, maar alleen het beste. Eindelijk »moet hy populair zijn en niet bloot voor Geleerden schrijven, gelijk zekere R. SALOMON, die slechts aan dezen voldoet, en aan wien de leeken niets hebben."

AL CHARISI zelf heeft by velen, onder anderen by den Dichter IMMANUEL, van wien wy vroeger melding maakten [4], den lof weggedragen van een treflijk Dichter, en is als zoodanig ook byzonder geprezen geworden om stukken als b. v. de twistrede tusschen den degen en de pen in zijn Tachkemonie. Voor het overige was deze Dichter ook Geneesheer, en heeft hy, als velen zijner stamgenooten, belangrijke reizen gemaakt.

De poëzy der Joden in de voorvaderlijke taal had dan alzoo in

---

[1] »Et prodesse volunt et delectare poëtae."
HORATIUS.

[2] De uitspraak later van BOILEAU, dat wie de grondregelen zijner taal verwaarloost
»Est toujours quoi qu'il fasse, un misérable Auteur."

[3] Het *nonum prematur in annum* van HORATIUS.

[4] Bladz. 134 boven.

Spanje haren tijd gehad by de uiteinden van de dertiende eeuw. Wy zullen die poëzy in latere dagen glansrijk zien herleven in Duitschland tot in onzen eigenen tijd; maar by de Joden van het Spaansche Schiereiland werd zy, ja, nimmer geheel verwaarloosd, ook niet na hunne verbanning en verstrooijing in onderscheidene deelen der aarde, maar eigenlijk groote Hebreeuwsche Dichters stonden er onder de Sephardim niet meer op. Het verdient opmerking, dat kort na het verbleeken van dezen hunnen hoogsten dichterlijken roem, de poëtische gave zich toch weder, hoewel op veel mindere schaal, by hen openbaarde op het grondgebied van Castiliaansche taal, rijm en maat. Omstreeks het midden van de veertiende eeuw onderscheidde zich reeds een tot het Christendom bekeerde Rabbijn R. DON SANTO van Carrion in Oud-Castilië, als een der meest geroemde Trovadores van zijnen tijd.[1] Van hem zijn onderscheidene nimmer in druk uitgegevene dichtstukken en vertoogen, van Godsdienstig-zedekundigen inhoud, in handschrift voorhanden ter Bibliotheek van het Escuriaal; onder anderen zijne Raadgevingen aan Koning PEDRO (den Wreede), om het voorbeeld zijns vaders te volgen en Christelijk te leven. Van zijne eigene bekeering en Catholiek geloof geeft hy getuigenis in de Voorrede en in den aanhef van zijn Doctrina Christiana.

In het begin, voorts, der vijftiende eeuw onder de regering van JOHAN II. van Castilië, een hartstochtelijk liefhebber van alle ridderlijke oefeningen, en destijds aan dien geest zeer verwante kunst van dichten, droeg een zijner geheimschrijvers, JUAN ALONSO DE BAENA, den Koning eene verzameling op van onderscheidene liederen, strophen, puntdichten, afkomstig van vroegere en latere Trovadores, waaronder zeer velen van JUAN ALONSO zelve, ook sommigen van diens broeder FRANCISCO, beide Conversos. Maar ook van Joden evenzeer van Godsdienst als van afkomst zijn in deze Verzameling oud-Castiliaansche gedichten voorhanden, onder anderen van eenen Don MOSES, die genoemd wordt des Konings HENDRIKS Chirurgus.

In later eeuwen zullen wy de Spaansche poëzy nog steeds zien opgehouden door de uitgewekene Joden van die afkomst vooral in Hamburg en in de Nederlanden. Maar ook in Spanje en Portugal zelve hebben hunne afstammelingen, tot het Christendom werkelijk overgegaan of onder dien naam schuilende, de dichtkunst in die

---

[1] RODRIGUES DE CASTRO, *Biblioth. Espan.* I. 198—201.

talen blijven beoefenen. Dus b. v. wordt Dr. MIGUEL DE SILVEIRA, schrijver in de zeventiende eeuw van een in de manier van TASSO en CAMOËNS aangelegd historisch Gedicht ter eere van JUDAS den Machabeër, onder de Joodsch-Spaansche Dichters geteld. Het stellig Christelijke intusschen zoo van dit epische werk als van andere kleinere gedichten van denzelfden Schrijver maken het alleszins waarschijnlijk, dāt hy tot het geslacht der Joden, maar niet meer tot hunne Synagoge zal behoord hebben. Joden daarentegen ook van Godsdienst blijken geweest te zijn DUARTE DIAZ van Porto, uit het oud Joodsche geslacht der ABOABS, in de zestiende eeuw, en ANTONIO HENRIQUES GOMES, die in de zeventiende eeuw onderscheidene vakken van poëzy in het Spaansch en Portugeesch beoefende, in Frankrijk Ridder van St. Michiel en Raad van Koning LODEWIJK XIV geweest is, maar sints in Spanje in de handen der Inquisitie gevallen, wegens geheim Jodendom zijn leven geëindigd moet hebben in de vlammen. Hetzelfde lot wordt gezegd een der vroegste dramatische Dichters van het Spaansche Schiereiland, ANTONIO DE SILVA, getroffen te hebben [1].

Hetgeen ons tot hier toe van den maatschaplijken en wetenschaplijken voorspoed der Joden in het Spaansche Schiereiland bleek, moge by den Christen die Israël om der vaderen wille lief heeft een eerder aangenaam gevoel te weeg brengen, — treurig blijft hem toch altijd daarby het denkbeeld, hoe die gaven en voorrechten grootendeels zoo geheel buiten, al te vaak in tegenstelling en tot bestrijding van, het geloof in hunnen waarachtigen Messias genoten of aangewend zijn. Hunne geschiedenis in Spanje heeft daartegenover toch ook wederom meer verblijdende bladzijden. Opmerkelijk is het inderdaad, dat terwijl aan den eenen kant geen land op zoo geweldadige en alleszins afkeuringswaardige wijze de Joden tot het geloof der Christenen heeft zoeken te dwingen, geen land buiten datzelfde Spanje tevens van een geheel andere zijde zoo overrijk is aan voorbeelden van bekeering uit ontwijfelbare overtuiging, en aan de treffelijkste belijders des Christendoms, by menigten zelfs en by

[1] WOLF, *Bibl. Rabb.* III. w. 334. Verg. DANIEL LEVI DE BARRIOS, *Relacion de los Poetas Espanoles de la nacion Judaica*, p. 57. SOUTHEY' *Letters, written during a journey in Spain and Portugal*, II. 115.

geslachten. Waar ook middelijk dat belangrijk verschijnsel aan moge zijn toe te schrijven — (de meerdere gelijkstelling, vrijer omgang, veelsoortiger aanraking tusschen de belijders der beide Godsdiensten, mitsgaders van den Islam, moeten hierby zeker niet vergeten worden!) — zoo veel is in elk geval openbaar, dat nergens in de middeleeuwen niet slechts, maar tot op onze tegenwoordige dagen toe, het woord des Apostels (Rom. XI : 5) zoo uitnemend is bewaarheid, dat er, ook in den tijd hunner nationale verwerping en verharding voor een deel, toch altijd een overblijfsel geworden is naar de verkiezing der genade. Wy laten hier eenige meer uitnemende voorbeelden volgen, ofschoon slechts een enkele reis met die uitvoerigheid, die, liet het bestek dezer Beschouwingen het toe, door de belangrijkheid van het onderwerp zoude worden gevorderd.

Onder de afstammelingen van Israël, die in Spanje het Christenlijk geloof beleden en het zij op kerkelijk of Godgeleerd gebied strijd voerden, doet zich naar orde van tijd het eerst op JULIANUS, Bisschop van Toledo, die gebloeid heeft in de tweede helft der zevende eeuw, en alzoo in de laatste tijden der Gothische heerschappy vóór den inval der Saracenen [1]. Met grooten lof gewagen van hem de Geschiedschrijvers, inzonderheid mede van zijne schriften en Bisschoplijke bemoeijingen over de groote strijdvraag nog van zijnen tijd aangaande den tweederlei wil in den Godmensch CHRISTUS, de menschelijke en de Goddelijke, op welk punt hy zelve, of althands het Concilie van Toledo, waarvan hy de ziel was, zich vry onafhanklijk van den Bisschop van Rome getoond heeft [2]. Hy heeft ook nog andere schriften nagelaten; daaronder een boek ter overtuiging der Joden, Schriftverklaringen, Leerredenen; voorts liederen en hymnen; insgelijks een geschiedkundigen arbeid over Koning WAMBAAS oorlog met Frankrijk. Zijn lof en leven heeft Bisschop FELIX beschreven, zijn opvolger in het Toledaansche Primaat.

Minder schitterend was de kerkelijke rang van een ander Spaansch

---

[1] MARIANA, VI: 18. »Erat Julianus eruditionis laude eâ actate celebris, ut ejus libri testantur. Fuit ex Judaeorum sanguine prognatus, Eugenii tertii discipulus, Quirini Toletani Praesulis successor, ingenio facili, copioso, suavi, probitatis opinione singulari.”

[2] MARIANA, t. a. p. »Nobis (Juliani disputatio) aliquanto liberior visa est, quam ut Juliani modestiam erga Romanum pontificem, summae Ecclesiae rectorem, deceret.”

Christenschrijver uit de Joden, ALVARUS PAULUS van Cordua, die gebloeid heeft in het midden der negende eeuw, en nevens vele andere werken voornamelijk bekendheid heeft verkregen door zijnen Brief aan zekeren ELEAZAR, die van het Heidendom of de afgodendienst (waarschijnlijk wordt hiermede, naar de opvatting dier tijden, het Mohammedanisme bedoeld!) tot het Jodendom moet zijn overgegaan. Tegen dezen het Christelijk geloof handhavende, geeft hy zijne eigene afkomst uit de Joden zoowel als zijn geloof in den Messias als reeds gekomen, met deze woorden te kennen: „Wie heeft meerder recht den naam van Israëliet te dragen: gy, die uit de afgodendienst tot de kennis van den eenigen God gekomen zijt, of ik die het ben èn door afkomst èn door geloof! En toch! ik word geen Jood meer genaamd, omdat my die nieuwe naam gegeven is, dien de mond des Heeren gesproken heeft. Te weten: ABRAHAM is mijn vader, omdat mijne voorvaders uit zijnen stam zijn; zy nu, die den Messias verwacht hebben dat hy komen zoude, maar nu dan ook Hem als den reeds gekomene aannemen, blijken met meer recht Israël te zijn, dan die hem verwachtten en toen Hy kwam verwierpen, en nu ook nog niet ophouden Hem te verwachten [1]."

Van eenen R. SAMUEL JEHUDI, geboortig van Fez in Marocco (in de elfde eeuw), wordt de oprechte bekeering tot het Christendom afgeleid uit eenen brief, oorspronkelijk door hem geschreven in het Arabisch, en gericht aan een Rabbijn, genaamd Dr. ISAAC, in hetzelfde Africaansch gewest. Deze Brief, herhaaldelijk uitgegeven in het Latijn naar de vertaling van den Dominicaner ALFONSO DE BUEN HOMBRE (a^0 1329) en in eene Castiliaansche overzetting manuscript voorhanden in de Bibliotheek van het Escuriaal, bevat een uitvoerige wederlegging van het ongeloof der Joden uit het Catholieke standpunt dier tijden. In Spanje, kort na de herovering van Toledo door Koning ALFONSUS VI., gedoopt, schijnt diezelfde R. SAMUEL later naar Marocco teruggekeerd te zijn en aldaar met een geleerden Mohammedaan een twistrede over de Godsdienst gehouden te hebben, waarvan het verhaal, door hem zelven beschreven, insgelijks in handschrift ter meergemelde koninklijke boekery voorhanden is [2].

Tot de elfde eeuw behoort ten aanzien van den tijd zijner geboorte ook nog een andere Israëliet, die zich door zijne afgelegde

[1] NIC. ANTONIO, *Bibl. Vet. Hisp.* VI. 8.
[2] NIC. ANTONIO, t. a. p. VII. 1.

getuigenissen aan de waarheid en kracht van het Evangelie onderscheiden heeft. R. MOSES van Huesca in Arragon, alwaar hy geboren werd a⁰ 1062, werd ten jare 1106 door Koning ALFONSUS I van dat Rijk ten doop gehouden, en ontfing naar dien Vorst en den broeder, wiens opvolger hy was (PEDRO SANCHO van Arragon) by die gelegenheid de namen van PEDRO ALFONSO. Sedert gaf hy in den vorm eens Dialoogs tusschen MOSES en PETRUS ALFONSUS eene apologie van het Christendom en bestrijding van het ongeloovige Jodendom uit, die met grooten lof vermeld wordt, en veelvuldig in Spanje gebruikt is. Men heeft ook van hem eene Disciplina clericalis, ook wel onder den titel van Spreuken bekend, waarin hy ook uit Arabische schriften, als b. v. vertellingen en fabelen van PILPAY, zich voor zijn onderwerp veel heeft ten nutte gemaakt.

Wederom een andere bekeerde Israëliet van geleerdheid en naam, die insgelijks door zijne schriften de oprechtheid zijner belijdenis gestaafd heeft, is in de eerste helft van de veertiende eeuw geweest R. ABNER, Geneesheer, die toen hy nog tot de Synagoge behoorde een verklaring schreef op ABEN EZRA's tractaat over de tien geboden. Tot het geloof bekeerd, beantwoordde hy KIMCHIS werk ter bestrijding van het Christendom met een Hebreeuwsch geschrift (onder denzelfden titel van: Oorlogen des Heeren), later door hem zelven in het Castiliaansch vertaald op aanzoek der Infante BLANCA, Abtdis van het klooster de las Huelgas te Burgos. Als Christen is hy bekend onder den naam van ALFONSUS van Burgos, zijne geboortestad, of wel van Valladolid, de plaats alwaar hy tot op zijnen dood (a⁰ 1346) het ampt van Sacristaan der hoofdkerk van die stad bekleed heeft [1].

---

[1] Tusschen PEDRO ALFONSO en ALFONSUS DE VALLADOLID moet hier in orde van tijd nog PETRUS JULIANUS, bygenaamd HISPANUS, zijne plaats vinden, indien het genoegzaam vast staat, dat deze Geleerde, in de dertiende eeuw te Porto geboren, eerst Geneesheer, later Aartsbisschop van Braga en Cardinaal, eindelijk Paus van Rome onder den naam van JOHANNES XXI), van geboorte of althands van afkomst tot het zaad der Joden behoord heeft, hetgeen ik evenwel slechts een enkele reis vind aangeteekend. Zeker is het, dat van dezen Paus (1276—1278) vele schriften over Geneeskunde zijn, onder anderen de *Thesaurus pauperum* (*Schat der armen*), een werk, waarvan NICOLAS ANTONIO (zie zijne *Bibl. Vet. Hisp.* VIII. 5) een afschrift bezat in het Portugeesch met Rabbijnsche letters. Als Paus

Doch onder alle bekeeringen van afstammelingen uit Juda, van welker Christelijke loopbaan de Spaansche Geschiedenis melding maakt, is er zeker geene belangrijker dan die van R. SALOMON LEVI uit Burgos in het laatst der veertiende eeuw. Zy is dit te meer, omdat de zegen dier bekeering zich uitgestrekt heeft over bloedverwanten en afstammelingen tot in geslachten. Blijkens den naam van LEVI (hier wederom familie- en geen voornaam) behoorde de evengemelde Wetgeleerde tot een dier geslachten, aan welke de algemeene overlevering by de Joden de afkomst uit den stam van die benaming erkent. Tot naby zijn veertigste jaar een door stand en geleerdheid aanzienlijk Leeraar der Joden geweest, maakte hy in den loop zijner wijsgeerige studiën met de schriften van THOMAS AQUINAS kennis, wiens Tractaat de Legibus een zoodanige uitwerking op zijn gemoed had, dat zijne nationale veroordeelen tegen de Christelijke waarheid wegvielen, en hy zich, by voortgaand onderzoek met dat licht mocht bestraald zien, waarin hy sedert de zaligheid en het leven zijner ziel vond. Dien ten gevolge ontfing hy ten jare 1392 den Christelijken waterdoop [1] te gelijk met zijne vier zonen, destijds nog zeer jonge kinderen, later in onderscheidene betrekkingen, alle vier, erfgenamen van den vaderlijken goeden naam en eere geworden. Ook zijne moeder en broeders (zijne echtgenoote was reeds overleden) volgden hem in dezelfde openbare belijdenis van den naam des Heeren. Hy zelve wijdde zich van nu aan geheel aan de Christelijke, gelijk hy vroeger aan de Joodsche Godgeleerdheid gedaan had, verkreeg te Parijs de Doctorale waardigheid, predikte met grooten toeloop in tegenwoordigheid van een der drie mededingers naar de Pauselijke waardigheid, BENEDICTUS XIII. (PETRUS DE LUNA) te Avignon, werd vervolgens Aartsdeken te Burgos, straks Bisschop van Cartagena, eindelijk Bisschop van Burgos, in welke laatste waardigheid hem, als wy later zien zullen, een zijner zonen opvolgde. Nog Kerkvoogd van Cartagena zynde,

---

heeft hij minderen lof geoogst, althands van de zijde der monnikenorden, welke hy niet begunstigde, en die van hunne zijde hem van kettery en toovery verdacht hebben gemaakt.

[1] Hy voerde van toen af den naam van PAULUS met toevoeging van dien van SANTA MARIA ter eere der Moedermaagd, van Burgos naar zijne geboortestad, van Cartagena naar zijn eerste Bisdom. Zijne zonen worden meest met de eerste of laatste dier familienamen aangeduid.

verwierven hem zijne uitnemende begaafdheden, uitgebreide kennis en groote schranderheid ook in staats- en wereldsche zaken het vertrouwen van den voortreflijken, jong gestorvenen Koning HENDRIK III. van Castilië, die hem by uitersten wil tot opvolger van Don PEDRO LOPES DE AYALA in het ampt van Groot-Zegelbewaarder des Rijks benoemde, mitsgaders tot opvoeder van zijnen zoon en (a⁰ 1407) opvolger JOHAN II. Later werd hy ook door den Infant Don FERDINAND, Koning JOHANS oom en voogd, aangesteld tot lid van het Regentschap van Castilië, toen deze uitnemende Regent zelve zich geroepen had gezien tot aanvaarding der kroon van Arragon. Ook den meerderjarig geworden Koning van Castilië diende hy tot aan zijnen dood (a⁰ 1435 voorgevallen) in dezelfde hoedanigheid, waartoe hem Koning HENDRIK verheven had.

In den lof van dezen uit de Joden afkomstigen Kerkvoogd en Staatsman zijn de Spaansche Kronijken en Geschiedschrijvers eenstemmig. Zy noemen hem by uitnemendheid den voortreflijke (el varon excellente), en schilderen hem [1] als een verstand- en beleidvollen zwijger, alleszins tot staatsbestier en raadgeving aan Koningen bevoegd. Doch het was er ver van daan, dat de bemoeienissen, aan zijne wereldlijke waardigheden en plichten verbonden, zijne zorg of zijnen ijver deden verflaauwen met betrekking het zij tot zijne kerkelijke roeping, het zij tot die studie der Heilige Schriften, by welke veeleer zijne ziel ten allen tijde leefde. Wat betreft zijn herderlijk opzicht, de ziekte aan welke hy in drie en tachtigjarigen ouderdom bezweek, overviel hem op eene rondreize ter bezoeking van onderscheidene kerken van zijn voormalig (reeds by zijn leven aan zijnen zoon ALFONSUS overgegaan) stift. Van zijne onvermoeide werkzaamheid als Christen-Leeraar en Geleerde getuigen zijne met veel lof overal aangehaalde werken, onder welke deze twee zeer byzonder: de Byvoegselen (Additiones) op de Postillen van NICOLAAS DE LYRA over den Bijbel [2], een werk van groote uitgebreidheid, dat hy ten jare 1492 voorspoedig ten einde bracht, en zijn van nog later tijd dagteekenend Onderzoek

[1] Dus beschrijft hem in zijne *Generaciones de los excelentes Reyes de Espana* (achter de kronijk van Koning JOHAN II) de edele Ridder en Schrijver HERNAN PEREZ DE GUZMAN.

[2] Men zie de waarde dezer Postillen tegen den Franciscaner monnik MATTHIAS DORING gehandhaafd, door RICHARD SIMON in zijne *Historia Critica Vet. Test.* III. 11.

der Schriften (Scrutinium Scripturarum), zijnde, in den vorm eener zamenspraak tusschen SAUL en PAULUS, eene wederlegging van de tegenwerpingen der Joden tegen het geloof der Christenen. [1]

De Inleiding, waarby de grijze Kerkvoogd zijn voleindigden arbeid over den geheelen Bijbel toeëigent aan zijnen zoon, den reeds gemelden D. ALONSO DE CARTAGENA, destijds nog Aartsdeken van Compostella, is misschien by uitnemendheid geschikt om ons zijn karakter en gemoedsrichting uit zijne eigene woorden te doen kennen, en in het geheel beide zijne ziels- en levensgeschiedenis toe te lichten. Zy luidt aldus: „Wat wilt gy, geliefdste zoon! dat ik u nog by mijn leven schenke, of by wege van erfmaking na mijnen dood zal nalaten? Wat liever, dan hetgeen tot uwe kennis der Gewijde Schriften iets zal mogen toevoegen, en uwe voetstappen vastmaken in een welgegronden ijver voor de Algemeene Christelijke Waarheid? Deze toch is het, die ik in mijn hart draag, en met mijnen mond belijde, en van welke ik dat woord acht te zijn geschreven (Jes. XXXVIII: 19): De vader zal den kinderen uwe waarheid bekend maken.

„Deze waarheid heb ik van mijne kindschheid aan niet gekend, maar geboren in het ongeloof der Joodsche blindheid en de Gewijde Schiften van geene geheiligde Leeraars geleerd hebbende, nam ik van dwalende voorgangers dwalende gevoelens over, de zuivere letter door onzuivere vonden (gelijk ook de overige leidslieden des ongeloofs deen) verwikkelende. Maar toen het Hem, wiens barmhartigheden oneindig zijn, behaagde my uit de duisternis tot het licht en van den donkeren afgrond tot de heldere lucht op te heffen, zoo vielen als het ware de schellen van de oogen mijns verstands, en ik begon de Heilige Schrift eenigermate opmerkzaam te lezen, en van nu aan niet meer met het vooroordeel des ongeloofs, maar ootmoedig de waarheid te onderzoeken, en, niet langer vertrouwende

---

[1] Men zie over hem: PAULI COLOMESII RUPELLENSIS, Italia et Hispania occidentalis etc. Hamburgii 1730. pag. 213. JOH. FORSTERUS in Dictionario Hebr. Latino 1557 pag. 397. Fr. TITELMANNUS in Psalmos pag. 32 edit. 1545. CL.DUROT Trésor des Langues 1613 pag 43. CASAUBONUS ad Baronii Annales Exercit. 16 Diatribe 13. LUDOVICUS VIVES ad. Cap. 3 Lib 16 AUGUSTINI de Civitate Dei. THEVET Cosmographie, Dl. II, pag 493. VASAEUS in Chronicon Hispaniae C. 4: SIXTUS SEXTENSIS in Bibliotheca S. p. 449 Edit. Venetae; JOH. MORINUS in exerc. Bibl. pag. 151.

op de krachten van mijn verstand, God met geheel mijn hart te bidden, dat Hy hetgeen heilzaam mocht wezen voor mijne ziel, wilde prenten in mijn hart. Dag en nacht smeekte ik hem om hulp; en alzoo is het geschied dat het verlangen naar het Algemeene Christelijke geloof in mijn gemoed dag aan dag sterker ontvlamde, tot dat ik dat geloof, hetwelk ik in mijn hart droeg, ook in het openbaar mocht belijden. Den ouderdom bereikt hebbende, welken gy thands telt, ontfing ik het Sacrament des Doops en de heilige wateren der Kerk, den naam van PAULUS daarby ontfangende. Gy, mijn zoon! waart destijds nog in de onnoozelheid der kindschheid; en werdt, nevens my, in dien teederen leeftijd gereinigd, voordat gy u met de zonden der meer volwassenen nog kondet bevlekken; gy ontfingt daarby den naam van ALFONSUS, vóór dat gy nog de letters wist te noemen.

„Voorts, in vervolg van tijd my steeds meer toeleggende op het onderzoek der Gewijde Letteren en op de lezing der beide Testamenten, dan eens de levende Leeraars hoorende, dan weder eens de schriften van heilige Voorgangers en andere voorname mannen, die reeds uit dit leven gescheiden zijn, herlezende, ben ik, door de genade der Goddelijke goedheid, daar ik te voren een leeraar der dwaling was, geworden een leerling der waarheid, tot dat ik deze grijsheid, van welke gy getuige zijt, heb mogen bereiken. En ik zeg u de waarheid, by de drukkende bezigheden in het wereldlijke en de zorgen van mijn Bisdom, door welke ik gedurig gedreven werd, is dit zelve nu ook steeds mijn met geen anderen vergelijkbare troost, den onveranderlijken God in het onderzoek van Zijn heilig vlekkeloos Woord te beschouwen.

„My hebben hetgeen de wereld voorspoeden noemt daaronder in geene deele ontbroken. In mijne algeheele onwaardigheid heeft my Gods gunst tot geene geringe voorrechten in Zijne kerk verwaardigd. Want tot den Bisschopszetel van Cartagena eerst, daarna tot dien van Burgos bevorderd, ben ik om dus te zeggen gekoesterd geworden door het uitnemendste van Gods Kerk. By het kerkelijke kwam bovendien het wereldlijke. In het huis van Koning HENDRIK (III.) rechtvaardiger en glorierijker gedachtenis, en van zijn doorluchtigen Spruit onzen regerenden Koning heb ik, het ampt van Zegelbewaarder aanvaard hebbende, tamelijk gemeenzaam verkeerd. Hoe zich voorts de Goddelijke goedertierenheid aan uwen oudsten broeder [1]

[1] GONZALO DE SANTA MARIA, van wien straks.

en aan U heeft betoond, zal ik hier niet melden; gy weet het. Eén ding is er, dat ik niet onopgemerkt kan voorbygaan, hoe namelijk aan ons, die van Levitische afkomst zijn, eenigermate gezien is, hetgeen zoo vele eeuwen te voren geschreven is, dat aan den stam van Levi in Israël gegeven werd daarom, wijl de Heer zelve Levi's erfdeel heeft willen zijn [5 Mos: X. 1]. Want ja, God zelf is onze bezitting, CHRISTUS is ons erfdeel, die, de kinderen van Levi zullende reinigen, opdat zy den Heer spijsoffers zouden toebrengen in gerechtigheid, gelijk hy oudtijds in het prophetische woord beloofd heeft (Mal. III: 3), nu in deze dagen door onze handen zich een offerhande wil laten toebrengen, (o, moge het zijn!) ons daarin niet alleenlijk verdragende, maar ook genadig aannemende. Meen niet, dat ik dit zonder noodzaak of als roemende in het midden breng, of dat ik U doelloos van mijnen levensweg dus heb geschreven; daar ik het integendeel gantsch niet onnut, maar veeleer zeer noodig achte, dat de weldaden des Allerhoogsten gekend worden, en eene juiste en ongeveinsde erkenning van eigen zwakheid aan geenen hoogmoed mag worden toegeschreven. En dit vooral, daar ik tot U spreek, uit wiens geheugen ik niet hoop dat deze dingen immer zullen worden gewischt. Ik zoude inderdaad my niet waarlijk dankbaar achten voor zoo groote weldadigheden, indien hare vermelding moest ophouden met mijn leven. Aan U schrijf ik onder velen deze dingen des te eerder, opdat gy hetgeen gy wegens uwen leeftijd zelve niet gezien hebt, voor het minst uit den mond van uwen vader in het geheugen prent, en op uwe beurt aan uwe jongeren, die het misschien niet gehoord hebben, zoo dikwerf daartoe gelegenheid is, weder overbrengt, opdat dezen het aan hunne kinderen verhalen, ten einde zy de daden des Heeren niet vergeten, en Zijne Wet mogen onderzoeken."

Als hy vervolgens nog eenige ophelderingen gegeven heeft van den aart en het nut van DE LYRA's Postillen en zijne eigene bearbeiding daarvan, zoo besluit hy zijne Inleiding met deze woorden: "Zie daar dan, geliefde zoon! mijn testament. Dit zij U mijne erfmaking, dat in de Wet des Heeren uw lust zij, en gy Zijn Woord overdenkt dag en nacht. Die overdenking zal U door het lezen van deze en dergelijke schriften des te zuiverder en liefelijker worden. Aanvaard het geschenk uws vaders, U met vaderlijke tederheid en vreugde aangeboden. En thands genoeg hiervan. De hulp van dien

lmachtigen God, van wien alleen ten allen tijde alle wijsheid is, iet ootmoedige gebeden aangeroepen hebbende, laat ons thands de and aan den ploeg slaan!"

Van mindere uitgebreidheid maar nog ruim zoo belangrijken in-oud is het andere hoofdwerk van den Bisschop van Burgos: Onerzoek der Schriften geheeten. Hy arbeidde daaraan tot in oogen ouderdom, en het mocht hem te beurt vallen het nog kort óór zijn overlijden ten einde te brengen. Ons bestek laat niet toe, ier plaatsen by te brengen uit dat werk, ingericht voornamelijk ot overtuiging zijner voormalige geloofsgenooten, en waarin hy, naar ijne gemeenzame bekendheid met de oudere zoowel als latere Rabijnsche Godgeleerdheid, zeer merkwaardige aanhalingen tot staving an het Christelijke geloof heeft ingelascht uit de verklaringen dier oodsche Meesters wegens den persoon, de kenmerken, en het koinkrijk van den beloofden Messias. Alleenlijk moge een enkel geuigenis, als uit des eerbiedwaarden grijsaarts zwanenzang, hier nog ene plaats vinden! Hy drukt zijne byzondere verwachting aangaande e toekomst der Israëlitische natie volgens de Propheten (eene verrachting trouwens, die in haren grondslag in geheel de Roomsche erk nimmer uit het oog verloren is gegaan, veel min ten eenenale verloochend) op deze wijze uit: „Aangaande de overige Israëiten, die tegen den tijd van CHRISTUS wederkomst zullen overgebleven ijn, zoo houden wy vast, dat zy, de logen van den Antichrist eopenbaard zijnde, den CHRISTUS getrouwelijk zullen aanhanen, voor het geloof in Hem groote vervolgingen tot den marteldood oe ondergaan, en in dat geloof met overgegevenheid volharden tot en einde. Hiervan is te verstaan hetgeen de Apostel schrijft (Rom. I): Geheel Israël zal zalig worden: en de Propheet OSEA (III : 4, 5): De kinderen Israëls zullen vele dagen lijven zitten zonder Koning en zonder Vorst en zoner offer en zonder opgericht beeld, of Ephod of Teaphim. Daarna zullen zich de kinderen Israëls beeeren en zoeken den Heer hunnen God en David unnen Koning, alwaar de Chaldeeuwsche Paraphrast dus heeft: n zy zullen Messias, den Zone Davids, hunnen Koing, gehoorzaam zijn. Zoo zal dan ten slotte geheel de sraëlitische natie bekeerd worden tot het geloof in CHRISTUS."

De vier zonen, welke PAULUS, vóór zijnen doop en zijne spoedig aarop gevolgde wijding tot den priesterlijken stand, uit zijnen

Joodschen echt geboren waren, hebben elk in zijne mate in de vermaardheid en goeden naam van hunnen vader gedeeld. Zy zijn in de geschiedenis der Spaansche koninkrijken bekend onder de namen van D. ALONSO DE CARTAGENA, D. GONZALO DE SANTA MARIA, ALVAR GARCIA DE SANTA MARIA, en PEDRO DE CARTAGENA.

De vermaardste van dit merkwaardig viertal is geweest D. ALONSO, die na zich vele jaren gedurende het leven zijns vaders als Aartsdeken van Compostella èn als Geestelijke èn in talrijke gezantschappen als Staatsman onderscheiden te hebben, later zijn opvolger werd als Bisschop van Burgos. Hy heeft in die hoedanigheid van wege Castilië zitting gehad in het Concilie van Bazel ten jare 1431. Algemeen was de achting en toejuiching, die hem wegens groote gaven en deugden op die vergadering te beurt vielen. AENEAS SYLVIUS (die later Paus was onder den naam van PIUS II) noemt hem in zijne Gedenkschriften den roem der Prelaten (Praelatorum decus), het welbehagen van Spanje (Hispaniarum deliciae). Paus EUGENIUS IV., vernemende dat de Bisschop van Burgos Rome dacht te bezoeken, verklaarde in de volle vergadering van Cardinalen, dat hy in tegenwoordigheid van een man als deze niet zonder een gevoel van schaamte zichzelven op den stoel van PETRUS zag geplaatst. De Spaansche Schrijvers zijn evenzeer als de uitheemschen eenparig in den lof van den waardigen zoon eens zoo bevoorrechten vaders. Hy heeft zich voorts door zijne nagelaten schriften evenzeer roem verworven als door zijne veelvuldige diensten in Kerk en Staat. Sommigen dier werken worden gezegd in de kapel te Burgos, alwaar hy begraven ligt, in handschrift bewaard te zijn. De uitgegevene doen door hunne titels reeds de onderscheidene richting zijner studiën en werkzaamheden kennen, als daar zijn: zijne Kronijk der Koningen van Spanje, — zijne Christelijk-zedekundige Tractaten: Doctrinaal der Ridders en Memoriaal van deugden, in het Latijn en in het Spaansch geschreven en aan Prins EDUARD (later Koning) van Portugal opgedragen, — zijn rechtsgeleerd vertoog over het recht van den Koning van Castilië op de Canarische eilanden, — zijne vertalingen in het Spaansch van enkele boeken van SENECA en schriften van CICERO, — zijne overzettingen uit het Arabisch, — zijne verklaring van den Psalm (XXVI): Judica me Deus; — zijne verhandeling over het gebed in antwoord op eenen brief aan hem gericht door den edelen Christen-Ridder en Dichter HERNAN (FERDINAND) PEREZ DE GUZMAN,

oezemvriend van den eerwaardigen Voorganger, wien hy als een kind ijnen vader lief had, en wiens algemeen betreurd overlijden (a⁰ 1456) n eenige dichterlijke en gevoelvolle strophen door hem beweend is.

Ook een tweede zoon van PAULUS VAN BURGOS, D. GONZALO DE ANTA MARIA, heeft zich in den geestelijken stand onderscheiden. Iy was een der afgevaardigden uit Arragon ter kerkvergadering van Constans (a⁰ 1416); later werd hy Bisschop van Placentia, nog laer van Siguenza, in welke waardigheid hy verbleven is tot aan zijn n 1448 voorgevallen dood. Ook van dezen Kerkvoogd was onder ijne tijdgenooten het aanzien uitnemend wegens groote geleerdheid oowel als wegens Godsvrucht.

Nog wordt in de geschiedboeken dier tijden met lof vermeld, en s ook door zijne eigene historische schriften bekend gebleven de ierde broeder, ALVAR DE SANTA MARIA. Hy was eerst Geheimschrijver by den jeugdigen JOHAN II. van Castilië, maar volgde straks len Infant Don FERDINAND, 's Konings oom en voogd, toen deze geroepen werd tot den troon van Arragon, en stond by dien voortreffelijken Vorst steeds in aanzien en gunst. Hy is de schrijver der Kronijk van JOHAN II tot op het jaar 1420; later werd de arbeid voortgezet door JUAN DE MENA, en voleindigd door den reeds genoemden Ridder PEREZ DE GUZMAN.

Nog in het laatst der achttiende eeuw bestond in Spanje in voorvaderlijk aanzien en rang het geslacht van den waardigen Bisschop PAULUS VAN BURGOS, voortgeplant, gelijk het by name geworden is, door zijn vierden zoon, PEDRO DE CARTAGENA, die zich als ridder en krijgsman onderscheidde. Lid der stedelijke regering van Burgos, had hy by meer dan ééne gelegenheid de eer in zijne prachtige woning aldaar koninklijke gasten te onthalen, als onder anderen de Infante Dona BLANCA van Arragon by gelegenheid van hare verloving (a⁰ 1440) met den troonopvolger van Castilië, die later Koning HENDRIK IV. van dat Rijk geweest is. Deze edele Bisschopszoon, die ten jare 1425 in een steekspel, gehouden ter eere en in de tegenwoordigheid van Koning JOHAN II., den prijs behaalde, wordt in de Kronijk van dien Vorst insgelijks by name gemeld onder de heldhaftige Cavalleros, die zich in den glorierijken slag by Granada tegen de Mooren (a⁰ 1431) onder de bevelen van den Graaf DE HARO onderscheidden[1]. Ook PEDROOS ZOON, ALVARO DE

[1] *Cronica del Rey Don Juan el Segundo* (Pamplona 1590), Ano XXV. C 48. XXXI. C. 209. XL. C. 310.

CARTAGENA, was een dapper Ridder. Hy sneuvelde in een gevecht naar aanleiding van een dier talrijke veten, die tijdens de woelige en ongeregelde regering van HENDRIK den Vierden, op dat oogenblik onder anderen tusschen den Graaf van Haro en dien van Trevino, mitsgaders hunne wederzijdsche edelen en verbondenen, in de kronijken vermeld worden [1]. Het is door dezen ALVARO, hoogstwaarschijnlijk, dat zich het geslacht zijner vaderen onder den Spaanschen adel heeft voortgeplant.

Als R. SALOMO, later Bisschop PAULUS VAN BURGOS, het Christelijk geloof omhelsd had en predikte, schreef tegen hem een zijner stam- en voormalige geloofsgenooten R. JOSUA van Lorca (in Murcia). Doch eerlang werd ook deze tegenstander in een belijder van het Evangelie, naar de mate van het licht dier tijden in de Spaansch-Roomsche Kerk, veranderd, en bleef ook deze bekeerling niet in gebreke openbare rekenschap van zijne krachtig veranderde overtuiging te geven, door het schrijven van zijne twee Tractaten tegen de Joden [2].

De verschijning dezer strijdschriften intusschen was voorafgegaan en grootendeels veroorzaakt geworden door eene uiterst merkwaardige gebeurtenis in de geschiedenis der betrekking tusschen Joden en Christenen in het Spaansche Schiereiland. Het was de vermaarde zamenspreking tusschen Christelijke en Joodsche Godgeleerden gehouden a⁰ 1413 en 1414 in de stad Tortosa (in Arragon). De vergadering was belegd door Paus BÉNEDICTUS XIII., op aandrang bepaaldelijk van den voornoemden Talmudist R. JOSUA, (sedert zijnen doop Dr. GERONIMO DE SANTA FE) thands evenzeer geoefend Godgeleerde in het Christelijk geloof, en tot 's Pausen hofgezin behoorende in hoedanigheid van zijn Geneesheer. Zoowel de Joodsche Schrijvers als de Jaarboeken der Spaansche Christenen maken van die zamensprekingen uitvoerige melding, en schoon natuurlijk ten aanzien van de onderwerpen zelve en den uitslag van den strijd grootelijks uiteenloopende, zijn zy het over de uitwendige byzonder-

---

[1] *Cronica del Rey Enrique el Quarto por su Capellan y Cronista Diego Enriques del Castillo.* C. 151. FERRERAS, *Hist. Gen. d' Espagne.* T. 7 p. 280, en ZANTA.

[2] Uitgegeven onder anderen in de *Bibliotheca Magna Veterum Patrum et antiquorum Scriptorum*, Colon. Agripp. a. 1618.

heden hoofdzakelijk eens [1]. Die byzonderheden komen neder op het volgende. Het congres, geopend door den Paus in persoon, omgeven van zijne Cardinalen en van allerlei rangen van Geestelijken, heeft in het geheel een tijdvak beslagen van meer dan een en twintig maanden [2], binnen welke in een aantal van negen en zestig uitvoerige zittingen tusschen deze Joodsche en Christelijke Schriftgeleerden de stelling behandeld en door de wederzijdsche partijen verdedigd en aangevallen is dat: „JESUS, gezegd van Nazareth, die geboren is te Bethlehem in de dagen van Koning HERODES veertig jaren vóór de verwoesting van den tweeden tempel, — die gekruisigd en gestorven is te Jerusalem, — inderdaad die ware Messias is, door alle de Propheten des Ouden Testaments beloofd."

De strijd werd gevoerd met redenen, ontleend zoo uit de Schrift zelve, als uit de Joodsche Verklaringen (by name de Targums), mitsgaders den Talmud en de Talmudische Schriftgeleerden, rechtstreeks of by gevolgtrekking afgeleid. Van de zijde der Christenen stonden nevens GERONIMO DE SANTA FE, die de openingsrede hield en verder het meest aanmerkelijke deel nam in de zamensprekingen, ook nog een andere bekeerde Joodsche Leeraar, zeer geoefend in het Hebreeuwsch en Chaldeeuwsch, ANDREAS BELTRAN, van Valencia geboortig, destijds aalmoesenier van den Paus en later Bisschop van Barcelona, en voorts ook nog, onder vele andere Geestelijken, de niet minder dan de reeds genoemden wegens bedrevenheid in de Hebreeuwsche letteren en Godgeleerdheid vermaarde GARCIA ALVAREZ DE ALARCON. Van de zijde der Joden stonden R. ZACHARIA de Leviet, D. TODROS van Huesca, D. JOSEPH BEN ADERETH, D. ISTROC (of ASTRUC) de Leviet, R. MOSES BEN MOSA, R. JOSEPH ALBO, R. FERRER, D. VIDAL BENVENISTE, die de voornaamste woordvoerder van zijne partij was, gelijk Dr. GERONIMO van de zijde der Christenen, mitsgaders nog vele anderen. De uitslag wordt door de Joodsche Geschiedschrijvers met een opmerkelijk stilzwijgen voorbygegaan.

---

[1] Men vindt die volgens de opgave der Christenen onder anderen by ZURITA, *Anales de Aragon*, Tom. III. fol. 108, 109, en RODRIGUES DE CASTRO, *Bibliotheca Rabbinica*, I. p. 203—227; de Joodsche berichten geeft volledigst R. SALOMON BEN VERGA in zijn *Vara de Juda* (*Sceptrum Judae.*) Een uitvoerige beschrijving, afkomstig van Dr. GERONIMO DE SANTA FE, bevindt zich in manuscript ter Bibliotheek van het Escuriaal.

[2] Van 7 Februarij 1413 tot 12 November 1414.

Volgens de Christenen hebben zich alle de Rabbijnen van het Congres ten slotte overwonnen betuigd en daarvan eene verklaring geteekend, met uitzondering alleen van R. ALBO en R. FERRER.

De overgang van eene menigte Israëlieten, by geheele familiën en by geheele Synagogen, tot de Kerk was van een zoo schitterende overwinning het niet te verwonderen gevolg. Maar van de zijde der Kerkelijken werd de glans dier gebeurtenis, in zich zelve even treffend als onwraakbaar, grootelijks verduisterd door de harde verordeningen, waartoe men zich van toen af des te meer gerechtigd hield tegen de Israëlieten, die tot het geloof niet te bewegen waren geweest. Wy zagen reeds meermalen de aan ongerijmdheid grenzende bepalingen der Conciliën op dit punt, zoowel als hare onvruchtbaarheid en onvermogen in de toepassing. De wetten tegen de Joden door der Spanjaarden Paus BENEDICTUS XIII. ten gevolge der conferentiën van Tortosa uitgevaardigd, doen in geen der evengemelde opzichten voor die van voorgangsters uit vroeger eeuwen onder.

Het waren intusschen niet deze lang vermaard geblevene zamensprekingen tusschen de Joodsche en Christelijke Godgeleerden alleen, aan welke zoowel Castilië als Arragon in het begin der vijftiende eeuw een zoo groot aantal bekeeringen, het zij tot het Christelijk geloof, het zij slechts tot de gehoorzaamheid der Kerk van Rome, had te danken. Reeds eenige jaren vroeger was de voorbeeldelooze ijver van een Dominicaner monnik in het prediken van het Evangelie aan ongeloovige Joden en Mohammedanen in Spanje, niet te vuur of te zwaard, maar door het verkondigen des Woords in het midden van Synagogen en bevolkingen, met ongelooflijke gevolgen bekroond. VINCENT FERRER van Valencia, een man aan wiens Godsvrucht en uitnemendheid evenzeer Protestantsche als Catholieke Schrijvers verdiende hulde doen, doorreisde in het begin der vijftiende eeuw met ongemeenen ijver en voorspoed zoowel de voorname steden van Engeland, Schotland, Ierland, Frankrijk en Italië, als die van zijn eigen Spaansch vaderland, alwaar niet minder dan acht duizend Mohammedanen en vijf en dertig duizend Joden gezegd worden door zijne dienst bekeerd te zijn, eene gebeurtenis als een nationale zegen door de historieschrijvers vermeld [1].

---

[1] MARIANA, XIX. 12. »In unà Hispanià Maurorum octo millia, Judaeo-

Niet alle deze bekeeringen (het behoeft wel naauwlijks melding) kunnen geacht worden dezelfde aanspraak op echtheid en wezenlijkheid gehad te hebben. Integendeel heeft het merkbaar en beduidend verschil tusschen Conversos en Conversos zich sedert in Spanje tot in geslachten blijven openbaren. Men kan deze doopelingen met hunne nageslachten tot drie onderscheidene hoofdklassen terugbrengen: dezulken, die ter goeder trouw en van harte het Christendom hebben aangenomen, of wel, daarin door hunne oorspronkelijk Joodsche ouders opgevoed, aan de nieuwe Godsdienst, door dezen beleden, zijn getrouw gebleven, — dezulken, die uit bloot wereldlijke gronden en zonder hart voor een van beide de Godsdiensten alleenlijk van de gelegenheid gebruik maakten, en den verdrukten toestand van hun Jodendom tegen de schitterende loopbaan, die hun een overgang tot de Staatskerk opende, gaarne verwisselden, — dezulken, eindelijk, die alleen voor het oogenblik de overmacht huldigende of door een oogenblikkelijken indruk medegesleept, in het geheim hunner huizen of in het binnenste hunner harten nog steeds het afgezworen Jodendom bleven bewaren en tot in hunne nageslachten voortplanten. Hoe het zij, het is van dat tijdstip voornamelijk af, dat over geheel Spanje de Christelijke bevolking, in alle, maar inzonderheid in de hoogere rangen, een elders in de Christenheid geheel voorbeeldelooze aanwinst uit Joodsche stammen en geslachten verkregen heeft; een verschijnsel, waarvan sedert en tot op onzen eigenen leeftijd de gevolgen openbaar en in die landen zelve algemeen bekend zijn. Wy zullen straks ruime gelegenheid hebben ook de treurige en alleszins bejammerenswaardige zijde van het verschijnsel te doen uitkomen. Allereerst evenwel vordert hier onze opmerking de over het geheel minder gekende of gewaardeerde lichtzijde.

Hoe ook in later tijd gedwongene bekeeringen tot het Christendom en zelfs de wereldsche richting van vele der zoo even vermelde vrijwillige (geheel of gedeeltelijk vrijwillige!) beide voor de Joden en voor het overig gedeelte der Spaansche bevolkingen tot een bron van ellende, vooral ook van zedelijke ellende, geworden zijn, — voorbygezien mag het in geen geval worden, dat de oprechte Jo-

---

rum triginta quinque millia nomina Christo dederunt: ac praesertim Palentiae in Vaccaeis multo maxima Jodaeorum pars Christiana sacra suscepit, Sanctio Rogio (Sancho de Roxas) ejus urbis Episcopo. — Publica ex iis rebus laetitia etc."

denbekeeringen in Spanje tot op even na de invoering der Inquisitie een aantal mannen aan Kerk en Staat in die gewesten hebben opgeleverd, die tot op dezen dag als sieraden in beider geschiedenis blijven uitblinken. PAULUS VAN BURGOS en zijne vier zonen zijn op verre na niet de eenigen uit Israël geweest, op welker uitnemende diensten en deugden als Staatslieden of Geestelijken de Spaansche Geschiedboeken roem dragen. Wy zullen van de Staatslieden later gelegenheid vinden melding te maken, die, van Joodsche afkomst zijnde, zich eenen grooten naam hebben verworven, en voor een gedeelte de stamvaders zijn der aanzienlijkste Christengeslachten in het Schiereiland. Thands bepalen wy ons by de opnoeming van eenigen uit de talrijke Geestelijken en Kervoogden, uit datzelfde zaad gesproten.

Onder de Conversos of afstammelingen van Conversos worden, nevens onderscheidene hoofden of leden van geestelijke orden, die zich door hervormingen en andere weldadige bemoeijingen in dien kring verdienstelijk maakten, vooral ook talrijke Kerkvoogden van onderscheiden rang en roeping in de Gedenkschriften van de vijftiende en de eerste jaren der zestiende eeuw geprezen. Geen van die allen wordt met meer lof vermeld dan de Cardinaal Don JUAN DE TORQUEMADA [1] en de Deken Don FRANCISCO DE TOLEDO, later Bisschop van Coria [2] beide sieraden van hun vaderland en leeftijd, beide Castilianen van geboorte (de eerste uit Burgos a⁰ 1380, de tweede uit Toledo a⁰ 1423), beide evenzeer te Rome als door hunne eigene Vorsten (JOHAN II. en HENDRIK IV.) in hooge achting gehouden, met aanzienlijke posten vereerd en met belangrijke gezantschappen zoo wegens Staats- als kerkelijke zaken voortdurend belast, — beide (vooral TORQUEMADA) schrijvers van onderscheidene met lof bekende schriften over allerlei strijdvragen van hoog gewicht in hunnen tijd, en in het geheel over Theologie. Maar niet blootelijk de uitnemendheid hunner gaven en de hooge hun verleende kerkelijke

---

[1] Wel te onderscheiden van den lateren Don THOMAS DE TORQUEMADA, dien wy eerlang als den eersten Inquisiteur-Generaal en den drijver van der Joden verbanning uit Spanje zullen ontmoeten. Zie over dezen TORQUEMADA, NICOLAS ANTONIO in voce, mitsgaders HERN. DEL PULGAR.

[2] Over FRANCISCUS TOLETANUS, Archidiaconus zie vooral NIC. ANTONIO in voce (p. 308 sqq.) en MARIANA de Rebus Hisp. XXII p. 40 en 41.

rangen heeft dit voortreflijke tweetal mannen met elkander gemeen gehad. Gelijkelijk worden zy ook geroemd van wege het onbesprokene van hun leven, reinheid en ingetogenheid van wandel, ijver in de waarneming hunner veelsoortige plichten, met de vreeze Gods, bovenal, in het hart en de betrachting van Zijn Woord in hunne betrekkingen tot den naaste. Beide insgelijks hebben, ieder op zijne eigene wijze en onder verschillende nevenomstandigheden, zich met standvastige trouw de zaak hunner medebekeerde broeders uit Israël aangetrokken. Als van tijd tot tijd het zij de onwil van sommige Geestelijken, het zij het vooroordeel der bevolkingen, hier en daar wetten van uitsluiting van alle kerkelijke bedieningen en wereldlijke ampten, evenzeer tegen de Conversos als tegen de Joden van geloof vorderde, verdedigden deze twee voortreflijke mannen de zaak des rechts en des Evangelies met groote volharding tegen de kwaadwillige of onverstandige ijveraars. Aan hunne zijde of in hun gevoelen stonden veelal dan ook zoowel de gemoedelijkste als de verlichtste Geestelijken der Spaansche Kerken; en onder dezen by name het voortreflijke Opperhoofd der Hieronymiten, ALONSO DE OROPESA [1] die met even veel gestrengheid tegen geveinsde belijdenissen van het geloof zocht te waken, als hy met onpartijdigheid en liefde de zaak der ware bekenners van CHRISTUS uit de Joden handhaafde en alle soort van vervolging of onbillijke uitsluiting tegenging.

Nog traden, onder velen, in de voetstappen dezer TORQUEMADAAS, TOLEDOOS, en CARTAGENAAS, rechtschapen Kerkvoogden en Geestelijken, b. v. als (altijd in deze zelfde vijftiende eeuw) D. ALONSO DE VALLADOLID en D. ALONSO DE PALENZUELA, beide Bisschoppen geweest van Ciudad Rodrigo, voorts nog een der vroomste en vroedste mannen van zijnen tijd, naauw verwant aan het geslacht van PAULUS VAN BURGOS, de Bisschop van Coria D. JUAN ORTEGA DE MALVENDA, van welke de Kronijk van FERDINAND en ISABELLA verhaalt, dat hy tot het aannemen dezer waardigheid (a° 1482) schier heeft moeten gedwongen worden, afkeerig als hy was van andere bemoeijingen, dan die eener stille en verborgene Godsvrucht [2].

---

[1] CLEMENCIN Elogio de la Reina Catolica Dona ISABEL p. 487 noemt den Aartsbisschop van Grenada HERNANDO DE TATAVERA OROPESAS sobrino et de la mesme ordre.

[2] HERNANDO DEL PULGAR, *Cronica de los Senores Catolicos Don Fernando y Dona Isabel*, (Valencia) p. 179. en CLEMENCIN p. 484. ZANTA

Joden of afstammelingen van Joden werden in diezelfde eeuw ook geprezen als ijverige Hervormers in de geestelijke orden, waarvan sommigen hunner (onder anderen de zoo even genoemde MALVENDA vóór zijne verheffing tot het Bisschopsampt) leden zijn geweest [1].

Niet van alle Bisschoppen en geestelijken van Joodsche afkomst intusschen wordt gelijke lof vermeld. Dat door sommigen van dezen ook gevaarlijke dwalingen en ketterijen bedektelijk zijn ingevoerd, mag niet ontveinsd worden. Een treffend en ontzettend voorbeeld daarvan leverde het treurig kerkelijk proces op, waarvan een beknopte opgave hier niet moet ontbreken. GONZALO ALONSO, een Israëliet, op de prediking van VINCENT FERRER tot het Christendom overgegaan en sedert tot eene kerkelijke waardigheid bevorderd, had met twee zonen den Christendoop ontfangen, van welke de een, D. ALONSO, is geweest Aartsbisschop van Montreal in Sicilië, de ander, Don PEDRO DE ARANDA, Bisschop van Calahorra was, en, wegens zijne groote staatkundige en rechtsgeleerde bekwaamheden, tot President van Castilië benoemd werd onder de regering van FERDINAND en ISABELLA in het jaar 1482. Tien jaren later bevond hy zich in een dubbel rechtsgeding gewikkeld met de Inquisitie, het eene ter zake van zijnen vader, die deze rechtbank beweerde dat inwendig tot het Jodendom teruggekeerd was, en op wiens erfenis zy, volgens de bestaande wetgeving op dit punt, de hand wilde leggen, — het andere wegens Judaïseerende dwalingen en machinatiën tegen het Catholiek Christelijk geloof, dat hy door kerkvergaderingen binnen zijn Sticht en door andere hem ten dienste staande middelen, beschuldigd werd te hebben willen omverwerpen of ondermijnen. Hy beriep zich op den Paus en reisde zelf naar Rome, alwaar hy een allergunstigst onthaal vond, de nagedachtenis van zijnen vader tegen de Inquisitie gehandhaafd zag, en door den befaamden Kerkvoogd ALEXANDER VI. tot zijn Groot-Majordomus en Gezant by de Republiek van Venetië benoemd werd. Als zijne zaak met betrekking tot de hem ten laste gelegde ketterijen door dienzelfden Paus in handen eener Commissie van Kerkelijken gesteld was geworden, werd hy na het hooren van honderd en een door hem zelven opgeroepen getuigen schuldig verklaard (a°. 1498),

---

verhaalt in zijn Annalen van Aragon, dat Koning FERDINAND voor hem den Cardinaalshoed verlangd heeft.

[1] HERNAN PEREZ DE GUZMAN in de boven aangehaalde *Generaciones*, p. 309. c. 4.

en eindigde diensvolgens in gevangenschap op het kasteel van St. Angelo eerlang zijn leven. Hoe ook door LLORENTE verdedigd [1], is het uit de vergelijking met andere geloofwaardige opgaven [2] niet slechts, maar uit de byzonderheden, door dezen Schrijver zelven erkend, duidelijk genoeg, dat de Bisschop van Calahorra inderdaad een geheime Jood is geweest.

De overtalrijke menigte van nieuw bekeerden, en van de geslachten dezer Conversos, met die der oude Christenen door aanhuwlijking en maagschap op het naauwst te zaam gevlochten, verwekte (wy zagen daarvan reeds eenige byzonderheden) nieuwe en hevige bewegingen onder de bevolking vooral onder de mindere klassen [3], die de rijkdommen en voorrechten evenzeer der tot de Kerk bekeerde als der onbekeerde Joden met leede oogen aanzagen, en voorts (niet altijd, gelijk gebleken is, ten onrechte!) in deze Conversos niet anders zien wilden dan gedoopte ongeloovigen, de schuld hunner vijandschap tegen Christenen en Christendom nu alleenlijk door eene nieuwe misdaad, die van veinzery, verzwarende. Van dáár opschuddingen, plunderingen, wederzijdsche doodslagen, nu niet langer, als vroeger, alleen tusschen Joden en Christenen, maar tusschen Christenen en Joden en Conversos. Van dáár dan ook verwikkelingen van nog moeilijker Godsdienstigen aart te midden der onderscheidene Staatspartijen onder de regering vooral van den zwakken en ellendigen HENDRIK IV. van Castilië (a⁰. 1454—1474). Dat alles vereenigd stond geschapen het koninkrijk in een chaos eerlang van verwarring te storten, toen op eens de troonsbeklimming van ISABELLA, Koning HENDRIKS zuster, in alles een nieuw leven en eene nieuwe ordening te weeg bracht, aan alles een nieuwe gedaante en richting gaf voor eeuwen.

Het was eene merkwaardige beschikking van hooger hand, waardoor in eenen tijd, die de Castiliaansche monarchy in den maalstroom der regeringloosheid scheen te zullen zien ondergaan, de groothar-

---

[1] *Histoire de l'Inquisition*, T. I. p. 267—269.
[2] Bij MARIANA, ZURITA, en vele anderen.
[3] Blz. 162 en volg. boven.

tige vrouw geboren en gevormd werd, aan welke de monarchy over geheel Spanje eens haar glansrijkste tijdperk zou te danken hebben. Byna tegen zijnen wil en zoo goed als gedwongen door den invloed van den alles by hem vermogenden gunsteling Don ALVAR DE LUNA had Koning JOHAN II. ten jare 1447 een tweede huwelijk aangegaan met de Infante ISABELLA, dochter van den Grootmeester JOHAN van Portugal, een der zonen van Koning JOHAN I. van datzelfde Rijk. Dat huwelijk, door Don ALVAR doorgedreven, berokkende hem eerlang, door den afkeer der nieuwe Koningin, des Konings ongenade en den schavotdood. Intusschen werden den Castiliaanschen Vorst uit dezen echt een Infant, Don ALONSO, en eene Infante, de sedert zoo beroemde ISABELLA (a^0. 1451) geboren.

De kindschheid en jeugd der toekomstige Koningin was somber en afgezonderd. By koning HENDRIK waren, onder de vele woelingen en zamenzweringen der talrijke ontevredenen tegen zijne regering, de beide spruiten uit zijns vaders tweeden echt natuurlijk verdacht. Werkelijk werd de jeugdige D. ALONSO door eene machtige party onder de Grandes in de plaats zijns halven broeders tot Koning uitgeroepen; hij verloor eerlang door eene geduchte nederlaag by Olmedo (a^0. 1466) de onrechtmatig verkregene kroon en straks het leven (a^0. 1468). Te vergeefs deed daarop zijn aanhang het aanbod der opvolging aan zijne zuster ISABELLA. Zy weigerde, zonder daarom op den duur met den Koning haren halven broeder op een veel gunstiger voet te geraken. De onmin nam veeleer hevig toe, als (a^0. 1466) de Infante eene keus deed tusschen de onderscheidene mededingers naar hare hand, en zich, eerder tegen den zin van den regerenden Koning, met haren neef Don FERDINAND, zoon en vermoedelijken opvolger van JOHAN II. van Arragon, in het huwelijk begaf. Nieuwe partijen vormden zich daarop wegens de troonsopvolging. In het twistgeding deswege tusschen de aanhangers van HENDRIKS dochter, of gewaande dochter, JOHANNA [1], en die zijner zuster ISABELLA, koos eerlang verre de grootste meerderheid zoo der aanzienlijken als des volks de party van het algemeen in Spanje geliefde paar, sedert zoo vermaard geworden in de geschiedenis der wereld onder den titel van Reyes Católicos (de Catholieke Koning en Koningin).

[1] Men noemde haar la Beltraneja, naar den man, dien men voor haren wezenlijken vader hield, Don BELTRAN DE LA CUEVA, Hertog van Albuquerque.

Hunne troonsbestijging na den dood van HENDRIK IV. (a⁰. 1474) was een begin van sints onafgebroken voorspoed. De Koning ALFONSUS V. van Portugal, die voor de zaak van JOHANNA opgetreden was, om door een huwelijk met die ongelukkige jonge vrouw Castilië te hechten aan zijne kroon, verloor na den slag by Toro (a⁰. 1476) alle hoop op de verwezenlijking van dat plan, en zag zich genoodzaakt tot het sluiten van eenen vrede, waarby het recht van ISABELLA op den troon van Castilië erkend werd. Eerlang bereikte dat koninkrijk een vroeger nog ongekenden trap van bloei, van welvaart, en van grootheid. Door de kracht der glansrijkste wapenen bevestigd en geducht gemaakt zoo buiten als binnen de grenzen van het Schiereiland, werd het tevens inwendig in alle zijne deelen gesterkt door de wijsheid eener regering, die de bronnen van zedelijken en stoffelijken voorspoed en grootheid op haar grondgebied uitnemend wist te waardeeren, te gebruiken, te vermeerderen, en rondom den koninklijken troon als te concentreeren. Wederzijdsche sterkte en voordeel bracht in eene voorname plaats zoo aan Arragon als aan Castilië de zamenvoeging der beide kroonen op een éénig uitnemend echtpaar, als FERDINAND en ISABELLA, te weeg. Over geheel het grondgebied, onder hunnen scepter vereenigd, werd door eene zeldzame betooning van vasten en goeden wil het binnenlandsch bestier vereenvoudigd en versterkt. De adel, meer dan immer als ridderschap geëerbiedigd en tot grootsche daden aangevuurd, werd van nu aan door het overwicht der koninklijke macht onschadelijk gemaakt voor den troon, en verhinderd zich zelven langer te verzwakken door die eindelooze veten tusschen de groote familiën des Rijks, die vooral in de laatste jaren vóór de troonsbeklimming van ISABELLA Castilië en Andalusië beroerd en voor een gedeelte ontvolkt hadden. De groote mannen, die deze gouden eeuw voor de Spaansche koninkrijken als by menigte voortbracht, vonden thans veeleer in de getrouwheid aan hunne Koning en Koningin een gemeenschaplijke banier van vereeniging om afbreuk te doen het zij aan den buitenlandschen vijand, het zij aan den ongeloovigen Muselman in de nabyheid. Roemrijker namen worden in geheel de Spaansche Geschiedenis niet gevonden, dan die welker glorie als te zamen smelt met die der regering van FERDINAND en ISABELLA; de groote Capitein, gelijk sedert is blijven heeten die beroemde bestrijder der Mooren in Granada en der Franschen in Italië, Don GONSALVO FERNANDEZ DE CORDOVA, — de geslachten, voorts, der GUZMANS uit oud-Gothischen, der TOLEDOOS (Her-

togen van Alba) uit vorstelijk-Arabischen, der ARIAS D'AVILAAS uit Joodschen [1], der HENRIQUEZ en ARRAGONS uit koninklijken stam. Blinkend van den glans huns eeuwenouden adels zoowel als van persoonlijken roem en verdienste, stonden onder Spanjes edelsten om den troon geschaard zes zonen van den als krijgsman en letterkundige evenzeer geroemden D. INIGO LOPES DE MENDOZA, Marquis van Sant-Illana. Tot dat zestal behoorde PEDRO GONZALES DE MENDOZA, Aartsbisschop van Toledo, gezegd de groote Cardinaal, en wegens zijne zelden geëvenaarde staatskloekheid en grooten invloed op de regering van FERDINAND en ISABELLA, de derde Koning van Castilië bygenaamd. Hem volgde in het Aartsbisdom van Toledo, zoowel als in het vertrouwen der Koningin, de Cardinaal XIMENES op, zoo wèl bekend in de geschiedenis door zijn krachtig bestuur over Castilië gedurende de minderjarigheid van Keizer KAREL V, — een man van stout en groot genie in krijg en Staat gelijk zijn voorganger, en nog sterker van geest dan deze, indien ook daarentegen misschien minder ruim en edelmoedig van ziel.

Alle deze uitnemendheden, onder den fieren adel als onder de hooge geestelijkheid, wist de regering der Catholieke Koning en Koningin evenzeer te vereeren als te beheerschen. Niet minder heilzaam en opwekkend was de invloed en de wijsheid dierzelfde regering op den derden stand en op het volk in het geheel. Door allerlei verstandige maatregelen werd handel en nijverheid beschermd en aangemoedigd. Letteren en wetenschappen werden op nog nimmer in Spanje aldus geziene wijze in eere gehouden en beoefend. Op het voorbeeld der Koningin, die zelve het Latijn verstond en schreef, legden velen ook der voornaamste Grooten zich toe op klassieke letterkunde. Een zoon van den Herlog van Alva las over het Grieksch

---

[1] DIEGO ARIAS, Tresorier en Secretaris van HENDRIK IV., was een dier Joden, die in den loop der veertiende eeuw by menigten den doop hadden begeerd en ontfangen. Een zijner zonen was Bisschop van Segovia, een meer woelig staats- en krijgsman dan lofwaardig kerkvoogd, die ook later de vervolging der Inquisitie door uitwijking naar Rome ontging. Van DIEGO'S anderen zoon, PEDRO ARIAS D'AVILA en diens zoon PEDRO en JUAN (voorvaders der Graven van Punoënrostro, Grandes van Spanje tot den huidigen dag) stamt een geslacht af, dat even als evengenoemde hunne vaders door ongemeene krijgs- en heldendaden eeuwen lang heeft uitgeblonken.

an de Academie van Salamanca, een zoon van den Graaf van Parédes ; Alcala de Henarez, Don FERDINAND DE VELASCO verklaarde PLINIUS n OVIDIUS, Dona LUCIA DE MEDRANO gaf onderwijs in de klassieke etteren, met welke de Markgraaf van Denia nog op zijn zestigste ar wilde kennis maken.

Voor Europa, voor de Christenheid, bereidde zich in die dagen en geheel nieuw tijdvak. De drukkunst was uitgevonden en had are machtige werking reeds verre uitgebreid [1]; de Kerkhervorming tond eerlang door te breken; de inneming van Constantinopel (a⁰. 1453) oor de Turken zoude een laatste verovering van den Islam in Europa ijn, doch die eerlang in de hand der Goddelijke Voorzienigheid ot nieuwe ontwikkelingen ten goede in het midden der Christeneid zelve moest dienstbaar worden. Spanje in die dagen stond onder ijne FERDINAND en ISABELLA aan eene der hoogste plaatsen van het atholieke Christendom en de Europeesche beschaving. Aan de koinkrijken van het Spaansche Schiereiland had de wereld drie voor are geschiedenis hoogst merkwaardige en beslissende gebeurtenissen y de uiteinden der middeleeuwen te danken: de opening van een ieuwen weg naar Oost-Indië door de omzeiling van Africa, die de ortugeesche zeeheld VASCO DE GAMA het eerst beproefde, — de erovering van Granada en de algeheele vernietiging daarmede der Iuselmansche heerschappy in Spanje, door FERDINAND en ISABELLA, — n de ontdekking van America door COLUMBUS in hunne dienst.

Van alle die groote daden, ondernemingen, en ontwikkelingen, vaardoor destijds de grond gelegd werd tot de machtige heerschappy van het Spaansch-Oostenrijksche stamhuis, was niet FERDINAND maar ISABELLA de ziel. De Koning, ja, aan hare zijde en als door haren geest beheerscht, was wel op verre na zoo ontbloot niet van koninklijke gaven en bekwaamheden als hem sommige Schrijvers hebben voorgesteld; doch wat hy was zonder zijne verhevene Gemalin en aan zich zelve overgelaten, is genoegzaam gebleken uit zijne handelingen

[1] Een der belangrijkste vruchten van de drukpers voor het lezen en de studie des Bijbels was in het begin der zestiende eeuw de Polyglotte, op kosten en onder opzicht van den Cardinaal XIMENES gedrukt te Alcala de Henarez. Aan den Hebreeuwschen tekst dier uitgave arbeidden drie in hunne jeugd tot het Christendom overgebrachte Joodsche Geleerden, PAULO CORONEL, ALFONSO DE ZAMORA en ALFONSO DE ALCALA.

en ondervindingen na haren dood. De klem en glans der regering was buiten eenigen twijfel by ISABELLA. Aan de uitnemendheid zoo van haren geest als van haar karakter is door velen hulde gedaan, — nimmer misschien meer dan in den loop dezer halve eeuw in welke wy leven, en waarin de geschiedenis van Spanje onder de heerschappy der Catholieke Koning en Koningin van zoo vele belangrijke zijden is toegelicht [1]. Even bemind als geëerbiedigd by grooten en kleinen, was zy het die door den alles vermogenden invloed van haar grootschen geest en edel voorbeeld bezielend werkte op de natie en op het leger, op haren Gemaal, op geheel haar hof en omgeving. Ingenomen met al wat ridderlijk en verheven was, en met allerlei gaven tot de uitvoering van groote gedachten bevoorrecht, voegde zy by koninklijke grootheid vrouwelijke beminlijkheid in den ruimsten en reinsten zin des woords. Niets dat in hare oogen ongeoorloofd of onbetamelijk was liet zich by haar vergoêlijken om der nuttigheids wille. Krijgshaftig in den oorlog, gestreng in de uitoefening van het recht, was zy by uitnemendheid menschelijk en menschlievend in geheel de richting van haar gemoed. In dien geest verzette zy zich met al haar vermogen, schoon ook vruchteloos, tegen de nationale drift voor stierengevechten, en evenzeer tegen steekspelen, wanneer die het bloed van Spanjes dapperen voor enkel spel deden stroomen. Met eene gemeenzame vriendelijkheid, waarby de vorstelijke waardigheid niets verloor, behandelde zy hare onderdanen en naaste onderhoorigen in elke betrekking. Eenvoudig voorts van smaak en van zin, betrachtte zy die eigenschap, zoo veel haar rang toeliet, ook in hare kleeding en levenswijze. Christelijke Godsvrucht, zoo ver het licht ging van de Kerk waartoe zy behoorde en van de eeuw waarin zy leefde, was het heerschend beginsel van haar innerlijk, van haar openbaar zoowel als familieleven [2], — de kracht, die haren moed en standvastigheid in voor- en tegenspoeden onderhield en verhoogde. Gods eer en de uitbreiding Zijner Kerk op aarde

---

[1] Men raadplege den reeds aangehaalden belangrijken arbeid van PRESCOTT, *History of the reign of Ferdinand and Isabella*, en met betrekking tot het karakter van ISABELLA, een zijner voornaamste bronnen, t. w. D. DIEGO CLEMENCIN, *Elogio de la Reina Católica Dona Isabel*, Madrid 1821.

[2] Men zie daaromtrent by CLEMENÇIN de belangrijke en dikwerf aandoenlijke briefwisseling met haren Godvreezenden en rechtschapenen biechtvader FR. DE TALAVERA, Aartsbisschop van Sevilla, later van Granada.

n allerlei richting mag de hoofdbedoeling harer inwendige zoowel
ıls buitenlandsche staatkunde geacht worden. Alleenlijk by de zuiverheid van het beginsel op zich zelve bedroog zy zich (ook dit in overeenstemming met de leer en het stelsel der Pauselijke Kerk!) op het treurigst in de middelen. De éénheid, die zy met zoo veel kracht en wijsheid had daargesteld in den Staat, waarvan de troon der Catholieke Koningen het middelpunt was, meende zy nog veel meer te moeten en te kunnen bewerken in geestelijke zaken, in de Kerk op aarde van CHRISTUS! Jammerlijke maar natuurlijke dwaling van die Kerk, welke hare eenheid en de heerlijkheid harer toekomst zoekt niet aan de rechterhand Gods daarboven, waar CHRISTUS leeft en heerscht, maar in de stad der zeven bergen, waarop zich gezeteld heeft de heerschappy van den zondigen mensch! Jammerlijke en in Antichristendom noodwendig eindigende dwaling, die datgene door menschelijke kracht en geweld, met vuur en zwaard wil te weeg brengen, wat God verklaard heeft slechts te willen doen door Zijnen Heiligen Geest! Deze dwaling, die later aan PHILIPS den Tweede, ISABELLAAS achterkleinzoon, zijne beste Nederlanden, aan Frankrijk onder LODEWIJK den Veertiende zijne uitnemende Protestantsche bevolking kostte, kwam Spanje in de gevolgen te staan op de verdorring zijner beste sappen, de gedeeltelijke ontaarding van het karakter zijner bewoners, de steeds dieper vastworteling te gelijk van bygeloof en van ongeloof op zijnen bodem. Aan ISABELLA, de edele en de groote, hebben Spanjes koninkrijken twee maatregelen te wijten, die den glans der weldaden, aan hare glorierijke regering verschuldigd, misschien ten eenenmale verduisteren: de invoering der nieuwe Inquisitie, en de uitdrijving der Joden. Het oogmerk van deze was Spanje te bevrijden van het ongeloof der ongedoopte Joden, — het oogmerk van gene het te vrijwaren van den afval der gedoopten.

Verre by dat alles was FERDINAND, en vooral ISABELLA, van dien heidenschen haat tegen het geslacht der Joden, die ook onder de Christenen zoo vaak, zoo veelal, ook by geheele ontstentenis van ijver voor Kerk of Godsdienst wordt aangetroffen. Den Joden, als volk, was ISABELLA genegen, niet alleen uit Godsvrucht om ze te

winnen voor het Evangelie, maar ook, gelijk hare vaderen, uit betrekking tot hunne in Spanje gevestigde geslachten van ouds. Zy ook zelve droeg door hare afkomst in de vrouwelijke lijn uit Koning JOHAN I. van Portugal, wiens moeder eene Israëlitische geweest is, Israëlitisch bloed in hare aderen. Van Joodsche Geleerden, Geneesheeren, Rentmeesters, Staatsdienaars waren, als wy zagen, de Koningen hare Voorgangers van ouds omringd geweest; en ook aan Koningin ISABELLA en haren gemaal hebben Joodsche mannen dikwerf trouw en diensten bewezen. Een hunner, Don ABRAHAM SENIOR, had zich in een gewichtig oogenblik voor hare troonsopvolging (dat der verzoening van FERDINAND en ISABELLA met Koning HENDRIK IV.) derwijze in haar voordeel gekweten, dat by eene algemeene intrekking of vermindering van gunsten en pensioenen, door de kroon van Castilië verleend, de evengenoemde Joodsche Rentmeester onder de zeer weinigen in getal geplaatst werd, wier inkomen geoordeeld werd niet te mogen verminderd worden [1]. Ook de vermaarde R. DON ISAAC ABARBANEL, gelijk wy nader zien zullen in byzonderheden, heeft een geruimen tijd het vertrouwen der Catholieke Koning en Koningin genoten. Van Conversos in allerlei betrekkingen waren beide steeds en talrijk omgeven, even als in de dagen van Koning JOHAN II., ISABELLAAS vader, tot de Conversos, onder anderen, heeft behoord een der grootste Staatsdienaars van dien tijd, in de kronijken der evengenoemde regering eervol telkens met vele byzonderheden genoemd, FERDINAND DIAZ DE TOLEDO, wiens zoon, Don PEDRO DE TOLEDO, onder de regering van ISABELLA eerst Deken geweest is van het Aartsbisdom van Toledo onder den Cardinaal DE MENDOZA, later (a⁰ 1489), by de inneming van Malaga op den Moor, om zijne uitnemende verdiensten de eerste Bisschop dier glansrijk heroverde stad geworden is. Voorts hebben tot de naaste omgeving der Koningin nog behoord en haar, deels als Geheim- en Kronijkschrijvers, deels als Secretarissen van Staat, gediend FERNAN ALVARES DE TOLEDO (die later Protonotaris van Granada geworden is en wiens afstammelingen, sedert, den titel van Graven van Cedillo bezeten hebben) [2], FERNANDO DEL PULGAR, de welbekende Schrijver

---

[1] CLEMENCIN, t. a. p. bl. 149.

[2] Wel te onderscheiden van de ALVARES DE TOLEDOOS, Hertogen van Alba, die wij reeds deden opmerken van Saraceenschen oorsprong geweest te zijn. Verg. VAN DER VYNCKT, *Nederl. Beroerten*, II. 40.

eener belangrijke Geschiedenis van FERDINAND en ISABELLAAS regering, en nog een andere Converso, genaamd ALONSO DE AVILA [1].

Koning FERDINAND was van wege Arragon niet minder talrijk van Conversos of zonen van Conversos in hooge Staats- en hofbetrekkingen omgeven. Van bekeerde of gedoopte Israëlitische geslachten in de rechte mannelijke lijn stamden af de Protonotaris van Arragon, PHILIPS DE CLEMENTE, en zijne Gemalin VIOLANTE DE CALATAYUD, des Konings Secretaris LUIZ GONZALEZ, zijn Tresorier LUIZ SANCHEZ. Vice-Cancelier van het Rijk was reeds onder de regering van FERDINANDS vader, Koning JOHAN II. van Arragon, geweest, en voorts met grooten invloed om zijne algemeen geroemde staatswijsheid en rechtsgeleerdheid onder Koning FERDINAND zelven gebleven D. ALONSO DE LA CAVALLERIA [2], wiens oorsponkelijk Joodsch geslacht, tot een der voornaamste van Saragossa behoorende, talrijke leden telde zoo onder de Geestelijkheid als in de regering der stad en in de Kamers (Brazos) van den hoogen en minderen adel. Aan zijnen kleinzoon D. FRANCISCO DE LA CAVALLERIA viel zelfs de eer eener vermaagschapping met het Vorstelijk huis te beurt door zijn huwelijk met de Gravin DE RIBAGORZA, volle nicht van Keizer KAREL den Vijfde. De Inquisitie intusschen hield van alle deze afstammingen van Arragonsche Edelen uit Joodschen bloede naauwkeurige aanteekening in een nog bestaand Geheim register, om daarvan, naar gelang van tijden en gelegenheden, ter bemoeilijking van sommigen gebruik te maken, of daarover ten gunste van anderen, wanneer zy die minder aandorst, ook wel den sluier des stilzwijgens te werpen.

Doch de Inquisitie, waarvan tot op het jaar 1483 melding wordt gemaakt, was nog alleenlijk de zoogenaamde Oude Inquisitie, die door de ijveraars voor de uitzuivering van elken Joodschen zuurdeesem op verre na niet genoegzaam geacht werd. Het is dan ook de zoogenaamde nieuwe Inquisitie, door wier invoering wy zeiden dat het eerst over de glorierijke regering van FERDINAND en ISABELLA een onuitwischbare vlek werd geworpen.

Nieuwe Inquisitie wordt in de Geschiedenis genaamd de instelling dier geduchte Rechtbank onder het beroemde Paar, juist

[1] CLEMENCIN, t. a. p.

[2] Inzonderheid mede by ZURITA, *Anales de Aragon*, op meer dan ééne plaats.

omdat zy eigenlijk in haar wezen geen op dat oogenblik geheel nieuwe inrichting was, maar slechts de vernieuwing, versterking en volkomener ordening van eenen vroeger maar al te zeer reeds bekenden gruwel. Men weet hoe de dweepende haat der Dominicaner orde, die in Spanje haren Stichter had, onder de middelen ter vervolging en uitdelging der Waldensen en Albigensen in de dertiende eeuw ook eene Inquisitie had uitgedacht, die sedert onder deze afdeeling der Christenen, in het Zuiden van Frankrijk en elders, hare talrijke slachtoffers maakte. Ook tegen de dwaling of afdwaling van Joden en Conversos was deze oudere Inquisitie meermalen met strengheid werkzaam geweest, evenwel op verre na niet met die stelselmatige wreedheid en geregelde woede, waarvan de latere een zoo alles te boven gaand toonbeeld is geweest. Deze latere of nieuwe Inquisitie verschilt voornamelijk daarin van hare voorgangster, dat zy ten eerste gericht werd bepaaldelijk, althands hoofdzakelijk, tegen bekeerlingen uit de Joden, daarna ook uit de Mohammedanen, ofschoon dan ook zonder uitsluiting van andere vergrijpen tegen de Godsdienst van den Staat en de openbare zedelijkheid; — dat zy, ten tweede, niet als de oude Inquisitie van tijd tot tijd, naar gelang van zaken, en by wege van buitengewone aanstelling, de Geloofsonderzoekers benoemde, maar integendeel al dadelijk bestemd werd een blijvend, geordend, en machtig lichaam te zijn, tot het geheel der Staatsmachine behoorende en daarin onmisbaar. Van daar, onder anderen, dat Bisschoppen of andere Geestelijken van Joodsche afkomst uitdruklijk (schoon ook deze bepaling, als zoo vele anderen van dien aart, op den duur niet opgevolgd is) van het lidmaatschap dier nieuwe geloofsrechtbank werden uitgesloten[1]. Van daar, dat eerlang de klem der geheele gedrochtelijke Inrichting in handen kwam niet van de wereldlijke Geestelijkheid zoozeer als van de geestelijke Orden, die der Dominicanen inzonderheid, waarvan dan ook TORQUEMADA een lid was, de eerste Inquisiteur-Generaal van Castilië, straks ook van Arragon ten jare 1483. Ja, even als later te Rome de orde der Jesuieten en haar Generaal, zoo was in Spanje, reeds dadelijk na hare instelling, de Inquisitie met haar even genoemd Hoofd te gelijk een krachtig bolwerk voor het Pausdom, — en voor den Paus een voorwerp van vrees en ijverzucht.

Niet zonder moeite had ISABELLA zelve tot den maatregel kunnen be-

[1] LLORENTE, *Histoire de l'Inquisition*, I. 167.

sluiten, die, onder hare regering eenmaal genomen, niet dan met de uiterste vastheid en zonder eenigen schroom voor de gevolgen zoude worden doorgezet. Zoowel Cortes als Adel en Grooten in Spanje waren tegen de Inquisitie ingenomen; het waren de Ordesgeestelijken eigenlijk die ze dreven, het was alleen het ruwe gros der bevolking, dat ze hier en daar begeerde of althands ondersteunde. Men heeft later (toen de geschiedkunde in Spanje zich ten eenenmale onder het geweld der Inquisitie tot allerlei vervalsching en verdonkering van feiten heeft moeten laten gebruiken) aan meer dan éénen grooten naam uit de omgeving van Koningin ISABELLA het aanraden of goedkeuren zoo der nieuwe Inquisitie als der verbanning van de Joden als een titel van eer toegeschreven. Zeker is het dat althands noch de Groote Cardinaal, noch XIMENES, noch TALAVERA de hulp van hunnen invloed aan dezen (ook bloot staatkundig beschouwd) hoogst verderflijken maatregel hebben verleend. Aan XIMENES wordt veeleer een Vertoog toegeschreven, dat tegen de invoering met klem van redenen ten ernstigste waarschuwt, ofschoon het waar is, dat diezelfde Staatsman in latere tijden de toen reeds eenmaal bestaande Rechtbank tegenover den invloed der Vlaamsche Edelen (zijne natuurlijke vijanden) veeleer ten stelligste gehandhaafd en ook zelf de waardigheid van Inquisiteur-Generaal bekleed heeft [1]. Van den Cardinaal DE MENDOZA was geheel de richting alles behalve in den geest der Inquisitie [2]. En wat, eindelijk, TALAVERA betreft, uit zijne handelingen als Aartsbisschop van Granada met betrekking tot de aldaar verblevene Mohammedanen heeft hy zich genoegzaam doen kennen als den man die (even gelijk zijn voortreflijke Oom en opleider ALONSO DE OROPESA) niet met geweld, maar door edele en werkdadige menschlievendheid de ongeloovigen tot het Christelijk geloof zocht te brengen. Hy zelf heeft dan ook na den dood zijner koninklijke Vriendin ISABELLA de vijandschap der Inquisitie, zoo met betrekking tot bloedverwanten als tot zijn eigen persoon, tot groote verontwaardiging van alle braven, moeten ondervinden.

Alleen van Koning FERDINAND is gezegd geworden, dat hem voornamelijk ten gunste der nieuwe Inquisitie het voordeel der schatkist stemde, als die langs dien weg door eene reeks van verbeurdverklaringen zoo zeer verrijkt stond te worden; maar dat de conscientie der ook in hare dwaling altijd gemoedelijke ISABELLA juist

[1] LLORENTE, IV. 354 *et suiv.*
[2] PRESCOTT, I. 249.

by dit punt geenen vrede vond. Veel moeite had het ook deswege nog in, om haar tot de invoering der Inquisitie te bewegen. Hetgeen meest tot dat besluit moet hebben vermocht, was eene gelofte, toen zy nog slechts jeugdige Infante was, ten overstaan van dienzelfden THOMAS DE TORQUEMADA (haren toenmaligen biechtvader) afgelegd, dat zy, eenmaal Koningin wordende, het Catholiek geloof ten hoogste zoude verheerlijken door de ketterijen ten wortel toe uit te roeien.

De eerste Pauselijke Brief, waarby dan nu de nieuwe Inquisitie in het koninkrijk Castilië werd gegrondvest, dagteekent van het jaar 1478. Van toen af volgden allerlei nieuwe verordeningen, voorrechten der Inquisiteurs, regeling van hunne werkzaamheden, en wat des meer mag zijn, elkander spoedig op. Te Sevilla het eerst opende de Geloofsrechtbank de reeks harer gruwelen. De onderscheidene autoriteiten ontfingen van regeringswege bevel haar in alles de sterke hand te bieden. Alleenlijk werd dit bevel aldus begrepen, dat het nog slechts de steden en het koninklijk domein gold, en niet het grondgebied van den hoogen adel. Men zag daarop een menigte der nieuwe Christenen op de goederen van den Hertog DE MEDINA SIDONIA, den Markgraaf DE CADIZ, en andere Grooten in den omtrek van Sevilla en in geheel Andalusië, eene schuilplaats zoeken. Onmiddelijk vaardigden de Inquisiteurs bevelschriften tegen deze uitgewekenen uit, met strenge bedreigingen van ban en andere straffen aan allen, hoe verheven ook hun rang mocht zijn, die aan de schuldigen eene schuilplaats hadden verleend en de uitlevering zouden blijven weigeren. In Sevilla zelve werden eerlang (a° 1481) als eerstelingen der nieuwe Inquisitie omstreeks drie honderd Conversos ten vure gedoemd; in de overige deelen van het gewest een getal van twee duizend, terwijl zeventien duizend dezer beschuldigden veroordeeld werden tot onderscheidene mindere straffen. Talrijke scharen, dien ten gevolge, verlieten toen reeds het land, om veiligheid te zoeken in Africa, in Portugal, in Frankrijk.

Geheel Castilië was van deze aanvangen der nieuwe Rechtbank geschokt. Daadwerkelijke wederstand werd evenwel in dat Rijk niet geboden. Met grooter bezwaren had de invoering in Arragon te kampen (a° 1483). Aldaar stonden in een zelfden afkeer daartegen verbonden die van ouds op hare vrijheden en onafhankelijkheid zoo fiere en naijverige Ridderschap, de voornaamste geslachten der hoofdstad (Saragossa), en de menigte der Conversos en afstammelingen van Conversos, voor een gedeelte zelve tot de evengenoemde standen

in Arragon behoorende, en door huwelijken daarmede vermaagschapt[1]. Het gevolg hiervan was dat men, in de hevige opbruisching van het oogenblik, zich verbond en verstond tot een hachelijk waagstuk, maar ook van die zijde een op zich zelve prijzenswaardig doel door misdadige middelen zocht te bereiken. Als alle wederspraak, alle beroep op de vrijheden van het Gewest niet hadden mogen baten, de Inquisiteur-Generaal TORQUEMADA tot Inquisiteurs van Arragon den Dominicaner CASPAR INGLAR nevens Dr. PEDRO ARBUES D'EPILA, Kanunnik der metropolitaansche Kerk, benoemd had, en dien ten gevolge reeds onderscheidene nieuwe Christenen ter zake van Jodendom door deze Geestelijke Rechters veroordeeld en aan den wereldlijken arm ter verbranding waren overgeleverd, toen besloot men een wanhopigen slag te slaan. Gelden worden verzameld door vrijwillige bydragen van alle Arragonezen uit Israëlitischen stam en men waagt onderscheidene aanslagen op het leven van ARBUES; — eindelijk, op den avond van 15 September 1485, terwijl hy, tegen een der pilaren zijner kerk geleund, het gebed doet, overvallen hem gehuurde moordenaren, en brengen hem wonden toe, waaraan hy na twee dagen bezwijkt. Doch het oogenbliklijk gelukken van den doodslag heeft juist den triumf der Inquisitie ook in Arragon, en hare duurzame bevestiging over geheel Spanje ten gevolge. Naauwlijks is in Saragossa het bericht van des Inquisiteurs verwonding bekend, of de menigte, in blakende woede tegen zamenzweerders en nieuwe Christenen, schoolt te zamen en wapent zich ter wraak. Bloedige worstelingen schenen onvermijdelijk; zy werden nog gestuit, als de jeugdige Aartsbisschop der stad (een natuurlijke zoon van Koning FERDINAND) te paard was gestegen, en aan het volk de straf der moordenaren had toegezegd. Eerlang werd voor ARBUES op last van FERDINAND en ISABELLA een standbeeld opgericht; hy is later (a^0 1664) door Paus ALEXANDER VII gecanoniseerd.

De straf der moordenaren en medeplichtigen volgde spoedig. De voortvluchtigen (onder welke de hoofdaanlegger der zamenzweering

[1] B. DISRAËLI zegt in zijn Lord GEORGE BENTINCK, *a political Biography* (uitg. 1852) in Hoofdst. XXIV terecht van Arragon het volgende (p. 502.) And so it came to pass that when at the end of the 14th century (l. 15th century) after the full triumph of the Dominicans oven the Albigenses the holy Inquisition was introduced into Spain it was reported to TORQUEMADA, that *two-thirds of the nobility of Aragon, that is to say of the proprietors of the land, were Jews.*

JUAN DE PEDRO SANCHEZ) werden in beeldtenis verbrand. Meer dan twee honderd slachtoffers vielen der Inquisitie in handen, welker dood talrijke familiën in rouw dompelde. In geheel Arragon was er naauwlijks één aanzienlijk geslacht, waarvan voor het minst niet eenig lid in het kleed der boetelingen op het auto-da-fé verscheen wegens verstandhouding met de zaamgezworenen, of aan hen gedane diensten. Om zich een denkbeeld te maken van den rang der personen, in den wederstand tegen de Inquisitie en den aanslag op het leven des Inquisiteurs van verre of van naby betrokken, zal het genoegzaam zijn hier enkele namen aan te halen [1]. Onder de hoog geplaatste Edelen, die aan de voortvluchtigen eene schuilplaats ten hunnent hadden verleend en deswege in het openbaar werden ten toon gesteld zag men b. v. een naasten, doch in ongenade gebleven bloedverwant van Koning FERDINAND zelven: D. JACQUES, genaamd de Infant van Navarre (of van Tudela), nadat hy eenigen tijd in den kerker der Inquisitie te Saragossa was opgesloten geweest, verscheen in boetgewaad op dat eerste auto-da-fé. Tot gelijke straf werden ook nog veroordeeld D. LOPE XIMENES DE URREA, Graaf van Aranda [2], D. BLASCO D'ALAGON, Heer van Sastago, D. LOPE DE REBOLLEDO, JUAN DE BARDAXI, de hier boven vermelde Groot-Officieren van den Arragonschen Staat [3] en onderscheidene hunner bloedverwanten, mitsgaders een aantal andere Edelen, Ridders en Aanzienlijken uit Saragossa, Tarazona, Huesca, Calatayud, en Barbastro.

Toch had er, by al de stoutmoedigheid der Inquisitie, in het uitdeelen dezer straffen een onmiskenbare aanneming van personen plaats gehad. D. BLASCO D'ALAGON ware er met geen bloote boetedoening by deze strenge en bloeddorstige Rechtbank afgekomen, indien niet zijn hooge rang hem beveiligd had, van wien het overigens genoegzaam bleek, dat hy het was, die zich met de ontfangst der vrijwillige bydragen onder de Arragoneesche zaamgezworenen belast had. Ook van den Vice-Cancelier D. ALONSO DE LA CAVALLERIA was het deel bekend, dat hy aan de zamenzweering gehad heeft. Doch zijn invloed aan het hof was groot, zijn geslacht en vermaagschapping uitgebreid en vermogend; een beroep naar Rome redde hem, alwaar de zaak werd afgemaakt, en de beschuldiging het zij van Jodendom

[1] LLORENTE, I. 204—207.

[2] De vermaarde Graaf D'ARANDA, onder wiens ministerie (1767) de Jesuieten uit Spanje verdreven werden, was zijn naneef.

[3] Bladz. 165 boven.

het zij van medeplichtigheid aan den dood van ARBUES verder te niet ging.

De Inquisitie vervolgde van nu aan over geheel Spanje ongehinderd haren loop. Zy vestigde haren zetel straks ook in de nieuw ontdekte wereld met gelijke bloedgierigheid. Alleenlijk in het koninkrijk van Napels gelukte, later, de invoering niet. In Spanje woedde zy gedurende een drietal eeuwen, en daarboven; zy heeft nog in de negentiende eeuw een oogenblik onder de regering van FERDINAND VII. het hoofd opgestoken. Doch het tijdvak van hare hoogste machtoefening was dat der uitgangen van de vijftiende en geheel de zestiende eeuw. De slachtoffers, in hare vlammen verteerd, in hare kerkers verstikt, zijn talloos. Alleen reeds gedurende de achttien jaren van TORQUEMADAAS Inquisitoriaal bestier berekent men het cijfer der ten vure gedoemden op meer dan zeventien duizend, waarvan zes duizend acht honderd zestig slechts in beeldtenis; tot mindere straffen werden binnen datzelfde tijdperk veroordeeld meer dan negentig duizend.

Het ligt geheel buiten ons bestek de geschiedenis dezer gedrochtelijke Rechtbank ook slechts van verre na te gaan. By een oogenblik, dat voor de Spaansche Kerk gewichtig en hachelijk was in de dagen der eerste Kerkhervorming, en waarby Israëlieten van afkomst weder op een geheel nieuwe wijze in aanmerking kwamen, moeten wij evenwel de aandacht nog als ter vlucht bepalen.

De stem uit Wittenberg in het begin der vijftiende eeuw had weêrklank gevonden tot in de landen, het dichtst naby den Pauselijken zetel en het diepst onder zijne heerschappy gebukt. Wat voortgangen een tijd lang de Kerkhervorming, of liever het woord van: gerechtigheid niet uit de werken, maar uit het geloof! zoo in Italië als in Spanje gemaakt heeft, is nog onlangs door een Engelsche pen tot in byzonderheden beschreven [1]. In Spanje sperde by de eerste verschijning dier leer de Inquisitie haren brandenden muil wijd op. Vijftien jaren lang hielden processen wegens Lutheraansche ketterijen hare rechtbanken bezig, by name die te Sevilla en te Valladolid. Het was vooral in de eerste jaren der regering in

---

[1] M'CRIE'S *Geschiedenissen van de Hervorming in Italië* en *van die in Spanje*. Een verslag der Nederduitsche vertaling van de laatstgenoemde is geplaatst in de *Stemmen en Beschouwingen over Godsdienst*, *Staat-*, *Geschied- en Letterkunde*, II. 215—223.

Spanje van PHILIPS II., zoon en opvolger van Keizer KAREL V., dat het gevaar van wege de nieuwe leer dringendst geoordeeld werd. Dr. JUAN GIL, verkozen Bisschop van Tortosa, was bevonden geworden in het Protestantsche gevoelen te staan, maar tot eene herroeping (a⁰. 1552) gedwongen, die hy later diep betreurde. Andere Spanjaarden, in zijne overtuiging deelende, waren uitgeweken; onder dezen CASSIODORUS DE REINA, CYPRIANUS DE VALERA, JUAN PEREZ DE PINEDA, die Bijbels en Catechismen in de Spaansche taal by menigten in hun vaderland wisten te doen verspreiden, door de dienst vooral van eenen JULIAAN HERNANDEZ. De Inquisitie, dezen man in handen gekregen hebbende, kwam weldra op het spoor van eene menigte Protestanten in het koninkrijk, waarvan velen uitstekend door geleerdheid, betrekkingen, en rang. Op een ontzachlijk auto-da-fé, in tegenwoordigheid van den Koning en geheel het hof gehouden, werd dan ook in het voorjaar van 1559 eene tallooze menigte te Valladolid onthaald. Onder de slachtoffers van dien dag hebben behoord, onder vele anderen, Dr. AUGUSTIN CAZALLA, Priester en Kanonnik van Salamanca, Hofprediker en Aalmoesenier van Keizer KAREL V., mitsgaders zijn broeder FRANCISCO DE VIBERO CAZALLA, Priester, en zijne zuster BEATRIX DE VIBERO CAZALLA, alle drie kinderen van den President der Rekenkamer PEDRO CAZALLA en diens echtgenoote ELEONORE DE BIVERO, van Joodsche afkomst beide. Aan alle drie werd het vonnis der verbranding (aan BEATRIX na voorafgegane worging) voltrokken. Van de moeder werd op bevel van diezelfde Rechtbank het lijk uit de kapel, haar familie-eigendom, opgegraven en in de vlammen geworpen, haar huis geslecht, een gedenkteeken ter plaatse, waar het gestaan had, opgericht. Voorts werden op datzelfde auto-da-fé en eenige lateren, gehouden eerst op nieuw te Valladolid, vervolgens een en andermaal te Sevilla, met den vuurdood gestraft: Don CARLOS DE SESO van Verona, een moedig belijder der waarheid tot in den dood (zijne echtgenoote, Dona ISABELLA DE CASTILLA van koninklijk bloed, was veroordeeld tot een onteerende straf en verbeurdverklaring harer goederen), — PEDRO CAZALLA van Valladolid, broeder der drie reeds genoemden van hetzelfde geslacht, — Dona MARIA DE BOHORQUES, van het geslacht der Markgraven van Ruchana, en wegens hare groote geleerdheid op naauwlijks twintigjarigen ouderdom beroemd [1], met nog een aan-

[1] Dona JUANA DE BOHORQUES, Gemalin van Don FRANCISCO DE VARGAS,

tal andere personen van onderscheiden stand en kunne. Ook de hoogste Geestelijkheid leverde lijders op aan de Inquisitie ter zake van kettersche gevoelens. CONSTANTIJN PONCE DE LA FUENTE, vroeger Hofprediker en Aalmoesenier, by Keizer KAREL V. in hooge achting, stierf (na den dood van dien Vorst) in de kerkerholen der Inquisitie. De Aartsbisschop van Toledo, D. BARTOLOMÉ DE CARRANZA Y MIRANDA, vroeger Afgevaardigde wegens de Spaansche Geestelijkheid op het Concilie van Trente, was, onder al het twistvoeren met de ketters, zelf tot overtuigingen gekomen, die hem (a°. 1568) de vervolging der Inquisitie op den hals haalden. Onder andere stellingen, die hem zoo voor die Rechtbank als later te Rome werden te last gelegd, en die hy helaas! gedwongen werd te herroepen, was ook deze: dat „onze Heer CHRISTUS voor de zonden zoo volkomen en geheel voldaan heeft, dat er geene andere voldoening meer van ons gevorderd wordt." In dienzelfden geest had de Aartsbisschop ook den stervenden KAREL V. in het klooster van St. JUSTUS tot den dood bereid, tot groote ergernis van de aanwezige Geestelijken, voor het meest den Aartsbisschop vijandig [1].

Het jaar 1570 mag beschouwd worden als dat der voleindigde onderdrukking der Hervormingsbeginselen in Spanje. De Inquisitie van toen af kon op nieuw hare geweldige middelen uitsluitend richten tegen geheime Joden en Mohammedanen, waarmede zy ook nog tot in den loop der achttiende eeuw is voortgegaan. Tegen het ongeloof, de leer der Fransche Wijsgeeren en Encyclopedisten, heeft de Inquisitie die wapenen, waarmede zy tot ongeluk van Kerk en Volk het ontkiemend Protestantismus verpletterd had, met minder geluk, indien ook niet reeds met minder ijver, beproefd. Hoe kon het anders? in den grond zijn Ongeloof en Bygeloof elkander verwant, en in het geheim of onbewust elkanders bondgenooten. Sadduceën en Phariseën stonden vereenigd waar het de kruisiging van den CHRISTUS en de vervolging Zijner waarheid gold. Een teeken

werd later door de Inquisitie gevangen gezet, omdat zy, de gevoelens harer zuster Dona MARIA kennende, die niet behoorlijk had tegengegaan of tegengesproken. Deze Dona JUANA werd in het kerkerhol der Inquisitie moeder. Pas hersteld werd zy ter pijnbank gebracht, aan de gevolgen waarvan zy na weinige dagen bezweek. De Inquisitie daarop — sprak hare nagedachtenis vrij! LLORENTE, T. II. 293—295.

[1] Men zie het proces van CARRANZA uitvoerig medegedeeld door LLORENTE, T. III. 183—315.

van waarschuwing en diepe beteekenis ook voor onze tijden!

Wat het Jodendom betreft, ook dit had de blinde vervolgingswoede der Inquisitie veeleer tot een verteerenden kanker in het lichaam der natie doen worden, dan in waarheid bestreden of werkelijk uitgeroeid. Uitwendig scheen de jammerlijke eenheid verkregen; inwendig plantte zich in Spanjes Schiereiland niet alleen de Joodsche Godsdienst, maar ook eene heillooze veinzery voort, die op het karakter niet anders dan verderfelijk kon werken, en een bron werd der schroomelijkste lasteringen van God en den Heer CHRISTUS van geslacht tot geslacht. Eenparig is het getuigenis van Joodsche en Spaansche Schrijvers, dat er naauwlijks een enkel geslacht onder de groote familiën van Spanje en Portugal gevonden wordt, dat niet òf in de rechte mannelijke lijn òf door de vrouwelijke afkomst terug gebracht kan worden tot Joodsche stamvaders, deels ter goeder trouw of in waarheid, maar ook grootendeels en nog veel meer zonder overtuiging, uit dwang, uit belang, uit wereldsche eerzucht, tot het Christendom eertijds overgegaan [1]. Is het wonder, dat de Godsdienst, eeuwen lang vóór een zoodanige overgang beleefd en beleden, later op nieuw by velen uit dat zaad een groote aantrekkingskracht oefende in het midden eener Kerk, aan welker beelden- en menschendienst de Israëliet evenzeer recht had zich te ergeren, als hy onrecht had en schuldig was zich te ergeren aan den lijdenden Verlosser, hem door zijne eigene Propheten van ouds voorzegd? En als nu in het midden van dat Pausdom, in het midden van het Pausgezinde Spanje, eene leer door Christenen werd beleden en in praktijk gebracht, die mentale reservatiën, die veinzen en ontveinzen in de zaak der Godsdienst naar gelang van omstandigheden geoorloofd, ja plichtmatig deed zijn, — is het wonder, dat ook de belijder van het Mosaïsme in dat Spanje tot Rabbijnsche spitsvondigheden van denzelfden aart de toevlucht nam, om de uitwendige belijdenis van een opgedrongen Christendom met de inwendige aankleving der voorvaderlijke Godsdienst voor zijn geweten mogelijk te maken? Van daar de schrikverwekkende gruwelen, die te dezen opzichte nog heden ten dage gezegd worden in Spanje plaats te vinden; Joden in kerkelijke waardigheden, in priesterlijke bedieningen,

---

[1] Dr. OROBIO DE CASTRO in de *Vriendelijke Onderhandeling van* PHILIPPUS VAN LIMBORCH *met een Geleerden Jood*, bl. 208. LLORENTE, *Introduction*, XXVI. USQUE, *Consolaçao de Israel*, p. 192, 193; en anderen.

in kloosters en monnikenorden, van welke sommigen op gezette dagen (volgens diezelfde geruchten) in het geheim te zamen komen om hunne uitwendige belijdenis te beweenen en voor elkander onderling af te zweeren, en de nagedachtenis van FERDINAND en ISABELLA met ijzingwekkende vloekformulieren te verfoeien.

Neen! niet door kracht noch door geweld zal ook Israëls bekeering geschieden, maar door mijnen Geest, zegt de Heer, Israëls God en zijn Verlosser.

In het stelsel, dat aan de nieuwe Inquisitie het aanzijn gaf, was deze maatregel, met hoe veel ijzerharde consequentie ook ten uitvoer gebracht, slechts een halve maatregel, zoo lang er nog Joden in de Spaansche koninkrijken bleven. En toch! byna twaalf jaren verliepen nog tusschen de invoering der Inquisitie tegen de geheime, en het edict ter verbanning ten eeuwigen dage van de openbare Joden. Gedurende dat tijdsverloop waren dezen nog steeds in betreklijk goede verstandhouding met de Regering, en zelfs aan het hof van FERDINAND en ISABELLA in ambten en aanzien. Aan reden van klacht, vrees en mistrouwen scheen het intusschen niet te ontbreken. Als in 1480 de Cardinaal DE MENDOZA een Catechismus ten behoeve der gedoopte Joden had uitgegeven, was eerlang daarop een allerhevigst geschrift van eenen Jood verschenen, zoowel tegen de Catholieke Godsdienst als tegen de regering der Catholieke Koningen. Men beschuldigde voorts de Israëlieten, dat zy niet alleen onder de nieuwe Christenen, maar (hetgeen anders aan die natie sedert hare verstrooijing in Christelijke landen gantsch niet eigen was) ook onder de oude (van afkomst geen Joden geachte) Christenen proselyten maakte, — en het schijnt hun werkelijk by velen dezer, vooral in Andalusië, gelukt. Gevaarlijk bovenal schenen de talrijke, vermogende, en overal invloed hebbende Joden beide voor Kerk en Staat te kunnen worden door verbindtenissen of verstandhouding het zij met buitenlandsche of ongeloovige Mogendheden, het zij vooral met de insgelijks over geheel het land verbreide Conversos. En had Israël als volk niet ten allen tijde en ter aller plaatse uitsluitend op Palestina als op zijn eenig ware vaderland het oog gehad, de kans zoude (volgens een Spaansch-Joodschen Schrijver) hun wel eens schoon gestaan hebben, om eene machtige omkeering van zaken in Spanje te beproeven. Hoe dit zij, het lang gedreigde,

lang voorbereide Besluit tot hunne algeheele uitdrijving werd eindelijk ten jare 1492 uitgevaardigd. Het was even na de verovering van het laatste Mohammedaansche koninkrijk in het Schiereiland! van uit Granada, de hoofdstad der Mooren, ging het Edict uit dat binnen een termijn van vier maanden (31 Maart tot 31 July) het Spaansche grondgebied aan alle Joden van Godsdienst ten eeuwigen dage ontzeide. Goud noch zilver boven een zeer beperkte waarde zou het hun niet geoorloofd zijn uit te voeren; alleenlijk mochten zy hunne huizen en vaste goederen verkoopen, en daarvoor wisselbrieven medenemen op buitenlandsche gewesten. De maar van dit Besluit trof de Joden als een donderslag, met eene verschrikking, die tot radeloosheid eerlang overging, toen alle pogingen, aangewend om de Koning en Koningin van hun besluit te doen terugkomen, schipbreuk leden op den tegenstand van TORQUEMADA. Door tusschenkomst van Don ISAAC ABRABANEL hadden de Joden, onder andere aanbiedingen, ontzachelijke sommen ter beschikking der Regering gesteld, mocht hun slechts het verblijf in Spanje, na meer dan veertien eeuwen inwoning, niet ontzegd worden. [1] Daar trad de onbarmhartige Inquisiteur-Generaal tusschen beide met een kruisbeeld in de hand en met de vraag aan het koninklijke echtpaar, voor hoe veel zilverlingen meer dan JUDAS zy hun Heiland aan de Joden gingen verkoopen!

Zoo werd de onmenschelijke verordening even onmenschelijk en zonder eenige verzachting ten uitvoer gebracht. De vergunning aan de uitgedrevenen, hunne vaste goederen te mogen verkoopen, werd in de werkelijkheid schier louter spot, daar by het prangen van den nood en de kortheid van den termijn, volgens de uitdrukking van een gelijktijdigen Schrijver, een huis voor een ezel, een wijngaard voor een weinig laken of linnen werd gelaten. Onder deze en vele andere mishandelingen, onder tallooze daarop gevolgde, daaraan verbondene ellenden, werden de ongelukkige ballingen met vrouwen en kinderen op schepen overgevoerd, voor het meest naar de kusten van Africa. Voor een aantal onder die jammerlijk verdrukte en verstrooide menigte werd de benauwdheid van alle zijden zoo onuitstaanbaar, dat zy de lang bewaarde standvastigheid opgaven, en naar Spanje terugkeerden om zich aan den dwangdoop te onderwerpen en aan de vervolgingen der Inquisitie te wagen.

---

[1] Zie deswege ABRABANEL zelven, aangehaald by NICOL. ANTONIO in voce.

Van daar dan voor een gedeelte hoogstwaarschijnlijk het groot verschil van cijfers tusschen de gewone berekening van het aantal Joden, dat in 1492 het Spaansche vaderland verliet, en de later (vry onlangs) bekend gewordene officieële opgaven daaromtrent. Eene statistiek der Spaansche koninkrijken, van regeringswege uitgegeven, geeft aan de geheele bevolking ten tijde van FERDINAND en ISABELLA geen hooger cijfer dan dat van acht millioen, en bepaalt dat der uitgedrevene Joden op zeven en twintig duizend[1]; terwijl ABRABANEL van drie-, de gewone overlevering van niet minder dan acht maal honderd duizend spreekt. Overdreven, en wel zeer hoog overdreven, is buiten allen twijfel dit laatste getal. De zeven en twintig duizend der officieële opgaven moeten evenwel verstaan worden alleen van de Joden, die in 1492 dadelijk en werkelijk de Spaansche koninkrijken verlaten hebben. Daaronder zijn dan niet begrepen de wedergekeerden, van welke hier melding werd gemaakt, en evenmin die talrijke scharen, welke van dat tijdstip af by voortduring en opvolging het land verlaten hebben, en, naar mate de Inquisitie tegen de Conversos sterker woedde of waakte, zich van tijd tot tijd gingen nederzetten in veiliger en herbergzamer oorden. Naar de Nederlanden, als ons straks in byzonderheden blijken zal, had sedert het laatst der zestiende en in den loop der geheele zeventiende eeuw deze verhuizing van vervolgden of bedreigden door de Inquisitie van het Schiereiland voornamelijk plaats. Een Spaansch-Joodsche Schrijver in de tweede helft der zeventiende eeuw te Amsterdam gevestigd, Dr. OROBIO DE CASTRO — (op zijn persoon en geschiedenis komen wy eerlang terug) — heeft op de volgende wijze uit zijne eigene wetenschap en bevinding met betrekking tot evengemelde byzonderheid geschreven: „Zeer vele Kanunniken, Inquisiteurs, en Bisschoppen zijn van de Joden afkomstig: velen zijn Joden in hun hart, maar om die tijdelijke goederen veinzen zy dat zy Christenen zijn, van welke eenigen een inkeer krijgen, en vluchten weg zoo zy best kunnen. In deze stad (Amsterdam) en in vele andere landschappen hebben wy monniken, die de afgodery verworpen hebben: Augustijnen, Franciscanen, Jesuieten, Dominicanen. In Spanje zijn Bisschoppen en aanzienlijke monniken, welker ouders,

---

[1] *Estatica de Espana por Mr.* MOREAU DE JONNÈS, *traducido por Don* PASCUAL DE MADOZ (Barcelona 1838), p. 40.

broeders en zusters in deze en andere steden wonen, om het Jodendom te mogen behouden [1]."

Van de duizenden en tienduizenden der Joden, die ten jare 1492 de Spaansche koninkrijken, onder het gebied van FERDINAND en ISABELLA behoorende, werkelijk verlaten moesten, begaven zich de meest gegoeden en aanzienlijken onmiddelijk naar Portugal. Aldaar regeerde destijds Koning JOHAN II., die hen wel tegen betaling van een zwaar hoofdgeld, voor het overige evenwel op zeer dragelijke voorwaarden, in het eerst eene schuilplaats verleende. By menigten alzoo vestigden zich de uitgewekenen in de Portugeesche grenssteden Braganza, Miranda, Elvas en anderen. Te Porto werd aan dertig familiën eene ruime verblijfplaats aangewezen, te weten de geheele straat San Miguel, alwaar de Schrijver der Nomologia, IMMANUEL ABOAB [2] nog in zijne kindschheid de Synagoge gezien heeft, die de Spaansche vluchtelingen in die stad bezaten.

Men zou te onrechte het zij het aantal [3] het zij de beteekenis der Joden in Portugal in de eeuwen, die hunne verdrijving uit Spanje voorafgaan, onbeduidend schatten. Even als in de overige deelen van het Spaansche Schiereiland is ook in Portugal de melding van Joden en hunne betrekkingen in kronijken en historiën veelvuldig en belangrijk. Castilië, vooral Andalusië en geheel het Zuiden van Spanje, moeten altijd, het is zoo, als de vroegste bakermat der Joden in dat Gewest beschouwd worden; doch in Portugal insgelijks dagteekent het verblijf der Joden van overoude tijden, en hun invloed van de eerste tijden reeds der monarchy aldáár, d. i. van de elfde eeuw. Onder D. ALFONSO II., D. SANCHO II., D. DINIZ (DIONYSIUS) in de dertiende eeuw, D. PEDRO I., D. FERNANDO en D. JOAO I., D. ALFONSO V. en, schoon niet zonder afwisseling, onder D. JOAO II. en D. MANUEL in de veertiende en vijftiende eeuw stonden de Joden doorgaans in hooge gunst. Aan ALFONSUS II. werd

---

[1] Dr. OROBIO DE CASTRO, t. a. p. bl. 209.

[2] Hy was een kleinzoon van den laatsten der zoogenaamde Gèonim van Castilië, R. ISAAC ABOAB, van wien bladz. 168 hierboven melding is gemaakt.

[3] Zoo als bepaaldelijk JOST gedaan heeft in zijne *Geschichte der Israëliten*, VII. 89, 90.

iet zelfs door Paus GREGORIUS II. (onder andere klachten tegen de-en met den Stoel van Rome niet zeer bevrienden Vorst) verweten, lat de Joden in het begeven van openbare ampten aan de Christe-ien werden vóórgetrokken [1]. Wat hier van zij, men vindt ongetwij-eld de Joden in Portugal, onder de regering van dezen Vorst en van meer dan éénen zijner opvolgers, in de hoogste staatsbedienin-gen geplaatst. Minister van finantiën was onder Koning Dom DINIZ de Rabbino-Mor JUDA. Van Koning Dom FERNANDO was een latere D. UDA Groot-Tresorier, D. DAVID een zeer bevoorrecht gunsteling. Weinig (even als wy zulks ook in Castilië en Arragon gezien heb-en) deden daartegen af enkele besluiten van Vorsten in tegenover-gestelden zin, als wanneer b. v. Dom DUARTE (in de eerste helft ler vijftiende eeuw, waarschijnlijk op aandrang van Cortes of Gees-elijken) alle openbare ampten by Koning, Koningin, Infanten, Grooten en Prelaten den Joden ontzeide. Wy zagen reeds de byzon-lere betrekking, die tot dit volk door zijne geboorte gehad heeft Dom DUARTES Vader, Koning JOHAN I. [2].

En niet slechts enkele Israëlitische mannen, maar het gansche lichaam ler natie heeft onder al die Koningen uitgebreide voorrechten ge-noten, haar verzekerd als eene op zich zelve staande, van de Chris-en-ingezetenen geheel afgescheidene, en met dezen op nagenoeg ge-ijken voet behandelde bevolking. Dus, onder anderen, was in geen gedeelte van het Schiereiland de waardigheid van Groot-Rabbijn (Rabbi-môr in Portugal) aanzienlijker en met meer zorgvuldigheid loor de wetten omschreven en gewaarborgd dan in dat koninkrijk [3]. Dus, insgelijks, werd door Koning JOHAN I. een Pauselijke Bul van CLEMENS VI., hernieuwd door BONIFACIUS IX. (a⁰. 1389), op voor-spraak van zijn hier reeds vermelden Hofarts [4], bekrachtigd, ter handhaving van der Joden meest volledige vrijheid in het houden hunner feesten, het volbrengen hunner plechtigheden, en in het ge-

---

[1] Men zie de over geheel het onderwerp belangrijke Verhandeling *Sobre os Judeos em Portugal* van JOAQUIM JOSÉ FERREIRA GORDO in het Achtste Deel der *Memorias da Academia Real das Sciencias de Lisboa* (1823).

[2] Bladz. 224 boven.

[3] Bladz. 149 boven. Men zie een overzicht der Portugeesche wetten, volgens den *Codex Alfonsinus*, op dat punt in de aangehaalde Verhandeling *Sobre os Judeos em Portugal*, C. IV—VIII.

[4] Bladz. 181 boven.

heel in het vasthouden aan hunne Godsdienst, tegen alle geweldadige pogingen van onverstandige ijveraars [1].

Het is misschien juist deze zoo veel grootere vrijheid en rust der Joden boven den meermalen door schuddingen van onderscheidene zijden gestoorden toestand in de naburige koninkrijken, die rede geeft van de mindere bekendheid hunner lotgevallen en werkzaamheden oudtijds in Portugal. Hoogst zeldzaam verneemt men vóór de dagen der Koningen JOHAN II. en Dom MANUEL van eenige ernstige vervolgingen of mishandelingen der Joden. Van tijd tot tijd alleen werd ook hier door Geestelijkheid en Volksvertegenwoordiging aangedrongen op het dragen der bekende onderscheidingsteekenen door Joden en Mooren. Doch met hoe weinig wezenlijk gevolg op dergelijke vorderingen door de Regering doorgaans acht werd geslagen, blijkt, onder velen, uit de klachten der Cortes van Evora, ten jare 1481 by Koning ALFONSUS V. ingebracht, die in byzonderheden den hoogen staat, door de Joden in Portugal destijds gevoerd, doen kennen: als allerlei pracht en weelde in het gebruik van zijden stoffen voor hunne kleeding, in dat van paarden, van wapenen, en wat des meer zij [2]. Op deze klachten volgde voor een oogenblik wederom een machtelooze verbodswet.

Byna zonder eenige storing alzoo en met nog ruim zoo veel voorspoed als onder het gebied der Saraceensche Vorsten maakten de Joden in Portugal, tot op het laatst der vijftiende eeuw, veel werk niet slechts van hunne eigene taal en Gewijde letteren, maar ook van allerlei wetenschappen zoo in de bespiegeling als in de toepassing. Bepaaldelijk van Portugal, zoowel als in het algemeen van het Spaansche Schiereiland, schreef een Portugeesch Geleerde in het laatst der voorgaande eeuw, dat men aan de Joden de eerste kennisneming van Wijsbegeerte, Geneeskunst, Plantenkennis, Sterrekunde en Cosmographie had te danken [3]. Onder de werkzaamheden van Joodsche zoowel als Arabische Geleerden, tijdens de regering van Koning ALFONSUS X. van Castilië, hebben ook uitvoerige beschouwingen van het

---

[1] Verhandeling *Sobre os Judeos.* C. IX.

[2] Men vergelijke de Verhandeling *Sobre os Judeos em Portugal*, C. II. en DEPPING, *Les Juifs au moyen âge*, p. 447.

[3] ANTONIO BIBEIRO DOS SANTOS, *da Litteratura Sagrada dos Judeos Portuguezes*, in de *Memorias da Academia Real da Sciencias de Lisboa*, T. II. p. 236.

strolabium behoord [1]. In Portugal, alwaar van dat werktuig later en zoo veel meer praktisch en hoogst vruchtbaar gebruik is gemaakt oor de Zeevaart, komt den Joden insgelijks een aanmerkelijk deel e in den lof, door die natie en hare Vorsten geoogst wegens hunne eereizen en ontdekkingen ter zee in den loop der gantsche vijftiende euw. Reeds in de veertiende bevorderde ALFONSUS IV van Portual (1325—1357), op het spoor zijns voorvaders in de vrouwelijke jn, ALFONSUS X. van Castilië, met grooten ijver de beoefening der terrekunde, waarin ook hem Joodsche en Arabische Geleerden ten ienst stonden. Doch het was voornamelijk eerst onder de regering an Koning EDUARD (D. DUARTE), dat de toepassing der wetenschap p de zeevaart reuzenschreden deed door de bemoeijingen vooral van s Konings broeder, den beroemden zeeman Prins HENDRIK. De Koning elve stelde in deze studiën groot belang. Aan zijn hof was deswege n het byzonder gezien de Hebreeuwsche Astronoom ABRAHAM GUEELHA, met den titel van 's Konings Cosmograaph, een man, die, y de beoefening der Astrologie van die dagen, zijne Sterrekunde p meer vruchtbare wijze wist te paren met uitgebreide geographiche kennissen, welke hy in het byzonder van de africaansche kustanden bezat. De meest bekwame raadgevers van Koning JOHAN II. y die hoogstbelangrijke tochten ter zee en over land, die de latere mzeiling van de Kaap de Goede Hoop hebben voorbereid, zijn geeest twee geleerde Bisschoppen (die van Viseu en die van Ceuta), n drie Joodsche Geneesheeren, Mr. JOSÉ, Mr. RODRIGO en Mr. MOSES. De vier eerstgemelden dezer mannen hebben gearbeid aan de kaarten, nedegenomen door de twee vermaarde Portugeesche reizigers naar Abyssinië: PERO DE COVILHAO en ALFONSO DE PAVIA. Men heeft iet daarentegen den evengenoemden vier raadgevers des Konings verweten, dat op **hun** advies het aanbod van COLUMBUS werd verworen, toen het grootsche denkbeeld, later ten voordeele van Spanje itgevoerd, in 1484 aan den Koning van Portugal te vergeefs werd voorgesteld. Ter vergoeding van deze feil moge het strekken, zoo laarentegen het eerste denkbeeld om ten Zuiden van Afrika den loortocht naar Indië te beproeven geopperd is geworden, gelijk sommigen schrijven [2] door de mededeelingen van twee Joden uit Portu-

[1] Bladz. 154, boven. Verg. RODRIGUEZ DE CASTRO, *Bibl. Espan.* I, 116–160.

[2] MALTE-BRUN, *Précis de la Géographie Universelle*, I. 238, 240, aan-

gal. Deze mannen zijn geweest R. ABRAHAM DE BEJA en JOSEPH DE LAMEGO, door Koning JOHAN II. naar Ormuz en de Roode Zee op ontdekkingen gezonden, waarvan wederom andere Schrijvers gewag maken [1]. Het onderzoek van middelen ter bevordering der scheepvaart niet, als vroeger, alleen langs de kusten, maar in volle zee, werd onder de regering van dienzelfden Vorst opgedragen, nevens den in Portugal overgekomenen Ridder MARTIN BEHAIM uit Neurenberg, ook nog aan de twee reeds genoemde Joodsche Meesters RODRIGO en JOSÉ.

Algemeen bekend zijn de belangstelling en verdiensten van JOHANS opvolger op den Portugeeschen troon, Dom MANUEL, bijgenaamd de Gelukkige, met betrekking tot Sterrekunde en zeevaart [2]. Onder zijne regering (a°. 1497) volbracht VASCO DA GAMA den nieuwen weg naar Indië, die een nieuw tijdvak opende in de geschiedenis van wereld en handel. By dezen Vorst, die in datzelfde jaar, zeer tegen zijne gezindheden aan, den Joden het land ontzeide, op de wijze die ons straks blijken gaat, waren zy èn vóór dien tijd, schoon ongedoopten, èn na dien tijd als dusgenaamde nieuwe Christeten gezien en bevoorrecht. Ook nog andere Joodsche Sterrekundigen uit Castilië, behalve R. ABRAHAM ZACUTO, van wien reeds melding is gemaakt [3], werden door hem vriendelijk opgenomen en tot Leeraren in het vak, dat hem zoo zeer ter harte ging, in Portugal aangesteld.

Wat aangaat, verder, de studie van hunne eigene Godgeleerdheid en de beoefening van Hebreeuwsche taal en poëzy, zoo hebben de Joden van dat gedeelte des Schiereilands zeker wel niet een gelijk aantal van algemeen vermaarde namen opgeleverd als wy, by name, van Castilië en Andalusië zagen. Althands Hebreeuwsche Dichters van naam heeft Portugal in diezelfde eeuwen weinig opgeleverd. Toch heeft het ook dat land aan geene Godgeleerde Scholen van groote beteekenis in het Israël der verstrooijing ontbroken. De Rabbijnsche

---

gehaald door Mr. H. J. KOENEN. *Geschiedenis der Joden in Nederland*, bl. 273.

[1] Men zie ANTONIO BIBEIRO DOS SANTOS in zijne Verhandeling *over eenige voorname Portugeesche of in Portugal gevestigde Wiskunstenaars*, in de meermalen aangehaalde *Memorias*, T. II. p. 225. Verg. OSORIO, *Vida d'Elrey D. Manoäl*, p. 48, en DE BARREOS, *Hist. Univ. Jud.* p. 7.

[2] Dom MANUEL koos tot zijn personeel devies een hemelsfeer.

[3] Bladz. 184 boven.

Academie te Lissabon bekleedde reeds vroeg een aanzienlijken rang onder de menigte der Joodsche inrichtingen, van de groote moederschool te Cordua afkomstig. Merkelijken aanwas ontfing zy telkens door de overkomst van vele vluchtelingen, die door gedeeltelijke vervolgingen reeds vóór de beslissende uitdrijving in 1492 zich genoodzaakt hadden gezien Castilië en Arragon van tijd tot tijd te verlaten. Gedurende het vijfjarig tijdvak tusschen het verbannings-edict door FERDINAND en ISABELLA in Spanje en dat van Koning MANUEL in Portugal, was Lissabon alleen het middelpunt geworden der Spaansch-Joodsche geleerdheid en beschaving.

Het verdient opmerking dat de Joodsche Geleerden, die Portugal vooral in de veertiende en vijftiende eeuw heeft opgeleverd, binnen den omtrek, om dus te zeggen, van eenige weinige familiën gevonden worden. Zulk een geslacht van Godgeleerden, het zij Cabbalisten of zuivere Rabbanisten, Schrijvers zoo in het Hebreeuwsch als in het Arabisch, was onder anderen dat der SCHEM TOBS, dat der JACHIAS, dat der ABRABANELS. De beide laatstgemelden beroemden zich by uitnemendheid op een lange reeks van geleerde en aanzienlijke voorvaders en bepaaldelijk op hunne afstamming uit Davidisch bloed. De talrijke JACHIAS, die zich in het vak van Joodsche Godgeleerdheid en taalkennis, van geneeskunst en poëzy, zoowel in Portugal als, na der Joden verbanning van daar, te Constantinopel en elders onderscheiden hebben, vindt men overal met lof vermeld [1]. Om den roem van het geslacht der ABRABANELS onder de Sephardim te vestigen, zou het reeds genoeg hebben aan den onder Christen en Joodsche Geleerden evenzeer bekenden en vermaarden R. DON ISAAC ABRABANEL.

Geboren te Lissabon in het jaar 1437 uit eenen in vroegere eeuwen derwaart van Sevilla overgeplanten stam, heeft deze Geleerde zich evenzeer aan het hof van Koning ALFONSUS V. door staatkundige en finantiëele bekwaamheden onderscheiden, als hy vooral later zich een naam gemaakt heeft door zijne groote Schriftgeleerdheid en scherpzinnige Uitlegkunde. By JOHAN II., zoon en opvolger van den even-

[1] Onder anderen by WOLF, RODRIGUEZ DE CASTRO, DE ROSSI, BARBOSARO, in hunne verschillende *Bibliotheca's*. ANTONIO BIBEIRO DOS SANTOS in de *Memorias da Academia de Lisboa*, II. 280 en volg.

gemelden Koning ALFONSUS, ten onrechte volgens zijne betuiging verdacht geworden van medeplichtigheid aan de zamenzweering van den Hertog van Braganza, zag hy zich (a⁰ 1482) om zijns levens wille genoodzaakt Portugal in allerijl te verlaten. Hy werd daarop in Castilië niet slechts van de Joden en hunne Geleerden met opene armen ontfangen, maar ook aan het hof van FERDINAND en ISABELLA in Staatszaken gebruikt, terwijl hy met een anderen Hebreër, den ons reeds bekend geworden Don ABRAHAM SENIOR[1], de koninklijke geldmiddelen bestierde. Doch ook hy moest in de groote verdrukking deelen, die de Joden, tien jaren na zijne overkomst in Spanje, trof. Men zegt, dat het Don ISAAC ABRABANEL was, door wien aan de Catholieke Koning en Koningin het aanbod gedaan werd, dat TORQUEMADA met een zoo drieste machtspreuk heeft weten te ontzenuwen[2]. Natuurlijk deelde diensvolgens ABRABANEL in het lot zijner geloofsgenooten en moest hy thands Castilië om de Godsdienst, gelijk vroeger Portugal om staatkundige redenen, verlaten. Naar laatstgemeld Rijk dan nu de wijk niet kunnende nemen, begaf hy zich naar een ander oord, alwaar velen der verbannene Joden reeds destijds een schuilplaats hadden gevonden, en hunne natie sedert eeuwen bekend was en geduld werd: het koninkrijk van Napels. Aldaar wist hy zich wederom ten hove aangenaam te maken, en diende hy met getrouwheid de Koningen FERDINAND I. en diens zoon ALFONSUS II. tot op den inval in de Napelsche Staten door Koning KAREL VIII van Frankrijk. Ook in dezen rampspoed deelde ABRABANEL; hy volgde ALFONSUS naar Sicilië, begaf zich van daar, deze Vorst gestorven zijnde, naar Corsica, en eindigde (a⁰ 1508) zijn een en zeventigjarig leven te Venetië, na van wege deze Republiek nog gemachtigd te zijn geworden tot het vereffenen van zekere geschillen met de kroon van Portugal. Hy werd, met vele eerbewijzingen, onder de zijnen begraven te Padua. Zijne talrijke Godgeleerde Schriften, door de Joden hoog geroemd, en ook door Christen uitleggers veelal met lof van geleerdheid en scherpzinnigheid gebruikt, zijn voor het meest de vrucht dier tijden van ambteloosheid, welke hem òf de algemeene òf zijne persoonlijke ongelukken verschaften. Zijn zeer eerzuchtig en hoog gevoelend gemoed deed hem overigens even zoo veel prijs stellen op wereldlijke bemoeienissen en bedieningen, als

[1] Bladz. 223 boven.
[2] Bladz. 236 boven.

zijn diep ingekankerde haat tegen de vervolgers zijner natie, en maar al te zeer tevens tegen het Christendom zelf, zich gaarne lucht gaf in zijne werkzaamheden als Joodsch Godgeleerde en Rabbijn. Die werkzaamheden zijn even uitgebreid als in hare vruchten beduidend geweest. Men heeft van hem doorwrochte Commentariën op een groot gedeelte van het Oude Testament, vooral op MOSES en de Propheten; voorts Verhandelingen over de artikelen van het Joodsch Geloof (Rosch Emunah), over de nog onvervulde prophecyen aangaande Israëls herstel en heerlijkheid (Maschmiah Jeschuah) en vele anderen. Een kronijk, waarin hy al de verdrukkingen en ellenden van Gods oude volk sints de oudste tijden had te boek gesteld, is verloren gegaan.

Alles te zamen genomen schijnt men ABRABANEL eerder onder de schitterendste vernuften, dan wel onder de eerbiedwaardigste karakters te mogen tellen, die de geschiedenis van Israëls verstrooijing oplevert [1]. Zijne zonen deelden allen in zijne tegenspoeden en omzwervingen, maar ook in zijne begaafdheden; althands, wat het laatste betreft, zijn oudste zoon Don JEHUDA, algemeener bekend onder den naam van LEO HEBRAEUS, en schrijver (in het Italiaansch) van een sedert in onderscheidene talen overgezet wijsgeerig Vertoog over de Liefde. Een ander, Don SAMUEL, wordt door sommigen gezegd tot het Christendom te zijn overgegaan [2]. Afstammelingen van dat geslacht hebben nog langen tijd bestaan in de Portugeesche Synagogen van Amsterdam, van Hamburg en van Londen.

Wy keeren terug tot den algemeenen loop van der Joden lotgevallen in Portugal. Koning JOHAN II., in 1492 een zeker aantal der uit Spanje verdrevenen in zijne Staten opgenomen hebbende, begon reeds in 1493 meer of min in de voetstappen te wandelen der Catholieke Koning en Koningin. Al wat nu boven het bepaalde

[1] By het beoordeelen van ABRABANELS schriften mag de onderscheiding wel in acht genomen worden, zoo juist gemaakt door CONSTANTIJN L'EMPEREUR: »Ex Abrabanele plura quam ex omnibus Hebraeorum doctoribus addisci potest, quippe, si quid in sacris litteris obscurius sit, feliciter (nisi contra veritatem Christianam cum suis obnititur) enarante." Don NICOLAS ANTONIO zegt van hem: »Si naturâ eum expendas, ingeniosissimus; si a studiis, doctissimus; si ab industriâ, totus labor."

[2] *Memorias da Academia de Lisboa*, II. 399, 400.

aantal familiën met welke het verdrag gemaakt was over de grenzen kwam, werd gegrepen en ter slaverny gedoemd; onnoozele kinderen van de harten hunner ouders, van de borsten der moeders weggerukt en naar de nieuw ontdekte eilanden van St. Thomas en anderen gevoerd. Aan deze schreeuwende mishandelingen stelde wederom de zwakke gezondheid des Konings en andere nevenomstandigheden eenigermate perk en paal [1]. Zy hielden ten eenenmale op, als (a⁰ 1495) Dom MANUEL, JOHANS neef en schoonbroeder, by ontstentenis van erfgenamen in de rechte lijn, zijn opvolger op den troon van Portugal werd. Deze Vorst begon zijne regering met de edelmoedigste besluiten ten opzichte der Joodsche vluchtelingen, en nog lang is, niettegenstaande de vervolging straks ook van hem ondervonden, zijne nagedachtenis onder de Joden uit Portugal in groote achting geweest, blijkens den naam van El Rey Judeo (de Joodsche Koning), die hem in sommige familieoverleveringen gegeven wordt.

Hetgeen in 1497 de maatregelen van Koning MANUEL ten eenenmale van richting deed omslaan, waren redenen van louter wereldschen aart. Het was zijne opgevatte liefde (niet geheel zonder inmengsel van staatzucht misschien!) voor de Infante ISABELLA, dochter van FERDINAND en ISABELLA, en op dat tijdstip Weduw van Don ALFONSO, den vroeg gestorven eenig wettigen zoon van zijnen voorganger JOHAN. Twee voorwaarden werden hem van wege de Catholieke Koningen gesteld, waarop ook vooral de Infante aandrong, eer de toestemming tot het huwelijk in aanmerking konde komen: het bondgenootschap met Spanje tegen Frankrijk, en de uitdrijving der Joden uit Portugal op denzelfden voet als die had plaats gehad uit Spanje. Koning MANUEL, in de hevigheid van zijnen hartstocht, nam de beide voorwaarden aan. Zoo werd dan ook in Portugal (tegen den raad van 's Konings meest verlichte Staatsdienaars) aan geheel het volk der Joden de keus gegeven tusschen den gedwongen doop en eene eeuwige verbanning. De gevolgen waren even dezelfde als

[1] De Portugeesche Geschiedschrijvers verschillen voornamelijk hierin van de Joodsche, by name van USQUE, t. a. p. bl. 193 en volg., dat eerstgemelden de schuld der mishandelingen alleen op rekening van eenige onderhoorigen, niet van den Koning zelven stellen. Ook is er verschil tusschen de berichten met betrekking tot de voorwaarden van tijdsbepaling, waarop de Koning den Joden den ingang in zijn Rijk verleend had.

in Spanje. De menigte der dus beklemde Israëlitische bevolking deelde zich in tweeën. Sommigen verlieten met hunne geslachten den hun ook daar ontzegden grond voor altoos. Anderen, in geen minder groot aantal, omhelsden in schijn of uit dwang de Catholieke Godsdienst. Onder deze laatsten behoorde ook de menigte der kinderen beneden de veertien jaren, die aan hunne ouders ontnomen werden, niet evenwel, als onder JOHAN II., om ze naar verre eilanden te zenden, maar om ze aan ingezetenen van onderscheidenen stand en rang toe te betrouwen ter opvoeding in het Christelijk geloof. In dit opzicht intusschen maakten de maatregelen van Koning MANUEL den nieuwen Christenen het bewaren van hunne aloude Godsdienst zoo veel gemakkelijker, dat zijne regering zich verbond geene Inquisitie binnen de eerste twintig jaren te zullen invoeren, een termijn die later door Dom MANUELS zoon en opvolger JOHAN III. met nog een tweede twintigtal jaren verlengd werd. Ook strekte zich in het eerst de gestrengheid der Regering tegen de Joden niet dan in zeer geringe mate tot de Indische coloniën uit. In Portugal zelve beschermde Koning MANUEL de nieuwe Christenen op allerlei wijs. Tot alle ampten en bedieningen liet hy hen gaarne toe, zoo in zijn hof als in den Staat. Een oproer (a^0 1506) tegen hen verwekt onder het gemeen te Lissabon deed hy de belhamels met afschrikkende straffen boeten. Eindelijk begon men te Rome en onder de vrienden van den Spaanschen geloofsdwang ernstig beducht te worden. Ten jare 1536 werd alzoo ook in Portugal de Inquisitie ingevoerd die, sedert, even als in de naburige Rijken, zoo in de coloniën, by name te Goa, als in het moederland ontzettende verwoestingen aanrichtte. Machteloos intusschen bleef ook op geheel het Portugeesche grondgebied zoowel de Inquisitie als de scherpe onderscheiding die zy zocht te handhaven tusschen oude en nieuwe Christenen, om te beletten dat een overgroot aantal dier nieuwe Christenen geheime Joden bleven en zich als zoodanig voortplantten. Zy waren veeleer aldaar als eene Joodsche bevolking bekend en schier erkend, in het gezicht der Inquisitie, die hen eigenlijk, om het dus te noemen, niet dan by vlagen ontrustte. In den strijd over de Portugeesche troonsopvolging na den dood van den Cardinaal-Koning Dom HENRIQUE (a^0 1580), vormden zy tegenover PHILIPS II van Spanje eenen tijd lang een invloedrijke party ten gunste van Dom ANTONIO, den Prior van DO CRATO, natuurlijken zoon van den Infant Dom LUIZ uit eene Joodsche moeder. Kort na de vrijwording van Portugal in 1660 onder

het (hun destijds minder gunstige) huis van Braganza werden zy integendeel Spaanschgezind bevonden, en is een hunner, met name BAËZA, wegens eene zamenzweering in dien zin ter dood gebracht. De onderscheiding tusschen oude en nieuwe Christenen, op wier opheffing sedert lang door staatslieden als D. LUIZ DA CUNHA en anderen was aangedrongen, werd van regeringswege eerst afgeschaft in de tweede helft der achttiende eeuw door den Markies DE POMBAL, volgens sommigen zelf van Joodsche afkomst. Nog in diezelfde eeuw plach de Gezant van Engeland aan het Portugeesche hof, Lord GALLOWAY, geheel het volk van dat land te verdeelen in verwachters (naar een oude volksoverlevering) van Koning SEBASTIAAN [1], of, overeenkomstig het Joodsch geloof, van den Messias. Volgens een Engelschen reiziger van naam is de echte Israëlitische physionomie erkenbaar in half de bevolking, welke men in die gewesten ontmoet [2].

Maar van de zijde der mishandelde en uitgebannene Joden was de opmerking voor het minst ontzachlijk [3], hoe nog binnen de negentig jaren de geheele jonge adel van Portugal, met zijnen Koning SEBASTIAAN aan het hoofd, op diezelfde Africaansche kust verslagen en gevangen genomen werd, werwaart een eeuw vroeger de verdrukte Joden op eene zoo barbaarsche wijze waren gedreven geworden; en hoe het meermalen den aldaar gevangenen Portugeezen een troost was, in handen te geraken van Israëlieten, de eenigen van wien hun in het ongeluk barmhartigheid te beurt viel. Doch ook aan FERDINAND en ISABELLA bracht de mishandeling van het oude Godsvolk geen zegen. Kort na de onmenschelijke verbanning zagen zy hun veelbelovenden zoon en reeds bezworen opvolger Don JUAN door den dood aan hunne glansrijkste verwachtingen ontvallen. [4] Insgelijks was de zoon, uit Koning MANUELS veelbegeerden echt met de Infante ISABELLA geboren, naauwlijks als toekomstig Vorst van al de Spaansche koninkrijken bezworen, of ook hy werd door den dood weggenomen. Van hunne dochter, Prinses JOHANNA, gehuwd met PHILIPS

---

[1] Koning SEBASTIAAN, ten jare 1578 in den noodlottigen krijgstocht tegen de Mooren in Africa met den bloem zijns adels gebleven, wordt sints dien tijd nog altijd in de volks-*sage* als in leven zijnde beschouwd, en dagelijks terug verwacht.

[2] SOUTHEY, t. a. p. II. 117.

[3] ABOAB, *Nomologia*, II. 27.

[4] Zie FERRARAS VII. p. 563 ad. 1481.

len Schoone van Oostenrijk, zagen FERDINAND en ISABELLA niets anders dan verdrietelijkheden, en teloorstellingen, en — den toekomstigen overgang op eene vreemde dynastie, der glansrijke scepters van dat Castilië en Arragon, waarvan met de Catholieke Koning en Koningin, voor zoo veel de troonsopvolging betreft, le stam is uitgestorven.

Een Joodsch Geschiedschrijver onzer eeuw, niet uit de Sepharlim afkomstig, heeft van deze uitdrijving zijner geloofsbroeders uit iet Spaansche Schiereiland getuigd, dat „onder de tallooze verbaningen die over Israëls hoofd gegaan zijn sedert dat zijne kroon gevallen is, geen andere zoo ontzettend, zoo noodlottig is geweest als leze [1]." De verspreiding, door dezen nieuwen in zijne soort voorbeeldeloozen ramp te weeg gebracht, was in zoover zelfs nog merkwaardiger dan de verstrooijing, op den val van Jerusalem zelven gevolgd, als die latere, van Spanje uitgegaan, zich letterlijk en onmiddelijk tot in de vier deelen des aardrijks uitbreidde. Op Americaas pas ontdekten bodem stonden reeds spoedig na de edicten van 1492 en 1497 nieuwe Christenen, het zij in de Spaansche coloniën, het zij in het door Portugal aan zich getrokkene Brasilië, alwaar wy een tijd lang onder Protestantsche Nederlandsche regeing de uitgedrevenen uit laatstgenoemd koninkrijk veilig, bloeiend n werkzaam zullen zien. In Africa, Asië, in Europeesch zoowel als Asiatisch Turkije, vond men van nu aan talrijke Spaansch-Joodche familiën, en geheele van alle overigen streng onderscheidene Synagogen verbreid. Het kenmerk is in alle die gewesten tot op len huidigen dag het gebruik, bepaaldelijk, der Spaansche (hier en laar ook der Portugeesche) taal, deels nevens, deels boven het Hebreeuwsch in de aangelegenheden van het dagelijksch en kerkeijk leven. Portugeesche zoowel als Spaansche taal en herinneringen kenmerken in het Christelijke, deels Catholieke, deels Protestantche Europa de geslachten, uit het Schiereiland sints het laatst ler vijftiende en vooral in den loop der zestiende eeuw afkomstig. Wy laten hier een vluchtigen blik gaan over de gewesten, waarin unne vestiging de meeste beteekenis had, om dien ten slotte meer

---

[1] LOWISOHN, *Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden* (Wien 1820), S. 11.

bepaaldelijk te laten rusten op dat land, alwaar zy verre het belangrijkste was en een soort van middelpunt op nieuw van Judaas verstrooielingen werd: de Vereenigde Nederlanden.

Van overoude tijden was Africa een werelddeel voor Israël belangrijk, en door zijne verstrooiden op onderscheidene punten bevolkt. Egypte, het land zijner vroegste volksgeschiedenis, onderscheidde zich even als in de dagen der Grieksche en Romeinsche wereldheerschappy, zoo ook later onder die van den Islam, door het groote aantal steeds zijner Joodsche bewoners. Sedert de tijden van MAIMONIDES bleef zoowel Caïro als Damiate en andere Egyptische steden ook roem dragen op beduidende Talmudische geleerdheid en Rabbijnsche kweekscholen. Naar die gewesten dan, werwaarts in die eeuwen Joden van onderscheidene plaatsen in bedevaart plachten op te gaan om de Synagoge te bezoeken, waar MOSES de groote Wetgever gezegd werd geboren te zijn (!), zullen zich waarschijnlijk ook wel vluchtelingen uit het Spaansche Schiereiland begeven hebben. Evenwel zijn het niet zoozeer de Oostelijke deelen van Africa, als wel de Westelijke, bepaaldelijk de dusgenaamde Barbarijsche Staten, alwaar de Spaansch-Joodsche uitgewekenen zich eigenlijk als afzonderlijke Gemeenten hebben neêrgezet en voortgeplant. De betrekking tusschen de Joden oorspronkelijk in Noord-Africa gevestigd en die van het Spaansche Schiereiland was reeds eeuwen lang vóór de dagen van FERDINAND en ISABELLA veelsoortig en levendig. Thands, nu de bodem aan deze zijde van de straat van Gibraltar aan den Israëliet van Godsdienst ontzegd werd, was niets natuurlijker dan hunne nederzetting in grooten getale aan gene zijde dier van ouds beroemde wateren. Te Tripoli, Tunis, Algiers, Mequinez, Oran, Fez en geheel het Marokkaansche keizerrijk vonden zy, by tien duizenden, geloofs- en stamgenooten, die aldaar niet slechts talrijke, maar ook tot zekere hoogte door geleerdheid aanzienlijke Synagogen vormden. Toch bleef ook in die Gewesten de nieuwe uit Spanje afkomstige bevolking een tot op dezen dag, zoowel van de Barbarijsche als van de zoogenaamde Frankische (algemeen-Europeesche) Joden, afgezonderd bestaan behouden. Doch hun toestand was hier op verre na zoo glansrijk niet, als in het Spaansche vaderland of in de meeste hunner Europeesche vrijplaatsen. Wel hebben zy van wege Keizers, Deys en Beys, vrijheid van Godsdienst en bescherming voor het meest

;enoten; doch zy stonden tevens in die landen steeds bloot zoowel an de geweldige geldafpersingen dezer Vorsten zelve, als aan de aishandelingen van het dweepzieke volk. Ook zijn zy met strengheid ;ehouden aan den zwarten tulband en het verschil in schoeisel, die en van de Mohammedaansche ingezetenen altijd moesten onderschei-en. Van daar over het geheel by deze Barbarijsche afdeeling van it Spanje afkomstige Joden alles op een veel lagere schaal zoo ten anzien van wetenschaplijke ontwikkeling als maatschaplijke toestan-en. Toch ontbreekt het ook in deze Gewesten niet aan Spaansche sraëlieten, die door de Vorsten tot belangrijke zendingen en betrek-ingen, boven hunne Mohammedaansche onderdanen, geroepen wer-len. Dus werd omstreeks de uiteinden der zestiende eeuw Don SA-IUEL PALACHE als Agent des Keizers van Fez en Marocco[1] naar len Haag gezonden, alwaar hy ten jare 1616 overleed, en zijn lijk en eind wegs begeleid werd door den Stadhouder Prins MAURITS, le Staten-Generaal en den Raad van State. Tot het sluiten van een erbond met de Nederlandsche Republiek werd omstreeks het jaar 684 insgelijks van wege een Marokkaanschen Vorst, MULEY IS-IAEL, een Spaansche Israëliet gezonden, met name Don JOSEPH DE OLEDO (of TOLEDANO), aan wien diezelfde Vorst groote verplichtin-;en gezegd wordt te hebben gehad ter zake der opvolging aan zijnen roeder MULEY MAHOMET. Onder beide deze Marokkaansche Keizers ;enoten de Joden vele voorrechten en hunne Synagogen grooten voor-poed. Ook vindt men destijds in deze Gewesten wederom een Vorst ler Joden of der gevangenschap, uit hun midden aangesteld. Iet bestuur der geldmiddelen, de onderhandelingen met Europeesche Mogendheden, zijn van dien tijd af voornamelijk aan Joden toebe-rouwd geweest. Nog ten jare 1775 vestigde hier te lande, by gelegen-eid van een dergelijk Marokkaansch gezantschap in Nederland en Engeland, de voor weinige jaren te Amsterdam overleden Heer IASAHOD DE LA MAR zijn woonplaats en geslacht[2]. Te Oran, ten are 1509 onder het Regentschap van den Cardinaal XIMENES door le Spanjaarden veroverd, is nog langen tijd aan de Joodsche bevol-ing, aldaar uit Spanje afkomstig, het onbelemmerd verblijf vergund

[1] Koning van Barbarijen wordt hy genoemd in de Aanteekeningen ler Staten-Generaal van 6 February 1616, waar de begraving van den Agent vermeld is.

[2] KOENEN, t. a. p. bl. 216.

geweest. Zy heeft zich in die stad, even als overal elders by uitnemendheid getrouw aan hare Overheid betoond, en zich door allerlei belangrijke diensten achting en roem verworven. Onder de Israëlieten, die niet alleen met hun vermogen, maar in eigen persoon den Koning van Spanje in den kamp tegen den alouden vijand op Africaanschen bodem bygestaan hebben, vermeldt de geschiedenis vooral de dappere, uit Arragon afkomstige, geslachten van CANSINO en SAPORTAS. Toch is later (ten jare 1669) door den Spaanschen Gouverneur, den Markies DE LOS VELEZ, het verblijf te Oran aan de Joden ontzegd geworden, en hebben zy zich van daar naar onderscheidene zeehavens van Italië moeten begeven. Doch aan de SAPORTAS werd door den Gouverneur een open brief by die gelegenheid verleend, inhoudende erkenning van de diensten door hun geslacht bewezen, en de merkwaardige verklaring, dat de uitdrijving hen om geene andere reden trof dan de onmogelijkheid die er voor zijne Catholieke Majesteit bestond om Joden in zijne Staten te dulden [1].

Even als in Africa, zoo hebben de uit het Spaansche Schiereiland verdrevene Joden zich op het grondgebied van den Islam ook in Europa en in Asië wijd en zijd verspreid; — als Synagogen in ongemeene mate van aantal en voorspoed zich vooral gevestigd en uitgebreid in het Turksche Rijk. Van de Joden in dat aloude Byzantijnsche Rijk maakt de geschiedenis der middeleeuwen uiterst weinig melding. Toch bleek het spoedig na de inneming van Constantinopel door de Turksche wapenen ten jare 1453, dat over geheel de uitgestrektheid van dit gebied, maar vooral in de evengenoemde hoofdstad, een krachtige kern van Joodsche bevolking en geleerdheid door alle die eeuwen heen bewaard was gebleven [2]. De talrijke uitgewekenen van 1492 en 1497 brachten niet slechts, maar vonden ook alreeds in het Turksche Rijk menigten van sints lang gevestigde Synagogen en beduidende Meesters in Israël, door welke het Rabbinismus op een niet veel lager schaal dan zelfs in het Spanje der middeleeuwen nog langen tijd behouden werd. Nevens Constantinopel waren Jerusalem en Tiberias, Damascus, Aleppo, Nicopolis, Salonichi (het oude Macedonische Thessalonica), de voornaamste ste-

[1] DE BARRIOS, t. a. p. p. 13—18.
[2] JOST, VIII. 50 en volg.

en van de Levant, en anderen, middelpunten van Joodsche geeerdheid en maatschaplijken bloei. Aan alle die oorden was de oodsche bevolking in machtige evenredigheden toegenomen door de oegestroomde menigten uit de verschillende deelen van het Spaansche chiereiland, wier Synagogen niet alleen tot op den huidigen dag ich van alle andere het zij inlandsche, het zij Italiaansche, Duitsche n anderen door hare eigene liturgie, taal, gebruiken en herinneringen nderscheiden blijven, maar ook nog langen tijd, by wege van onerverdeeling, zich noemden naar de verschillende Spaansche en ortugeesche provintiën, ja steden zelfs, waarvan zy afkomstig waren.)us had men op Turksch grondgebied in de zestiende eeuw Synaogen, genaamd van Arragon, van Toledo, van Lorca, van Lisbon, an Evora, enz.

Een der aanmerkelijkste weldaden, welke de nederzetting van oo vele duizenden dier Spaansche vluchtelingen met hunne vermaarde Geleerden, aan de Joodsche Gemeenten in Turkije aanbracht, was le vestiging hunner Hebreeuwsche drukpersen uit Italië, waar wy lie straks in volle en krachtige werking zullen zien. Te Constantiopel en te Salonichi werden dien ten gevolge, even als in de onerscheidene Italiaansche steden, de Schriften des Ouden Testaments in het Hebreeuwsch en in het Spaansch gedrukt en rijkelijk verspreid, evens eene menigte andere tot hiertoe slechts in handschrift bewaarde werken van Joodsche Uitleggers en Geleerden.

Maatschappelijk en burgerlijk is de toestand der Joden in het Turksche Rijk schier even gunstig geweest gedurende een reeks van geslachten. Uitgenomen de vooroordeelen van het volk tegen Israëls nakomelingen over geheel de wereld, en eenige knevelarijen van tijd tot tijd, waartegen in het Oosten schier niemand gewaarborgd is, was de Turksche regering over het geheel eerder gunstig en tot op zekere hoogte vrijzinnig jegens hen. Ten aanzien van handel, nijverheid, akkerbouw en grondbezit genoten zy groote vrijheid, althands in de hoofdstad, tot in onze eeuw. Geldbestier, voorts, werd veelal van de groote Rijksbeampten en den Sultan zelve in hunne handen gegeven; Geneesheeren doorgaans uit hun midden met byzondere voorrechten ten hove aangesteld. In diplomatieke betrekkingen zijn ook door de Ottomansche Porte meermalen Joden gebruikt. Den hoogsten trap van aanzien en invloed bereikten zy aldaar in de tweede helft der zestiende eeuw, toen hun stam- en geloofsgenoot MIQUEZ by Sultan SELIM II. een beslissenden invloed genoot. Don JOSEPH MIQUEZ, by

de Catholieke Schrijvers even zeer verguisd als by Protestantsche en Israëlitische in bescherming genomen [1], was een om der Godsdienst wille uitgeweken Spanjaart, die een tijd lang te Antwerpen gevestigd, aldaar by de Landvoogdes der Nederlanden pogingen had aangewend om voor zijne natie het vrije verblijf in die Gewesten te verkrijgen, doch daarin door den onbuigzamen afkeer van den Koning haren broeder (PHILIPS II.) zich bitter had te loor gesteld gezien. Later had hy met den Senaat van Venetië een koop trachten te sluiten, waarby een Joodsche colonie in het bezit zoude zijn gekomen van een der eilanden, aan het Gemeenebest behoorende. Ook dit ontwerp mislukt ziende had hy zich begeven naar Constantinopel, en aldaar, zoo het schijnt, door zijne ondernemingszucht en begaafdheden zich zoo aangenaam gemaakt by den Sultan, dat hem die Vorst het stadhouderschap over twaalf eilanden in den Archipel opdroeg; van waar deze Don JOSEPH by de Joden den toenaam draagt van EL NASSI. Ten jare 1566 ontfing de Hervormde Kerkeraad te Antwerpen van hem een brief, waarin hy de Protestanten opwekte goeden moed te houden, alzoo Sultan SELIM tegen de Spaansche monarchy voornemens koesterde, die Koning PHILIPS de handen zoo vol werks stonden te geven, dat hy aan de Nederlanden niet meer zou kunnen denken. Zijn schrijven, hetwelk voor dat oogenblik verhaald wordt de Antwerpsche Hervormden zeer te hebben bemoedigd, had intusschen geene verdere gevolgen.

Even als in Turkije, zoo scheen een oogenblik ook in Italië de overkomst der Israëlitische vluchtelingen uit het Spaansche Schiereiland een tijdvak van voorbeeldelooze herlevendiging, vooral ten aanzien van studiën en Godgeleerdheid, te gaan te weeg brengen. Over het geheel, dat is, met onderscheid altoos van tijden en plaatsen, werden de uitgewekenen zoo door de regeringen der verschillende Italiaansche Staten en steden, als door hunne geloofsgenooten aldaar, welwillend ontfangen. In het koninkrijk Napels, alwaar de behandeling der Joden van ouds zeer dragelijk was, begreep evenwel de Koning-Keizer KAREL V. dat hy hen evenmin in dit gedeelte zijner Staten, als in zijne Spaansche koninkrijken mocht dulden. Een al-

---

[1] Men vergelijke STRADA, *Guerre des Païs-Bas*, a°. 1566. BASNAGE, *Histoire des Juifs*, V. 2007, 2008. KOENEN, t. a. p. 131, 132. JOST VIII. 92.

gemeen verbannings-edict trof dien ten gevolge ten jare 1540 de Joodsch-Napelsche bevolking, onder welke natuurlijk de Spaansche Synagogen, ingevolge de oude vete, het byzonder voorwerp der koninklijke ongenade wel zullen zijn geweest. Volgens de Joodsche Geschiedschrijvers schijnen althands tegen dezen meer bepaaldelijk dwangmiddelen te zijn in het werk gesteld [1]. Even hard had zich de Keizer reeds vroeger betoond in het zonderlinge geval der twee Israëlitische mannen DAVID RUBENI en SALOMO MALCHO in Noordelijk Italië. Laatstgenoemde, van Portugal geboortig en in zijne kindschheid door dwang gedoopt, was sedert in dat Rijk een van 's Konings Geheimschrijvers geworden. Daar komt tot hem RUBENI, pas uit Asië met berichten aangaande de tien verlorene stammen onder zijne Europeesche geloofsbroeders teruggekeerd, en weet hem voor het Jodendom zijner vaderen niet alleen op nieuw in te nemen, maar (gelijk sommigen verhalen) hem ook te bewegen, om Koning FRANS I. van Frankrijk en Keizer KAREL V. persoonlijk aan te sporen tot het aannemen der Mosaïsche Godsdienst. By FRANS I. afgewezen met spot, werd MALCHO door den Keizer onmiddelijk in handen van het gericht gegeven en te Mantua (a⁰ 1536) verbrand.

In den Kerkelijken Staat, bepaaldelijk te Rome, was de verdrukking ook tegen de Joden uit Spanje en Portugal van geene beduiding. De Roomsche Pausen, als reeds vroeger werd opgemerkt, hadden het over het geheel meer tegen de boeken, dan tegen de personen der Joden gemunt. De nieuwe Christenen waren op het gebied der Inquisitie in de hoofdstad der Catholieke wereld veiliger zeker dan op dat der Spaansche of Portugeesche. SIXTUS V. en andere Kerkvoogden verleenden den Joden, als zoodanig, (uit welke beweegredenen dan ook) veeleer bescherming. ALEXANDER VI, by hunne vroegste overkomst uit Spanje, was hun meer of min behulpzaam, toen zy door hunne eigene geloofsgenooten juist te Rome met een soort van naijver werden aangezien en tegengewerkt. Talrijker overigens en aanzienlijker in maatschaplijke betrekking zijn de Spaansche en Portugeesche Joden geweest te Ancona, Pesaro, Padua, Livorno, — alwaar een hunner schoonste en rijkste Synagogen nog ten huidigen dage bestaat, — Venetië, welks Republiek

[1] OROBIO DE CASTRO, t. a. p. bl. 208, en USQUE, t. a. p. 172, maken beide uitdrukkelijk gewag van een aantal gedwongene bekeeringen, van nagenoeg denzelfden aart en gevolgen als vroeger die in Spanje en Portugal.

meermalen aan mannen van die natie, als onder anderen in de zeventiende eeuw aan Don DANIEL RODRIGUES, gewichtige zendingen toebetrouwde, en werwaarts in diezelfde eeuw Dr. JUDA LUMBROSO uit Toscane, alwaar hy Lid van den Raad des Groothertogs was, de wijk nam, om openbaar en vrij in het Jodendom te leven.

Hetgeen de overkomst der Joden uit het Schiereiland in Italië byzonderst kenmerkt, is de vestiging en voorspoed hunner Hebreeuwsche drukpersen in meer dan ééne stad van dat Gewest. Een allerbelangrijkst gebruik van de in de eerste helft der vijftiende eeuw ontdekte drukkunst had, in de tweede helft dierzelfde eeuw, reeds ook in de Synagogen, de overschrijving met de pen wel niet vervangen, maar begonnen by- en ter zijde te staan. Ten allen tijde hebben de Joden in Spanje en Portugal boven allen uitgemunt door hunne talrijke en overschoone afschriften van het Oude Testament, en andere manuscripten [1]. Als nu sints het jaar 1477 de Joden van Italië te Pesaro, te Bologna, te Soncino, te Napels, Hebreeuwsche drukpersen hadden opgericht, zoo volgde Lissabon dat voorbeeld onmiddelijk. Het eerste Hebreeuwsche boek, immer op Spaansch grondgebied van de pers gekomen, dagteekende ten jare 1485 van evengenoemde hoofdstad. Het was R. JACOB BEN ASCHERS Sepher Orech Chaim (Boek van den weg des Levens) en de verklaring van den Lissabonschen Rabbijn MOSES ABEN CHABIB op BEDRASCHI's Bechinath Holam [2]. Straks verscheen in 1489 een Hebreeuwsche Pentateuchus, insgelijks te Lissabon gedrukt. Een tweede pers van aanbelang werd in 1494 opgericht te Leiria en deed eerlang de groote Propheten in de oorspronkelijke taal van zich uitgaan. Drie jaren later volgde de verbanning, en vernietigde voor altijd de Joodsche drukpers in Portugal. Een koninklijk Besluit verbood niet alleen het gebruik van Hebreeuwsche boeken in het land, maar voor de drukkers uit de Joden (nieuwe Christenen) aldaar verbleven, werd eerlang door een nieuw Besluit (a°. 1508)

[1] Men zie, onder velen, het belangrijke Hoofdstuk VI. *Da Typographia Hebraïca en Portugal* in de meermalen aangehaalde Verhandeling *da Litteratura Sagrada dos Judeos Portuguezes* van RIBEIRO DOS SANTOS in de *Memorias da Academia de Lisboa*, T. II.

[2] Bladz. 194, 195 boven.

het gebruik hunner persen, zelfs voor de uitgave van Grieksche, Latijnsche of Portugeesche boeken, door de groote privilegiën, aan al wat niet van Joodsche afkomst was verleend, ten eenenmale onnut. Het was ten gevolge dan van dit alles dat de Joden uit Portugal deels aan de reeds bestaande drukpersen in de steden van Italië versche levendigheid gingen byzetten, deels en voornamelijk geheel nieuwe oprichtten, waarvan wy de voortplanting tot in Constantinopel en Thessalonica zagen uitgebreid [1].

Van deze onderscheidene inrichtingen is er geene vermaarder geworden dan de Spaansche en Portugeesche Joden-drukkery, te Ferrara gevestigd, en bestierd door den in Israël uitnemenden Lissabonschen Geleerde ABRAHAM USQUE, zoon van SALOMON en broeder van SAMUEL USQUE, van wier letterkundige werkzaamheid later gewag moet worden gemaakt. Onder de belangrijkste vruchten, in onderscheidene talen, van de drukpers der USQUES vordert de Spaansche vertaling van het Oude Testament, bekend by den naam van Bijbel van Ferrara, hier boven alles eenige melding. Zy werd bezorgd door den geleerden Drukker zelven en door een Spaanschen geloofsgenoot en medearbeider JOM TOB ATHIAS. Van dezen Spaanschen Bijbel (rechtstreeks en letterlijk vertaald uit het oorspronkelijk, met zorgvuldige aanwending van oudere Joodsche overzettingen in dezelfde taal) zijn tweederlei exemplaren getrokken, die verkeerdelijk door sommigen voor twee verschillende uitgaven zijn aangezien. In de beide soort van afdrukken is de tekst, op een enkele uitzondering na, volstrekt dezelfde. Alleenlijk verschillen de opschriften der Hoofdstukken, — de jaartelling, die voor het eene gedeelte de Joodsche is (14 Adar 5313), voor het andere de Christelijke (10 Maart 1553), — de opdracht, die in de éene soort van exemplaren den naam voert van Dona GRACIA NASI (eene aanzienlijke Joodsche vrouw, schoonmoeder van Don JOSEPH MIQUEZ), in de andere dien van HERCULES DE ESTE, Hertog van Ferrara, — terwijl eindelijk de namen der uitgevers hier gespeld worden: „DUARTE PINHEL, Portuguez, en JERONIMO DE VARGAS, Espanol," welke dáár heeten „ABRAHAM USQUE Portuguez en JOM TOB ATIAS, hijo de (zoon van) LEVI ATIAS, Espanol [2]." Het is openbaar dat het

[1] Bladz. 253 boven.

[2] DUARTE PINHEL is de Portugeesche, ABRAHAM USQUE de Joodsche naam van den uitgever; en op gelijke wijze is JERONIMO DE VARGAS de

éene soort van exemplaren bestemd is geweest voor Christelijke, het andere voor Joodsche lezers.

Na hetgeen reeds aangeteekend is van de verspreiding der Joden uit het Spaansche Schiereiland in Italië en Turkije, zal het niet bevreemden, dat de meeste Geleerden en Schrijvers uit hun midden, gedurende geheel den loop der zestiende eeuw, gezocht moeten worden in de steden en Synagogen dier beide landen. Tot het bestek eener uitvoerige Geschiedenis der Spaansch- en Portugeesch-Joodsche Letterkunde zoude behooren eene opgave der levens en schriften van uitgewekenen als R. DAVID BEN JOSEPH, R. JOSEPH BEN DON DAVID BEN JOSEPH, R. DAVID, R. GEDALIAH, R. JEHUDAH, mitsgaders nog meerdere geleerde leden van het beroemde geslacht der JACHIAS, — Dr. JACOB MANTINUS (MANTENU), geachte Overzetter in het Latijn van onderscheidene schriften van ARISTOTELES, AVICENNA, AVERROËS, — R. JACOB BERAB en R. JOSEPH BEN EPHRAIM CARO. Alle deze en nog een aantal andere Geleerden, Schrijvers, en Hoofden van Synagogen in Israël waren òf zelve in reeds volwassenen ouderdom òf met hunne vaders uitgeweken uit Spanje en Portugal in 1492 en 1497. Zy hebben vervolgens zich nedergezet, gebloeid, hunne schriften bearbeid en uitgegeven te Imola, te Padua, te Ferrara en elders in Italië, te Constantinopel, te Salonichi, vooral te Saphet in het Heilige Land, alwaar, gelijk te Jerusalem zelve, ten allen tijde eene afzonderlijke, ook by de Joden byzonder vermaarde Gemeente van Sephardim heeft bestaan.

Het heeft onder de Spaansche en Portugeesche zonen Israëls by dat alles, ook na hunne ballingschap uit het Schiereiland, niet geheel aan belijders van het Christendom uit overtuiging, zonder dwang, ontbroken. Onder de merkwaardige bekeeringen uit deze afdeeling van het zwervende Israël noemden wy reeds D. SAMUEL, een der zonen van D. ISAAC ABRABANEL in Italië. In datzelfde Gewest schreef een geleerde Jood uit Portugal, die zich JOHANNES HATOBEL (naar JOHANNES den Dooper) sedert zijne bekeering genoemd heeft, eene overzetting der Psalmen onder den titel van: Troost der Chris-

---

Spaansche, JOM TOB ATIAS de Joodsche naam van zijnen vriend en medearbeider. Er zijn dus niet, gelijk men overal vindt ondersteld, vier, maar slechts twee uitgevers van den Bijbel van Ferrara geweest.

tenen en Licht voor het Joodsche volk, mitsgaders eene catechetische Zamenspreking over het Christelijk Geloof met aanteekeningen uit de Rabbijnen. Een andere Israëliet, insgelijks van Spaansche afkomst, maar geboren en tot Rabbijnsch Leeraar opgeleid te Saphet, was JUDAS JONA, die, te Hamburg de Synagoge bestierd hebbende, later in Polen tot het Christendom overging, en sedert, na eene opeenvolging van ongemeene lotgevallen, te Rome onderwijs gaf aan BARTOLOCCI en hem op het eerste denkbeeld zijner Bibliotheca magna Rabbinica bracht.

Van drie belangrijke uitgewekenen en hunne schriften moeten wy hier nog ten slotte, eer wy van Italië afscheid nemen, eenig gewag maken. De eerste is R. JOSEPH BEN JOSUA BEN MEIR, geboren in het jaar 1496 te Avignon uit Spaansche ouders, die zich na het beruchte verbanningsedict in die stad hadden begeven en sedert te Genua nedergezet. Hij schreef eene Hebreeuwsche wereldkronijk [Emek Abacha] waarvan het Eerste Deel zeer in het groot gebeurtenissen opteekent van de schepping tot op het jaar 1520 der Christelijke tijdrekening (waarin de Schrijver zijnen vader beweende), het Tweede tot op het jaar 1553 met meerdere uitvoerigheid de geschiedenis van zijn eigen leeftijd doorloopt. Hy neemt ook daarin telkens omstandigheden op, die betrekking hebben tot de lotgevallen van zijn eigen volk, geslacht, en gezin. De Voorrede [1] begint met eene genealogie (naar de wijze der Joodsche Schrijvers van zijnen leeftijd en landaart), die ook nog licht verspreidt over de geschiedenis zijner vaderen: „Dus schrijft R. JOSEPH, de zoon van JOSUA, de zoon van MEIR, de zoon van JUDA, de zoon van JOSUA de zoon van JUDA, de zoon van DAVID, de zoon van MOSES, afkomstig van de Priesters (Cohens), die gekomen zijn van Avitium [2] in het land van Spanje." Naar dat Avitium

[1] Deze Voorrede, welke in de Amsterdamsche uitgave van het Hebreeuwsche werk (by SALOMON PROOPS a° 1733) niet gevonden wordt, is uit de vroegere Venetiaansche van a° 1554 weder opgenomen in de Engelsche overzetting, door Dr. C. H. F. BIALLOBLOTZKY in het licht gegeven (Londen, 1835).

[2] Want dus schijnt het my toe, uit de vergelijking met de kronijk zelve op het jaar 1431, dat hier gelezen moet worden en niet Goiti [אואיטי en niet גאיטי], gelijk de geleerde Engelsche Overzetter het Hebreeuwsche woord geeft en vertaalt, te recht overigens (p. 266 door Avitium de kleine stad Benavente in het koninkrijk Leon verstaande. Men leze voorts in plaats van Coinca t. a. p. Cuença, hetgeen de Hebreeuwsche letters קואינקה zeer wel toelaten en door den aart der zaak gevorderd wordt.

(Benavente) hadden zich, volgens des Schrijvers berichten in de kronijk zelve, zijne voorouders begeven ten gevolge eener zware vervolging te Cuença in Castilië. Men heeft van R. JOSEPH BEN JOSUA ook nog eene Hebreeuwsche kronijk van de Frankische kruistochten en van de oorlogen die de Christenen onder elkander gevoerd hebben. Beide deze historische werken, niettegenstaande de gewone groote gebreken der Joodsche Historieschrijvers na JOSEPHUS, zijn evenwel nog in deze dagen hier en daar als bronnen gebruikt geworden door Geschiedschrijvers van een geheel anderen stempel [1].

Van eenigzins ouderen leeftijd en gelijke Spaansche afkomst is een andere Joodsche Geschiedschrijver, die in het Hebreeuwsch de lotgevallen en vervolgingen beschreven heeft van zijne geloofsgenooten zoo elders als byzonder in de koninkrijken van het Schiereiland. Het is R. SALOMON BEN VERGA (geboren ten jare 1450 en langen tijd Geneesheer geweest in Spanje), wiens Scepter van Juda, zamengesteld voor een gedeelte uit aanteekeningen van een zijner voorvaderen, en voortgezet door zijnen zoon R. JOSEPH, sedert in het Latijn en in onderscheidene nieuwere talen is overgezet. Uit het werk zelve blijkt genoegzaam, dat hy in belangrijke betrekkingen door de Joodsche Synagogen tijdens de laatste jaren van het verblijf in Spanje gebruikt is, en straks in de algemeene uitbanning gedeeld heeft. Hy schijnt, ofschoon er van zijne verdere lotgevallen en van de plaats zijns afstervens geene stellige berichten zijn opgeteekend, zich onder anderen ook in Egypte te hebben opgehouden. Zijn wel bekend boek werd in het oorspronkelijk het eerst gedrukt te Venetië.

Doch onder alle geschriften van Joodsch-Spaansche en Portugeesche uitgewekenen in dat ontzettend tijdvak is er geen misschien vergelijkbaar in belangrijken, vaak hartroerenden inhoud, met het boek van SAMUEL USQUE, getiteld: Troost voor Israëls verdrukkingen. Hy gaf dit eerst uit in het Portugeesch, zijne onmiddelijke moedertaal [2], later in het Spaansch, de taal zijner meer verwijderde voorvaderen; in beide werd het door de Inquisitie weldra op den

[1] Men zie de Voorrede der Engelsche overzetting bl. 13.

[2] *Consolaçao as tribuloçoens de Israel*, uitgegeven het eerst a° 1553 by zijnen broeder ABRAHAM (ABEN) USQUE te Ferrara, en opgedragen aan de reeds genoemde Edelvrouw Dona GRACIA NASSI.

Index geplaatst. In een Voorwoord, gericht tot de Mannen der Portugeesche ballingschap, geeft hy rekenschap van het oogmerk, de taal, den vorm, en het onderwerp van zijn werk, bestaande uit drie groote Zamenspraken, waarin achtervolgens de zonden en rampen der Joden gedurende de tijden van het bestaan des eersten en tweeden Tempels, straks gedurende de lange ballingschap sedert Jerusalems jongste verwoesting door de Romeinen, worden nagegaan en bejammerd, maar dan ook weder door de uitnemende beloften Gods voor Israëls herstel en heerlijkheid afgewisseld en besloten. De zamensprekende personen of herders zijn Israël, die onder den naam van ICABO (JACOB, maar met eene Rabbijnsche speling op het al te zeer bekende Icabod[1] van ELIS schoondochter) in treffende, somtijds echt tragische taal de doorgestane rampen schildert, — en zijne twee vrienden NUMÉO en ZICARÉO (NAHUM en ZACHARIA) — namen gevormd uit Hebreeuwsche woorden, die troost en gedachtenis te kennen geven, — wier antwoorden, ontleend uit de geschiedenis der oordeelen Gods over Israëls haters en de heerlijke voorzeggingen der Propheten, zich ten slotte zamentrekken in eene dichterlijke uitbreiding van den honderd zes en twintigsten Psalm. — o! Eenmaal zal Israël het gelooven en aanschouwen, dat alle die beloften Gods voor Sions gevangenen Ja en Amen zijn — in CHRISTUS JESUS, en dien gekruist!

Van R. SAMUELS broeder, ABRAHAM USQUE, is, behalve de door hem bezorgde Bijbeluitgave, ook nog voorhanden een Spaansch Rituaal voor het Nieuwjaarsfeest en den Grooten Verzoendag. Van nog een anderen USQUE, wiens voornaam R. SALOMON aan R. ABRAHAMS en R. SAMUELS vader doet denken[2], bezit men een Spaansche overzetting van PETRARCA, een Treurspel ESTHER, en een Lofzang op het zesdaagsche Scheppingswerk.

Onder de Spaansch-Joodsche Schrijvers, die in Italië eene schuilplaats vonden, verdienen vooral hier nog melding de reeds genoemde Schrijver der Nomologia (eene geschiedenis en verdediging der Joodsche Overlevering), en die der Voorrechten (Excellencias) van het volk der Hebreeuwen. De eerste, R. IMMANUEL ABOAB, vergezelde, nog een kind zijnde, zijnen grootvader ISAAC

---

[1] 1 Sam. IV: 51.

[2] JOST, VIII: 210 plaatst RABBI SALOMON USQUES, den overzetter van PETRARCA, in het jaar 1567. Hij is meer waarschijnlijk de zoon dan de vader van een der USQUES van Ferrara geweest.

ABOAB by de ballingschap uit Castilië naar Portugal, en week van daar onder anderen naar Italië, alwaar hy een tijd lang te Venetië zijne woonplaats had; hy eindigde zijne dagen in Palestina. De tweede, D. FERNANDO[1] (in het Jodendom ISAAC) CARDOSO, werd geboren in de Portugeesche provintie van Beira, oefende langen tijd de Geneeskunst uit te Madrid, alwaar hy onderscheidene werken uitgaf, en vestigde zich, ter vrije oefening zijner Godsdienst, in de tweede helft der zeventiende eeuw eerst te Venetië, daarna te Verona. Zijn broeder ABRAHAM CARDOSO, Joodsch Godgeleerde en Dichter als hy, koos tot wijkplaats uit het Spaansche vaderland het gebied van Tripoli, alwaar hy mede de Geneeskunst oefende.

Een geheel ander karakter wederom dan in Italië draagt de Spaansch- en Portugeesch-Joodsche verhuizing naar Frankrijk. Reeds zeer spoedig na de verbanning van 1492 en 1497 zijn er uitgewekenen geweest aan de andere zijde der Pyreneën. Men leest niet dat hun het verblijf eenigzins bemoeilijkt is geworden door de Koningen van Frankrijk. Een halve eeuw later, integendeel, verkregen deze uitgewekenen van Koning HENDRIK II opene Brieven, die hun, onder den steeds aldaar geblevenen naam van Portugeezen, de meest wenschelijke vrijheden, rechten en voorrechten verzekerden, en op het einde des jaars 1550 door het Parlement geregistreerd zijn. By herhaling werden deze Brieven door volgende Koningen bevestigd, en hunne Portugeesche onderdanen tegen alle geweld of moeite, die men hun ook ter zake van de Godsdienst zou willen aandoen, gewaarborgd[2]. De herroeping van het Edict van Nantes door LODEWIJK XIV scheen een oogenblik ook op de tot daartoe genotene vrijheid van Godsdienst der Joden nadeelig te zullen terugwerken; doch men vindt niet, dat onder die regering hun toestand werkelijk veranderd is. Evenmin schijnt eene poging in de dagen van LODEWIJK XV tot besnoeijing der vrijheden en voorrechten van dit gedeelte der ingezetenen van het koninkrijk tot ernstige gevolgen geleid te hebben. Door de aanhechting intusschen van den

[1] Er bestaat van hem een lofrede op LOPEZ DE VEGA.

[2] *Recueil de Lettres patentes en faveur des Juifs Portugais*, Paris 1765. BEUGNOT, *Des Juifs d'Occident* (1824), I. 137—140. II. 79, 80. *Lettres de quelques Juifs Portugais*, I. p. 2.

Elzas aan Frankrijk in het laatst der zeventiende eeuw, kende tot in onzen tijd dit Rijk drie, ja, vier zeer onderscheidene afdeelingen van Joden op zijn grondgebied: oorspronkelijk Fransche, Duitsche of Elzasser Joden, Italiaansche bepaaldelijk te Avignon, Spaansche en Portugeesche hoofdzakelijk te Bayonne en te Bordeaux gevestigd, alwaar onder velen aanzienlijk geweest zijn de geslachten FURTADO, DE GRADIS, HENRIQUES DE CASTRO, en RODRIGUES. Over het geheel heeft de Spaansche en Portugeesche afdeeling in Frankrijk zich meer door goeden naam [1] en vermogen onderscheiden, dan door de veelheid van geleerde namen en letterkundige werken, die haar, als wy zagen, ook na de ballingschap uit het Schiereiland, zoo byzonder bybleef in Italië en Turkije. Dat het haar evenwel ook op eerstgemeld grondgebied aan geene wetenschaplijke vorming en verdiensten ten eenenmale ontbroken heeft, is uit enkele opgaven ons bereids gebleken. In de achttiende eeuw heeft zy in den Parijschen Bibliothecaris PEREIRA den man opgeleverd, wien de eer wordt toegekend te zijn voorganger geweest van den Abt DE L'EPÉE in het onderwijs en de vorming van doofstommen.

Aanteekeningen uit den boezem der Portugeesche Synagogen, alleen in Handschrift voorhanden, berichten, dat ten jare 1622 door Koning CHRISTIAAN den Vierde van Denemarken aan de Leden der Portugeesche Synagoge, destijds reeds te Amsterdam gevestigd, het voorstel rechtstreeksch gedaan is, om zich, met genot van vrije Godsdienst en handel en van belangrijke voorrechten, in zijne Staten te komen nederzetten [2]. En inderdaad zijn reeds vroeg in de eerste helft der zeventiende eeuw Portugeesch-Joodsche gezinnen en Synagogen op Deensch grondgebied, bepaaldelijk in het Holsteinsche, aanwezig en voorspoedig geweest. Te Kopenhagen hebben de Joden in later tijd buiten eenigen twijfel eene Synagoge gehad, maar door aantal en bekendheid hebben zich vooral zeer vroeg reeds Spaansche

---

[1] BEUGNOT, t. a. p. »Une tradition non suspecte nous apprend à les révérer et à les montrer comme modèles à leurs compatriotes (II. 80)." — „Leurs descendans ont encore aujourd'hui une grande réputation de probité et ils la transmettent à leurs enfans comme un noble héritage (I. 140)".

[2] *MS. Memorias do Establecimento e progresso dos Judeos Portuguezes e Espannoles en esta famosa Cidade de Amsterdom*, a° 5529 (1769) *por* DAVID FRANCO MENDES.

en Portugeesche uitgewekenen te Gluckstad en Altona onderscheiden. Uitgenomen eenige moeilijkheden soms met Overheid of Luthersche Geestelijkheid, meest ter zake der by de Joden veroorloofde huwelijken tusschen zijdmagen in den derden graad, zijn zy in beide genoemde steden doorgaans in het bezit van veel rust en voorspoed geweest.

Van de nog talrijker menigte en niet min bloeienden toestand dierzelfde uitgewekenen in geslachten te Hamburg schijnt een der voornaamste oorzaken geweest te zijn juist die gunst, hun door de Koningen van Denemarken verleend. Bekend is in de geschiedenis van den handel de naijver tusschen de evengenoemde vrije Rijkstad en de handelsteden voor Holstein. Inzonderheid van Altona zag de Hamburgsche regering een van hare bevolking alles behalve wenschelijk overwicht in de vestiging en bloei aldaar van vermogende Joden te gemoet. Niettegenstaande dus de tegenwerking zoo van een gedeelte der ingezetenen, als van de Geestelijkheid, en niettegenstaande het verwijt des Keizers, dat eene zelfde stad den Roomschen het verblijf weigerde en het den Joden vergunde, zag zich de Hamburgsche Magistraat door de mededinging van Altona en in het belang van haar eigen welvaart zoo goed als genoodzaakt de Portugeesch-Joodsche uitgewekenen te dulden niet slechts, maar te bevoorrechten. Van daar, dat Hamburg byna evenzeer als Amsterdam met den bynaam van klein Jerusalem door de Joden gegroet is. Hunne Synagoge aldaar stond met die der Nederlandsche hoofdstad in naauw verband van briefwisseling, gemeenschaplijke belangen, en maagschap. Talrijk zijn ook de Hebreeuwsche Godgeleerde, Geneeskundige en andere wetenschaplijke Schrijvers geweest — (wy hebben vroeger reeds ZACUTUS en RODRIGO DE CASTRO, mitsgaders diens beide zonen, genoemd) — te Hamburg gevestigd of geboren in de eerste helft, vooral, der zeventiende eeuw. Onder andere Rabbijnen, op welke de Portugeesch-Hamburgsche Synagoge roem droeg, wordt ook onder de Christenen met lof en belangstelling genoemd R. DAVID COHEN DE LARA (gestorven in die stad a⁰ 1674). Hy was de Schrijver van een Talmudisch Woordenboek, hetwelk hy evenwel niet heeft mogen voleinden, en van nog eenige andere ook Spaansche schriften. De Evangelische Leeraar EDZARD, die de bekeering van Israël tot hunnen waarachtigen Messias in die dagen zeer ter harte nam, had met dezen ge-

leerden Israëliet meer dan een gesprek, waarvan hy zich somtijds eenige vrucht meende te mogen beloven. In welke overtuiging de geleerde Portugees gestorven mag zijn, is geheel in het onzekere verbleven.

Tot den bloeienden maatschaplijken toestand der Joden uit het Schiereiland te Hamburg heeft byzonder medegewerkt de eer, die sommigen uit hunne aanzienlijke geslachten ook aldaar genoten van als Agenten en Residenten van onderscheidene Mogendheden gevestigd en werkzaam te zijn. Onder deze Mogendheden vinden wy niet slechts Koningen van Denemarken (den Joden, gelijk wy zagen, by uitstek gunstig) maar ook van Portugal, na de troonsbeklimming in dat Rijk van het huis van Braganza ten jare 1640. Koningin CHRISTINA van Zweden (ofschoon in dat Gewest zelve geene Joodsche Synagogen vermeld worden) had niet slechts tot haren Geneesheer een Portugeeschen Israëliet, maar ook tot haren Resident te Hamburg een aanzienlijk lid dierzelfde Gemeente, D. MANUEL TEIXEIRA. Aan diens vader, D. DIEGO TEIXEIRA SAMPAYO had Koning FREDERIK III van Denemarken ten jare 1657 acte verleend van onderscheidene vrijheden ten behoeve der Joodsch-Portugeesche natie, later (1670 en 1684) door CHRISTIAAN V bevestigd[1]. Van dit geslacht TEIXEIRA bestaan nog op dit oogenblik in Holland uit onderscheidene takken ongeveer vijftig afstammelingen in de mannelijke lijn.

In de overige deelen van het Duitsche keizerrijk buiten Hamburg, en even zoo in Polen en Rusland, mogen enkele personen of geslachten uit de Spaansche en Portugeesche ballingschap zich hebben nedergezet, en daarvan herinneringen behouden hebben, — Synagogen of afzonderlijke Gemeenten hebben zy in die landen even min op Protestantsch als op Roomsch of Grieksch grondgebied immer uitgemaakt of kunnen vormen.

Het land, voor de Joodsche verstrooielingen uit het Spaansche Schiereiland by uitnemendheid goed en gastvrij is sints het laatst der zestiende eeuw het Hervormde en van Spanje vrijgestreden Nederland geweest. Wel was het eene opmerkelijke beschikking, waardoor het juist zóó uitkwam, dat kort na de verbanning van Israël uit Spanje en Portugal de Kerkhervorming in het hart van Europa

[1] KOENEN, t. a. p. bl. 430, 431.

doorbrak, — een halve eeuw later die tachtigjarige worsteling voor Godsdienst en vrijheid zijn aanvang nam, onder welker begunstiging ook aan het oude volk der uitverkiezing, na zoo veel folteringen en slingeringen, in het eind eene plaats der verademing en van betrekkelijke rustneming te beurt viel. Toen zich op het grondgebied der Nederlanden allereerst Joden of nieuwe Christenen uit het Zuiden van Europa vertoonden, was er sints lang reeds niets meer te vinden van die Israëlieten van Duitsche of Fransche afkomst, wier jammervolle lotgevallen aldaar wy by vroeger gelegenheid beschouwden[1].

Van deze geheel versche Israëlitische bevolking uit Spanje en Portugal vindt men de eerste sporen in de Zuidelijke (Spaansche, en Oosterijksche in later tijd genoemde) Nederlanden ten jare 1516. Eenige uitgewekenen vervoegden zich op dat tijdstip tot den jeugdigen kleinzoon en opvolger van FERDINAND en ISABELLA, KAREL II (straks als Keizer, KAREL V), terwijl hy zich nog in Vlaanderen ophield, en deden hem allerlei aanbiedingen tot verkrijging der vrijheid van Godsdienst voor hunne natie in de Spaansche koninkrijken. Het voorstel werd afgeslagen[2]. Later werd by gestrenge Placaten het verblijf ook in de Nederlanden bepaaldelijk aan de nieuwe Christenen ontzegd (a^0. 1532 en 1549). Wy hebben gezien[3] dat Don JOSEPH MIQUEZ onder de regering van PHILIPS den Tweede by de Landvoogdes even vergeefsche pogingen aanwendde tot opheffing dezer verbodswetten. Het lijdt intusschen geen twijfel, dat zoowel vóór als na de scheiding tusschen de Spaansche en de vrije of Vereenigde Nederlanden Joden zich in eerstgemelde Gewesten bevonden hebben, op denzelfden voet nagenoeg als in het Schiereiland, waar hunne Godsdienst sedert het laatst der voorgegane eeuw niet meer geduld werd, dat is, met zorgvuldige geheimhouding van deze hunne Godsdienst onder bescherming hunner Spaansche namen, familiebetrekkingen, of ook openbare bedieningen. Even als aan het koninklijke hof te Madrid, zoo werd ook aan dat van het Gouvernement-Generaal der Spaansche Nederlanden te Brussel, menige afstammeling van Israël gevonden, waarvan later óf de persoon zelve óf het geslacht de Roomsche Kerk verliet, en het Jodendom

---

[1] Bladz. 130 boven.
[2] Bladz. 227 boven.
[3] Bladz. 253 boven.

openbaar kwam omhelzen te Amsterdam. Talrijk zijn de zoodanigen vooral ook te Antwerpen geweest, alwaar de geheime Joden uit het Schiereiland zelfs hunne rederijkkamers gehad hebben ter beoefening zoowel van Hebreeuwsche als van Spaansche letteren. Stamvaders, in datzelfde Antwerpen, van aanzienlijke geslachten in de Portugeesche Synagogen zoo in de hoofdstad als in de hofstad van Holland, zijn, onder vele anderen, geweest Don MANUEL ALVAREZ DE PINTO Y RIBERA, Edelman van het huis des Konings van Spanje en Ridder van St. Yago (a°. 1640), van wien de hier te lande wel bekende familie DE PINTO afkomstig is, — Don FRANCISCO DE SILVA Y SOLIS, sints Markies van Montfoort, die aan het hoofd zijner ruiterbenden in dienst van Keizer LEOPOLD I veel toebracht tot de nederlaag van den Franschen Maarschalk DE CRÉQUI in de krijgstochten van 1673 [1], — Don ANTONIO LOPES SUASSO, Agent van den Koning van Spanje, en door dezen Vorst verlijd met de Baronie van Avernas le Gras in Braband. Het is deze Baron SUASSO die, later in den Haag gevestigd, aan WILLEM III ten jare 1688 het bekende aanbod deed van een milioen ten behoeve der Engelsche onderneming, om niet dan in het geval van een voorspoedige uitkomst terug te geven.

De meeste dier familiën zijn van lieverlede de ten eenenmale vrije en onbelemmerde oefening hunner Godsdienst in de Protestantsche Nederlanden gaan zoeken. Doch de kern der Spaansche en Portugeesche Synagogen aldaar was reeds veel vroeger en van elders in die Gewesten overgeplant geworden. De vroegste vestiging van Joden, uit het Spaansche Schiereiland voortvluchtig, had bepaaldelijk te Amsterdam plaats uit eene stad, wier naam in de geschiedenis vooral der Kerkhervorming in Nederland belangrijke herinneringen opwekt. Het was omstreeks het jaar 1594, dat over Embden een tiental Joden uit de Portugeesche geslachten van LOPES HOMEM en PEREIRA (gelijk algemeen bericht wordt, na een kort en hachelijk verblijf in Engeland) zich te Amsterdam kwam nederzetten, alwaar zy sedert hun alouden Joodschen stamnaam (ABENDANA) hernamen. Zy werden verzeld van eenen Hoogduitschen Rabbijn uit evengemelde Oostfriesche stad, genaamd URI LEVI, door wien, sedert, de besnijdenis aan een aantal voortvluchtigen uit het Zuiden verricht werd, en

[1] Verg. art. in den *Navorscher* a° 1857.

aan wiens nageslacht deswege by uitzondering het lidmaatschap en onderscheidene voorrechten in de Portugeesche Synagoge te Amsterdam zijn toegekend. Alle boeken en gedenkschriften dier Synagogen komen overeen in het bericht, dat reeds ten jare 1596 de Groote Verzoendag door een kleine Joodsche Vergadering gevierd is, die door den Schout gehouden zijnde voor eene zamenkomst van Roomsch-Catholieken, overvallen en een oogenblik verstoord werd, maar na ontfangene inlichting aanvankelijk onverhinderd gelaten. Straks werd ten jare 1598 de eerste werkelijke Synagoge in die hoofdstad opgericht[1]; tien jaren later vorderde het steeds toegenomen aantal der leden de oprichting van een tweede, in 1618 van een derde. In 1639 werden deze drie Synagogen met elkander vereenigd tot een eenige, voortaan onverdeelbare Gemeente, die, by wederom steeds toegenomen aantal en welvaart harer leden, ten jare 1675 haar schoone kerkgebouw inwijdde in het gedeelte der stad, hetwelk door de uitgewekenen sedert hunne vroegste aankomst van lieverlede bezet en aan de oevers van den Amstel steeds verder uitgebouwd geworden was. De inwijding der Portugeesche Synagoge (a^0 1675) was voorts eene bevestiging, tevens, niet alleen van den band van eenheid tusschen de onderscheidene afdeelingen die vóór het jaar 1639, als wy zagen, elk afzonderlijk haar bedehuis en kerkbestuur gehad hadden, maar een gedenkteeken ook vooral der wegneming eener veel dieper gaande oneenigheid, die, gerezen uit het verschil van gevoelens omtrent den Pseudo-Messias SABATHAI ZEVI ten jare 1666, een oogenblik de Gemeente met eene volslagene scheuring had gedreigd. Het verdrag van vereeniging tusschen alle de Spaansche en Portugeesche Joden te Amsterdam werd nu door de Regering der stad, op den uitgedrukten wensch der Archisynanogen zelve, bekrachtigd met hare goedkeuring en gezag.

Intusschen hadden zich in dezelfde hoofdstad nu ook Synagogen van Hoogduitsche en Poolsche Joden gevestigd. Langen tijd waren eerstgemelden door de regering bemoeilijkt geworden in het oprichten eener erkende Gemeente. Eindelijk was hun in 1636 de gewenschte vrijheid verleend, die weldra van het aankoopen en inwijden van een kerkhof (dat te Muiderberg), maar eerst in 1656 van de toestemming tot het oprichten van een openbaar bedehuis gevolgd werd.

---

[1] Een der oprichters was de boven reeds (bl. 251) genoemde Agent Don SAMUEL PALACHE.

Sedert heeft dit gedeelte der Joodsche bevolking een aanmerkelijken aanwas ontfangen. De Joden in Polen en Lithauwen waren in die dagen door gruwzame mishandelingen der in opstand geraakte deels Kozakken deels Litthauers gekweld en ten lande als uitgedrongen geworden. Drie duizend dezer vervolgden kwamen ten evengenoemden jare in Texel binnen, en werden eerlang herbergzaam opgenomen te Amsterdam. Openbare Godsdienstoefening en het stichten van Synagogen werd hun en hunnen Duitschen broederen van deMagistraat toegestaan; doch weldra, ten jare 1673, de vereeniging tot eene zelfde Gemeente met dezen geboden, en het houden van afzonderlijke vergaderingen ontzegd.

Zoo was dan nu de Joodsche bevolking in slechts twee, doch deze twee scherp van elkander onderscheidene, Gemeenten verdeeld: de Spaansche en Portugeesche, — de Poolsche en Hoogduitsche. Doch hoe ook in taal, historische herinneringen, voorouderlijke gebruiken, en wat daar verder aan verbonden was, verschillend, één waren steeds de beide Gemeenten, gelijk in afkomst uit ABRAHAM en de verwachting der beloften aan die afkomst geschonken, zoo ook in de belijdenis van het Rabbinische of Talmudische Jodendom, en voorts één insgelijks, zoo ten aanzien van de rechten en vrijheden, hun door de wetten des lands verleend, als in de trouw en gehechtheid, aan de Machten en Overheden in alle tijden ook van moeite en gevaar, en op meer dan ééne wijze, door beide betoond.

De vrijheden en voorrechten, aan de Joden van beiderlei afkomst in het tijdvak vóór de omwenteling van het jaar 1795 in Nederland verzekerd, waren uit het standpunt zoowel dergenen, die ze verleenden als dergenen aan welke zy verleend waren, belangrijk. De Staat destijds verleende in den regel geenen toegang tot regeringsampten en openbare bedieningen dan aan leden van de nationale Hervormde Kerk. De Joden van hunne zijde, overal als vreemdelingen beschouwd en, met het oog op Palestina en op de belofte van een aanstaanden Messias, zich zelve het eerst als zoodanig beschouwende, verlangden niet anders dan eene zachte herbergzaamheid of niet al te harde ballingschap [1]. Zy konden zich alzoo zonder veel moeite te vrede houden met eene mate van vrijheden en rechten, als die, naar hedendaagsche begrippen van aller menschen volstrekte gelijk-

[1] Woorden van JOSEPH ATHIAS in de opdracht van zijn Hebreeuwsch Oud Testament aan de Staten-Generaal.

heid, voorzeker alleszins bekrompen mogen heeten. Ruime vrijheid van geweten, van openbare Godsdienstoefening, van onderhouding hunner wetten en overleveringen, en, op eenige weinige uitzonderingen na, zelfs van hunne gewoonten; — bescherming van hunnen handel en andere bronnen van bestaan en welvaart; — erkenning en zelfs handhaving van hun recht om binnen de palen der Synagogen de voorvaderlijke Godsdienst te doen eerbiedigen en de tucht te onderhouden; — ziedaar hetgeen by de Joden van die dagen rijkelijk opwoog tegen de uitsluiting zelfs van die beroepen, waarvan anders de waarneming hun geenszins ongeoorloofd of onbehagelijk konde zijn geweest, als daar zijn het Hoogleeraarschap aan eene Hoogeschool of de praktijk der advocatie. Beschouwd in Nederland als eene natie te midden der natiën, met eene zoo veelzins vrije beweging op een haar eigen grondgebied, kon ook de uitsluiting van alle gilden (behalve die der Heelmeesters en der Makelaars) de Joden niet verhinderen om onder de hunnen in even dezelfde vakken en neringen, zoo veel zy wilden, werkzaam te zijn. Daartoe behoefden zy te Amsterdam slechts van eenen ingezetenen-cedel zich te voorzien [1]. Alles te zamen genomen, leert de vergelijking der tijden en der feiten, dat althands de Joden uit het Spaansche Schiereiland onvergelijkbaar meer gebloeid hebben onder de beperkte vrijheden die de vroegere Stadhouderlijke Republiek hun verzekerde, dan onder de algemeene vrijheid die het constitutioneele stelsel van onze dagen hun schijnt te waarborgen. Doch elke tijd heeft, inzonderheid voor Israël, zijne byzondere bedeeling, en het is voorzeker allerminst Israël dat als natie eenig belang kan hebben by teruggang, mocht het zich maar niet bedriegen in den aart des vooruitgangs, met welken de geest der eeuw het vleit.

Wat betreft het inwendig bestier der Synagogen in Nederland, groote vrijheid werd daaromtrent gelaten aan de natie zelve op haar eigen afzonderlijk grondgebied. Aan een soort van Vorstendom der gevangenschap of Groot-Rabbinaat, gelijk dat in Asië en later in Spanje en Portugal, soms ook wel in Africa, gezien is, valt in dit latere tijdvak van der Joden vreemdelingschap, bepaaldelijk mede in de Nederlanden, niet meer te denken. Wel bestond

---

[1] Men zie de Prijsverhandeling van Mr. H. J. KOENEN, waarin (bl. 233—257) de vakken waarin de Joden eertijds in Nederland toegelaten of van uitgesloten werden, en in het geheel hun burgerlijke rechten met uitvoerigheid opgegeven zijn.

er een zekere rechtspraak by het collegie van Parnassim of Regenten der Synagoge tusschen de leden der Gemeente, by wijze van vredegerecht, en in zaken het zij van gemeentelijk het zij van ondergeschikt burgerlijk belang; doch van rechtspraak in het lijfstraffelijke, gelijk eertijds in het Spaansche Schiereiland, geen spoor meer! Groote ruimte werd overigens aan de regering der Synagoge gelaten met betrekking tot tucht en ban. Wy zullen straks in een merkwaardig voorbeeld zien, hoe ver zich, althands in de eerste halve eeuw na der Joden vestiging te Amsterdam, deze vrijheid wel eens heeft uitgestrekt. De klem van het Synagogaal bestuur was voorts niet zoozeer by den Opperrabbijn en zijne Byzitters, als wel by het reeds genoemde lichaam van Oversten der Synagoge. Andere inrichtingen ten behoeve van weezen, ter uithuwlijking van jonge dochters, en tot onderscheidene andere weldadige oogmerken, bewogen zich daarby in den ruimen omvang dierzelfde Amsterdamsche Synagogen vrij onafhankelijk van elkander [1].

Alles, sedert het verblijf der Joden in Nederland (hoe bevoorrecht en voorspoedig ook anders), toont zich reeds in de zeventiende eeuw op een zeer veel mindere schaal dan de herinneringen en gedenkteekenen hunner vaderen in Spanje en Portugal. Op het gebied vooral van Godgeleerdheid, wetenschap, en poëzy is die vermindering zichtbaar. Wel wordt nog met zorg de Hebreeuwsche taal onderhouden en beoefend, en de lijn der aloude Meesters ook in deze gewesten der ballingschap voortgezet; doch het is sints lang niet meer in de gewijde taal zelve, gelijk ten tijde der JARCHIS, ABEN EZRAS, MAIMONIDESSEN, dat de uitleggingen en omschrijvingen der Heilige Schriften gegeven worden. Het Spaansch en Portugeesch zijn thands by uitsluiting de talen geworden waarin de Joodsche Geleerden hunne werken schrijven, of hunne leerredenen uitspreken. Evenwel ontbreekt het nog in de zeventiende en achttiende eeuw aan geene belangrijke vruchten van vooral Godgeleerden en wijsgeerigen arbeid by de Sephardim. Wy moeten hier wederom verwijzen tot de uitvoerige opgaven hunner Commentariën op de Schrift, overzettingen uit het Hebreeuwsch, wettische en Godsdienstig-zedekundige vertoogen, leerredenen, dichtstukken, gelijk die opgeteekend zijn door Duitsche, Spaansche, Portugeesche, Italiaansche Schrijvers van B i b l i o t h e k e n [2]. Hier mogen alleen

[1] KOENEN, t. a. p. bl. 172 en volg.

[2] WOLF, BARTOLOCCI, RODRIGUEZ DE CASTRO, RIBEIRO DOS SANTOS, en anderen.

eenige weinige namen en snelle levensoverzichten niet ontbreken, om het karakter zoowel van den leeftijd, als in het geheel van deze nieuwe afdeeling der Spaansch- en Portugeesch-Joodsche geschiedenis, eenigermate nader te doen kennen.

Onder de Schrijvers en Geleerden, die het Jodendom in Nederland heeft voortgebracht, is althands van op het gebied der Godgeleerdheid niet licht iemand meer algemeen bekend geworden dan R. MENASSEH BEN ISRAËL. Hy werd geboren te Lissabon in het jaar 1604, maar kwam, nog een kind zijnde, naar Amsterdam over met zijnen vader JOSEPH BEN ISRAËL, ter naauwernood eene opgekomene vervolging in het Portugeesche vaderland ontkomen. Met een vluggen en veel omvattenden geest begaafd, maakte hy zich, onder de leiding van den Opperrabbijn ISAAC UZIËL, al spoedig de gronden der Joodsche Theologie eigen, en, benevens de Hebreeuwsche, Castiliaansche en Portugeesche moedertalen, de kennis van het Grieksch, Latijn en Arabisch. Reeds op zijn vijftiende jaar werd hy met genoegen als Prediker gehoord; op zijn achttiende werd hy tot Opperrabbijn van eene der drie Amsterdamsche Synagogen verkoren. In die betrekking bleef hy tot op het tijdstip van zijne reis naar Engeland, alwaar wy hem straks zullen wedervinden in zijne pogingen om by den Protector CROMWELL de toelating der Joodsche natie in Groot-Brittanje te bewerken [1]. By die gelegenheid werd aan een zijner zonen, SAMUEL BEN ISRAËL (SOEIRO) te Oxford, de graad van Doctor in de Wijsbegeerte en in de Medicijnen door de Universiteit van Oxford verleend. Onverrichter zake, althands voor dat oogenblik, uit Engeland teruggekeerd in 1658, zette hy zich neder te Middelburg, alwaar op de oude Joodsche begraafplaats buiten de Vlissingsche poort nog gezien wordt de grafzerk van zijnen evengenoemden zoon, wien hy zelf nog een korten tijd overleefde [2]. Van zijne talrijke werken, deels in het Latijn, deels in het Spaansch, deels in de beide talen, een enkele ook wel in het Portugeesch of in het Engelsch geschreven, noemen wy hier slechts zijn Vertoog over de menschelijke zwakheid en 's menschen neiging tot de

[1] Verg. KOENEN en MULDER in het Ned. Israël. Jaarboekje voor 1858.

[2] MENASSA BEN ISRAEL zelf schijnt te Amsterdam overleden en te Ouwerkerk begraven te zijn.

zonde, (waarin hy de leer van PELAGIUS bestrijdt, doch uit het standpunt eigenlijk van hetgeen de Christelijke Kerk onder den naam van Semipelagianisme heeft veroordeeld,) — zijn reeds by vroeger gelegenheid hier genoemde Hope Israëls[1], — zijne drie Boeken over de Opstanding der dooden, — zijn Conciliador, een werk door eene andere hand dan de zijne later in het Latijn vertaald, waarin met groote scherpzinnigheid de oplossing van alle schijnstrijdigheden in de Schriften des Ouden Testaments wordt beproefd. Hy heeft van wege dit laatste werk ook by streng Gereformeerde Geleerden, by wie hy anders om onderscheidene redenen minder gunst pleegt te vinden, lof geoogst. Behalve deze grootere werken van schriftverklarenden en leerstelligen aart heeft hy ook nog vele schriften uitgegeven, tot de Joodsche eerdienst en liturgie betrekkelijk, of tot de inzettingen der Rabbijnen. Doch vooral heeft hy dienst gedaan niet slechts aan zijne natie als uitgever van Spaansche overzettingen van den Pentateuchus en de Haphtaroth (afdeelingen der Propheten), maar ook aan velen buiten het gebied der Synagoge door zijne Hebreeuwsche drukpers, die meer dan ééne schoone uitgave van geheel het Oude Testament geleverd heeft. Deze drukkery, door MENASSEH onder bestier van zijne zonen gesteld, heeft na het afsterven der familie plaats gemaakt voor de nog zoo veel meer vermaarde persen van ATHIAS te Amsterdam[2], wiens erfgenamen ze in later tijd aan het evenzeer in dat vak bekend gewordene geslacht van PROOPS (van de Hoogduitsche Synagoge in diezelfde stad) hebben overgedaan. Wat MENASSEH BEN ISRAËL verder betreft, hy mag in meer dan één opzicht een wedergade, in later tijd en op Nederlandsch grondgebied, genoemd worden van dien Don ISAAC ABRABANEL, met wiens geslacht hy door zijn huwelijk in naauwe betrekking stond. Gelijk deze voorvader zijner echtgenoote, was ook MENASSEH een man meer lofwaardig dan beminnenswaard in het verkeer, en zoowel in de wijze waarop hy van zich zelven spreekt, als waarop men aangeteekend vindt dat hy zich wel eens tegen de regering der Synagoge aanstelde, op bejammerenswaardige wijze

[1] Bladz. 26 boven.

[2] De schoone Hebreeuwsche uitgave van het Oude Testament door JOSEPH ATHIAS, werd door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden erkend met een gouden gedenkpenning aan een halsketen van hetzelfde metaal. Zie KOENEN, t. a. p. blz. 326.

soms ijdel en hooggevoelend. Daartoe mag onder andere oorzaken veel toegebracht hebben de onderscheiding, die hem Christengeleerden van zeer verschillende kleuren bewezen hebben. De Portugeesch-Roomsche Theoloog en Kanselredenaar Padre VIEIRA wordt gezegd zich meer dan eens onder zijn gehoor bevonden te hebben. Ook PIERRE DANIEL HUET, de Bisschop van Avranches, bezocht en raadpleegde hem. In Holland zelve gaven de Remonstranten of Remonstrantschgezinden hem allerlei blijken van belangstelling en hoogachting, als HUIG DE GROOT, VOSSIUS, BARLAEUS. Minder gunstig waren destijds de Calvinisten jegens de Joodsche natie hier te lande gestemd, tegen wier toelating zelfs anders eerbiedwaardige Leeraren van die belijdenis nog meenden te moeten ijveren. Later, toen de roeping van Israël voor de toekomst volgens de prophecyen, meer belangstelling in vele harten van Christenen en Godgeleerden, bepaaldelijk ook hier te lande, heeft begonnen te verwekken, is die ongunstige stemming merkelijk veranderd, en is op het verblijf van ABRAHAMS nakroost te midden van een Christenvolk veeleer als op een zegen ook door de rechtzinnigen prijs gesteld.

Tijd- en stadgenoot van MENASSEH BEN ISRAËL is nog lang geweest URIËL DA COSTA [1], schoon een twintigtal jaren vroeger dan hy geboren en gestorven. Van dezen treurig merkwaardigen man mag zoowel het levenslot als het uiteinde wel een toonbeeld genaamd worden. Geboren te Porto omstreeks het jaar 1590 uit een adelijk geslacht, werd hy overeenkomstig zijnen stand en geboorte opgevoed door een vader, die, ofschoon van voorouders afkomstig eertijds door geweld tot het Roomsche Geloof overgebracht, persoonlijk niet te min even oprecht het Christendom beleed, als hy in alle andere opzichten een man was van echt ridderlijke beginselen. Ook de aanleg des zoons was van nature edelmoedig en koen, en van een zeker godsdienstig gevoel, van de vroege jeugd af, niet ontbloot. Nadenken zonder doordenken bracht hem, later, tot twijfelingen omtrent de Roomsche Godsdienst, die hem eerst tot het Pharisee-

---

[1] GABRIEL DA COSTA was zijn naam in Portugal; onder den Latijnschen van A COSTA is hy algemeener bekend gebleven door zijn in die taal gesteld jongste schrift: Exemplar vitae humanae (Toonbeeld des menschelijken levens).

sche Jodendom der latere Synagoge, straks tot het Sadduceïsmus eener vroegere deden vervallen. Op zijn vijf en twintigste jaar Kanunnik-Schatmeester van een aanzienlijke collegiale Kerk, aarzelde hy niet die betrekking neder te leggen, rang en eigendommen, vaderstad en vaderland te verlaten, ten einde in Holland eene Godsdienst vrij te belijden, van welke hy zich toen nog verbeeldde bevrediging voor zijn ontrust gemoed te zullen vinden. Zijne moeder en aan de kindschheid ter naauwernood ontwassene broeders volgden hem in den overgang tot de Synagoge te Amsterdam, alwaar hun geslacht zich sedert heeft voortgeplant. Maar rust werd door URIËL evenmin in het Protestantsche Nederland als in het Pauselijke Portugal gevonden. Gelijk hy daar te zamen met de Roomsche overlevering had weggeworpen het Nieuwe Testament, zoo loochende hy hier ten slotte het Goddelijk gezag des Ouden te zamen met het doodelijk gehate Rabbinismus.

Zoo ontstond in de pas gevestigde Synagogen te Amsterdam de hevigste strijd, die misschien immer in de latere eeuwen van Israëls geschiedenis gestreden is tusschen het kamp der Phariseën en dat der Sadduceën. Alleenlijk het waren hier geene twee partijen, maar eigenlijk slechts één man tegenover een geheele Phariseeschgezinde Gemeente overstaande met den moed van een karakter, dat voor een goede zaak strijdende groot had kunnen zijn. De strijd bereikte zijn hoogste hevigheid, toen URIËL geheel zijn stelsel had uit één gezet in een Portugeesch geschrift, getiteld: Onderzoek der Phariseesche Overleveringen. Eer dat boek nog in druk was uitgegeven, en terwijl het nog alleenlijk als handschrift, zoo het schijnt, onder de leden der Gemeente rondging, vatte Dr. SAMUEL DA SILVA de pen tegen den Schrijver op en gaf (a° 1623), insgelijks in de Portugeesche taal, een uitvoerig Vertoog uit over de onsterflijkheid der ziel[1]. In de merkwaardige voorrede van dit Vertoog worden de onderscheidene gevoelens van den afgedwaalde opgegeven. Zy komen neder op het meest onbewimpelde en onvermengde Sadduceïsmus, waarby alzoo de Goddelijkheid der Wet van MOSES nog werd vastgehouden, en alleenlijk het gezag der Overleveringen geloochend, maar onder die Overleveringen, naar het aloude gevoelen der secte, uitdrukkelijk begrepen de opstanding uit de dooden en

---

[1] *Tratado da immortalidade da Alma*, *composto polo Doutor Semuel da Silva*, enz. (Amst. 5383).

een leven na dit leven. Het Geschrift van Dr. DA SILVA, waarin, gelijk de Voorrede het verklaart, de Schrijver van het Onderzoek alleenlijk by zijn voornaam werd aangeduid, „uit eerbied voor het bloed waaruit hy gesproten was," is niet zonder bondigheid geschreven, voor het overige met groote scherpheid tegen den persoon, doch nog altijd met een uitzicht op zijne wederbrenging. Het tegendeel gebeurde. Nog datzelfde jaar gaf URIËL zijn Onderzoek der Phariseesche Overleveringen, vermeerderd met de wederlegging van DA SILVA's tegenschrift, in het licht. De Magistraat der stad Amsterdam nam kennis van de zaak, en begon gerechtelijke vervolgingen tegen een boek, waarin de onsterflijkheid der ziel rechtstreeks ontkend werd. De Exemplaren werden in beslag, de Schrijver in verzekerde bewaring genomen. Zijne broeders, hoezeer van zijne gevoelens ver verwijderd en afkeerig[1], verkregen onder borgtocht zijn ontslag. De zaak werd verder afgemaakt met den Schout tegen drie honderd gulden boete met verlies van de boeken.

Van toen af begaf zich de ongelukkige Sadduceër nog veel dieper op zijn rampzaligen dwaalweg, en verloor tevens in den strijd welken hy voerde, dat kenmerk van openheid, waardoor die tot hiertoe voor het minst veredeld was geworden. Hy liet nu alle geloof aan een onmiddelijke Openbaring ten eenenmale los en werd in gevoelen en praktijk volkomen Deïst; doch besloot tevens, na vijftien jaren lang van allen bestreden, van allen, ook zijne naaste bloedverwanten en eigene broeders, veroordeeld te zijn geworden, zich voor het uitwendige met de Synagoge te verzoenen. Die verzoening werd dan ook, door bemiddeling van een zijner neven, een man van aanzien en invloed in de Gemeente, te weeg gebracht, vijftien jaren nadat hy zich het eerst van haar had afgezonderd.

Weldra brak de strijd heviger uit dan immer, om niet meer te eindigen dan in het schrikbare misdrijf, waarmede deze tragische geschiedenis zich in den dood des afgedwaalden besloot. Nieuwe openbaringen van zijne denkwijze over de Wet van MOSES zoowel als over de inzettingen der Rabbijnen hadden ten gevolge zeven jaren van een staat van afzondering en gemis van allen omgang met menschen, in het midden van het volk des lands, waar-

---

[1] Een hunner was JOSEPH DA COSTA, tot wien aan het hoofd zijner mede-Archisynagogen in 1650 de opdracht gericht is der Spaansche uitgave van R. MENASSEH'S Hope Israëls.

van hy de taal niet verstond, en van zijne stamgenooten, die zonder eenige uitzondering hem tegen waren. Zoo besloot hy dan eindelijk ten tweedenmale zich met de Synagoge te verzoenen, onderwierp zich aan de boetedoening, die zy hem nu met onverbiddelijke strengheid oplegde, en waartoe in een eerste plaats behoorde de bekende toebrenging der veertig slagen min een[1], van welke het intusschen opmerkelijk is, dat na dit zeer byzondere geval geen voorbeeld verder wordt gevonden in de geschiedenis der Synagogen. Tegen een dergelijken smaad intusschen was de ziel van den bejammerenswaarden Sadduceër niet bestand. Weinige dagen na het voltrekken der vernederende plechtigheid, beroofde hy zich met een pistoolschot van het leven, na nog eerst met eene in die omstandigheden onbegrijpelijke helderheid in sierlijk rechtsgeleerd Latijn zijne lotgevallen beschreven en tegen de handelingen der Synagoge op het hevigst daarby geprotesteerd te hebben. Deze levensbeschrijving[2], waarvan de geloofwaardigheid, ten aanzien der feiten, door allerlei getuigenissen van buiten af gestaafd wordt, geraakte door een ligt te verklaren zamenhang van omstandigheden in het bezit van een zeer aanzienlijk persoon te Amsterdam, die daarvan een afschrift schonk aan den Remonstrantschen Hoogleeraar EPISCOPIUS. Langs dien weg kwam het in handen van PHILIPPUS VAN LIMBORCH (EPISCOPIUS neef en opvolger), die het vervolgens, met byvoeging eener wederlegging van des ongelukkigen gevoelens, in het licht gaf.

Met URIËL DA COSTA heeft in een even volgenden leeftijd BARUCH (BENEDICTUS) D'ESPINOSA, gewoonlijk SPINOSA[3] genaamd, veel overeenkomst eensdeels gehad, andersdeels, nog meer onderscheid in karakter en levensloop. Beide van afkomst en omgeving Israëlieten uit Spanjes Schiereiland van aanzienlijken stand, — beide het eerst

---

[1] Deze kastijding, gelijk zy van overoude tijden binnen de muren zelve der Synagoge plach te geschieden, en ook uit de Geschiedenis des Nieuwen Testaments overbekend is (2 Cor. XII : 24. Hand. der Apost. XXVI : 11. Math. X : 17), was in de Joodsche Overleveringswet de naaste straf aan den eigenlijken ban. Excommunicatione minor atque honestior, noemt haar WITSIUS (in *vitâ Pauli*, Sect. I § 20).

[2] Het reeds genoemde Exemplar vitae humanae.

[3] DE SPINOZA is de Portugeesche vorm van den eigenlijken Spaanschen familienaam des Wijsgeers: D'ESPINOSA.

door hunne eigene Gemeente en stamgenooten met verontwaardiging teruggestooten en veroordeeld, — beide gelijkelijk vervreemd van het denkbeeld eener onmiddelijke of persoonlijke openbaring van God aan menschen! Doch daar de een in de onbestemdheden vau een bloot natuurlijk Deïsme verdoolde, zoo verschanste daarentegen de ander zich in de diepten van een kunstmatig Pantheïsme. Terwijl de een, door de hevigheid van zijn karakter vervoerd, dwaling en waarheid zonder onderscheid alleenlijk afbreekt, en by dat afbreken bezwijkt, zoo bouwt de ander daarentegen met zeldzame kalmte van geest en wiskundig overleg een stelsel van Wijsbegeerte en Zedekunde op, dat hem lang overleeft, ja, by de verwarringen en bewegingen onzer eeuw, als met nieuwe kracht van geestdrift hier en daar herleeft.

Het is hier de plaats niet om in eene uiteenzetting van SPINOSAAS stelsel te treden, gelijk hy dat heeft nedergelegd in den door hem zelven (a⁰ 1670) uitgegeven Tractatus Theologico politicus, en in zijne nagelatene Schriften, en onder dezen by name in zijne Zedekunst en in zijne Brieven. Dit slechts zij op het zuiver historisch gebied, waarbinnen wy ons hier bewegen, van zijn veel besproken Pantheïsmus opgemerkt, dat het, hoe ver ook afgeweken van den geopenbaarden God in het Woord des Ouden Testaments, toch in zijn binnenste wezen zich door het stellige kenmerk van een Israëlitischen oorsprong onderscheidt. SPINOSA toch was Pantheïst ongetwijfeld, maar niet in dien groven zin, waarby het zaamgenomen Alles God is, en aldus eene levenlooze, redelooze godheid in de plaats treedt van den levenden God der Schepping, der Openbaring, der Verlossing. Hy was Pantheïst in die fijner, en daardoor zelve zoo veel gevaarlijker opvatting, welke by uitsluiting aan God een wezenlijk bestaan, het eeuwige en eenige ZIJN toeschrijft, maar dan ook al wat zichtbaar of onzichtbaar, lichamelijk of onstoffelijk bestaat, niet als schepping of wezen buiten God, maar als zelfwijziging van dat ééne hoogste, dat eenig bestaande Wezen begrijpt. Het Pantheïsme van SPINOSA is op die wijze niets anders dan de afgetrokkene, van Geschiedenis en Openbaring ontdane, en daardoor op wijsgeerig grondgebied verbasterde opvatting van den naam en het denkbeeld Desgenen, wiens naam is: IK BEN, de JEHOVA van Israël. Het is op dezen grondslag, dat de Spaansch-Joodsche Wijsgeer, zijn verstand niet onderwerpende aan de historische waarheid van Gods Woord, en als ware het vast besloten om zich geene in-

grijping van God in de wereld door wonderen of eenigerlei onmiddelijke tusschenkomst te denken, zich een stelsel (een Godsdienst, zoo men wil, in zeker opzicht) gevormd heeft, van alle stelsels, welke zich loochenaars der Goddelijke Openbaring bedacht hebben, niet slechts het consequenste misschien, maar ook het gemoedelijkste. Want ook met deze zijne zelfgemaakte wijsgeerige Godsdienst hing ten naauwste zamen dat eener even zeer afgetrokkene, maar schoonschijnende zedekunde. Vereenigd kwamen beide neder op deze uitkomst: "God moet gekend worden. Hem te kennen en belangeloos lief te hebben is het beginsel van alle plicht en de zaligheid zelve."

Het kan niet ontkend worden, dat SPINOSAAS leven naar dit zijn stelsel is ingericht geweest, indien niet veel meer dat stelsel zelve de uitdrukking moet genaamd worden van zijn karakter, dat inderdaad iets even edels heeft gehad in aanleg en richting, als zijn vernuft veelomvattend was en diepzinnig. De levensloop van den vermaarden Pantheïst was kort en in uiterlijke lotgevallen, vooral na zijnen uitgang van de Synagoge, niet rijk, — maar toch ook uit een menschkundig oogpunt zeer merkwaardig. Geboren te Amsterdam ten jare 1632, gelijk reeds aangeduid werd, uit edele ouders van de Portugeesche Synagoge, ontfing hy in zijne jeugd grondig onderwijs in de Joodsche Godsdienst en Godgeleerdheid. In het Latijn heeft hy onderwijs genoten van den Geneesheer VAN DEN ENDE, wiens gevoelens men meent dat op den jeugdigen SPINOSA een beslissenden invloed voor geheel zijn verder leven hebben geoefend. Doch het zijn veel meer de schriften van DESCARTES geweest, die hem als wijsgeer vormden, en op welker grondslagen hy zijn eigen veel besproken stelsel opgetrokken heeft. Spoedig reeds na deze kennismaking begon hy zich aan de zamenkomsten en plechtigheden der Synagoge te onttrekken, en deswege in onmin met de Rabbijnen te geraken. Pogingen om hem voor hun geloof te behouden of te herwinnen, leden schipbreuk. Eerlang werd de oneenigheid openbaar; hy werd kerkelijk bestraft, zelfs by het uitgaan van eene openbare plaats aangegrepen en met een onmiddelijken dood bedreigd. Zoo week hy uit en verliet Amsterdam, alwaar hy niet langer veilig was, voor het verblijf te Rijnsburg, straks te Voorburg, eindelijk in den Haag. Naauwlijks intusschen had hy de hoofdstad verlaten, of de Hoofden der Synagoge spraken den grooten ban over hem uit, tegen welk vonnis hy eene uitvoerige Verdediging schreef, die evenwel nooit

in druk gegeven is. Van de Synagoge alzoo geheel gescheiden, deed hy ook vrijwillig afstand van zijn erfdeel in het ouderlijk vermogen, en onderhield zijn uiterst sober en spaarzaam leven door middel van het slijpen van glazen voor brillen en verrekijkers, het overige van zijnen tijd aan wetenschappen en wijsbegeerte wijdende. Om dit zoo veel te vrijer en onafhanklijker te kunnen, weigerde hy meer dan eens het Hoogleeraarsampt, hem onder anderen door den Keurvorst van de Paltz te Heidelberg aangeboden. Zeer afgezonderd levende in het geheel, was evenwel zijn omgang en briefwisseling met Geleerden en vrienden, zoo binnen- als buiten 's lands, uitgebreid. In den Haag gevestigd, schijnt hy door den Raadpensionaris DE WITT (van wien hy een jaargeld van twee honderd gulden trok) tot staatkundige onderhandelingen gebruikt te zijn, en inzonderheid in het hachelijke jaar van 1672 zich met eene zending naar Utrecht te hebben begeven tot den Hertog van Luxemburg. By diezelfde gelegenheid liet de Prins van Condé den vermaarden Wijsgeer een vrijgeleide aanbieden, ten einde hem te zien en zich met hem te onderhouden. Hy overleed vijf jaren later aan de longtering, en werd met een aanzienlijk geleide ter aarde besteld. Al wat men, ook sedert, van zijn dagelijksch leven en omgang met menschen vernam, draagt datzelfde reeds opgemerkte kenmerk van kalmte, gematigdheid, en waardigheid van karakter, die hem tot een sieraad der Christelijke maatschappy gemaakt zouden hebben, — (in SPINOSA lag de aanleg tot een PASCAL!) — zoo hy dat Christendom, over hetwelk hy zich anders nooit dan met eerbied uitliet, als Goddelijk historisch feit buiten het kunstlicht van bloote bespiegeling had durven onderzoeken, en op grond juist der hoogste redelijkheid geloovig aannemen. Nu geldt van hem, helaas! als van zoo vele zijner volgers en geestverwanten het woord van JESUS: dat God den kinderkens geopenbaard heeft, wat Hy verborgen heeft voor de wijzen en verstandigen. Ja, Vader! want alzoo is geweest het welbehagen voor U, zegt de Heer [1].

Een geheel andere richting vertegenwoordigde in de Spaansch-Portugeesche Synagoge te Amsterdam Dr. ISAAC (vroeger Don BAL-

[1] Matth. XI: 25, 26.

TAZAR) OROBIO DE CASTRO, wiens leeftijd zich eenige jaren later dan die van SPINOSA uitstrekt in de tweede helft der zeventiende eeuw. Beide in zijn leven en in zijne schriften vertegenwoordigt deze Geleerde het latere Jodendom naar Phariseesche inzetting, zoowel tegenover de ongeloovige wijsbegeerte als tegenover het geloof des Evangelies van het Nieuwe Verbond. Hy was een zoon van Joodsche, onder den naam van nieuwe Christenen te Braganza in Portugal verblevene ouders, die zich later vestigden te Malaga in Spanje. In deze stad omstreeks het jaar 1616 geboren, is hy te Alcala de Henarez alwaar hy gestudeerd heeft, en later te Sevilla als Hoogleeraar in de Geneeskunst en in de Bovennatuurkunde werkzaam geweest, niet zonder verdenking van tijd tot tijd by de Inqusitie. Door de aangifte van een Moorschen slaaf, wegens het onderscheid van spijzen en andere Joodsche kenteekenen in zijn huis, geraakte hy werkelijk in het eind in de macht der geduchte Rechtbank, die hem evenwel door een driejarige gevangenschap en uitgezochte wreedheid van pijnigingen tot geen bekentenis brengen kon, en alzoo genoodzaakt werd hem blootelijk als van Jodendom verdacht, maar niet overtuigd, te vonnissen, zoodat hy er met het verlaten van zijn vaderland afkwam. Men merke by deze gelegenheid op, hoe naar de denkbeelden van den lateren Jood de getrouwheid aan zijne Godsdienst en het martelaarschap zelve niet zoo zeer gezocht wordt in de openbare belijdenis van zijn geloof, als wel in de standvastigheid der vasthouding aan de praktijk des Jodendoms, het zij dan in het openbaar, of in het geheim, met vrijheid om tegenover den vervolger of verdrukker zich te gedragen naar den nood van het oogenblik. Treffend en kenmerkend onderscheid tusschen het geloof der waarheid naar Gods Woord, waarvan onder de bedeeling zoo des Ouden als des Nieuwen Verbonds belijdenis in leven en sterven de grondtrek is, en de inzetting der menschen, die niet anders vordert dan de verrichting van zekere verdienstelijke daden, en de levendige verkondiging of belijdenis voor bykomstig houdt! OROBIO, ten gevolge van dit zijn stelsel van standvastig ontkennende volharding eindelijk ontslagen, vestigde van toen af zijn verblijf te Toulouse, alwaar hy tot Hoogleeraar in de Medicijnen en Raad van Koning LODEWIJK XIV benoemd werd. Hy verliet, om geheel openbaar en onbelemmerd Jood te kunnen zijn, ook Frankrijk in het eind, en vestigde zich op zijn veertigste jaar met een gedeelte van zijne maagschap te Amsterdam, alwaar

hy de praktijk der Geneeskunde met grooten lof heeft geoefend en overleden is ten jare 1686. Zijn geslacht heeft zich in evengenoemde hoofdstad voortgeplant tot op den huidigen dag. Van zijne talrijke strijdschriften ter verdediging van het Joodsch geloof is algemeen bekend geworden zijne redewisselingen met PHILIPPUS VAN LIMBORCH, door dezen Remonstrantschen Hoogleeraar uitgegeven onder den titel van: Vriendelijke onderhandeling met een geleerden Jood over de waarheid van de Christelijke Godsdienst. Doch nog onderscheidene andere werken van zijne pen zijn onder de Portugeesche Joden in handschrift bewaard, allen van polemische richting tegen het Christelijk geloof. Dergelijke alleen met de pen beschrevene twistschriften vindt men ook dikwerf hier en daar van de hand van nog andere Portugeesche Geleerden der Amsterdamsche Synagoge, by name van de Opperrabbijnen MORTEIRA en SAPORTAS.

Niet zoo zeer Israëlitisch Godgeleerde als kenner en bevorderaar van klassieke Letterkunde en Wetenschap is geweest THOMAS (in het Jodendom ISAAC) DE PINEDO, die omstreeks denzelfden tijd met OROBIO de Spaansche Inquisitie was komen ontvluchten in Amsterdam. Geboren uit het geslacht der PINHEIROS te Trancoso in Portugal, ontfing hy zijne opvoeding te Madrid, alwaar hy zijne letterkundige vorming te danken had aan de orde der Jesuiten. Hy was reeds tot vrij hooge jaren gevorderd, toen hem de verdenkingen der Inquisitie noodzaakten den zetel zijner studiën en den omgang met vele geleerde vrienden in Spanjes hoofdstad vaarwel te zeggen, en zich in Nederland te vestigen, alwaar hy openlijk het Jodendom beleed. Van OROBIO DE CASTRO verschilde hy vooral ook daarin, dat hy nimmer in zijne schriften, de Inquisitie overigens niet sparende, zich eenige tegenspraak van de Christelijke Godsdienst veroorlooft, maar in het maatschaplijke de weldaden erkent, die de latere wereld haar verschuldigd is. Hy voleinde te Amsterdam, en gaf aldaar (a° 1678) in het licht, zijne uitgave met uitvoerige aanteekeningen, van STEPHANUS BYZANTINUS (περὶ πολέων) en droeg het werk op aan den Markies DE MONDEJAR (uit het ten allen tijde wetenschap minnend huis der MENDOZAAS) te Madrid. In eenen brief aan den Spaansch-Joodschen Dichter DE BARRIOS betreurde eerlang de evengenoemde Spaansche Grande het verlies van zijnen ouden vriend, vooral daarby betreurende dat hy in de wet van MOSES overleden was.

Ook in hunne Nederlandsche ballingschap hebben de Joden uit het Schiereiland op het voorvaderlijke erfgoed der poëzy prijs gesteld. Doch sedert lang was voor hen de tijd der groote Meesters van Hebreeuwsche dichtkunst voorbygegaan [1], en ook in de beoefening der Spaansche en Portugeesche hebben zy hier te lande zelden uitgemunt, en zich nimmer zeer ver boven eene soort van geleerde of geletterde liefhebbery in dit vak verheven. Aan letter- en dichtkundige Genootschappen, beide voor het Hebreeuwsch en voor het Spaansch, heeft het hun te Amsterdam evenmin als te Antwerpen ontbroken, en gaarne verleenden hiertoe de aanzienlijksten hunne huizen, als by name de PINTOS, BELMONTES, CURIËLS, en anderen. Zelfs het gebouw der Synagoge, vóór dat de vereeniging van het jaar 1639 plaats had, werd soms gebruikt tot het opzeggen of uitvoeren van dichtstukken, die van verre met de mysteriespelen der middeleeuwen in de Christelijke kerken eenige overeenkomst hadden. Zoodanig een dramatisch, althands door onderscheidene sprekende personen uitgevoerd dichtstuk was (a⁰. 1624) in de Synagoge, Beth Jahacob genaamd, de Zamenspraak der zeven bergen van den Joodsch-Portugeeschen Dichter REHUEL JESURUN, in het Portugeesch PAULO DE PINA. In dit dichtstuk verdedigen elk der zeven bergen: Sinaï, Sion, Hor, Nebo, Gerizim, Carmel, Senir (Sirion), hunne aanspraak op den voorrang onder de bergen van het Heilige Land, waarover vervolgens Koning JOSAPHAT de beslissing uitspreekt. Doch dergelijke spelen, hoezeer in zich zelve niet berispelijk geacht, begreep men evenwel later aan de plaats der gewone Godsdienstoefening niet te voegen. Nevens de namen van PEIXOTO, REYNOSO, ANTUNES, BUENO, UZIËL, ROSALES, LOBO, vindt men, onder de dichterlijke vernuften in de Synagoge te Amsterdam ook nog vermeld die van twee aanzienlijke vrouwen, Dona ISABELLA HENRIQUES en Dona ISABELLA CORRÉA. De laatstgenoemde was tweede echtgenoote van den Luitenant-Colonel in Spaansche dienst Don NICOLAS DE OLIVER Y FULLANA (in de Synagoge DANIEL JUDA geheeten), een bekwaam Cosmograaph, medearbeider aan den bekenden Atlas van BLAEU hier te lande. Als Spaansch Dichter uit een geslacht van Joden of nieuwe Christenen te Montilla heeft zich in de zeventiende eeuw ook nog onderscheiden de Kapitein Don MIGUEL DE BARRIOS, wiens Coro de las Musas, geschreven aleer hy te Amsterdam de besnij-

[1] Bladz. 196 boven.

denis onderging, niet ontbloot is van dichterlijke verdiensten, althands verre te boven gaat al wat hy later als lid der Synagoge te Amsterdam (met zijnen naam van DANIEL LEVI DE BARRIOS) gedicht heeft. Deze zijne latere voortbrengsels bestaan voor het meest in bruilofts- en andere gelegenheidsverzen, wier eenige waarde thands bestaat in het licht dat zy, nevens zijne vrij verstrooide prosaschriften, over onderscheidene betrekkingen en lotgevallen van Joodsche en Spaansche familiën en personen verspreiden.

De achttiende eeuw zag den dichtgeest nagenoeg geheel uitsterven in de Portugeesche Synagogen van Nederland. In het Hebreeuwsch alleen werd nog wel van tijd tot tijd iets geleverd, als b. v. ten jare 1770 eene overzetting van RACINES Athalia, bewerkt door DAVID FRANCO MENDES, lid der familie van dien naam, evenzeer van ouds door geleerdheid en kunstzin als door geboorte en rang onder de Joden uit Portugal aanzienlijk. Tegen dienzelfden tijd waagde zich een enkele Portugees der Synagoge ook wel eens aan Hollandsche poëzy, doch zonder daarin iets meer te geven, dan eene flaauwe navolging der in zich zelve reeds voor het meest zeer flaauw en stijf gewordene manier, aan dat tijdvak eigen [1].

Ook in andere vakken van letteren en wetenschappen komen de uitgewekene Sephardim in Nederland, op weinige uitzonderingen na, in geene vergelijking met hunne voorvaders in het Spaansche Schiereiland zelve, alwaar wellicht (gelijk het verschijnsel niet vreemd is) de afwisseling zelve van voorrechten en verdrukkingen op de ontwikkeling gunstig gewerkt heeft. In Nederland is de Portugeesche Gemeente voornamelijk in bloei en aanzien geweest door de groote kapitalen en belangrijke betrekkingen voor den handel op Spanje, Portugal, Italië, de Levant, Brasilië, die zy het Nederlandsche Gemeenebest hebben aangebracht, — door den ongekreukten naam van eerlijkheid en gevoelens van eer, waarmede hun dikwerf vorstelijke rijkdom en voet van leven gepaard ging, — door de diensten, welke zy aan het land en aan het huis van Oranje op meer dan een belangrijk oogenblik hebben aangeboden en bewezen. Geen wonder dan ook, dat het Gemeenebest de belangen van het binnen zijne

[1] Men zie de byzonderheden by KOENEN, t. a. p. 176—183. 276—279.

grenzen zoo uitnemend welvarende Israël by alle gelegenheden, vooral ook jegens buitenlandsche Mogendheden, in bescherming nam en bevorderde.

Evenmin kan het bevreemden, dat het middelpunt en de hoofdzetel der Portugeesche uitgewekenen in Nederland de groote handelstad Amsterdam was. Terwijl de Israëlieten uit Polen en Duitschland zich meer algemeen ook in de overige Nederlandsche provintiën verspreidden, werden, op enkele uitzonderingen na, geene Synogogen van Sephardim buiten de provintie Holland gevonden. In die van Utrecht, waarvan de hoofdstad hun volgens de oude keuren steeds gesloten bleef, zijn zy talrijk en aanzienlijk geweest te Maarssen, een dorp waarvan gezegd wordt dat de Joden het eigendom hebben willen koopen, om er eene geheel Israëlitische kolonie van te maken. Ook in de hoofdstad van Zeeland zagen wy hen een tijd lang gevestigd en in het bezit van eene Synagoge en van een kerkhof. Aldaar heeft onder anderen gewoond de geleerde R. JACOB JUDA LEON, wiens afbeelding en verklaring (in het Hebreeuwsch en in het Spaansch) van den Tempel van SALOMO ook onder de Christenen naam heeft gemaakt. Te Nykerk op de Veluwe bestaan tot op dezen dag eenige weinige overblijfselen van een Italiaansch-Portugeesche Synagoge. In Holland is ook te Naarden langen tijd een aanzienlijke gemeente van Sephardim geweest. Te Rotterdam insgelijks, alwaar zich uit Antwerpen onderscheidene Spaansche en Portugeesche uitgewekenen hebben nedergezet, onder anderen het geslacht der DE LA PENHAS in het laatst der zeventiende eeuw, waarvan onder anderen leden zijn geweest de twee broeders JOSEPH en ALEXANDER, — deze, Consul daar ter stede van zijne Catholieke Majesteit, gene door Koning WILLEM ten jare 1697 verlijd met het leen van Labrador, Cortereal, en eenige andere Amerikaansche streken lands, door zijne schepen ontdekt en in naam van den Prins van Oranje in bezit genomen.

Naast Amsterdam intusschen is de bloei en het aanzien der Spaansche en Portugeesche Joden nergens in Nederland zoo groot geweest als in den Haag. Aldaar zijn sommige der schoonste huizen van de stad door hen gebouwd en nog lang door hunne geslachten bewoond geworden[1], gelijk dan ook hunne Synagoge in het mid-

[1] By name een gedeelte der gebouwen, waar eertijds het Hof van Bre-

den van een der prachtigste kwartieren der Residentie gelegen is. Zy hebben zich aldaar nedergezet en straks een bedehuis opgericht en een begraafplaats gekocht, in de tweede helft der zeventiende eeuw. Een der eerste Israëlieten evenwel, aan wien in de hofstad een brief van burgerschap (a⁰ 1672) is verleend, was van Poolschen oorsprong. Zijne nakomelingen, POLAK DANIËLS, zijn nog heden in dezelfde stad aanwezig en geacht.

Het aantal intusschen van Portugeesche en Spaansche Israëlieten bereikte omstreeks dienzelfden tijd en in de eerste twintig jaren der achttiende eeuw zijn toppunt van luister en bloei, bepaaldelijk in den Haag en te Amsterdam. Onder de geslachten, het zij door hunne aloude historische herinneringen, het zij door hun verbazend vermogen, het zij door hunne staatkundige verdiensten, het zij in alle die opzichten te zamen aanzienlijk, behoorden, behalve de reeds in den loop dezer mededeelingen hier en daar herinnerde, ook nog die van OSORIO, LEVI XIMENES, PEREIRA, SALVADOR, LOPES DE LIZ, MACHADO, CAPADOSE, DE SOUZA, BUENO DE MESQUITA, DE AZEVEDO, ABENDANA DE BRITO[1], DA VEIGA, NAVARRO, DE ALMANZA en vele anderen.

Inzonderheid verdienen hier nog melding die mannen en familiën, welke, by name te Amsterdam, zich, even als hunne voorouders in Spanje en Portugal, door verdiensten en bekwaamheden op staatkundig gebied hebben onderscheiden. Even als te Hamburg, zoo hadden ook te Amsterdam de kroonen van Zweden, van Denemarken, van Pruissen en nog andere Duitsche Staten, tot hunne Agenten en Residenten aanzienlijke en in zaken van Staat en handel geoefende leden der Portugeesche Synagoge. In hoedanigheid van Resident van Polen sedert het jaar 1679 in de hoofdstad gevestigd, was FRANCISCO MOLO door zijne politieke betrekkingen en schranderheid byzonder bevorderlijk aan het Bondgenootschap tegen LODEWIJK XIV, en bewees den Staten van Holland zoodanige diensten, dat zy hem twee jaren lang vrijdom van lasten toestonden, — een voorrecht dat, met zeldzame uitzonderingen, niet anders verleend plach te worden dan aan diplomaten, gevestigd in den Haag[2]. Sir WILLIAM

---

derode stond. DE RIEMER, *Beschrijving van 's Gravenhage*, Hoofdst. XXV: bl. 742, 743.

[1] Zie over ABENDANA het artikel in den *Navorscher*.

[2] KOENEN, t. a. p. blz. 219. WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, XVI: 321, XVII: 340.

TEMPLE betuigde zich over twee dingen, die hy in Holland zag, verwonderd: dat de Joden, hoe wreed ook vroeger door Spanjaarden en Portugeezen vervolgd, evenwel nog overal de beide talen als moedertaal op hunne kinderen overplantten, en dat, omgekeerd, de Koningen van Spanje en Portugal te Amsterdam Joden aanstelden tot Gevolmachtigden en Waarnemers hunner zaken. Dus, inzonderheid, is gedurende anderhalve eeuw (van 1640 tot het omwentelingsjaar van 1795) het geslacht der NUNES DA COSTA (in de Synagoge CURIÉL), van vader tot zoon, in het bezit van het Agentschap geweest van Portugal, met den titel van Edellieden van 's Konings huis. Insgelijks deed Don MANUEL Baron DE BELMONTE als Resident van Spanje in de Nederlanden gedurende veertig jaren (bepaaldelijk van 1673 tot 1704) aan de beide Mogendheden belangrijke diensten door het bevorderen van de onderlinge goede verstandhouding en het helpen beramen van belangrijke ondernemingen tegenover het heerschzuchtige Frankrijk [1]. Zijn neef, de Baron DE XIMENES BELMONTE, verving hem in dezelfde betrekking, welke later met de vestiging der BOURBONS op den Spaanschen troon een einde nam.

De geschiedenis van dienzelfden leeftijd bericht ook, omgekeerd, de betrekking van een lid van datzelfde geslacht als Envoyé van wege den Prins van Oranje, later Koning van Groot-Brittanje, en sints als Plenipotentiaris van wege het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden naar de hoven van Spanje (1678—1702) en Portugal (1702—1717). De Heer VAN SCHOONENBERG (BELMONTE, van een anderen tak dan de evengemelde Resident uit Spanje) heeft niet minder dan zijn stamverwant zich onderscheiden door zijn ongemeen doorzicht, wakkerheid en ijver voor de eer en de belangen zoowel zijner meesters als van het huis van Oostenrijk, hetwelk hy met al den invloed, welken hy in de diplomatie en onder Spanjes Aanzienlijken bezat, tegen de party der BOURBONS in de groote en zwaarwichtige vraag der opvolging van Koning KAREL II ondersteunde. De Oostenrijksche Pretendent, later Keizer KAREL VI van Duitschland, schonk hem tot erkenning hiervan ten jare 1709 den titel van erfelijk Markies in zijne Nederlandsche Staten [2].

---

[1] Men zie over hem de Resolutiën der Staten-Generaal, en der Staten van Holland gedurende het gemelde tijdvak; voorts KOENEN, t. a. p. blz. 164, 206, 207. BRANDT, *Leven van de Ruyter*, blz. 1008.

[2] KOENEN, t. a. p. blz. 207, 208. WAGENAAR, XVI: 62, 91, 98. XVII:

Het was, onder de Vorsten van Europa en Prinsen van Oranje, voornamelijk WILLEM III, de Stadhouder, Koning van Groot-Brittanje, gedurende wiens leeftijd, en door wiens invloed Israëlieten èn van afkomst èn van Godsdienst in dergelijke posten van staatkundig vertrouwen voorgetrokken, ondersteund en met het dien Vorst eigene doorzicht van geest gebruikt zijn geworden. Doch niet van dezen Prins van Oranje alleen is onder de Joden uit Spanje en Portugal de naam en nagedachtenis hoog vereerd en uitbundig bemind geweest; aan het huis van Oranje waren van den beginne hunner vestiging in deze landen de Joden der beide afdeelingen met voorbeeldige, schier voorbeeldelooze aanhankelijkheid getrouw. Zoo te Amsterdam als in den Haag deden de groote familiën der Synagoge in alle tijden van voor- of tegenspoed met hunne personen en vermogens van hunne gehechtheid blijken. Van hunne zijde hebben sints den leeftijd van FREDRIK HENDRIK de Stadhouders uit dat roemrijke Stamhuis niet opgehouden door allerlei eer en belangstelling zoo in hunne huisselijke als gemeentelijke betrekkingen de meergemelde geslachten te onderscheiden. Tot op en met den doorluchtigen persoon van Prins WILLEM den Vijfde heeft geen stadhouder van Holland nagelaten ten minste een enkele maal de Synagoge te Amsterdam met een plechtig bezoek te vereeren. De Stadhouder FREDRIK HENDRIK, ten jare 1642, werd daarby verzeld of gevolgd door zijnen zoon Prins WILLEM den Tweede, door de Prinses van Engeland, des Prinsen koninklijke verloofde, en de Koningin van Engeland, der Prinsesse moeder. Het collegie van Archisynagogen bood den Stadhouder by die gelegenheid een prachtig zilveren geschenk aan ter waarde van twee duizend gulden, terwijl de Opperrabbijn MENASSEH BEN ISRAËL de koninklijke bezoekers met een Spaansche redevoering verwelkomde, die door een sierlijke vergelijking van het huis van NASSAU met dat der Machabeën merkwaardig is.

De achttiende eeuw was, gelijk voor geheel Europa, alzoo ook zeer byzonder voor de Sephardim in Nederland een tijd van meer dan éénerlei verval. De vroegere wakkerheid en werkzaamheid in

---

18. SCHELTEMA, *Staatkundig Nederland*, II: 299, 300. *Resolutie der Staten van Holland van* 1690—1717. *Spain under Charles the Second or Extracts from the correspondance of the Hon. Alexander Stanhope*, 1690—1699. (London 1840) p. 32, 112, 154.

zoo vele vakken, door de vaderen behartigd ook buiten den handel, maakte plaats by de meesten voor de vadzigheid eener weelde, uit al te groote voorspoed en gemakkelijkheid gesproten; het dolle Actiespel naam voor een gedeelte de plaats in van dien handel op Oost, Zuid en West, eertijds met zoo veel vrucht voor hen zelve en voor de landen hunner inwoning gedreven. De zeden verdierven of verslapten; de Godsdienst, voor het uitwendige nog veeltijds streng of plechtstatig onderhouden, verloor steeds meer en meer van die innerlijke gehalte, die de vaderen de Inquisitievuren zoo vaak had doen trotseeren of rang en vaderland verzaken, om naar hunne overtuiging (hoe dwalend dan ook) den God Israëls te dienen, en (dit voorzeker met alle recht naar Oud en Nieuw Testament!) voor geene beelden te buigen. Ook zelfs de roem op voorouderlijke herinneringen, onder dat alles, verbasterde tot eene zaak voor het meest van bloote ijdelheid of coteriegeest, waarby de eigenlijke oorsprong van hetgeen waarop men roem droeg, vergeten of op den achtergrond geraakte, by het overwicht meer en meer van geldelijk vermogen boven alle uitnemendheden van min stoffelijken aart. Van een anderen kant wederom oefende de meerdere gemeenschap met Fransche taal en letterkunde, Fransche wijsbegeerte, Fransche zeden, Fransche ijdelheid van meer dan éénen aart, een alleszins verderflijken invloed op die afdeeling der Joden, welke destijds, meer dan hunne broederen van Duitsche of Poolsche afkomst in Nederland, aan de verleidingen eener bloot wereldsche beschaving ten doel stonden.

Het weinige alzoo, dat door de Sephardim in Nederland in het laatst der vorige eeuw op letterkundig gebied geleverd werd, was dan ook nagenoeg geheel in dien Franschen zin en geest, en dien ten gevolge veelal in de steeds meer en meer heerschappy voerende Fransche taal.

In deze taal schreef inzonderheid een aanzienlijk lid der Portugeesche Gemeente omstreeks het midden en in de tweede helft der achttiende eeuw, ISAAC DE PINTO, die in eenige Kritische aanmerkingen op een artikel van VOLTAIRE's beruchte Dictionnaire philosophique het volk der Joden verdedigde. In de uitgezochtste vormen van maatschaplijke beleefdheid geschreven, behandelt deze Verdediging den onchristelijken Jodenhater met eene overdrevene bescheidenheid, die de klem zijner redenen eigenlijk grootelijks verzwakt[1].

---

[1] Men zie deze *Remarques critiques* van DE PINTO opgenomen en met

Ook de materialisten hadden in denzelfden Portugeesch-Joodschen Schrijver een tegenstander, doch die, de onsterflijkheid der ziel tegen hen verdedigende, zich veel te zeer daarby op een bloot deïstisch terrein hield. Men heeft van hem ook nog eenige staathuishoudkundige schriften, onder andere een Proeve over de Weelde. Belangrijke diensten, overigens, heeft hy bewezen niet alleen aan die van de Portugeesche natie, zoo in zijn vaderland als in Frankrijk, maar ook in moeielijke tijden aan den Lande by meer dan éénc gelegenheid. Hy was het, onder anderen, die in het hachelijke jaar van 1748 tijdens het beleg van Bergen op Zoom, uit eigene middelen en die zijner geloofsgenooten de uitgeputte schatkist derwijze tegen lage renten te hulp kwam, dat de Ontfanger-generaal VAN HOGENDORP van hem betuigde, dat hy den Staat gered had [1].

Diensten van wederom anderen aart bewezen de Joden uit Spanje en Portugal aan hun Nederlandsche vaderland in de Koloniën, bepaaldelijk de West-Indische. In de Oost-Indische zijn zy nimmer talrijk geweest, althands in de Nederlandsche bezittingen [2] (hun aanwezen toch als nieuwe Christenen te Goa hebben wy reeds vermeld). Ten jare 1686 alleenlijk vindt men aangeteekend, dat eenige Portugeesche Joden uit Amsterdam hunne Israelitische broeders te Cochin bezochten [3], alwaar sedert de vestiging (a⁰ 1666) van Nederlanders hun toestand merkelijk verbeterd was. Een der vier evenvermelde reizigers, genaamd MOSES PEREIRA DE PAIVA, gaf van deze Oost-Indische Israëlieten eenige berichten in het licht ten jare 1687.

In America vernam men van den beginne ongelijkbaar meer van de Joden uit het Spaansche Schiereiland. Reeds zeer vroeg na de verbanning van dáár zagen wy hen in Brasilië, onder de benaming van nieuwe Christenen schuilende, en aldaar door de Portugeesche regering niet byzonder lastig gevallen, ja veeleer by wege van verbanning daarheen gezonden. Eerlang groeide het getal der Joden in

---

aanteekeningen aangescherpt door den geestvollen Abt DE GUÉNÉE in zijn *Lettre de quelques Juifs à Mr.* DE VOLTAIRE.

[1] KOENEN, t. a. p. blz. 212, 213. DE PINTO'S Levensbeschrijving in de *Jaarboeken voor Israëlieten* van 1827, blz. 157—196.

[2] Bladz. 100 boven.

[3] Men vergelijke bladz. 99, 100 boven.

dat Gewest door de aankomst van stamgenooten ook uit Frankrijk merkelijk aan, en zy waren reeds machtiger in deze Portugeesche kolonie geworden dan de Catholieke regering van het moederland dulden mocht, toen de verovering van dat schoone Zuid-Americaansche land door de Nederlandsche wapenen (a⁰ 1641) een geheel nieuwen toestand ten goede der Israëlitische bevolking te weeg bracht. Van toen af begaven zich by aanzienlijke menigten de Joden uit Holland, onder anderen twee hunner Rabbijnen, ABOAB en DE AGUILAR, naar Brasilië, om er eene Gemeente te helpen uitbreiden, die door landbouw, nijverheid en een levendigen handel met de Nederlandsche geloofsgenooten eene aanmerkelijke hoogte van welvaart en invloed bereikte. De Nederlandsche regering, en in het byzonder de Landvoogd Graaf JOHAN MAURITS VAN NASSAU, bleef niet in gebreke de diensten der Portugeesche Joden te waardeeren, en door het verleenen van ruime Godsdienstvrijheid en door eene even onderscheidende als heusche behandeling aan te moedigen en te beloonen. Van welken aart deze diensten waren blijkt, onder anderen, uit een Besluit der Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden van het jaar 1645, waarby „de personen, goederen, en rechten der Joden in Brasilië in byzondere bescherming genomen worden, ter zake van de getrouwheid en moed, waarmede de Joodsche natie by alle voorvallende gelegenheden van hunne genegenheid jegens de Nederlandsche regering hadden doen blijken." En inderdaad, men vindt aangeteekend, hoe zoowel by de verovering als later by de verdediging van Brasilië tegen de Spaansche en Portugeesche regeringen de Joden zich door groote dapperheid onderscheiden hebben. Een der PINTO's, onder anderen, sneuvelde op een manlijk gehandhaafde post in een der Forten [1]. Zeer veel dienst deed ook aldaar in de moeilijke tijden tusschen 1645 en 1654 de familie der Portugeesche COHENS, door het voorzien in de krijgs- en mondbehoeften zoo der Nederlandsche als der Joodsche bevolking [2].

Ten jare 1654 ging het bezit van Brasilië voor Nederland onherroepelijk te loor, en dien ten gevolge voor de Joden ook het

---

[1] KOENEN, t. a. p. blz. 281. Men zie verder over de geschiedenis der Israëlieten onder die verschillende regeringen SOUTHEY's *History of Brazil*, en vergelijke ook nog VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*.

[2] HS. van FRANCO MENDES over het jaar 1677, en DE BARRIOS.

verblijf en de vrije Godsdienstoefening op dit van nu aan wederom Portugeesch grondgebied. De Stadhouder van Portugals Koning verleende evenwel aan de talrijke Joodsche bevolking nog eenigen tijd tot regeling harer zaken, mitsgaders een zestiental schepen met vrijgeleide om naar Holland te stevenen.

Een aantal intusschen dezer Brasiliaansche Joden vestigde zich op een ander punt in het nieuwe werelddeel. Het was DAVID (COHEN) NASSY, aan wien by acte van 12 September 1659 door de Nederlandsche West-Indische Compagnie uitgebreide rechten en vrijheden werden verzekerd, voor hem zelven en zijne medestanders. Hun aantal en vermogen werd eerlang vermeerderd door de overkomst van onderscheidene Portugeesche familiën uit Livorno. De ontwikkeling dezer volkplanting werd verhinderd door den oorlog eerst met Portugal, straks met de Franschen, die ze ten jare 1664 den Hollanders en Joden afhandig maakten.

Zoo veel te belangrijker en duurzamer was de vestiging der Portugeesche Joden uit onderscheidene oorden straks by name uit Nederland, in Suriname. Lord WILLOUGHBY, die in 1662 een Charter van zijnen Koning (KAREL II) verkregen had om het land te koloniseeren, wist door aanmerkelijke gunsten en voorrechten zoowel de vestiging als den handel der Joden derwaarts te lokken. Een aantal nijvere en aanzienlijke Portugeezen, uit Cayenne geweken, begaf zich naar Suriname, dat drie jaren later reeds een veertig- tot vijftigtal suikerplantaadjes langs de rivier bezat by een getal van vierduizend ingezetenen.

De voorrechten, door de eerste Engelsche bezitters van Suriname aan de Joden verleend, plaatsten die van de Hebreeuwsche natie (gelijk zy in het Generale Privilegie van 1665 door den Gouverneur en zijnen Rade genoemd wordt) op den voet van volstrekte gelijkheid met geborene Engelschen, terwijl hun tevens de meest ruime vrijheid op het punt van Godsdienst, Sabbathen en feestdagen, huwelijken en testamenten, verzekerd werd [1].

Het zijn deze vroegste aan de Joden verzekerde rechten, het zij door de West-Indische Compagnie op Cayenne, het zij (vooral) door Lord WILLOUGHBY op Suriname, die hun maatschappelijk en bur-

---

[1] Men zie het stuk zelve in de *Essai Historique sur la colonie de Suriname* (Paramaribo 1788), 2me Partie, p. 123—125. KOENEN, t. a. p. blz. 466—468.

gerlijk bestaan en voorspoed in de West-Indische koloniën ook voor het vervolg bestemd hebben.

Gedurende den oorlog met Engeland van 1665 tot 1667 maakten zich de Nederlanders van Suriname meester met dat gevolg dat de kolonie by den vrede van Breda aan de Republiek verbleef, tot groote smart van WILLOUGHBY, die straks alle Engelsche onderdanen last gaf het gewest te verlaten. Een aantal Portugeesche huisgezinnen mede verliet by die gelegenheid Suriname en vestigde met de Engelschen eene volkplanting op Jamaica [1], alwaar (gelijk ook elders in de nieuwe wereld, tot zelfs op het Fransche Martinique) de uitbreiding van den suikerbouw inzonderheid veel aan de Joden te danken had.

Doch ook de Nederlandsche regering had in de eigenaars en bewoners der Joodsche Savanna in Suriname even kloeke als getrouwe onderdanen. Aanmerkelijk waren by name de diensten door onderscheiden leden der familiën PINTO DA FONSECA, ARIAS, NAÄR, DE BRITO, D'AVILAR, bewezen, zoowel by de manlijke verdediging van de kolonie tegen een Fransch eskader ten jare 1689 onder den vlootvoogd CASSARD, als later in diezelfde en in de volgende eeuw tegen Indianen en Boschnegers, waarby onder anderen een latere DAVID NASSY op zijn een en dertigsten krijgstocht in zeventigjarigen ouderdom ten jare 1743 omkwam. Een ander lid dierzelfde familie, SAMUEL NASSY, die zich tijdens den strijd tegen de Franschen byzonder onderscheiden had, schijnt den naijver van den toenmaligen Gouverneur VAN SCHERPENHUIZEN zoodanig opgewekt te hebben, dat hy kort daarop de kolonie verliet en zich te Amsterdam nederzette, alwaar hy te zamen met den Baron DE BELMONTE zoo veel beter in de gelegenheid was zijn stamgenooten in Suriname tegen de hun vaak min gunstige Gouverneurs te ondersteunen. Inderdaad heeft juist die meerdere gelijkstelling en de invloed, dien de Joodsche eigenaren van plantaadjen in de West-Indische koloniën bezaten, van wederzijde ook eene min gunstige terugwerking gehad. In het nieuwe werelddeel, en aldaar op Nederlandschen bodem, was botsing tusschen den Israëliet en den Christenbelijder uit de volken van al te naauwe aanraking het gevolg. Deze oneenigheden met de plaatselijke Regering, waarby overigens de getrouwheid aan het moederland en

---

[1] Zie J. B. BURKE, Esq. *Peerage and Baronetage of the Britisch Empire for* 1853.

de gehechtheid aan het huis van Oranje niet in het minst betrokken was, zijn later ook van verschillen tusschen de leden der Portugeesche Synagoge op Suriname onderling gevolgd geworden. Met het een en ander hebben nog andere omstandigheden medegewerkt om den vroeger zoo gunstigen toestand van Suriname te doen verachteren. De tegenwoordige kwijning der Nederlandsche West-indische koloniën heeft ook dien van Suriname wel niet verbeterd. In deze Nederlandsche bezitting, overigens, heeft de Hoogduitsche afdeeling, die zich eenigen tijd na de Portugeesche aldaar vestigde, al zeer spoedig, vooral sints het laatst der vorige eeuw, in beschaving en aanzien de laatstgemelde ingehaald.

Op Curaçao, eene Spaansche volkplanting sints 1527, later na onderscheidene lotwisselingen aan de Nederlanders verbleven, hebben zich reeds vroeg ook Joodsche inwoners bevonden. Zy hebben er evenwel eerst in de achttiende eeuw eene Synagoge gebouwd, die straks gevolgd werd van eene tweede. Tot oprichting eener Hoogduitsche is het aantal Joden dier afdeeling nooit talrijk genoeg geweest. De Portugeesch-Joodsche bevolking, in vroeger tijd ook op Curaçao aanzienlijk in bloei en vermogen, wordt op dit oogenblik gerekend geen duizendtal zielen meer te bedragen.

Te New-York bestaat nog eene Portugeesche Synagoge, afkomstig waarschijnlijk reeds van den tijd, toen deze stad Nederlandsch grongebied was, en sedert ook door de Engelsche regering beschermd. Ook te Philadelphia en in andere steden der Vereenigde Staten hebben enkele Portugeesch-Joodsche Synagogen een afzonderlijk bestaan behouden tot op dezen dag.

Toen OLIVIER CROMWELL als Protector Engeland bestierde, waren er zeven halve eeuwen verloopen sedert dat dit Rijk onder EDUARD I. de Joden ten eeuwigen dage verbande. Thands, daar door zoo vele Protestantsche en zelfs Catholieke regeringen de Joden uit het Spaansche Schiereiland ontfangen en beschermd werden, scheen het ook voor Groot-Brittanje de tijd te zijn, om van rechtswege het verblijf op zijn grondgebied den Joden te vergunnen. CROMWELL, ook uit het standpunt der Godsdienst met het denkbeeld eerder ingenomen, had vooral als Staatsman begrepen en ondervinding gehad, gelijk na hem Koning WILLEM III, wat nut er met de uitgebreide betrekkingen der Joden, bepaaldelijk uit Spanje, voor de Staatkunde

te doen was. Het oogenblik scheen dus niet minder goed gekozen door de Joden dan de persoon, toen (als wy reeds zagen) MENASSEH BEN ISRAËL naar Engeland werd gezonden, om toelating en vrije Godsdienstoefening voor de Israëlitische natie in Engeland, Schotland en Ierland te vragen. Hy deed dit by twee merkwaardige Adressen aan den Lord Protector en het Gemeenebest [1], waarin hy onder anderen zijne verwachting te kennen geeft der zeer op handen zijnde herstelling van het Joodsche volk in het land der vaderen. De Protector beriep eene vergadering van kerkelijken, rechtsgeleerden, en kooplieden op Whitehall, om over het voorstel raad te plegen. Hy zelf verklaarde zich in die zamenkomst openlijk en met groote warmte voor de toelating, op grond van de beloften der H. Schrift aangaande de bekeering der Joden en alzoo ter eer en in het belang der Christelijke Godsdienst en Kerk [2]. Iemand, die by deze zamenkomst tegenwoordig geweest is, heeft verklaard, dat hy nooit een mensch zoo welsprekend gehoord had, als den Protector toen hy by deze gelegenheid de zaak der Joden verdedigde. Evenwel vruchteloos; de meerderheid, vooral die der kerkelijken en der kooplieden, verklaarde zich tegen de toelating. Zoo bleef de vraag voor het oogenblik uitgesteld, en de Joden alleen by wijze van oogluiking of met bepaald verlof van den Protector in het Gemeenebest als vreemdelingen, maar geenszins als Engelsche ingezetenen of als Israëlitische Gemeente, geduld. Alleenlijk schijnt hun een stuk gronds voor een kerkhof by wege van „huur voor den tijd van negen honderd negen en negentig jaren" reeds destijds toegestaan te zijn. Een openbare Synagoge te Londen, en mitsdien vrijheid van verblijf en Godsdienst, werd eerst (opmerkelijk genoeg!) onder de regering van KAREL den Tweede (a°. 1666) door hen verkregen. Wellicht werkte hiertoe de byzondere omstandigheid mede, dat de

---

[1] Behalve deze twee Adressen heeft hy ook nog andere geschriften over het aangelegen onderwerp aan den Protector aangeboden, of in het openbaar uitgegeven. In handschrift bestaat althands van hem nog een Spaansch adres tot aanbeveling van het volk der Joden aan de Engelsche regering. Zie verder KOENEN, t. a. p. blz. 439.

[2] Dat MENASSEH in CROMWELL ooit den Messias zou hebben vermoed is een even ongerijmde vertelling, als dat hy aan tafel by den Protector een groote som namens zijne natie hebbe aangeboden voor de St. Paulus-kerk en de Bodleyaansche boekerij te Oxford. TOVEY, *Anglia Judaïca*, p. 259, 260.

onderhandelingen over het huwelijk tusschen dien Vorst en de Prinses CATHARINA van Portugal (a°. 1662) door middel van een Portugeeschen Jood met den Generaal MONK zijn gevoerd. Zeker is het, dat de Infante in Engeland verzeld werd door twee Portugeesche broeders, waarvan de een, Dr. ANTONIO MENDES, Hoogleeraar te Coimbra was geweest, en welke beide in Engeland gekomen de Joodsche Godsdienst, die zy oogluikend steeds in Portugal hadden aangekleefd, thands in het openbaar beleden en zich tot de Synagoge voegden. Hunne afstammelingen hebben aldaar den naam van MENDES DA COSTA gevoerd [1]. Sints breidde zich de Synagoge uit door een aantal aanzienlijke geslachten, die voornamelijk uit Nederland, maar ook van elders: uit Frankrijk, uit Italië, en onmiddelijk uit Spanje en Portugal zelve, zich in Engeland kwamen vestigen. Zy leefden aldaar, vooral onder de regering en sedert de dagen van Koning WILLEM, op nagenoeg denzelfden voet als de hun veelzins verwante geslachten te Amsterdam en in den Haag, ten allen tijde voorts even als in Holland gereed het hunne by te dragen ten behoeve van de Kroon en van den Staat. Hunne voornaamste familiën in Engeland zijn, onder velen, die van XIMENES CARDOSO, LOPES, BERNAL, GOMES SERRA, DE CHAVES, FERNANDES NUNES, DE ALMEIDA, BRAVO. Het bekende Parlementslid, en Schrijver over Staatshuishoudkunde, DAVID RICARDO, behoorde door afkomst insgelijks tot de Portugeesche Synagoge in Engeland, werwaarts zijn vader, jonger broeder uit een van Spanje oudtijds afkomstig geslacht, zich uit Nederland had nedergezet.

Onder de Geleerden en Schrijvers, waarvan de Jaarboeken der Sephardim in Groot-Brittanje melding maken, hebben inzonderheid naam verworven de reeds vroeger vermelde R. ABENDANA, Overzetter van HALLEVIS Khusari, en R. DAVID NIETO, geboortig van Venetië en sints 1701 Opperrabbijn te Londen, die in het Portugeesch onderscheidene Godgeleerde werken schreef en in het Italiaansch eene Pascalogia, waarin hy reden tracht te geven van het verschil der Paaschtijdberekening tusschen de Roomsche en de Grieksche Kerken, en wederom tusschen deze en de Israëlitische Gemeënte. Hy schreef insgelijks een vrij hevig stuk tegen de Portugeesche Inquisitie, gelijk die nog onder de regering van Koning JOHAN IV te werk

[1] LINDO, *History of the Jews of Spain and Portugal* (London 1848), p. 350.

ging. Vooral moet hier nog gemeld worden R. JACOB (HENRIQUE) DE CASTRO SARMIENTO, geboren te Braganza in 1691 en sints 1721 te Londen gevestigd, alwaar hy, wegens zijne uitnemende kundigheden in de Geneeskunde en onderscheidene natuurwetenschappen, lid werd van de Koninklijke Maatschappy te Londen en tot Doctor bevorderd by de Hoogeschool te Aberdeen. Een belangrijke verschijning op het gebied der Portugeesch-Joodsche Letterkunde in Engeland was in het byzonder ook nog een Spaansch berijmde Overzetting der Psalmen (a° 5480) door DANIËL ISRAËL LOPES LAGUNA, onder den titel van Getrouwe Levensspiegel. Dit werk is merkwaardig ook eenigzins door de onderscheidene proeven van Spaansche, Latijnsche, en zelfs Engelsche poëzy, waarmede de vrienden van den Dichter zijne Overzetting begroetten en by de uitgave begeleidden.

Sedert het jaar 1713 heeft Engeland Spaansch-Joodsche onderdanen gehad ook op oorspronkelijk Spaansch grondgebied. By den vrede van Utrecht was Gibraltar verbleven aan de Kroon van Groot-Brittanje, wier wapenen, met die van Nederland vereenigd, die vermaarde sterkte in den Successie-oorlog hadden veroverd. De Koning van Engeland had zich evenwel jegens den Koning van Spanje verbonden om geene Joden of Mooren in die stad te gedogen. Het leed evenwel niet lang of het Engelsche Kabinet verkreeg van den Spaanschen Monarch de toelating van Moorsche schepen in deze belangrijke havenplaats, alwaar stilzwijgend ook weldra Joodsche ingezetenen werden geduld. Zy zijn aldaar tot op onze dagen verbleven, en telden er nog onlangs een aanzienlijke bevolking van zestien honderd zielen met vier Synagogen. De betrekkingen tusschen deze openbare en vele nog heden ten dage bedekte Joden in Spanje zijn voor niemand aan weerskanten een geheim. Onder anderen is de wel bekende gewezen Minister in laatstgemeld Rijk, MENDIZABAL, de zoon van een Joodschen ingezeten van Gibraltar.

Schoon, overigens, in deze tijden de Joden van alle plaatsen in alle veiligheid Spanje kunnen bezoeken, zoo is hun evenwel nog door geen uitdrukkelijke Wet de vrijheid van Godsdienst tot op dit oogenblik verleend geworden. In Portugal daarentegen bezitten zy sints 1820 eene openbare Synagoge in de hoofdstad [1], een

---

[1] Zie LINDO, p. 376—378.

voorbeeld, ook in Brasilië door de keizerlijke Regering gevolgd, terwijl in de Americaansche Staten van Spaanschen oorsprong insgelijks in onze eeuw Joden ongehinderd worden toegelaten.

Wy hebben, als in een gantsch afzonderlijk tafereel in dit Boek, de van hunne broederen geheel afgezonderde geschiedenis der Sephardim nagegaan. Hetgeen een volgende Afdeeling bestemd is ons aan te bieden, zal òf uitsluitend tot de overige geslachten des verstrooiden Israëls òf zonder onderscheid tot allen te zamen, als één geheel, betrekking hebben.

En voorts, alle dingen, ook vooral in deze achttien-honderdjarige geschiedenis der verstrooijing van Gods oude volk, hebben hunne eigene beteekenis, hun eigenaartig tegenwicht, hun eigen plaats en tijd.

Zagen wy in de lotgevallen der overige kinderen JACOBS na den val van Jerusalem hunne verspreiding in het algemeen onder alle volken, in die der Sephardim zien wy die verspreiding even karakteristiek zich betoonen onder alle rangen.

Zagen wy de overige afdeelingen der kinderen Israëls de verguizing van hun wettigen Koning en Heiland boeten door eenen staat van diepe, deerniswekkende versmading, — ook de meer verheven plaatsing van hunne broederen, de Sephardim, heeft ten allen tijde, zoo ver en zoo lang die verwerping stand houdt, zijnen eigenaartigen druk en ban. Wel mocht, voorts, voor menig Israëliet in Spanje de meerdere verlichting, vrijheid, onbekrompenheid, die zijn volk aldaar gekend heeft, gezegend worden om hem te brengen tot belijdenis, met hart en mond en pen, van den eenigen Naam die behoudt; — daartegenover stond wederom zoo menige, Gods naam onteerende, belijdenis òf afgeperst door antichristelijk geweld òf uitgelokt door louter wereldschen glans. Wy zagen in het Spaansche Schiereiland Juda ook nog in zijne ballingschap als ware het staf en zegelring voerend [1], maar ook al te vaak tot een geveinsde hulde gebracht niet zoozeer aan den levenden God in CHRISTUS, als aan goden van hout en steen [2].

---

[1] 1 Mos. XXXVIII: 13.
[2] 5 Mos. XXVIII: 36

Eindelijk, gelijk op elk gebied in onze tegenwoordige maatschappijen de glans van aloude historische herinneringen plaats schijnt te maken voor geheel nieuwe of meer versche verschijnselen, zoo ging sints reeds lang de glans der middeleeuwsche Sephardim aan het tanen, by de opkomst van een tijd van groote ontwikkeling meer bepaaldelijk by hunne broederen van de andere afdeeling! Wat nood voor een van beide? Schijnen de herinneringen van het voorleden meer streelend voor genen, de toestanden van het oogenblik meer vleiend en beloovend wellicht voor dezen, — de toekomst, naar de belofte Gods in CHRISTUS JESUS, hunnen Koning, behoort aan beide, — behoort aan „het volk der twaalf stammen" onverdeeld.

VIERDE BOEK.

Wy keeren, na het overzicht der zich ver uitstrekkende geschiedenis der Sephardim, voor het oogenblik eenige schreden achterwaarts. By het tijdvak der Kerkhervorming van de zestiende eeuw vatten wy den draad op, die ons door eenigermate effener paden leidde in de treurige woestenij van Israëls lotgevallen sedert de verwerping van zijnen Messias en den val van zijn tempel en stad. Wat wy ons in dit laatste gedeelte van den ondernomen arbeid voorstelden te geven, waren de voornaamste lotgevallen, toestanden of verschijnselen, die, van de Kerkhervorming tot op het omwentelingstijdperk in het laatst der achttiende eeuw, en wederom van daar tot op het tegenwoordig oogenblik in de Geschiedenis der wereld, zich op datzelfde gebied hebben vervangen of voortgezet. Met eenen blik in de toekomst van Israël, — van dat Israël altijd in zijne verhouding en betrekking tot de volken, — besluiten wy dan dit Boek en ons werk.

Van den beginne der geschiedenis, — van het oogenblik af, om zoo te zeggen, der wording van het uit ABRAHAM en JACOB gesproten volk, had het by alle groote wereldgebeurtenissen zijn byzonder aandeel, — zijnen invloed, zijne medewerking, — of voor het minst in tijdelijke betrekking zijn eigenaartig belang. In meer dan één opzicht zijn ook het verstrooide en voortbestaande Israël en de Hervorming van een gedeelte der Christelijke Kerk, by het scheiden der middeneeuwen, van beteekenenden invloed en werking op elkander geweest.

De dageraad der hervorming van de zestiende eeuw was, onder het bestier der Goddelijke Regering over Kerk, wereld, en menscheid, een algemeene verspreiding en verbreiding van licht in allerlei vakken van kennis en wetenschap, maar zy was dit byzonder op het gebied van taal en letteren, op dat van die twee talen bepaaldelijk, in welker ééne alle de Schriften des Nieuwen, in wel-

ker andere alle de Schriften des Ouden Testaments aan de Gemeenten van alle eeuwen zijn overgeleverd. Tot de herleving, tot eene geheel vernieuwde aanwending van de kennis van het Hebreeuwsch heeft ongetwijfeld niet weinig bygebracht die studie van de Schriften in de eigen taal van MOSES en de Propheten, welke, sedert een duizendtal van jaren in de Christelijke kerken schier ten eenenmale onbekend geworden, alleen nog bewaard was gebleven in de Scholen en werken der Joden. In de Roomsch-Catholijke wereld was by uitsluiting het Latijn de heilige taal geworden, de Vulgata in de plaats getreden van het Hebreeuwsch en Grieksch oorspronkelijk van Oud en Nieuw Testament. De tijden waren lang voorby, dat zich nog een HIERONYMUS liet onderwijzen door een Israëliet om de tale Canaäns te verstaan en de Schriften daaruit ten dienste der heilige kerk over te zetten. Maar thans braken geheel andere dagen wederom aan. Eene nieuwe kennisneming van het Hebreeuwsch had reeds in de veertiende eeuw NICOLAAS DE LYRA tot een der wegbereiders van LUTHER gemaakt. In Spanje, alwaar zelfs gedurende den nacht der middeneeuwen onderscheidene tot de Kerk van CHRISTUS bekeerde Joden het licht van hunne Hebreeuwsche en Rabbijnsche geleerdheid hadden laten schijnen, zagen wij PAULUS van Burgos DE LYRA's arbeid uitgebreid en verbeterd overbrengen. In datzelfde land had de vermaarde Cardinaal XIMENES den Hebreeuwschen tekst van zijne (weinige dagen voor LUTHERS optreding uitgegevene) Polyglotte door drie Geleerden van Israëlitische geboorte en vorming doen bezorgen. Weldra stond, door de goede diensten ook der Joodsche drukpersen, de geheele voorraad van taal- en uitlegkunde van vroegere en latere Rabbijnen den Godgeleerden van de Christelijke Kerk alom ten dienste, om daaruit al wat oorbaar was voor het letterlijk verstand der Heilige Schriften uit te ziften en op te zamelen. Reeds vóór den dag der Hervormingsbazuin uit Wittenberg, was niet alleen van de taal- en uitlegkundige schriften der Joodsche Geleerden kennis genomen, maar ook van hunne Talmudische en Kabbalistische werken. De bekende Vorst PICO DE MIRANDOLA had in de laatstgemelde zich zoo diep en met zoodanige ingenomenheid begeven, dat hy ze als eene bron van allerlei wijsheid vereerde, en er de diepste waarheden van het Evangelie uit wilde bewijzen. Een dergelijke ingenomenheid met Hebreeuwsche en Rabbijnsche geleerdheid breidde zich by het aanen tot na het doorbreken der Hervorming allerwege uit, zoo in

Duitschland, als in Italië, alwaar in de eerste helft der zestiende eeuw vele bekeerde Joden de gemeenzaamheid met de schriften hunner voormalige geloofsgenooten, ook door ze te wederleggen, bevorderden. Tot hetzelfde eeuwvierde, waarin LUTHERS optreden het meest beslissende oogenblik daarstelt, behoort de strijd, midden in het Pausdom gevoerd over het al of niet oorbare van het dulden der voortplanting en verspreiding van Joodsche schriften, bepaaldelijk van den Talmud, door den druk. De hevige strijd, jaren lang over deze aangelegenheid gevoerd, werd het eerst door den bekeerden Jood JOHAN PFEFFERKORN te Keulen verwekt. De pogingen van dezen alles behalve onverdienstelijken man om zijne aloude stamgenooten tot het Evangelie te brengen, waren in het eerst middelen geweest van zachtheid, van edelmoedigheid, ja zelfs verdediging tegen de lasteringen hunner haters. Straks nam zijn ijver een meer onbezonnen richting aan, en begon hy het lezen van alle Hebreeuwsche schriften buiten die des Ouden Testaments te veroordeelen en tegen te gaan. Hy wilde dien maatregel dan ook door de wereldlijke Overheid bevorderd hebben. En werkelijk verkreeg hy in zoo ver van Keizer MAXIMILIAAN zijnen wensch, dat een Edict van den jare 1509 vooreerst alle schimpschriften der Joden tegen de Christelijke Godsdienst gebood te doen ophalen en ten vure doemen. Straks (reeds in het volgende jaar) werd de uitroeijing gelast van alle boeken der Joden, met uitzondering der Heilige Schriften. Als evenwel de uitvoering van dit bevel nog eerst van een nader advies van den Keurvorst Aartsbisschop van Mentz afhankelijk was gemaakt, zoo stelde de Hoogleeraar REUCHLIN (CAPNIO) een uitvoerig betoog op, waarin hy de schriften der Joden in zeven onderscheidene klassen verdeelende, in byzonderheden naging, welke dier klassen al dan niet schadelijk of onteerend voor de Christelijke Godsdienst konden geacht worden te zijn. Onder degenen, die hy deels als onschadelijk, deels als voor de Christelijke Godgeleerdheid stellig nuttig en van waarde beschouwd, en daarom dan ook gespaard wilde hebben, noemt hy, nevens alle uitlegkundige schriften der Joden, bepaaldelijk ook beide den Talmud en den Zohar. Geweldig werd eerlang de strijd hierover ontstaan, en van wederzijde met alle ten dienste staande wapenen doorgezet, tusschen de aanhangers der Dominicaner Geloofsonderzoekers en de party der meer verlichte Geleerden en Godgeleerden in Duitschland en Italië. Onder LEO X, een vriend veeleer, als bekend is, van wetenschap en letterkunde,

werd een boek van REUCHLIN, dat te dezer zake door de tegenparty te Keulen ten vure gedoemd was (a⁰. 1514), van alle ketterij en dwaling eerlang vrijgesproken door 's Pausen Commissarissen of daartoe opzettelijk benoemde Rechters. Straks (a⁰. 1520) werd aan den geheelen strijd een eind gemaakt (bevorderd waarschijnlijk door de sedert ontstane bewegingen in de Kerk), toen de vermaarde Edelman FRANS VON SICKINGEN zich tegen de party der kettermeesters ook deze zaak met ridderlijken ijver had aangetrokken.

Zoo had dan de zaak der verdedigers van den Talmud om der wetenschap wille, en in de Roomsche Kerk zelve, getriumfeerd. In den boezem der Protestantsche Kerken en Hoogescholen ging, sedert het doorbreken van het licht der Hervorming, de studie van het Hebreeuwsch langen tijd als aan de hand der Joodsche Meesters en hunne schriften. De beide BUXTORFS, vader en zoon, staan aan het hoofd eener groote schaar van Evangelische en Hervormde Godgeleerden en beoefenaars der Oostersche talen, die hunne kennis van het oorspronkelijk der Schriften van het Oude Testament niet alleen uit de boeken der Rabbijnen, maar ook uit het mondeling onderwijs van Joodsche Taal- en Schriftgeleerden ontfingen. By al de ontwikkeling en nieuwe richtingen, die aan deze studiën sedert eene eeuw in de geleerde wereld gegeven zijn, wordt ook nog heden ten dage het groote nut erkend, dat daarvoor uit de Rabbijnsche en Talmudische Schriften niet alleen vroeger getrokken is, maar ook nog werkelijk te trekken blijft.

Een opmerkelijk gedenkteeken van den invloed dezer kennismaking met de bron zelve in de oorspronkelijke taal, en alzoo door tusschenkomst niet langer van het Pausdom en zijne Vulgata, maar van de aloude Synagoge, was de weering der dusgezegde Apocryphe Boeken uit de Verzameling der Heilige Schriften van het oude Testament, als Goddelijk erkend door de by de Hervorming uitgegane Gemeenten. Het is hier overigens de plaats niet, om na te gaan hoedanig in zijne verschillende, het zij gunstige het zij ook wel eens ongunstige, gevolgen de invloed der Rabbijnsche Commentariën op de Christelijke Uitleggers van onderscheidene kerkgenootschappen en leeftijden geweest zij. Dat die invloed zich evenwel geenszins zoo verre uitgestrekt heeft, om de van Rome en de Kerkvaders van ouds ontfangene spiritualistische verklaring van Israëls Propheten te verdrijven, is openbaar uit de geschiedenis van dat gedeelte der Christelijke Godgeleerdheid. Eerst later zou de dag beginnen aan te

breken, waarop by de geloovigen uit de volken de erkentenis rijp moest worden, dat eene uitlegging, die slechts de straffen en oordeelen over Israël letterlijk wil verstaan hebben, en al wat zegen en belofte is op allegorisch-geestelijke wijze by uitsluiting toeëigent aan de Gemeenten uit de volken, voor het minst door eenzijdigheid zondigt, en in lijnrechte tegenspraak staat met de uitleggingswijze der Oud-Testamentische beloften zoo van den Heer zelven als van zijne Apostelen en Evangelisten.

Over het geheel dan ook bracht de Kerkhervorming, althands in hare eerste dagen en ook later, by de overgroote meerderheid harer Leeraars en medestanders weinig of geene verandering te weeg in de gezindheid der gemoederen jegens het eenmaal uitverkoren, sedert om zijne hoofdzonde over de aarde rondzwervend Israël. LUTHER scheen in den beginne welwillend jegens hen gestemd. Vooral in een betoog, (tegenover eene ingebrachte beschuldiging op eenen der Rijksdagen, dat hy over den maagdelijken staat van MARIA niet zuiver dacht) door hem uitgegeven, „dat JESUS CHRISTUS een geboren Israëliet is geweest," sprak hy van de Joden op eene wijze, die geschikt scheen om vooroordeelen tegen hen als zoodanig weg te nemen, en aan de onvervreemdbare voorrechten hunner afkomst recht te doen wedervaren. Later sloeg hy een geheel anderen toon aan, het zij in verontwaardiging tegen sommige Wittenbergsche Geleerden, die hy als van Rabbijnschen zuurdeessem doortrokken beschouwde, het zij tevens ook omdat de gunst of betere ingang voor het werk der Hervorming, dien hy voor het zuivere Evangelie by het overblijfsel van Israël verwachtte, niet spoedig volgde. Scherp was althands zijn Geschrift (a°. 1543) „Over de Joden en hunne leugenen," en met den toon van dit zijn boekske stemde ook in het geheel zijn gedrag overeen, waarin de Christen, men moet het zeggen, zich verloor in den van ouds tegen Israël vijandigen Duitscher.

Minder hevig, maar toch ook nog zeer ver van liefelijk of innemend, was de gezindheid van CALVYN jegens de Joden, met welke hy overigens te Genève in geene onmiddelijke aanraking kwam. Meer Romein en wijsgeer dan Oosterling of dichter van natuurlijken aanleg, ontbrak het dezen grooten Hervormer inzonderheid aan een blik in de prophecyen, diep genoeg om er Israëls toekomst uit te kunnen begrijpen. Noch die toekomst, noch des Heilands afkomst uit dat in allen opzichte alléén staande volk, werkte krachtig genoeg op zijnen geest, om hem van hunne langdurige en steeds voortdurende

verharding te vertroosten met de anders zoo duidelijke en herhaalde verklaringen der Schrift aangaande hunne nationale bekeering, wederaanneming, en herstel. Te ontkennen valt het ook niet, dat het door de Hervorming op nieuw op den kandelaar geplaatste licht op de massa, en zelfs op enkele afzonderlijke personen der Joden niet veel meer vermocht, dan toen het, voor een gedeelte onder de koornmate des Pausdoms geplaatst, toch nog altijd hier en daar, naar de verkiezing der genade, ook onder Israël geopende oogen gevonden had.

Onder de mannen, die de vroegste en edelste getuigen der Kerkhervorming met ijver en trouw ter zijde stonden, behoort, by wege van zeldzame uitzondering, ook een Jood uit Ferrara, EMANUEL TREMELLIUS. Uit Italië overgekomen naar Duitschland met PETRUS MARTYR, door wien hy tot de kennis van het Evangelie gebracht was, werd hy aldaar een ijverig arbeider in den wijngaard der Hervorming; onder anderen door zijne te zamen met FRANCISCUS JUNIUS ondernomene Latijnsche overzetting van het Oude Testament uit het oorspronkelijk Hebreeuwsch. JUNIUS zelve, de welbekende moedige Prediker in de Nederlanden, later Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leiden, was een warme vriend van Israël, die ook met liefde en wijsheid zich heeft verklaard over de vraag, hoe men van de zijde der Christenen zich jegens dat zonderlinge volk te gedragen heeft. Zoowel in het geslacht van dien Geleerde als in het daaraan naauw verwante der VOSSIUSSEN is eene welwillende gezindheid jegens de Joden en eene hartelijke belangstelling in hunne bekeering tot den nog steeds door hen miskenden Heiland erfelijk gebleven. Men heeft onder anderen van den Amsterdamschen Hoogleeraar ISAAC VOSSIUS, die zich sedert in Engeland vestigde, eene treffende Toespraak aan de Joden in dien geest. De gezindheid van HUIG DE GROOT jegens de Joden en zijne (soms eer te ver gedrevene) achting voor hunne Rabbijnen is reeds by vroeger gelegenheid in deze bladen gebleken. Door schriften en bemoeijingen ter overtuiging der Joden en ter bevordering van zuivere en liefderijke begrippen ten hunnen aanzien hebben zich in Holland, in diezelfde eeuw en in het begin der volgende, ook onder de Leeraren der Hervormde Kerk en Hoogescholen zeer byzonder onderscheiden de Predikant HENDRIK GROENEWEGEN en de Hoogleeraren WITSIUS en HOORNBEEK, de laatste, schrijver van een uitvoerig werk over de bekeering der Joden. Omstreeks dienzelfden tijd begon ook in Nederland de ver-

wachting veld te winnen van eene aanstaande nationale bekeering van Israël, in verband met een werkelijk duizendjarig tijdvak van heerlijkheid voor de Kerk van CHRISTUS op aarde. IJverig stond, onder anderen, de bekende en verdienstelijke praktikale Godgeleerde WILLEM VAN BRAKEL in zijne Redelijke Godsdienst dit gevoelen voor. Het won, sedert, meer en meer veld onder velen der meest rechtzinnige en innige voorgangers en leden der Hervormde Kerken hier te lande, ofschoon het vroeger by verre de meeste leden der Dordrechtsche Kerkvergadering eer teruggewezen dan begunstigd was geworden, en ook nog heden ten dage de kantteekeningen der Nederduitsche Overzetting, door die Vergadering tot stand gebracht, van de spiritualistische richting dezer Godgeleerden allerwege getuigen.

Tot inzichten, schier geheel overeenkomstig met het licht dat over de prophecyen aangaande Israëls toekomst en de beloofde algemeene heerschappy van Israëls Koning, JESUS CHRISTUS, sints de laatste veertig jaren is opgegaan, naderden reeds in het tijdvak, dat met de helft der zeventiende eeuw een aanvang neemt, onderscheidene mannen van naam, allermeest in Engeland, maar ook hier en daar in Duitschland. In Nederland was de by de herroeping van het edict van Nantes uitgewekene Hoogleeraar JURIEU een der groote voorstanders van de leer des millenniums, en in den loop van datzelfde tijdvak (de tweede helft der zeventiende eeuw) boven allen de vermaarde JOHAN DE LABADIE, die in zijn Héraut du Roi Jésus en andere schriften zijne verwachting van een heerlijk koninkrijk van CHRISTUS op aarde vrijmoedig beleed, en deswege niet minder, dan om zijn strenge boetprediking en afzondering van de openbare Kerk, zich veler vijandschap en vervolging berokkende.

Zoo heeft de Kerkhervorming dan in de hand van den Heer der Kerk een nieuw licht over het Oude Testament en over het prophetisch Woord in het byzonder, wel niet dadelijk ten volle doen opgaan, maar toch merkbaar voorbereid en van tijd tot tijd steeds verder en bestemder ontwikkeld. In den toestand der Joden zelve in de wereld had gelijktijdig eene gedeeltelijke verandering plaats. Niet dat de haat en het vooroordeel in de Christelijke maatschappijen, of liever in het geheel by de volken der wereld, zich nog oploste in gunstiger gezindheid, of dat er tusschen Joden en Chris-

enen eenige meer wezenlijke toenadering plaats greep; maar met de neerdere hardheid van het middeleeuwsche tijdvak was allengskens ook meer en meer de woede der vervolgingen geweken. Althands te vuur en te zwaard, met uitplundering en uitdrijving, zijn vooral in Europa de Joden van toen af zeldzamer gekweld. In Spanje en in ijne koloniën bleef altijd het zwaard van DAMOCLES over het hoofd van geheime beleiders en afstammelingen des Jodendoms opgehangen; maar ook tegen dezen (als wy vroeger zagen) verflaauwde van eeuw tot eeuw de ijver of althands het vermogen der Inquisitie. In het overige gedeelte van Europa was sedert de groote scheiding, door de Hervorming te weeg gebracht, de hitte der vervolging gekeerd tegen den ketter binnen de palen der Christenheid, en daardoor zelve ls afgeleid geworden van den Israëlitischen ongeloovige; straks nam over de beschaafde wereld de menschelijke vervolgzucht allengs een geheel ander karakter aan. Intusschen, zoo voor Israël zich de hevigheid n onmenschelijkheid der rechtstreeksche vervolging, sedert de opkomst der Hervorming, overal matigde, de ban van algemeene verachting, vernedering, uitsluiting van alle openbare zoowel als dagelijksche levensbetrekkingen, bleef. De periode, besloten binnen de wee honderd zeventig jaren sedert het aanbreken van den Hervormings- en dat van den Revolutiedag, brengt in Israëls maatschappijke betrekkingen in zoo ver geene verandering te weeg. De geschielenis der Joden in de wereld blijft nog steeds datzelfde eentoonige karakter van ellende vertoonen, hetwelk sedert eeuwen, met uitzondering van slechts enkele landen en tijden, zijne lotgevallen kenmerkte. In het tijdvak, zoo even omschreven, dat wy gaan overzien, vertoonen zich slechts enkele merkwaardigheden ter opteekening n dit ons Overzicht geschikt. Op reeds meer dan éénc dier merkwaardigheden werd in de twee voorgaande Boeken door den aart van hunnen inhoud of naar aanleiding van den zamenhang vooruitgeloopen. Wy geven hier nog alleenlijk enkele meer byzonder uitkomende byzonderheden uit Israëls ondervindingen in de maatschappijke, uit zijne werkzaamheden binnen de letterkundige of wetenschaplijke wereld. Een geheel nieuwe horizon vertoont zich dan vervolgens met den aanvang van het Omwentelingstijdperk (a^0 1789), gelijk voor de volken der beschaafde en bekende wereld in het geheel, dus in het byzonder ook voor de verstrooide nakomelingen van oud-Israël.

De toestand der Joden in het Oosten, en by name in het Turksche Keizerrijk, naar evenredigheid eerder gunstig, soms zelfs voorspoedig, is ons vroeger met betrekking inzonderheid tot de derwaarts gewekene Sephardim gebleken. Wat aldaar onder de verdere Joodsche bevolking merkwaardig was gedurende het tijdvak dat wy intraden, ging voornamelijk uit van dezen, of sloot zich om dit middelpunt aan. Weinig buitengemeens levert, behalve het reeds opgeteekende, de Geschiedenis der Joden van het Oosten verder op. Eén man alleenlijk stond aldaar op in de tweede helft der zeventiende eeuw, wiens naam eene jammerlijke vermaardheid behouden heeft door het zonderlinge verschijnsel, dat zijn leer en aanhang zijne algeheele ontmaskering en personeelen invloed of achting nog langen tijd heeft overleefd.

Men heeft in den loop van Israëls negentienhonderdjarige ellende het aantal zijner opgeworpene valsche Messiassen op een cijfer van niet minder dan vier en zestig geschat. Onder die allen is niet lig één verachtelijker en verwerpelijker geweest dan SABBATHAI ZEV van Smyrna, — geen te gelijk merkwaardiger door den grooten indruk, dien hy een geruimen tijd lang gemaakt heeft, — door d vreemdsoortige gevolgen, die aan zijne zeer kortstondige verschijning zijn verbonden geweest, — door de geheel ongedachte beschouwingen, vooral, omtrent den aart van het Messiasampt, waartoe die zelfde verschijning onder de Joden en hunne Schriftgeleerden aanleiding gegeven heeft.

SABBATHAI ZEVI was de jongste der drie zonen van eenen vogelkooper te Smyrna. Hy werd aldaar geboren ten jare 1625. In zijn kindschheid reeds was hy door ongemeene schranderheid en ijverig studiën een voorwerp van bewondering in de Synagoge, zoodat h voor de kennis van den Talmud reeds op zijn vijftiende jaar gee verder onderricht behoefde. Op zijn achttiende trad hy reeds a Leeraar met den eertitel van Chacham (Wijze) op, en gaf h voor een talrijke schaar van leerlingen onderwijs in de Kabbalah die studie ten allen tijde, welke in de Joodsche Godgeleerdheid de overgang maakte tot de speculative Wijsbegeerte, vaak zelfs tot h Christendom. Met deze werkzaamheden in het openbaar als Godgeleerde, gingen voorts gepaard de strengste lichaamlijke oefeningen naar Joodsche wijze, van vasten en baden. Op zijn twintigste ja trad hy in den echt, doch met onthouding van de huwelijksplich waarvan eene scheiding en straks een tweede huwelijk, op gelij

rijze door hem begrepen, het gevolg was. Meer en meer werd zijn even dat eens boetelings; vasten zesmaal in de week, baden te mid-ernacht in zee, en wat des meer is. Tegen dat alles aan nam hy, eide men, toe in schoonheid en schreef men aan de lucht in zijne mgeving een welriekende geur toe. Deswege ondervraagd, gaf hy in ertrouwen te kennen, dat hem eens in den nacht de drie Aarts-aders gezalfd hadden. Op zijn vierentwintigste jaar (a^0 1648) ver-laarde hy zich het eerst de Messias uit den huize DAVIDS te zijn, ie Israël van de heerschappy van Christenen en Mohammedanen eldra bevrijden zou. Ten teeken van deze zijne hooge waardigheid erstoutte hy zich den naam van JEHOVAH uit te spreken, hetwelk y de Joden voor heiligschennis geldt, maar waarover hy, door de abbijnen van Smyrna bestraft, ten antwoord gaf, dat die vrijheid em als Messias gegeven was. Nu werd hy doodschuldig en vogel-rij verklaard, en nam de vlucht naar Salonichi. Aldaar met groote erbewijzing ontfangen, ging hy voort in het openbaar te leeren en iscipelen te maken. Straks volgde van de zijde der Rabbijnen een onnis, dat hem noopte de vlucht te nemen naar Athene, van daar aar Moréa, straks naar Alexandrië, Caïro, Jerusalem, in welke atste stad hy zich, zonder verdere moeilijkheden te ondervinden, estigde. Daar plaatste zich aan zijne zijde zekere NATHAN BENJAMIN, y wien hy te Gaza gastvrijheid genoten had; deze, zich als Propheet op-erpende, begon in het openbaar het Messiasschap van SABBATHAI te on-ersteunen, en won hem daardoor een steeds grooter aanhang. Diezelfde ATHAN schreef brieven aan al de Rabbijnen van het Heilige Land, hun e nadering van het rijk des Messias aankondigende, en de afschaffing anbevelende van de beide vastendagen van den zeventienden van Tham-uz [1] en den negenden van Ab, nademaal er nu over de verstoring an het weldra herstelde Jerusalem geene treurigheid meer zijn mocht. e Messias was dáár, zoo schreef hy, en ging zich eerlang, gelijk it de Kabbalah bewezen kon worden te moeten gebeuren, de kroon es Sultans opzetten. Hy zou, ja, later eenen tijd lang verdwijnen m, vergezelschapt van MOSES, de tien stammen van achter den loed Sabbathion op te zoeken en weder te brengen; maar dan moest y op een van den hemel afgekomenen leeuw, wiens tong als een

[1] Een vastendag, invallende omstreeks de maand Juny, ter gedachtenis an onderscheidene onheilen, den Jerusalemschen Tempel vóór de algeheele erwoesting overkomen.

slang met zeven koppen zoude zijn, Jerusalem inrijden, na alvorens met den adem van zijn mond eene menigte vijanden gedood te hebben. Hierop zou het nederdalen van een met goud en edelgesteenten versierd Jerusalem plaats vinden, waarin de Messias zelve zoude offeren, — dan de opstanding der dooden volgen met nog vele dingen, die vooreerst nog niet konden worden medegedeeld.

Intusschen bleef SABBATHAI zelve te Jerusalem rustig Kabbalah onderwijzen, tot dat hy, in het veertiende jaar van zijn verblijf, op eens verklaarde, dat hy uit Egypte eene hem van den hemel gezondene Bruid moest gaan afhalen. Eerlang kwam hy weder, vergezeld van de zestienjarige dochter eens Poolschen Rabbijns, doch die onder Christenen opgevoed was. Ook dit derde huwelijk was even als het eerste en tweede een bloote vertooning. Kort daarop (a⁰ 1665) deed hy te Jerusalem eene poging om de Joden rondom zich te scharen en zijn opgeworpen rijk door eene of andere openbare handeling in te wijden. Hy koos eerlang de vlucht, als de Rabbijnen ook hier hem nu des doods hadden schuldig verklaard, en eene vergadering te Constantinopel gehouden zich met dit vonnis vereenigd had. Doch beter scheen hem alles te zullen gelukken te Smyrna, werwaarts hy zich nu na zoo vele jaren terugbegaf, en alwaar hy met koninklijke eer en aanbidding werd ontfangen, begeleid van honderden van Joden zoo dikwerf hy op de straat verscheen, hetgeen hy deed elken avond tot op middernacht, onder het luidruchtig gezang van liederen en het opheffen eener vaan. Opgewonden door de prediking van (den nagemaakten ELIAS en caricatuur van JOHANNES den Dooper) BENJAMIN NATHAN, vermenigvuldigde zich nu eerlang het aantal dergenen, die hem van alle kanten kwamen opzoeken en eere brengen, en zijne openbare toespraken aan het volk (volgens sommigen in de Spaansche taal gehouden) bywonen en toejuichen. In Oostersch-koninklijke pracht van kleeding en omgeving gaf hy aan de elkander opvolgende talrijke bezoekers gehoor, terwijl in de bedehuizen zijn naam met dien van den Sultan (MOHAMMED IV) in de openbare gebeden voor de Overheid gezegend werd. Allerlei vreemde dingen volgden. Het Kabbalistische Boek Zohar was van nu af aan de orde van den dag; jongelingen en jonge dochteren begonnen, als in waanzin, onder allerlei vreemde lichaamswendingen en trekkingen te propheteeren. Intusschen breidde zich tot ver in het Westen het gerucht en het geloof des gewaanden Messias wijd en zijd uit. In Holland kwam het onder die van

de Spaansche en Portugeesche Synagogen schier tot eene scheuring, en meldt een geschreven kronijk van die dagen, dat hem ook van daar brieven geschreven werden vol van hooge verwachtingen en met toekenning van namen, „hoedanig alleen aan het Opperste Wezen toekomen." Opmerkelijk, dat alzoo in geheel die vreemde geschiedenis van den opgeworpen Propheet van Smyrna zich, hoe gedrochtelijk ook toegepast, wederklanken laten terugvinden, het zij by wege van opzettelijke nabootsing of van onwillekeurige reminiscentie, van dat Evangelie, hetwelk in JESUS CHRISTUS van Nazareth de proefhoudende vervulling der aloude prophecyen des Gods van Israël heeft. En dat Israël hier wederom, zonder het te vermoeden, vervulde voor een deel eene voorzegging van zijn waarachtigen Verlosser en Koning (Joh. V. 43): „Ik ben gekomen in den naam Mijns Vaders, en gy neemt My niet aan: zoo een ander komt in zijn eigen naam, dien zult gij aannemen."

Intusschen scheen reeds ten jare 1666 de zaak van den opgeworpene een geheel anderen keer te nemen: zijne aankomst en uitbundig onthaal te Constantinopel had de opmerkzaamheid en den argwaan van den Divan begonnen op te wekken. De Groot-Visier, daartoe op zijn voorslag door den Sultan uit Adrianopel gemachtigd, deed SABBATHAI in verzekerde bewaring stellen; doch ook aldus werd hy met geene strengheid maar op den voet van een staatsgevangene behandeld. Hy verkreeg ook vrijheid om bezoeken te ontfangen, en hield voorts niet op, zich deels als een Oostersch Vorst te gedragen, deels als een streng Talmudist of Kabbalist voordurend in de Wet te oefenen. Te gelijk verzekerde hy, dat de dag der bevrijding naby was; hy bestemde daartoe zeer bepaaldelijk den aanstaanden zomer, en verhoogde door die stellige toezegging den moed zijner aanhangers niet weinig, die de gevangenschap van dezen Messias aan hunne zonden toeschreven, en deswege boete deden: hy daarentegen bevelende dat overal, ten teeken van het naderende herstel, alle Vastendagen in Hoogtijden zouden worden veranderd. In dezen stand van zaken kwam uit Polen een geleerde Kabbalist over, R. NEHEMIA geheeten. Eene zamenspreking van drie dagen bracht dezen weldra tot genoegzame overtuiging van het ijdele der voorgevens van SABBATHAI. In het openbaar waarschuwde hy van toen af het volk tegen den gewaanden verlosser. Eerlang wist hy zich (doch op min prijslijke wijze) ook by den Sultan den toegang te verschaffen, om hem de gevaren dier geestdrijverij onder zijne

Joodsche onderdanen onder het oog te brengen. De Sultan daarop ontbiedt SABBATHAI naar Adrianopel, werwaart deze zich met een groot gevolg zijner aanhangers begeeft; doch eerlang in de tegenwoordigheid van den Vorst gevoerd, wordt hy by de ondervraging zoodanig in het naauw gebracht, dat hy om zijn leven te redden verklaarde den Islam te willen omhelzen.

Deze gebeurtenis, die aan de zaak van zijn Messiasschap den doodsteek scheen te moeten aanbrengen, ontnam integendeel noch aan den geestdrijver en bedrieger zijne onbeschaamdheid, noch aan zijne jammerlijk verblinde aanhangers voor een aanzienlijk gedeelte hunne ingenomenheid. Hy beweerde nu, dat juist die overgang tot den Islam een der kenmerken van den te verwachten Messias was. Sommigen zijner volgers en bewonderaars zeiden hem dit na; anderen, op de wijze der Christelijke Doceten en Mohammedanen, beweerden, dat hy zelf ten hemel gevaren was, en dat het slechts eene gelijkenis of schijnbeeld van SABBATHAI was, die van Godsdienst veranderd was. Byzonder hield de gewaande propheet NATHAN tegenover de veroordeelingen en tegenwerkingen der Constantinopelsche en andere Rabbijnen de zaak staande en gaande van uit Damascus, Aleppo, en Smyrna. Doch eerlang gingen de oogen der meesten, althands over dezen medestander van den gewaanden Messias, open; hij verloor van lieverlede geheel zijnen aanhang en invloed. SABBATHAI zelve verstoutte zich nog de Synagogen te bezoeken om er zijne liturgie in te voeren, wellicht onder het voorgeven by den Muselman, dat hy de Joden voor zijne nieuw omhelsde Godsdienst zocht te winnen. Doch nu deed hem de Visier ten tweedenmale gevangen zetten, en werd hy eindelijk naar Bosnië gebannen. Hy stierf te Belgrado (a° 1677) ruim tien jaren na zijnen overgang tot den Islam, volgens sommigen zijnen natuurlijken dood, volgens anderen in het geheim onthoofd.

Dusdanig was het uiteinde van dien Dweeper, den BAR COCHBA of MOHAMMED, tot zekere hoogte, van zijnen tijd, doch zonder iets van den moed of het karakter van een van beide. Alleenlijk hebben ook zijne stelligste vijanden hem het bezit van zeldzame gaven niet betwist. Althands van zijn streven en leeren by zijn leven is (als wy reeds opmerkten) de invloed ook na zijnen dood langdurig en aanmerkelijk geweest. Zoo al niet zijn eigenlijk Messiasschap — (waarvan evenwel sommige voorstanders nog lang hebben blijven beweeren, dat de overgang tot den Islam daarvan een wezenlijk

vereischte was geweest), — althands zijne Kabbalistische leeringen zijn tot op den huidigen dag in onderscheidene vormen voortgeplant geworden, eerst in de Turksche, Asiatische, Barbarysche, daarna ook in de Europeesche Synagogen. Onder den naam van Sabbathaïsmus is bekend gebleven eene meer of min geheime, althands door weinigen recht gekende mystische Godsdienstleer, bewaard onder eene secte, die sedert door onderscheidene hoofden bestierd en naar dezen genoemd is. Wy vinden die bepaaldelijk eene volle eeuw na den dood van SABBATHAI terug in Duitschland, by name in Polen en in Oostenrijk, onder het bestier van eenen JACOB FRANK, die het Kabbalistische Jodendom op meer of min gelijksoortige wijze uit het Christendom heeft gestreefd te verbinden, als sommige aanhangers van SABBATHAI ZEVI dit op zijn voorbeeld hadden zaamgesmolten met het Mohammedanisme. Wij komen op JACOB FRANK en den naar hem genoemden aanhang der Frankisten nader terug.

Wat op Oostersch en Mohammedaansch gebied de Barbarysche Staten en vooral Turkije voor Israëls verstrooiden waren, dat is gedurende datzelfde gedeelte van het ingetreden tijdvak in het Westen en op Christelijk grondgebied Italië geweest. De derwaarts uitgewekene ballingen uit Spanje en Portugal brachten niet slechts, als wy reeds zagen, maar vonden ook aldaar eene hooge mate van geleerdheid en maatschappelijke voorrechten in de Synagogen. De verspreiding en vestiging der Sephardim, de vermenigvuldiging en werkzaamheid hunner drukpersen, werkte verder niet alleen op dat gedeelte der Joodsche bevolkingen, maar ook op het oud-Italiaansche en zelfs op het Duitsch-Italiaansche element dierzelfde bevolkingen allergunstigst. Geen land en geen tijd schijnt, na den middeleeuwschen bloei der Spaansch-Joodsche wetenschap, meer vruchtbaar geweest te zijn in uitnemende Joodsche Geleerden en Vernuften. Het stond een oogenblik geschapen, alsof de eeuw van ABEN EZRA en MAIMONIDES in Italië ging herleven. Talrijk, hoe het zij, zijn de namen, die de geschiedenis der Joodsche Letterkunde aldaar versieren gedurende, vooral, de zestiende en zeventiende eeuw. Aan het hoofd staan R. ELIA LEVITA, bygenaamd Bachur (naar den titel van zijn voornaamsten arbeid over Hebreeuwsche taalkunde), en R. ABRAHAM BEN MEIR DE BALMES, deze te Lecci in het begin der zestiende, gene te Aisch in de nabijheid van Neurenberg geboren

in het laatste gedeelte der vijftiende eeuw. Beide hebben ook onder hunne Christelijke tijdgenooten aanzien genoten en nut gesticht. De balmes heeft de Geneeskunst geoefend te Padua, en aldaar zoo over dit zijn vak als over philosophie openbare voorlezingen gehouden, die niet door zijne geloofsgenooten alleen werden bygewoond. Hy was als taal- en letterkundige door de Spaansche School gevormd, en vertaalde ook onderscheidene Arabische werken in het Latijn. Elia levita heeft insgelijks te Padua onderwezen; later door de rampen des krijgs (a° 1509) van daar verdreven en van zijn vermogen beroofd, zette hy zich neder te Rome, alwaar hy de gunst genoot van den Cardinaal aegidius en onder merkelijk verbeterde omstandigheden arbeidde. Ten jare 1527 deed de inneming en plundering van Rome hem in nog treuriger omstandigheden die stad verlaten, als waarin hy vroeger uit Padua was getrokken, werwaarts hy nu terugkeerde, doch straks door den vermaarden paulus fagius om in Duitschland te komen werd uitgenoodigd, alwaar hy eene Hebreeuwsche boekdrukkerij bestierde. Het ongewone klimaat was hem intusschen op reeds gevorderden ouderdom zoo ongunstig, dat hy naar Italië terugkeerde en aldaar ten jare 1542 overleed. Zijn geslacht is te Rome in aanwezen gebleven, alwaar het onder den naam van tedesco, ter herinnering van de Hoogduitsche afkomst, tot de aanzienlijksten der Synagoge aldaar, nevens de familiën ascarelli, pessata, de rossi, corcassa en anderen heeft behoord.

In datzelfde Padua bloeide later nog een ander Rabbijn van Duitsche afkomst r. meir ben isaac katzenellebogen. Hy onderhield met de Synagogen zoo van het Oosten als van het Westen eene drukke briefwisseling; zijne Godgeleerd-rechtskundige adviesen waren tot in Polen van groot gezag. Zijn tijdgenoot (hy stierf in 1565) was r. obadja ben jacob seforno, die Uitleggingen schreef over den Pentateuchus, de Psalmen, het boek van job, het Hooglied en den Prediker; en van wien ook een werk over Bovennatuurkunde bestaat, hetwelk hy, overgezet in het Latijn, even als zijne verklaring van den Prediker aan Koning hendrik II van Frankrijk opdroeg. Hy is ook met reuchlin zeer bevriend geweest.

In de laatste helft der zestiende eeuw onderscheidde zich r. david ben isaac de pomis (uit een geslacht, dat zijne vestiging te Rome tot de eeuw van Jerusalems verwoesting terugbracht), Arts, en Schrijver van onderscheidene taal- en uitlegkundige Schriften. Zijn Woordenboek droeg hy aan sixtus V op, die veel werk van hem

maakte. In datzelfde tijdvak leefde ook nog R. GEDALIA uit het vermaarde geslacht der Portugeesche JACHIAS, die (a⁰ 1590) in negentigjarigen ouderdom stierf, na zijnen roem onder de latere Israëlitische Geleerden gevestigd te hebben door meer dan twintig uitgebreide Schriften van exegetischen, theologischen, en wijsgeerigen inhoud, onder welke de bekende Overleveringsketen, een gedenkteeken zoo van de vlijt als van het gebrek der toenmalige studie van Geschiedenis by de Joden. Te Ferrara schreef nog een ander tijdgenoot, R. ABRAHAM FARISOL uit Avignon, zijne Cosmographie, die wegens belangrijke opmerkingen geprezen wordt, — en R. AZARIA DEI ROSSI (Hebr. ADOMIM) van Mantua, zijn historisch-kritisch werk, Meor Enaïm (Licht der oogen) genaamd. — DAVID ASCOLI schreef tegen het wederinvoeren van een afzonderlijk teeken aan de kleeding der Joden door Paus PAULUS IV (a⁰ 1559), eene Apologie der Joden in het Latijn, die hy met eenige jaren gevangenisstraf moest boeten.

Sieraden der Italiaansche Synagogen in de zeventiende eeuw waren R. JEHUDA ARIËL (gewoonlijk LEO DE MODENA), Hoofd der Synagoge te Venetië en Schrijver van talrijke zoo Italiaansche als Hebreeuwsche letter- en oudheidkundige en Godgeleerde werken, — JOSEPH CONZIO te Asti, Uitlegger van het Boek ESTHER, ook Dichter, — DEBORA ASCARELLI te Rome, Dichteresse in de Italiaansche moedertaal, — R. SIMON LUZZATO, bekend door zijne belangrijke berichten over den toestand der Joden in zijnen tijd, en voorvader van even als hy zelf vermaarde Schrijvers in Israël, — R. MOSES COHEN PORTO, die zich in hetzelfde vak onderscheiden heeft, — SALOMON BEN ISAAC van Marino, Schrijver van een geprezen Commentarie over JESAIA, — MOSES BEN MORDECHAI ZACUTH uit Amsterdam, te Venetië sedert 1649 gevestigd, en bekend als mystiek en Cabbalistisch Schrijver en Dichter, — SABBATHAI MAMIA, die eene Overzetting beproefde van de Metamorphosen van OVIDIUS, — en een groot aantal anderen. Onder de veelsoortige studiën der Joden in Italië heeft ook behoord de toonkunst. Dus vindt men ten jare 1623 melding gemaakt van een Partituur, door R. SALOMO MEHACHACHAMIM uitgegeven te Venetië, op den tekst van eenige Salomonische Psalmen. Tegen het einde der zeventiende eeuw was de luister der Joodsche literatuur reeds merkelijk aan het tanen, doch om in het vernieuwd leven, als wy later gelegenheid zullen hebben aan te teekenen, omstreeks het slot der achttiende mede haar deel te hebben.

Gedurende het geheele tijdvak, dat wy thands voor oogen hebben, was ook de maatschaplijke en staatsburgerlijke toestand der Joden in Italië, naar gelang van de algemeene richting der eeuw, en met aanmerkelijk onderscheid naar mate van tijden, plaatsen, en Regenten, veel meer gunstig dan drukkend. Van vervolgingen, op eenige zeer zeldzame uitzonderingen na in den Kerkelijken Staat, geen spoor meer althands van Regeringswege. In de zee- en handelsteden blijven veeleer de vrijheden, voorrechten en rijkdommen (deze laatste wel niet overal even eervol)[1] veel beduidend en meermalen aanzienlijk. Meermalen vindt men hen in Staatsaangelegenheden en zendingen gebruikt, niet slechts door den Senaat van Venetië, maar ook door de Hertogen van Ferrara en andere Vorsten, waaronder zelfs Keizer MATTHIAS en anderen. Over geheel Italië waren alzoo de Synagogen der Joden bloeiend en boven de honderd in getal omstreeks het begin der zeventiende eeuw. Verminderd in luister en aantal sedert dat tijdstip, rekende men evenwel nog voor honderd jaren te Rome niet minder dan negen Synagogen, wier Rabbijnen over geheel Italië hunnen invloed en het gezag hunner beslissingen uitstrekten. Men schatte de bevolking der Joden destijds in de hoofdstad van het Pausdom op een cijfer van twaalf of dertien duizend zielen.

By den toestand der Joden in den Kerkelijken Staat en hunne verhouding tot de Pausen moet hier nog eenige oogenblikken getoefd worden. Die verhouding was, ofschoon over het geheel, eerder welwillend van de zijde der Roomsche Kerkvoogden, toch telkens aan afwisseling blootgesteld by de onophoudelijke verandering in het personeel dier vereenigde geestelijke en wereldlijke Overheid. Zoo zagen wy het alreeds in de middeleeuwen[2]; zoo was het ook in de meer algemeen verlichte dagen sedert de aanvangen der zestiende eeuw. PAULUS III 1534—1549) was hun gunstig; afkeerig van vervolging, zocht hy hen voor de Kerk te winnen door eene bepaalde stichting ten behoeve van hunne bekeering. PAULUS IV daarentegen (1555—1559), streng als hy zelfs tegenover eenen PHILIPS II was, behandelde ook de Joden uiterst hard, hen verbiedende Christenen in hunne dienst te houden, meer dan ééne Synagoge in elke stad te hebben, en hun de middeleeuwsche lasten van een byzondere wijk en een byzonder ken-

---

[1] Bladz. 134 boven.

[2] Bladz. 133—135 boven.

merk aan hunne kleeding opleggende. PIUS IV., zijn onmiddelijke opvolger, verlichtte die lasten wederom merkelijk, en betoonde hun allerlei goedheid. Anders wederom diens opvolger PIUS V, die hen met harde en verachtende woorden overladende, hen ten jare 1569 uit alle zijn Staten, met uitzondering alleen van Rome en Ancona, verdreef. De reden dezer laatste uitzondering lag waarschijnlijk in het groote nadeel, door de stad Ancona by eene vroegere gelegenheid ondervonden, toen de Joden, door rechtstreeksche of middelijke verdrukking daartoe genoopt, den zetel van hun vermogen verplaatst hadden, en, door ijverige medewerking der Rabbijnen in Turkije, den handel, tot groot nadeel van den Kerkelijken Staat, naar Pesaro een tijd lang hadden gelokt. GREGORIUS XIII (1572—1585) legde zich weder meer toe op hunne bekeering, doch met den onverstandigen dwang, sedert in gewoonterecht overgegaan, eene prediking, opzettelijk ten hunnen behoeve gehouden, te moeten bijwonen. SIXTUS V kwam er openlijk voor uit, dat hy hen uit het oogpunt van tijdelijk en maatschaplijk belang begunstigde, en hun vrije woning, vrijen handel, en vrije godsdienstoefening, ja, tot op zekere hoogte, gelijke rechten met zijne Catholijke onderdanen verleende. CLEMENS VIII (1592—1605) beperkte op nieuw hunne vrijheid van woonplaats tot Rome, Ancona, en Avignon. Onder de latere Pausen heeft zich de vermaarde tegenstander van LODEWIJK XIV, INNOCENTIUS XI (1676—1689), door menschelijkheid en welwillendheid jegens de Joden byzonder onderscheiden, by gelegenheid bepaaldelijk van het bemachtigen van Moréa door de Venetianen, als wanneer door dezen Kerkvoogd bewerkt werd, dat zoowel de Joodsche als de Christen gevangenen op vrije voeten werden gesteld. De verplichting tot het hooren der prediking werd onder dezen Paus eer verzwaard. De handelingen der latere Roomsche Kerkvoogden jegens de Joden dragen geen byzonder kenmerk het zij van nieuwe gunsten of van harde vervolgzucht.

De geschiedenis van het Italiaansche Schiereiland met betrekking tot de Joden levert omstreeks het midden der achttiende eeuw eene merkwaardige, doch onvruchtbaar geblevene beschikking ter hunne wederaanneming op, in een land, waaruit zy sedert twee eeuwen verbannen waren, en alwaar hunne nakomelingen, even als in Spanje en Portugal, zich vooral onder den hoogeren en minderen adel, ten gevolge van het zij vrijwillige het zij geveinsde omhelzing van het Christendom, hadden voortgeplant, doch als Joden nergens meer

bestonden. Dat land was het koninkrijk van Napels, alwaar de Inquisitie nimmer had kunnen ingevoerd worden. KAREL III (van den Spaanschen tak der BOURBONS) vaardigde ten jare 1740 een Edict uit, waarbij de Joden voor den tijd vooreerst van vijftig jaren de vrije vestiging te Napels vergund, hun handel zoowel ter zee als te land begunstigd, en hun een afzonderlijke rechtbank, benevens gelijkheid van rechten met alle 's Konings onderdanen verleend werd. Boeken zouden zy mogen bezitten in elke taal die zy verlangden, — de Geneeskunde uitoefenen en onderwijzen, — hunne eigene vleeschhallen en begraafplaatsen hebben, — Turksche slaven bezitten, waarvoor, in geval van bekeering tot de Christelijke Godsdienst, hun vergoeding zou worden gedaan, — ook Christelijke dienstboden huren, mits mannelijke boven de vijf en twintig, vrouwelijke boven de vijf en dertig jaren oud, — mitsgaders andere dergelijke het zij byzondere vergunningen of algemeene rechten, zoo ver zich in die tijden de verdraagzaamheid jegens Joden in een Catholiek land, door een uit Spanje afkomstig Stamhuis geregeerd, maar eenigzins uitstrekken kon. De uitvoering leed schipbreuk op den onwil der bevolking, opgezet bovendien door den ten hove zelve zeer gezienen Jesuït PEPE, doch wiens tegenstand en bedreigingen op den Koning niets hadden vermocht. Van alle zijden legde men het er nu op toe, den Joden het verblijf onuitstaanlijk te maken, en er schijnt zelfs een voornemen tot algemeenen Jodenmoord bestaan te hebben. Het koninklijk besluit, in zijne eerste gevolgen gestuit, ging te loor en kwam sedert niet weder ter sprake.

In Frankrijk zagen wy reeds het bestaan, sedert het begin der zestiende eeuw, van driederlei afdeelingen van Joden, door afkomst en geschiedenis scherp van elkander onderscheiden: Fransche Joden (daaronder begrepen de eenigzins wederom op zich zelf staande of wel oorspronkelijk Italiaansche van Avignon), — Joden uit Spanje en Portugal, — Joden van den Elzas; deze laatsten even als die van Lotharingen, in aart en historie eigenlijk tot de Duitsche te rekenen, en eerst later Fransche onderdanen geworden nadat de Elzas ten gevolge van verovering aan LODEWIJK XIV verbleven, en Lotharingen uit kracht van verdragen en erfenis aan LODEWIJK XV gekomen was.

De vestiging en maatschaplijke betrekkingen der Spaansche en

Portugeesche uitgewekenen in Frankrijk namen wy reeds in oogenschouw, — die van de Joden en hunne nakomelingen uit de Zuidelijke Gewesten, by name uit Provence, kwamen insgelijks hier reeds vroeger ter spraak [1]. De geschiedenis het zij van wetenschappen en letteren, het zij van handel en beschaving onder de Fransche Israëlieten, was tot op 1789 by uitsluiting die van dit tweederlei gedeelte. De overige Joodsche bevolking, deels versmolten, deels op geen veel hooger standpunt dan hunne stamgenooten in Duitschland geplaatst, en eigenlijk meer oogluikend geduld, dan uit kracht van wetten en privilegiën in het land gevestigd, leverde weinig of geene namen op voor de geschiedenis. Of de vermaarde financier SAMUEL BERNARD, (de ROTHSCHILD van zijne eeuw, maar die tot de Catholieke Kerk overgegaan, zijn geslacht sedert voortplantte in vermaagschapping met voorname Fransche huizen), tot de oud-Fransche of tot de van elders overgekomene Israëlieten door afkomst behoord heeft, kunnen wy niet bepalen. Alleenlijk hebben Fransche Gedenkschriften van dien tijd de groote geldelijke diensten vermeld, die hy in de laatste regeringsjaren van LODEWIJK XIV zich liet bewegen aan dien Vorst te bewijzen, toen de rampen van den Successie-oorlog hem en geheel zijn Rijk tot het uiterste hadden gebracht. Men zag den fieren, reeds bejaarden Koning zich om der millioenen wille vernederen, om in persoon den Joodschen kapitalist het vorstelijk Marly rond te leiden, en hem door allerlei voorkomende vriendelijkheden ten eenenmaal ingenomen hebbende, zich in zijne uiterste verlegenheid met dezen nieuwen bondgenoot nog zeer gelukkig achten.

Terwijl intusschen, gedurende den loop dierzelfde eeuw, de Joodsche bevolking uit alle drie de reeds genoemde elementen, vooral te Parijs, zich vermenigvuldigde en hare middelen van bestaan en finantiëel vermogen aanmerkelijk uitbreidde, bleef in den Elzas de toestand even beklagelijk en, van wege den schandelijken woeker van velen, even veracht en verworpen als in de meeste oorden van Duitschland. Te Straatsburg mochten alleen eenige weinige familiën wonen, wier leden intusschen als in omgekeerde rede van de algemeene verachting harer natie tot op den huidigen dag geëerbiedigd zijn. In Lotharingen insgelijks stonden over het geheel de Joden in

---

[1] Bladz. 122 boven

kwaden reuk. Hertog LEOPOLD bracht ten jare 1721 de wetgeving ten hunnen opzichte op vasten voet. Daarby werd het verblijf in het gewest aan honderd tachtig familiën toegestaan met vrijheid van Godsdienst en handel, maar met strenge beperking binnen de Jodenwijk. Zware en drukkende opbrengsten waren tevens aan die vergunning voor deze Duitsch-Fransche Joden verbonden; — ook werd, even als elders in Duitschland, de vernederende lijfstol van de Joden in gelijkstelling met de dieren, gevorderd, tot dat die het eerst van allen door Koning LODEWIJK XVI ten jare 1784 werd afgeschaft. In Pruissen geschiedde dit eerst drie jaren later, naar aanleiding der hervormingen, ondernomen door Koning FREDRIK WILHELM II. In het overige Duitschland, by name te Frankfort, had de opheffing eerst na de intrede van het Omwentelingstijdvak plaats.

Opmerkelijk is het, hoe het evengenoemde tijdvak, hetwelk in de burgerlijke betrekkingen zoo der Protestanten en der Joden, als in het geheel van alle standen en klassen, in Frankrijk een zoo beslissenden omkeer te weeg bracht, voorbereid is door mannen die, zoo zy jegens de Protestanten over het geheel met al hunne vrijheidszucht vrij onverschillig en minachtend waren, omtrent de Joden vooral ruim zoo kwalijk en hatelijk gezind stonden (schoon uit vlak tegenovergestelde oorzaken) als hunne middeleeuwsche verdrukkers of haters van alle tijden om der Godsdienst wille. Terwijl men van de zijde der Onverdraagzame Christenen van de Joden een afkeer had om hunne hoedanigheid van vijanden des Evangelies, zoo haatte men hen veel meer nog van de zijde der verdraagzame Onchristenen juist om hunne hoedanigheid van getuigen van datzelfde Evangelie, — juist omdat van hun vleesch en been JESUS CHRISTUS en zijne Apostelen geweest waren, — juist omdat hun bestaan een niet weg te ruimen bewijs en gedenkteeken opleverde van de historische wezenlijkheid van Oude en Nieuwe Openbaring. Het is niet wel mogelijk de verachting en den wrevel voor al wat Israëlitisch is, het zij van Godsdienst of van oorsprong (het Christendom daaronder begrepen), verder te drijven dan de groote kampvechter en afgod der zich noemende godsdienstige verdraagzaamheid en wijsgeerige menschlievendheid, VOLTAIRE.

Reeds lang intusschen vóór dat uit America en Frankrijk de kreet van algemeene vrijheid en gelijkheid zich over Europa daverend had doen vernemen, was men er in Groot-Brittanje van regeringswege op bedacht geweest, om aan de Joden, behoudens eenige door den

aart der Staatsregeling noodzakelijke beperkingen, eene hun tot hiertoe geweigerde naturalisatie te verleenen. Hun getal destijds in dat Rijk (het is sedert meer dan verdubbeld) werd geschat op twaalf duizend. Hunne vermogenden en aanzienlijken hadden zoo met hunne personen als met hunne kapitalen aan de Regering ijvervol ten dienst gestaan, en ook nog in het hachelijk jaar 1745 vele blijken van gehechtheid en trouw aan het regerende Stamhuis gegeven. In de koloniën waren zy reeds lang op gelijken voet met eigene Engelsche onderdanen gesteld geworden. Ten jare 1753 werd dien ten gevolge door den Minister een Wets-ontwerp bij het Parlement ingebracht, waarby aan alle Joden, welke zich gedurende drie jaren in Groot-Brittanje of Ierland met der woon zouden hebben bevonden, de rechten van Engelsche burgers, met uitzondering alleen van Patronaat en zitting in een der huizen van het Parlement, werden toegekend. En werkelijk, niettegenstaande den allerhevigsten tegenstand zoowel binnen als buiten de beide Huizen, en niettegenstaande by de debatten de schroomelijkste gevolgen voor Engelands eer, handel en Godsdienst, van eene aanneming der Bill waren voorspeld geworden, — (een der sprekers, onder anderen, had niets meer of minder daarvan gezegd, dan dat binnen weinige jaren langs dien weg heel het koninkrijk in de macht van het Jodendom stond te komen!) — zoo ging de maatregel evenwel door. Doch nu begon de openbare meening zich eerst recht daartegen te verklaren; een der Bisschoppen, die voor de Wet gestemd had, werd beschimpt en mishandeld, de Regering met verzoekschriften om herroeping van de Bill bestormd, en op voordracht dan ook eerlang van het ministerie de wet werkelijk teruggenomen. Het is opmerkelijk, dat de Joden zelve zich met de verleende burgerrechten weinig ingenomen toonden. Zy vreesden waarschijnlijk van de gelijkstelling ruim zoo veel voor de veiligheid der voorvaderlijke Godsdienst, als de Christenen voor die der hunne. Eene omstandigheid, wel geschikt om de Joden in deze hunne vrees te versterken, was, dat de zoon van een der voornaamste Israëlieten te Londen, SIMPSON GIDEON, kort na het doorgaan der naturalisatie tot de Engelsche Kerk overging, en eene zuster van den Generaal GAGE huwde.[1] Hy werd later lid van

[1] Dit is onnaauwkeurig. Zie de rectificatie in mijn *Een en twintig dagen te London*, de noot over Sir EARDLY CULLING SMITH, en de korte genealogie van dien Baronet in betrekking tot de ABUDIENTES.

het Parlement voor het Graafschap Cambridge, straks voor Coventry. Over het geheel was men onder de hoogere klassen in Engeland over het terugnemen der Wet te onvrede.

In het midden en Oosten van Europa werd de eentoonige geschiedenis van Israëls vernederden en veelszins levenloozen toestand door geheel andere verschijnselen en wederwaardigheden van tijd tot tijd afgebroken. Onder de Slavoonsche bevolkingen, Hongarije tot aan de Turksche grenzen daaronder begrepen, bleven zy te meer onontbeerlijk, daar alleen zy met hunne onbegrensde bedrijvigheid in die gewesten tusschen den krijgshaftigen en vrolijk levenden Adel en de overige, op den voet van lijfeigenen behandelde, bevolking stonden. Alle zaken van nijverheid en fabriekswezen, zoowel als van den dagelijkschen kleinhandel, komen aldaar nog steeds tot de Joden, en hebben hunne tusschenkomst en bemoeijing van noode. Voor het overige, buiten eenige aanraking met de Christenwereld om hen heen in betrekking tot wetenschap, kunst, of beschaving, bleef hun schoone aanleg en krachtig geestvermogen binnen den bekrompen kring hunner theologische studiën voor het meest besloten, en in zoover als begraven en werkeloos. Deze dorre en doode toestand sloot intusschen nog niet ten eenenmale een overblijfsel van middeleeuwsche vervolgingen uit; als toen by voorbeeld, ten jare 1541 de schuld van herhaalde brandstichtingen in Boheme geladen werd op de Joden, en zy reeds deswege van Koning FERDINAND bevel ontfangen hadden het land te ruimen, toen de ware daders gelukkig ontdekt werden. Straks (a° 1519) volgde een nieuwe beschuldiging en bedreiging. De gebedenboeken der Joden werden onderzocht, ter zake eener aanklacht dat daarin onheilen werden afgesmeekt over de Christenen. Weinig baatte het, dat ook op dit punt de aangeklaagden moesten worden vrijgesproken; toch zoude een besluit van verbanning genomen en ten uitvoer gebracht zijn, had niet de Israëliet MORDECHAI ZEMACH van Paus PIUS IV brieven van voorspraak weten te verkrijgen, die voor het oogenblik op nieuw de uitvoering tegenhielden. By hunne overige rampen trof hen omstreeks denzelfden tijd een felle brand in het Jodenkwartier te Praag. In 1574 verloren velen het leven onder de handen van oproerige volkshoopen in Moravië. In den loop der zeventiende eeuw stond de betrekking tusschen de Boheemsche Regering en hare Joodsche onderdanen een tijd lang op

gunstiger voet. Door hunne ijverige en krachtdadige medewerking met de Keizerlijke troepen in het verdedigen van Praag tegen de Zweden (a⁰ 1648) verwierven zy zich veel lof, onderscheidene voorrechten, en de vrijheid om met het voeren van twee vaandels (hun door vroegere Keizers vereerd) aan den optocht by gelegenheid van het vredefeest (a⁰ 1649) deel te nemen. Daarentegen maakten zich in Hongarije de Joden wederom meer gehaat door het verdedigen hunner wijk te Ofen tegen de Keizerlijken ten behoeve der Turken, die in het jaar 1685 in het bezit der stad waren.

Het jaar 1744 scheen nu stellig over een aantal van meer dan tweemaal honderd duizend Joden een rampspoed te zullen brengen, als sedert eenige eeuwen hunne verstrooiden niet had getroffen: verbanning ten eeuwigen dage uit Boheme. De Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, op de voorspraak der Amsterdamsche Synagoge, trokken zich met groote belangstelling de zaak aan by het Oostenrijksche hof. Gesteund door de Regering van Groot-Brittanje had de tusschenkomst van hunnen Gezant, den Heer VAN BURMANIA, het gelukkig gevolg, dat het verbannings-edict werd ingetrokken. Reeds waren evenwel eenige duizenden van Joden ten lande uitgeweken.

Op eigenlijk Russisch, dat is Moscovisch, gebied vindt men ook nog gedurende de zestiende, zeventiende, en achttiende eeuw weinig of geene Joden. Alleen onder de regering van PETER den Groote schijnen zy toegelaten; de Czaar zou, verhaalt men, gezegd hebben dat hy zijne Russen opgewassen achtte ook tegen den slimsten Israëliet. Wegens verstandhouding met verbannenen in Siberië werd hun ten jare 1745 door Keizerin ELISABETH het verblijf wederom ontzegd. De talrijke Joodsche bevolking van al wat Poolsch grondgebied onder Russische heerschappij is, werd wel tot op den huidigen dag door die Regering hard gevallen, maar nimmer uitgedreven. Ook nog een ander, meer zuidelijk gedeelte der wijd uitgestrekte Russische monarchy onderscheidde zich door eene Joodsche bevolking van geheel byzonderen aart: die van Ukraine, welke gezegd wordt zich met ijver op landbouw, beoefening van natuurkunde, en meer dergelijke werkzaamheid van lichaam en geest van ouds te hebben toegelegd, en, van wege een eigenaartigen trap van beschaving, zelfs tot openbare ampten en bedieningen te zijn toegelaten geworden. In de Krim werd een betrekkelijke toestand van bloei en voorspoed in eenige geheel Joodsche dorpen waargenomen.

Nog altijd, intusschen, bleef Polen het klassieke land voor het

eigenaartige van der Joden toestand en karakter in hunne ballingschap en diepste vernedering. Eenparig houden de Joden zelve hunne Poolsche stamgenooten voor de schrandersten en met de uitnemendste vermogens bevoorrechten van geheel hun volk. Nergens elders zag men, voor het overige, by de Joden in zulk eene mate de beslommering van het meest bedrijvige leven afgewisseld met een zoo afgetrokken Godsdienstig en wijsgeerig denken, — nergens wellicht zoo wijd eene scheiding tusschen Godgeleerdheid en Wetenschap met zoo veel vatbaarheid voor elke wetenschap en kennis gepaard, — nergens zoo diep eene nationale verlaging door eeuwen van onedele werkzaamheid en onedele ondergeschiktheid by zoo zeer veel eerbiedwaardigs tevens in huisselijke deugden en zedelijk gedrag, — nergens elders zoo veel verachtelijks en zoo veel belangwekkends, zoo veel kenmerken van vroegeren adel en van diepe ontadeling, tot zelfs in het voorkomen van gelaat en gestalte, zich openbaren in dezelfde bevolking, soms in denzelfden individu. Dat eigenaartige van den Poolsch-Joodschen stam vertoont zich onder anderen ook in het reeds opgemerkte zonderlinge verschijnsel niet slechts van eene soort van mystisch-theosophisch bestanddeel in hunne Scholen en Godgeleerden, maar ook van het bestaan van Karaïten te midden dier Synagogen, in de studie van den Talmud anders als verzonken.

Geen wonder alzoo, dat grootendeels Polen, vooral sedert het begin der zeventiende eeuw, over geheel Duitschland de Synagogen van Rabbijnen voorzag. Wy zeggen: sedert het begin der zeventiende eeuw; want vroeger stond in dit opzicht Boheme boven Polen, dat zelve van de Joodsche Hoogeschool te Praag zijne aanzienlijkste Leeraren een tijd lang ontfing. Boheme, in de eerste helft van het tijdvak dat wy overzien, droeg roem op Geleerden en Schrijvers als R. DAVID GANZ, die, in navolging van den Spaanschen R. ABRAHAM SACUTH en van den Spaansch-Italiaanschen R. GEDALIA BEN JACHIA een Joodsche Kronijk schreef, wel bekend onder den titel van: Spruite Davids; — voorts R. JEHUDA BEZALEËL, insgelijks van Praag later naar Polen verhuisd, en schrijver van een werk over Israëls verlossing en eeuwigheid, tot bemoediging in de verwachting van den Messias, — R. MORDECHAI JAPHÉ, en vele anderen, alle kweekelingen, of discipelen van kweekelingen, van R. JACOB FALK, die zich inzonderheid in den loop der zestiende eeuw een naam maakte, ook door het overnemen van de manier van redetwisten onder de Christelijke Godgeleerden ge-

bruikelijk, en het overbrengen daarvan op Talmudische studie. Maar geen wonder vooral, na hetgeen hier van eene mystische richting in de Godgeleerde Scholen der Poolsche Joden werd opgemerkt, dat in later eeuwen juist aldaar het nooit geheel uitgestorven Kabbalistisch Sabbathaïsme een geheel nieuwe herleving vond, mitsgaders het hoofd voor een geheel verschen aanhang in een schamelen fabrikant, JACOB FRANK geheeten.

Van SABBATHAI ZEVI tot op den aanhang der Frankisten hebben Kabbalistische richtingen en secten niet opgehouden deels naast elkander, deels als uit elkander voortgesproten, te bestaan. Een der eerste verbreiders der leer van dienzelfden man, dien hy by zijn leven als valschen Messias had helpen ontdekken, was na diens dood R. NEHEMIA zelf. [1] Hy werd deswege in Polen in den ban gedaan, maakte later nog vele proselyten in Duitschland, en eindigde in 1690 zijne dagen te Amsterdam, alwaar hy van aalmoezen leefde, even gehaat, overigens, by de meesten wegens zijne gevoelens, als bewonderd wegens zijne verbazende geleerdheid. Straks nam in de beide even genoemde Gewesten het Sabbathaïstische Kabbalismus eene nieuwe gestalte aan onder twee voorname sectehoofden, MALACH en HAJUN. Deze twee Rabbijnen, waarvan de eerste een Pool van geboorte, waren de eenig overgeblevene leden in het Jodendom van eene caravane, uit meer dan dertig familiën zamengesteld, die zich met gelden, in Boheme, Moravië, Saksen en Holland opgezameld, eenige jaren geleden in bedevaart naar Jerusalem hadden begeven (a⁰. 1700), met onderhouding van strenge boetedoening, vasten en onthouding van alle dierlijk voedsel, uitgenomen alleen op den Sabbath; voorts de komst van den Messias verkondigende als op handen. De meesten dier Joodsche pelgrims kwamen om in allerlei nood en gebrek, of keerden naar Europa terug, — sommigen zelfs gingen te Jerusalem, op het vroegere voorbeeld van ZABBATHAI ZEVI, tot den Islam, anderen (en daaronder aanzienlijke Rabbijnen) tot het Christendom over. De twee mannen, uit het aldus verstrooide en te niet gegane reisgezelschap eenig overgebleven, gingen voort de leerwijze der secte met grooten ijver te verbreiden, ongeacht den banvloek, waarmede zy van uit Jerusalem

[1] Bladz. 308 boven.

en Constantinopel tot in het hart der Duitsche en Poolsche Synagogen door de Rabbijnen vervolgd werden. HAJUN in het byzonder gaf schriften uit, waarin niet enkel mystieke vreemdigheden, maar ook eene meer of min zuivere Drieëénigheidsleer de vijandschap der Joodsche Talmudisten op het hevigst gaande maakten. Tegenschriften, waarin zoo de persoon als de leer van den Kabbalistischen Rabbijn geweldig werd aangevallen, werden uit Constantinopel en Smyrna (byzonder ook te Amsterdam, en aldaar in de Spaansche taal) verspreid. In Polen maakte desniettemin de secte ongemeene vorderingen, volgens hare verklaarde vijanden door middel van allerlei toegeeflijkheid aan zonde en ontucht, — volgens anderen, met inachtneming steeds van strenge boete en onthouding. De beide verschijnselen plegen by dweepende secten van dien aart zamen te gaan. Ten aanzien van opgewondenheid en bygeloovigheden, aan die dezer Sabbathaïsten eigen, bestaat geen twijfel.

Ten jare 1722 werd de geheele secte plechtig in den ban gedaan. HAJUN, als dwaalleeraar en verleider in Asia en Africa evenzeer als in Europa by de Joden gehaat, liet zich te Weenen aan den Keizer voorstellen, by wien hy gunst vond om de wijze waarop hy zich tegen het Jodendom uitliet. Omstreeks denzelfden tijd sloten zich talrijke Rabbijnen uit Moravië en Boheme der secte aan, onder anderen zekere LÖBLI, die sedert als een soort van propheet een groote rol onder hen speelde, nadat HAJUN hem de handen had opgelegd. Straks (a^0. 1725) gingen ook Zendelingen tot uitbreiding van de secte en hare leer hier en daar uit, inzonderheid zekere MOSES MEIR, die als zoodanig Manheim en Frankfort bezocht. Men nam tegen deze werving ernstige maatregelen zoo te Amsterdam als te Hamburg, in het byzonder ook te Praag. Eenige jaren later (a^0. 1730) verhief zich als voorstander van de secte wederom een andere in Polen gevormde kweekeling, MOSES HAIM LUZZATO, die in jeugdigen leeftijd reeds onderscheidene boeken van mystischen inhoud had uitgegeven. In vereeniging met den Arts JEKUTHIEL te Wilna verwekte ook deze weldra eene niet geringe Kabbalistische beweging in de Synagogen. Vreemd was daarbij zijn gedrag, en onbeduidend het eind zijner korte loopbaan. Nu eens ontkende hy in brieven aan de Rabbijnen, die hem vermaanden, alle deelneming aan het Sabbathaïsmus, dan gaf hy op nieuw schriften en psalmen uit in dien geest, met onmiskenbaar talent geschreven. Eindelijk schijnt hy zich geheel onder den over zijne leer uitgesproken ban gebogen te heb-

ben. Hy woonde eenigen tijd te Amsterdam, met diamantslijpen zijn brood winnende; van daar ging hy naar Jerusalem, alwaar hy stierf.

Wederom een andere tak van het Sabbathaïsmus was de secte der Chasidim (Vroomen), insgelijks mannen, die de Kabbalah ten grondslag stelden hunner leer en levenswijze, en zich oefenden in veelvuldig vasten, ontbeering van alle levensgenoegens, onthouding van alle spijs van dieren afkomstig. Hun opperhoofd, met den sedert by hen in gebruik verblevenen titel van Tsaddik (Rechtvaardige) in plaats van Rabbijn, was zekere ISRAËL BAAL SCHEM (d. i. Wonderdoener), die eerst in Polen, later in Podolië leerde. Zijne gevoelens en handelingen zijn later in een Joodsch-Duitsch werk, dat ongemeenen aftrek onder de Joden had (a⁰. 1814—1818), uitvoerig uiteengezet. Men hield hem onder zijne aanhangers voor een plaatsvervanger der Godheid op aarde, aan wiens bevelen zy als aan die van God zelven gehoorzaamheid schuldig waren. De hoofdrichting van zijne leer was dan ook contemplatie van God en stipte gehoorzaamheid aan den Tsaddik, en in die beide vereenigd de volmaakte zielsrust, die vooral ook door geene studie van wetenschappen moest gestoord worden. Na ISRAELS dood (a⁰. 1760) werden zijne drie voornaamste discipelen (eigen kleinkinderen) in drie onderscheidene afdeelingen tot de opvolging geroepen. Hierdoor hield de secte steeds meer en meer op een geheel te zijn, maar verbrokkelde zich tot meerdere Gemeenten. Intusschen waren binnen een tiental jaren hare leden van een getal van tien duizend tot dat van veertig duizend geklommen. Van ISRAEL BAAL SCHEM, den eersten Tsaddik, wordt in hunne boeken geleerd, dat hy ten hemel gevaren is, met de Engelen in vertrouwden omgang leeft, door zijne voorspraak alles by God vermag, en elken Jood met God verzoent, die slechts zijne kinderen in de leer der Chasidim en de vlijtige studie van Kabbalah en Talmud opvoedt. Voor het overige bleef de waardigheid en het aanzien van zijne opvolgers onder de secte ongemeen; hy zelf, als wy reeds zeiden, geldt voor een hoogheilig persoon; zijne familie deelt in die eer; elk zijner nabestaanden wordt voor een aanzienlijke in Israël gehouden. Zijne nagelatene kleederen, zijn huisraad, zijn graf bovenal, werden geacht tegen allerlei zonden, het zij als behoed- of als verzoeningsmiddel, te gelden; hem te bedienen geeft aanspraak op het leven hier namaals; met hem te spreken geldt reeds hier op aarde voor gelukzaligheid.

Het loopt in het oog, dat de bestanddeelen dezer vreemde, maar,

als verschijnsel in het Jodendom dezer twee laatste eeuwen, hoogstmerkwaardige secte zich laten terugvinden niet slechts in de Joodsche Kabbalah, maar in het Oostersche Sufismus, grootendeels mede in het Roomsch-Catholijke Christendom. Zoozeer zelfs neemt deze afdeeling van het Sabbathaïsmus allerlei verscheidene elementen in zich op, dat zy evenzeer den Talmud als de Kabbalah huldigde, die anders op dergelijk gebied elkander eer vijandig tegenoverstaan. De Chasidim verklaarden zich oorspronklijk Talmudische Joden: hunne liturgie is die der Sephardim; terwijl voor het overige hunne byzondere liederen en psalmen van Kabbalistischen inhoud zijn. Doch de innerlijke onbestaanbaarheid van het uit zijnen aart by uitsluiting Kabbalistisch Sabbathaïsmus met waren eerbied voor den Talmud bleek by latere ontwikkeling ook van de secte der Chasidim duidelijk genoeg, toen (a⁰. 1775) zekere MESCHULLAM uit haar midden een Exemplaar van den Talmud in de Jodenstraat van eene stad in Podolië openbaar verbrandde. De Talmudische Rabbijnen, die de Kabbalah in de bespiegeling hoog roemen, maar zoodra zy in het leven treedt van harte verafschuwen, hadden dit blijk van afkeer tegen hun hoogste Wetboek niet noodig, om te gevoelen hoezeer de Chasidim hunne leer en gezag in den weg stonden; zy hadden reeds vroeger (a⁰. 1750) de secte om hare menigvuldige afwijkingen en dweeperijen in Polen veroordeeld.

De tegen-Talmudische aart van elke wezenlijk Kabbalistische Godsdienstrichting kwam algemeen en zonder eenige de minste bewimpeling te voorschijn, zoodra de optreding van JACOB FRANK een nieuw leven, straks daarna een stellig Christelijke geloofsbelijdenis in het Poolsche Sabbathaïsmus gebracht had. JACOB FRANK, van geboorte, volgens de meeste berichtschrijvers, een Pool, (volgens anderen behoorde hy in Wallachye door afkomst te huis), van beroep in zijne jeugd brandewijnstoker, stond omstreeks het jaar 1760 het eerst in Turkije als Kabbalistisch Leeraar op. Als hy op zijn acht en dertigste jaar deze leer in de Synagogen van Polen met rechtstreeksche aanranding van den Talmud was begonnen te prediken, werd daaruit dadelijk eene scheuring geboren, waarmede zich ook de Christelijke Overheid meende te moeten inlaten. De nieuwe secte, die den Talmud gantschelijk afgezworen en den Zohar daarentegen voor den grondslag harer belijdenis verklaard had, vond gunst

en bescherming by den Bisschop van Camentz, ter zake natuurlijk van het óverwegende Christelijk element, dat in eenige openbaar gemaakte geloofsartikelen van FRANK en zijnen aanhang gevonden werd. Ook maakte hy geene zwarigheid zich te laten doopen, zoodat van toen af de secte meer als een uitwas der Christelijke dan der Joodsche Godsdienst heeft kunnen beschouwd worden. By de groote duisterheid, waarin zoowel de eigenlijke gevoelens en bedoelingen van FRANK als de richting van zijnen aanhang nog steeds omhuld blijft, is dit althands zeker, dat de leer der Drieëenheid als leer ook der Kabbalah, met meer dan één Joodsch-Christelijk geloofspunt, in hunne geloofsbelijdenis zoo onbewimpeld mogelijk werd uitgedrukt. De *Zohariet* (gelijk de secte hare leden noemde, verklaarde te gelooven: dat de Goddelijke geloofsleer uit de Wet oorspronkelijk, maar door de Overlevering naar behooren uitgelegd is; — dat er geene Gods*dienst* kan zijn buiten Gods*kennis*; elke andere Godsdienst is werkheiligheid; Godsvrucht en liefde Gods zijn uitwerksels slechts van diepere kennis; — dat de leer van MOSES en der Propheten een inwendigen, dieperen zin had, die uitgevorscht moest worden, en buiten welken het woord slechts een doode letter, een bron van dwaling en misverstand was; — dat de uitleggingen des Talmuds van dergelijke gevaarlijke dwalingen vol zijn; — dat er volgens de zuiver opgevatte leer van Woord en Overlevering, een eenig God is, Schepper en Ouderhouder aller dingen, maar die God geopenbaard in drie Personen; — dat zich God ook in menschelijke gestalte op de aarde van den beginne getoond heeft, maar straks na de intrede der zonde in de wereld die gestalte afgelegd, later wederom tot verzoening van de zonden aangenomen heeft, en dat Hy eens op nieuw zich in die menschelijke gestalte zal openbaren en het menschdom van zonden verlossen; — dat Jerusalem nimmermeer zal herbouwd worden, en geen aardsche Messias verwacht mag worden.

Door deze uit waarheid en dwaling gemengde belijdenis meer tot het Christelijk dan tot een Joodsch geloof geacht te behooren, vond dan alzoo FRANK en zijn aanhang in het eerst by de Roomsche Geestelijkheid een gunstig onthaal. Later, na den dood van den Bisschop van Camentz, schijnt door opruijing der Rabbijnen de secte van huichelarij verdacht te zijn geworden by de Kerk van Rome; zy werd van toen af, voor een tijd althands, evenzeer dáár om Joodsch-Kabbalistische als by de Joden om Kabbalistisch-Christelijke

leeringen vervolgd. Naar Turkije diensvolgens geweken, vielen zy, by gebrek aan bescherming van wege het Opper-rabbinaat te Constantinopel, den Cadi in handen, en werden door het Turksch gepeupel uitgeplunderd. Een groot gedeelte ging toen bepaald tot het Catholicismus over, altijd evenwel met behoud in het geheim van Joodsche inmengselen, die hen meer dan eens verdacht maakten. JACOB FRANK, die van den beginne zich Christen had beleden, althands daarvoor uitgegeven, ging desniettemin voort zich als sectehoofd aan te stellen, beweerende dat hem de Heer en de Propheet ELIA verschenen waren, om hem te bevelen de Joden te bekeeren. Mistrouwd door de Geestelijkheid, ofschoon hy zich een gehoorzamen zoon der Roomsche Kerk verklaarde, om zijn vreemdsoortig drijven, werd hy een tijd lang te Czentoschow opgesloten, maar door de Russen, als zy (a⁰ 1774) die Poolsche vesting hadden vermeesterd, losgelaten. Sints reisde hy Polen, Boheme, Moravië door, met groote pracht en een talrijk gevolg, onder bescherming van Keizerin MARIA THERESIA, in wier hoofdstad Weenen hy zich vervolgens eenige jaren lang ophield. Van daar begaf hy zich naar Brunn, verzeld van eene menigte Joodsche mannen en vrouwen, altijd op den voet van een vorst, in een schitterende uniform gekleed, en rijkelijk vooral uit Polen met de noodige sommen tot dat alles voorzien. Later te Weenen niet weder toegelaten, zette hy zich (a⁰ 1788) te Offenbach neder, en bewoonde aldaar een paleis, altijd in diezelfde aangenomene hoedanigheid te gelijk van een groot heer en van een Godsdienstig sectehoofd. By menigten kwamen aldaar Sabbathaïsche Joden van alle landen hem bezoeken, geschenken brengen, en de gebeden bywonen, die hy in het openbaar, met groote macht- en prachtvertooning en allerlei zonderlinge, voor het meest nog steeds onverklaarde uiterlijkheden, deed. Drie jaren later overleed hy, en werd met ongemeene plechtigheid door eene overgroote menigte, als een algemeen betreurd weldoener, ten grave begeleid naar de gebruiken der Roomsche Kerk; op zijn tombe werd een kruis geplant. Een tijd lang volgde zijne dochter hem op aan het hoofd der secte, die nu evenwel spoedig versmolt, by het ophouden der vroeger zoo rijke geldelijke toelagen. Tien jaren na zijnen dood gaven zijne kinderen en opvolgers in de Rabbijnsche taal eene Circulaire aan alle de Synagogen in Duitschland in het licht, met vele vermaningen aan het Joodsche volk, door FRANK zelven ten jare 1767 en 1768 geschreven, om de Christelijke Godsdienst te omhelzen.

Het blijkt genoegzaam uit alle die omstandigheden, dat JACOB FRANK, het hoofd der Frankisten, (men moge hem overigens voor dweeper of avonturier houden!) zelf niet anders dan een belijder van het Christendom heeft willen geacht worden. Met SABBATHAI ZEVI verwant van geest ten aanzien van het Kabbalistisch element, schijnt hy er zeker nooit aan gedacht te hebben zich voor Messias uit te geven; maar veeleer meende hy, of gaf hy voor, eene roeping te hebben om alle Godsdienstige belijdenissen tot één te brengen. Onder zijne vreemdsoortige gevoelens behoort ook, dat volgens hem de Heer CHRISTUS zich nog steeds op aarde bevindt, en aldaar eerlang op nieuw Apostelen zal uitzenden tot uitbreiding van het Evangelie. Onverklaarbaar blijft intusschen de bedoeling dier vorstelijke omgeving, waarmede hy zich in de laatste jaren zijns levens omhuld heeft; misschien is door sommigen te recht vermoed, dat die uitwendigheden in verband stonden met de vereischten van eene mystieke orde, als waarvan de secte, ook nog na zijn overlijden, veel gehad heeft. Alles, wat van de Frankisten tot op den huidigen dag overig is gebleven, heeft zich in de Catholieke Kerk van Polen teruggetrokken. Zy zijn alzoo Christenen, doch van eene zich altijd nog afzonderende en door Joodsche eigenaartigheden onderscheidende soort van richting. Sommigen worden evenwel verdacht van nog in het geheim het oude Mosaïsmus toegedaan te zijn. Hoe het zij, men beschuldigt hen nog steeds in Polen, alwaar zy vooral te Warschau talrijk en vermogend zijn, van een soort van geheimzinnig *esprit de corps*, of sectegeest. Men vindt ze verspreid en geacht onder de aanzienlijkste klassen der maatschappij, vooral ook als Rechtsgeleerden en Geneeskundigen. Aan den Poolschen opstand in 1830 worden zy gezegd een zeer werkzaam deel genomen te hebben; men heeft zelfs verhaald, dat het hoofd der Frankisten destijds lid van den Rijksdag is geweest, en zich sedert als balling in Frankrijk gevestigd heeft.

Ter zelfder tijd, als in het Zuidoostelijke gedeelte van Europa eene Oostersch-theosophische secte in het aloude Jodendom schudding te weeg bracht, bereidde zich eene geheel andere beweging in hun midden aan de zijde van het Noordwesten in Duitschland. In Pruissen was MENDELSOHN, de door MAIMONIDES en PLATO gevormde Wijsgeer, tijdgenoot van den avontuurlijken Kabbalist JACOB FRANK. In het geheel was in dat Duitschland, alwaar op onderschei-

dene punten zich reeds in den loop der achttiende eeuw gantsch nieuwe toestanden met betrekking tot het verdrukte Israël zouden ontwikkelen, sedert de Kerkhervorming de staat der Joden zoo niet nog dieper gezonken dan in Polen, althands zeker nog veel doodscher en doodiger. Men kan, by slechts eenige belangstelling in de lotgevallen en ondervindingen van Gods oude volk, de byzonderheden en klachten niet zonder aandoening lezen, die by een Duitsch-Joodschen Historieschrijver van onzen tijd gevonden worden van hetgeen zijne natie deed en leed, was en niet was, zeer bepaaldelijk tot op het tijdstip van den Munsterschen vrede, en sedert, schoon met een geringen schijn als van hoop op maatschappelijk herstel, tot op den leeftijd van FREDERIK den Groote en JOSEPH II. Het was hier, om met dien Schrijver te spreken[1], ééne lijdende massa. En ware het nog slechts eene lijdende, om zijne groote overtreding, om zijne veelsoortige gebreken en ellenden verdrukte en geplaagde natie geweest! Doch in de dagen vooral, die tusschen het tijdstip der Kerkhervorming en dat der aanbreking van de achttiende en negentiende eeuw liggen, was zy nog veel dieper gezonken, — door langdurige gewoonte veelzins ongevoelig geworden aan het leed, althands aan de schande, die zy droeg. Eene natie zonder vaderland, zonder eenheid, zonder kunst of wetenschappen, zonder rechten, zonder kracht, zedelijk en lichaamlijk ontzenuwd, was zy zich eindelijk niet eens meer bewust van hetgeen haar diep verval zelve nog kon getuigen van vroegere roeping en heerlijkheid, noch van het tragisch-verhevene, dat nog altijd in den toestand gelegen was, overal waar voor het minst nog tranen daarover geschreid werden, als op den bodem hunner medeballingen in de zuidelijker deelen van Europa of op die plaats zelve, waar eenmaal de Tempel stond. Hetgeen den Israëliet, die zijne natie bemint, waarheen ook verstrooid of hoe diep ook gezonken, het diepst bedroeft, is de geschiedenis van zijn volk te moeten beschrijven, daar waar het tot geheele ongevoeligheid voor alles behalve geldbelang en het individueele leven vervallen is, — ja, waar het by verlies of gemis van alles, dat wy zoo even opnoemden, zich daar te boven aan den afzichtelijken slaventoestand zoo zeer gewend had, dat er hunne menigten gevoelloos vrolijk en walgelijk kluchtig onder konden zijn! Ach, eindeloos dieper val nog

---

[1] JOST, VIII: 309 en volg.

dan van dien SIMSON, die, tot dat hem met het hair van den Nazireër de leeuwenkracht van den held was teruggekeerd, zich aanstellen moest en spelen als een dwaas in het midden der Philistijnen, omdat hy afgeweken was van zijnen God voor eenen tijd! — Waarlijk, men moet zich verwonderen over de kracht van herstelbaarheid die aan de menschelijke natuur, die in het byzonder aan het volk der Joden (het volk der wederopstanding, zoo als iemand ze onlangs noemde) eigen is, wanneer men de diepte van verval en ellende gadeslaat waaruit, in Duitschland vooral, de Israëliet eenigermate weder als mensch heeft kunnen te voorschijn komen.

Wy hebben onder hetgeen de Duitsche Jood, zeer byzonder in het tijdvak der zestiende en zeventiende eeuw, moest missen, by name de wetenschap opgeteld. Zelfs zijne eigene Godgeleerdheid is daaronder begrepen. Moge het hier en daar aan Godgeleerde hoofden, aan schriften van betreklijke waarde, niet volstrekt en ten eenenmale ontbroken hebben, de meesten dier Schrijvers evenwel behoorden door geboorte of oorsprong in elk geval meer tot het Jodendom der Slavoonsche landen, Boheme, Hongarije, Polen, dan tot dat van Duitschland zelve. Slechts uiterst weinige geheel Duitsche schrijvers van eenigen naam levert de by uitstek zwakke literatuur der Joden in die dagen op, als wellicht (a^0 1550) NAPHTALI ALTSCHÜLLER, die een Joodsch-Duitsche Commentarie schreef op geheel de Schrift, — NATHAN SPIRA (gest. 1577), schrijver van eenige mystieke boeken, — JACOB BEN ISAAC, vervaardiger (a^0 1625) van een onder de Joden zeer verspreide Vrouwenbijbel, — NAPHTALI HERZ, die eene Inleiding schreef op de studie der Kabbalah.

Aangaande den maatschaplijken toestand der Joden met betrekking zoo in het algemeen tot de Keizerlijke als tot de afzonderlijke Rijks-Vorstendommen en Steden, in onderscheidene dezer gewesten werden geene Joden toegelaten, althands niet op blijvenden voet, met eenige vrijheden of privilegiën, of met het recht om er Synagogen te hebben. Dus weigerde hun (a^0 1544) FREDRIK de Tweede, dus OTTO HENDRIK, Graven van de Paltz, het verblijf, dat even weinig in Pruissen oudtijds of in Wurtemberg hun was toegestaan. In onderscheidene steden van Saksen was hun (naar een bekende spreekwijze der oude Romeinen) het water ontzegd. In Brunswijk wisselden zich in diezelfde tijden toelating en afwijzing meermalen af.

In de vrije Rijkssteden, te Frankfort, te Worms, was de toestand indien gestadiger, toch alles behalve veel gunstiger. Men zoude zich grootelijks bedriegen, indien men hetgeen wy vroeger van der Joden verblijf in Hamburg opteekenden [1], als een voorbeeld beschouwde van hetgeen elders hun lot was in de vrije handel- en Rijkssteden in Duitschland gedurende het tijdvak van het jaar der Kerkhervorming tot dat van 1789. Die betere staat toch te Hamburg is niet aangevangen dan met de overkomst en vestiging der Sephardim in het begin der zeventiende eeuw; en het voorrecht der Joden, tot Duitschland zelve door afkomst behoorende, was in die stad alleenlijk daarvan een gevolg en (niet eens altijd even overvloedige) vrucht. Juister denkbeeld van den afkeer, waarmede in die vrije en gemeenebestelijke steden van Duitschland de Joden niet dan ter naauwernood en om louter stoffelijk belang geduld werden, geeft ons de Duitsche spreuk der middeleeuwen, die ook na dat tijdvak nog altijd wel toepasselijk is gemaakt: „Gelukkig is de stad waarin geen ABRAHAM (d. i. geen Jood), geen NIMROD (d. i. geen dwingeland), en geen NAAMAN (d. i. geen melaatsche) gevonden wordt [2]." Tot een voorbeeld van de wijze, waarop Joden in die steden bestonden, en waarop zy geacht en behandeld werden zoo van Geleerden en Godgeleerden, als van de meer ruwe of onwetende menigte, mag Frankfort aan de Mein strekken, en het merkwaardige boek over Joodsche merkwaardigheden van den Leeraar en Rector SCHUDT in die stad uitgegeven ten jare 1714. Men weet naauwlijks, dit boek lezende, waar zich meer over te verwonderen; zal het zijn over den staat van diepe gezonkenheid der ongelukkige natie, onder welke voorspoed of tijdelijke welvaart niet dan by uitzondering vernomen wordt, terwijl ook by het bestaan van eenige weinige uitzonderingen, het zij individueel, het zij geslachtsgewijze, het geheele volk een voorwerp is van aller verdiende en onverdiende vijandschap, verachting en spot? of nog ruim zoo zeer over de begrippen en gevoelens van Christenen, zelfs van Christen Voorgangers, die, met de Propheten Israëls, met het Evangelie van JESUS CHRISTUS, en den Brief van PAULUS aan de Romeinen in handen, alle meêwarigheid met dat

---

[1] Bladz. 123 boven.

[2] Felix est civitas, in qua non est Abraham, Nimrod et Naaman.

diep geslagen volk, alle hoop op zijn herstel schenen uitgeschud te hebben, op de wijze van EDOM wreeden spot en smaad toevoegende aan hunne ellende, ja zelfs zich niet ontziende wie nog eenige verwachting in de toekomst voor Israël als natie koesterde te verdenken van Judaïseerende dwaling, en alzoo in het vooroordeel tegen Israël als ware het mede in te sluiten? En toch is dat boek van Rector SCHUDT merkwaardig, waar het byzonderheden leert kennen van der Joden maatschaplijk zijn en leven, bepaaldelijk ook te Frankfort, die men elders niet zoo ligt by elkander vindt.

In naauw verband met den algemeenen afkeer der bevolking van Frankfort tegen de Joden stond ook de openbare Stadsverordening betrekkelijk dit gedeelte harer bewoners. Eenige weinige proeven mogen volstaan. Op den Zondag en alle Christelijke feestdagen was het hun verboden hunne straat uit te komen, waarvan de poort dan ook gesloten werd gehouden; vreemde Israëlieten, hun verder dan in den derden graad van maagschap verwant, mochten zy niet herbergen; Christelijke dienstboden of voedsters mochten niet by hen inkomen; by gelegenheid van stedelijke feestelijkheden, als by het verblijf van vreemde Vorsten, mochten zy niet als toeschouwers in de stad rondwandelen; de openbare wandelplaatsen mochten zy buitendien niet bezoeken; op de markt mochten zy geene eetwaren aanroeren, zonder ze te koopen, en veel dergelijke wetten van uitsluiting en versmading meer.

Zie daar tot op de uiteinden der achttiende eeuw iets van den trap van menschelijke achting en maatschaplijken welstand van die Frankfortsche Jodenstraat, waaruit in een volgende dat vermogende bankiershuis is te voorschijn gekomen, hetwelk alleen door het vermogen van zijn goud, zijn zilver, en zijn papier Vorsten en volken in zijne afhanklijkheid houden, en over oorlog en vrede in Europa beschikken zou!

Ellendig intusschen als de zoo even geschetste toestand der Joden te Frankfort in de meeste opzichten was, zoo werd die evenwel nog boven vele andere oorden in het Rijk ter woning begeerlijk door hen geacht, deels om de hun overigens van de Regering verzekerde bescherming en gematigde vrijheid van geldhandel, deels om het aanzien der Rabbijnen van de Synagoge aldaar over geheel Duitschland. Het ontbrak middlerwijl niet ten eenenmale aan pogingen om Frankfort geheel van hare Jodenbevolking te ontledigen. De jaren althands van 1613 tot 1615 zagen tooneelen in die Rijksstad zich

opvolgen, die aan de dagen der middeleeuwsche Flagellanten herinneren en ze misschien volkomen in het leven herroepen hadden, zoo het de Regering der Stad niet eindelijk gelukt was de oproerige tegenpartij der Joodsche bevolking te fnuiken. Een opzet by het gemeen bestaande en door enkele burgers aangemoedigd, om de Jodenstraat te plunderen, brak, voor een oogenblik verhinderd, later, ten gevolge eener verwikkeling met andere twisten tusschen de Overheid en eenige handwerkslieden, in een hevig oproer uit, waarby de Joden de lijdende partij waren. Het volk viel in hunne wijk en begon te plunderen; zy stelden zich te weer, zoodat ter wederzijde gewonden en dooden vielen. Ten slotte moesten de Joden voor de overmacht der oproermakers, tegen welke ook de gewapende macht van wege de Magistraat vruchteloos optrok, het onderspit delven. Men sloot een verdrag, uit krachte waarvan de Joden ten eeuwigen dage uit Frankfort geweerd werden, alleenlijk onder beding van vrijgeleide om zonder last te lijden te land en te water zich te kunnen verwijderen. Werkelijk verliet dan ook diensvolgens een aantal van schier veertien honderd Joodsche ingezetenen de stad; een gedeelte bleef hier en daar schuilen by de beter gezinde burgers; doch de Jodenstraat werd gesloten, en ook alzoo de stad niet dan met moeite in rust gehouden.

Eerlang evenwel werd de Magistraat in haar gezag, de Joden in hun recht hersteld (a⁰ 1616). De zaak werd voor het Keizerlijk Gericht gebracht; de belhamels van het oproer streng gestraft; de voornaamste raddraaijer, zekere FETTMILCH, onthoofd en gevierendeeld, twee anderen insgelijks ter dood gebracht, negen ondergeschikte medeplichtigen ten aanschouwen der Joden gegeesseld; deze laatsten plechtig onder geleide van ruiterij en voetvolk met vliegende vaandels in hun kwartier te Frankfort weder ingeleid, onder bescherming van het Keizerlijke wapen voor de poort der Jodenstraat. Ook werd er een verdrag tot schadevergoeding aan de Joden tot stand gebracht, en de Stadskeur ten hunnen behoeve veranderd met van wederzijde wenschelijke verbeteringen. Het nemen van rente (altijd de verborgene of rechtstreeksche oorzaak van den volkshaat) werd daarby op een matigen voet geordend.

Voor dat intusschen deze uitkomst (waarvan de Joden in een soort van gedicht, naar de gelijkenis van het Boek van ESTHER, de gedachtenis bewaard hebben) te Frankfort gevolgd was, had het voorbeeld aldaar gegeven navolging gevonden te Worms. Ten jare 1614

werd door eenen Rechtsgeleerde, Dr. CHEMNITZ, in vereeniging met eenige stadsburgers, een plan ontworpen van aanklacht der Joden by het Kamergericht te Spiers, waarvan men hoopte dat hunne uitzetting het gevolg zoude zijn. Als dit ontwerp mislukt was, en alleenlijk een bevel aan de Joden tot betere regeling der renteneming had uitgewerkt, nam men de toevlucht tot een volksbeweging, waartegen, even als te Frankfort, de Magistraat niet by machte was genoegzame hulp te verleenen. De Joden werden alzoo door het gepeupel verdreven, de Jodenstad werd binnengestormd, de Synagoge (aan welke eene oudheid van zeven honderd zeven en zestig jaren wordt toegeschreven) vernield, de begraafplaatsen omgewroet. De stad zag zich genoodzaakt den bystand van den Keurvorst van de Paltz in te roepen. Dien ten gevolge herstelden troepen uit Heidelberg de orde; de geheele zaak werd rechterlijk onderzocht, Dr. CHEMNITZ in boete geslagen, van zijn ampt ontzet en ter stad uitgebannen, en de Joden namen onder bedekking van Keizerlijke troepen, in het begin des jaars 1616, op nieuw bezit van hunne rampzalige wijk, waarin zy sedert niet gestoord zijn.

Te Frankfort stonden in het laatst dierzelfde eeuw de Joden nog een ramp door van anderen aart, en waarby met meerder lof zoo van de burgerij als van hen zelve wordt gewag gemaakt. Een geweldige brand, ontstaan het eerst in de woning van een hunner geleerdste Rabbijnen, R. NAPHTALI COHEN, nam in de Jodenstraat, begunstigd door de slechte voorzorgen by dergelijke gelegenheden gewoonlijk, weldra de overhand. De geheele wijk werd een prooi der vlammen. Zelfs hunne vijanden roemen zeer de gelatenheid in deze ramp door de Joden betoond. Ook handelde men van de zijde der Christenen menschelijk met de lijders; de burgers namen de van dak en nooddruft ontbloote gezinnen in hunne huizen op, niet zonder deswege eerst de Geestelijkheid te hebben geraadpleegd, die hare goedkeuring voor dit byzonder geval verleende. Toch maakt Rector SCHUDT in zijne *Merkwaardigheden* deze daad van menschlievendheid tot een verwijt aan zijne Frankforters, en ontziet zich niet de gehate Joden op het bitterst wederom by die gelegenheid te krenken. Intusschen ging, te midden dier oogenbliklijke welwillendheid, toch hier en daar eene stem in de stad op, dat wanneer nog eens zulk een onheil de stad wedervoer, men alle Joden behoorde dood te slaan. Een bevelschrift van Keizer JOSEPH I aan de Magistraat der stad maakte zoowel aan dergelijke dreigingen als aan mishandelingen

een eind. Eerlang werd de Jodenstraat geheel herbouwd; hun getal bedroeg destijds tusschen de twaalf en dertien duizend zielen.

De twee voorname Staten in Duitschland, waarin den Joden reeds in den loop der achttiende eeuw eene merkwaardige ontwikkeling, schoon van verschillende aart en richting, te beurt viel, was het Catholiek-Roomsche Oostenrijk en het Protestantsche Pruissen. Die ontwikkeling intusschen, waarvan de geschiedenis tot op dit oogenblik doorgaat, ging tevens van vele ongunstige omstandigheden gepaard; zij was voorafgegaan geworden door tijden van krenking en verdrukking, niet ongelijk aan die welke wy ten aanzien der Rijkssteden aanteekenden. Vooral was dit het geval in Oostenrijk.

Het Huis van Oostenrijk stond op meer dan één gebied en in meer dan ééne betrekking in aanraking met de Joodsche bevolkingen. In het laatst der achttiende eeuw rekent men het getal van Joden op ongeveer twee honderd vijftig duizend, die den Keizer onderworpen waren in zijne onderscheidene erflanden, Italiaansche, Slavoonsche, Duitsche. Als Keizer eigenlijk van Duitschland waren sedert lang zijne rechten op geheel de Joodsche bevolking des Rijks genoegzaam in vergetelheid geraakt, of op de Souvereinen der afzonderlijke Staten met der daad overgegaan. In Italië was ook het Duitsche gebied den Joden gunstig; men vindt hen aldaar door de Keizers meermalen in onderscheidene belangrijke betrekkingen gebruikt, en in den adel verheven. In Boheme en Hongarije zagen wy reeds van der Joden toestand en lotgevallen. In Oostenrijk zelve was tot op de Regering van MARIA THERESIA en van JOSEPH den Tweede het verblijf vooral te Weenen hun eerst alleszins onveilig, later onzeker. De wetten, dië in dezen Staat de toelating en behandeling der Joden van Regeringswege regelden, waren hier, als elders, uit de middeleeuwen afkomstig. Van dat Oostenrijk als Hertogdom bestond (a⁰ 1267) waren de Joden als des Souvereins kamerknechten beschouwd. Eene Kerkvergadering, ten jare 1167 te Weenen gehouden, legde hun de gewone lasten en verboden op, ook in het Hertogdom, evenwel niet altijd met gelijke strengheid in acht genomen. Merkwaardig was inzonderheid de (ook elders niet onbekende) eedsbepaling voor de Joden; zy moesten dien afleggen staande op een zwijnenhuid, terwijl het formulier (alsof het den meineed wilde uitlokken!) een uitdrukkelijke erkenning inhield, dat de vloek om den dood van JESUS op hen en hunne kinderen rustte.

Sints wisselden meerdere gunst en ongunst der Joden by de Hertogelijke regering elkander nog al af. Van wege het volk waren zy ten jare 1420 en 1464 te Weenen en elders in Oostenrijk met moord en plundering deels gekweld, deels bedreigd geworden. MAXIMILIAAN I had hen vervolgd in Oostenrijk, maar in Moravië geduld. FERDINAND I (1558—1564) liet hen toe in zijne Oostenrijksche hoofdstad te wonen en den hun aldaar steeds eigen gebleven handel in juweelen en paarlen te drijven; later dreef hy hen weder uit. MAXIMILIAAN II (1564—1576) en FERDINAND II en III (1619—1657) verleenden hun op nieuw vrijheden. Zy bezaten te Weenen ook reeds vroeg eene Synagoge. Doch aldaar vooral bleef de stemming des volks hun allerongunstigst. Die stemming werd nog verergerd ten jare 1641 en 1646 door het valsche gerucht, dat de Joden de Zweden begunstigden en hun tot verspieders dienden. Zy werden (a⁰ 1649) tegen dreigingen en mishandelingen deswege gewaarborgd door een Keizerlijke wacht. In 1668 beschuldigde men hen den Brand in de Burcht te hebben te weeg gebracht; Joden en burgers werden hierop handgemeen, en van wederzijde vielen dooden en gekwetsten by die gelegenheid. Te vergeefs riepen de verdrukten de voorspraak der Keizerin te hulp; het prachtig geschenk te dezer zake aangeboden werd afgewezen. Eerlang (a⁰ 1669) verscheen een Keizerlijk bevel, dat de Joden zoowel Weenen als geheel het Hertogdom deed ruimen; hunne Synagogen werden veranderd in kerken. Alleen ten behoeve van den Hof-Agent WOLF SCHLESINGER was eene uitzondering gemaakt. Door tusschenkomst van dezen werden weldra ook weder andere Joden toegelaten. In 1677 hadden SAMUEL OPPENHEIMER en SAMSON WERTHEIMER insgelijks als Hof-Agenten hun verblijf te Weenen; in 1697 was het aantal Joden wederom aanzienlijk genoeg om eene Gemeente te kunnen heeten. Onder afwisselingen van verdrijving en terugroeping, vervolging en wederbegunstiging van de Joodsche bevolking, had intusschen de familie OPPENHEIMER zoodanig eenen invloed ten hove verkregen, dat zy de verspreiding wist te beletten (a⁰ 1707) van Professor EISENMENGERS *Ontdekt Jodendom*, een welbekend werk, van welks vinnigheid tegen deze natie men zich in de gevolgen vernieuwde verdrukkingen in Duitschland voorstelde. Op Keizerlijk bevel werden alle voorhanden zijnde Exemplaren verbeurd verklaard. De Schrijver vermocht slechts een tweetal daaruit te behouden, met welke hy zich naar Berlijn begaf; aldaar was hy, ingevolge een gunstig advies van JABLONSKY, met de uit-

gave gelukkiger, voor welke hy niet alleen de Koninklijke vergunning, maar ook ondersteuning voor de kosten van den druk verkreeg. Het werk is sedert in de geleerde wereld zeer verspreid en ter bezwaring der Joden veel gebruikt geworden. Vervolgingen van regeringswege heeft het evenwel niet ten gevolge gehad. In Pruissen vooral begonnen de Vorsten reeds destijds zich meer te bezinnen over de zware plichten en belangen van den Staat ten aanzien van het onuitroeibare volk.

Wy keeren tot hunne lotgevallen in Oostenrijk terug. Aldaar was reeds onder MARIA THERESIA de toestand merkelijk verbeterd. (In Boheme zagen wy reeds tijdens diezelfde regering de Joden met eene algeheele uitdrijving bedreigd, doch die door tusschenkomst van Engeland en Nederland, en de ontdekking van der Joden onschuld aan een hun ten laste gelegd verraad, herroepen werd.) Reeds in die dagen stonden de familiën ARNSTEIN, ESKELES, LEIDENDORFER, SCHLESINGER, SINZHEIMER, HÖNIG VON HÖNIGSBERG, waarvan sommigen geadeld zijn, hoog in aanzien aan het Weener hof. De bescherming der vorsten bevorderde grootelijks het aanleggen van fabrieken en manufacturen onder de Joden, en in het geheel werd hun toestand, uitgenomen nog altijd velerlei uitsluiting en eenige harde, doch voor een deel noodzakelijke verordeningen, meer en meer gunstig. Doch eene geheel nieuwe richting ontfing de wetgeving met betrekking tot 's Keizers Joodsche onderdanen door het vermaarde Tolerantie-Edict van JOSEPH II (a^0 1782), dat sedert in geschiedenis en poëzij door onderscheidene Joodsche pennen geroemd is. By dat Edict werd allereerst het vroeger geldende Reglement opgeheven; — den Joden vergund in alle steden des Rijks te wonen (op het platte land niet dan by wege van uitzondering); — zy worden onderscheiden als ingezetenen en vreemdelingen (den vreemden Joden was ook vroeger reeds, zeer ten genoegen en ter ontlasting in vele opzichten van de in het land gevestigden, de toegang moeilijk gemaakt en met lasten bezwaard); — voor de verleende vrijheden moesten zy aanzienlijke sommen opbrengen, maar die vrijheden waren dan ook, naar gelang van tijden en omstandigheden, belangrijk: geen uiterlijke kenteekenen meer aan de kleeding; geene uitsluiting meer van openbare feestelijkheden of wandelplaatsen; geen beperking binnen een afzonderlijke wijk; krijgsdienst en het beroep van Advokaat zoowel als Geneesheer voor hen toeganklijk; ook het recht om den degen te dragen en adelijke titels te voeren verkrijgbaar, —

zonder dat zy evenwel grondbezitters mogen zijn; alle handwerken vrij, maar zonder toelating in de gilden; tegen proselytismus van de zijde der Roomsche Kerk verzekering voor hunne kinderen beneden de veertien jaren; — daarentegen van hunne zijde verplichting om vaste familienamen te voeren, zich van de Hoogduitsche en niet van de zoogenaamde Joodsche taal te bedienen, en gebruik te maken van de openbare inrichtingen voor onderwijs, het zij Joodsche of Christelijke. Dit Edict, door de Joden in Duitschland met groote toejuiching beantwoord, maakt een keerpunt uit in de geschiedenis der Europeesche wetgevingen ten hunnen aanzien.

In Pruissen, alwaar gedurende diezelfde laatste helft der achttiende eeuw de aanvangen gezien werden van eene aanmerkelijke verandering in het lot en vernieuwing in den toestand der Joden, was de voornaamste aanleiding tot hunne vestiging en uitbreiding het ongeluk geweest, dat hen ten jare 1670 uit Weenen verdreef. Reeds eenigen tijd vroeger waren Joden op nieuw in de Staten van den Brandenburgschen Keurvorst toegelaten geworden. Het was die door zijne Christelijke Godsvrucht en vorstelijke deugden wel vermaarde FREDRIK WILHELM, bygenaamd de Groote Keurvorst (1640—1688), onder wiens regering, menschelijk en welwillend voor allerlei verdrukten, ook de Joden in Pruissen eene toevlucht en veiligheid vonden. Hy zelf had zich ook uitnemend wèl bevonden by de diensten zijner twee Hofjòden, HEIMANN GUMPERTZ en SALOMO ELIAS, die met onvermoeiden ijver en ongekreukte trouw voor zijne krijgsbehoeften zorg droegen. Als dan nu de vervolgde Joden in Oostenrijk zich tot den Brandenburgschen Resident NEUMANN te Weenen gewend hadden met het verzoek om in de Keurvorstelijke Staten toegelaten te worden, was onverwijld het antwoord van den edelen Vorst, dat hy gaarne een veertig- of vijftigtal welhebbende familiën van een goed getuigenis zoude toelaten, die dan ook werkelijk deels te Berlijn en te Potsdam, deels in andere steden van het Vorstendom zich vestigden. Uit deze kern ontwikkelde zich de geheele Gemeente, gelijk die nog ten huidigen dage in Pruissen bestaat. De klachten, die tegen de dulding en bescherming der Joden door velen werden uitgebracht, weerde de Keurvorst standvastig af met verwijzing op het stellige voordeel, dat het land van het verblijf dezer zijner Joodsche onderdanen trok. Ten jare 1696 was hun getal reeds zoo aanzienlijk,

dat Dr. BECKMAN te Frankfort aan den Oder verlof vroeg tot het drukken van den geheelen Talmud in het vooruitzicht op een voldoend vertier. Een bepaald Reglement voor de Joden over het geheele Keurvorstendom werd tot stand gebracht in het laatste jaar der zeventiende eeuw; aan laster en bedreigingen van allerlei aart ontbrak het daarby niet tegen vergunningen, die, als wy straks zien zullen, met eene volstrekte uitsluiting van schier alle openbare en maatschaplijke betrekkingen altijd gepaard bleven gaan. Ter zelfder tijd werd aan de Hofjuweliers JOST LIEBMANN en DAVID RIESS de vrijheid verleend tot het houden van Synagogen in hunne huizen; later volgde die van een openbaar bedehuis, met streng en herhaald toezicht intusschen, dat in de liturgie geene hatelijkheden werden uitgesproken tegen het Christendom of zijne belijders. Koning FREDRIK de Eerste verordende (a⁰ 1712) onder bepaling van zware straffen, dat geene zwervende Joden in het land werden toegelaten, eene bepaling, die geacht werd niet alleen in het belang der Christelijke bevolking gemaakt te zijn, maar ook in dat der gezetene Joden zelve, die van deze soort van zwervers in Duitschland ongemeene last hadden, waarvan zy evenwel nimmer geheel hebben kunnen bevrijd worden. Onder zijne regering werd de Synagoge te Berlijn, eene der schoonste in Duitschland, niettegenstaande veler tegenkanting, onder koninklijke bescherming voltooid. Even gunstig was den Joden de regering van FREDRIK WILHELM I (1717—1740), FREDRIK des Grooten onmiddelijken voorganger en vader. Althands hy was hun, by de overigens hem eigene willekeurige regeringswijze, geen verdrukker; ook stonden by hem ettelijke Joden in hooge gunst, en werden met byzondere voorrechten van eer onderscheiden. Daarentegen zijn door denzelfden Vorst ook eenige zeer lastige verordeningen den Joden opgelegd geworden, als onder anderen de verplichting om als de Koning wilde zwijnen op de jacht schoot of ving, die voor eene bepaalde som van hem te koopen. In voldoening aan dit bevel moesten zy soms een vrij groot getal van dit hun verboden dierenvleesch koopen; zy betaalden dan het geld, en schonken het voedsel aan de gasthuizen. Een meer of min soortgelijke last drukte op de Joden reeds van vroeger tijd: by het uithuwelijken zijner kinderen, bij het koopen van een huis, en dergelijke gelegenheden van voorspoed of vreugde meer, was de Israëliet gehouden voor drie honderd daalders aan porselein uit de koninklijke fabriek te koopen. Zy werden later (door Koning FREDRIK WILHELM III 1787) by name

van laatstgemelden last bevrijd tegen betaling, in eens, van eene som van vier duizend daalders.

FREDRIK de Groote wordt algemeen gezegd den Joden niet gunstig te zijn geweest. En het ware dan ook wel wonder geweest, zoo de vriend van VOLTAIRE, de ongeloovige Koning-wijsgeer, het volk des Ouden Verbonds in zijn veelbeteekenend voortbestaan en jammervolle ballingschap persoonlijke toegenegenheid betoond had. Van iets dergelijks dan ook geeft de geschiedenis zijner regering geenerlei blijk. Hy heeft evenwel als Regent zich hun toestand even krachtig als aandachtig aangetrokken. Ofschoon zijne verordeningen ten aanzien van vrijgevigheid omtrent de Joden in Pruissen niet te vergelijken zijn met die van Keizer JOSEPH II voor zijne Staten, — ofschoon ook inzonderheid de gevolgen dier wetgeving zich over het geheel niet zeer gelukkig hebben betoond, — zoo wordt dit laatste althands nog heden ten dage, zelfs door een Joodschen Geschiedschrijver [1], aan geen persoonlijken onwil des Konings jegens de diep gedrukte natie, maar aan het ongeluk van den toestand, gelijk hij dien vond, en de historische betrekkingen, die niet op eens te veranderen waren, toegeschreven. Men verhaalt zelfs (zoo ver zal ook FREDRIK de Groote van opzettelijke hatelijkheid in deze zaak verwijderd zijn geweest), dat hy zelve wel eens de opmerking heeft gemaakt, hoe het den Regeringen, door wie de Joden waren hard gevallen, in de gevolgen zelden goed bekwam. Dat hij MOSES MENDELSSOHNS verdiensten niet op prijs gesteld, althands nimmer hem daarvan eenig blijk gegeven heeft, is misschien ruim zoo zeer aan de onverschilligheid van den Fransch denkenden en schrijvenden Vorst voor de Duitsche taal en letterkunde in het geheel, als bepaaldelijk aan eenig zoo groot vooroordeel tegen zijne Joodsche onderdanen te wijten. Enkele Joden waren integendeel ook by hem even als by zijnen vader zeer gezien en met onderscheiding behandeld. Ook schijnt hy met zijn G e n e r a a l P r i v i l e g i u m van het jaar 1750, dat de oude Wetgeving omtrent de Joden in zijne Staten deels afschafte, deels vernieuwde, deels (en voor het meest) in zijne grondbeginselen bevestigde, vooral ten oogmerk gehad te hebben, om by het zoo veel mogelijk beperken van hun aantal, hun toestand, zoo voor hen zelve als met betrekking tot het Rijk, te verbeteren. Van daar dan de groote strengheid, waarmede tegen het inkomen van vreemde Israëlieten van regerings-

[1] JOST, IX. 35, 36.

wege gewaakt werd, — de voorzorgen op allerlei wijze genomen en versterkt, dat toch zoo veel mogelijk vermogende Joden in het land bleven, en al wat van geen geldelijke middelen kon doen blijken, geweerd of verwijderd werd. De Joodsche bevolking, tot dat einde, bleef en werd strenger dan immer verdeeld in erflijk- of alleen persoonlijk, d. i. voor eigen levensduur, toegelatenen. Tot de Joden, die slechts persoonlijk geduld werden, behoorde alles wat niet bepaald koopman was of in onmiddelijke betrekking tot het bestaan en de behoefte der Synagoge stond; by wege van erfenis ging het recht van inwoning oorspronkelijk slechts op een der kinderen (later, sedert 1740, volgens een met zeventig duizend daalders betaald privilegie, des verkiezende op nog een tweede) over, mits altijd een vermogen van niet minder dan duizend daalders bewijzende. Op het aangaan vooral van huwelijken was de wetgeving uiterst moeilijk. Joodsche dienstboden, onder anderen, mochten geheel niet huwen, of zy moesten het land verlaten. Voorts mochten te Berlijn niet meer dan veertig woonhuizen, in het overige gedeelte des Rijks naar evenredigheid slechts een zeer beperkt getal, en dat nog by byzondere toelating, aan Joden in eigendom toebehooren. Van grondbezit waren zy ten eenenmale uitgesloten. Voor het overige, — by opbrengsten onder allerlei benaming en naar allerlei aanleiding op een getal van ongeveer zestien honderd Joodsche familiën (a° 1786) drukkende, — was de werkkring bepaald by handel in geld en goederen of, met daartoe gevorderde toestemming des Konings, alleenlijk nog tot het fabriekwezen uitgebreid; — in alles, daarby, achteruitzetting met betrekking tot de overige inwoners des lands, en geldelijke verantwoordelijkheid van geheel de Gemeente voor overtredingen harer byzondere leden [1]. De verordeningen in Silesië waren, met enkele

[1] Het is opmerkelijk, dat tot kort vóór onze tijden de Joden in Duitschland slechts in éene kunst tot bewonderens toe hebben uitgemunt, namelijk in de graveerkunst op steen; een vak, waarin tot op dit oogenblik overal groote vaardigheid en bekwaamheid by hen wordt waargenomen. Doch vooral dan wordt de instandhouding van dit vak by Israëls nakomelingen merkwaardig, wanneer men het in verband brengt met de eerste oirkonden van hun volksbestaan, als waarin het snijden op steen by een zoo byzondere gelegenheid en onder zoo gewichtige omstandigheden door mannen uit hun midden beoefend is (2 Mos. XXXIX : 6a). Over het geheel laat zich (onder de vele overblijfselen van eenzelvigheid en gelijkenis tusschen het volk der ballingen en hunne Bijbelsche vaderen) eene treffende overeenkomst waarnemen tusschen de vakken van kunst of we-

wijzigingen, gelijksoortig. Veel goeds trachtte aldaar voor de Joodsche ingezetenen en toegelatenen FREDRIK des Grooten reeds genoemde Opvolger te bewerken door een nieuwe wet (a° 1790). Maar ook die Wet droeg nog de kenmerken èn van den diep vervallen staat van de beperkende, uitsluitende, en drukkende middelen, die men in het belang ook van hen zelve meende noodig te hebben. Later werden de vorderingen der Silesische Israëlieten zeer geroemd.

De indruk des geheels van der Joden toestand in de Pruissische Staten, zoo als die nog was in de tweede helft der vorige eeuw, is alles te zamen genomen een zeer treurige. De ellende en verlaging van de groote menigte komt nog des te meer uit by de welvaart, rijkdom, of zelfs maatschaplijken glans, die het deel was van eenige weinige personen of familiën. En toch! het was, gelijk de reeds genoemde Historieschrijver van zijn volk doet opmerken, aan het aanzien en de voorrechten dier zeer weinigen, dat de latere verbeterde toestand, met betrekking tot maatschaplijke en verstandelijke beschaving, door de Joden dank geweten wordt.

Met betrekking vooral tot geestbeschaving en letterkundige ontwikkeling is de opkomst van MOSES MENDELSSOHN voor de Joden in Duitschland een in allerlei zoowel gunstige als bedenkelijke gevolgen vruchtbaar overgangspunt geweest. Zijne vrienden en bewonderaars hebben ter zijner eere het bekende Joodsche woord, tot lof van MOSES MAIMONIDES het eerst gezegd, verder toegepast: "Van MOSES tot op MOSES is er geen als MOSES geweest." En inderdaad (wy hebben het vroeger reeds doen opmerken), met den vermaarden Joodschen Leeraar en Hervormer uit Cordua, heeft de Berlijnsch-Joodsche Schrijver en Wijsgeer niet weinige trekken van gelijkenis in aanleg van geest zoowel als in begrippen omtrent Godsdienstige en Israëlitische aangelegenheden getoond. Van hem en zijne tijdgenooten, kweekelingen, volgers en navolgers, dagteekent voorzeker de geheel nieuwe betee-

---

tenschap, waarin zy ook nog in deze hunne latere dagen hebben uitgemunt, en de eigenaartigheden hunner aloude nationaliteit. Dus b. v. hebben zy ten allen tijde en tot op dezen dag wel vele dichters, zangers, toonkunstenaars voortgebracht, maar naar evenredigheid weinig schilders; en van een Israëlitischen beeldhouwer van eenigen naam herinneren wy ons geen voorbeeld. De reden van dit laatste verschijnsel ligt by nadenken niet ver.

kenis der Joden in meer dan één opzicht voor Duitschland. By zijne loopbaan mogen wy wel eenige oogenblikken langer hier stilstaan.

Te Dessau in Anhalt werd MENDELSSOHN ten jare 1729 uit weinig bemiddelde ouders geboren. Zijn vader was Hebreeuwsch Calligraaph, of overschrijver van den Bijbel en andere Hebreeuwsche perkamenten ten dienste der Synagoge en hare leden. De zoon gaf by een uiterst zwak en zelfs gebrekkig lichaamsgestel reeds vroeg de blijken van een schranderen en vorschenden geest. Zonder onderwijs oefende hy zich reeds als kind in de Hebreeuwsche taalkunde, stijl en poëzy; later, omstreeks zijn dertiende jaar, had hy R. DAVID FRÄNKEL tot onderwijzer in den Talmud. Doch zijn lievelingsstudie was destijds reeds de grondige kennisneming der werken van MAIMONIDES, in het byzonder van zijn *Moreh Nebochim*. Naauwlijks veertien jaren oud moest hy de studie onderschikken aan eene kostwinning, om welke te vinden hy zich naar Berlijn verplaatste. Aldaar won hy een schamel stukske brood met afschrijven en het nazien van drukproeven, voor het overige den tijd vlijtig uitkoopende om de oude talen te leeren, en zich met letterkunde en wijsbegeerte gemeenzaam te maken. Veel dienst deed hem destijds de in Polen wegens zijne gevoelens door de Synagoge heftig vervolgde Geleerde R. ISRAËL, en de Geneesheer, tevens Hebreeuwsch Schrijver, AÄRON EMMERICH. Straks werd hy huisonderwijzer by een aanzienlijk geloofsgenoot, die, van den beginne met de beminlijkheid van zijn karakter en zijne buitengewone bekwaamheden ingenomen, hem ook later (a° 1753) het geheele bestier zijner handelszaken toebetrouwde. In dien tusschentijd had hy, gemeenschaplijk met eenen vriend, TOBIAS BOCK geheeten, eenige Vertoogen over Natuurkunde in het Hebreeuwsch uitgegeven ten behoeve der in den Talmud studeerende jeugd. Hiermede gaf hy den Rabbijnen aanstoot, van welker verdere vervolging hy alleenlijk bewaard werd door den strikt Rabbijnschen Godsdienstigen wandel, aan welken hy, ongelukkig genoeg, steeds begrepen heeft zich te moeten houden, onafhanklijk van zijne steeds meer en meer van die leer verschillende overtuigingen. Eerlang kwam hy met LESSING, NICOLAÏ, en andere Geleerden in eene aanraking en gemeenzaamheid, waarvan onder anderen zijnen *Brieven en Gesprekken* de vrucht waren. Door zijne Duitschen *Phaedo (over de onsterflijkheid der ziel)*, en meerdere geschriften over Bovennatuurkunde, werd hy nu ruim zoo zeer door de Christenen als door zijne eigene stamgenooten in hoedanigheid van stylist

en wijsgeer hoog gewaardeerd, maar ook om meer dan ééne voortreflijke hoedanigheid geëerbiedigd. Warme Christenen, als by name LAVATER, gingen reeds zoo ver van in den talentvollen Israëliet, op grond van eenige uitdrukkingen die een invloed van het Christendom op zijn gemoed schenen aan te duiden, in hunne liefdevolle hoop een belijder van JESUS CHRISTUS, althands van verre, te begroeten. In een zeer beleefd en bescheiden antwoord aan den vromen Zurichschen Leeraar benam hy hem op treurig beslissende wijze dat vermoeden. Intusschen ging hy voort, niet slechts als Duitsch Letterkundige, maar ook zeer bepaald als Israëlitisch Geleerde en (uiterst gematigd en voorzichtig) Hervormer te arbeiden. Ten jare 1778 schreef hy een door den Koning begeerd Bericht omtrent eenige hoofdonderwerpen, als erfrecht, uitersten wil en anderen naar Joodsch-burgerlijke wetgeving. Kort daarop verscheen zijne Hoogduitsche overzetting der Boeken van MOSES, met eene verklaring over de eerste Hoofdstukken van hem zelven, over de latere, van twee geleerde geloofsgenooten. Een dezer was de Dichter HARTWIG WESSELY, op wien wy eerlang terugkomen. De Voorrede, waarin hy met de hem eigene fijnheid van geest de strengste belijdenis van het Jodendom der Synagoge eerbiedigt, zonder het standpunt van den Wijsgeer en man van smaak te laten varen, won hem de toejuiching zelfs van sommige strenge Rabbijnen, onder anderen R. SAUL van Frankfort, en het werk vond weldra zijnen weg in de voornaamste Gemeenten en Scholen van Duitschland. De kennis van het Hoogduitsch onder de Joodsche jeugd werd daardoor niet weinig bevorderd. MENDELSSOHN, op deze aanmoediging, gaf daarop met nog voorspoediger gevolg eene keurige Overzetting der Psalmen en van SALOMO's Hoogelied in het licht.

Hierin vooral heeft de Berlijnsche Wijsgeer der achttiende eeuw met zijnen voorganger en geliefkoosd voorbeeld MAIMONIDES groote gelijkenis gehad, dat beiden onder den uiterlijken vorm van het Rabbinisme een geheel andere richting van de Joodsche Godsdienst bedoelden, eene hervorming, eene ontwikkeling, by welke beide gelijkelijk voorbyzagen, hoe de volmaking van het wezenlijke Jodendom in het waarachtige Christendom gegeven is. Aan MENDELSSOHN gaf het bekende geschrift van den Pruissischen Staatsdienaar DOHM over *de burgerlijke verbetering der Joden* aanleiding om voor zijne meening, schoon altijd onder een zekeren nevel van onbestemdheid, eenigzins nader uit te komen. De Staatsdienaar was uitgegaan van het denkbeeld, dat de gewenschte verbetering het gevolg alleen

zou kunnen zijn van burgerlijke vrijheid en gelijkstelling in den Staat, verbetering van onderwijs en opvoeding, vrijen toegang tot oefening van elke kunst en wetenschap, ja zelfs tot sommige Staatsampten, behoudens voor het overige het recht der Synagoge om binnen hare muren zich tegen afwijkende leden te handhaven en die voor eenigen tijd of voor altoos uit haar midden te verwijderen. Het was juist op dit der Synagoge toegekend recht, dat MENDELSSOHN vuur vatte. Hy wilde evenmin door eenig Kerkgenootschap als door den Staat de vrijheid van denken en leeren beperkt zien. In de Voorrede eener Hoogduitsche Overzetting van MENASSEH BEN ISRAËL's Hope Israëls sprak hy met zoo vele woorden zijne overtuiging uit: dat elk Genootschap het recht had van uitsluiting zijner leden; alleenlijk kon aan geen Godsdienstig Genootschap, het zij dan Kerk of Synagoge, dit recht worden toegekend, aangezien ook de ware Godsdienst zelve geen gezag oefent over meeningen en denkbeelden, maar, louter hart en geest zijnde, alleen die macht begeert, welke door overtuiging gelukkig maakt. Vervolgens zich tot zijne Israëlitische broederen keerende, vermaant hy hen aan de volken onder welke zy leven een voorbeeld te nemen van liefde, geenszins van haat en onverdraagzaamheid, en alzoo elkander onderling te verdragen, elkander onderling lief te hebben, om ook zelve bemind en verdragen te kunnen worden.

Over twee dingen mag men zich in de geschiedenis van dezen merkwaardigen en toch zonderlingen kamp verwonderen, dat de schrandere Wijsgeer zich of anderen den krachtigen invloed, dien voor het minst de buitenzijde des Christendoms of zelfs de Christenheid op deze zijne meeningen gehad heeft, heeft kunnen ontveinzen, en hy zich met zulke begrippen over het wezen der Godsdienst in oprechtheid een rechtzinnig Rabbijnschen Israëliet heeft kunnen achten! Maar ook dit is bevreemdend, dat de Rabbijnen zelve zich zoo geheel buiten dezen strijd gehouden hebben, en zonder tegenspraak kunnen laten eene zoo veel beteekenende verklaring tegen elke oefening van orde en tucht in de Gemeente.

Wat het laatstgemelde zonderlinge verschijnsel betreft, het kan zich oplossen in een zeker gevoel van machteloosheid van de zijde der Synagoge om zich op het terrein eener wijsgeerig-staatkundige vraag aan openbare tweespalt met een harer meest invloedrijke leden te wagen. En veiliger mag zy het geacht hebben zich te vergenoegen met de uitwendige gehoorzaamheid, door MENDELSSOHN aan hare

uiterlijke verordeningen ten allen tijde bewezen. Spoedig evenwel ondervond zy de ware gevolgen van MENDELSSOHNS schriften en invloed by een aanmerkelijk gedeelte der Joden in Duitschland, in de kenbaar verminderde achting voor Talmudische studiën en scholen.

Wat MENDELSSOHN zelven betreft, de tegenstrijdigheid tusschen zijne houding als Rabbijnsch Israëliet en de beginselen in even vermelde Voorrede aangegeven, liep even zeer by de Christenen in het oog, als zy later ook door Joodsche levensbeschrijvers van den merkwaardigen man is opgemerkt[1]. In eenen Brief aan MENDELSSOHN werd dan ook zijne aanhanklijkheid aan den Rabbijnschen scheidsmuur tusschen Jodendom en Christendom als niet wel bestaanbaar beschouwd met zijne geuite (eigenlijk van het Christendom ontleende) denkbeelden over het wezen der Godsdienst. Tegen dezen aanval richtte hy nu (a⁰ 1783) zijn Jerusalem, eene Verhandeling over de macht in zaken van Godsdienst en het Jodendom, met onmiskenbaar talent geschreven, doch waarin de hoofddenkbeelden eigenlijk nog veel sterker de onbestaanbaarheid van zijne theorie met zijne praktijk, ja van die theorie met zich zelve deden uitkomen. Het wezen der Godsdienst (dit staat ook hier by hem op den voorgrond) kan niet bestaan in zekere handelingen, maar in de gezindheid des harten; en deze valt niet onder het bereik van eenige Synagogale of Kerkelijke tucht! Doch volgens hem was immers de Wet van MOSES (te gelijk Kerk- en Staatswet) eene wet niet van geloof, maar van geboden en verboden handelingen! Hoe kon hy alzoo aan de Synagoge het recht van uitsluiting dergenen, die zich naar hare wet niet wilden voegen, ontzeggen, terwijl hy zelve intusschen door leer en voorbeeld de gehoudenheid van den geboren Israëliet aan de wet beweerde? Immers (gelijk door den meergemelden Historieschrijver[2] te recht wordt aangemerkt) die zucht was, volgens MENDELSSOHNS beginselen, juist daar op hare plaats, waar het geen inwendige geloofspunten, maar uiterlijke handelingen gold. Diezelfde Schrijver wil dan ook in deze niet weg te redeneeren inconsequentie alleenlijk gelet hebben op des Joodschen Wijsgeers hoofdbedoeling, welke geweest zal zijn door eigen voorbeeld te bewijzen, dat de meest ruime vrijheid van denken kon gepaard gaan met de strengste uiterlijke onderwerping aan de Wet, de na-

---

[1] JOST, IX S. 76—79.
[2] JOST, t. a. p. S. 76.

vorsching van welker zin en geest hy verder aan ieders byzonder onderzoek wilde overgelaten hebben. Doch ook aldus bespeurt men duidelijk genoeg, dat er in MENDELSSOHNS gemoed eene aantrekking tot het Christelijke beginsel werd gevoeld, waartegen hy wellicht juist in die naauwgezette gehoorzaamheid aan de Rabbijnsche voorschriften zich een soort van harnas trachtte te smeden, terwijl dat Christelijke beginsel, dat zoo kenlijk op zijne beschouwingen gewerkt heeft, daarom niet dieper doordrong tot zijne ziel, omdat hy het zag buiten zijn noodzakelijk verband, buiten zijne volstrekte éénheid met den Persoon van JESUS CHRISTUS.

Hoe dit zij, zonder het te bedoelen of te vermoeden, heeft MENDELSSOHN, even als zes eeuwen vroeger MAIMONIDES [1], onder zijne stamgenooten behoeften opgewekt, die niet dan door het Evangelie des Zoons van God konden vervuld worden, en die dit dan ook, door de ontferming van den God ABRAHAMS, by velen in Duitschland na den leeftijd van MENDELSSOHN geworden zijn. Het is opmerkelijk, dat onder die belijders van JESUS den CHRISTUS uit het midden Israëls in Duitschland, zich onderscheiden heeft een eigen kleinzoon van den belangwekkenden man, de onlangs overledene meester in de poëzy der muzijk, MENDELSSOHN BARTHOLDY, die niet slechts zijne kunst aan de voorstelling der heiligste onderwerpen uit de Openbaring van Oud en Nieuw Testament had gewijd, maar ook, gelijk verzekerd wordt, de kracht van het geloof des Evangelies, hetwelk hy openbaar beleed, op zijn hart evenzeer als op zijn genie heeft ondervonden.

MOSES MENDELSSOHN overleed (te midden van eenen met JACOBI over zijn boezemvriend LESSING in betrekking tot het Spinosisme gevoerden pennestrijd) in het begin des jaars 1786, by zijne natie en in Duitschland algemeen geacht, maar in het byzonder door de vrijzinnige richting onder de Joden hoog vereerd als de man, met en door wien zich voor hun maatschaplijk, Godsdienstig en letterkundig bestaan een geheel nieuw tijdvak geopend heeft.

Hy was intusschen niet de eenige man van geleerdheid en talent waarop de Duitsche Israëlieten zich tijdens dit gedeelte der achttiende eeuw beroemen, en wiens invloed op een later geslacht vooral aanmerkelijk is geweest. Onder MENDELSSOHNS belangrijke tijd- en stamgenooten hebben onder anderen, maar in eene zeer voorname plaats,

---

[1] Bladz. 178 boven.

gehoord zijne boezemvrienden HARTWIG WESSELY, ISAAC EUCHEL, en DAVID FRIEDLANDER.

HARTWIG WESSELY was afkomstig van eenen R. JOSEPH die, ten jare 1648 een door de Kosakken te Bar in Podoliën aangericht bloedbad ontkomen, zich te Amsterdam vestigde, en aldaar in byzondere aanraking met de Synagoge der Portugeezen schijnt gekomen te zijn. Uit een zijner zonen, MOSES geheeten, die zich te Wesel nederzette (van waar de familienaam afkomstig is) en later te Glükstadt een geweerfabriek stichtte, werd de om vernuft en geleerdheid wel bekende HARTWIG geboren. Vroegtijdig geoefend in de kennis van onderscheidene nieuwere talen, muntte hy vooral uit in het gebruik der voorvaderlijke Hebreeuwsche. Veel had hy voor de verbreiding en uitbreiding dier studie over sints zijne vroegste jeugd. Te Amsterdam op een handelskantoor geplaatst, kocht hy zorgvuldig den tijd uit tot het verzamelen zijner Spreuken der Vaderen en zijnen, sedert overal in Duitschland, Polen, en Italië onder de Joden verspreiden en zeer gewaardeerden arbeid over de Hebreeuwsche Synonymen. De kosten der eerste uitgave had hy uit eigen bekrompene middelen gedekt. Te Hamburg insgelijks, alwaar hy (a⁰ 1770) huwde, arbeidde hy by dag voor zijn levensonderhoud, by nacht aan zijn geliefkoosde studie. Te Berlijn sedert 1775 gevestigd, schreef hy aldaar zijne Hebreeuwsche overzetting der Wijsheid van Salomo, geraakte in zijne handelszaken aan lager wal en daardoor een tijd lang tot volslagene armoede, waaruit hy door middel zijner letterkundige werkzaamheid en de getrouwe hulp van vrienden toch weder gered werd. Met MENDELSSOHN, wiens medearbeider wy hem reeds zagen, was hy innig bevriend, en had hy ook de strenge waarneming der Joodsche inzettingen gemeen, voor het overige (geheel anders dan de evengenoemde Wijsgeer) tot dweepens toe met de Rabbijnsche Overlevering ingenomen, en in het geheel een in Joodschen zin van gantscher harte vroom man. Zijne goede verstandhouding met de Rabbijnen werd evenwel een tijd lang gestoord toen hy zich (a⁰ 1782), naar aanleiding van Keizer JOSEPHS Tolerantie-Edict, opgewekt gevoelde in het openbaar een Brief aan de Synagoge te Triest te richten, waarby hy op de noodzakelijke verbetering van het lager onderwijs aandrong, en daarby de studie van den Talmud voor een rijper leeftijd wilde bewaard hebben. Doch nadat de Rabbijnen in Polen hem deswege hevig hadden aangevallen en verketterd, werd hy door die van Triest, Venetië, Ferrara, Reggio eerlang in zijne

eer hersteld, en zijne geuite gevoelens voor bevorderlijk aan het welzijn der Synagoge verklaard. Van toen af stelliger dan immer verbond hy zijn streng Joodschen wandel met de ijverigste pogingen ter verlichting en terechtwijzing zijns volks. Doch vooral onderscheidde hy zich nu meer dan ooit als Hebreeuwsch Dichter, zoo door zijne lierzangen, zijn lijkdicht op Prins LEOPOLD van Brunswijk-Wolfenbuttel, zijn lofdicht op Keizer JOSEPH, als in het byzonder door zijn heroïsch dichtstuk: Moses, waarvan by zijn leven slechts de vier eerste stukken het licht hebben gezien. Hy overleed te Hamburg ten jare 1808 in het tachtigste zijns levens. Door hem was de grond gelegd tot een versche Hebreeuwsche literatuur, gelijk door MENDELSSOHN tot eene Duitsche, onder de Joden van hunne eeuw en landaart.

ISAAC EUCHEL (geb. 1756) met de Oostersche letterkunde even als HARTWIG verre boven MENDELSSOHN vertrouwd, ondernam het eerst eene Hoogduitsche Overzetting der Joodsche liturgiën, die hem slechts matig gelukte, maar evenwel door het gegeven voorbeeld alleen reeds groot nut deed. Later vertaalde en verklaarde hy ten dienste der Joden SALOMO's Spreuken. Hy schreef ook eene levensbeschrijving van MENDELSSOHN in het Hebreeuwsch. Ook deze geestrijke en begaafde Schrijver, by al zijne gehechtheid aan de studie, is in den handel gebleven tot aan zijnen dood, voorgevallen in het vierde jaar der tegenwoordige eeuw.

DAVID FRIEDLANDER was de derde van MENDELSSOHNS vrienden, die zich onder zijne Duitsche tijd- en geloofsgenooten door onvermoeide werkzaamheid en nuttige schriften een naam heeft gemaakt. Hy werd ten jare 1750 te Koningsberg geboren. Gevestigd sints het jaar 1780 te Berlijn, alwaar hy eene dochter huwde uit het aanzienlijk Joodsche geslacht van ITZIG, kwam hy in aanraking met de merkwaardigste mannen en vrouwen van dien leeftijd onder Christenen zoowel als onder de Joden, doch hield niet op zich by uitsluiting toe te leggen, om dezen met alle hem ten dienste staande middelen op te leiden: door het overbrengen van klassieke Hoogduitsche voortbrengsels in het Hebreeuwsch, en, omgekeerd, van gedeelten des Ouden Testaments in de Hoogduitsche moedertaal, — door eene overzetting der Joodsche gebeden, van beter gehalte dan de reeds gemelde van EUCHEL, — door het stichten van armenscholen, welke in later tijd nog belangrijke vruchten hebben nagelaten. Onder de vruchten van zijn altijd werkzaam, soms evenwel ook door zijne eigene geloofsgenooten en geestverwanten voorbarig geacht streven naar eene

wezenlijke en diepgaande Hervorming van het Jodendom zijns tijds, behoorde ook (a⁰ 1790) zijn Brief van eenige Joodsche huisvaders, aan Proost TELLER gericht, die eenige beantwoordingen meest in neologischen zin van de zijde der Christenen uitlokte. Hy zelf intusschen was alles behalve een neologisch Israëliet op het stuk van Godsdienst. Schoon tegen vele vooroordeelen en misbruiken onder de zijnen met werkzamen ijver te veld getrokken, was hy van overtuiging en wandel Talmudisch Jood, die, by al zijne afkeuring van Rabbijnsche verkeerdheid of blindheid, een diepen eerbied voor de Overlevering der Synagoge zoowel als voor de Wet zelve van MOSES voedde. Niemand meer dan hy, álzoo, heeft reeds de by zijnen leeftijd zich openbarende terugwerking betreurd, die de afwerping van het jok der Rabbijnen maar al te vaak vervangen deed door een geest van lichtzinnigheid en wereldsgezindheid, aanleiding gevende hier tot volstrekte ongodsdienstigheid, daar tot een bloot uitwendigen overgang tot de Christelijke Kerk om des wereldlijken voordeels wille [1]. FRIEDLANDER intusschen hield tot in zijnen hoogen ouderdom niet op (zijn leeftijd reikte nog eenige jaren verder dan het eerste vierdedeel onzer negentiende eeuw) de zaak zijns volks in onderscheidene betrekkingen, waarin hy geplaatst of waartoe hy geroepen werd, te ondersteunen en te dienen.

Nog andere tijdgenooten van MENDELSSOHN onder de Joden van Duitschland vorderen hier ook eene korte vermelding. Onder dezen behoorden de uitgevers van een Hebreeuwsch Tijdschrift (a⁰ 1783), waarvan nog twee geleerde bloedverwanten van DAVID FRIEDLANDER (SAMUEL en Dr. MICHAEL) medearbeiders geweest zijn, — JOËL LÖWE, later Hoogleeraar by de Joodsche Wilhelmschool te Breslau, — ISAAC SATNOW, JEHUDA LÖB BEN SEFF, geprezen om hunne Hebreeuwsche taalkennis en arbeid in dat vak, — Dr. MARCUS HERZ, beroemd als Arts en Natuurkundige, en reeds in zijne jeugd (a⁰ 1771) door eene Verhandeling over speculative Wijsbegeerte als discipel van KANT onderscheiden, — Dr. BLOCH, Natuurkenner en Schrijver van een geacht werk over de visschen; zijn kabinet van natuurlijke historie is later naar het Museum te Berlijn overgebracht; — SALOMON MAIMON, als denker en wijsgeer in zijnen tijd (den leeftijd, insgelijks, van KANT) by velen uitnemend geacht, — LAZARUS BEN DAVID, insgelijks wijsgeer, maar vooral in de Wis- en Natuurkunde sterk; voorts

[1] JOST, t. a. p. IX, 90. verg. met 109—111.

een stellige tegenstander van het Rabbinismus, en met persoonlijke medewerking voorstander van een verbeterd Joodsch volksonderwijs. Vele andere namen konden hier nog bygevoegd worden; de zeer verkorte opgave heeft hier alleen ten doel den gang van den leeftijd, waartoe zy behooren, eenigzins te kenmerken.

Bekeeringen uit de Synagogen tot het Christendom hebben in het tijdvak tusschen de Kerkhervorming en den aanvang der Omwentelingseeuw hier en daar niet ontbroken, schoon op verre na het zij in aantal, het zij in belangrijkheid niet te vergelijken met hetgeen de geschiedenis der Sephardim in de middeleeuwen te dien aanzien opleverde. Ook na het tijdstip van der Joden verbanning uit het Spaansche Schiereiland werden eenige opmerkelijke voorbeelden reeds opgenoemd van Israëlieten het zij tot de Kerk van Rome, het zij tot de Gemeenten der Hervorming overgegaan. Ten aanzien van de Spaansche en Portugeesche Israëlieten is het opmerkelijk, dat gelijk in het Zuidelijke moederland eene menigte aanhangers van het aloude Jodendom onder de uitwendige belijders van het Catholicismus schuilden, alzoo ook omgekeerd meermalen leden van Joodsche familiën in Nederland in het geheim de Roomsche Kerk zijn toegedaan geweest, en zich te dier zake het zij naar Spanje terug, het zij naar het naburig België begeven hebben. In Italië maakten onder de Catholijke Geleerden in den loop der zestiende eeuw eenen naam PAULO RICCI, vroeger Rabbijn en Arts, HIERONYMUS van Bologna, en AQUILINO. Tot de Evangelische of Hervormde Kerken is de overgang uit het Jodendom altijd meer talrijk geweest in Duitschland, schoon ook in Holland niet zonder meer dan één belangrijk voorbeeld in den loop der zeventiende en vooral der achttiende eeuw. Twee Israëlieten, AÄRON MARGALITA en JOSEPH JACOB, uit het Jodendom overgegaan (a⁰ 1707 en 1708), berokkenden hunne vroegere geloofsgenooten eenige moeite door het waarschuwen der Christelijke Regeringen (schoon zonder veel gevolg) tegen plaatsen in de schriften en liturgiën der Joden, die door sommigen voor rechtstreeks lasterlijk gehouden werden. In die tijden, even als in de middeleeuwen, stond over het geheel de Israëliet tot de Kerk overgegaan meer vijandig tegenover zijne vroegere geloofsgenooten, dan in den geest van PAULUS (Rom. XI. 1) gezind. Onder de bekeeringen tot het Evangelie, die zich uit de vruchten van een verblijdende zijde hebben getoond, behoorde (a⁰

1559) die van den Keizerlijken Hofgeneesheer PAULUS WERDNERUS, wiens openbare verdediging van het Christendom onderscheidene Joden overtuigd moet hebben. Ongeveer honderd jaar later werd te Kleef in de Hervormde Kerk gedoopt een Rabbijn, met name WEILE [1], wiens overgang en openbare erkentenis van de Goddelijke waarheid des Christendoms vooral niet minder belangrijk geacht zijn. Naauwlijks drie en twintig jaren oud gaf hy, kort na zijnen doop, een Latijnsch verdedigingsschrift in het licht (a⁰ 1671), waarby de eer van den Messias onzen Heer Jesus Christus by name tegen R. LIPMANS beruchte Nizzachon werd gehandhaafd. Later Leeraar by de Gemeente van Spijk naby Gorcum gaf hy eene Nederduitsche leerrede uit, by gelegenheid dat hy (a⁰ 1686) een Portugeeschen Israëliet van aanzienlijke afkomst, AÄRON RODRIGUES FARO, gedoopt had. Uit dezelfde afdeeling der Joodsche Synagoge in Nederland werden eenigen tijd later tot het Evangelie toegebracht twee broeders DA FONSECA, die insgelijks in het openbaar by geschrifte rekenschap gaven van hun geloof. Ten allen tijde werd het woord vervuld van den Apostel (Rom. XI. 5): „Alzoo is er dan ook in dezen tegenwoordigen tijd een overblijfsel geworden na de verkiezing der genade." Het tijdvak, waarvan het vluchtig overzicht thands moet volgen, heeft daarvan, schier buiten eenige vergelijking, overvloediger voorbeelden verstrekt.

Gelijk voor al de volken van Europa, zoo was ook zeer byzonder voor de Joden van dat werelddeel het jaar 1789 de aanvang van een geheel nieuw tijdvak; een tijdvak van ontwikkeling volgens de eene partij, van omverwerping en omkeering volgens de andere, maar zeer zeker uit het standpunt van den Christen, van merkwaardige teekenen en bewegingen, waarin de hand van God en de nadering der van Hem voorzegde dagen onmiskenbaar is. In het zestigjarige tijdvak, dat zich hier voor onze oogen aanbiedt, ondergaat de maatschaplijke betrekking der Synagoge naar buiten, maar ook vooral haar inwendig bestaan eene verandering (hoedanig ook het beginsel daarvan, aan de zijde des menschen beschouwd, moge te achten zijn), beteekenisvol en wezenlijk, gelijk sedert de eerste jaren hunner algemeene verstrooijing na Jerusalems ondergang nog nimmer werd gezien. Een groot gedeelte van Israëls verstrooilingen begeert,

[1] Zie over FRIEDRICH RAGSTATT DE WEILE *Boyle* in voce WEILE.

met verzaking der aloude eigene nationaliteit, met behoud alleenlijk (voor zoo ver zy zelve dit mogelijk achten) van de voorvaderlijke Godsdienst, onder de volken der Christenheid als burgers mede erkend te worden, en een wezenlijk vaderland buiten Palestina te bezitten. De geest des tijds werkt (onder de regering van Hem, die beide het kwaad en goed tot Zijne einden dienstbaar maakt) deze beweging by een gedeelte der Israëlitische bevolkingen in overeenstemming met de nieuwe denkbeelden over den oorsprong van maatschappij en staten, de rechten van menschen en burgers, de verhouding tusschen Overheid en onderdaan, waarover de kamp, voorbereid in de achttiende, in deze onze negentiende eeuw zich meer en meer naar alle zijden ontwikkelt. Twee groote Europeesche landen ondervinden, vooral op het oogenblik waarin wy leven, de werking dier begrippen, de uitwerksels van dien kamp op karakteristiek verschillende wijze. Van uit Frankrijk gaat in praktische toepassing, door geweld van binnen en naar buiten, de heerschappij der nieuwe denkbeelden krachtig en met gevolgenrijke consequentie voort. In Duitschland vindt hetzelfde beginsel wederklank, maar ook wederstand; eene ontzachlijke worsteling bereidde zich voor en brak reeds grootendeels uit naar alle zijden tusschen de rechten en resultaten van eeuwen, en de vordering van eene eenige, — de onze. Ook met betrekking tot den maatschaplijken toestand der Joden begint met het jaar 1789 de groote worsteling tusschen Geschiedenis en Omwenteling, tusschen de oude herkomst en de nieuwe verlichting. Het was in Frankrijk dat voor het eerst ten gevolge der groote omkeering in 1789 aan de Joden volkomene gelijkstelling van rechten (die rechten, gelijk zy destijds genoemd werden, van den mensch en van den burger) met al de overige ingezetenen des Rijks verleend werd. Twee jaren te voren had de Academie te Metz eene prijsvraag uitgeschreven over de beste middelen om de Joodsche natie nuttiger en gelukkiger te maken: een der daarop ingekomene antwoorden was van den bekenden Abt GRÉGOIRE; een tweede, van een Poolschen Israëliet van ongemeene begaafdheden, genaamd SALKIND HORWITZ, opvolger van PEREIRA in de betrekking by de Koninklijke Bibliotheek te Parijs [1]. De beide antwoorden, met nog een derde van THIERRY, waren de eer der bekrooning waardig geacht. Maar nu bracht de tusscheningekomene Fransche Omwenteling de groote vraag omtrent de plaats der

[1] Bladz. 262 boven.

Joden in het maatschaplijk stelsel onmiddelijk in het leven. De Joden van Luneville en Sarguemines waren niet in gebreke gebleven zich tot de Nationale Vergadering te wenden om in het bezit gesteld te worden der hun door de beginselen der nieuwe orde van zaken gewaarborgde rechten. De Portugeesche Joden van Bordeaux, die aan de nieuwe beweging reeds met de daad een werkzaam deel genomen hadden in die stad, zoo door vrijwillige patriotische krijgsdienst als in stadsburgerlijke betrekking, vervoegden zich door tusschenkomst van GRÉGOIRE by de Nationale Vergadering, om de wettelijke toepassing van het nieuwe vrijheids- en gelijkheidsbeginsel op al hunne geloofsgenooten ook in de Rhijnkwartieren. De Joden van Lotharingen, met dringende klachten over veeljarige mishandeling, vroegen insgelijks om het ongehinderd bezit hunner burgerrechten, behoudens evenwel de bestaande Synagogale inrichting en eene zekere mate van wetgevend gezag by voortduring in de Synagoge, tot weering van ongodsdienstigheid. Die van Parijs verlangden de opheffing van alle Synagogaal rechtsgebied. Ten jare 1791 volgde de volledige gelijkverklaring van alle Joden, zoo dergenen, die reeds vóór 1789 genaturaliseerd waren, als van allen zonder onderscheid, die tegen het genot der rechten van Fransch burger alle de daaraan verbondene plichten op zich namen.

De regering van NAPOLEON bevestigde het werk der Omwenteling ook met betrekking tot de Joden, waarvan het nieuwerwetschgezinde deel in Frankrijk zich aan den Keizer alleszins verplicht en verbonden heeft geacht. Alleenlijk tegen de Joodsche bevolking in de Duitsch-Fransche Rhijnprovinciën, die wegens den aldaar heerschenden woekerhandel voor een groot gedeelte in zeer kwaden reuk stond, werd een streng en vernederend Keizerlijk Decreet (a^0 1808) uitgevaardigd, waarby onder anderen van elken Jood, die eene schuld wilde invorderen, geëischt werd een attest van zedelijkheid, af te geven door de plaatselijke Overheid, en inhoudende eene verklaring dat hy noch woeker noch eenige andere onwettige nering dreef. De Keizerlijke Regering besefte zelve de hardheid van dezen maatregel (door welken overigens zy zich vleide voor altoos den bodem aan den woekerhandel te zullen inslaan) zoo zeer, dat zy de werking van het Decreet voorloopig by een tiental jaren bepaalde. De Wet intusschen werd in Frankrijk zelve, onmiddelijk na het herstel der BOURBONS, buiten werking gesteld; in de aan Duitschland teruggekomene Rhijnprovinciën bleef zy geldend, tot op den oorspronklijk gestelden termijn (17 Maart 1817),

en op dat tijdstip zelve slechts gedeeltelijk, te weten in Rhijn-Hessen, afgeschaft; in Rhijn-Beieren en Rhijn-Pruissen werd zy daarentegen verlengd en met groote strengheid gehandhaafd.

Napoleon intusschen willende, als wy zagen, onder anderen ten aanzien der Joden het werk der Omwenteling van 1789 bevestigen, had reeds eenigen tijd vroeger (ten jare 1806) te Parijs eene groote Vergadering (Sanhedrin of Synedrium) van Israëlieten, door geleerdheid of maatschaplijken stand en aanzien onderscheiden, te zamen geroepen. Het oogmerk dier byeenroeping was de vaststelling van eenige beginselen in den boezem zelve van het Jodendom, om ten grondslag te strekken zoo voor eene nieuwe innerlijke organisatie der Synagogen, als ter bevordering en regeling van der Israëlieten nieuw verkregene of erkende maatschaplijke rechten in de onderscheidene landen onder den scepter des Keizers en van zijne naaste bloedverwanten en bondgenooten geplaatst. Op den 26sten Julij van het evengenoemd jaar (het was, oorspronklijk ten gevolge eener vergissing, op een Sabbathdag) opende het Fransche Synedrium zijne zittingen, tot zijnen Voorzitter verkiezende een aanzienlijken Portugees uit Bordeaux, ABRAHAM FURTADO. Onder de overige honderd en tien leden van deze merkwaardige Vergadering vindt men een aantal namen, die ook sedert, in een volgend geslacht en onder geheel andere omstandigheden, eene Europeesche bekendheid verkregen hebben: RODRIGUES, AVIGDOR, CERF BEER, COLOGNA, CRÉMIEUX, ANSCHEL, GOUDCHAUX, en anderen. De Vergadering alzoo op 's Keizers gezag zich gezet hebbende, verschenen eerlang in hare zitting de drie Keizerlijke Commissarissen MOLÉ, PORTALIS, en PASQUIER met een twaalftal vragen, waarvan de stellige en gemotiveerde beantwoording thands de eerste en voornaamste taak van het Synedrium was. Deze vragen golden voornamelijk de wet der Joden omtrent het huwelijk en de veelwijverij, — omtrent hunne betrekking tot de landen, waarvan zy ingezetenen waren, bepaaldelijk tot het Fransche volk, — omtrent het al of niet geoorloofde van geldinterest zoo tusschen Israëlieten onderling als tusschen den Israëliet en den vreemdeling. Na rijpe overweging werd van wege de Vergadering ten antwoord gegeven, dat de Israëliet (deze naam werd door de Vergadering gebezigd, en is sedert algemeen verkieslijk geacht boven dien van Jood, welke vroeger doorgaans tot aanduiding der natie gebruikt werd), schoon volgens MOSES vrijheid hebbende meer dan ééne vrouw gelijktijdig in huwelijk te hebben, van deze vrij-

heid in het Westen geen gebruik behoorde of vermocht te maken, ja dat deze bepaling om slechts ééner vrouwe man te zijn, ten jare 1030 op eene Vergadering, door R. GERSON te Worms voorgezeten, reeds kracht van wet voor alle Israëlieten verkregen had, — dat geene andere echtscheiding door de Joden erkend werd, dan die door de bestaande burgerlijke inzetting gewettigd en rechterlijk uitgesproken was, — dat de Israëliet niet slechts de Franschen, maar alle menschen als broeders beschouwt, geen onderscheid maakt tusschen de handelwijze met Jood of Onjood, en van dezen verschilt niet door de nationale afzondering, maar alleen door Godsdienstige overtuiging, — dat, ten aanzien bepaaldelijk van Frankrijk, de Israëliet aldaar uit de verdrukking tot maatschaplijke gelijkstelling opgeheven, dat land meer dan immer als zijn Vaderland beschouwde, en daarvan ook op het oorlogsveld bewijzen gegeven had, — dat de Rabbijnen sedert de Omwenteling geenerlei burgerlijk rechtsgebied in Frankrijk of Italië toekwam, — dat de Wet alle bovenmatige rente ook ten aanzien van den vreemdeling verbood, — dat het gebod om aan de Israëlitische broeders zonder rente te leenen eene wet was der liefdadigheid, die aan de billijkheid en noodzakelijkheid van eene wettige rente in den handel niets te kort deed, — dat de Talmud het beginsel van liefdadigheid in het leenen zonder rente, ook aan den niet-Jood, erkende en aanmoedigde, — dat diensvolgens de Israëlitische Godsdienst zonder eenig onderscheid van persoon den woeker voor schandelijk en ongeoorloofd hield, de matige renteneming in den handel, insgelijks zonder onderscheid van Godsdienst of persoon, geoorloofd, het leenen zonder rente uit liefde evenzeer jegens allen prijslijk.

De Keizerlijke Regering verklaarde zich met deze beantwoording harer vragen alleszins voldaan. De geest, waarin zy had plaats gehad, ligt voor oogen: by loflijke handhaving grootendeels van het echt Mosaïsch en aannemelijke uitlegging van het Talmudisch beginsel ten aanzien van de voorgestelde onderwerpen, was het kenlijk dat de beslissing van het Parijsche Sanhedrin de Israëlitische nationaliteit en mitsdien de nationale Messiaansche verwachting stilzwijgend prijs gaf, althands aan de nieuwe burgerlijke en staatsburgerlijke rechten ten eenenmale ondergeschikt hield. Het is op deze geheel nieuwe grondbeginselen, dat de verhouding der Joden in Frankrijk tot de overige ingezetenen van dat land sedert gevestigd is gebleven. Een tweede Synedrium werd intusschen van 's Keizers wege zamengeroepen in het

volgende jaar (1807), dat vooral ook door buitenlandsche Joden, onder anderen mede uit Holland, zoude worden bijgewoond, en dat de grondbeginselen in het vorige jaar vastgesteld op de meest plechtige wijze voor den Israëliet in het geheel geldend zoude verklaren, terwijl het door gepaste maatregelen de organisatie der Synagogen in het Rijk zelve moest bewerkstelligen. Dit groote Sanhedrin vergaderde dan ook werkelijk in dat jaar onder voorzitting van R. SEGRE van Vercelli. Buiten Frankrijk evenwel vonden de grondbeginselen door het Sanhedrin beleden voor alsnog weinig weêrklank, maar veeleer by velen, vooral in Duitschland en Nederland, afkeuring en tegenspraak. Doch de wet der gelijkheid ten behoeve der Joden, en zelfs eene uitgebreide verwezenlijking daarvan is sedert in Frankrijk, ook na het herstel der BOURBONS en onder alle sedert opgevolgde Regeringen, in stand gebleven. De Joden der zich noemende vrijzinnige richting in Godsdienst- en Staatsbegrippen hadden eerlang stof van roem in de gevolgen der nieuwe inzettingen voor hunne stam- of geloofsgenooten. Volgens eene statistieke opgave van het Opperconsistorie te Parijs werden, reeds twee jaren na de vergadering van het Sanhedrin, op eene Israëlitische bevolking van tachtig duizend zielen over geheel het Rijk een aantal van twaalf honderd twee en dertig grondeigenaars, (waaronder niet begrepen zijn de eigenaars van huizen in de steden), twee duizend drie honderd zestig handwerkslieden, twee honderd vijftig fabrikanten, zeven honderd zeven en negentig militairen geteld, — onder laatstgenoemde Officieren van allen rang, terwijl zelfs onder NAPOLEONS beroemde Maarschalken Joden, althands van afkomst, door sommigen worden genoemd. Ten jare 1830 legde de Minister van Eeredienst MERILHOU dit getuigenis af van eene destijds veertigjarige ondervinding der volkomene gelijkstelling van het lang verdrukte volk: „het had in openbare amptsbetrekkingen, onder de Fransche krijgsvaan, in wetenschap en kunst, en in het vak van nijverheid, gedurende het vierde eener eeuw de lasteringen zijner onderdrukkers op de edelste wijze gelogenstraft." Deze uitkomst, verblijdend voor de eer der vaak zoo wreed miskende natie, heeft evenwel voor wie haar uit het Christelijk-Joodschgezind oogpunt beschouwt hare zware schaduwzijde. Zeker valt het niet te ontkennen, dat de bevrijding of gelijkstelling der Joden in Frankrijk op den meest ruimen en wezenlijksten voet heeft plaats gehad en stand gehouden; maar voorbygezien mag het daarby ook niet worden, dat niet alleen de Joodsche nationaliteit schier

ten eenenmale, maar ook de met die nationaliteit van ouds zoo naauw verbondene Joodsche Godsdienst voor een aanmerkelijk gedeelte in de begrippen en bewegingen der eeuw in datzelfde land tevens te loor ging. Gelijk ongodsdienstigheid over het geheel een kenmerk is van het hoog verlichte Frankrijk dezer laatste tijden, zoo is ook de Fransche Israëliet vooral dáárom een zoo goed Franschman geworden, omdat nergens misschien meer dan in dat land vooronderlijke Godsdienstigheid en herinneringen in de Synagoge op den achtergrond zijn geraakt. Toch ontbreekt het ook in Frankrijk tot op dit oogenblik niet aan vragen en proeven, om tot eene hervorming of verbetering van eeredienst te geraken, en is ook aldaar de strijd nog niet voleindigd omtrent het wenschelijke der liturgie in het Hebreeuwsch of in de landstaal. In Frankrijk voorts even als in Duitschland hebben ook dezulken zich onder de verlichte Joden vertoond [1], die eene nieuwe wereldgodsdienst uit het Mosaïsme in de plaats van het Christendom meenen in het aanzijn te kunnen roepen. Van bekeeringen tot het Christendom wordt althands in het openbaar weinig vernomen. De Roomsché Kerk heeft onder de Fransche Joden steeds hare meer of min bekende proselyten; tot de Protestantsche Kerken wordt de overgang niet merkelijk waargenomen.

De omwenteling, met de wapenen uit Frankrijk overgebracht in het Nederlandsche Gemeenebest (a°. 1795), heeft ook aldaar eene sedert meer en meer gevestigde volle gelijkstelling in burgerlijke rechten voor de talrijke Israëlitische bevolking ten gevolge gehad. Die gelijkstelling intusschen werd aanvanklijk in Nederland op eene geheel andere wijze door de Joden zelve beoordeeld en ontfangen, als in het naburige Frankrijk geschied was. De groote meerderheid der Israëlitische Synagogen in deze Gewesten was tegen de begrippen der Omwenteling gestemd. In Frankrijk zagen wy Portugeesche Joden van het Zuiden zich aan de spits plaatsen dergenen, die de nieuwe instellingen ook op de Israëlitische ingezetenen des lands wilden toegepast hebben; in Holland wilden, op zeer enkele uitzonderingen na, de Spaansche en Portugeesche Joden (monarchaal en aristocratisch gezind en aan het huis van ORANJE met geestdrift verknocht van ouds) van geene gelijkstelling hooren, die even min met hunne staatkundige als met hunne Godsdienstige overtuigingen strookte.

---

[1] Men denke aan den reeds aangehaalden Schrijver der *Histoire de la Domination Romaine en Judée*, den geleerden Parijzenaar J. SALVADOR,

Maar ook de Joden der Hoogduitsche en Poolsche Synagogen in Holland waren voor verre het grootste gedeelte even zeer afkeerig van de aanneming eener Nederlandsche nationaliteit in plaats van de voorvaderlijk-Israëlitische. Slechts eenige weinige mannen uit de beide afdeelingen, in wie men by hunne aankleving der eeuwbegrippen geene talenten en geestkracht mag miskennen, hadden zich tot een soort van staatkundigen klub onder den naam van Felix Libertate vereenigd ter bevordering van de nieuwe begrippen en van de rechten daaruit voortvloeiende voor hunne geloofsgenooten. Dit verschil van staatkundige richting gaf tot eene scheuring der Synagoge zelve aanleiding; de nieuwerwetschgezinden vergaderden ook tot het houden van hunne Godsdienst afzonderlijk, en stichtten eene Synagoge, Adath Jeschurun genoemd, die zich eerst onder de regering van WILLEM I. met de Nederlandsche Israëlitische hereenigde.

Intusschen is men het ook onder de mannen der Bataafsche Republiek over de gelijkstelling der Joden by de nieuwe orde van zaken gantsch niet eens geweest. Onder de voorstanders der Omwenteling van 1789 in Frankrijk en van 1795 in Nederland bevonden zich hier te lande velen, die de Christelijke Godsdienst toch steeds voor den grondslag van den Staat hielden, en althands op het punt der opneming van de Joden op gelijken voet met de Christenen in den Staat gemoedelijk bezwaar vonden. Dus by name was de Hoogleeraar VAN HAMELSVELD een ijverig Patriot, maar ook Hervormd Christen van overtuiging, en voorts niet alleen vriend van Israël om des Evangelies wille, maar zeer bepaaldelijk zijne verwachting belijdende hunner aanstaande nationale bekeering en herstel in der Vaderen land. Aldus gezind, meende hy in de Nationale Vergadering (a⁰ 1796) tegen de verleening van het stemrecht aan de Israëlieten, door hem als vreemdelingen beschouwd, te moeten spreken en stemmen. Het tegenovergesteld gevoelen, verdedigd onder anderen door den Burger, later Raadpensionaris RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, behield de overhand. Men zag eerlang dan ook (a⁰ 1798) enkele Israëlieten leden zoo van de stedelijke Regering en van de Rechtbank te Amsterdam, als van de Nationale Vergadering in den Haag. Van lieverlede verzoende zich later de Nederlandsche Israëliet, reeds onder de regering van Koning LODEWIJK NAPOLEON en sedert onder die van het Huis van ORANJE, met zijne nieuwe staatsburgerlijke rechten. Toch was in Holland de betrekking uiterst zwak tot het Parijsche Sanhedrin, werwaart de Portugeesche Synagoge in het geheel geene afgevaardigden

ond. Vertegenwoordigers der Hollandsche Israëlieten zijn aldaar aleenlijk geweest drie geleerde Leden van Adath Jeschurun, Mr. CAREL ASSER, Rechtsgeleerde van naam en aanzien ôok nog onder et herstelde Stamhuis van ORANJE, — de Geneesheer DE LEMON, lie later, ten jare 1813, wegens eene vermeende zamenzweering tegen le Fransche regering op het kasteel van Ham een tijd lang Staatsgevangen geweest is, — en een uitnemende Poolsche Wiskunstenaar e Amsterdam gevestigd, LITTWAK.

By den terugkeer van het Huis van ORANJE in Nederland, en de nderscheidene Constitutiën sedert 1813 tot op 1848, is het beginel omtrent de volstrekte gelijkheid voor de Wet van al de ingezeenen des Rijks en alzoo dan ook het aan de belijders der Mosaïsche Godsdienst eenmaal toegekende recht ongeschonden bewaard gebleen. Dien ten gevolge werd ook hier te lande hier en daar, en tot p dit oogenblik, door Israëlieten plaats genomen in openbare landsosten, stedelijke regeringen, rechterlijke lichamen, laatstelijk ook n de Nationale Vertegenwoordiging. En, terwijl van den eenen kant le voorbeeldelooze bloei en heerlijkheid der Joden uit Spanje en Portugal in Nederland nagenoeg verdwenen is, zoo heeft ontegeneglijk van den anderen kant de nieuwe rechtstoestand der Israëlieen eene versnelde ontwikkeling te weeg gebracht, wel op verre na og niet te vergelijken met die der Israëlieten in Duitschland en Frankrijk in de laatste vijf en twintig jaren, maar waarvan evenwel e werkelijkheid zich openbaart in meer dan eenen zoo buiten als innen 's lands met lof bekenden naam, voornamelijk uit de afdeeing der Nederlandsche (vroeger Hoogduitsche) Israëlieten. Deze afdeeling leverde, onder anderen, reeds kort na de omwenteing van 1795, een man op, die zich door geniale voortbrengselen p het gebied der Rechtswetenschap een gevestigden naam heeft geaakt, den Schrijver der Institutions Judiciaires des prinipaux païs de l'Europe, Mr. JONAS DANIEL MEYER (gest 1828). n het vak der Geneeskunst droeg diezelfde afdeeling gelijktijdig roem p Dr. HEILBRON, Schrijver van onderscheidene bekroonde Verhanelingen, en op Dr. DAVIDS, bekend door zijne ijverige werkzaameden tot bevordering der koepokinenting.

In België insgelijks heeft de wettelijke gelijkstelling aller Godsiensten, met inbegrip van de Israëlitische, sedert de invoering an het beginsel uit Frankrijk, ook na de scheiding (sints 1830 n 1839) van het Koninkrijk der Nederlanden, uit den aart zij-

ner grondwettige instellingen tot op dezen dag stand gehouden.

Hoe veelbeteekenend intusschen in de geschiedenis èn van het hedendaagsche Europa èn van het aloude Israël deze nieuwe maatschaplyke toestand ook zij, zoo ligt het evenwel in den aart dier geschiedenis zelve, dat grondwettige of in het geheel wettelijke instellingen de vroegere verhouding tusschen de Joodsche en Christelijke bevolkingen wel wijzigen, maar geenszins in den grond kunnen opheffen. De wezenlijke klove ligt dieper dan het bereik eener menschelijke wet; zy heeft haren binnensten grond in het aloude, van wederzijde toch nog niet ten eenenmale onverschillig geworden verschil van Godsdienst; zy heeft dien in het onderscheid van ras en volksstam, een onderscheid, dat in deze dagen van algemeene gelijkstelling en omverwerping in Europa, misschien sterker dan immer te midden der overal ontstane beroeringen voor den dag treedt. Daarom dan ook, hoedanig de verwachting der zich noemende Eeuwverlichting op dat punt moge zijn, stelt zich de Christen uit kracht van Gods Woord het wegvallen van den middelmuur der afscheiding niet voor door de wegneming van het nationaal onderscheid tusschen Israël en de Volken, maar door beider volkomene vereeniging in het geloof en onder de heerschappij van den CHRISTUS. De menschelijke Wet, de Omwentelingswet der Eeuw kan, ja, gelijkstellingen gebieden en oppervlakkig te weeg brengen; niet overal wijken historische overleveringen zoo spoedig voor de nieuwe inzetting als dit ten aanzien vooral der Joden in Frankrijk of onder Frankrijks onmiddelijken invloed gezien werd. In Duitschland — (het onderscheid kwam voort uit het groote verschil zoo tusschen de karakters der beide natiën als tusschen de nog veel verder uiteenloopende oude wetten en staatsvormen der beide groote afdeelingen van het aloude Europeesche lichaam) — in Duitschland heeft de volle gelijkstelling der Joden, gelijk de Revolutie die in Frankrijk als op eens had daargesteld, een meer dan dertigjarigen kamp te strijden gehad, aleer zy, en dat nog wel door een buitengewonen schok waarop misschien weder eene tegenovergestelde terugwerking te wachten is, ten jare 1848 over het geheele Rijk tot stand kwam. De onderscheidene onderhandelingen, wisselingen van wetgeving, wederzijdsche strijdvoering in de acht en dertig Staten van den Duitschen Bond gedurende geheel het tijdvak van Duitschlands bevrijding in 1813—1815 tot op het zoo even herinnerd oogenblik na te gaan, zou het onderwerp van een geheel afzonderlijken historischen arbeid kunnen zijn, niet

van een bloot overzicht in groote en ruwe omtrekken als wy hier ondernamen. Wy moeten hier evenwel den loop der zaak en den aart der wisselingen en moeilijkheden, waarin zy verwikkeld is geweest, kortelijk aanwijzen.

Reeds vóór het tijdvak dat met het jaar 1789 aanvangt zagen wy in de twee voornaamste Staten van het oude Duitschland pogingen in het werk gesteld en wetten verordend tot verbetering van den toestand en regeling van de rechten der Joden. Wat Keizer JOSEPH de Tweede in Oostenrijk te dezer zake ondernam, werd met nog veel vruchtbaarder gevolgen in Pruissen voorbereid door Koning FREDRIK WILHELM den Tweede ten jare 1787. De Fransche omwenteling, de invloed der Fransche Keizerlijke Regering op een groot gedeelte van Duitschland, was in Westfalen, was in de Staten van den toenmaligen Vorst-Primaat met zijne hoofdstad Frankfort aan de Mein, was ook elders, maar onder anderen zeer bepaaldelijk in Pruissen, bevorderlijk aan de gelijkstelling der Joden. De regering van Koning FREDRIK WILHELM III, onder bepaalde voorwaarden en met toezegging van latere voorzieningen ter volledige toepassing van het beginsel, verleende den Joden den titel en het recht van Pruissische Staatsburgers by Edict van 11 Maart 1812.

Wanneer in der Joden geschiedenis van deze laatste halve eeuw gesproken wordt van *burgerlijke* of *staatsburgerlijke rechten*, zoo moet men de verleening dier rechten vooral in Duitschland streng onderscheiden van hetgeen men aldaar bepaaldelijk verstaat door *emancipatie*, dat is, volle en volledige gelijkstelling met de overige onderdanen eens Rijks of ingezetenen eens lands. Eigenlijk is volledige gelijkstelling niet alleen ten aanzien der Joden, maar ook ten aanzien der Christen-ingezetenen onderling een hersenschim, die alleen het omwentelingsbeginsel in de theorie aanneemt en in de praktijk zoekt te verwezenlijken. Zoo lang de verschillende standen en aan die standen verbondene rechten en voorrechten in de maatschappij, gelijk die by name in Europa historisch gevormd is, bestaan zullen, is volledige gelijkheid aller ingezetenen zonder onderscheid iets ondenkbaars. Maar ook in dien minder strengen zin, waarin gelijkstelling van den Israëliet met de overige ingezetenen eens lands te kennen geeft, dat de belijdenis der Israëlitische Godsdienst geene uitsluiting meer medebrengt van wat beroep, bediening, stand of loopbaan het ook zijn moge, zal de toepassing in de praktijk, ook by de stelligste wetsbepaling daaromtrent, altijd wel weinig

beantwoorden aan de verwachting van de theorie in het afgetrokkene. In de zoo by uitnemendheid historisch gevormde betrekkingen der Staten en standen in Duitschland moest natuurlijk, ook waar het beginsel nog zoo ruimschoots erkend werd, de toepassing noodwendig oneindige moeilijkheden opleveren, en was, tot op het jaar 1848 althands, de verleening van gelijke burgerlijke rechten aan de Joden altijd beperkt door een zoo groote menigte van uitzonderingen en provisioneele bepalingen, dat de uitsluiting wel hier en daar in vele en belangrijke opzichten gewijzigd of verminderd, maar op verre na niet uit de Staatswet was weggenomen. Daar van daan dat dan ook, naar mate het radicale omwentelingsbeginsel in Europa en wederom by name in Duitschland veld won, de nieuwerwetschgezinde Israëliet ook niets minder begeerde dan eene onbeperkte en algeheele gelijkstelling, en deze is het die hij, vooral in de laatste twintig jaren, onder de leus van emancipatie verlangt. Om tot deze emancipatie te geraken — (gelijk zy werkelijk met de jongste omkeeringen in Duitschland verkregen schijnt, indien een nieuwe reactie ook nu niet wederom de algeheele uitvoering verhinderen gaat) — om tot deze volledige vrij- en gelijkstelling te geraken, heeft het nieuwe Jodendom, men mag wel zeggen, een meer dan dertigjarigen kamp gestreden. Van het jaar 1813 tot dat van 1830 en van daar wederom tot het oogenblik waarin wy thans leven (wy hebben hier altijd Duitschland vooral, schoon niet geheel uitsluitend, voor den geest), heeft de strekking naar (meer en min) volledige maatschappelijke gelijkstelling der Joden nagenoeg gelijken gang gehouden met den afwisselenden voor- en tegenspoed der dusgenaamde vrijzinnige beginselen in het algemeen. Twee tijdperken zijn in den beiderlei strijd aanwijsbaar: een tijdperk van terugwerking tegen de ten onder gebrachte omwenteling en Napoleontische overmacht; dit tijdperk, beginnende met den Europeeschen bevrijdings-oorlog van 1812 tot 1815 bereikt zijn hoogsten top in 1820 en zijn keerpunt in 1830; — met de Fransche Julij-omwenteling in laatstgenoemd jaar staat reeds in vergevorderde rijpwording dáár een nieuw tijdperk van bewegingen, ontwikkelingen, voorbereidingen in den omwentelingsgeest, en van dit tijdperk ondervindt geheel Europa de vruchten in 1848. Dit laatste jaartal is dat der (door Rijksdagen althands en nieuwe Grondwetten in Duitschland uitgeroepene) volledige gelijkstelling van alle Godsdiensten, en van de onbeperkte emancipatie dan ook alzoo der Joden. Wy werpen op het beiderlei aldus afgeperkte tijdperk hier nog een vluchtigen blik.

Het van de Napoleontische heerschappij bevrijde Duitschland, voor oo ver het als één lichaam beschouwd kan worden, nam in het beinsel, zeer bepaaldelijk ten aanzien van de wetgeving omtrent de oden, den staat van zaken en de resultaten aan, gelijk die bestonden, elijk die in den loop van de veertig laatste jaren zich gevormd hadden. Iet zestiende artikel der Bondsacte van 8 Junij 1815 droeg aan de)uitsche Bondsvergadering de verplichting op, de maatregelen te beamen door welke de maatschaplijke verbetering der belijders van de oodsche Godsdienst in Duitschland bevorderd, en het genot aller urgerlijke rechten tegen de vervulling aller burgerlijke plichten hun erleend en verzekerd konde worden.

Doch in de strekking, by de Bondsacte alzoo als wenschelijk erend, de noodige maatregelen van nu aan voort- en door te zetten, it ondervond weldra van allerlei zijden vertraging en tegenstand. Iet kan voorzeker niemand bevreemden, die slechts eenigermate de warigheden overweegt, aan dit werk in een tijdvak, zoo geheel onderscheiden van dat der Revolutie waaronder het aangevangen was, noodvendig verbonden. Wy zeiden het reeds, tegen het volk der Joden estond by de Duitsche bevolkingen niet slechts Godsdiensthaat, maar et vooroordeel en de afkeer als tusschen twee van ouds in vijandchap tegen elkander opgevoede stammen. De nieuwe rechten aan de oden vergund hadden die gevoelens, by de intrede van een tijd van lgemeene terugwerking, des te heviger hier en daar doen ontwaken.)e Israëliet, niettegenstaande de oudheid van zijnen stam en van ijne geschiedenis, stond daar nu in het midden der Duitsche maatchappij als een ingedrongen nieuweling, en bleef, wellicht gelijkeijk door wederzijdsche schuld, ten doel aan dubbele bespotting over etgeen in hem voor belachelijke aanmatiging gehouden werd, of daarnede maar al te dikwerf gepaard ging voor het minst. Die vooroor-eelen te boven te komen scheen eene nieuwe en langdurige bewer-ing van het gemoed en van den aanleg der beide partijen te vor-eren. Niet geringer waren de zwarigheden om het nieuwe beginsel, net wat noodzakelijke beperking dan ook voor het oogenblik, in dat y uitstek historisch gevormde en van ouds als verbrokkelde Duitsch-and by de acht en dertig, in betrekking ook vooral tot de Joden eer verschillend gezinde, Staten van den Bond te doen wortelen. Van laar dan ook het groote verschil eerlang tusschen den rechtstoestand n in het geheel de maatschaplijke ontwikkeling der Israëlieten b. v. n het Badensche en Hessische, of in Hanover, alwaar zy van ouds

(volgens de uitdrukking van een Historieschrijver) eerder onder het beheer der politie dan der regering schenen te staan. Voeg by dat alles de afwisselingen van stelsel soms in denzelfden byzonderen Duitschen Staat omtrent de Joodsche vraag naar gelang der byzondere gevoelens het zij van den persoon des Vorsten of van zijne Ministers; en het wordt van alle zijden begrijpelijk, hoe het beginsel van gelijkstelling der Joden, dat in Frankrijk en onder den invloed der Fransche omwenteling zich zoo gemakkelijk in de wetgeving vestigde, in Duitschland eerst na verloop eener halve eeuw, en ook toen niet dan ten gevolge eener uit Frankrijk bespoedigde crisis, tot eene volledige emancipatie geworden is.

Niet van de Regeringen intusschen is het eerst of het meest de terugwerking tegen den rechtstoestand der Joden, zoo als het tijdvak der Omwenteling dien gemaakt had, begonnen of uitgegaan. Het waren veeleer de bevolkingen van schier alle standen, die den Israëliet in hun midden, zoo al niet geheel op nieuw uit hun midden, wilden hebben teruggedrongen. Op de eerste poging door de steden Frankfort, Lubek, Bremen, tot bekrimping en terugneming der jongst verkregene rechten harer Israëlitische ingezetenen werd (a⁰ 1814, 1815) by Rescripten van het Congres aan de Regeringen dier vrije Steden ernstig aanbevolen de bestaande rechten van alle klassen harer inwoners te handhaven. In gelijken zin schreven op dat punt de beide hooge Staatsdienaars Prins VON METTERNICH van Oostenrijk en Vorst VON HARDENBERG van Pruissen. Aan eerstgemelden dezer Staatslieden moge men te recht of te onrecht een stelsel van onvoorwaardelijken stilstand later hebben toegeschreven, — teruggang met betrekking tot den toestand der Joden heeft hy althands blijkbaar genoeg niet gewild, en (het mag dan gedeeltelijk geweest zijn uit hoofde der bekende goede harmonij van den machtigen Oostenrijkschen Staatsman met den veelvermogenden Joodschen Bankier!) vijandschap aan den Israëliet als zoodanig heeft hy zeker nimmer betoond. Trouwens is èn elders èn by name ook in Duitschland de vijandschap tegen het Joodsche volk doorgaans grooter geweest naar mate men in de maatschaplijke standen afdaalt. De Regeringen zijn wellicht in het tijdvak van 1815 tot 1848 in sommige opzichten traag en zelfs onbillijk geweest met betrekking tot de rechten of vorderingen der Joden; toch hebben aan de bemoeijingen en verordeningen dier Regeringen (aan die van Pruissen b. v. inzonderheid) de Joodsche Gemeenten in Duitschland veel van hare latere wetenschaplijke ontwikkeling te

danken, in het byzonder de Leeraren, van welke in den loop van het tijdvak, waarvan hier sprake is, strenge studiën op Hoogescholen en Seminariën, naar de gelijkenis der Evangelische Leeraars, begonnen gevorderd te worden, en onder welke dien ten gevolge een aantal Synagoge-Leeraars, ook buiten hunne Joodsche Theologie, den Doctorstitel met eere tot op dezen dag voeren.

Het was dus veel meer uit den boezem des volks, uit de pen van geleerde of geletterde schrijvers, dat de eerste aanvallen in dat reeds te kennen gegeven tijdvak van terugwerking tegen de Joden vernomen werden. De wrevel, de jaloerschheid, de verachting om hetgeen zy deels gebleven, deels voor het eerst geworden waren, deels gevreesd werden eerlang nog te zullen worden, gaf zich lucht in allerlei beschimping en beschuldiging. Men bezigde bovenal het wapen der bespotting, waartoe dit volk, in zijne nieuwe stelling nog vaak linksch of verlegen, door hunne aan het gros der Duitsche natie soms vreemde manieren, hun eigenaartig uitwendig verkeer, hunnen trots of kleingeestigheid, hunne maar al te vaak nog ergerlijker gebreken (uit zoo langdurig een maatschaplijken ban wel te verklaren) van hunne zijde aanleiding genoeg scheen te geven. Door de gevoeligheid zelve die zy voor deze smadingen toonde, wekten zy soms òf den haat òf de lachlust nog te meerder op, als toen b. v. (a⁰ 1815) de by velen hoog gewaardeerde Bankier en Finantieraad ISRAËL JACOBSON (die vroeger in Westphalen onder Koning HIERONYMUS NAPOLEON met grooten lof en voorspoed aan de beschaving zijner geloofsgenooten gearbeid had), sedert te Berlijn gevestigd, de opvoering van een tooneelstuk, waarin de Joden op allerlei wijzen smadelijk ten toon gesteld werden, door de Regering wist te doen verbieden.

Maar ook met de wapenen van ernstig staatkundig overleg werd omstreeks dienzelfden tijd reeds de gelijkstelling der Joden door de drukpers bestreden met het erkende oogmerk om de uitvoering van artikel 16 der Bondsacte te belemmeren. De Hoogleeraar FRIEDRICH RÜHS kwam in een wetenschaplijk geschrift met het gevoelen onbewimpeld voor den dag, dat de toelating der Joden tot de Duitsche burgerrechten, uit hoofde van hunne hoedanigheid als natie, uit hoofde van natuurlijke en ingewortelde gebreken in hun karakter en aanleg, uit hoofde van de eigenaartigheid zelve van hunne Godsdienst, niet raadzaam was, en hun alzoo de rechten alleen van vreemdelingen in den Staat konden worden toegekend. Veel verder dan RÜHS ging zijn Recensent in de Heidelberger Jaarboeken, FRIES,

die de ongeschiktheid en verwerpelijkheid der Joden reeds van ABRAHAM hunnen Stamvader afleidde, en in het beginsel niets minder dan een volstrekte uitroeijing van het Jodendom wilde, wel met sparing der individus, maar voorts geheel in den geest der middeleeuwsche bepalingen, door welker wederinvoering alleen men, volgens hem, kon verhoeden dat niet, eer veertig jaren verstreken zouden zijn, alle Christenen onder de overmacht der Joden stonden. In gelijken geest, alleenlijk met nog heviger en bitterer persoonlijke krenking, schreef straks in een naamloos uitgegeven vlugschrift zekere FRIEDRICH uit Frankfort. Onderscheidene stemmen lieten zich daartegen hooren, zoo van de zijde der Joden zelve, uit welker midden met waardigheid optraden ZIMMERN van Heidelberg en HESZ van Frankfort, als van de zijde der Christenen, onder welke zich destijds JOHAN LUDWIG EWALD van Karlsruhe en AUGUST KRÄMER van Regensburg onderscheidden. Het wordt door den Joodschen Historieschrijver zelven, dien wy hier meermalen ter getuigenis riepen, erkend, dat aan deze hatelijke aanvallen weinig of geene Geestelijken (als wy b. v. van eenen Rector SCHUDT vroeger zagen) deel namen. Integendeel namen het dezen, zoo uit den boezem der Roomsche Kerk als uit dien der Hervorming, meer dan eens voor het mishandelde Israël op. Alleenlijk toonden ook in de geschiedenis dezer maatschaplijke en staatkundige strijdvraag de neologische Godgeleerden zich even vijandig aan het nieuwe als aan het oude (Oud-Testamentische) Israël. By name schaarde zich onder de bitterste tegenstanders der burgerlijke gelijkstelling van de Joden uit Duitschland de door de ongerijmdheden van zijn (thands reeds lang verouderd) Godgeleerd rationalismus welbekende Hoogleeraar PAULUS van Heidelberg. In een vlugschrift ten jare 1817 uitgegeven verklaarde hy zich, bepaaldelijk op grond van het onduldbare van der Joden bestaan als één geheel, voor hunne stellige uitsluiting van alle burgerlijke rechten, die hy alleenlijk by wege van uitzondering aan enkele Joodsche inboorlingen op geleverd bewijs van hunne persoonlijke vatbaarheid of waardigheid wilde geschonken zien. Als hy veertien jaren later op nieuw in dezelfde strijdvraag, zoo als zy zich destijds verder ontwikkeld had, als kampvechter tegen de Joodsche natie was opgetreden (a⁰ 1831), werd hy door duchtiger tegenstanders uit het midden zelve der Israëlieten van Duitschland beantwoord, door Dr. M. CREIZENACH, vooral ook door Dr. RIESSER, die, na gedurende vele jaren voor de emancipatie zijner geloofsgenooten geijverd te hebben, in het

jaar 1848 medelid van den onlangs te niet geganen Duitschen Rijksdag te Frankfort is geweest.

Het was in den loop van het tijdvak van terugwerking (1815—1825), waarover thands nog onze beschouwing gaat, met die den Joden ongunstige of hatelijke terugwerking by geene door de pers verspreide gedachten gebleven. Werkelijk ging schier overal in de Duitsche Staten de gelijkstelling der Joden meer terug dan voorwaarts; de uitsluiting van regeringsbetrekkingen, van alle hoogere rangen dan die van Onderofficier in het leger, van eene menigte openbare betrekkingen, als van hooger onderwijs en dergelijke meer, werd meer en meer in die jaren bevestigd. Hier en daar ging men nog veel verder. Te Lubek, alwaar reeds in 1815 de toeleg bestaan had om (gelijk in de middeleeuwsche tijden) volstrekt geene Joden op het grondgebied der Stad te dulden, en de Regering destijds niet of noode op de boven reeds vermelde aanschrijvingen van wege de Vorsten VON METTERNICH en VON HARDENBERG had acht gegeven, werd in 1819 het plan met de daad, voor zoo veel althands de Stad zelve betreft, verwezenlijkt. Elders wederom schenen de middeleeuwsche balddadigheden van het gemeen, onder den ouden moordkreet: Hep! Hep![1] te gaan herleven, en zag men op nieuw op meer dan éene plaats plunderingen van Joodsche huizen en bezittingen, onder anderen te Hamburg ten jare 1819. Een dergelijk tooneel herhaalde zich in diezelfde stad ten jare 1835.

En ondertusschen was het jaar 1830 aangebroken, dat vóór zijnen afloop nieuwe omwentelingsbewegingen uit Frankrijk ook elders in Europa, en bepaaldelijk in Duitschland, deels te weeg bracht, deels voorbereidde! Na verloop van eenige jaren was de vroegere strekking naar Duitschlands éénheid onder eene Keizerlijke regering met nieuwe, in den zin der Fransche omwenteling vrijzinnige, instellingen wederom opgewakkerd. Te gelijker tijd was ook onder de Joden der vrijheidzoekende richting een tweede, een derde geslacht opgestaan sedert de eerste opneming der nieuwe denkbeelden in het praktische Staatswezen. Ook by de Israëlitische liberalen was sedert 1815 veel ontwikkeld en geheel anders geworden. Het waren thands de menschen niet meer van de eerste jaren der negentiende eeuw, zelf met

[1] Een kreet, waarvan de beteekenis of oorsprong verschillend wordt opgegeven. Sommigen verklaren ze uit de voorletters der drie woorden Hierosolyma Est Perdita.

hunne pas verkregene rechten min of meer verlegen, en door vooroordeelen by eigen stamgenooten zoowel als by de Christenen grootelijks belemmerd in het doen gelden van groote eischen en verwachtingen op staatsburgerlijk terrein. Thands met het jonge Duitschland in een gelijksoortig stelsel vereenigd, ja weldra met dat jonge Duitschland in politiek en maatschaplijk streven gantsch vereenzelvigd, deed het nieuwe Jodendom zijne vordering van volle en onvoorwaardelijke gelijkstelling niet anders gelden dan als een noodzakelijk deel of gevolg dier algeheele omkeering der bestaande orde van zaken, waarvan de vrucht zoude zijn de Duitsche éénheid op den grondslag van het vrijheidsbeginsel der Omwenteling. Thands werd van de zijde der Joodsche Emancipatievrienden beweerd, dat, indien alle vroegere pogingen om eene voldoende voorwaardelijke gelijkstelling der Joden in de afzonderlijke Duitsche Staten te weeg te brengen tot hiertoe hadden schipbreuk geleden, die mislukking juist aan het onvolmaakte en gebrekkige van het denkbeeld zelve te wijten was. Dan eerst kon het Jodendom voor Duitschland, dan eerst Duitschland èn voor zijne Joodsche èn voor zijne Christelijke bewoners worden, wat het zijn moet, wanneer zonder eenige dier vroegere beperkingen, van wat aart ook, vrijheid en gelijkheid aan allen verzekerd werd!

Zie daar den gang, dien de groote strijdvraag omtrent de Wetgeving ten aanzien der Joden sedert het aangeduide oogenblik nam onder hare steeds levendiger gewordene behandeling zoo door de drukpers in het openbaar, als in de kabinetten der Vorsten en in de onderscheidene Staatsvergaderingen op het grondgebied van den Duitschen Bond. In deze, als in alle de vragen en aangelegenheden van algemeen maatschaplijk belang, lieten de meeningen zich in drie hoofdpartijen verdeelen: de behoudende partij, of die het bestaande wil alleen omdat en zoo als het bestaat, of die ook wel verbetering en ontwikkeling wil, doch zonder schok, schudding of verandering van toestanden, en alzoo alleenlijk als van zelve; — de historische school, die, Geschiedenis en gevestigd Recht ten grondslag nemende, voortgang, wasdom, opneming van de behoeften des tijds in de maatschappij verlangt, doch in den weg van ontwikkeling uit degelijke, uit tegen-revolutionnaire, uit Christelijke beginselen; — de partij der Omwenteling eindelijk, die zich aan geen historie of recht van herkomst, maar ook evenmin aan de stem der Goddelijke Openbaring, in toepassing althands op maatschaplijke instellingen, sto-

rend, de maatschappij en alzoo ook het Jodendom hervormen wil, zij het ook des noods door algeheele omkeering, ja vernietiging van het bestaande.

Eene dergelijke vernietiging, in toepassing bepaaldelijk op het Jodendom, wilde in het byzonder de beruchtste voortzetter der begrippen van DAVID FRIEDRICH STRAUSS. Wat BRUNO BAUER (a⁰. 1842) verklaarde te willen, was, met dien oud-heidenschen haat tegen Israël van ongeloovigen als VOLTAIRE en FRIES, van neologen als PAULUS van Heidelberg, niet de emancipatie, maar de algeheele oplossing en verdwijning der Joden in een nieuw-Christelijke, dat is panthe-ïstische menschheid. Tegen zijne, algemeen genoeg voor even onuitvoerbaar als ongoddelijk en onhistorisch te boek staande bespiegelingen traden vooral ook onderscheidene Israëlitische kampvechters op, deels om hunne geloofsgenooten te verdedigen tegen de diepe minachting, waarmede deze vijand evenzeer van het Christendom als van het Jodendom hen behandelde, deels om zijne misbegrippen en waanzinnigheden op het gebied van recht, geschiedenis, en maatschaplijke toestanden ten toon te stellen. Toch ontbrak het, tegenover Israëlieten van onderscheidene richtingen als Dr. PHILIPSON, HIRSCH, HOLDHEIM, FREUND, SALOMON, die in zeer onderscheiden toon tegen BAUER het woord opnamen, ook niet aan Joden, die in zijn pantheïstisch radicalisme hem volgden, of reeds te voren met hem medegevoeld hadden, — Joden, die het Jodendom hunner vaderen en het vooroordeel der maatschappij sints lang moede, voor de opheffing van dien vernederenden druk gaarne overhadden de herinneringen niet alleen van hunne eeuwenoude nationaliteit, maar ook de laatste overblijfselen van Godsdienstige begrippen, met die nationaliteit zoo naauw verbonden. Uit een dergelijk beginsel, zoo het schijnt, had zelfs de vermaarde (a⁰ 1832 overleden) LUDWIG BORNE het Jodendom, — waarin hy geboren was, en waarvoor hy tegen de afzichtelijke vervolgingen des jaars 1819 met even veel kracht als geest was opgetreden, — voor eenen doop verlaten, waarmede geene belijdenis des Christendoms, maar als het ware de afzweering van alle onderscheid van Godsdienst tusschen Duitschlands zonen bedoeld was. Omstreeks dienzelfden tijd leefde en bloeide ook nog een der begaafdste vrouwen van Duitschland, de beroemde Vrouwe RACHEL (echtgenoote van den Vrijheer) VON VARNHAGEN, die, onder den druk harer natie bij alle natiën, en onder den invloed der Goethische en Pantheïstische wereld, waarin ook zy zich bewoog, eens verklaarde: dat zy zich aan

het lot van Jodin te zijn geboren op geen andere wijze onderwierp dan waarop men berust in eene krankheid of waarop men zich troost van een ramp.

Van de dus gezegde historische school, waarvan ook door de Joodsche voorstanders der emancipatie de degelijkheid onbewimpeld erkend wordt, [1] bestreed vooral het Christelijke gedeelte de gelijkstelling, omdat het zich bezwaard gevoelde, eensdeels, de van God gewilde voortduring der afzonderlijke nationaliteit van Israël te verstoren, anderdeels, in een Christelijken Staat, dat is, eenen zoodanigen waarin de Regering als Regering het Christendom en zijne waarheid als grondslag van den Staat belijdt, eenig deel te geven aan belijders van eene andere Godsdienst in het uitoefenen van Wetgeving, Rechtsmacht of opperhoofdigheid over Christenen.

In den geest dezer laatstgemelde richting verklaarde zich, onder anderen, dan ook de Koning van Pruissen, toen hy, na den merkwaardigen Landdag van 1847 (waarin ook de vraag over de emancipatie der Joden uitvoerig besproken, maar ten slotte afgestemd was), zijne wet van den 23sten Julij van datzelfde jaar deed uitgaan. By deze wet worden opnieuw (even als voor het eerst ten jare 1812) aan de Joodsche onderdanen over geheel de uitgestrektheid des Rijks gelijke rechten en verplichtingen toegekend met de Christenen, edoch altijd met zeer belangrijke uitzonderingen, en wel uitdrukkelijk op grond van het onbestaanbare eener volstrekte en onbeperkte gelijkstelling met het wezen van een Christelijken Staat.

De gebeurtenissen die eerlang volgden zijn nog in aller geheugenis versch. De schok, door Frankrijk ondervonden en medegedeeld op den 24sten Februarij 1848, bracht ook in Duitschland de lang gebroeide plannen, bespiegelingen, en overleggingen tot hare uitbersting. Het is bekend, hoe de volledige gelijkstelling der Joden te gelijk met, of liever als een noodwendig bestanddeel van het omwentelingsbeginsel in zijne volle daarstelling, voor het oogenblik althands, in het zwaar geschokte en half ontbonden Duitschland triumfeerde. Schier even bekend is het groote deel dat de Joden van allerlei liberale richtingen aan de jongste veranderingen zoo in Boheme en Hongarije als in Duitschland gehad hebben. Een aantal der hevigste dagbladen in revolutionnairen of radicalen zin zijn zoo in Oostenrijk als in Pruissen van eene Joodsche redactie afkomstig. Zoowel op den Duitschen

---

[1] Jost, *Neuere Geschichte der Israëliten*, 1ste Abth. S. 44.

(thands te niet geganen) Rijksdag te Frankfort als op den Pruissischen te Berlijn hebben onderscheidene Israëlieten, en daaronder van de meest beslist-radicale richting, plaats genomen en gesproken. Onder de afgevaardigden te Frankfort hebben behalve Dr. RIESSER, waarvan wy reeds melding maakten, ook nog zitting gehad Israëlieten als Dr. VEIT, HARTMANN, COHEN, KURANDA (uit Praag), en anderen. Een der heftigste leden van de linkerzijde der na de gebeurtenissen van 1848 zamengestelde Pruissische Vertegenwoordiging, JACOBI, is een Israëliet. Dr. JELLINCK insgelijks, die met Dr. BECHER op den 21sten November te Weenen werd doodgeschoten, was een zoon van dat onder allerlei bedeelingen zich zelve altoos nog zoo diep miskennende volk.

Het is evenwel geenszins enkel in de rangen van *radicale* of *liberale* Dagblad- en Vlugschriftschrijvers, dat zich de krachtherleving der lang verdrukte Joden in het Duitschland van onzen tijd openbaart. Het mag niet miskend worden, dat onder Israëlitische belijders van allerlei staatkundige gevoelens en richtingen zich gedurende de dertigjarige worsteling, die wy schetsten, merkwaardige talenten en krachten op allerlei terrein der Europeesche beschaving in grooten getale hebben ontwikkeld. Het is niet meer in het vak van finantiëele bekwaamheden en vermogens, dat wy in dezen jongsten leeftijd der Europeesche geschiedenis de merkwaardigheden van Israëls overblijfsel uitsluitend te zoeken hebben. Israëlieten hebben zich zelfs in vakken, hun sedert vele eeuwen in schier alle landen althands der Christenheid vreemd, grootelijks onderscheiden. Ook tot het voeren der wapenen heeft de Israëliet zoo in Polen als in Duitschland en elders, even gelijk ons dit reeds ten aanzien van Frankrijk sedert de nieuwe orde van zaken (a⁰. 1789) gebleken is, de hem langen tijd ontzegde bevoegdheid bewezen, en hier en daar den roem zijner afkomst uit van ouds krijgshaftige vaderen gehandhaafd. In Polen had zich reeds in het laatst der achttiende eeuw onder de banier van KOSCIUZKO een geheel Joodsch vrijcorps gevormd, welks aanvoerder BEREK, na onderscheidene eereteekenen in den onafhanklijkheidskrijg verworven te hebben, in dienzelfden kamp het leven liet. In den Duitschen bevrijdingsoorlog van 1812 tot 1815 telde men, onder anderen, alleen in Oostenrijksche dienst zeventien duizend Israëlieten. Vijf en dertig Israëlitische Officieren stierven den heldendood te Waterloo; en vele waren by deze gelegenheid ook de diensten van Geneesheeren en Heelmeesters van diezelfde natie. Onder

de grieven der Duitsche Israëlieten tegen het stelsel van terugwerking, dat later door onderscheidene Regeringen ten hunnen opzichte gevolgd werd, behoorde straks ook bepaaldelijk de klacht het zij over algeheele ontheffing van militaire dienstplichtigheid, het zij over eene nieuwe beperking van den Israëlitischen soldaat tot geen hooger rang dan die van Onderofficier. Doch groot bleef en werd intusschen meer en meer de wetenschaplijke vorming en ontwikkeling van Israëlitische mannen in Duitschland. In het vak van Geneeskunst, Wis- en Sterrekunde evenaarden en, naar den aart der vorderingen van de wetenschap, overtroffen zy zelfs de groote voorbeelden hunner natie in het middeleeuwsche Spanje en Portugal. Leeraren en Hoogleeraren van Israëlitische afkomst, geboorte, of nog werkelijke belijdenis, munten uit, sedert het dertigjarige tijdvak dat wy schetsten, in allerlei vakken. De Joodsche Godgeleerdheid zelve nam, ingevolge de verplichting tot geregelde Academische opleiding voor de Rabbijnen in onderscheidene Duitsche Staten, een meer stellig wetenschaplijk karakter op nieuw aan. Niet alleen Hebreeuwsche, maar ook Arabische taal- en letterkunde wordt door Israëlieten in Duitschland met geluk en roem beoefend. Dichters staan op in aantal, die de nieuwere Hebreeuwsche poëzy op het voetspoor der HARTWIGS met rijke bydragen vermeerderen en versieren. Doch ook in de taal van GOETHE en SCHILLER en in het spoor hunner uitnemendste volgers in dicht en ondicht levert Israël tot op dit oogenblik meer dan ééne uitnemendheid op. In de kunst van HAYDN en MOZART, van BEETHOVEN en WEBER, bekleeden zy den hoogsten rang; het ontbreekt hun in het even geschetste tijdvak zelfs hier en daar ook niet aan schilders van naam. In één woord, het Israël der verstrooijing stelt sedert ongeveer twee geslahcten een in Duitschland vooral geheel nieuw wereldverschijnsel daar.

Wat denkt, wat gevoelt by deze geheel nieuwe bedeeling in de geschiedenis van Israël, de Christen, die vasthoudt aan het Evangelie der genade en aan het geloof der beloftenissen zoowel als der strafgerichten Gods over het aloude uit ABRAHAM gesproten volk? Zekerlijk kan hy by den aart der ontwikkeling, die onder het Joodsche volk heeft plaats gehad, zich niet onthouden van een gemengd gevoel van weemoed en van belangstelling in eene vordering, die, naar mate van het beginsel waaraan zy dienstbaar wordt gemaakt, een voor de toekomst zoo onheilspellend of zoo bemoedigend teeken oplevert. Zoo gaarne hy in Israël gadeslaat al wat herleving belooft,

al wat ontheffing van het eeuwenlange verval aanduidt, zoo zeer bedroeft hy zich, wanneer hy de gaven en krachten dier herleving ziet aangewend tot afbreking van Godsdienst en van maatschaplijke orde, tot aanranding en ondermijning beide van het Jodendom en van het Christendom, tot de dienst (in één woord) van Ongeloof en Revolutie. Toch blijft hy by deze eerste zeer treurige resultaten niet staan; hy ziet den tijd te gemoet, waarop die gaven en krachten tot de dienst en opbouwing van datzelfde geloof zullen worden werkzaam gemaakt, den Joden vroeger een ergernis, in onze dagen nog veel meer een dwaasheid, en toch ook in onze dagen meer dan immer aan zoo velen uit hun midden reeds geworden eene kracht van God tot zaligheid. En van dien kant verheugt zich dan wederom veel meer het Christenhart over hetgeen hem in die voorloopige bewegingen van voortgang en ontwikkeling als die roering der beenderen is by den Propheet, welke de algeheele nationale herstelling van Israël voorafgaan moet (Ezech. XXXVII : 7).

Uit datzelfde standpunt dan ook beschouwt de Christen de merkwaardige beweging onzes tijds, die ook in het Jodendom al meer en meer de aloude vastigheden losmaakt. Meer dan eens werd het hier reeds opgemerkt, hoe niet alleen de Israëlitische nationaliteit, maar ook de voorvaderlijke Godsdienst in dezelfde evenredigheid verkwijnt en vervalt, waarin èn de wezenlijke èn de schijnbare verlichting der Joden over de wereld, in het beschaafde Europa bovenal, toeneemt. De Phariseesche Godsdienstleer is voorzeker nog niet ten eenenmale by de Joden ten onder gegaan, — de voorvaderlijke inzettingen vinden ook nog wel niet slechts by de menigte in de Synagoge, maar ook by sommige wetenschaplijk gevormde Rabbijnen in het hedendaagsche Duitschland, hare aanhangers en handhavers, — de echt Israëlitische verwachting van een persoonlijken Messias wordt door velen nog vastgehouden in den boezem van het Jodendom; — toch is het feit ontegenzeglijk, dat de Talmud dagelijks meer en meer van zijn gezag verliest, en een voorwerp van oudheid-, taal- en rechtskundig onderzoek geworden is veel meer, dan het gebleven is een wetboek van Goddelijk gezag voor Israëls verstrooiden. Te gelijk wordt de strekking om in de aloude eeredienst al het karakteristiek Hebreeuwsche te doen plaats maken voor vormen en gebruiken meer in den geest der Christenen, of liever der Christenvolken, onder welke zy verspreid zijn, steeds algemeener. Dus werd te Weenen voor het eerst (a^0 1814) in de Synagoge eene Leerrede gehouden in

de landtaal; sedert traden aldaar en elders meerdere Duitsche kanselredenaars op. Ook te Berlijn werd door toedoen van den reeds genoemden Bankier JACOBSON de grond gelegd tot eene (wat althands den vorm betreft) geheel nieuwerwetsche Godsdienstoefening. Het voorbeeld werd weldra gevolgd te Hamburg, alwaar de nieuwe Tempeldienst met orgelmuzijk, door Dr. KLEY en Dr. SALOMON als predikers bestierd, wederom verder van de aloude gewoonte afweek. Doch het bleef en kon ook wel niet blijven by wijzigingen en veranderingen in den vorm der kerkdienst. Ook in het wezenlijke der Joodsche Godsdienst bracht de geest des tijds steeds dieper gaande omkeeringen te weeg, die reeds voorlang ook by ijverige voorstanders van vooruitgang en verlichting onder het Joodsche volk gevreesd waren geworden, als leidende op den duur tot vervanging van alle stellig geopenbaarde Godsdienst door een bloot natuurlijk Deïsmus. En werkelijk hield dan ook de Neologie in het Jodendom gelijken tred met die der Godsdienst en Godgeleerdheid in het Christendom. Wegredeneering van al wat nationaal, wat bovennatuurlijk, wat buiten het bereik der menschelijke rede ligt, was weldra even zeer in de Synagoge als in de Kerk aan de orde van den dag. In Beieren meende zelfs de Staat zich tegen den voortgang eener *verderflijke Neologie* onder de Rabbijnen te moeten verzetten door eene Verordening (a^0 1838 en 1839) inhoudende, dat by de aanstelling van Joodsche Godsdienstleeraars alleen dezulken zouden mogen in aanmerking komen, die de echt-Mosaïsche inzetting, en geene nieuwerwetsche leer waren toegedaan. Eindelijk van stap tot stap in den geest der heerschende Neologie voortsnellende, werd ten slotte, in het denkbeeld der leiders, door *hervorming* niets anders dan *afzweering* van het aloude Mosaïsmus bedoeld. Openbaar genoeg werd die bedoeling, schoon onder betuiging dat men geenszins de omverhaling maar alleen de verbetering van het gebouw begeerde, door Dr. GOLDSCHMIDT te Frankfort uit naam van *Vrienden der Joodsche hervorming* uitgesproken in eene Circulaire, waarby als grondslag werd aangenomen deze aan den kreet der Joden op den dag van JESUS kruisiging herinnerende verklaring: „een Messias die de Israëlieten naar Palestina zal terugvoeren wordt door ons noch verwacht, noch gewenscht! wy kennen geen vaderland, dan slechts datgeen waartoe wy door geboorte of burgerlijke instelling behooren!" Later werd op eene vergadering van soortgelijke hervormers de verwachting van een Messias alleenlijk behouden als die der verwezenlijking van een al-

gemeen menschelijk denkbeeld, niet van een voor Israël belangrijken of begeerlijken Persoon. Nog later werd tot voorbereiding eener ineensmelting van Jodendom en Christendom het vieren voortaan van den Zondag in plaats van den Sabbath voorgesteld. Van daar tot op het gebied van openbaar Pantheïsmus is slechts een stap, of liever het is Pantheïsmus, wat door dergelijke hervormers bedoeld wordt, b. v. die welke zich by monde van den Israëliet RUDOLF BENFEY in deze laatste tijden aansloten aan de beruchte Protestantsche Lichtvrienden, welke dan ook van hunne zijde, by monde van den Predikant WISLICENUS, zelfs van de verplichting om den doop te ondergaan den Jood ontsloegen, die in hunne gemeenschap opgenomen worden wil. Maar terwijl aldus van de eene zijde het aloude zoowel Mosaïsche als Talmudische Jodendom in een theoretisch-wijsgeerig en maatschaplijk-praktisch Pantheïsmus schijnt onder te gaan, gebruikt die God, welke ten allen tijde uit het kwade der menschen het goede, dat alleen van Hem en door Hem is, bewerkt, diezelfde in onze eeuw vermenigvuldigde aanrakingen tusschen Joden en Christenen, om velen uit Zijn oude volk toe te brengen tot de kennis en belijdenis van het Evangelie, en alzoo de eerstelingen hier en daar in te zamelen van den grooten oogst, waarvan de rijpwording nadert onder de veelsoortige teekenen van den tijd. Talrijker dan ooit of ergens was dan ook in deze laatste jaren in Duitschland de overgang van Israëlieten tot de Christelijke Protestantsche Kerken, terwijl onder die menigte, waarvan de doop uit zeer onderscheidene beginselen is voortgekomen, een merkwaardig en hartverblijdend aantal zich door de oprechtheid hunner belijdenis kenmerkt, en de van God ontfangene gaven het zij aan de prediking van het Evangelie van verre en van naby, het zij aan de beoefening van Christelijk geloovige Wetenschap op onderscheidene hoogere en lagere leerstoelen en betrekkingen heeft gewijd. Men schat het getal van gedoopte Israëlieten in Duitschland in den loop dezer laatste achttien of twintig jaren op vijf duizend, waaronder onderscheidene Leeraren en Zendelingen.

Terwijl alle deze bewegingen met betrekking tot Israël plaats hadden in Duitschland, stond de zaak van der Joden opneming en gelijkstelling in den Staat ook van Groot-Brittanje niet stil. In dat land volbrengt de geest des tijds meer langzaam, maar niet minder merkbaar en stellig, zijn werk. De liberale denkbeelden en instellingen (daargelaten den goeden of kwaden zin, waarvoor het woord vatbaar is) hebben in deze laatste tijden in Engeland evenzeer als op het

Vasteland hunne veroveringen gemaakt, wel niet door plotselinge omkeeringen, maar in den op hetzelfde einddoel uitkomenden weg van legale middelen, die van boven naar beneden af werken, en toch ook meermalen van beneden af, door den drang der publieke meening, voor de Regering des lands en de beide Huizen van het Parlement onvermijdbaar worden gemaakt. Wat de groote vraag omtrent de burgerlijke rechten der Joden in Engeland betreft, zoowel het mindere aantal als de mindere (althands wetenschaplijke) invloed der Joden in vergelijking met Duitschland, heeft (onder meerdere oorzaken) aan de vraag omtrent de volkomene gelijkstelling van belijders der Israëlitische Godsdienst een meer of min onderscheiden karakter aldaar gegeven. Toch is men met de beslissing der groote vraag tot aan de uiterste grenzen der aloude herkomsten gekomen, en binnen kort schijnt de laatste lijn overschreden te zullen worden. De Joden, bereids in het bezit van het stemrecht en zelfs van de stadsmagistratuur (men heeft in onze dagen reeds Israëlitische Aldermen van Londen gezien, en van 1855—56 een Joodschen Lord-mayor DAVID SALOMONS), zijn door den Christelijken eed, dien elk lid van het Parlement vóór zijne toelating moet afleggen, tot op dit oogenblik nog van de zitting in een der beide Huizen uitgesloten; maar reeds heeft de verkiezing van den Baron LIONEL VON ROTHSCHILD aanleiding gegeven tot eene wet, door de Regering voorgesteld tot verandering van het aloude eedsformulier. [1] Die wet, aangenomen by het Lagerhuis, maar door de meerderheid van het Hoogerhuis onlangs verworpen, zal intusschen vroeg of laat, in overeenstemming met de openbare meening, gelijk die zich by de jongste herkiezing van den Israëlitischen Baron heeft geopenbaard, aan het Parlement wel op nieuw worden aangeboden, en ten slotte doorgaan. Voorzeker! ook hier kan de Christen, zoowel uit hoofde van gehechtheid aan den Christelijken grondslag van den Staat als juist uit hoofde van den prijs dien hij stelt op Israëls nationaliteit, niet anders dan tegen eene rechtsverleening gestemd zijn en stemmen, waarby naar eene strenge gevolgtrekking de Staat zijn Christelijk karakter insgelijks prijs geeft. Toch, wanneer eenmaal de zaak

---

[1] Men zie, als een teeken des tijds, de beschrijving van het huwelijksfeest, gevierd op Gannersbury Park naby Londen (4 Maart 1857.) 't Huwelijk werd gevierd in de tegenwoordigheid van de hoogste Engelsche aristokratie. Zie *Illustr. Times* in Maart.

geschied is, mogen wy er met een zeker gevoel van vreugde in hope, een teeken der tijden in zien, en worden wy gewaar hoe, in de ontrolling van het groote Godsplan, die verwijdering tusschen Kerk en Staat, welke het tegenwoordig oogenblik zich alom ziet vestigen of meer en meer voorbereiden, tot dat ontzachlijk ontbindingsproces behoort, waarop een geheel nieuwe staat van zaken en bedeeling van Gods Koninkrijk weldra moet volgen. En zoo wordt ons eene in zich zelve onchristelijke emancipatie der Joden, in verband des geheels dezer tijden, een teeken dat de oude dingen voorbygaan, dat er nieuwe op handen zijn, schoon in geheel anderen zin dan waarin de geest der eeuw zich in zijnen zelfroem verblijdt. Overigens gaat ook in Engeland de toeneming van het Godsdienstontbindend liberalisme, by name ook onder de Joden, ter eener zijde, gepaard ter andere met een merkwaardig toenemen zoo der prediking als der omhelzing van het Evangelie by het zaad van ABRAHAM. In Groot-Brittanje zijn gedoopte en bekeerde Israëlieten, even als in Duitschland, talrijk, en onder dezen menige arbeider in het Evangelie zoo te huis als in buitenlandsche Zendingen. De eerste Protestantsche Bisschop van Jerusalem, ALEXANDER, in deze laatste jaren door zamenwerking der Souvereinen van Engeland en van Pruissen aangesteld, was een Israëliet, Duitscher van geboorte, die langen tijd aan een der Britsche Hoogescholen werkzaam is geweest.

Wy liepen de landen door, die van ouds en tot op den leeftijd, tot welken wy behooren, de meest belangrijke voor de geschiedenis van het verstrooide Israël waren. Werpen wy nu nog een blik op de overige het zij Protestantsche, het zij Roomsch-Catholijke, het zij Grieksche, het zij Mohammedaansche Staten in Europa, vooral in Asië, zoo vinden wy in den toestand der Joden aldaar, by een veel min snelle en zichtbare beweging, toch ook altijd zeer merkwaardige verschijnselen en veranderingen in den loop dezer laatste tijden te weeg gebracht. In Zweden en Noorwegen zouden werkelijk die veranderingen niet minder merkwaardig dan in Duitschland, Frankrijk, of Engeland te noemen zijn, indien een aantal Joden in de beide onder OSCARS scepter vereenigde Koninkrijken niet nog steeds zoo by uittek beperkt gebleven was. Men telt er slechts acht honderd vijftig Joden op eene algemeene bevolking van vier millioen. Doch ten behoeve van deze weinige Israëlieten sprak men toch ten jare 1848 te Stockholm van een koninklijk Wetsontwerp van emancipatie. Eenigen tijd vroeger reeds had een bekende Noorweegsche Volksdichter, WER-

GELAND, zich gedurende heel zijn openbaar leven beijverd, om de wetsbepaling te doen afschaffen, volgens welke geen Jood, zonder eene byzondere vergunning des Konings, in het land zich mag vestigen. De Joodsche Gemeente in Zwedens hoofdstad heeft hare erkentlijkheid voor dezen welwillenden ijver uitgedrukt in de oprichting van een gedenkteeken ter eere des Dichters, gegoten in de ijzergieterij van een Israëliet, en naar het model vervaardigd van een insgelijks Israëlitischen kunstenaar. In Denemarken, alwaar reeds sedert het jaar 1738 de Joden zoo Duitsche als Portugeesche eene aanzienlijke uitbreiding van voorrechten bekomen hadden, heeft inzonderheid het Koninklijk Edict van 29 Mei 1814 veel toegebracht zoo tot verbetering van hunnen burgerlijken toestand als tot die hunner inwendige Synagogale inrichtingen, dit laatste intusschen vooral in den geest der nieuwerwetsche Duitsch-Joodsche Hervorming. In geen der beide genoemde Scandinavische Rijken is tot op dezen dag de volledige gelijkstelling ingevoerd.

Ook in de Catholijke landen, buiten het grondgebied van Frankrijk en Duitschland, hebben deze jongste tijden veel merkwaardigs opgeleverd in de verhouding der Joden tot de Regering, de Wetgeving, en de bevolkingen. Reeds vóór 1848 was Paus PIUS IX voorgegaan in het vestigen van vrijzinnige instellingen voor den Kerkelijken Staat, ook ten behoeve der Joodsche bewoners. De plechtige opening van het Ghetto der Joden te Rome op den avond van 17 April 1847 was eene openbare verkondiging van het beginsel, dat voortaan alle afscheiding tusschen de Jodenwijk en de stad Rome had opgehouden. Reeds onder de heerschappij der eerste Fransche Omwenteling en van het daaraan opgevolgde Keizerrijk had eene opening van het Ghetto werkelijk plaats gehad. Doch na het herstel der vroegere orde van zaken in de jaren 1814 en 1815 was ook de toestand der Joden ten eenenmale terug gezet op nieuw. Als van ouds moesten wederom jaarlijksch vier van hunne Oudsten den Paus plechtstatig en ootmoedig in het openbaar om de voortdurende toelating hunner natie in de hoofdstad der Catholijke wereld bidden. PIUS IX, die aan dezen staat van zaken een eind maakte, werd gezegd de verdraagzaamheid nog verder te hebben uitgestrekt, en by het herstellen der oude ridderorde van Deugd en verdiensten van PIUS IV de ster in plaats van het kruis tot teeken gekozen te hebben, om des noods Israëlieten of zelfs Ismaëlieten daarmede te kunnen begiftigen! Ook Koning KAREL ALBERT heeft ten jare 1848 uit zijn

oofdkwartier te Voghera aan zijne Israëlitische onderdanen alle bur-erlijke rechten toegestaan. De Hertog van Modena stond in zijne taten de eerste uitgave toe van een Joodsch-Kerkelijk maandblad.

De tegenwoordige betrekking der Joden tot de Regeringen van panje en Portugal werd reeds vroeger hier met een woord vermeld [1]. pmerkelijk is het hoe in Spanje, alwaar de wet nog niet uitdruklijk et verblijf aan de in 1492 verbannene natie toestaat, aan een Duitsch-oodschen bankier het Grootkruis van Isabella la Católica ge-even werd, en in Portugal een Engelsche Baronet, insgelijks Duitsche ood van Godsdienst en afkomst, een adelijk goed met den daaraan erbonden titel bezit.

In de Slavoonsche Staten en Gewesten, zoowel waar de Catholijke odsdienst, als waar de Grieksche Kerk (te weten in Rusland), de eerschende is, is de verhouding der Joden niet aan alle plaats och ten allen tijde dezelfde. In de verschillende Poolsche Gemeen-n blijft de Joodsche bevolking, gelijk reeds vroeger werd opge-erkt, door meer dan ééne eigenaartigheid zoo van ellende als van tnemendheid van hare stam- en geloofsgenooten overal elders in e wereld merkbaar onderscheiden. De Joden, voorts, in die Ge-esten, zijn niet slechts ten aanzien van de voorouderlijke Godsdienst, aar ook in staatkundige richting (dit laatste zeker vooral om re-enen van stoffelijk belang) over het geheel eerder van de behoudende artij, ofschoon het sedert de dagen van KOSCIUZKO aan geene vurige erdedigers der Poolsche onafhanklijkheid onder diezelfde Israëlieten ntbroken heeft. Voor het overige zijn zy in al wat Polen heet of an oorsprong Poolsche grond is, by uitstek talrijk. In Krakau rekent en op de elf inwoners eenen Israëliet. Rusland telt, voornamelijk an wege de bevolking zijner Poolsche Provinciën, een aantal van et minder dan elf honderd twintig duizend Joden op zijne drie zestig millioen inwoners, eene evenredigheid nagenoeg gelijk staande et die in Nederland. De behandeling der Joden vooral in evenge-oemd onmetelijk Rijk verschilt naar gelang van tijden en plaatse-kheden aanmerkelijk. Zy is in de Poolsche provinciën uit den aart er zaak minder drukkend dan in de oud-Moscovische deelen. Over et geheel schijnt het stelsel van den tegenwoordigen Czaar eene reemde, maar toch wel verklaarbare gelijksoortigheid te hebben èn

[1] Bladz. 297 en 298 boven.

met die uiterst radicale richting in Duitschland, die het Jodendom in de nationaliteit der volken waaronder zy wonen niet wil opnemen maar oplossen, èn met het middeleeuwsche beginsel, dat by name in Spanje door de Koningen FERDINAND en ISABELLA gevolgd werd. Men weet in allen gevalle de strekking der Russische Regering om al hare onderdanen te vereenigen niet alleen onder de wereldlijke alleenheersching, maar ook onder de kerkelijke opperhoofdigheid van den Czaar. De maatregelen intusschen en zeer strenge verordeningen omtrent de Joden in het Rijk in dien geest genomen, worden gezegd in deze laatste jaren merkelijk verzacht te zijn geworden, bepaaldelijk ook na de reis door den Engelschen Israëliet, Sir MOSES MONTEFIORE, (a^0 1846) naar Rusland ondernomen om den Czaar tot gunstiger gezindheid jegens zijne Israëlitische onderdanen te bewegen. Hoe het zij, de dwangmiddelen in het van belijdenis Grieksche Rusland hebben, volgens merkwaardige berichten omtrent de innerlijkste geheimen van dat Rijk, tot soortgelijke uitkomsten geleid in deze laatste halve eeuw, als eertijds de vervolgingen en gedwongene bekeeringen in het Roomsche Spanje. Men verhaalt, dat het aantal en de invloed van geheime Joden in Rusland, alwaar men boven de acht duizend gedoopten van die natie in de laatste jaren telde, niet minder beduidend is, dan zy van ouds geweest is in het Spaansche Schiereiland, en dat, te beginnen van de hoogste en te eindigen met de mindere standen der bevolking, ja van den geringen opkooper in Polen tot op den Generaalsstand te Petersburg zich een schakel van Israëlieten van afkomst uitstrekt, door wier handen de hoogste zoowel binnenlandsche belangen als buitenlandsche betrekkingen bestierd worden. De welbekende Russische Finantie-Minister Graaf CANCRIN, onder anderen, wordt gezegd, althands van geboorte, een Israëliet uit Livonië te zijn geweest.

De Slavoonsche bevolkingen voor het overige zijn over het geheel tegen de Joden om meer dan ééne rede vijandig gestemd. Naar mate men afdaalt in de standen der maatschappij is bepaaldelijk in Polen, maar ook in Boheme, het vooroordeel te heviger. In de jongste bewegingen van het jaar 1848, waaraan in laatstgenoemd Gewest ook onderscheidene Joden van den nieuwen stempel een krachtdadig deel hebben genomen, heeft evenwel juist van de zijde der opstandelingen een gedeelte der Joodsche bevolking vele hatelijkheden en mishandelingen te lijden gehad. Opmerkelijk staat tegen dezen onwil der Slavoonsche rassen, waaruit voor een gedeelte ook de Hongaarsche

natie is zamengesteld, de welgezindheid der edele Magyaarsche stamme jegens de Joden en hunne maatschaplijke emancipatie over. Hongarije in het geheel was van ouds een voor Israëls verstrooiden byzonder merkwaardig land. Hunne oudheid aldaar klimt op tot in de elfde eeuw; hun te zamen genomen aantal in de Synagogen te Pesth, Presburg, Grosswardein, Arad, en elders, wordt berekend op ongeveer twee honderd zeventig duizend zielen. In de ellenden en verdrukkingen hunner Duitsche en Slavische geloofsgenooten rijkelijk hun deel hebbende, vonden de Joden in Hongarije veelal menschlievende bescherming by de (Magyaarsche, Magnaten, als b. v. de Graven PALFY, BATHJANY, ERDÖNY, NADASDY, TELEKY. Op de adressen en voorstellen betreffende den toestand der Hongaarsche Joden, op de Rijksdagen van 1839 en 1840 ter tafel gebracht, heeft over het geheel de Magnatentafel met meerdere of mindere (soms zelfs in het geheel geene) beperking ten gunste der Joden en hunne maatschaplijke emancipatie gestemd.

Op Mohammedaansch-Europeesch, Asiatisch en Afrikaansch grondgebied heeft de verhouding van Regeringen en bevolkingen nagenoeg gelijken tred gehouden in deze laatste jaren met den invloed dien de Christelijke wereld en de gang der menschelijke beschaving ook op deze Gewesten geoefend heeft. Toch blijft de afkeer van het gros der Mohammedaansche bevolkingen tegen Jood en Christen, immers vooral tegen genen, nagenoeg dezelfde als van ouds. Van wege de Regeringen, zoo van den Turkschen Sultan als van den Egyptischen Onderkoning, is de gezindheid jegens de Joden steeds gunstiger geworden. Een oogenblik slechts, in het jaar 1840, scheen eene gerechtelijke vervolging wegens eene sedert eeuwen ongehoorde beschuldiging in het Oosten het sein te gaan worden eener algemeene Jodenvervolging overal, waar nog slechts eenige mogelijkheid bestond van weêrklank op een afschuwelijke aantijging. Het was die uit de middeleeuwen, vooral in Europa, welbekende laster, dat de Joden gaarne hun Paaschfeest vierden met menschenbloed, — dat zy kinderen, — ook wel eens, schoon zeldzamer, volwassenen, — daartoe schaakten en slachtten. Een diergelijke beschuldiging maakte op evengenoemd tijdstip de belangstelling der geheele beschaafde wereld gaande uit het destijds onder het onmiddelijk gebied van MEHEMED ALI geplaatste Syrië. De zaak was deze. Zekere kloosterling, genaamd Pater THOMAS, die te Damascus sedert dertig jaren de geneeskunst oefende, was op eens verdwenen. Straks begon men die verdwijning aan een

geweldddadigen aanslag op het leven van den Geestelijke toe te schrijven. De Fransche Consul, Graaf DE MENTON, meer bepaaldelijk met de aangelegenheden der Christen-ingezetenen belast, stelde een onderzoek in het werk, dat tot geene uitkomsten leidde. Daar wordt op eens het bericht verspreid, dat de vermiste kloosterling het laatst gezien was in het Jodenkwartier. Men meent hierdoor op het spoor gekomen te zijn. Een Joodsche baardscheerder wordt gevangen, strengelijk ondervraagd, gepijnigd, gemarteld. Eindelijk ontperst men hem eene bekentenis, dat een aantal zijner geloofsgenooten hem, doch vruchteloos, tot het vermoorden van Pater THOMAS hadden willen omkoopen! Door deze van alle gronden ontbloote, door alle byomstandigheden ongerijmd geblekene aangave meent men nu zich genoegzaam gerechtigd, om de door hem genoemde Israëlieten, meest leden van de Spaansche Synagoge, en mannen zoowel persoonlijk als om hunne familiën (onder anderen die der algemeen geachte Consuls van verschillende Europeesche Mogendheden, PEIXOTO) met eer bekend, te doen vatten en aan de gruwzaamste pijnigingen te onderwerpen. Aan de gevolgen overleden eerlang de oudsten van jaren en zwaksten van lichaam, anderen legden de afgedwongene, in den mond gelegde bekentenis af, anderen omhelsden in vertwijfeling den Islam, anderen bleven standvastig in de ontkenning. Het volk intusschen begon de Synagagen omver te halen en met de rechterlijke amptenaren te wedijveren in het kwellen der ongelukkige Joden. De aanklachts- en vervolgingswoede sloeg eerlang ook naar elders over, naar Rhodus by name; zelfs in eenige gedeelten van Polen bespeurde men eenige soortgelijke bewegingen. Van alle kanten ging uit de Synagogen een kreet op van protest tegen de even zinnelooze als hatelijke aantijging van menschenoffer en bloedstorting van menschen in de Joodsche Godsdienstgebruiken of geheimenissen. Ook de Europeesche Mogendheden trokken zich de zaak aan met ernst, Frankrijk uitgenomen, waarvan de Regering liever verkoos de onverantwoordelijke handelwijze van haren Consul te dekken. De Engelsche Regering daarentegen onderscheidde zich door haren ijver om een zuiver onderzoek der zaak ten gunste der, ook door haar wel buiten eenigen twijfel onschuldig gehoudene, Israëlieten te bevorderen en te bespoedigen. Algemeen en onverdeeld was by allerlei Godsdienstige en staatkundige richtingen in Groot-Brittanje de belangstelling en medewerking, toen op den 15den Junij in de nieuwe Synagoge te Londen eene vergadering van Britsche Israëlieten te

zamen was gekomen, tot het nemen van afdoende maatregelen ten behoeve der snood miskende en verdrukte geloofsgenooten. Nog merkwaardiger is de byzonderheid, dat zich evenzeer de Keizer van Rusland als de President en Regering der Vereenigde Staten met Engeland eenstemmig verklaarden in den wensch, dat aan dergelijke misbruiken en afschuwelijkheden eens voor allen en voor goed een einde mocht worden gemaakt. Doch de Israëlitische vergadering te Londen had eerlang de meest werkdadige uitkomsten. Verzeld van zijne gemalin en van onderscheidene, vooral Israëlitische, Geleerden van naam begaf zich Sir MOSES MONTEFIORE in persoon naar de deelen van Syrië. Zijne reis over Frankrijk genomen hebbende, voegde zich aldaar als afgevaardigde der Joden van dat Rijk de welbekende Advocaat ADOLPHE CRÉMIEUX by het gezelschap. Altijd ondersteund in het groote oogmerk der zending door de Engelsche Staatslieden en Consuls, verkreeg eerlang Sir MOSES te Alexandrië een gehoor, hetwelk door de onwelwillendheid van den Franschen Consul voor CRÉMIEUX eerst later kon verkregen worden. Eerlang slaagde het Gezantschap naar wensch. Ondersteund by MEHEMED ALI door de Vertegenwoordigers van al de Mogendheden, uitgenomen altijd alleen van Frankrijk, werd door hen een Ferman van den grijzen Pacha verkregen, die de vrijlating der nog in leven gebleven negen Israëlitische gevangenen te Damascus beval. Als CRÉMIEUX in dat Staatsstuk het woord begenadiging ontdekt had, ijlde hy op nieuw naar den Vorst en verkreeg eerlang de doorstrijking van dat woord, hetwelk de zaak in haar beginsel onafgedaan zou hebben gelaten. De uit den kerker ontslagene Joden werden eerlang (6 September 1840) met groote plechtigheid door sommige Mohammedanen zelve naar de Synagoge begeleid, alwaar zy den Allerhoogste hunne dankgebeden wilden offeren voor dat zy in den schoot hunner familiën wederkeerden. CRÉMIEUX en MONTEFIORE (mannen, voor het overige, van zeer onderscheidene richting, deze streng-Talmudisch Israëliet, gene op het stuk van Godsdienst zoowel als van Staatkunde gantsch vrijzinnig,) keerden eerlang een iegelijk naar zijn eigen vaderland terug. Vóór zijn vertrek evenwel deed CRÉMIEUX nog eerst eene poging by den grijzen Vorst van Egypte om de afschaffing van alle pijnigingen by het ondervragen van beschuldigden te verkrijgen. Hy legde ook nog den grond tot een verbeterd onderwijs der jeugd en tot eene betere krankverzorging by zijne Israëlitische stamgenooten te Caïro en te Alexandrië. MONTEFIORE nam de terugreis over Constantinopel, alwaar hy van Sultan ABDUL

MESCHID een Ferman verwierf (gedagteekend van den 12den van Ramazan 1256, d. i. 6 Nov. 1840) tot bevestiging der rechtvaardiging van de Joden te Damascus, en tot verdere verzekering hunner veiligheid overal elders op Ottomansch gebied, bepaaldelijk te Rhodus. Over Rome en Parijs naar Engeland terugkeerende, werd MONTEFIORE by de doorreize in laatstgemelde hoofdstad aan Koning LODEWIJK FILIPS voorgesteld, straks in het Britsche vaderland door Christenen en Joden van allen rang met allerlei eerbewijzingen verwelkomd. De lasterlijke aantijging van Paaschviering met Christenbloed door Israëlieten werd vervolgens tot in hare laatste schuilhoeken door Schrijvers van de beide Godsdiensten ontleed, ontzenuwd, en aan de verdiende verachting prijs gegeven. Eene soortgelijke beschuldiging tegen de Joden op het eiland Marmara verwekte evenwel later nog (a⁰ 1843) tooneelen van hatelijkheid, mishandeling, en vervolging van de zijde der opgewondene Grieken, aan welke wederom door tusschenkomst van den Engelschen Gezant te Constantinopel by eene rechterlijke vrijspraak in het begin des volgenden jaars een einde werd gemaakt.

En binnen datzelfde Turksche grondgebied bevindt zich de bodem, naar welken sedert deze laatste vijftig jaren met eene belangstelling, zoo niet levendiger, zeker verlichter en gegronder dan immer, de harten van velen uit Europa en America getrokken werden! Het is Palestina, het land aan Israëls vaderen tot in late nageslachten beloofd; het is de stad des grooten Konings, in nog steeds voortdurende weduwschap. Gelijk voor het volk, dat aldaar zijn ware vaderland heeft, alzoo ook voor die stad en voor dat land gaan, te midden der wondere verschijnselen en wisselingen in de staatkundige wereld onzer eeuw, van tijd tot tijd en tot op het oogenblik, dat wy beleven, treffende en sedert vele eeuwen niet gehoorde geruchten uit: de mogelijkheid van eene teruggave van Palestina, by wege van koop, van diplomatische onderhandelingen, van oplossing voor groote Europeesche vragen, aan de zeven millioen nakomelingen van ABRAHAM, over de oppervlakte der aarde verspreid [1], — de mogelijkheid van

[1] Van deze zeven (volgens andere, min waarschijnlijke berekeningen slechts vijf tot zes) millioenen Israëlieten zal iets meer dan een derde in Europa gevonden worden; van de Joodsche bevolking in Rusland werd het cijfer hier reeds genoemd (blz. 383 boven), hetwelk evenwel door anderen veel hooger gesteld wordt, en waaronder niet begrepen schijnt die van Polen, geschat op vijf maal honderd duizend. In de Oostenrijksche Staten

eenen herbouw des Tempels, als in de dagen van CYRUS, den Koning van Persië, — de mogelijkheid der wederoprichting van een Israëlitischen Staat.

Vluchtig en voorbygaand als dergelijke stemmen op zich zelf genomen mogen zijn, het zou de eerste maal niet zijn, dat zy gehoord werden op oogenblikken der wereldgeschiedenis, eerlang van beslissende gebeurtenissen en hoog merkwaardige prophecyvervulling gevolgd. En „wy hebben het prophetische woord, dat zeer vast staat," en waarin het antwoord beschreven, herhaaldelijk beschreven is, op de vraag: welke nog eenmaal het lot en de toekomst van Israëls door zoo vele eeuwen heen bewaarde verstrooilingen zal wezen. Zal Israël van eeuw tot eeuw in meer of min gewijzigden toestand, doch zonder eind van dagen, deze zijne gantsch eenige en smertvolle plaats en betrekking onder de natiën behouden? of zal het uit kracht der beschaving of overbeschaving, der ontwikkelingen, der omwentelingen, van een klein maar aanzienlijk gedeelte der menschheid, eindelijk over geheel de oppervlakte der aarde zijne aloude nationaliteit verliezen, en in de onderscheidene bevolkingen van alle vijf de deelen der aarde versmelten en òndergaan? Het waarschijnlijke of onwaarschijnlijke van deze vooruitzichten zoude een voorwerp van redeneerend onderzoek kunnen zijn, indien voor Jood en Christen, zoo velen althands aan een prophetisch Woord van den God die niet liegen kan geloof hechten, de vraag niet met de meeste klaarheid en vastigheid beslist stond, en in deze onze dagen meer dan immer in vroegere jaren of eeuwen uit dat onfeilbare Godswoord beantwoord geworden ware.

Het werd ook hier ter plaatse meer dan eens herinnerd: Israël onder alle volkeren is dat eenige, hetwelk niet slechts zijn voor-

---

rekent men zeven maal honderd duizend Israëlieten, in Pruissen twee maal honderd duizend, in Frankrijk vier en tachtig duizend, in Engeland dertien duizend, in Nederland twee en vijftig duizend, waarvan alleen in Amsterdam dertig duizend. In het Turksche Rijk schat men het getal Israëlitische inwoners op acht maal honderd duizend, in Arabië op twee maal honderd duizend, in Africa op zes maal honderd duizend, in Noord-Amerika op vijftig duizend, in Persië, Indië en China op zes maal honderd duizend. De tien stammen, volgens het meest algemeene gevoelen, zijn hieronder niet begrepen.

leden en zijn tegenwoordig, maar ook zijn zeer zekere en duidelijk omschrevene toekomst heeft. Die toekomst is van alle reeds vervulde en nog onvervulde prophecyen des Ouden en des Nieuwen Testaments, het slot, de oplossing, de kroon. Eenstemmig zijn van den beginne MOSES en alle de Propheten tot op MALÉACHI in het verkondigen van groote jammeren, ontzachelijke oordeelen, langdurige verstrooijing over Israël om zijne vele zonden, om ééne groote overtreding en Godsverwerping by name! — eenparig eindigen zy allen in verkondingen en schilderingen van bekeering tot den Heer hunnen God, nationaal herstel onder den scepter van den Messias hunnen Koning, zegen en heerlijkheid in het midden en ten goede van alle de volken over geheel eene vernieuwde en met de kennis des Gods en Heilands van Israël overdekte aarde.

Israëls bekeering tot den God hunner vaderen, tot den eenmaal door hun verworpen Messias! — Dezelfde MOSES die met zoo ontzettende kleuren hunne algemeene verstrooijing en voorbeeldelooze eeuwenlange ellende schilderde, verkondigt, in onverbreekbaar verband met het aanstaande oordeel, ook de aan het eind wederom hun weggelegde ontferming en eere. Nadat hy over het wederspannige Israël van vele eeuwen en geslachten al den vloek en al den toorn als uitgegoten heeft in de prophecyen van Deuteronomium (XXVIII, XXIX), waarvan wy de ontzachelijke vervulling in de geschiedenis der verstrooijing nagingen [1], zoo laat hy onmiddelijk en als in éénen adem deze belofte van volledige en volheerlijke nationale herstelling volgen (XXX): „Voorts zal het geschieden, wanneer alle deze dingen over u zullen gekomen zijn, de zegen en de vloek, die ik u voorgesteld heb, zoo zult gy 't weder tot uw herte nemen onder alle volken, daarheen u de Heer uw God gedreven heeft. En gy zult u bekeeren tot den Heer uwen God, en Zijne stemme gehoorzaam zijn naar alles dat ik u heden gebiede: gy en uwe kinderen met uw gantsche hart en met uwe gantsche ziel. En de Heer uw God zal uwe gevangenis wenden, en zich uwer ontfermen; en Hy zal u weder vergaderen uit alle de volken, daar heen de Heer uw God u verstrooid had. Al waren uwe verdrevenen aan het einde des hemels; van daar zal u de Heer uw God vergaderen, en van daar zal Hy u nemen. En de Heer uw God zal u brengen in het land, dat uwe vaderen erflijk bezeten hebben, en gy zult dat erflijk bezitten, en Hy zal u wel doen, en zal u

---

[1] Bladz. 117 en 118 boven.

vermenigvuldigen boven uwe vaderen. En de Heer uw God zal uw harte besnijden en het hart uws zaads, om den Heer uwen God lief te hebben met uw gantsche hart en met uwe gantsche ziel, opdat gy leeft." En met MOSES stemmen ook hier alle de Propheten te zamen. In onmiddelijk verband met de ontzachelijke oordeelen, die over het volk zijn uitgesproken, en waarvan eene geschiedenis van meer dan achttien honderd jaren de onmiskenbare vervulling vertoont, eindigen alle de Godspraken des Ouden Testaments in beloften en beschrijvingen van gelukzaligheid voor geheel de wereld, die dan zijn zal, — wederaanneming en wederoprichting van gantsch Israël tot meer dan vroegere grootheid en heerlijkheid. "De kinderen Israëls zullen vele dagen eenzaam nederzitten zonder Koning, en zonder vorst, en zonder offer, en zonder beeld, en zonder Ephod of Teraphim; daarna zullen zich de kinderen Israëls bekeeren en zoeken den Heer hunnen God en DAVID hunnen Koning, en zy zullen vreezende komen tot den Heer en tot Zijne goedheid in het laatste der dagen [1]." — "Over het huis DAVIDS (zegt de Heer) en over de inwoners van Jerusalem zal ik uitstorten den Geest der genade en der gebeden, en zy zullen op My zien, dien zy doorstoken hebben." — "Te dien dage zal er voor het huis DAVIDS en voor de ingezetenen van Jerusalem een bron geopend zijn tegen de zonde en tegen de onreinheid [2]." Ten dage, wanneer onder de regering van "Hem, die voortgekomen is uit den afgehouwenen tronk van Isaï, de wolf met het lam verkeeren zal, de luipaard by het boksken zal nederliggen, de aarde vol zal zijn van de kennis des Heeren, gelijk de wateren de zee bedekken, — te dien dage zal het ook geschied zijn, dat de Heer een banier zal oprichten onder de Heidenen en vergaderen Israëls verdrevenen, en verzamelen de verstrooiden van Juda uit de vier hoeken der aarde, en dat er een gebaande heirweg zal zijn voor het overschot Zijns volks, dat overbleef uit Assur, gelijk er voor Israël was ten dage toen het uit Egypte toog." Te dien dage zal Israël zeggen: "Ik zal u loven, o Heer! want Gy zijt toornig op my geweest, maar uw toorn is afgekeerd en Gy troost mij [3]." Alle de twaalf stammen zullen deelen in die heerlijkheid, want "alzoo zegt de Heere Heere: Zie, ik zal het hout JOSEPHS, dat in EPHRA-

---

[1] Hos. III: 4, 5.
[2] Zach. XII. XIII: 1. Openb. I: 7.
[3] Jes. XI, XII.

IMS hand geweest is, en der stammen Israëls zijne medgezellen nemen, en ik zal dezelve met hen voegen tot het hout van Juda, en zal ze maken tot een eenig hout, en zy zullen één worden in mijne hand; — en ik zal de kinderen Israëls halen uit het midden der Heidenen daar heen zy getogen zijn, en zal ze vergaderen van rondom en brengen ze in hun land. En ik zal ze maken tot een eenig volk in den lande, op de bergen Israëls, en zy zullen alle te zamen een eenigen Koning tot Koning hebben, en zy zullen niet meer tot twee volken zijn, noch voortaan in twee koninkrijken verdeeld zijn. En mijn knecht DAVID zal Koning over hen zijn, en zy zullen alle te zamen éénen Herder hebben, en zy zullen in mijne rechten wandelen, en mijne inzettingen bewaren en doen. En zy zullen wonen in het land, dat ik mijnen knecht JACOB gegeven heb, daarin zullen zy wonen, zy en hunne kinderen en hunne kindskinderen tot in eeuwigheid, en mijn knecht DAVID zal hunlieder Vorst zijn tot in eeuwigheid. En ik zal een verbond des vredes met hen maken, het zal een eeuwig verbond met hen zijn; en ik zal ze inzetten en zal ze vermenigvuldigen, en ik zal mijn heiligdom in het midden van hen zetten tot in eeuwigheid. En mijn Tabernakel zal by hen zijn en ik zal hun tot een God zijn, en zy zullen My tot een volk zijn. En de Heidenen zullen weten dat Ik de Heer ben, die Israël heilige, als mijn heiligdom in het midden van hen zal zijn tot in eeuwigheid [1]." Schitterend zal alzoo vervuld worden het woord van wederom een anderen Propheet: „Hy zal zich onzer wederom ontfermen, onze schulden zal Hy uitdelgen, en alle onze zonden zult Gy werpen in de diepten der zee. Gy zult JACOB de trouw bevestigen, aan ABRAHAM de weldadigheid, die Gy onze vaderen van de oude dagen af gezworen hebt [2]." Ziedaar uit den overvloedigen rijkdom der aloude prophecyen aangaande Israëls nog onvervulde toekomst eenige enkele hoofdplaatsen ter aanstipping van een t h e m a, dat geheel de p r o p h e t i s c h e S c h r i f t van het begin tot het einde doorloopt. Wie zal zeggen, dat deze dingen reeds vervuld zijn, wel niet in den letterlijken zin aan Israëls wezenlijke afstammelingen, maar op (dusgenaamd) geestelijke wijze aan de Christelijke Kerk, voor zoo ver die in de plaats van het aloude Israël zoude getreden zijn, onder de bedeeling van het Nieuwe Testament? Als of niet de Heer zelve

[1] Ezech. XXXVII: 19—28.
[2] Micha VII: 19, 20.

e toepassing van alle deze beloften op Israël als volk, op ABRA-
AMS nakomelingen naar den vleesche, gehandhaafd had tot op den
ag, waarop Hy opgenomen werd van uit het midden zijner Apos-
elen! Op hunne vraag of de tijd gekomen was om aan Israël (het
estijds nog als volk bestaande, in zijne eigene landpalen wonende
srael!) het (Messiaansche) Koninkrijk op te richten (Hand. d. Apost.
: 6), antwoordt Hy met geenerlei ontkenning, maar door het
itstel zelve dat Hy te kennen geeft, bevestigend. „Het komt
niet toe te weten de tijden en de gelegenheden, die de
ader in zijne eigene macht gesteld heeft" (vs. 7). Reeds
ad Hij aan de Twaalve de zitting toegezegd op twaalf troonen om,
den grooten dag der wederherstelling, de twaaf stammen Israëls
richten (Matth. XIX : 28)! Wie zal scheiden wat God vereenigd
eeft? een zelfde prophetisch woord omvat overal in de Schrift des
uden Testaments de eeuwenlange jammeren van het verstrooide Is-
aël, en hunne glorierijke te zamen brenging en nationale weder-
erstelling. Wie geeft ons het recht om, by de zoo kenbare vervul-
ng der prophecyen van oordeel en ellende over het wezenlijke Israël,
t hetwelk zich overal het woord des Heeren richt van den beginne
tot het einde, op eens, zoodra de vloek verkeert in zegen, de
ernedering in heerlijkheid, de ban in ontferming, van uitleggings-
ijze te veranderen en de laatste dingen toe te passen op die
hristenkerk uit de volken, waarvan immers de eerste dingen
et geene mogelijkheid gezegd kunnen zijn?

En dit alles wordt nog veel meer openbaar, wanneer wy die na-
onale bekeering en wederherstelling eens koninkrijks aan Israël,
oor alle de Propheten herhaald en wedergalmd, in verband zien
et de belofte aangaande dien grooten Koning zelf, dien Messias,
euwen lang, zoo vóór als na zijne verschijning in het vleesch, het
oorwerp der verwachting van al wie in Israël aan de Goddelijkheid
er beloften in het woord der Oud-Testamentische prophecyën ge-
oofd heeft. Een Koning, in heerlijkheid en macht regerende over
et huis van JACOB tot in eeuwigheid; zie hier de belofte die eeuw
an eeuw, Propheet aan Propheet, onophoudelijk overlevert! zie hier
verwachting van Israël, dáárin evenwel door Israël miskend en
erbeurd, dat het voorbyzag het lijden, dat de heerlijkheid
oest voorafgaan en te weeg brengen. Die Koning is gekomen, Hy
eeft door lijden de verlossing verworven! is nu daarom de heer-
jkheid minder stellig beloofd, minder zeker aanstaande? Voor het

geloof in een gekruisten Koning is de verwachting van een Koning in majesteit en heerlijkheid wettig en van God gewild. JESUS is die Koning, niet geestelijk slechts over harten en gevoelens, niet in den hemel alleen en over Zijne onzichtbare Kerk, maar ook eenmaal over deze aarde, over een eigen volk en land in eene eerste plaats, over alle volken en landen van zee tot zee en van de rivieren tot aan de einden der aarde, dien ten gevolge. Het Koninkrijk, dat de Engel GABRIËL aan MARIA voor den Zoon des Allerhoogsten, die in zijne menschelijke natuur uit haar zou geboren worden, verkondigde (Luc. I: 32, 33), is geen ander dan dat, hetwelk de Propheet JESAIA voorzegde aan het geslacht van DAVID en aan het huis van JACOB (Jes. IX: 4, 5). Het is dat Koninkrijk, door Psalmisten en Propheten van ouds bezongen, door alle de geloovigen van den ouden dag te gemoet gezien, door de geheele inrichting van oud-Israël onder de Tempelbedeeling afgeschaduwd en vóórgebeeld, — een Koninkrijk UIT den hemel maar OP de aarde, zoo zichtbaar en tastbaar, zoo wezenlijk en werkelijk als die vier wereldmonarchyen, door DANIEL in de nachtgezichten aanschouwd, aan welke de Israëlitische wereldmonarchy van JESUS CHRISTUS, geboren en gekruisigd als Koning der Joden, een einde maken komt. Het Nieuwe Testament, dat van de beloften des Ouden geen ontbinding maar vervulling brengt, heeft buiten eenigen twijfel de natuur van dat laatste uit den hemel te gemoet geziene Koninkrijk niet veranderd. Het is en blijft het Koninkrijk van onzen vader DAVID (Marc. XI: 10)! Op dat Koninkrijk ziende, riep de Apostel der Heidenen aan zijnen TIMOTHEUS nog in zijn laatsten Brief en in zijne laatste ure toe: „Houd in gedachtenis dat JESUS CHRISTUS uit de dooden is opgestaan, welke is uit den zade DAVIDS naar mijn Evangelie!" (2 Tim. II: 8). Als JOHANNES dien Koning als het Lam dat geslacht is in den hem geopenden hemel aanschouwt, zoo verkondigt hy Hem als den Leeuw uit den stam van Juda, die overwonnen heeft (Openb. V: 5); JESUS zelve aan het slot van datzelfde Boek der ontzegelde prophecy noemt zich den Wortel en het geslachte Davids, de blinkende Morgenster (XXII: 16).

Daar is dan alzoo voor Israël eene toekomst, voor het volk der eeuwenlange versmaadheid en verdrukking een op handen zijnde heerlijkheid, — wederbrenging tot den God der vaderen, onderwerping in dankbare aanbidding aan den Messias, Zone DAVIDS, Zone Gods. Die toekomst, die heerlijkheid intusschen, wederom niet bui-

en het naauwst verband met het leven en het heil der volken! De Messiasregering zal niet zijn eene uitsluiting der volken, eene wraakneming over de Heidenen, gelijk het vleeschelijke Israël buiten het bloed des kruises zich dien langen tijd voorstelde; even min als het eene regering zijn zal over een bloot zinnebeeldig Israël met uitsluiting of met verslinding van het ware kroost van ABRAHAM, ISAAC, en JACOB. De middelmuur der afscheiding zal dan in volledige waarheid weggenomen zijn. Daar zal zijn een gemeenschaplijke triomf van Israël met de volken over alle Godvergetene, Antichristische Heidenen! maar de Koning van Israël zal ook de Koning der volken zijn (Openb. XV: 3); één volk zal het wezen in het midden van vele volken, onder éénen Herder, éénen Koning, één God. De wederaanneming van Israël zal voor de volken een leven zijn uit de dooden (Rom. XI: 15)! En alzoo zal de HEER tot Koning zijn over de gantsche aarde. Te dien dage zal de Heere één zijn en zijn naam één (Zach. XIV: 9).

NAREDE.

De Schrijver van dit Overzicht meent zich reeds in de Voorrede voor dezen zijnen thands ten eind gebrachten arbeid gewaarborgd te hebben tegen elke verwachting als of hetgeen hy heeft willen leveren een eigenlijke Geschiedenis der Joden of zelfs een Kort begrip daarvan zoude moeten zijn. Niemand meer dan hy zelve ziet met verlangen uit naar eene nog aanstaande Algemeene Geschiedenis van het verstrooide Israël, pragmatisch, bearbeid uit de bronnen, alle de deelen en elementen van het Joodsche volksbestaan met naauwlettende zorg omvattend. Tot een dergelijk gebouw, waartoe in de laatste dertig jaren, vooral in Duitschland, door Israëlitische Geleerden machtige bouwstoffen vergaderd en aanvanklijk geordend werden, verbeeldt hy zich zelfs niet eene bydrage van eenige byzondere nieuwheid voor de Wetenschap geleverd te hebben. Zijn oogmerk was ook by dezen arbeid een geheel ander. In deze zijne Joodsche historiebeschouwing wilde hy dan eens de groote trekken doen uitkomen, dan eens wederom tot in enkele biographische, letter- of karakterkundige byzonderheden aanschouwlijk maken, hoedanig een met geen andere tot op dezen dag vergelijkbare natie het volk der Joden bestemd werd te zijn; — hy wilde dat volk voor oogen stellen in zijne veelsoortige betrekkingen met alle de oude en nieuwe volken der wereld zoo onder het Heidendom als onder de Christenheid, met die allen altijd onvermengd, met die allen tevens in eene onophoudelijke aanraking en oefening van wederzijdschen invloed ten nutte, ten nadeele, ten kwade, ten goede; — hy wilde langs den weg dezer beschouwingen, die over eene lange reeks van eeuwen gaan, als van zelve tot de gevolgtrekking opleiden, die uit dit voorbeeldelooze, buiten den sleutel van Gods geopenbaard Woord gantsch onverklaarbare, verschijnsel voortvloeien voor de waarheid der Goddelijke Openbaring van Oud en Nieuw Verbond, voor de toekomst van Israël en van geheel deze aarde. Eene uitvoerige, en

n den eisch der Wetenschap voldoening brengende Geschiedenis, s ook wy door de innigste belangstelling zouden wenschen te kunn uitlokken, zal, hoe vele nieuwe byzonderheden zy nog zal mogen n het licht brengen, hoe vele reeds bekende nader toetsen, ontkkelen of doorgronden, toch ten slotte nooit anders kunnen dan evestigen hetgeen als de karakteristieke slotsom van de vierizendjarige Geschiedenis, die wy in ons Overzicht doorliepen, hier erd aangegeven.

Ik laat dan nu voorts de beslissing over, in hoe ver aan het ngekondigd oogmerk in de bewerking der opgeteekende byzonderden mag voldaan zijn geworden. Gaarne wil ik my evenwel nog s by voorraad verantwoorden op twee bezwaren, waarvan ik de ogelijkheid, de waarschijnlijkheid zelfs, by sommigen te gemoet e: het gebrek aan strenge chronologische rangschikking in de melng altijd van feiten en byzonderheden, en de onevenredigheid tushen de uitgebreidheid der vier onderscheidene afdeelingen mijner olegetisch-historische Proeve.

Wat het eerste betreft, de chronologische orde, hier nergens, o ik meen, zonder noodzaak of natuurlijke aanleiding verwaarloosd, ude toch ook in een opzetlijk geschiedkundig verhaal moeten achrstaan by een meer innerlijk verband van zaken en toestanden, aarvan vele soms met meer vrucht en indruk by deze of gene gegenheid buiten den tijdrekenkundigen loop, dan op hunne eigene aats in de opvolging der gebeurtenissen, vermeld worden. Indien in zelfs in een eigenlijke Geschiedenis niet altijd de juiste, aar dorre, orde der jaartallen kan of mag in acht genomen woren, hoe veel te minder in een Overzicht, als het hier aangebodene, aarvan het hoofddoel is niet zoo zeer de opvolging als den aart gelijksoortigheid van toestanden en omstandigheden te doen uitomen.

Tot een tweede, meer gegronde aanmerking kan schijnen aaniding te geven de uitgebreidheid van ons Derde Boek in verhouding oral tot het Tweede, en veel meer nog (als wy zien zullen) tot et Vierde. Die naar evenredigheid zoo veel meerdere uitgebreidheid, erleend aan de Geschiedenis der Joden van het Spaansche Schierland, behoeft hare verontschuldiging niet eens in eene by den chrijver van dit Overzicht ook nog anders misschien wel verschoonare voorliefde. Zy ligt zoo zeer in den rijkdom zelven, dien de tgevallen en werkzaamheden van deze afdeeling der Israëlitische

verstrooijing allerwege aanbiedt, dat zich dezelfde onevenredigheid in iedere andere Geschiedenis van Israël, op wat meer of minder uitgebreide schaal ook ondernomen, ten allen tijde wel even sterk zou moeten doen opmerken. De literatuur vooral der Joden van Spanje en Portugal vorderde hier noodwendig eenige meer aanmerkelijke ruimte van vermelding en beschrijving, tot kenmerking van byzondere tijden en plaatsen by het overzicht der Geschiedenis hunner verstrooijing in het geheel. Het belangrijke dier letterkunde in haren diepen en opmerkelijken zamenhang met eene reeks van minstens acht vroegere eeuwen in de Geschiedenis der Joden in het Oosten is dezer dagen met een geheel verschen rijkdom van nasporingen begonnen toegelicht te worden door Dr. JULIUS FÜRST, in zijne Kultur- und Literaturgeschichte der Juden in Asië, waarvan het Eerste deel onlangs te Leipzig verschenen is.

Een dergelijke rijkdom, intusschen, van merkwaardige zaken en personen — (ook op dit punt wil ik my hier nog gaarne by voorraad verantwoorden) — had even zeer het Vierde als het Derde Boek van dit Overzicht in omvang grootelijks kunnen doen uitdijen. Het tijdvak, namelijk, van de dertig laatste jaren in Duitschland is zoo zeer boven alle evenredigheid met vroegere tijden voor de Geschiedenis der Joden belangrijk geworden, dat Dr. JOST met dat tijdvak alleen de drie belangrijke deelen zijner Neuere Geschichte der Israëliten (1846, 1847) vervuld heeft, in één daarvan uitsluitend de Kulturgeschichte zijner geloofsgenooten (van 1815 tot 1845) behandelende. Daar evenwel een groot aantal der mannen, die in deze dertigjarige Geschiedenis op den voorgrond staan, nog levende tijdgenooten zijn, zoo hebben wy begrepen ons ten aanzien van dat jongste tijdvak, hoe belangrijk ook anders, niet te moeten begeven op het terrein van levens- of karakterbeschrijvingen, en in het geheel alzoo van de mannen, sedert het begin dezer eeuw opgetreden, niet anders gewag te moeten maken dan waar de juiste vermelding der gebeurtenissen ook de vermelding hunner namen, betrekkingen, daden of werken noodzakelijk maakte. Van hetgeen door de Joden in het vak van letteren, wetenschappen, en kunsten gedaan is, hebben wy diensvolgens slechts met eenige algemeene trekken bericht gegeven; ja, om aan het beginsel getrouw te blijven ons zelfs eenigzins geweld moeten aandoen, ten einde niet by name gewag te maken van mannen, Israëlieten van Godsdienst of van afkomst, als daar zijn: op het gebied der toonkunst MEYERBEER, — op dat der

ıilderkunst LIPMANN van Berlijn, — op dat der Hebreeuwsche ıl- en letterkunde de evengenoemde Dr. JULIUS FÜRST (Schrijver, der vele andere belangrijke werken, van eene schoone en rijke ebreeuwsche Concordantie), — op dat der Arabische Letter- en eschiedkunde, Dr. GUSTAV WEIL, — op dat der nieuwere Letter- ınde D'ISRAËLI in Engeland, — HEINRICH HEINE, de roem, maar eer nog te gelijk de schandvlek der nieuwere Duitsche poëzy, — dat van bekeering tot het Evangelie, eindelijk, de Engelsche ndeling en Reiziger JOSEPH WOLF, de Hoogleeraar NEANDER voor Kerkelijke Geschiedenis en Christelijke Wijsbegeerte, de Hoog- eraar STAHL voor Christelijk-historisch Staatsrecht, en zoo vele deren meer.

Wellicht, zoo de belangstelling in het bereids geleverde, mitsga- rs verlenging van dagen en gunstige tijdsgelegenheid daartoe mochten nleiding geven, wordt in een later Vervolg op dezen onzen, voor t tegenwoordige geslotenen, arbeid nog wel het een en ander uit Joodsche merkwaardigheden van onzen tijd, by wege het zij van uwstof, het zij van aanvulling, verbetering, of ontwikkeling door s aangeboden. Wy meenen naar het aangegeven bestek ons van ondernomene taak te hebben gekweten. Moge zy met den zegen n God nog iets kunnen uitwerken tot opwekking van liefde en langstelling voor Zijn oude volk, opening der oogen van Israëlie- ı, verheerlijking alzoo van onzen Heer en Heiland, hunnen Koning eenig wezenlijke, hoezeer ook nog miskende Hoop! Zoo zij het.

BIJDRAGEN.

DE JODEN VAN SPANJE EN PORTUGAL.

Het Spaansche Schiereiland door de Pyreneën van het overige steland afgezonderd, schijnt door zijne ligging niet veel min tot ·ika dan tot Europa te behooren, maar door de afkomst zijner volkingen ten meeste tot Azië. Ook de taal draagt hier van ouds karakter van Oostersche, deels grootschheid, deels gezwollenheid, welk de verzen kleurt zoo van LUCANUS en SENECA, als van LOPE VEGA en ERCILLA, en dat ook nog in onzen leeftijd doorstraalt in menig woord uit den kampstrijd met NAPOLEON, of de nog voortrende worsteling tusschen Carlisten en Christinos. Oostersch is in ren oorsprong de kern van Spanjes en Portugals bewoners; en de latere bestanddeelen, daarin van tijd tot tijd opgenomen, ren overwegend Oostersch. Phenicische volkplantingen waren vooral gs de kusten van het Schiereiland talrijk, lang vóór de heerschappij laar der Carthagers, en de daarop gevolgde Romeinsche. Wel achten de Gothen en andere over de Pyreneën gedrongen volken n Noordsch element mede in die gewesten over. Zij waren (het jkt reeds genoegzaam uit den titel hunner Vorsten in Spanje: *kongen* niet *van Spanje*, maar der *Gothen*, waarvan de beruchte RODRIGO laatste was,) zij waren er eer gelegerd dan gevestigd. Een nieuwe evoer daarentegen van het Oostersche bestanddeel stroomde het hiereiland in, door den inval der Saracenen (in het begin der htste eeuw), wier zegevierende wapenen eerst in het Zuiden van ankrijk door KAREL MARTEL werden gestuit. Doch behalve die Oudesperische, Phenicische, Arabische inwoners, heeft ook nog een der uit het Oosten voortvluchtig volk een hoogst beduidend deel, eenen nog beduidender invloed, onder de bevolking dier landen had. Van onheugelijke dagen hebben ook Israëlitische geslachten

zich by menigte aldaar uitgebreid, en tot de overige stammen in eene verhouding en betrekking gestaan, waarvan het overige Europa geen wedergade kent. Uit eene zoo zonderlinge mengeling van volken en geslachten bestaat die natie, wier hoogste adel zelve deze en nog vele andere onderscheidene bestanddeelen als het ware vertegenwoordigt! Onder de koninklijke regering der Huizen van Castillië en Arragon, van Oostenrijk en Bourbon, telde het lichaam der Spaansche Grandes in zijn midden de afkomst van Gothen en Franken, van Joden en Saracenen, van Ieren, Italianen, en zelfs Indianen. Aldaar ontmoetten elkander de afstammelingen van COLUMBUS en MONTEZUMA, de O'DONNELS uit Ierland en de SPINOLAAS uit Genua; de Hertogen van ALVA rekenden hunne afkomst van de oude Moorsche Koningen van Toledo, en de Graven van PUNOËNROSTRO zijn in de manlijke lijn afkomstig van de Joodsche DAVILAAS.

De aankomst van Israëlieten, of eigenlijk van Joden (zonen van Juda), in het Spaansche Schiereiland dagteekent van overouden tijd. De Legende der Spaansch-Roomsche Kerk wil, dat een der H. JACOBUSSEN (ST.-YAGO) in Spanje het Evangelie verkondigd zal hebben, en dat op die verkondiging, niet zonder teekenen en wonderen, talrijke afstammelingen van sedert meer dan vijf honderd jaren aldaar gevestigde Joden zich zullen bekeerd, en de kern der Christelijke Kerk van Spanje uitgemaakt hebben. De overlevering der Joden meldt dat, na de inneming van Jerusalem, de aanzienlijkste geslachten voornamelijk uit het Huis van DAVID afkomstig, op Phenicisch schepen, door NEBUCADNEZAR naar Spanje zullen zijn overgevoerd. D historieschrijver MARINA,[1] daar hy gewag maakt van den tocht i dat Schiereiland, door JOSEPHUS en anderen aan den Babylonische koning toegeschreven, voegt er by, dat sommigen de stichting va onderscheidene steden, als Toledo, Escalonia, Maqueda, en anderen van Joden afkomstig stellen, die den Vorst op dien tocht zoude gevolgd zijn; van welke byzonderheid de Hebreeuwsche of Palestynsch oorsprong der namen ten bewijs zoude strekken. Hoe dit zij, de eerst vestiging der Joden in Spanje heeft ongetwijfeld lang vóór de ve woesting van Jerusalem door TITUS, plaats gehad; dat zy alda steden gesticht en die met namen, uit hun eigenlijk Vaderland a komstig, zullen benoemd hebben, heeft meer dan éene waarschijnlijkhe voor zich, in welker ontwikkeling wy hier niet kunnen treden. D

[1] *De Rebus Hispaniae.* Lib. I. Cap. 17.

Apostel PAULUS op zijne voorgenomene reize naar Spanje (Rom. V vs. 24 en 28) ongetwijfeld Joodsche Synagogen ook aldaar zoude vonden hebben, mag men veilig onderstellen.

Doch het is hier ter plaatse niet zoo zeer de oudheid der Joden Spanje, als hunne (zekerlijk met die oudheid in naauw verband ıande) byzondere betrekking in en tot dat land, waarop wy door mededeeling eeniger byzonderheden opmerkzaam wenschten te ma- n. Die betrekking is van tweederlei aart. De Joden van het Schier- and waren tot, en zelfs na hunne uitdrijving in 1492, beduidend, et slechts als het Volk van ballingen, aan de Godsdienst en rwachting der Vaderen, zoo als zy die begrepen, steeds nati- aal gehecht; maar ook voor een groot gedeelte, als bekeerlingen dat Catholijke Christendom, welks aanneming, hetzij dan in ıarheid, of alleen naar den uiterlijken schijn, hen in naauwe aan- king bracht met de beduidendste standen, en in het midden der wichtigste Staats- en Volksaangelegenheden over geheel de uitge- ektheid des lands.

Als natie dan allereerst, als door de voorvaderlijke Godsdienst ıerp afgezonderde natie, zijn de lotgevallen der Joden in Spanje, n de vroegste tijden aan, hoogst merkwaardig. In geen land zeker bben zy op onderscheidene tijden harder behandelingen ondergaan, n geen land ten laatste eene zoo stiefmoederlijke uitwerping. Doch k die mishandelingen zelve strekken tot getuigenis van den veel- ortigen bloei en invloed, waardoor zy juist gevaarlijk geacht wer- n voor de Catholijke Kerk en de Christenbevolking dier landen, im zoo gevaarlijk als die Mahomedanen, met wier heerschappij en in de Spaansche koningrijken, het hunne vaak zoo naauw ver- nden was. Lang evenwel, als wy reeds opmerkten, vóór den inval r Saracenen, zien wy de Joden in Spanje, beurtelings vervolgd uitgedreven, als b. v. onder Koning EGICA (in het laatst der ze- ntiende eeuw), beurtelings weder herroepen en in hunne veelvul- ge voorrechten hersteld, als onder EGICAAS opvolger, VITIZA. Vooral rdient het hier onze opmerking, dat die meerdere bloei en uiter- ke heerlijkheid, waarop de Joden van het Spaansche Schiereiland ch beroemen, geenszins alleen bestond in de rijkdommen, waarmede ROTHSCHILDS van die eeuwen den Vorsten aldaar meer dan eens enst bewezen, maar ook grootelijks in hunne beoefening van we- ıschappen, en daaraan verbondene beschaving en nuttigheid; ein- lijk ook vooral in die soort van onafhankelijkheid, welke, te midden

ook van dreigingen of verdrukkingen, door hen genoten werden, tot op het oogenblik hunner algemeene verbanning op het laatst der Vijftiende eeuw. Wy vinden vóór dat zoo hachelijk en voor Spanje zelve treurig beslissend oogenblik, de Joden eeuwen achtereên in het openbaar bezit van bloeiende Scholen en Synagogen, van uitgestrekte voorrechten, van meer dan één, ook wetenschappelijk beroep. Te Toledo, onder vele anderen, hadden zy eene schoone Synagoge, die naderhand eene Catholijke kerk is geworden, toegewijd aan *Nuestra Senora del Transito.* Een Hebreeuwsch opschrift, nog heden in die kerk leesbaar, wijt de stichting dezer Synagoge aan de bescherming van Koning PEDRO (den Wreede), ten wiens behoeve (a⁰ 1370) de stad Burgos met ongemeene trouw verdedigd werd tegen zijnen opgestanen broeder, HENDRIK VAN TRANSTAMARE, die evenwel, eindelijk op den troon van Leon en Castilië bevestigd, den Joden, juist uit aanmerking der aan zijnen voorganger bewezene verkleefdheid, eervolle voorwaarden verleende.

Wat de Scholen der Spaansche Joden betreft, deze waren kweekplaatsen van meer dan ééne belangrijke wetenschap, behalve de nationale Godgeleerdheid, taal- en uitlegkunde, van welker beoefening, zoo wel als van geheel de Joodsche beschaving het middelpunt zich eeuwen achtereên aan de oevers van den Ebro, den Taag, en den Guadalquivir bevond. De geleerdheid namelijk der zoogenaamde Geonim uit Persië en Babylonië, die haren hoofdzetel in het midden der tiende eeuw onzer jaartelling te Pumheditha had, werd omstreeks dien tijd overgebracht naar Spanje, alwaar eene nieuwe school van elkander opgevolgde Schriftgeleerden onder den naam van Rabanim beroemd werd. De Scholen dezer Rabanim werden eerst te Cordua, en derhalve op Saraceensch grondgebied, gevestigd, en verbreidden zich van daar over byna het gantsche Schiereiland. Van uit den boezem dezer Rabbijnsche Academiën, en in het geheel van uit het midden der in Spanje gevestigde Joden, ontwikkelden zich van toen af meer en meer eene menigte beoefenaars van allerlei letterkundige, zoo wel als wijsgeerige kennis. Bekend zijn de namen van ABEN ESRA, MAIMONIDES, ABRABANEL, ook buiten den kring der Joodsche Godgeleerdheid, waarin zy meesters waren. ABEN ESRA, te Toledo geboren ten jare 1119, is niet minder beroemd als Hebreeuwsch Dichter [1]

[1] Onder anderen door zijne Hymme: *Het lied der ziele*, waaraan de Rabbijnsche leer ten grond ligt, dat de ziel van elk mensch, gedurende zijnen slaap, voor God bekentenis doet van zijne dagelijksche zonden, welke

an als Talmudist; insgelijks als Wijsgeer, Stel- en Sterrekundige, j het dan ook naar de wijze dier tijden niet zonder Astrologische imengselen. Hy bracht het grootst gedeelte van zijn zeventigjarig uitengewoon werkzaam leven daarenboven ten meeste door in reizen. ijn land- en geloofsgenoot BENJAMIN VAN TUDELA (van de 12de eeuw) in dit laatste opzicht meer algemeen bekend uit zijne in onderheidene talen overgebrachte *Wereldreis*. MOSES MAIMONIDES, ABEN SRAAS tijdgenoot en boezemvriend, van Cordua geboortig, muntte iet minder dan hy èn als Schriftgeleerde, èn als Wiskunstenaar it, en oefende de praktijk der Geneeskunde voor het meest in Egypte it. Beide behooren onder de uitnemendheden, maar geenszins onder e zeldzaamheden, die de geschiedenis van de Joden in hun Spaanhe vaderland oplevert. Don JOSEF RODRIGUES DE CASTRO heeft in jne *Bibliotheca Espanola* [1] het geheele Eerste Deel gewijd aan de pgave der levens en schriften van Joodsch-Spaansche Auteuren, die ebloeid hebben sedert de negende eeuw. Deze hebben hunne taal met enig belangrijk gedenkstuk versierd, en met een schat van woorden errijkt, door hunne, het zij oorspronkelijke, het zij uit het Grieksch ı Arabisch overgezette Schriften van wijsgeerigen en in het geheel etenschappelijken inhoud. Doch ook onder de vroegste beoefenaars an Spaansche taal en poëzij, onder de bekende *Trovadores* van dat nd, vindt men onderscheidene Joodsche en Rabbynsche namen. e voorname Verzamelaar, en zelf beoefenaar van deze soort van oëzy (of *Gaya Sciencia*) was, in de vijftiende eeuw, een tot het hristendom bekeerde Jood, JUAN ALFONSO DE BAËNA, geheimschrijer van Koning JOHAN II van Arragon [2]. Aan het hof van Koning LFONSUS den Tiende (bygenaamd *de Wijze*) van Castilië, zijn, in de ertiende eeuw, Rabbi ISAC ABEN SID van Toledo, en andere Joodsche errekundigen, in eere geweest, die, nevens meerdere Geleerden, en Vorst behulpzaam waren in het zamenstellen zijner Astronomische felen (*tabulae Alphonsinae*), welke oorspronkelijk in het Hebreeuwsch eschreven, daarna door eenen Rabbi MOSES in het Latijn zijn overgezet [3].

---

kentenis hem dan in den grooten Oordeelsdag zal worden voorgehouden.

[1] *Madrid*, a° 1781. Men vergelijke ook WOLFF, *Bibliotheca Rabinica*, DE OSSI, en anderen.

[2] Men zie het aangehaalde werk van J. R. DE CASTRO, T. I, f. 265. *Esritores Espanoles del Siglo XV de la Iglesia.*

[3] LÖWISOHN, *Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden.* S. 99—102. Wien, 1820.) en vele anderen.

Doch waren de Joden in meer dan ééne betrekking, gedurende de middeneeuwen, in Spanje nuttig en gezien, zy werden dat te meer, zoo dikwerf zy, met verzaking van den voorvaderlijken afkeer, het Christendom omhelsden. Groote voorrechten waren van ouds denzulken toegezegd. Nog tijdens de regering der Gothische Vorsten (a⁰ 693) werd aan de Joden, die het Christendom oprechtelijk omhelsden, het recht van adel en vrijheid van alle belasting verzekerd [1]. Catholijk geworden, waren zy dan ook niet alleen volkomen genaturaliseerd, maar kwamen in de aanzienlijkste betrekkingen, en werden vermaagschapt aan al de geslachten des lands, van den middenstand af tot de hoogste rangen. Geen aanzienlijke familie bestaat er in die landen, die niet, hetzij door de vrouwen, hetzij door manlijke afstamming, onder Joodsche bekeerlingen zijne voorouders heeft. Geen land was er ook, dat van ouds meer Israëlieten by gantsche huisgezinnen, ja, by geheele Synagogen (als b. v. op de prediking van VINCENT FERRER in Arragon in de Vijftiende eeuw) tot de Christelijke kerk zag overgaan, dan Spanje. Van hoedanige natuur en waarde deze overgangen voor het grootste gedeelte zullen geweest zijn, laat zich uit den aart der zaak en uit meer dan één rampzalig gevolg, gemakkelijk afleiden. Doch men zoude zich ten hoogste bedriegen, met hier zonder onderscheid alles op rekening van wereldsche inzichten, op bloote uiterlijkheid te stellen. Reeds van vroegen tijd aan ontmoeten wy in de Geschiedenis doorluchtige voorbeelden van oprechtheid en ijver in de bekeering van sommige dezer Spaansche Israëlieten. Onder dezen zij het hier genoeg aan eenige weinigen van meer byzondere beroemdheid te gedenken, zoodanigen, b. v. als (in de zeventiende eeuw) JULIANUS, Aartsbisschop van Toledo [2]; R. MOSES, die in reeds gevorderden ouderdom tot eene levende overtuiging van de waarheid der Christelijke Godsdienst gebracht werd, en te Huesca, zijne Vaderstad (a⁰ 1106) door den Koning van Arragon ten doop gehouden, de namen van PEDRO ALFONSO ontfing, onder welke hy sedert zijne groote geleerdheid en kennis van talen aan het overtuigen van Joden en Mahomedanen met mond en pen niet

---

[1] MARIANA, Lib. VI. c. 18.

[2] MARIANA Lib. VI. Cap. 18: *Erat Julianus eruditionis laude eâ aetate celebris, ut ejus libri testantur. Fuit ex Judaeorum sanguine prognatus, Eugenii tertii discipulus, Quirici Toletani Praesulis successor, ingenio facili, copioso, suavi: probitatis opinione singulari.*

ophield ten koste te leggen [1]. Doch vooral wordt in de Spaansche jaarboeken de ijver van Doctor GERONIMO DE SANTA FE (in het begin der Vijftiende eeuw) breedvoerig vermeldt.

Deze Geleerde en Geneesheer, in het Jodendom langen tijd als Rabbi JOSUA van Lorca (in Murcia) vermaard, bracht na zijne bekeering tot het Christengeloof ontzachlijk veel toe tot de overtuiging van eene menigte zijner stam- en landgenooten; niet slechts door zijne twee uitvoerige schriften *Contra Judaeos* [2], maar ook door die twee meermalen in Spanje beschrevene zamensprekingen [3], die tusschen hem en eenige voorname Joden gehouden zijn te Tortosa, in de tegenwoordigheid van Paus BENEDICTUS XIII (PEDRO DE LUNA), a⁰ 1613 en 1614, en waarvan het gevolg geweest zal zijn de overgang tot de Catholijke kerk van meer dan drie duizend zielen uit de Synagogen van Saragossa, Calatayud, Lerida, Daroca, enz. Omstreeks denzelfden tijd, alleenlijk iets vroeger, viel ook een andere hoogst merkwaardige bekeering voor onder de Joden in Spanje; het is die van SALOMO HALEVI, geboren te Burgos in 1350, een man door afkomst en geleerdheid hooggeacht onder zijn volk. Deze beleed op zijn acht-en-dertigste jaar met zijne drie volwassene zonen, moeder, en broeders het geloof in Christus, en ontfing by zijnen doop den naam van PAULUS DE SANTA MARIA. Weduwnaar zijnde, liet hy zich als Priester ordenen, en werd later Bisschop van Carthagena, vervolgens van Burgos, waarby hy later nog de waardigheid ontfing van Rijkskanselier, onder Koning JOHAN II van Castilië. Spoedig legde ook hy zich toe op de verkondiging der Christelijke Waarheid onder de Joden; van zijne werkzaamheid in dit opzicht getuigt, onder anderen, zijn *Onderzoek der Schriften* [4] tot overtuiging der Joden, hetwelk hy op zijn een-en-tachtigste jaar ten einde bracht. Hy

---

[1] DE CASTRO, *Bibl. Esp.* T. I. p. 19. MARIANA, Lib. X. Cap. 7.

[2] Uitgegeven in de *Bibliotheca Patrum.* Paris. 1575 et 1589, en in de *Bibliotheca Magna veterum Patrum et antiquorum Scriptorum.* Colon. Agripp. a⁰ 1618.

[3] Uitvoerig, onder anderen, by ZURITA, *Anales de Aragon*, Lib. XII. c. 45, en zelfs bij Joodsche Schrijvers, als SALOMON BEN VIRGA, in zijne *Historia Judaïca*, in het latijn uitgegeven door GENTI, Amst. 1651. Men zie verder DE CASTRO, T. I. p. 203 en volg.

[4] *Scrutinium Scripturarum per Rever.* D. D. PAULUM DE SANTA MARIA, *quondam Episcopum Burgensem*, *atque Regni Archicancellarium*, voor het eerst gedrukt te Burgos, Ao. 1591.

schreef ook *Bijvoegsels* op de Postillen van NICOLAAS DE LYRA. Van zijne zonen werd de oudste D. ALONSO, Bisschop van Burgos na zijns vaders dood (a⁰ 1435); de tweede D. GONZALO woonde als Bisschop van Siguenza het Concilie van Constans by; de jongste D. ALVAR plantte onder den Spaanschen adel zijn geslacht voort. Alle drie onderscheidden zich, even als hun vader, door deugden, wijsheid en geleerde Werken [1].

Wy kunnen hier natuurlijk in geene uitvoerige byzonderheden treden; doch uit het weinige dat wy vermeld hebben, is misschien licht genoeg te ontleenen, om de zoo eigenaartige en by de meesten vreemdklinkende betrekkingen der Joden in het middeleeuwsche zoo wel als latere Spanje eenigzins te leeren verstaan. Bezitters in die landen van groote rijkdommen, en van een veelsoortigen invloed door alle standen van deszelfs ingezetenen heen, zelve te zamen met de van hun afkomstige bekeerlingen, een zoo groot en beduidend gedeelte der bevolking uitmakende, is het niet te bevreemden, dat hun bestaan, vooral in verband met dat der Mooren, door de Catholijke geestelijkheid niet zonder ongerustheid, door velen met jaloersche of wantrouwende oogen werd aangezien. De vermaarde Rabbijn, Don ISAAC ABRABANEL, zelf een der ballingen van 1492, verklaart, dat het zijn volk in die dagen niet moeilijk zoude geweest zijn, zich gewapender hand tegen hunne uitwerping te verzetten, en zelfs van hunne overtalrijke middelen, verwantschappen, en invloeden gebruik te maken, om eene algeheele vermeestering van het land te beproeven; doch dat zy daarvan afzagen, als die geen vaderland met eigene heerschappij mochten bezitten buiten het beloofde land hunner vaderen. Is dit waarlijk het geval geweest, dan is de verbanning der Joden niet blootelijk aan ijver voor de Roomsche Godsdienst, maar ook aan eene, hoe ellendig ook anders, wel begrijpelijke rede van staat toe te schrijven, althans kan het niemand verwonderen, dat FERDINAND en ISABELLA noch door gevoelens van menschlijkheid, noch door de schitterendste aanbiedingen der Joden, zich van den ontworpenen maatregel lieten afbrengen, als de Dominicaner TORQUEMADA aan de koninklijke Veroveraars van Grenada, (de laatste heerschappij der Ongeloovigen in Spanje,) een kruisbeeld voorhield, en afvroeg, of zy, even als JUDAS, den gekruisten Heiland voor geld wilden overleve-

---

[1] MARIANA, Lib. XIX. Cap. 8.

ren aan de Joden? Zoo werd dan nu de algemeene verbanning onherroepelijk besloten, en de Inquisitie met een nieuwen gruwel van strengheid gewapend, niet evenwel zonder langdurigen, soms zelfs bloedigen tegenstand, by name in Arragon, alwaar verre de meeste afstammelingen van Joden gezeten waren en ampten bekleedden. Doch het kwaad dat men meende te weeren, werd nu juist meer dan ooit een bedekte maar ongeneeslijke kanker. Onder al de uitwendigheden eener Catholijke belijdenis, bleef het Jodendom in het geheim de Godsdienst van ontelbare huisgezinnen; die dan van de vaderlijke inzettingen zoo veel waarnamen, als hun in dezen toestand mogelijk was, elkander herkenden aan zekere teekenen, bepaaldelijk aan de onthouding van zwijnenvleesch, en hunnen grooten Verzoendag en andere hoogtijden, zoo veel doenlijk, in holen en spelonken hielden. Overtalrijk waren nog lang in Spanje de geslachten, die niet slechts Joden van afkomst, maar ook nog werkelijk van Godsdienst, onder hunne leden telden. Zelfs onder Geestelijken, Bisschoppen, ja, Inquisiteuren vond men, volgens het getuigenis van Dr. OROBIO DE CASTRO [1], meermalen zoodanige bedekte Joden, die hy te recht deswege niet slechts aan snoode veinzerij, maar ook aan beeldendienst schuldig spreekt. Gelijke uitwerkselen hadden de maatregelen in Portugal tegen de Joden en hunne afstammelingen (*Christaós novos*), in navolging van het naburig Spanje, doch eenigzins later en anders genomen. Ook aldaar werd de geheele bevolking door alle standen heen zoo zeer van geheime Joden doortrokken, dat nog in de laatste helft der afgeloopene eeuw, de Engelsche Gezant LORD GALLOWAY de Portugeezen schertsende plach te verdeelen in dezulken, die (volgens een oud volksvooroordeel) Koning SEBASTIAAN, of den Messias verwachtende waren. — Opmerkelijk is het voorts, dat onder de slachtoffers dier *autos-da-fé* van Sevilla en Valladolid, waarmede onder KAREL V en PHILIPS II de beginselen der Hervorming in Spanje gesmoord werden, zich velen bevonden, wien te gelijk hunne Joodsche afkomst, en hunne Luthersche gevoelens tot misdaad gerekend waren.

---

[1] Een geleerd Geneesheer in de 17de eeuw, vroeger Hoogleeraar te Salamanca, die het Jodendom, om welks verdenking hy langen tijd in de kerkers der Inquisitie gezucht had, eindelijk te Amsterdam openbaar onder zijne overige geloofs- en stamgenooten beleed. Hy is bekend door LIMBORCHS *Amica Collatio* met hem over de waarheid der Christelijke Godsdienst

Wat de uitgedrevenen betreft, ten getale van achtmaal honderdduizend moesten, de Joden ten jare 1492 dit hun overoud verblijf, alwaar sedert meer dan vijftien eeuwen de beenderen hunner voorgeslachten lagen, onder de ontzettendste kwellingen voor altoos vaarwel zeggen. Te recht merkte in onze dagen een Duitsch Geschiedschrijver zijner Spaansche geloofsgenooten op, „dat onder de tallooze ver-„banningen die over Israëls hoofd gegaan zijn, zedert dat zijne kroon „gevallen is, geene andere zoo ontzettend en noodlottig was als „deze;" en voorts dat „gelijk na den val van Jerusalem, de stammen „van JESCHURUN met hunne ellende in alle oorden der wereld ver-„spreid, nog onder de verscheidenaartigste volkeren, hun nationaal „geloof, zeden, en karakteristieke zelfstandigheid behielden; alzoo „ook het uit Spanje voortvluchtige Israël tot in zijne verste nakome-„lingen, verspreid in de handelssteden van Europa, aan de kusten „van Afrika, in het verre Azië, en in het uitgestrekte Amerika, „nog altijd het kenmerk van dezen hunnen byzonderen oorsprong „in het midden hunner broederen bewaard hebben, in het eigenaartige „van de zeden, van het ritueel, en van de taal, uit hun zuidelijk „voormalig vaderland aan alle plaatsen door hen medegevoerd [1]."

De verdere lotgevallen der Joden uit Spanje, als vooral de opneming voor eenen tijd in Portugal; de vestiging in het, juist na dien bepaalden tijd, allengs voor hun ontsloten Nederland; hun bloei in deze zoo veelszins bevoorrechte gewesten; hunne wederaanneming van dáár in Engeland, tijdens het Protectoraat van CROMWELL, en vele andere tot dat alles behoorende byzonderheden, kunnen wy binnen dit kort bestek zelfs niet aanroeren. Wellicht komen wy op dit onderwerp nog wel eens terug. Thands zij het genoeg, daarop de aandacht te hebben gevestigd.

[1] LÖWISOHN, *Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden.*

DE JODEN UIT SPANJE EN PORTUGAL IN NEDERLAND

De geschiedenis van Israël staat, ook na deszelfs algeheele verstrooijing over de aarde, in een allernaauwst verband met de waarheid des Christendoms, en met de belangen der Christenheid. Waren van Israël de vaderen, de verbonden, de beloften, ja, de Christus zelf, *voor zoo veel het vleesch aangaat* [1]; ook in den treurigen tusschenstand van hunne verwerping voor eenen tijd, tot op de beloofde wederaanneming, strekken zy der wereld tot een ontzachlijk toonbeeld van Gods Waarheid, Zijne strengheid en gerechtigheid, Zijne ontfermingen en onveranderlijke trouw [2]. Onder alle volken verspreid, en van die allen steeds op het kenmerkendst onderscheiden; zonder vaderland of zichtbaar middelpunt van nationaliteit, en toch eene natie, dragende de door hen zelven miskende getuigenissen over de wereld rond, blijven zy, uit kracht eener goddelijke belofte, bewaard voor een glorierijk tijdstip van bekeering en onderwerping aan Hem, die eenmaal openlijk regeren zal als de over Zion gezalfde Koning in eeuwigheid. Achttien eeuwen zullen zich weldra vervuld hebben, sedert de verwoesting van de Stad en het Heiligdom, om de verwerping van hunnen God en Koning; en toen reeds waren de geslachten voor Israël en Juda, ten gevolge van vroegere gelijksoortige zonden en oordeelen, onder vele natiën verstrooid. Uitgewekenen en ballingen uit Palestina treft men hen reeds vroegtijdig in de geschiedenis van de vier werelddeelen aan; steeds, gelijk met het gantsche menschdom in ADAM, alzoo in het byzonder met elkander door de afstamming uit ABRAHAM, ISAAC en JACOB, ééne familie uitmakende, en nog daarenboven vereenigd door ééne zelfde

---

[1] Rom IX. vs. 5.   [2] Rom XI. vs. 22--27.

nationale verwachting voor de toekomst, hoe onvolkomen dan ook gekoesterd. Hunne lotgevallen, gedurende die lange en veruitgestrekte ballingschap, zijn merkwaardig en ontzettend, en over het geheel door de volkeren, waaronder zy plaats hadden, al te weinig bekend. Vreeselijke vervolgingen en mishandelingen, maar ook treffende ondervindingen van herbergzaamheid en toegenegenheid waren, schoon niet overal op dezelfde wijze en om dezelfde redenen, hun deel, by afwisseling onder Christenen, Mahomedanen en Heidenen. Dus worden de prophecyen over Israëls zonden bewaarheid, maar tevens een zweem vertoond van betere tijden, tijden van wederherstelling en verhooging, waarvan de vervulling niet ver meer schijnt. Want gedurende de tegenwoordige bedeeling van kastijding over Zijn oude volk, had God toch nimmer een welbehagen in Edoms blinden haat [1], zelfs niet in den roem der in hunne plaats op hunnen olijfboom ingeënte takken [2]. Nog zijn er zegeningen uitgesproken over Israëls liefhebbers, *om der uitverkiezing wille, al zijn zy ook vijanden om des Evangeliums wille* [3]. De Kerk van JESUS CHRISTUS heeft van ouds op de verwachting hunner bekeering en behoudenis prijs gesteld; en zelfs in de duistere middeneeuwen, midden onder den woedendsten haat der gedoopte natiën, ontbrak het niet aan eerbiedwaardige stemmen, die de prophecyen aangaande Israëls bestemming in het laatste der eeuwen, deden gelden [4]. De Hervorming, schoon minder dadelijk en onmiddelijk dan men gewoonlijk meent, bracht evenwel ook het hare toe, om Israël in de oogen der Christenvolken meerdere genade te doen vinden, en hun lot hier en daar te verzachten. In het Hervormde Nederland bovenal, werd de verwachting voor Israël weldra met de liefelijke hun aldaar verleende herbergzaamheid in verband gebracht [5]. Eene nog algemeener en dieper gaande belangstelling in de toekomst en hope Israëls, behoort in onze dagen alom,

---

[1] Obadja vs. 10 en volg. [2] Rom XI vs. 17—21.

[3] Rom. XI vs. 28.

[4] Men denke aan BERNARDUS in de twaalfde eeuw, van wiens gevoelen over de Joden vroeger in deze *Stemmen* (Dl. IV. bl. 211) eene proeve werd gegeven.

[5] »Ons gebed is dagelijks voor Israëls zaligheid (zoo spraken de Professoren der Theologische Faculteit te Leyden in zeker Adres, aan de Heeren Staten van Holland a° 1711); »maar het is ook onze ernstige wensch en bede, »dat Uwe Gr. Mog. gunstig gelieven te volharden in hunne bescherming en »toegenegene weldadigheid omtrent dat volk, of zulks ook, benevens de woning

en vooral in Engeland, tot de teekenen van een herlevend Christelijk geloof, en van de nadering dier tijden, waarvan *het teder worden van den vijgeboom* ten zinnebeeld gesteld is [1]. Het is intusschen by de beschouwing der geschiedenis van het verstrooide Israël niet alleen op het onderscheid der tijden, maar ook op dat der plaatsen en der omstandigheden, dat gelet dient te worden. In de Europeesche Geschiedenis der Joden zijn, deels gelijktijdig, deels achtervolgens, boven al Polen, het Spaansche Schiereiland, en Nederland belangrijk en gewichtig. In zeer onderscheidene betrekkingen evenwel. In Polen behielden zy, by talrijke vermenigvuldiging, het meest hunne scherp afgezonderde nationaliteit. In Spanje en Portugal ondervonden zy, gedurende vele eeuwen, by meerdere vermenging met de overige stammen dier landen, eene gestadige afwisseling van vervolging en bloei, verhooging en vernedering. In Nederland, by minder opzien barende lotgevallen, genoten zy, gedurende twee honderd jaren, als vreemdelingen, ja, maar grootelijks bevoorrechte vreemdelingen, beide voorspoed en eere.

Wy zeggen: *gedurende twee eeuwen*, omdat door de Omwenteling van het jaar 1795, die de burgerlijke gelijkstelling der Joden met de overige ingezetenen van de Vereenigde Nederlanden te weeg bracht, het tijdvak hunner vreemdelingschap hier te lande, voor zoo ver de menschelijke inzetting betreft, een einde nam; terwijl wy den aanvang eener Geschiedenis der Joden in Nederland eerst van den afloop der zestiende Eeuw rekenen. De melding van Joden vóór dien tijd is, althans ten aanzien van de provincie van Holland, ten uiterste schaarsch, en alleen voldoende, *om te vermoeden*, *dat eenige*, *ofschoon weinige leden van die natie zich mede zeer lang vóór de zestiende eeuw in een gedeelte van onze en andere Nederlandsche Gewesten zullen opgehouden hebben*, *en niet geheel onbekend zijn geweest* [2]. Hetgeen in die vroegere tijden in Braband, in het Sticht, in Gelderland, van Joden aldaar, òf wonende òf handel drijvende gevonden wordt, onderscheidt zich door niets byzonders van den toestand en de lotgevallen der Joden in de overige gedeelten van het Duitsche

---

»in een van de grove afgoderij, bygeloovigheid en geestelijke dwingelandij »des Pausdoms gezuiverd land, een middel in des Heeren hand mocht zijn »tot hunne gewenschte bekeering."

[1] Matth. XXIV vs. 32.

[2] Het zijn de woorden van VAN WIJN, in zijn *Iets nopens de vroegere Geschiedenis der Joden hier te lande;* »Huiszittend leven", Dl. I. bl. 79—115.

Rijk. Zoo lezen wy b. v. dat ten jare 1444 de stad Utrecht ten eeuwigen dage de Joden verbood binnen hare muren, of zelfs binnen hare vrijheid te *wonen* of *wezen* [1]. Ook lezen wy meermalen in den loop der zestiende eeuw van Joden, die uit Duitschland herwaarts overkwamen, en misschien zelfs hier en daar zich met der woon vestigden, schoon hun het verblijf in Holland, by Placaat van 14 Augustus 1532 en 17 July 1549, door het Hof ontzegd was [2]. By menigten hebben de Joden uit Duitschland zich hier eerst begonnen neder te zetten, kort na de vestiging der Portugeesche; en die ten jare 1654 uit Polen herwaarts kwamen, hebben zich met hunne Hoogduitsche broeders tot ééne gemeente vereenigd [3]. Wy dan, als gezegd is, rekenen de eigenlijke en eigenaartige geschiedenis der Joden in ons Vaderland, van hunne overkomst uit Spanje en Portugal, omstreeks het slot van de zestiende eeuw. Deze overkomst maakt in de geschiedenis, zoo van het verstrooide Israël, als van het Hervormde Nederland eerst eene wezenlijke *époque*. „Hoe meer men (zegt hiervan een hedendaagsch Geschiedschijver der Joden) [4], „den vroegeren toestand der Israëlieten in het overige Europa „zich voor oogen brengt, des te lofwaardiger toont zich het gedrag „van de Nederlandsche Republiek jegens Israël. Niet slechts toch wees „men hun in Holland gezonde en zelfs schoone kwartieren der stad „ter bewoning toe, maar men liet hen ook aldaar onverhinderd en „onbenijd de vruchten hunner werkzaamheid op allerlei wijze genieten. „Prachtig verheft zich te Amsterdam de citadelsgewijze gebouwde „Synagoge der Portugeesche Joden, in welke onderscheidene Geleerden „met Byschriften hunne belangstelling toonden. — Zoo wel de Joodsche „Godsdienstoefening, als hunne Godsdienstige en wetenschappelijke „boeken van alle soort bleven aldaar van alle vervolging vrij. Geen „wonder dus, dat al het schoone en nuttige, hetwelk de Hebreeuwsche „letterkunde, sedert de eerste dagen der zeventiende eeuw tot op den „leeftijd van MENDELSOHN opleverde, zich van uit Holland onder „Israël verspreidde."

---

[1] Van daar, dat nog tot op het jaar 1795, geen Jood rechtens binnen Utrecht vernachten mocht. Te Maarsen evenwel waren de Joden in de zeventiende en achttiende eeuwen talrijk, en in het bezit eener bloeiende Synagoge. Men zie VAN WIJN, t. a. p., bl. 109. HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 323. [2] HAMELSVELD, bl. 324.

[3] WAGENAAR, *Beschrijving van Amst.*, (Dl. II). in folio bl. 219 en 220.

[4] LÖWISOHN, *Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden*, S. 77.

De Joodsche natie (gelijk wy haar steeds naar de voorvaderlijke wijze, en naar den eisch beide des Ouden en des Nieuwen Testaments zoo gaarne noemen,) hier te lande, bleef tot op den huidigen dag onderscheiden in twee afdeelingen, by onze tegenwoordige Regering erkend onder den naam van *Nederlandsche* en *Nederlandsche-Portugeesche Israëlieten.* Wy zullen ons voor het oogenblik alleen met de byzonderheden, aan de laatstgemelde dezer afdeelingen eigen, bezig houden, in verband met, en ten vervolge van een vroeger in dit Tijdschrift[1] geplaatst Opstel over *de Joden van het Spaansche Schiereiland.* Doch eer wy hiertoe overgaan, zal het niet onnut zijn, nog iets in het algemeen te doen opmerken aangaande het onderscheid, dat tusschen deze beide afdeelingen bestaat. Dit onderscheid is, en was vooral in vroeger tijd, algemeen genoeg in Holland bekend. Het bestond evenwel geenszins in eenig verschil ten aanzien van eerdienst of geloofsbelijdenis. Beide de Joodsche Gemeenten in ons Vaderland waren aan de voorvaderlijke Godsdienst, en wel aan de door den Apostel als zoodanig erkende *bescheidenste secte*, dat is, die der Pharizeën[2], gelijkelijk gehecht. Gelijkelijk ook beschouwden zy zich, op grond eener zelfde verwachting, als vreemdelingen overal buiten het land door hunne Vaderen bezeten, en hun weder toegezegd by de komst van Koning Messias in zijne heerlijkheid. Ook is er geen wezenlijk verschil ten aanzien hunner Godsdienstige plechtigheden, zoo in de Synagogen, als aan de huizen. Hunne wijze van MOSES en de Propheten te lezen, uitgenomen het verschil der uitspraak van het Hebreeuwsch, is dezelfde; en insgelijks grootendeels hunne liturgie, zoo voor de dagen der week, als voor de Sabbath-, feest- en vastendagen. Evenmin geldt het onderscheid de afstamming uit ABRAHAM en JACOB, die van wederzijde als de gemeenschappelijke erkend blijft. Maar het is de groote verscheidenheid van lotgevallen, het verschil van betrekking en vermaagschapping onder de Christennatiën, en in zoo verre een verschil van geslachtrekening; in één woord, het verschil in beider geschiedenis sedert onheugelijke dagen, waarop het meergemelde als karakteristiek erkende onderscheid berust. De Joden uit Spanje en Portugal werden door die van Duitschland en Polen hier te lande gereedelijk als hunne meerderen erkend, ten aanzien van maatschappelijken rang en tijdelijke voorrechten; en de klove,

---

[1] Opstellen van godgeleerden en geschiedkundigen inhoud.
[2] Hand. der Apost. XXVI vs. 6.

die de wederzijdsche geslachten gescheiden houdt, is zoo groot, dat nog heden ten dage, niettegenstaande de algemeene verslapping van voorouderlijke begrippen in alles, een huwelijk tusschen leden van de twee onderscheidene benamingen tot de zeldzaamheden behoort. Daarentegen verweten die van Duitschland en Polen aan hunne Spaansche en Portugeesche broederen de vermenging van hun Israëlitisch bloed met dat der volkeren, zoo Christenen als Mohamedaansche; vooral ook den veelvuldigen overgang van velen hunner tot het Catholijk geloof, en in het byzonder het buigen hunner knieën in die gewesten, het zij dan door dwang of gewillig, voor gesnedene beelden. Evenwel hebben zy, gelijk de Joden van nagenoeg geheel de wereld, hunne Theologie zelve aan hunne broederen van het Schiereiland te danken. De opstellers der Joodsche liturgie, de uitleggers zoo wel der Heilige Schrift als van de Mischna en Gemara, de beste overschrijvers der Gewijde Boeken, waren Spaansche en Portugeesche Israëlieten van ouds. Wy zagen reeds dat de Scholen der Rabbijnen uit Babylonië en Perzië naar Spanje werden overgebracht, en aldaar voortgeplant. De Babylonische School nu was van ouds de moeder der latere Joodsche Godgeleerdheid: het is bekend, dat de Babylonische Talmud, den zoogenaamden Jerusalemschen verre in achting te boven gaat, en by uitstek, zelfs by uitsluiting, dien naam van *Talmud* [1] draagt. Over het geheel misschien laat zich het Babylonische of liever het eigenaartige van Juda vóór de wederkeering uit de Babylonische gevangenschap, duidelijk wedervinden in de Joden van Spanje en Portugal [2]; de Duitsche en Poolsche herinneren veel meer aan de natie, zoo als wy die beschreven vinden in de Boeken des Nieuwen Testaments. Het Oostersche element, aan beide de afdeelingen gemeen, komt in de eerstgemelde meer met

[1] De *Talmud* bestaat uit de *Mischna*, dat is, de mondelinge Wet, als text, en de *Gemara*, of uitvoerige uitlegging van dien text, door de Rabbijnen.

[2] OROBIO, in LIMBORCHS *Onderhandeling met dien geleerden Jood*, op grond van de nog in zijnen tijd door Joden in het Spaansche Schiereiland bewezene hulde aan de Roomsch Catholijke beelden, ontkende dat Israël na de Babylonische gevangenschap zich aan de overtreding van het tweede gebod niet meer zoude hebben schuldig gemaakt, (men gevoelt, wat hy door die ontkenning trachtte te bewijzen!): doch alles wordt klaar door de eenvoudige onderscheiding, die onze opmerking aan de hand geeft, tusschen de gebleven en te Babel en van daar verder verspreiden, en de wedergekeerden naar Jerusalem tot den wederopbouw des tempels na de zeventig jaren.

iet Zuidelijke vermengd of vereenigd uit. Wat natuurlijke vermogens angaat, de toenemende weelde en meer wereldsche levenswijze by le Portugeeschen, vooral in den loop der vorige eeuw, hebben mischien ook het hare toegebracht om dezen by hunne Duitsche broeleren in vlugheid over het geheel te doen achterstaan. Doch wy keeren erug tot de geschiedenis der Spaansche en Portugeesche Israëlieten n Nederland. Van deze toch namen wy hoofdzakelijk vóór, hier te preken; die der Poolsche en Duitsche hier te lande is deels daarnder begrepen, deels behoort zy tot de geschiedenis der Joden in)uitschland en in Polen, als een tak van dezelve. Wellicht komen vy nog wel nader op laatstgemelden, mitsgaders op die van Italië, y een afzonderlijk artikel terug.

Onder den naam van *Portugeesche Joden*, *Portugeezen* of *Portueesche natie* (want onder deze verschillende benamingen worden zy n openbare stukken en andere schriften hier te lande aangeduid,) egrijpt men al die geslachten, zonder onderscheid, welke niet alleen it Portugal, maar ook uit Spanje hunne afkomst rekenen. Van Porugal bepaaldelijk dragen zy den naam, en gebruiken zy nog steeds n de huishoudelijke zaken hunner Gemeente de taal, omdat de meeste itgewekenen uit Spanje (immers degenen die zich hier het vroegst estigden) niet onmiddelijk van laatstgemeld land, maar na een byans honderdjarig verblijf in Portugal, zich naar herwaart begaven. Castilië, Andaluzië, geheel het Zuiden van Spanje, zijn anders de igenlijke bakermat der Joden van het Schiereiland, en zy waren ok in Portugal van ouds uit die naburige gewesten afkomstig. Van lien kant beschouwd moesten de Portugeesche Joden veeleer onder le algemeene benaming van *Spaansche* begrepen worden. Evenwel aat een Duitsche historieschrijver van onzen leeftijd [1] te ver, wanieer hy het aantal der Joden in Portugal vóór hunne overkomst lerwaarts in 1492, onbeduidend noemt. Integendeel is ook in dat and de melding van Joden, van overoude tijden aan, veelvuldig [2], n hunne inwoning belangrijk. Chronijken en Staatsstukken maken in-

---

[1] J. M. JOST, *Geschichte der Israëlieten seit der Zeit der Maccabäer bis uf unsre Tage* (Berlin 1827.) VIler Theil. S. 89, 90.

[2] De Roomsche legende, van welke wy vroeger melding maakten, plaatst le Joden van de dagen der eerste tempelverwoesting reeds in Braga in Portugal. Doch dit moge de Portugeesche lezing der Legende zijn! Men zie *Padre* VIEYRA, *Historia do Futuro*, pag. 180 en 181.

zonderheid van hen gewag in de dagen der Koningen D. ALFONSO II, D. SANCHO II, D. DINIZ (in de dertiende eeuw); D. PEDRO I, en JOHAN I (in de veertiende); D. ALFONSO V, en D. JOHAN II, mitsgaders D. MANUËL (in de vijftiende); by allen welke de Jodén meer dan eens in hooge gunst stonden. Zelfs maken de Joodsche jaarboeken in de twaalfde eeuw van eenen D. SALOMO BEN JECHAIA melding, die onder Portugals eerste Koningen een leger zal hebben aangevoerd, en niet min door zijne wijsheid als door zijne krijgskunde beroemd geweest is [1]. Doch anderen [2] spreken de echtheid van deze laatste byzonderheid tegen. Zeker gaat het intusschen, dat de bloei der Joden ook in Portugal, alwaar zy zich reeds zeer vroeg, doch waarschijnlijk steeds uit Spanje, hebben nedergezet en vermenigvuldigd, ten allen tijde aanmerkelijk was. Van hunne verdiensten ook aldaar, ten aanzien van wetenschap en beschaving, werd in eenige Verhandelingen, geplaatst in de Werken der Koninklijke Academie te Lissabon, uitvoerig verslag gegeven (a⁰ 1792), en onder anderen van hen gezegd: dat aan de Joden grootendeels te danken is de vestiging der studiën in Portugal, niet slechts ten aanzien van de spraakkunst en geheel de Letterkunde der gewijde taal, maar ook van Wijsbegeerte, Genees- en Kruidkunde, Astronomie, Cosmographie enz. [3]. De Rabbijnsche Academie der Joden te Lissabon bekleedde dan ook reeds vroeg een aanzienlijken rang onder de menigte der Joodsche inrichtingen, van de groote moederschool te Cordua afkomstig. Merkelijken aanwas ontfing zy telkens door de overkomst van vele vluchtelingen, die door gedeeltelijke vervolgingen reeds vóór de beslissende uitdrijving in 1492, zich genoodzaakt zagen Castilië en Arragon van tijd tot tijd te verlaten. Gedurende het korte tijdvak (1492—1497) tusschen die laatste gebeurtenis, en het geweld aan hen door Koning MANUËL gepleegd, was zy geheel alleen het middelpunt der Spaansch-Joodsche geleerdheid en beschaving.

Ontzachlijk was de aanwas in het geheel, welken de Joodsche in Portugal gezetene natie ontfing door de algemeene verdrijving hunner stamgenooten uit de koninkrijken van FERDINAND en ISABELLA. Van

---

[1] HAMELSVELD, bl. 234, 235. [2] JOST, t. a. p.

[3] *Memorias de Literatura Portagueza*, *publicadas pela Academia Real das Sciencias de Lisboa*, en aldaar voornamelijk die van ANTONIO RIBEIRO DOS SANTOS, *sobre a Literatura, sagrada dos Judeos Portuguezes, desde os primeiros tempos da Monarquia* (T. II en III).

de duizenden en tienduizenden, die daardoor naar andere gewesten gedreven werden, vonden wederom de aanzienlijksten en meest gegoeden eene schuilplaats in Portugal, alwaar Koning JOHAN II, in het eerst, hen tegen betaling van een zwaar hoofdgeld, doch voor het overige op vrij dragelijke voorwaarden, toeliet. Van uit Castilië, Estramadura, Leon, verhuisden zy alzoo by menigten naar de Portugeesche grenssteden, Braganza, Miranda, Elvas en anderen. Te Porto werd aan dertig familiën van uitgewekenen uit Castilië, een ruim verblijf aangewezen, de geheele straat San-Miguel, *alwaar* (zegt ABOAB in zijne (*Nomologia ik zelve nog in myne kindschheid de Synagoge zag, die zy aldaar bezaten* [1].

In deze herbergzaamheid, voor een zeer korten tijd aan de voortvluchtigen door Koning JOHAN II verleend, deelde intusschen niet een der vermaardste ballingen uit Castilië, de geleerde Rabbijn Don ISAAC ABRABANEL. Deze toch, geboren te Lissabon (a⁰ 1437) uit eenen in Sevilië eertijds gevestigden stam, welke zich by uitnemendheid uit het geslacht van DAVID afkomstig rekende, had langen tijd zeer in gunst gestaan bij Koning ALFONSUS V, die zich van zijne groote bekwaamheden, beide in Staats- en krijgszaken gaarne bediende [2]. Doch by ALFONSUS zoon en opvolger, den meergemelden Koning JOHAN II, verdacht geworden van deelneming aan de zamenzwering van den Hertog van Braganza, zag hy zich genoodzaakt om zijns levens wilie, Portugal in aller ijl te verlaten (a⁰ 1482). Hy werd daarop in Castilië niet slechts van de Joden en hunne geleerden met opene armen ontfangen, maar ook aan het Hof van FERDINAND en ISABELLA wederom in Staatszaken gebruikt, terwijl hy met eenen anderen Hebreër, Don ABRAHAM SENIOR, de koninklijke geldmiddelen bestierde. Doch ook hy moest in de verdrukking deelen, die de Joden, tien jaren na zijne overkomst in Spanje, aldaar trof.

Naar Portugal de wijk niet kunnende nemen om de straks gemelde

---

[1] Deze (IMANUEL) ABOAB was een kleinzoon van den laatste der zoogenaamde Geonim, of Hoofden der Spaansche Rabbijnen. Rabbi IZAAC ABOAB, die zelve een der verdrevenen uit Castilië was, aan welke met zijn huisgezin het verblijf te Porto vergund werd.

[2] Men zie van hem WOLFF, *Bibliotheca Rabbinica*, DE ROSSI, *Dizzionario Storico degli Scrittorie Ebrei;* BAYLE, *Dictionnaire Critique et Historique;* voorts *Memorias de Literatura Portugueza*, T. II. en anderen, allen *in voce.*

oorzaak, begaf hy zich nu naar een ander oord, alwaar velen der gebannene Joden destijds een schuilplaats hadden gevonden, en hunne natie insgelijks sedert eeuwen bekend en geduld werd: het koninkrijk namelijk van Napels, alwaar hy zich wederom ten hove wist aangenaam te maken, en de Koningen FERDINAND I en ALFONSUS II, diens zoon, gediend heeft tot op de inneming van de hoofdstad door Koning KAREL VIII van Frankrijk. Ook in dezen rampspoed deelde ABRABANEL, volgde ALFONSUS naar Sicilië, begaf zich van daar, na den dood van dezen Vorst, naar Corsica, en eindigde zijn een-en-zeventig jarig leven te Venetië (a⁰ 1508). Hy werd, met vele eerbewijzingen, onder de zijnen begraven te Padua. Zijne talrijke Godgeleerde schriften, door de Joden hoog geroemd, en ook door Christen uitleggers, veelal met lof van geleerdheid en scherpzinnigheid gebruikt, zijn voor het meest de vrucht van die tusschentijden van ampteloosheid, die hem, of ballingschap, of de ongenade der Vorsten telkens op nieuw te weeg brachten [1]. Zijn zeer eerzuchtig gemoed deed hem anders even zoo prijs stellen op wereldlijke bemoeienissen en bedieningen, als zijn diep ingekankerde vijandschap tegen het Christendom zich gaarne lucht gaf in zijne

[1] Het ware te wenschen, dat daarby altoos de onderscheiding ware in acht genomen, welke zoo juist gemaakt wordt door CONSTANTIN L'EMPEREUR: *Ex Abrabanele plura quam ex omnibus Hebraeorum doctoribus addisci possunt, quippe, si quid in sacris litteris obscurius sit, feliciter* (*nisi cum contra veritatem Christianam cum suis obnititur*) *enarrante. Si a natura eum expendas*, (zegt Don NICOLAS ANTONIO in de Voorrede van zijne *Bibliotheca nueva Espanola* van hem) *ingeniosissimus: si a studiis, doctissimus; si ab industria, totus labor.* Zeer talrijk zijn zijne schriften, bestaande in Commentariën (alle in het Hebreeuwsch) op de Vijf Boeken van MOSES, de eerste Propheten, dat is, de verdere historische boeken, behalve RUTH, tot en met de Boeken der *Koningen;* de laatste Propheten, dat is, JESAIA, JEREMIA, EZECHIËL, en de twaalf kleine Propheten; en op DANIËL, waarin vooral de Joden zich beroemen dat ABRABANEL de bewijsgronden der Christenen voldoende oplost: voorts in Verhandelingen over de geloofsartikelen der Joodsche Godsdienst (*Rosch Emuna*); over de onvervulde profecyen van Israëls herstel en heerlijkheid (*Maschmiah Jeschuah*); over het Paaschoffer (*Zebach Pesach*) en vele anderen. Een Chronijk, waarin hij al de verdrukkingen en ellenden van Gods volk van de oudste tijden aan, te boek had gesteld, is verloren geraakt. Al deze Schriften werden voor het eerst in onderscheidene steden van Italië in de zestiende eeuw uitgegeven, sommige in Hebreeuwsche, de meeste in Rabbijnsche karakters.

werkzaamheden als Joodsch Godgeleerde en Rabbijn. Men mag hem daarom zekerlijk eerder onder de schitterendste vernuften, dan wel onder de eerbiedwaardigste karakters tellen, die de geschiedenis van Israëls verstrooijing oplevert. Ook zijne zonen deelden in zijne tegenspoeden en omzwervingen; maar ook in zijnen roem. De oudste, Don JEHUDA (algemeen bekend onder den naam van LEO HEBRŒUS) is de schrijver (in het Italiaansch) van een sedert in onderscheidene talen overgezet wijsgeerig Vertoog over *de Liefde.* Een ander, Don SAMUEL, wordt gezegd tot het Christendom te zijn overgegaan. Te Amsterdam hebben langen tijd afstammelingen van het geslacht van ABRABANEL in de Portugeesche Synagoge gebloeid.

Doch wy keeren van dezen uitstap over een vermaard Rabbijn uit een vermaard tijdvak der latere Joodsche geschiedenis tot den algemeenen loop hunner lotgevallen in Portugal terug. Koning JOHAN II, na eerst een zeker getal der uit Spanje verdrevenen, gelijk wy zagen, opgenomen te hebben in zijne Staten, begon weldra (a⁰ 1493) in de voetstappen van FERDINAND en ISABELLA te wandelen. Al wat nu boven de zes-honderd familiën, met welke het verdrag gemaakt was, de grenzen overtrad, werd gevangen genomen en ter slavernij gedoemd; onnoozele kinderen van de harten hunner vaders, en van de borsten zelfs der moeders weggerukt, en naar de nieuwe ontdekte eilanden der Portugeezen (St. Thomas en anderen) gevoerd; schreeuwende mishandelingen, aan welke evenwel door de zwakke gezondheid des Konings, en nog andere oorzaken, weder eene mate werd gesteld, en die eindelijk (a⁰ 1495) ten eenenmale ophielden, als Dom MANUEL, bygenaamd *de Gelukkige*, bij ontstentenis van erfgenamen in de rechte lijn, JOHANS opvolger werd op den Portugeeschen troon. Deze vorst begon zijne regering met de edelmoedigste besluiten ten opzichte zijner Joodsche onderdanen; en nog lang is, niettegenstaande de vervolging, straks ook van hem ondervonden, zijne nagedachtenis onder de Joden van Portugal in groote achting geweest, blijkens den naam van *El Rey Judeo*, dien hy steeds in hunne familie-overleveringen draagt. Ook waren Joden en afstammelingen van die natie in onderscheidene betrekkingen aan zijn hof zeer gezien, onder anderen de vermaarde sterrekundige [1] en Godgeleerde R. ABRAHAM ZACUTO, geboortig van

---

[1] De zucht van den Koning zelven voor deze wetenschap, vooral in verband met de Zeevaart, in welke gedurende zijne regering de Portugezen

Salamanca, en mede in 1492 een der verdrevenen uit Spanje [1].

Doch na eenigen tijd de aanzoeken van zijne naburen en verwanten FERDINAND en ISABELLA wederstaan te hebben, liet ook deze anders in vele opzichten voortreffelijke Vorst zich tot het nemen van maatregelen tot eene gedwongene bekeering der Joden, eindelijk overhalen. Aan alle Joden van zijn koninkrijk werd nu bevel gegeven (a⁰ 1497) zich binnen een bepaalden tijd te laten doopen, of het rijk te verlaten, op straffe van eeuwigdurende lijfeigenschap. Aan de Joodsche ouders werden op nieuw hunne kinderen beneden de veertien jaren ontnomen; doch thans niet om hen naar verre eilanden te verbannen, maar om hen in het Christendom op te doen voeden. En inderdaad bestierde die God, die ook uit het booze der menschen in de vervulling van Zijnen raad het goede werkt, dit geweld op zoodanige wijze, dat een aantal dezer kinderen naderhand het Christendom toegedaan bleven, en ook het nageslacht van velen, die toen blootelijk uit dwang den doop ontfingen, het Christelijk geloof in oprechtheid beleed. Van dien kant zocht dan ook de Portugeesche Bisschop OSORIO, Koning MANUELS levensbeschrijver, eenige vergoelijking voor eene daad, die hy anders met de krachtigste uitdrukkingen veroordeelt [2]. Doch in geen geval wettigt het doel de daad. En veeleer was hier wellicht de opmerking der Joden zelve gegrond, die in de onheilen over den Portugeeschen koningstam in de zestiende eeuw vermenigvuldigd, het oordeel Gods over de hun aangedane behandeling meenden te zien. *God liet het gebeuren*, zegt daarvan de meergemelde R. ABOAB [3], *dat Koning* JOHANS *zoon Dom* ALFONSO, *te Santarem een val van het paard deed*, *die hem het leven ontnam*, *en aan den Vorst zijn eenigen manlijken spruit en erfgenaam in den rechten lijn. Later liet het dezelfde Goddelijke rechtvaardigheid gebeuren*, *dat bijna de geheele jonge adel van Portugal met zijnen Koning* SEBASTIAAN *aan het hoofd*, *op dezelfde kusten van Africa*

---

zoo zeer uitmuntten, kenmerkt zich nog in de gouden sfeer, die hy ten devies koos.

[1] Dr. ZACUTUS LUSITANUS was zijn naneef. Deze oefende te Amsterdam de geneeskunst uit, en overleed aldaar in 1642, maar was geboren (a⁰ 1575) te Lissabon, en, eer hy nog het Jodendom zijner Vaderen openlijk beleed (a⁰ 1625), aan de Universiteiten van Coïmbra in Portugal en Salamanca in Spanje, vermaard.

[2] Men zie de belangrijke plaats in zijn *Vida e feitos d'El Rei D. Manoel.* p. 39—43 (van de 8⁰ Uitgave. Lisb. 1804).

[3] *Nomologia*, P. II. Cap. XXVII.

verslagen of gevangen werd, werwaarts vroeger de verdrukte Joden op eene zoo barbaarsche wyze waren verdreven geworden. Aldaar gevangen, en als slaven verkocht, was het meermalen de eenige troost dier ongelukkige Portugeezen, in handen te geraken van Joden, die hen met eene hun aangeborene barmhartigheid behandelden. Geloofd zij de Heere God van Israël, die zijn volk nooit verliet, en nimmer tot het einde toe verlaten zal.

In Portugal intusschen geschiedde ten gevolge van deze maatregelen, hetgeen wy vroeger van geheel het Spaansche Schiereiland aanteekenden. De menigte der dus beklemde Israëlieten deelden zich in tweeën. Sommigen verlieten voor altijd met hunne geslachten den hun voortaan ontzegden grond. Anderen, in geen minder groot getal, namen in schijn de Catholijke Godsdienst aan; en van dezen plantte zich een geslacht voort, hetwelk deels door langdurigen omgang en algeheele vermenging met de Christenen het Jodendom allengs geheel liet varen, deels ook dat Jodendom onder alle standen en zelfs kerkelijke betrekkingen bleef vasthouden; hetgeen hun in Portugal, van wege de latere invoering en min strenge uitvoering der Inquisitie, nog ruim zoo gemakkelijk is gevallen als in Spanje. Volgens LLORENTE [1] had Koning MANUEL den gedoopten Joden beloofd, de Inquisitie niet te zullen toelaten binnen de eerste twintig jaren; en werd later deze termijn verlengd, eerst door hem zelven, en vervolgens nog weder eens voor twintig jaren, door zijnen opvolger Koning JOHAN III. Doch eindelijk begon men te Rome voor het meer en meer algemeen veldwinnen van de vroeger beledene Godsdienst, of zelfs (gelijk wy het in Spanje zagen), van het Protestantismus, onder de Joden ook in Portugal beducht te worden. De Inquisitie werd alzoo in dat rijk ingevoerd ten jare 1536. Een halve eeuw later was Portugal een der koninkrijken van PHILIPS II geworden. Maar (zoo bereidde het de hand des Allerhoogsten!) juist op dat tijdstip had zich voor het verdrukte Israël een schuilplaats begonnen te openen in een land en onder een volk, dat met het Israël eener vroegere bedeeling de treffendste gelijkenis stond te dragen: Nederland!

De eerste melding van Joden, hier uit Spanje voortvluchtig, ontmoeten wy in onze Zuidelijke Nederlanden. Dadelijk nadat de dood van Koning FERDINAND zijnen kleinzoon KAREL van Oostenrijk in

---

[1] *Histoire Critique de l'Inquisition d'Espagne* (2de Edit.), T. II. p. 99—101.

het bezit van al de Spaansche Staten gebracht had (a⁰ 1526), vervoegden zich eenige uitgewekene Joden tot den jeugdigen Vorst, daar hy zich nog in Vlaanderen ophield, en boden hem aanzienlijke geldsommen aan voor de herstelling hunner natie en vrijheid van Godsdienst in het Koninkrijk. Doch de Cardinaal XIMENES wist te bewerken, dat aan dit voorstel geen gevolg gegeven werd. In 1549 vinden wy voorts het verblijf in de Nederlanden herhaalde malen by strenge Placaten ontzegd aan de *Nieuwe Christenen*, dat is, Joden uit het Spaansche Schier-eiland herwaarts geweken [1]. By den aanvang der beroerten intusschen bevond zich te Antwerpen, onder anderen, die zoo verschillend beoordeelde Don JOSEPH MIQUEZ (by de Joden NASSI genaamd), welke de Regering van Antwerpen op een machtigen onderstand uit Turkije dorst te doen hopen, en later, te Constantinopel gevestigd, aldaar den Sultan zocht te bewegen, om den Koning van Spanje in het kort zoo veel werks te verschaffen, dat hy aan de Nederlanden ter naauwernood zoude kunnen denken [2]. Wy zullen later gelegenheid hebben, te doen zien, hoe de uitgewekene Joden in Holland, wel verre van tegen hun voormalig Vaderland zulke bitterheid te koesteren, zich veeleer bevlijtigden den band van vrede en bondgenootschap tusschen dit en de Vereenigde Nederlanden op velerlei wijze aan te knoopen en te bevestigen. Zoo lang de tachtigjarige oorlog nog blaakte, werd het eenen BENVENISTE door een zijner Spaansche geloofsgenooten veeleer tot een blaam aangerekend, dat hy op de Nederlandsche vloot gediend, en tegen den Admiraal OQUENDO mede de wapenen gevoerd had [3].

Intusschen hebben ook, nog zeer langen tijd na de besliste scheiding tusschen de Spaansche en de Vrije Nederlanden, en als voorlang reeds de Joden in laatstgemelde Gewesten gezeten waren en bloeiden, *Nieuwe Christenen* te Brussel en Antwerpen gewoond, op denzelfden voet nagenoeg als in Spanje, van waar zy afkomstig waren: dat is,

---

[1] WAGENAAR, B. XIX § 23.

[2] HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bladz. 359. Men zie voorts dezen Don JOSEPH NASSI tegen STRADA (Dec. I. Lib. V. *de Bello Belgico*) verdedigd door JOST, *Geschichte der Israëliten*. Th. VIII. S. 91 en 92.

[3] MIGUEL DE BARRIOS, in een *Soneto* aan SAMUEL Benveniste, die met een Hollandschen brander het schip *Theresia* van de Spaansche vloot in den brand stak, *Geen Hebreer*, zegt hy daarin, *die in Spanje geboren is*, *moest tegen zijn vaderland zulk een geweld* (arrojo) *gebruiken*, *hoe zeer hem dat vaderland van zich stoot* (arroja) *en aan de ellende ten prooi geeft.*

met zorgvuldige geheimhouding hunner Joodsche Godsdienst, onder bescherming hunner Spaansche namen, familiebetrekkingen, of ook bedieningen. Zoo vinden wy b. v. den Markies van Montfoort, Don FRANCISCO DE SILVA Y SOLIS, in de tweede helft der zestiende eeuw Kapitein en Admiraal van de Schelde, onder de uitgewekene Spaansche Israëlieten opgenoemd in eene (ten jare 1809 te Amsterdam [1] uitgegevene) *Aanmoediging aan de Hollandsche Israelieten tot het betreden van de voor hen geopende loopbaan van den krijgsdienst.* Of deze Edelman zelf immer, hetzij in het geheim, of meer openbaar, het Jodendom toegedaan geweest zij, blijkt ons niet genoegzaam van elders [2]. Doch van andere leden van zijn geslacht en maagschap blijkt dit overvloedig uit de registers en jaarboeken der Portugeesche Synagogen van Amsterdam en Naarden. Zijn zoon zelf onderging de besnijdenis hier ter stede (a° 1697), en droeg sedert (naar de wijze der Portugeesche Joden) onverschillig den Hebreeuwschen voornaam ABRAHAM, of den Spaanschen *Don* ANTONIO. De Schrijver van dit Artikel heeft nog afstammelingen van dit geslacht (in zeer vervallen toestand) hier te lande gekend, en langen tijd in handen gehad een prachtig Charter van Keizer LEOPOLD, ten behoeve van voormelden Don FRANCISCO, waarby, ter erkentenis van zijn gewichtig deel in de voordeelen (a° 1675) door de Keizerlijke troepen op den Hertog de CRÉQUI behaald, aan hem en zijne nakomelingen de titel van Markies van Montfoort, Graven en Gravinnen van Monsant, met onderscheiden Vorstelijke voorrechten wordt verleend. Te gelijk wordt in dat stuk uitvoerig vermeld zijne afkomst van het doorluchtig Huis der SILVA's, uit hetwelk in Spanje, onder anderen, de Hertogen van PASTRANA, in Portugal de Graven van AVEIRAS en anderen, gesproten zijn [3].

Dit geslacht was intusschen op verre na het eenige niet onder de

---

[1] By BELINFANTE en Comp.

[2] Het eerste zoude men evenwel mogen opmaken uit een Spaansch Sonnet, door den straks gemelden DE BARRIOS gericht aan zekeren Cavallero (dien hy met de namen van FANCISCO en SILVA aanspreekt), om hem te bewegen, dat hy de *ijdelheid der wereld voor de zekerheid van den weg verlate.* Zie des Dichters *Aumento de Israel*, p. 5.

[3] Uit familiepapieren van denzelfden oorsprong bleek ons ook de oprichting (a° 1681) van een Joodsch-Spaansche Rederijkkamer te Antwerpen, ten opschrift hebbende: *En nombre de Dios*, *Amen. Academia de la Virtud*, etc. Dergelijke Dicht- en Letterkundige Maatschappijen bestonden ook te gelijker tijd, als wy straks zien zullen, te Amsterdam.

uitgewekenen, hetwelk op hoogen zuidelijken adel aanspraak mocht maken. De geslachttafelen van de meeste hunner aanzienlijke familiën hier te lande leverden het vreemde tafereel op eener veelvuldige gemeenschap van afstamming en vermaagschapping tusschen Spaansche of Portugeesche Grandes, Bisschoppen en Aartsbisschoppen, Inquisiteurs zelfs, om niet te spreken van talrijke kloosterlingen, en vele in Holland gevestigde, of op *autos da fè* van Madrid, Sevilla, Valladolid, Lissabon, en Goa, om hun geloof verbrande Israëlieten. Men kent daaromtrent het getuigenis, onder vele anderen, van OROBIO in de twistschriften tusschen dezen Joodschen Geleerde en den Remonstrantschen Professor VAN LIMBORCH gewisseld [1]. Van de geslachten, wier takken in de beide landen, en in de beide onderscheidene Godsdiensten met den meesten bloei of glans van naam zich hebben uitgebreid, zij het hier genoeg die der OSORIO'S, PEREIRA'S, TEIXEIRA'S, LOPES SUASSO'S, XIMENES, SALVADORS, FRANCO MENDES, DE CASTRO'S, DE PINTO'S, genoemd te hebben. Koning WILLEM I heeft, eenige jaren geleden, sommige dier Joodsche Portugeesche familiën in den adel der Nederlanden opgenomen.

Doch gelijk zich enkele vooral *Spaansche* uitgewekenen uit de Zuidelijke Nederlanden van tijd tot tijd herwaarts begaven, om de voorvaderlijke Godsdienst vrij te oefenen, zoo zijn van *Portugal* verre de meeste onmiddelijk uit de havens van Lissabon en Oporto hier aangekomen; en wel de allereersten (hetgeen in verband met de Geschiedenis der Kerkhervorming hier te lande geen onbelangrijke zamentreffing schijnt) over Embden. In die stad lezen wy, dat omstreeks het jaar 1593 een tiental Joden van het geslacht der HOMEMS en LOPES PEREIRA'S uit Portugal aankwamen, en aldaar met een Hoogduitschen Rabbijn, URI LEVI genaamd, in kennis geraakten, die hen naar Amsterdam verzelde, en de mannen besneed; ter gedachtenis waarvan de nakomelingen van dezen Rabbijn steeds tot de Portugeesche Gemeente hier te lande gerekend zijn. Dat deze eerste aankomst te recht tusschen 1590 en 1595 gesteld wordt, en niet eerst in 1604 (gelijk sommigen schrijven) kan plaats gehad hebben, blijkt uit de niet betwijfelde byzonderheid, dat reeds ten jare 1595 de Joden te Amsterdam hunnen Grooten Verzoendag houdende, overvallen werden door den Schout, die hunne vergadering voor eene geheime Roomsch-Catholijke hield, doch vervolgens beter onderricht zijnde, hen onge-

[1] Men vergelijke BASNAGE, *Histoire des Juifs*, Liv. IX. § XVI.

stoord liet voortgaan [1]. Voorts komen al de Boeken en Registers der Portugeezen hier te lande overeen, dat hunne eerste Synagoge gesticht is ten jare 1598 alhier; tien jaren later vorderde het toenemende getal der leden de oprichting van een tweede, en in 1618 van een derde. In 1639 werden deze drie Synagogen met elkander vereenigd tot ééne, voortaan onverdeelde Gemeente, die by wederom toegenomene uitbreiding in aantal en bloei harer leden, in 1670 dat schoone Kerkgebouw stichtte, op het Plein tusschen de Muiderstraat en Muidergracht.

Intusschen ging de nederzetting en burgerlijke vestiging der Joden te Amsterdam niet op eens, noch zonder moeielijkheden haren gang. Ten jare 1612, schoon hun in dat jaar reeds tien beëedigde Makelaars van hunne natie waren toegestaan, stiet zich evenwel de Wethouderschap aan de *openbare* oefening hunner Godsdienst, die dan ook verboden, maar reeds ten jare 1619 weder hersteld werd. De Hoogduitsche, die insgelijks sedert lang reeds hier hunne Godsdienstige zamenkomsten hielden, kregen tot het bouwen van eene openbare Synagoge, mitsgaders van eene afzonderlijke vleeschhal, eerst in 1648 vrijheid. Met de hier in 1654 aangekomene Polen maakten zy sedert ééne Gemeente uit, die in onderscheidene kleinere en grootere gebouwen vergadert tot op dezen dag. Het verdrag van vereeniging tusschen al de Spaansche en Portugeesche Joden hier ter stede, werd door Mijne Heeren van den Gerechte bekrachtigd in de jaren 1670 en 1675, welk laatste dat der inwijding was hunner groote Synagoge, dat treffende gedenkteeken tot op dezen dag beide van den bloei en van de herbergzaamheid die in deze stad hun mocht te beurt vallen [2].

De menigvuldige voorrechten (waaronder ik soms die van het Poorterschap zelf vinde te hebben behoord), onzen Joden hier by voortduring en toeneming verleend, werden van den anderen kant beantwoord door die in de geschiedenis van den Amsterdamschen koophandel welbekende voordeelen, aan denzelven toegebracht door de talrijke en machtige betrekkingen welke die natie over geheel het Schiereiland bleef behouden. Deze betrekkingen waren voor hen zelf een bron van schatten, door den handel, dien zy niet ophielden op die gewesten te voeren; en dus natuurlijk ook voor dezen Staat

[1] Verg. WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*. Dl. I. (in fol.) blz. 219.
[2] WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*. II. 220.

van geen gering belang. By gelegenheid van de klachten, die tusschen den Koning van Spanje en de Staten Generaal gewisseld werden over het niet nakomen der Munstersche vrede, merkt VAN WIJN aan [1]: *dat men in Spanje te dezen tijde zeer straf met de Joden leefde, die sedert eenigen tijd voor onzen koophandel zeer noodzakelijk geworden waren. De Staten maakten hiervan eene byzondere klagte aan den Spaanschen Gezant, verzoekende verklaring van den Koning dat die van de Joodsche Natie, wezende Onderzaten van den Staat in Spanje en andere plaatsen onder het gebied van zijne Majesteit, vry zouden mogen handelen, en dat zy, of hunne goederen, schipbreuk lijdende en daar aandrijvende, even als andere Nederlandsche Ingezetenen zouden worden behandeld; doch dit had veel moeite in.* Dat nog ten jare 1658 hierover tusschen Zijne Catholijke Majesteit en de Republiek onderhandeld moest worden, blijkt den Schrijver van dit Artikel uit een eigenhandigen Spaanschen brief van den Baron VAN REEDE (der Staten Gezant te Madrid) aan den Tresorier der Synagoge te Amsterdam (ISAAC DE SILVA), waarin onder anderen deze woorden voorkomen: „Ik heb in deze „aangelegenheid veel reeds gearbeid om aan al deze belemmeringen „en gewelddadigheden, waaronder de handel lijdt, een einde te maken; „thans, met de brieven van Mijne Heeren de Staten, zal ik nieuwe „en alle mogelijke moeite daartoe aanwenden, biddende God dat „my mijne pogingen en wenschen wel mogen gelukken, in dit geval, „en in alle andere, waarin ik die van de natie en UEd. zoude kunnen „dienen," enz. (Madrid 6 Nov. 1658).

Het was intusschen niet slechts tot eenen uitgebreiden en schatten opbrengenden handel, dat de betrekking der uitgewekene Joden op Spanje en Portugal aldus gelegenheid gaf. Zy dienden ook dikwerf en op velerlei wijze de Staten dezer Gewesten, mitsgaders andere bevriende Mogendheden, in staatkundige aangelegenheden. Van ouds waren in Spanje onderhandelingen gevoerd en zendingen vervuld door Joodsche Geletterden, hetzij Geneeskundigen of Rabbijnen, Schatmeesters en anderen, tusschen de onderscheidene zoo Saraceensche als Christen-Hoven. Thans uit die Gewesten verdreven, maar met dezelve nog steeds in veelsoortige aanraking en gemeenschap verkeerende, konden zy in dergelijke diplomatieke betrekkingen te gemakkelijker gebruikt worden, daar zy die konden waarnemen zonder

---

[1] *Bijvoegselen en Aanmerkingen op* WAGENAAR, Dl. XII. bladz. 21. r. 12. v. o.

eenige schending van dat beginsel, volgens hetwelk zy zich zelf beschouwden, en door de hun toegenegene Vorsten of Staten beschouwd werden, als *vreemdelingen*. Ook ontbrak het hun daartoe niet aan de noodige kennis en bekwaamheden. Op die wijze tevens behield men aan sommige aanzienlijke familiën, of geachte personen, een zekeren rang in de Christelijke maatschappijën, zonder hen evenwel (gelijk thans de geest der eeuw doet) in die maatschappij hunne van God verordende nationaliteit te willen doen verliezen. Van daar dan nu dat aantal van Portugeesche en Spaansche Joden, hetwelk men in de zeventiende eeuw als Agenten, Residenten, Envoyés, op onderscheidene plaatsen aantreft. Zoo, b. v. was Don MANUEL TEIXEIRA Resident van Koningin CHRISTINA in de stad Hamburg, andere zijner geloofsgenooten, wegens Brunswijk, Polen, enz. in Holland en elders. Het aanzienlijk geslacht der CUREILS was gedurende anderhalve eeuw (tot op het jaar van 1795) in het bezit van het Agentschap-generaal der Kroon van Portugal te Amsterdam, vroeger insgelijks te Hamburg. De Baron DE BELMONTE, als Resident van Spanje hier te lande, deed gedurende bijna veertig jaren gewichtige diensten aan de goede zaak der meermalen hernieuwde goede verstandhouding tusschen de beide Mogendheden, tegenover het heerschzuchtige Frankrijk, bepaaldelijk sedert het jaar van 1676. Zijn neef, de Baron DE XIMENES-BELMONTE, volgde hem in die betrekking op, welke later met de eindelijke vestiging der BOURBONS op den Spaanschen troon een einde nam.

Doch, gelijk met den leeftijd van WILLEM den Derde de dagen van der Joden hoogsten voorspoed en aanzien hier te lande te zamen loopen, zoo hadden zy ook aan de bescherming van dien voortreffelijken Vorst veel te dezen opzichte te danken [1], en genoten zy het voorrecht hem in onderscheidene betrekkingen te dienen, en in de uitvoering zijner grootsche ontwerpen van Staatkunde eenigermate werkzaam te mogen zijn. Geen Vorst in Europa heeft dan ook immer

[1] Ook het Bestier van JOHAN DE WITT schijnt de Joodsche Natie hier te lande, als zoodanig, niet vijandig geweest te zijn; althands indien men dit gevolg mag afleiden uit het pensioen, hetwelk de vermaarde BENEDICTUS DE SPINOSA (ESPINOSA) van den Raadpensionaris trok, waaromtrent belangrijke byzonderheden vermeld worden door Prof. TYDEMAN in de Ophelderingen en Bijvoegselen op het X[de] Deel van BILDERDIJKS *Geschiedenis des Vaderlands*, blz. 251 en 252.

zoo goed ingezien, en met der daad ondervonden, hoedanig op ruimer schaal en edeler wijze dan men anders wel schijnt te denken, van de bekwaamheden en uitgebreide betrekkingen, zoo wel als van de rijkdommen, der Joodsche uitgewekenen, kon worden partij getrokken. Zy stonden ook by hem, zoo in Engeland als hier te lande, in byzondere achting. Van hunne zijde waren zy zoo wel aan zijn persoon, als van ouds (en ten allen tijde) aan zijn Stamhuis ten innigste verknocht; en, gelijk hunne Godsdienstige beginselen reeds hen van zelf aan al de belangen van het land hunner inwoning verbonden, zoo gevoelden zy ook al vroegtijdig, dat die belangen met den voorspoed en de verheffing der Prinsen van Oranje en Nassau in onafscheidelijk verband stonden. Doch deze gehechtheid beide aan den Nederlandschen Staat en aan Oranje was den Portugeeschen met hunne broederen uit Duitschland ten allen tijde gemeen [1]. Alleenlijk waren eerstgemelden te dier tijde meer in de gelegenheid deze hunne verknochtheid ook in openbare betrekkingen aan den dag te leggen. Zoo, b. v. stelde een der Baronnen SUASSO een millioen ter beschikking van den Prins, by gelegenheid van den tocht naar Engeland (a⁰ 1688), zonder eenige verplichting van restitutie in gevalle van mislukking. Ter zelfder tijd was de Heer VAN SCHONENBERG (BELMONTE, doch van een anderen tak dan de bovenvermelde Resident van Spanje), 's Prinsen Buitengewoon Envoyé aan dat zelfde Hof, alwaar hy tevens de zaken van dezen Staat waarnam; na 's Konings dood bleef hy tot op zijn overlijden der Staten Plenipotentiaris in Portugal [2]. By het leger deed, onder anderen, de Provediteur MACHADO groote diensten, en legde tevens bekwaamheden in oorlogszaken aan den dag, die hem beide by Koning WILLEM, en by de groote legerhoofden, die dezen Vorst in den kamp tegen Frankrijk vervingen, zeer gezien deden zijn [3].

---

[1] Het is voor de Joden dezer gewesten eene aandoenlijke byzonderheid, dat sedert FREDERIK HENDRIK tot op WILLEM den Vijfde, de Stadhouders, Prinsen van Oranje, altijd eenmaal de Synagoge hier ter stede met een bezoek plachten te vereeren. Eerstgemelde Prins, in 1642 met zijnen zoon Prins WILLEM en de Koningin van Engeland de Portugeesche Synagoge intredende, werd aldaar, onder anderen, met een zeer schoone Portugeesche aanspaak van MENASSEH BEN ISRAËL begroet, waarin de gelijkenis van zijn Stamhuis met dat der Machabeën, op treffende wijze uiteen gezet wordt.

[2] WAGENAAR, Bk. LXIII. § 17. LXV. § 6, 9, 15.

[3] Het geslacht van CAPADOSE met dat van MACHADO veelvuldig ver-

Doch niet blootelijk door tijdelijk vermogen en staatkundige betrekkingen, maar ook door de beoefening zoo wel hunner nationale en gewijde, als Spaansche en Portugeesche taal en dichtkunst, hielden de Joden hier te lande de eer hunner overal verstrooide Natie in die dagen aanmerkelijk op. Holland was hun ook in dit opzicht als een klein Spanje, uitgenomen de verdrukkingen en vervolgingen, waarvan hunne bloeiendste tijden in die landen nooit volkomen vrij geweest waren; en Amsterdam in het byzonder, werd by hen in de wandeling het *Jerusalem* hunner vreemdelingschap genoemd. De Hebreeuwsche drukpersen der Joden in Holland zijn overal bekend en vermaard [1], inzonderheid die van MENASSEH BEN ISRAËL (van wiens andere werkzaamheden straks nader melding moet gemaakt worden), en ATHIAS Hebreeuwsche spraakkunst, mitsgaders Joodsche Godgeleerdheid en schriftverklaring, werden gedurende anderhalve eeuw hier te lande beoefend door een aantal zoowel Leden als Leeraars der Gemeente, wier namen en werken uitvoerig opgeteekend zijn by WOLF, DE ROSSI, RODRIGUES DE CASTRO, en in de *Memorias de Litteratura Portugueza*, allen meer dan eens aan den voet dezer bladen aangehaald. Deze meest in het Spaansch bewerkte schriften waren alle van Godsdienstigen inhoud, het zij dan tevens historisch, als: b. v. R. ABOABS *Nomologia*, een overzicht van de Geschiedenis der mondeling overgeleverde Wet en harer voorname Uitleggers; of ook meer praktikaal, als: *De zekerheid van den weg* (a° 1616), en *De spiegel van 's werelds ijdelheid*, (a° 1671), van ABRAHAM ISRAËL PEREIRA, waarin van de Goddelijke Voorzienigheid, de ellende des menschen, de vreeze en liefde Gods, de deugden en ondeugden, belooning en

maagschapt, heeft langen tijd een eigenhandigen brief, van Koning WILLEM aan hem, bewaard, waarin ter zake van eene byzondere dienst (het is my op dit oogenblik niet helder, welke) dit vereerende getuigenis gevonden wordt: *Vous avez sauvé l'État.* Men vergelijke de *Brieven van eenige Portugeesche Joden aan Voltaire. Br.* II.

[1] Reeds in Portugal zelf hadden de Joden beduidende drukpersen (te Lissabon en te Leiria) voor het Hebreeuwsch (a° 1485, 1494), doch slechts gedurende een korten tijd, daar weldra de algemeene verdrijving uit het Schier-eiland alle sporen daarvan deed verdwijnen. De voorname drukkerijen der Joden in de zestiende eeuw waren te Venetië, Rome, Mantua, Cremona, Verona, vooral Ferrara, en in geheel Italië, daar ook het eerste Hebreeuwsche boek gedrukt is: volgens R. GEDALIA, te Soncino in het Milaneesche (a° 1480).

straf, en meer dergelijke onderwerpen gehandeld wordt. Ten jare 1670 gaf een ander Geleerde (R. SAMUËL ABAZ) een dergelijk, doch sedert eeuwen in Israël beroemd boek op nieuw in het licht; namelijk, de in het Hebreeuwsch herhaalde malen gedrukte, en sedert in onderscheidene talen overgezette *Chobath Halebaboth* (*Verplichtingen des harten*), een beoefenend Godsdienstig werk, oorspronkelijk in het Arabisch geschreven door R. BECHAI BEN JOSEPH, die omstreeks het einde der elfde eeuw in Spanje bloeide, en het eerst in het Hebreeuwsch overgebracht door R. JUDA BEN TIBBON van Granada, in de twaalfde eeuw onzer tijdrekening. Het ontbreekt voorwaar in geen van deze en andere gelijksoortige schriften der Joden aan diepe inzichten, zoo van de ellende des menschen door en uit de zonde, als van de dierbaarheid der dienst van God; ontbrak er maar niet dat éénige aan, zonder hetwelk alle bespiegelingen voor het leven der ziele onvruchtbaar blijven: de kennis van Hem, wien toch eenmaal Israël zal aanschouwen, als *den Genen dien zij doorstoken hebben*, wanneer Hy zelf, hun genade-volle God en Koning, het deksel zal wegnemen van hunne harten, en hen leiden op den eeuwigen, op den eenig zekeren Weg!

Ook de poëzy die hier te lande onder de Joden geoefend werd, was voor verre het grootste deel louter Godsdienstig. De Hebreeuwsche werd in de eerste plaats door hen ter harte genomen; doch ook de Spaansche en Portugeesche werd niet verwaarloosd. Onder de Joodsche Dichters in die beide talen, munteden vooral uit in het begin der zeventiende eeuw PAULO DE PINA (in de Synagoge ROHIËL JESURUN geheeten), en de Kapitein Don MIGUEL (anders DANIËL LEVI) DE BARRIOS. Van eerstgemelden werd ten 1624 in een der Portugeesche Synagogen, die van *Beth Jahacob* (Huis Jacobs), een dichtstuk uitgevoerd, ten onderwerp hebbende een soort van zamenspraak tusschen de zeven bergen: Sinai, Sion, Hor, Nebo, Gerizim, Carmel, Senir, die ieder hunne aanspraak op den eersten rang verdedigen, waarover de Koning JOSAPHAT de beslissing uitspreekt. Doch dergelijke spelen, hoezeer in zich zelf niets berispelijks hebbende, begreep men weldra aan de plaats der gewone Godsdienstoefeningen niet te voegen. Later, vooral in de veertig laatste jaren der zeventiende eeuw, werden er nevens de talrijke genootschappen van weldadigheid in de Gemeente, ook onderscheidene letterkundige Maatschappijen opgericht, in den trant van onze Rederijkkamers, en onder den naam van *Academias*, die de aanzienlijksten zich beijverden door lidmaat-

schap en medewerking te bevorderen. Een aanmerkelijk deel aan de werkzaamheden aldaar, had de tweede straks door ons genoemde Dichter DE BARRIOS, een echte kweekeling der meer hooghartige dan van de fortuin begunstigde Muze van het Schier-eiland, en die, zonder de ondersteuning van zijne Mecenaten (hy had die ook buiten Holland, daar ook te Brussel en in Spanje zijne Gedichten eenigen naam hadden), het lot van CAMOËNS en CERVANTES waarschijnlijk zoude hebben gehad in zijnen dood. In zijn *Coro de las Musas*, geschreven terwijl hy nog in Spaansche krijgsdienst was en het Christendom uitwendig beleed, ontbreekt het hier en daar niet aan verheffing. Zijne Joodsch-Spaansche poëzy beweegt zich meer binnen den kring van gelegenheidsverzen, die vooral voor zijne natie waarde hebben, wegens de vermelding van familie-byzonderheden en geschiedenissen, elders minder voorhanden. In zijn overzicht van de Spaansche Dichters en Schrijvers uit de Joden, (*Relacion de los poëtas y Escritores de la Nacion Judaïca Amstelodama*) noemt hy onderscheidene thans geheel onbekende Dichters en dichtwerken op, waaronder ook *den Machabeër* (El Macabeo) van Doctor MIGUËL DE SILVEIRA, een heldendicht in twintig zangen, geheel in de manier van TASSO's *Bevrijd Jerusalem*, dat in meer dan één opzicht wel verdiende aan de vergetelheid ontrukt te worden. Het is evenwel niet waarschijnlijk dat deze laatste Spaansche Dichter een Israëliet van Godsdienst (wel van afkomst) geweest zij.

Onder de verdere merkwaardige Schrijvers, die te Amsterdam in de Portugeesche Synagoge, in den loop der zeventiende eeuw gebloeid hebben, gedenken wy hier nog met een woord aan den meermalen reeds aangehaalden Doctor OROBIO DE CASTRO, die na eerst te Salamanca over Bovennatuurkunde gelezen, en vervolgens te Sevilla als Geneesheer gepractiseerd te hebben, aldaar wegens vermoedens van Jodendom door de Inquisitie vastgezet werd, en na drie jaren in hare kerkerholen gezucht te hebben, eindelijk weder losgelaten zijnde, zich naar Frankrijk begaf, alwaar hy te Toulouse tot Professor in de Medicijnen aangesteld werd. Eindelijk het geheim houden zijner ware Godsdienst moede, begaf hy zich naar Holland, alwaar hy onderscheidene werken tegen de Christelijke Godsdienst schreef, die slechts voor een gedeelte werden uitgegeven. Hy overleed a° 1687, steeds in groot aanzien by de zijnen. Acht jaren te voren was hier ter stede desgelijks in de belijdenis der Joodsche Godsdienst overleden, de geleerde Overzetter en Commentator van STEPHANUS

de Urbibus, THOMAS DE PINEDO, geboortig (a° 1604) van Trancoso in Portugal, maar opgevoed te Madrid. Over de Christelijke Godsdienst, liet hy zich ook na zijnen overgang tot het Jodendom zijner Vaderen, zoowel in zijne gesprekken (gelijk WULFER getuigt) als in zijne schriften niet dan met eerbiedigheid uit.

Van alle Schrijvers en Geleerden ondertusschen, die het Portugeesche Jodendom in Nederland heeft voortgebracht of in zijnen boezem gekweekt, is niemand, hier te lande althands meer bekend geworden dan R. MENASSEH BEN ISRAËL [1]. Wy kunnen des te beter ons hier met eene korte vermelding van zijn leven en werken vergenoegen. Geboren te Lissabon in het jaar 1604, kwam hy, nog een kind zijnde, met zijne ouders naar Amsterdam over, als zijn vader JOSEPH BEN ISRAEL met groote moeite het geweld der Inquisitie ontkomen was. Met een vluggen en veel omvattenden geest begaafd, maakte hy zich spoedig, onder de leiding van een der Opper-Rabbijnen te Amsterdam, de gronden der Joodsche Theologie eigen, en voorts de kennis van het Grieksch, Latijn en Arabisch, benevens het Hebreeuwsch, Castiliaansch en zijne Portugeesche moedertaal. Reeds op zijn achttiende jaar werden zijne leerredenen met genoegen gehoord. Tot zijn vrij sober levensonderhoud strekte hem zoo wel zijne bekende, maar weinig winstgevende Boekdrukkerij, als de bediening van Opper-Rabbijn, waarin hy zijnen Leermeester, ISAAC UZIËL, opvolgde. Zijn omgang met BARLAEUS, VOSSIUS, HUIG DE GROOT, is bekend. Ook de geleerde PIERRE DANIËL HUËT, als hy zich te Amsterdam bevond, bezocht en raadpleegde hem over onderscheidene punten. Alle prijzen hem als een man van veel omvattende kennis niet slechts, maar ook minzamen omgang en nederigheid; deze laatste eigenschap blinkt juist niet altijd sterk uit in zijne schriften. De gunst, die hy by onze Nederlandsche Remonstrantsgezinden genoot, is intusschen te beter verklaarbaar, naarmate hy ook zelf in zijne leer van hetgeen wy in het Christendom halfpelagiaansch zouden noemen, niet geheel vrij is, schoon hy anders (b. v. in zijn Vertoog *de la fragilidad humana e inclinacion del hombre al pecado* [2],) de leer van PELAGIUS, dat de mensch hier reeds volmaakt zoude kunnen

---

[1] Onder anderen heeft van hem gewag gemaakt in zijn *Hollands Roem* enz. de Baron COLLOT D'ESCURY, Dl. III bl. 91. A. 409 en volg. Men zie ook BASNAGE, *Histoire des Juifs*, WOLF, RODRIGUEZ DE CASTRO enz.

[2] Uitgegeven te Amsterdam, A°. 5402 (1642) in 4°.

zijn, en de wet vervullen, ijverig bekampt. Onder zijne uitgegevene Schriften munten uit zijne *Hope Israels* [1], waarin hy, overeenkomstig een verhaal van den Portugeeschen scheepskapitein ANTONIO DE MONTESINOS, het gevoelen verdedigt, dat de tien stammen Israëls in de binnenlanden van Amerika zouden schuilen, om aldaar te verblijven tot op den grooten dag van de algemeene wederbrenging van Gods uitverkoren volk by de komst van den Messias; voorts zijne Drie Boeken (insgelijks in de beide talen door hem geschreven) *over de Opstanding der Dooden;* en niet het minst zijn *Conciliador* (later door eene andere hand in het Latijn overgezet), waarin hy met zonderlinge geleerd- en scherpzinnigheid de oplossing van alle schijnstrijdigheden in de Schriften des Ouden Testaments beproeft. Ook Gereformeerde Godgeleerden (onder anderen de Hoogleeraren WALAEUS en VOETIUS) hebben aan dit werk in onderscheidene opzichten lof toegekend. De twee eerste deelen van hetzelve verschenen in 1632; het derde (de *Hagiographa* bevattende) in 1650. Behalve deze en nog veel andere kleiner schriften gaf hy ook den Bijbel herhaalde malen uit, zoo wel de Hebreeuwsche grondtaal als de Spaansche overzetting van Ferrara; mitsgaders eenige afzonderlijke drukken van den Pentateuchus in het Spaansch met paraphrastische verklaringen (a° 1655), insgelijks de Aphtaroth (of afdeelingen der Propheten, die op de Sabbathen en feestdagen in de Synagogen gelezen worden), en nog vele andere boeken tot de dienst en liturgie der Portugeesche Joden behoorende. Onder de werken die hy begon, of althans voornam te schrijven, wordt ook genoemd een Vervolg op FLAVIUS JOSEPHUS, hetwelk eene Geschiedenis der Joden zoude bevat hebben tot op zijn eigen leeftijd. Doch aan dit en vele andere ontwerpen in zijn geleerde en Godgeleerde loopbaan maakte een vroegtijdige dood een einde. Hy overleed kort na zijn terugkeer uit Engeland, te Middelburg (a° 1657), in den ouderdom van drie en vijftig jaren.

De reis van MENASSEH BEN ISRAËL naar Engeland, had ten doel den Protector OLIVIER CROMWELL te bewegen tot het weder toelaten der Joden in dat rijk, waaruit zy (a° 1290) op het onverwachtst ten eeuwigen dage waren verbannen, na gedurende eeuwen aldaar beurtelings als slachtvee gemest, en weder op de gruwelijkste wijze

---

[1] Uitgegeven in 1650 te Amsterdam in het Spaansch, en sedert, zoo in die taal, als in het Latijn van den schrijver zelven, herhaalde malen herdrukt.

uitgekleed en mishandeld te zijn geweest. Een zeer welgesteld en belangrijk Request door R. MENASSEH tot dat einde den Protector aangeboden, (het bestaat alleen hier en daar in handschrift,) vond by hem meer gunst dan by het Parlement, alwaar, schoon destijds alles behalve *Popery* en *Prelacy* (Pausdom en Episcopaalstelsel) in Engeland geduld werden, de toelating der Joden onoverkoombaren wederzin vond. (Opmerkelijk, in een land, dat heden ten dage zoo boven allen zich aan de zaak van Israël en zijne gewenschte wederherstelling, op gronden van waarachtig Christendom, laat gelegen zijn!) MENASSEH keerde alzoo onverrichter zake terug. Kort evenwel na de herstelling van KAREL II op den vaderlijken troon, werd door dien Vorst aan het onder CROMWELL verworpene voorstel gevolg gegeven. Ten jare 1666 bouwden Portugeesche uitgewekenen, ten meesten deele uit Holland overgestoken, de eerste Synagoge in het hun weder geopende Londen [1]. Sedert hebben de Joden, zoo Hoogduitsche en Poolsche als Portugeesche, zich in Engeland zeer uitgebreid; doch nergens misschien hunne nationaliteit en eigenaartigheid (reeds lang voor dat aan hunne eigenlijke gelijkstelling of emancipatie aldaar werd gedacht) meer zien versmelten, dan in dat land, alwaar ook de scheidsmuur tusschen de Portugeezen en hunne overige geloofsgenooten nagenoeg geheel wegviel sedert de laatste veertig jaren.

Gelijk voorts de Portugeesche Gemeente te Londen oorspronkelijk eene soort van kolonie was van die van Amsterdam, zoo stond ook hunne Synagoge te Hamburg in een allernaauwst, schoon weder ander, verband met die van het Vereenigd Nederland. Te Hamburg, even als Amsterdam het *klein Jerusalem* der Joden in die dagen genoemd, hadden insgelijks reeds vroeg (in de laatste jaren van de zestiende eeuw) Spaansche en Portugeesche vluchtelingen der Inquisitie eene schuilplaats gevonden. Onder dezen behoorde ook de vermaarde Ge-

---

[1] Dit jaar van 1666 is in de Geschiedenis der Joden ook merkwaardig door den opgang, welken de opgeworpene Messias SABETAY TSEVI destijds maakte, en ook by die van Amsterdam zoo groot was, dat de Gemeente in twee partijen gescheurd werd, waarvan de eene hem onbewimpeld voor den verwachten Verlosser verklaarde, en hem (eene opmerkelijke byzonderheid die ik by deze gelegenheid in een historisch handschrift der Portugeesche Joden vinde aangeteekend) in hunne brieven *namen gaven*, *die alleen aan het Opperwezen toekomen.*

neesheer Dr. RODRIGO DE CASTRO [1], wiens beide zonen BENTO (BARUCH NEHEMIAS of NAMIAS) en ANDREAS (DANIËL NAMIAS), insgelijks met lof de praktijk der medicijnen hebben uitgeoefend, en de eerste vooral in de geleerde wereld zich eenen naam maakte, en lijfarts was van Koningin CHRISTINA; ook de Joodsch-Portugeesche Dichter, Geneesheer en *Comes Caesareus Palatinus*, IMMANUËL ROSALES. In het naburig Altona hadden zy insgelijks eene bloeiende Synagoge; ook te Glukstad, gelijk in het geheel reeds in 1622 de Koning van Denemarken aan Parnassyns der Portugeesche en Spaansche Joden het vrije verblijf en vele voorrechten voor hunne natie in zijne Staten had toegezegd. Ook in Frankrijk vernieuwde Koning LODEWIJK XIII hun omtrent dezen tijd de voorrechten, die zy (volgens den Schrijver der Portugeesche Brieven aan VOLTAIRE [2],) reeds sedert het jaar 1550 onafgebroken aldaar, inzonderheid te Bayonne en te Bourdeaux, genoten hebben.

Maar nergens hebben zy zich meer aangetrokken en als het ware te huis gevoeld, dan in hun dierbaar Nederland, en in dat middelpunt van geheel hunne inwoning hier te lande, Amsterdam; met welker gemeente die van Rotterdam, (welke nooit zeer beduidend was,) die van den Haag, alwaar de rijke en talrijke Portugeesche Joden sommige der schoonste huizen gebouwd en bewoond hebben [3], en hunne Synagoge in een der vorstelijkste gedeelten van de Residentie geplaatst is [4], insgelijks die van Naarden in het naauwste verband stonden. In de overige Provinciën buiten Holland hebben zich de Portugeesche Joden (de Hoogduitsche zijn in Friesland, Groningen, Gelderland, zeer talrijk,) nimmer op den duur gevestigd: de Synagoge te Middelburg was van geen beduidenis, althans van geen duur: in het Sticht bewoonden velen hunner het dorp Maarsen, daar hunne aanzienlijken voor het meest hunne buitenplaatsen hadden. In onze Nederlandsche Koloniën waren zy insgelijks bloeiend, te weten, in

---

[1] Hy was een discipel van ZACUTUS LUSITANUS, die hem den eersten der latere Medici noemt, en had te Salamanca gestudeerd. Hy practiseerde te Hamburg, aº 1596—1627, en stierf aldaar. Zijne schriften: *de Medico Politico*, *de Morbis mulierum*, en anderen, verwierven hem grooten lof.

[2] Lettre I. p. 2. nº. 3.

[3] Als b. v. een gedeelte der gebouwen, ter plaatse waar eertijds het *Hof van Brederode* stond. DE RIEMER, *Beschrijving van 's Gravenhage.* Hoofdst. XXV. bl. 742 en 743.

[4] DE RIEMER, Ald. Hoofdst. XII. bl. 425.

de West-Indische, en by name op Suriname, alwaar zy niet alleen als eigenaars van plantaadjen, maar ook in andere opzichten, byzonder ook in de militaire verdediging der Kolonie, een beduidend deel der bevolking uitmaakten [1]. Ook in Brazilië hadden zy gedurende de heerschappij der Hollanders zich de vrijheid van Godsdienst grootelijks ten nutte gemaakt, die hier door dat Bestuur een tijd lang verzekerd werd; schoon de zoo geheel openbare Godsdienstoefening der Joden ook zelfs sommige Hollanders aldaar mishaagde, die wel eens beweerden, dat de Godsdienstvrijheid, hun in Holland verleend, zich niet uitstrekte tot de Koloniën [2].

Hoe dit zij, zekerlijk hebben nergens in de wereld de Joden van beiderlei benaming, in hunne omzwerving buiten het land hunner Vaderen, eene zoo verkwikkende herbergzaamheid gevonden, als in dit eenmaal van den God Israëls zoo ruim gezegend Hervormde Land.

Intusschen deelden ook de Portugeesche Joden in het algemeen verval, dat sedert het jaar 1713 over geheel Europa, zoo wel als in Nederland zeer byzonder, de achttiende eeuw kenmerkte. De vroegere levendigheid en werkzaamheid in onderscheidene vakken ook buiten den handel, maakten by de meesten toen plaats voor de vadzigheid der weelde, uit al te grooten voorspoed gesproten; het dolle Actiespel nam voor een gedeelte de plaats in van dien zoo gewichtigen regelmatigen handel, waarmede zy zich zelf en de beide landen zoo veel wezenlijk voordeel toebrachten. De zeden verslapten, de Godsdienst, voor het uitwendige nog veeltijds streng onderhouden, verloor toch die meer innerlijke gehalte, die de Vaderen de Inquisitievuren deed trotseeren, of rang en vaderland verzaken, om naar hunne overtuiging (hoe dwalend dan ook) den God Israëls te dienen, en vooral, voor geene beelden te buigen. Vooral in de laatste helft dier eeuw oefende de meerdere gemeenzaamheid met Fransche letterkunde, Fransche wijsbegeerte, Fransche ijdelheid van meer dan éénen aart, eenen allerverderflijksten invloed op die afdeeling der Joden, welke van zelf reeds aan de verleiding van wereldzin zoo veel meer bloot stond, dan hunne destijds nog zooveel min beschaafde broederen uit Duitschland en Polen.

Aan beide afdeelingen evenwel bleef onder al het veelvuldige be-

---

[1] VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, Dl. III 1ste Stuk, bl. 116 en volg.

[2] SOUTHEY, *History of Brazil*, I, p. 566. ad. A. 1639.

derf en door al de omwentelingen onzer dagen heen, eene tedere betrekking tot dit land der liefelijkste herbergzaamheid hunner Vaderen, onwankelbaar en gelijkelijk eigen; en onafscheidbaar van die betrekking de verknochtheid aan het stamhuis van Oranje, en de afkeer (by verre de meesten) van den tuimelgeest der eeuw. De gelijkstelling van rechten werd ten jare 1795 (een klein getal van zich meer verlicht wanenden uitgenomen) aan de Joden eerder opgedrongen, dan door hen begeerd. En geen wonder! zy streed tegen het beginsel van hun nationaal bestaan en oud-Israëlitische verwachting, zoo wel als tegen hunne politieke gevoelens, die wel in geenerlei opzichte met de partij die toen bovendreef, zamenstemden.

En hier, volgens ons aangekondigd bestek, besluiten wy dit Overzicht van de Geschiedenis der Spaansche en Portugeesche Joden hier te lande [1]. Veel zoude er dan ook op te merken zijn ten aanzien van de hun in 1813 onder den scepter van Oranje bevestigde burgerlijke gelijkstelling met alle overige ingezetenen dezes lands; en de vraag wel mogen behandeld worden, wat door deze veranderde betrekking der Joden hier te lande, uit een hooger standpunt niet slechts, maar ook uit een meer dagelijksch en burgerlijk, al of niet door hen gewonnen zij. Thans vergenoegen wy ons alleen met de verklaring van onze innigste overtuiging te herhalen, dat alle zoodanige gelijkstelling der Joden, waarvan de strekking of bedoeling is, de Israëlitische nationaliteit te vernietigen, eene tegen God en zijn Woord strijdende poging is, die ja, voor een tijd, en tot vermenigvuldiging van verwikkelingen en ongerechtigheden, in Europa zal kunnen gelukken, maar toch nimmer zal vermogen tegen de eindelijke vervulling dier beloftenissen, zoo wel als oordeelen, die met de wederherstelling van Vaderland en Koningrijk aan Israël, in het allernaauwste verband staan. Mocht de Christen-Nederlander, door het voorbeeld zijner Vaderen geleerd, ook by deze veranderde tijds- en staatsbetrekkingen, de aloude verwachting voor Israël, als natie, blijven koesteren; en hun toeroepen met den Dichter [2]

Zaad van Abram, uitverkoren,
Afgedwaalde, niet verloren

---

[1] Men vergelijke met de beide hier eindigende Artikelen het geheele Derde Boek van *Israël en de Volken*.

[2] Bilderdijk, *Krekelzangen*. Dl. III. bl. 72. *Kompleete Dichtwerken*, Dl. V, bl. 250.

Kinders der beloftenis!
Laat der Vadren hoop niet varen,
Die sints viermaal duizend jaren
't Wezen van uw wezen is.
't Godswoord, eenmaal uitgesproken,
Staat voor eeuwig onverbroken,
En het WORDT of IS vervuld.
Zoek voor Heidensche verleiders
Uw getrouwe Heilverbreiders,
Met Zijn waarheidsglans omhuld!
Zoek en vraag hen naar de teekenen,
Leer der tijden loop berekenen,
Plaats en afkomst van den Held,
Dien gy eenmaal zoudt verachten,
Dien uw blindheid zou doen slachten,
Door hun waarmond voorgespeld.
Gy verwacht Hem in de glorie
Van een blinkende viktorie
Op het heerschend Heidnenrot:
Ja, gy zult Hem weêr zien keeren,
Als de Heer der Opperheeren,
Wonderdader, sterke God!
Ja, sluit hart en oogen open,
Zie te rug, vaar voort te hopen,
Hoor de stem der profecij;
Keer tot uwen MOZES weder,
En erken den Slangvertreder,
Want Zijn weêrkomst is naby!

PAULUS VAN BURGOS EN ZIJNE ZONEN.

Gelijk de uitzichten voor Israël, naar het Woord van God, in de toekomst, zoo zijn ook de lotgevallen van dat volk in zijne verstrooijing een onderwerp, waarbij wy gaarne van tijd tot tijd onze Lezers bepalen. In de geschiedenis van het zwervend nageslacht van JACOB, sedert de verwerping van zijnen Koning, deden wy meermalen het byzondere opmerken, dat hun langdurig en veelzins voorspoedig verblijf in de gewesten van Spanje en Portugal oplevert. In een vroeger Opstel aangaande dit gedeelte der latere Joodsche historie, zagen wy iets van den zoo wel politieken als wetenschappelijken bloei dezer Natie in de onderscheidene Koninkrijken van het Schiereiland. Wy zagen den invloed van dien bloei op de overige bevolking aldaar. Wy deden de oorzaken opmerken, die ten jare 1492 de uitdrijving van alle ongedoopten onder den scepter van FERDINAND en ISABELLA te weeg brachten. Wy gaven ook eenige wenken omtrent de menigte van bloot uitwendige, gedwongene of schijnbare bekeeringen tot het Christendom, welke ten gevolge van dien ontzettenden maatregel plaats vonden, of ook reeds vroeger, onder verschillende omstandigheden, plaats gevonden hadden. Doch het bleek ons tevens, hoe dat zelfde Spanje, by al het verkeerde en wreede van zijn jegens Gods oude volk gehouden gedrag, toch ook rijk geweest is in voorbeelden van loflijken ijver en wijsheid in de prediking en aanbeveling van het Evangelie aan zijne talrijke Joodsche bevolking. Wy noemden by die gelegenheid eenige namen, die in de Jaarboeken van

Staat en Kerk in Spanje, als toegebrachten tot de belijdenis en het geloof van JESUS CHRISTUS, met byzonderen lof vermeld staan. Onder de zoodanigen is er geen meer algemeen bekend en geacht dan die van PAULUS DE SANTA MARIA, naar zijne geboortestad, die later zijn Bisdom was, PAULUS DE BURGOS (*Burgensis*) genoemd. Van hem en van zijne vier zonen, in de vroegere kindschheid met hunnen vader door den Doop in de gemeenschap der Christenheid ingelijfd, wilden wy hier nog eenige wetenswaardige byzonderheden opnemen.

Rabbi SALOMON LEVI behoorde, blijkens dezen zijnen Joodschen familienaam, tot een dier geslachten, aan welke de algemeene overlevering der Joden de afkomst uit den stam van LEVI erkent. Hy werd geboren te Burgos in Castilië, ten jare 1352, uit in het Jodendom aldaar aanzienlijke ouders [1], en was tot op zijn veertigste jaar een door Talmudische en andere geleerdheid, zoowel als door vermogen en karakter, algemeen geachte Rabbijn. Niet afkeerig van wijsgeerige en zelfs van Christelijk-wijsgeerige schriften, maakte hy omstreeks dat tijdpunt van zijn leven met de werken van THOMAS AQUINAS kennis, wiens Tractaat *de Legibus* eene zoodanige uitwerking op zijn gemoed had, dat de vooroordeelen tegen de Christelijke waarheid wegvielen, en hy zich weldra, by voortgaand onderzoek, met dat licht bestraald zag, waarin hy sedert het leven en de zaligheid vond.

Ten jare 1392 ontving SALOMON LEVI (van nu aan PAULUS DE SANTA MARIA,) den heiligen Waterdoop, en met hem de kinderen in huwelijk verwekt bij eene Echtgenoot, die volgens sommigen op dat tijdstip nog leefde, en de overtuiging van haren man mocht deelen; volgens anderen, reeds overleden was, gelijk dan in alle gevallen de bekeerde Rabbijn al zeer spoedig na zijnen overgang, in den weduwlijken staat gevonden wordt. Hem volgden intusschen in de toetreding tot het Christendom, en de openbare belijdenis van den naam van CHRISTUS, zijne moeder en broeders, terwijl ook op verdere bloedverwanten, en in het geheel op vele zijner stamgenooten, de bekeering van den vermaarden Rabbijn een gezegenden invloed, volgens de opgave der Spaansche Kerkgeschiedschrijvers, moet hebben gehad. Hetgeen boven allen twijfel staat, is dat de keus van Rabbi SALOMON eene zeer vaste en allezins vruchtbare heeft gebleken te zijn. Weduwnaar zijnde, of kort na zijnen doop gewor-

[1] MARIANA, *de Reb. Hisp.* Lib. XIX. c. 8.

den zijnde, wijdde hy zich nu geheel aan de Christelijke Godgeleerdheid toe, en te Parijs de Doctorale waardigheid verkregen hebbende, predikte hy eenen tijd lang met grooten toeloop aan het Pauselijke Hof te Avignon [1], werd vervolgens Aartsdiaken in het Stift van Burgos, later Bisschop van Carthagena (waar van daan hy zelf en zijne zonen ook wel DE CARTHAGENA genoemd worden), eindelijk Bisschop van Burgos, mitsgaders op zijne hooge jaren titulair Patriarch van Aquilea. Zijne uitnemende begaafdheden, en uitgebreide kennis ook in wereldlijke zaken, verwierven hem weldra het vertrouwen van den voortreffelijken, maar jong gestorvenen HENDRIK III, die hem tot Groot-Zegelbewaarder van Leon en Castilië aanstelde, en by uitersten wil de opvoeding van zijnen zoon en opvolger JOHAN II (a⁰ 1407) vertrouwde [2]. Hy was ook lid van het Regentschap, dat door den Infant FERDINAND, Koning JOHANS voogd, werd aangesteld, by zijn vertrek tot aanvaarding der hem opgedragen kroon van Arragon. Den meerderjarig geworden Koning van Castilië diende hy tot aan zijnen dood (a⁰ 1435), in dezelfde hoedanigheid, waartoe hem Koning HENDRIK verheven had.

Doch de staatsbemoeienissen, aan deze waardigheden verbonden, trokken zijne zorg niet af van zijne kerkelijke verplichtingen, of van die studie der Heilige Schriften, in welke hy het leven zijner ziele gevonden had. Het verdient melding dat de ziekte aan welke hy te Burgos, in drie-en-tachtigjarigen ouderdom, dezer wereld overleed, hem overviel op eene rondreize der onderscheidene Kerken en Gemeenten van zijn Stift. Maar van zijne onvermoeide werkzaamheid als Christen Herder en Leeraar getuigen niet het minst zijne schriften, welke allen met lof worden aange-

---

[1] Op dat tijdstip schreef R. JOSUA van Lorca, in Murcia een brief aan zijnen voormaligen geloofsgenoot, waarvan alleenlijk afschriften in het Hebreeuwsch gevonden worden. Zie D. NIC. ANTONIO t. a. p. Kort daarop beleed deze zelfde R. JOSUA insgelijks den naam van CHRISTUS, door de prediking, volgens sommigen, van den eerbiedwaarden VINCENTIUS FERRER getroffen. Van hem zijn eenige byzonderheden te vinden in *Opstellen*, Dl. III, t. a. p.

[2] D. NICOLAS ANTONIO, in zijne *Bibl. Vet. Hisp.* Lib. X. Cap. 5, § 273, zegt van hem: *Erat quippe magni consilii, profundæque vir prudentiæ, ac secretorum retinentissimus: quas ejus dotes cujusvis boni ac prudentis Regis demerendæ gratiæ valde opportunas, Ferdinandus Petri Gusmanius, Joannis II Chronographus, diserte in elogio ejus commendat. Plane in hujus historiâ frequens, et quoties de comitiis omnium regni statuum agitur, praecipua mentio nostri habetur.*

haald, die twee intusschen zeer byzonder, aan welke hy een aanmerkelijk gedeelte van zijne latere levensjaren besteedde: *de Bijvoegselen op de Postillen van* NICOLAUS DE LYRA *over den Bijbel*, een werk van groote uitgebreidheid, hetwelk hy ten jare 1429 gelukkig ten einde bracht, en *het Onderzoek der Schriften* tot wederlegging en overtuiging der Joden, hetwelk hy kort voor zijnen dood nog mocht afwerken.

De *Bijvoegselen op de Postillen van* DE LYRA [1] werden voor de eerste maal in druk gegeven te Neurenberg a⁰ 1481, met byvoeging van wederom nieuwe aanteekeningen van MATTHIAS DORING, Franciscaner Monnik (dezelfde orde, waartoe ook DE LYRA behoorde), die het den Bisschop van Burgos niet weinig kwalijk neemt, dat deze in zijne *Bijvoegselen* de Postillen niet slechts met aanteekeningen toelicht, maar ook aanhoudend gispt of te recht wijst, zoo in het stuk van Taal en Uitlegging, als van Philosophie. Van daar dan ook de bitterheid, waarmede deze Replieken van DORING gesteld zijn. De geleerde RICHARD SIMON doet aan alle drie recht wedervaren in zijne *Historia Critica Vet. Test.* (Lib. III. Cap. 11), als hy DE LYRA lof geeft wegens zijne groote bedrevenheid in het Hebreeuwsch, en vooral in de schriften der Rabbijnen; voorts de beoordeeling (Crisis) van PAULUS VAN BURGOS, wegens diens nog meerdere kennis van de taal, en dikwerf gelukkige Schriftverklaring insgelijks prijst, maar daarentegen de al te groote omslachtigheid van zijnen arbeid, en geheel den strijd over louter wijsgeerige punten tegen DE LYRA laakt; eindelijk de verdediging van dezen door zijnen ordebroeder DORING voor niets meer dan blijken zijner partijdigheid en onwetendheid wil gehouden hebben. Wy zullen ons hier niet verder met den inhoud van het werk inlaten, doch willen om een des te beter denkbeeld der gemoedsrichting van dezen belangrijken Spaanschen bekeerling en voorstander, uit zijne eigene schriften eenigzins te doen vatten, alleenlijk hier de Voorrede of Inleiding overnemen. Zy is gericht aan zijnen Zoon ALFONSUS, die later zijns vaders opvolger in het Bisdom van Burgos werd, maar destijds nog

[1] *Additiones ad Postillam Magistri Nicolai de Lyra supra Biblias, editae a Rev. Patri Domino Paulo de Sanctâ Mariâ, Magistro in Theologiâ, Episcopo Burgensi, Archicancellario serenissimi Principis, Domini Johannis, Regis Castellae et Legionis, incipiunt, quas Verenabili Viro Alphonso, Legum Doctori, Decano Compostellano, filio suo ex legitimo matrimonio genito direxit, praemittens ei prologum etc.*

Doctor in de Rechten en Aartsdiaken van Compostella was, en die toen en sedert, de voetstappen van dien vader met zoo algemeen erkenden lof heeft gedrukt.

„Wat wilt gy (dus luidt de vaderlijke toeëigening), wat wilt gy, geliefdste Zoon! dat ik u nog by mijn leven schenke, of by wege van erfmaking by mijnen dood zal nataten? Wat anders, dan hetgeen tot uwe kennis der Heilige Schriften iets moge toebrengen, en uwe voetstappen vastmaken in een welgegronden ijver voor de Algemeene Christelijke waarheid? Deze toch is het, die ik in mijn hart draag, en met mijnen mond belijde, en van welke ik dat woord geschreven acht: *De vader zal den kinderen uwe waarheid bekend maken* [1].

„Deze waarheid heb ik van mijne kindschheid aan niet gekend, maar geboren zijnde in het ongeloof der Joodsche blindheid, en de Gewijde Schriften van geene geheiligde Leeraars geleerd hebbende, nam ik van dwalende voorgangers dwalende gevoelens over, de zuivere letter door onzuivere vonden (gelijk ook de overige leiders des ongeloofs doen) trachtende te verwikkelen. Maar toen het Hem, wiens barmhartigheid geene perken heeft, behaagde, my uit de duisternis tot het licht, en van den donkeren afgrond tot de heldere lucht op te roepen; zoo vielen, als het ware, de schellen van de oogen mijns verstands, en ik begon de Heilige Schrift eenigermate opmerkzaam te lezen, en van nu aan niet meer ongeloovig, maar ootmoedig, de waarheid te onderzoeken, en niet langer vertrouwende op de krachten van mijn verstand, God met geheel mijn hart te bidden, dat Hy hetgeen heilzaam mocht zijn voor mijne ziele, in mijn hart wilde drukken. Dag en nacht smeekte ik om Zijne hulp; en aldus is het geschied, dat het verlangen naar het algemeene Christelijk geloof in mijn gemoed dag aan dag sterker ontvlamde, tot dat ik dat geloof, hewelk ik in mijn hart droeg, ook in het openbaar mocht belijden. Den ouderdom bereikt hebbende, welken gy thands telt, ontving ik het Sacrament des Doops en de heilige Wateren der Kerk, den naam van PAULUS aannemende. Gy, mijn Zoon! genoot destijds de onnoozelheid der kindschheid; en gy werdt nevens my, in dezen tederen leeftijd van de erfzonde gereinigd, voor dat gy u met dadelijke zonde nog kondet bevlekken, en gy ontvingt den naam van ALFONSUS, voor dat gy de letters nog wist te noemen.

[1] Jes. XXXVIII: 19.

„Maar in vervolg van tijd, my steeds meer en meer toeleggende op het onderzoek der gewijde Letteren, en op de lezing der beide Testamenten, nu eens levende Leeraars hoorende, dan eens de schriften van heilige voorgangeren en andere voorname mannen, die reeds uit dit leven gescheiden zijn, herlezende; ben ik, door de genade der Goddelijke goedheid, daar ik te voren een leeraar der dwaling was, geworden een leerling der waarheid, tot dat ik deze grijsheid, van welke gy getuige zijt, heb mogen bereiken. En ik zeg u de waarheid, by de drukkende bezigheden der eeuw, en de zorgen van mijn Bisdom, door hoedanigen ik dan ook geschud werd, was dit vooral mijne vreugde, is dit ook nu steeds mijne onvergelijkbare troost, den onveranderlijken God in het onderzoek van Zijn heilig vlekkeloos Woord te beschouwen.

„My hebben hetgeen de wereld voorspoeden noemt in geenen deele ontbroken. In mijne gantsche onwaardigheid heeft my de Goddelijke gunst tot geene geringe voorrechten in Zijne Kerk verwaardigd. Want tot den Bisschopszetel van Carthagena eerst, daarna tot dien van Burgos bevorderd, ben ik, als het ware, gekoesterd geworden door de uitnemendste weldaden van Gods Kerk. By het Kerkelijke kwam nog het wereldlijke bovendien. In het huis van Koning HENDRIK, rechtvaardiger en glorierijker gedachtenis, en van zijn doorluchtigen Spruit, onzen Koning, heb ik, het ampt van Zegelbewaarder aanvaard hebbende, tamelijk gemeenzaam verkeerd. Hoe zich voorts de Goddelijke goedertierenheid aan uwen oudsten broeder [1] en aan u heeft betoond, zal ik hier niet melden; gy weet het. Eén ding is er, dat ik niet met stilzwijgen kan voorbygaan, hoe namelijk aan ons, die van Levitische afkomst zijn, eenigermate gezien is, hetgeen zoo vele eeuwen te voren geschreven is: dat *aan den stam van* LEVI *geen erfdeel in Israël gegeven is daarom, dewijl de Heere zelf* LEVI's *erfdeel wilde zijn* [2]. Want ja, God zelf is onze bezitting, CHRISTUS is ons erfdeel, die, *de kinderen van* LEVI *zullende reinigen, op dat zy den Heere spijsoffer zouden toebrengen in gerechtigheid* [3], gelijk hy oudtijds in het prophetische woord beloofd heeft, nu, in deze dagen, door onze handen zich een offerande wil laten toebrengen, (o! moge het zijn!) niet alleen ons daarin verdragende, maar ook genadig aannemende. Meen niet, dat ik dit zonder noodzake-

---

[1] Deze was GONZALO DE SANTA MARIA, Bisschop van Placentia.
[2] Deut. X: 9. [3] Mal. III: 3.

lijkheid of als roemende in het midden breng, en dat ik u doelloos van mijnen levensloop dus geschreven heb; daar ik het integendeel gantsch niet onnut, maar veeleer zeer noodig achte dat de weldaden des Allerhoogsten gekend worden, en eene juiste en ongeveinsde erkenning van eigene zwakheid aan geenen hoogmoed mag worden toegeschreven. En dit vooral, daar ik tot u spreek, uit wiens geheugen ik niet hoop dat zy immer worden gewischt. Noch zoude ik my waarlijk dankbaar achten voor zoo groote weldadigheden, indien hare vermelding met mijn leven moest ophouden. Aan u schrijf ik onder velen deze dingen des te voegzamer, opdat gy hetgeen gy wegens uwen leeftijd niet zelf gezien hebt, voor het minst uit den mond van uwen vader in uw geheugen prent, en op uwe beurt aan uwe jongeren, die het misschien niet gehoord zouden hebben, zoo dikwerf daartoe gelegenheid is, weder overbrengt, op dat ook dezen het aan hunne kinderen verhalen, ten einde zy de daden des Heeren niet vergeten, en Zijne Wet onderzoeken.

„Tot een des te helderder verstand van dat Woord, veelgeliefde Zoon! leidt niet weinig op die studie en dat onderwijs, naar welke ik u, ofschoon in de kennis van het Recht sedert uwe kindschheid bezig, zoo vaak zie verlangen, ja midden onder deze uwe rechtsgeleerde studiën en de drukte der pleitgedingen, dikwerf de koornairen van de beide Testamenten, om zoo te zeggen, steelswijze kleinzen. Ik heb daarom gedacht, hoe ik u best daarin door eenig geschenk zoude aanmoedigen, en met mijne vaderlijke genegenheid uwe zucht in deze ondersteunen. En daar nu onder de schier ontallijke werken, van welker verscheidenheid de Heilige Schriften als omkranst worden, de *Postille* van NICOLAUS DE LYRA zoo door hare verscheid, als door hare verdiende vermaardheid uitblinkt, omdat zy de beide Testamenten zorgvuldig onderscheidende, den letterlijken zin, welke onder allen de voornaamste is [1], met overvloeienden rijkdom behandelt; zoo heb ik voorgenomen u deze te schenken: en dat te meer, daar ik, hoewel, naar den aart der menschelijke zwakheid, het einde mijner dagen niet wetende, uit mijnen hoogen ouderdom toch wel mag opmaken, dat hetzelve aanspoedt. Ik weet nog zeer

[1] Men denke hier aan den vierderlei zin, aan iedere plaats der Schrift by de Catholijke Uitleggers toegekend: de letterlijke, de allegorische, de anagogische, en de tropologische; — en voorts in het algemeen, dat hier een Bisschop van de 15de eeuw het woord voert.

wel, dat gy dit Boek, u uit mijne Bibliotheek verkozen, tot tweemaal toe reeds hebt doorgelezen. Welnu dan! daar de ontfermingen van den Hemelschen Vader mijn leven nog tot zoo ver genadig hebben verlengd, zoo dacht het my goed, hetgeen ik voorgenomen had u by mijn leven te maken, u dat niet slechts zooals het daar lag, te schenken, maar by de vaderlijke gift ook nog eenige vaderlijke toevoegingen te doen. Immers, omdat wy niet veel te geven hebben, moeten wy de hand toch niet geheel terug houden. Want een iegelijk is slechts tot zooveel gehouden, als de krachten gaan van zijn vernuft; ja zelfs by God laat *de ontferming* zich vergenoegen met hetgeen wy vermogen; de *rechtvaardigheid* toch gaat in haren eisch al wat wy kunnen te boven.

„Ik heb dan deze *Postillen* bearbeid, niettegenstaande ik haar bevond met treffenden en verwonderlijken overvloed geschreven te zijn; daar toch geen menschelijk werk zoo volmaakt is, dat tot hetzelve niet nog iets toegedaan worden kan; en alleen van de Heilige Schrift gezegd is: *Gy zult er niet toe doen!* Ik heb dan op enkele plaatsen iets toegevoegd, dáár voornamelijk, waar ik de leere der heiligen eenigzins voorbygegaan zag. Het was intusschen geenszins mijn oogmerk, de aanleiding tot byvoegselen op te zoeken; gaarne liet ik veel staan, zonder daar iets by te voegen, dan alleen waar de gelegenheid my van zelve daartoe noodigde. Ook stelde ik my niet voor, een boek te schrijven, maar u slechts de *Postille* te schenken met eenige zeer weinige aanteekeningen, als op den rand geschreven; zooals zelfs jonge menschen in hunne studiejaren plegen te doen, die, wanneer zy eenig boek met voorliefde doorlezen, de randen met eigenhandige aanmerkingen vullen, om des te vaster, hetgeen zy lazen, in hun geheugen te prenten.

„Ik heb intusschen de geheele *Postille* tot hiertoe [1] niet kunnen doorwerken, verhinderd, deels door het gewicht van den ouderdom, en de daartoe behoorende ongemakken; deels door traagheid in mijne vermogens; deels door de menigte mijner bezigheden, en de wisselvalligheden der menschelijke dingen, welke in deze tijden niet zelden tusschen beide kwamen. Ontfang dan nu hetgeen ik tot hiertoe mocht bewerken, tot een geschenk! het overige zal volgen, wanneer God het my gegeven zal hebben te voleinden. Ik heb ter oor-

---

[1] Namelijk toen deze Toeëigening geschreven werd. — Want het werk is door den grijzen Bisschop, als wy zagen, wel geheel ten einde gebracht.

ake van het onvolledige, het reeds geschrevene niet willen terughouden, naar veeleer als een soort van onderpand van mijne toezegging in anden geven. Zie daar dan, geliefde zoon! mijn testament. Zie daar nijne codicillen. Dit zij u mijne erfmaking, dat in de Wet des Heeren we lust zij, en gy zijn Woord overdenkt dag en nacht. Deze over-enking zal u, door het lezen van deze en dergelijke schriften, des e zuiverder en liefelijker worden. Aanvaard het geschenk uws va-ers, u met vaderlijke tederheid en vreugde geschonken. En thands enoeg hiervan! De hulp van dien Almachtigen God, van wien en net wien alleen ten allen tijde alle wijsheid is, met ootmoedige ge-eden aangeroepen hebbende, laat ons thands de hand aan de ploeg laan."

Van eenigzins mindere uitgebreidheid, maar niet mindere belangrijk-eid is het tweede boven aangehaalde Geschrift van den Bisschop, *On-lerzoek der Schriften* geheten[1]. Gelijk reeds vroegtijdig na zijne bekeering ijne prediking op Joden, Mooren en ongeloovigen in Spanje, een anmerkelijken invloed wordt gezegd te hebben gehad [2]; zoo arbeidde y nog in hoogen ouderdom aan dit werk, bepaaldelijk ingericht ot overtuiging zijner stamgenooten uit die schriften, van welke zy, ot op den huidigen dag, de algemeen erkende bewaarders zijn. Kort voor zijnen dood, mocht het hem dan ook te beurt vallen, lit zijn nog heden wel lezenswaardig *Onderzoek* te voleinden, het-velk, in twee hoofdafdeelingen gesplitst, de voornaamste strijdvra-en tusschen de Joden en de Christenen in de eerste, in de tweede ene nadere toelichting en onderrichting in de hoofdleeringen der Christelijke Godsdienst, volgens de leer der Catholijke Kerk van die ijden, doorloopt. Ons bestek laat niet toe, dat wy hier eenige plaat-en bybrengen uit dit Werk, waarin de Schrijver, naar zijne ge-neenzame bekendheid met de oudere, zoo wel als latere Rabbijn-che Godgeleerdheid, zeer aanmerkelijke aanhalingen heeft ingelascht, it de verklaringen dier Joodsche Meesters, wegens den persoon, le kenmerken, en het Koninkrijk van den beloofden Messias. Al-eenlijk moeten wy nog doen opmerken, hoe de waardige grijsaart n dezen zijnen zwanenzang, op de toekomstige bekeering van het sraëlietische volk, met klem van redenen, zoo uit de Propheten, ls uit den Brief aan de Romeinen (Hoofdstuk XI) wijst; en aldus

[1] Men zie over de onderscheidene uitgaven van dit Werk, WOLF, *Bibl. Rabbin.* et D. NIC. ANTONIO, t. a. p. [2] NIC. ANTONIO, t. a. p.

schoon te midden van alle Roomsche vooroordeelen, aan zijnen leeftijd en de plaats, die hy bekleedde eigen, op dit stuk (gelijk trouwens, over het geheel, de Roomsche Kerk van vroeger en later tijd, hetzelve nimmer geheel verloochend heeft,) vrij wat schriftmatiger gevoelt en leert, dan menig anders zoo veel meer verlichte Uitlegger van de dagen der Hervorming, of nog latere. Geloofd zij God, die ook in onzen tijd, en in de Gemeente der Hervorming, die stem weder zoo krachtig aan veler hart brengt, waarop ook de uit Israël geroepen Bisschop aan het slot zijns Werk verwijst [1]: „Aangaande de overige Israëlieten, die tegen den tijd van CHRISTUS tweede komst zullen overblijven, houden wy vast, dat zy, *de leugen van den Antichrist ontdekt zijnde*, den Christus getrouwelijk zullen aanhangen, en voor het geloof in Hem groote vervolgingen tot den marteldood toe zullen ondergaan, en in dat geloof met overgegevenheid zullen volharden tot den einde. Hiervan is te verstaan hetgeen de Apostel schrijft (Rom. XI): *Geheel Israël zal zalig worden;* en de Propheet HOSEA (Hoofdst. III): *De kinderen Israëls zullen vele dagen blijven zitten zonder Koning en zonder Vorst, en zonder offer, en zonder opgericht beeld, of Ephod en Teraphim. Daarna zullen zich de kinderen Israëls bekeeren, en zoeken den Heere hunnen* GOD *en* DAVID *hunnen Koning*, alwaar de Chaldeeuwsche Paraphrast aldus heeft: *en zy zullen Messias den zone* DAVIDS *hunnen Koning, gehoorzaam zijn.* —— Zoo zal dan *geheel de Israëlietische Natie* ten slotte bekeerd worden tot het geloof in CHRISTUS."

De vier zonen, welke onzen PAULUS VAN BURGOS vóór zijnen doop en overgang tot den priesterlijken stand uit een wettig huwelijk geboren waren, hebben, elk in zijne mate, in den roem en goeden naam huns vaders gedeeld. ALVAR GARCIA DE SANTA MARIA was onder dezen degene die den stam voortplantte, zich in den echt verbonden hebbende met eene dochter uit Spanjes aanzienlijken. Hy was Secretaris van Koning JOHAN II van Castilië, stond in groote gunst by den Infant Don FERDINAND, Oom en Voogd van dien Vorst en later Koning van Arragon, wien hy dan ook in dit zijn nieuw gebied gevolgd is. Hy is schrijver van eene Kronijk der Regering van JOHAN II, die hy evenwel niet verder gebracht heeft dan van a° 1406 tot 1420 (de veertien eerste jaren van die regering); de arbeid werd vervolgd door JUAN DE MENA, een dichter

[1] P. II. Cap. 13.

van naam in diezelfde dagen, en nog twee andere niet onvermaarde mannen. De Ridder FERDINAND PEREZ DE GUZMAN, van wien straks nader, maakte weldra van al deze gedenkschriften een geheel, hetwelk onder den naam van *Geschiedenis* des meergemelden Konings, byzonder als het werk van den laatsten bearbeider bekend is gebleven.

Een andere zoon van den Bisschop van Burgos was PETRUS DE CARTHAGENA, Overste der lijfwacht van Koning JOHAN. Hy is bekend door een steekspel te Burgos, a⁰ 1425 in byzijn van dien Vorst gehouden, waarin hy volgens GUZMAN zeer uitgemunt heeft.

De twee overige zonen van PAULUS DE BURGOS, GONSALVUS en ALFONSUS, hebben beide zich in den geestelijken stand onderscheiden. GONSALVUS was een der Afgezondenen uit Arragon ter Kerkvergadering van Constans (a⁰ 1416); later Bisschop van Placentia, gestorven a⁰ 1448. Zijn aanzien, zoo wegens hoedanigheden en Godsvrucht, als wegens letteren en geleerdheid was groot. Men heeft van hem eene *Geschiedenis der Koningen van Arragon.*

De vermaardste der vier zonen is ALFONSUS (D. ALONSO DE CARTHAGENA), die, als wy reeds meldden, zijns vaders opvolger was in het Bisdom van Burgos, en door vele en gewichtige werkzaamheden in onderscheidene vakken en betrekkingen bekend is. Over de voortreffelijkheid van dezen Kerkvoogd is er onder Spaansche en uitheemsche Schrijvers slechts ééne stem. D. NICOLAS ANTONIO, een uitvoerig artikel in zijne *Bibliotheek* besluitende,[1] zegt van hem: „Met velen lof gewagen van dezen man onderscheidene Schrijvers (die hy van opnoemt) — en wie niet?" Wy ontleenen uit denzelfden Schrijver nog de volgende byzonderheden omtrent dien waardigen zoon van een zoo bevoorrechten Vader:

„Door zijne deugd en zielskracht, door zijne gaven van wetenschap, wijsheid en welsprekendheid, zoo in kerkelijke als in wereldlijke aangelegenheden, heeft hy de Spaansche Koninkrijken niet slechts, maar ook Duitschland, en zelfs den zetel van het Opperhoofd der Catholijke Kerk, van eene zelden geëvenaarde beroemdheid vervuld. Opgevoed onder het oog en de zorg van zijn voortreffelijken vader, was op zijn gelaat en in zijne houding reeds de uitdrukking van onbesproken en deftige zeden, aanminnigheid en eerlijkheid te lezen. — Nadat hy eenige jaren vroeger den vrede

[1] *Bibl. Vet. Hisp.* T. II. p. 261—265.

bewerkt had tusschen de Koningen JOHAN II van Castilië en JOHAN I van Portugal, was hy ten jare 1431 mede Afgezant van Castilië ter Kerkvergadering van Bazel. Aldaar opende zich nu een wijd veld voor de oefening zijner groote gaven en deugden. — Algemeen was dan ook de achting en toejuiching welke hy te Bazel verwierf. — Men vindt daarvan treffende proeven in de *Gedenkschriften* betreffende die Kerkvergadering, van AENEAS SYLVIUS, die later Paus PIUS de II was. Deze zelf een zoo lofwaardig man, onderscheidt onzen ALFONSUS met de meest eervolle benamingen. Hy noemt hem ergens *de wellust van Spanje* (*Hispaniarum deliciae*) elders *den roem der Prelaten* (*Praelatorum decus*); en verhaalt hoe hy over de strijdvraag wegens de meerderheid van Paus of Concilie zoo gesproken heeft, dat elk aan zijne lippen hing, en alleenlijk verlangend was, dat hy zijne rede nog meer en langer mocht voortzetten. — Paus EUGENIUS IV, hoorende dat de Bisschop van Burgos Rome dacht te bezoeken, liet zich in de volle vergadering van Cardinalen uit, dat hy in de tegenwoordigheid van zulk een man niet zonder een gevoel van schaamte op den stoel van PETRUS zitten kon."

Wy mogen, als Protestanten, in dergelijke loftuitingen iets, zoo al niet overdreven, althans voor eenen Opziener in de Gemeente van CHRISTUS, al te weidsch vinden. Ook mag wellicht eene zoo groote vermenging van wereldlijke en kerkelijke bemoeijingen, als by den edelen Bisschop van Burgos plaats moet gehad hebben, ons als Christenen eenigermate doen betreuren, dat zulke gaven niet geheel en uitsluitend aan geestelijke werkzaamheden zijn gewijd geweest. Doch men mag, bij dergelijke voorbeelden, toch ook tijden en omstandigheden onderscheiden; en waarom zouden wy zoo veel voortreffelijks en innigs als de loopbaan van dezen begaafden Kerkvoogd oplevert, niet toeschrijven aan diezelfde genade, waarin èn hy èn zijn vader, te midden van al die onderscheidene ampten en bezigheden, waarin zy geleefd hebben, roemden? Dat de lof die van alle kanten aan beide gegeven wordt, van geene partijdigheid verdacht behoeft te worden, kon genoegzaam blijken uit den aart der getuigenissen zelve. Nemen wy, veeleer, hieruit aanleiding, om eere te geven aan Hem, die ook in deze mannen het woord van zijne Propheten en Apostelen vervullen wilde: dat er ten allen tijde uit Israël *nog een overblijfsel zoude zijn*, *naar de verkiezing der genade* (Rom. XI: 5). En hoe wonderlijk! juist in dat zelfde Spanje, alwaar door dat Israël vaak zoo vele vijandschap tegen het Christen-

dom getoond, vaak met dat Christendom zoo onheilig en geveinsd te werk gegaan is, vaak zoo vele gruwelen, èn gedaan, èn ondergaan zijn geworden, als van eeuw tot eeuw! Doch in zulke *contrasten* dan ook toont zich meermalen de waarheid en heerlijkheid van onzen, van Israëls God. En hoe aandoenlijk is het dan niet, voor al wat uit Israël tot CHRISTUS behoort, of aan Israël in CHRISTUS zich verbonden gevoelt, hier, na zoo vele eeuwen, een geslacht uit LEVI weder te vinden, dat in nadruk op nieuw God tot zijn erfdeel heeft; dat geslacht, toegebracht in zulk een ruimte van tot hetzelve behoorende leden, met zulk een rijkdom van zegeningen, en juist van zulke gaven, die ons, in hunne mate en naar den aart hunner tijden, aan de JOSEPHS en DANIËLS der Heilige Schrift herinneren. Het is alsof door dergelijke voorbeelden, waar weinigen die zullen verwacht hebben, ons een wenk gegeven is, dat Israëls volk wel voor een reeks van eeuwen (by God slechts *een korten tijd!*) in zijne vervreemding van de Belofte, slaapt en als begraven ligt, maar dat de eenzelvigheid als zaad van Abraham immer voortduurt; en dat de beenderen, hoe ook verdord en verspreid, slechts op éénen wenk, ééne blazing des Geestes wachten [1], om zich te vergaderen, op te staan, en levende getuigen te worden van die getrouwheid des Heeren, die van geslachte tot geslachte blijft.

Wat D. ALONSO DE CARTHAGENA betreft, ongetwijfeld behoorde hy tot de sieraden van zijn Vaderland en eeuw; en, schoon dan ook zijne wijsheid en wetenschap, grootelijks aan Kerk- en Staatszaken, ook meermalen aan letterkundigen arbeid besteed zijn, zoo blijft toch ook zijne eerste en voornaamste eigenaartigheid, die van den in CHRISTUS gedoopten, tot CHRISTUS bekeerden zoon uit Israël, en mogen wy hem ook in dit opzicht eene sprekende gelijkenis met zijnen voortreffelijken vader toeschrijven.

Aangaande zijne schriften, niet alle zijn uitgegeven. Sommigen worden gezegd in de Kapel te Burgos, alwaar hy begraven werd, bewaard te zijn gebleven. De uitgegevene doen reeds door hunne titels de veelsoortigheid zijner bezigheden en studiën kennen. Het zijn geschiedkundige werken, als de *Anacephalaeosis Regum Hispaniae* [2]; Christelijk zedekundige, als zijn (in het Latijn en in het Spaansch geschre-

---

[1] Ezech. XXXVII.

[2] MARIANA (*De reb. Hisp.* Lib. XIX. c. 8) schrijft by vergissing de *Anacephalaeosis* aan D. ALVAR toe.

ven, en aan Prins EDUARD van Portugal opgedragen) *Memoriale Virtutum*, en zijn *Doctrinaal der Ridders;* behandelde rechtsvragen, als over het recht van den Koning van Castilië op de Canarische eilanden; vertalingen in het Spaansch van enkele boeken van Seneca en Schriften van CICERO; insgelijks uit het Arabisch; Godgeleerde, als zijne uitbreiding van den Psalm: *Judica me Deus* (Ps. XXVI); en niet het minst zijn Tractaat *Over het gebed*, hetwelk het antwoord bevat op eenen brief, aan den Bisschop gericht door HERNAN (FERDINAND) PEREZ DE GUZMAN, Christen Dichter en Ridder van even edele gezindheid als geboorte, en boezemvriend van den eerbiedwaardigen Voorganger, dien hy als een Vader lief had en vereerde. De aart der vriendschap en gedachtewisseling, welke tusschen beide deze sieraden hunner eeuw bestond, laat zich treffend opmaken uit den allezins belangrijken Brief, welken wy hier bedoelen, en waarin onder anderen de volgende uitdrukkingen voorkomen: „Hoog Eerwaarde en recht geliefde Heer! — Ik heb zeer grootelijks op met het gebed, ik heb een byzonder betrouwen op de vrucht, die hetzelve kan voortbrengen; en onder alle verdienstelijke (!) zaken geef ik aan hetzelve de voorkeur om volgende redenen. Aalmoezen worden soms gaarne gegeven, by een natuurlijk mild en vrijgevig gestel. Vasten wordt gemakkelijk onderhouden, door de genen die van nature ingetogen zijn; kuischheid van gelijke. Het stilzwijgen wordt al licht bewaard door de genen die òf geene bekwaamheid, òf geene behoefte hebben tot spreken. Pelgrimaadjen worden wel eens ondernomen uit begeerte naar het zien van vreemde landen en volkeren; preêken dikwerf met genoegen aangehoord, om de zoetheid der welsprekendheid, ruim zoo zeer als om de vroomheid en stichting. Maar tot een waar gebed drijft en leidt, zoo ik acht, alleen dat geloof, die Godvrucht, die de moeder is van alle deugden. Tot zulk een gebed behoort dan ook noodwendig geloof, hoop, berouw en vertrouwen. Daarom enz."

Dezelfde trouwe Vriend beweende in eenige dichterlijke en gevoelvolle strophen, het overlijden van den waardigen Opziener, hetwelk in zijnen ruim zestigjarigen ouderdom voorviel en algemeenen rouw te weeg bracht.

NOG EENE JOODSCHE GESCHIEDENIS.

Nergens, sedert zijne verstrooijing over de aarde, zag JUDA roemrijker dagen, dan in de Spaansche Koninkrijken der middeneeuw. Midden onder afwisselende verheffingen en vervolgingen, bloeiden langen tijd aldaar Joodsche Dichtkunst en Godgeleerde Letterkunde, Wetenschap en Wijsbegeerte, met sedert nimmer geëvenaarden glans. Inzonderheid was in dit opzicht het tijdvak van a⁰ 1000 tot a⁰ 1200, onder begunstiging der Saraceensche beschaving, beduidend. In dit tijdvak kenmerken zich de Joodsche Gedenkschriften door menigte van Schrijvers, by name van Dichters, evenzeer in den Arabischen als in den voorvaderlijken tongval te huis, en in beide geoefend zich sierlijk en gemakkelijk te uiten. Granada, Cordua, Sevillië, Saragossa, Toledo, Barcelona, steden, destijds deels aan de Mooren reeds ontweldigd, deels nog onder hunnen scepter bloeiend, strekten ten bakermat aan de vermaardste mannen, op welke Israël als balling zich beroemen mag. Tot dat Vaderland en tot dit tijdvak behoorden, onder de velen, R. ISAAC BEN BARUCH BEN ALKHALIA de Dichter, R. ISAAC BEN JUDA BEN GEATH, en R. ISAAC BEN MOSE BEN SAKHNE Godgeleerden en insgelijks Dichters, vooral de Hymnedichter SALOMO BEN GABIROL van Malaga, in den bloei zijner jeugd door de hand eens benijders verslagen, en steeds in levend aandenken by de Israëlieten, door zijne *Kroone des Koninkrijks*, hunnen lofzang in den nacht vóór den Verzoendag. Tot dat zelfde tijdvak behoort insgelijks die MOSES MAIMONIDES, van wien zijne bewonderaars, in hunne overdrijving, plegen te zeggen: *van* MOSES *tot* MOSES *is er nimmer een* MOSES *geweest.* Gelijktijdig met hem schreef ABEN EZRA, even bekend als Schriftuitlegger, Dichter, en Reiziger. Deze beiden bloeiden in de laatste helft der twaafde eeuw. In de

eerste helft valt de leeftijd van ABEN EZRA's bloedverwant, den Dichter R. JUDA HA-LEVY BEN SAUL, het bericht van wiens opmerkelijken dood aan deze plaats niet oneigenaartig ter vermelding schijnt.

Deze JUDA HA-LEVY (de Leviet) het meest bekend door zijnen in het Arabisch geschrevenen, later door ABEN TIBBON in het Hebreeuwsch, door BUXTORF in het Latijn vertaalden *Cuzari* [1], wordt onder de zijnen vooral als Hebreeuwsch Dichter hoog geroemd. Van zijne Hymnen levert de Liturgie der Joden meer dan ééne proeve op. AL-CHARISI, zijn stam- en schier tijdgenoot, een kundig rechter over dichterlijke verdiensten, en van wien eene soort van *Ars poëtica* bestaat, gantsch niet ontbloot van smaak en vernuft, zegt van HA-LEVY het volgende: „Hy liet alle Joodsche Dichters achter zich; hy putte uit de diepten van den dichterlijken schat. In zijne Lofzangen heerscht een aangrijpend vuur, in zijne Treurliederen de tederste weemoed, die onwederstaanlijk op de gemoederen werkt, in zijne Brieven de schoonste helderheid, in zijne schilderingen het verhevenste inzicht. Hy voldoet aan al de vereischten van eenen Dichter."

Op eene met Israëls noodlot treffend overeenstemmende wijs kwam deze hun Dichter aan zijn eind. Hem ontbrak in het Spaansche Vaderland noch rijkdom noch rust. Ook had hy voorspoed in zijn huis en geslacht; zijne dochter had hy uitgehuwelijkt aan ABEN EZRA, zijnen waardigen, toen nog jeugdigen bloedverwant; maar een onwederstaanbaar verlangen vervulde zijne ziel, om vóór zijnen dood, het land zijner vaderen te bezoeken.

Het was even na het midden der twaafde eeuw. Jerusalem was weinige jaren vroeger door den Muselman hernomen, en de stem van den Abt van Clairvaux riep op nieuw de Koningen en Ridders ter kruistocht. Omstreeks dezen tijd dan begaf zich JUDA HA-LEVY, de Jood, naar Palestina. Hy zag de eenzaamheid van het eens zoo rijk bevolkte land, de dorheid van den eenmaal zoo vruchtbaren bodem, de barbaarschheid en ellende der bewoners. Eindelijk nadert hy de muren van Jerusalem. Zijne ziel wordt diep getroffen by de gedachten aan de smerten van zijn volk. Hy verscheurt zijne kleederen als een die rouw bedrijft; hy legt zijn schoeisel af, en vervolgt barrevoets zijnen weg. Hy heft een dier treurliederen aan, welke hy zelf op Jerusalems ondergang gedicht had. In deze zijne

---

[1] Men zie van dit Werk en zijnen Schrijver de *Bibl. Rabbin.* VAN WOLF, DE ROSSI, RODRIGUES DE CASTRO en anderen, op den naam.

zielsspanning merkt of hoort hy niets van wat hem nadert, of om hem gebeurt. Een Muselman te paard bespot hem, graauwt hem toe, vordert antwoord. Maar de dichterlijke balling hoort niets. Daar valt de ruiter op hem aan, daar werpt zijn Arabisch ros den Israëlitischen voetganger ter aard; daar vertrappen zijne hoeven het hart des treurenden, dat hy het besterft. JUDA HA-LEVY werd op den bodem zijner vaderen, gelijk die bodem zelve, onder de voeten der Heidenen vertreden en vertrapt [1]. — Doch het zal niet altijd zoo zijn. Jes. LXII.

[1] De geschiedenis van JUDA HALLEVI was voor het gevoel van DA COSTA gewichtig en veelbeteekenend. Hy heeft ze nog eens beschreven op dichterlijken trant in de *Hesperiden*, onder den titel: *Uit Palaestina*, blz. 95—110.

ADELLIJKE GESLACHTEN ONDER DE ISRAELIETEN.[1]

1.

Aan I—A kwam eerst dezer dagen onder het oog het artikel van A—I, in den *Navorscher* (VI. bl. 381) en dat van C. & A. (VII. bl. 39—40).

Naar aanleiding van beide mogen de volgende inlichtingen niet onwelkom zijn.

Eerst omtrent de vragen van C. & A., en wel allereerst in antwoord op de volgende volzinnen in de noot: „Vele Portugeesch-Israëlitische familiën worden gezegd van ouden adel te zijn. Indien dit zoo is, hoe komt het, dat slechts ééne is bekend? Zouden de overige haar adel niet kunnen bewijzen, of zouden zy te nederig of te trotsch zijn om erkenning te vragen? Of is het geheele beweren van haar adeldom slechts een bluf?"

De laatste dier vragen zou door C. & A. niet gedaan zijn, indien hij kennis droeg van de geschiedenis van het Spaansche schiereiland, gelijk die in den loop dezer eeuw, door het openbaar worden van allerlei vroeger min bekende documenten, tot in meer intieme byzonderheden afdalende, aan het licht is gebracht: of indien b. v. LLORENTES *Geschiedenis der Inquisitie*, of zelfs alleen PRESCOTTS *Geschiedenis van* FERDINAND *en* ISABELLA, tot zijne kennis ware gekomen.

De adeldom eener groote menigte van Spaansche en Portugeesche Joodsche familiën in *Nederland* en elders, heeft zijnen grond in de eigenaartigheid der geheele oude geschiedenis van Spanje en Portugal, en der in die gewesten sedert eene lange reeks van eeuwen gevestigde Israëlieten. Uitvoerige byzonderheden daaromtrent waren ook in onze taal te vinden geweest in Mr. ISAAC DA COSTA's *Israel èn de Volken* (A^0. 1849, by de Erven F. BOHN). Doch dit werk schijnt hier te lande weinig bekend, of althands weinig gebruikt, waarschijnlijk ten gevolge van twee zamenloopende oorzaken: het gros der Chris-

[1] Overgenomen uit *den Navorscher*, Dl VII, 210 en vlg.

tenen in Nederland heeft weinig op met hetgeen aan de Joden in hun midden eenigen luister, althands van dien aart, zou kunnen toevoegen, — de Joden zelve schijnen liefst niet van eenen Israëliet, die in JESUS van Nazareth zijnen Messias en Zaligmaker leerde erkennen, byzonderheden uit de geschiedenis van zijne en hunne natie te vernemen. Liever gaan zy dan nog te rade by de uit haar standpunt allezins belangrijke Prijsverhandeling van Mr. H. J. KOENEN, die evenwel op het punt hier ter sprake gebracht, de stof nog wel niet heeft uitgeput. Het *derde* boek van DA COSTA's *Israel en de Volken*, heeft uitsluitend ten onderwerp: *de Joden in Spanje en Portugal*, in hunne veelsoortige verhouding tot die gewesten. Hier ter plaatse slechts een korte vingerwijzing. De opneming der Joden in den adel van het Spaansche schiereiland, zoodra zy tot het Christendom overgingen, dagteekent van den tijd alreeds der Gothen. Die overgangen, in het Spaansche schiereiland, eerst vrijwillig, later (vooral sedert 1478 en 1492) voor een deel door dwang, brachten een aantal der van ouds vermogendste en invloedrijkste mannen en geslachten uit *Juda*, in de hoogste kerkelijke en wereldlijke waardigheden, en in de rangen van den hoogeren en minderen adel. Dus, om uit de vele voorbeelden iets te kiezen, waren onder FERDINAND en ISABELLA de hoogste Staatsbetrekkingen in Arragon in het bezit der dusgenaamde *nieuwe Christenen*. De Vice-Kanselier, de Protonotaris, de Groot-Tresorier van Arragon (zie *Israel en de Volken*, bl. 223 en volgg.[1]), zoo wel als in *Castilie* de ARIAS DAVILA's, uit welke de *Graven van Punoenrostro* enz. zijn, en vele anderen, waren van *afkomst* Joden. Men vergel. LLORENTE, *Geschiedenis der Inquisitie*, Dl. I en II, op onderscheidene plaatsen; ook, onder velen, DISRAELI in zijn *Political Biography* van Lord GEORGE BENTINCK (hoofdst. XXIV. bl. 502). Van daar dan, dat door alle eeuwen der Spaansche monarchyen heen, tot op dezen dag, de aanzienlijkste familiën veelal in een Roomsch Catholieken en een (in die landen zelve bedekt-) Israëlitischen tak verdeeld zijn; — van daar de uitwijking, wegens de vervolgingen der Inquisitie, van geheele familiën zoo wel als van enkele leden derzelve, naar Nederland, Engeland, Hamburg, Amerika, Italie. Geen wonder alzoo dat niet by wege van *bluf*, maar op solied geschiedkundige en genealogische gronden, heeft kunnen gezegd worden, dat vele, zeer vele Spaansch- en Portu-

---

[1] In deze uitgaaf.

geesch-Israëlitische familiën in Nederland en elders, van ouden adel zijn.

Dat zich niet alle die familiën om erkenning van dien adel by de Regering gewend hebben, laat zich (zonder dat het nog aan overdreven nederigheid of trots behoeft toegeschreven te worden) uit onderscheidene oorzaken volkomen verklaren.

In eene eerste plaats komt hier in aanmerking de geringe prijs, die hier te lande in het geheel gesteld wordt op adellijke afkomst, althands die niet door een evenredigen stand en rang of vermogen in de Nederlandsche maatschappij ondersteund en als gedragen wordt. Hoe vele familiën toch van oud Nederlandsche adellijke afkomst, later in meer of min lagere rangen der maatschappij gedaald, zijn niet in hetzelfde geval. Buiten allen twijfel geldt dit dan ook van eene menigte oud-Portugeesche en Spaansche geslachten, thands of ten eenenmale verarmd, of in maatschappelijke betrekkingen verkeerend, die aan geene erkenning van ouden adel veroorloven te denken. Hierby komt, dat sedert de vestiging in Nederland zich ook onder de Joden, naar de wijze van het land, eene soort van Patriciaat in de Portugeesche Gemeente gevormd had, tot hetwelk te behooren op hooger prijs gesteld werd, dan de schitterendste herinneringen van stand of heerlijkheid in het voormalige Iberische vaderland. In dat *patriciaat* nu konden alleen die familiën of familietakken zijn of blijven, welke zich by voortduring in den glans van rijkdom of aanzienlijke maatschappelijke betrekkingen hadden kunnen staande houden. En voorzeker is dit wel, gedurende een tijdverloop van meer dan twee eeuwen, wel niet het voorrecht van *alle*, of zelfs van de *meeste* oud-Spaansche of Portugeesche geslachten geweest. Ten alle tijde zijn er, gedurende evengenoemd tijdvak, geslachten geweest, wier leden, van wel bekende en door niemand onder de Portugeesche Joden betwijfelde aanzienlijke afkomst, evenwel door verminderd tijdelijk vermogen, of door het uitoefenen van derde of tweede rangsbetrekkingen in den koophandel (b. v. die van makelaar of cargadoor), tot het ambt van Parnas of Regent, en de zitting, diensvolgens, in den Raad der Ouden (*Velhos*), niet verkiesbaar werden geacht. Zoo werd de oud adellijke afkomst meer eene zaak van curiositeit, dan van onmiddelijke practische waarde, ten zij de eeuwenoude adel door nieuwe titels of waardigheden, in de Europesche maatschappy erkend en gangbaar, als ware het ververscht werd in het nieuwe Nederlandsche vaderland.

Zoodanig nu was het geval met de SUASSO'S, BELMONTE'S, NUNES

DA COSTA's of CURIELS, TEIXEIRA's, SALOM DE AZEVEDO's, BUENO DE MESQUITA's en anderen, die, het zij met adellijke titels van vreemde Mogentheden vereerd werden, of als Agenten, Residenten, Envoyés, die Mogendheden in Nederland of, omgekeerd, Nederland by die Mogendheden vertegenwoordigden.

Alle andere geslachten onder de Spaansche en Portugeesche Joden hadden voorzeker weinig aanleiding om zich *naar buiten* op hunnen adel te laten voorstaan, in eene stad zeer bepaaldelijk als Amsterdam, waar de glans van het *patriciaat* dien van den eigenlijken Nederlandschen adel schier ten eenenmale eclipseerde, hoeveel te meer dergelijke pretensiën, op grond van vroeger rang en stand in het Catholieke of Crypto-Joodsche Spanje en Portugal, ten naasten by belachelijk moest maken. Hiermede intusschen gingen de herinneringen zelve in den boezem der Gemeente of der familiën voorzeker wel alles behalve verloren; maar juist, *om dat* zy aan zoo talrijke en op onderscheiden trap van uitwendigen rang en vermogen geplaatste familiën gemeen waren, brachten zy alleen *dit* te weeg, dat ook in Nederland even als vroeger in Spanje en Portugal, de Joden, van die gewesten afkomstig, zich *en corps*, en alleen reeds als zoodanig, als den adel van hunne natie in de verstrooijing beschouwden. Van daar hunne strenge afzondering, eenigermate nog tot in onze dagen, van alle van elders afkomstige Israëlieten, het huwen onder elkander, het uitsluiten van elken niet-Portugees of Spanjaard van erkende afkomst, van het lidmaatschap en de voorrechten hunner Synagoge, enz.

Het denkbeeld van zich in den Nederlandschen adel te laten inlijven, heeft natuurlijk eerst kunnen opkomen na de dagen van 1795, die aan de Joden de volstrekte gelijkheid van rechten met alle overige ingezetenen van Nederland aanbrachten, en voorts bepaaldelijk, uit den aart der zaak, na het herstel van het Huis van Oranje. Doch juist in dien tusschentijd was, door onderscheidene zamenloopende omstandigheden, die het ons hier te ver zou brengen uit één te zetten (men vergelijke liever *Israel en de Volken*, bl. 288 en volgg.), de vroegere bloei en betrekkelijke heerlijkheid der Spaansch-Portugeesche Gemeenten hier te lande, vooral te Amsterdam, merkelijk verminderd en achteruit gegaan.

Van de aanzienlijkste familiën waren er sommigen geheel uitgestorven, anderen aan lager wal gekomen of ten eenenmale verarmd; het een en ander natuurlijk ook in een vroeger tijdvak geen vreemd verschijnsel, maar dat zich in de laatste jaren der vorige, en in de

eerste der tegenwoordige eeuw op verbazende wijze vermenigvuldigd heeft.

Men begrijpt overigens van zelve, dat ook by de meeste zekerheid door algemeen erkende overlevering, geslachtwapens, privaat opgeteekende genealogiën en andere familie-oirkonden, aan die bewijzen uit den aart der zaak een fragmentarisch karakter moest eigen zijn of worden. Alleen reeds de emigratie uit Spanje en Portugal zou genoegzaam zijn om hiervan reden te geven. Het zorgvuldig bewaren van adelbrieven of gelijksoortige documenten kwam natuurlijk in geen dadelijke aanmerking by de vlucht naar, en eerste vestiging in een nieuw vaderland, alwaar, in den regel, de belijders der Joodsche godsdienst toch wel geen aanspraak zullen gemaakt hebben, denk ik, om in de Nederlandsche Ridderschappen beschreven te worden! In den boezem der Gemeente waren dergelijke bewijzen, by de algemeene bekendheid der zaak, wel niet noodig, of gold in vragen van geslachtrekening, die aldaar veelvuldig te pas kwamen, het bewijs door getuigen of *acten van notoriëteit.* Door uitsterven (als wy reeds te kennen gaven), door verarming (men had herinneringen en overleveringen van den hoogsten zuidelijken adel, tot in de uiterlijk geringste klasse niet zelden), raakten veelal ook belangrijke oirkonden en papieren verstrooid en verloren. Ook by sommige aanzienlijker geblevene geslachten was dit het geval. Geen wonder derhalve, dat bij sommigen — ook die anders op de erkenning in Nederland, na de verandering van toestanden sedert 1795 en 1813 zouden hebben prijs gesteld (de meesten, het zij dan uit trots of uit nederigheid, dachten er niet eens aan), — de *filiatie* of aanhechting aan de geslachtlijst der voorouders in het Spaansche schiereiland, waar ook *moreel* de betrekking niet te betwijfelen was, evenwel niet met die authentieke nauwkeurigheid kon geconstateerd worden, welke aan de strenge en grootendeels niet onbillijke eischen van een hoogen Raad van Adel beantwoordde.

Het is er intusschen verre van daan, dat dergelijke leemten by *alle* voorname Israëlitische geslachten uit het Schiereiland, aan eene officieele erkenning zouden hebben in den weg gestaan. Een merkwaardig voorbeeld eener in de meest voldoende orde by en sedert de emigratie bewaarde bewijzen en genealogiën levert, zoo wy wel meenen te weten, het in de Synagogen van Nederland, Engeland, Suriname en Jamaica, welbekende geslacht der LOUSADA's op. Volgens BURKE's *Peerage and Baronetage of the British Empire for* 1853, Afdeeling: *Foreign Nobility*, werd ISAAC DE LOUSADA, nadat zijn

voorgeslacht sedert ongeveer twee eeuwen in de evengenoemde gewesten, bij name op Jamaica, is gevestigd geweest, ten jare 1848 door de Spaansche Regering erkend, als de naaste stamverwant en wettige erfgenaam van den uitgestorven ouderen tak, welke in het bezit was van den titel van Hertogen van Lausada, en de daaraan verbondene Grandeza der eerste klasse. De nieuw erkende Hertog en Grande schijnt evenwel (van wege zijn Joodsch geloof en openbaar Joodschen voornaam van ISAAC) in Spanje zelve niet te mogen resideeren. Althans in 1853 woonde hij nog in Engeland, alwaar ook de overige leden der familie vrij talrijk zijn. Zijne zonen en dochteren, Catholiek geworden, zijn in Toskane, de Pauselijke Staten, Belgie en Engeland zelve, aan de voornaamste huizen vermaagschapt en uitgehuwelijkt geworden, en bekleeden aldaar hooge waardigheden.

Ook in Nederland zoude het voorwaar aan onderscheidene familiën, buiten en behalve de drie door C. & A. genoemd, niet moeilijk gevallen zijn, uit overgeblevene documenten de authentieke bewijzen te leveren hunner afkomst met onafgebroken filiatie, uit een adellijk voorgeslacht, of een als Edelman erkenden voorvader. Dit zoude b. v. zonder eenig bezwaar mogelijk geweest zijn aan de familie DIAZ GEORGE, gezegd ABAZ, die door Keizer MATTHIAS ten jare 1614, met behoud en verhooging van het voorvaderlijke wapen, in den adel opgenomen is. Wij zeggen: *zonder eenig bezwaar*, buiten dat ééne nog al afdoende evenwel, dat in het begin dezer eeuw de afstammelingen van dat geslacht in de mannelijke lijn allen uitgestorven zijn!

Insgelijks hadden zich onder meerderen, de afstammelingen van *Don* ANTONIO (in de Synagoge ABRAHAM) DE SILVA Y CASTRO, Markies van Montfoort, (die langen tijd te Naarden gevestigd en leden en Regenten der Portugeesche Synagoge aldaar en te Amsterdam geweest zijn) zich in hunne, men mag zeggen, vorstelijke rechten hebben kunnen doen erkennen, indien niet ook dit geslacht reeds vóór het tijdvak der gelijkstelling van alle gezindheden in Nederland, ware uitgestorven; t. w. de tak der Markiezen van Montfoort. Een andere tak van denzelfden stam bestond nog voor ongeveer dertig of veertig jaren, en bestaat misschien nog. Maar ten tijde, dat er sprake begon te zijn van dergelijke aanvragen (A°. 1817 en volg.), was die tak in zoodanigen maatschappelijken toestand geraakt, dat zijn oudste lid meer aanleiding vond, om eene plaats in het Portugeesche Oude-Mannenhuis, dan in den Nederlandschen adel te vragen. Voorts zijn papieren dezer familie voor een groot deel in het bezit geweest, of

nog heden ten dage in het bezit van het collegie van Parnassijns der Portugeesche Synagoge te Amsterdam, hetwelk door leden van meergenoemd geslacht tot Executeur van hunne respective Testamenten in der tijd was aangesteld. Ook kunnen er nog papieren en documenten, de familie betreffende, in het bezit zijn der Heeren BELINFANTE in den Haag, als die, meenen wij, van moederszijde van den tak der SILVA's SOLIS afstammen. Het prachtige Charter, waarbij, door Keizer LEOPOLD I, *Don* FRANCISCO (vader van den boven vermelden *Don* ANTONIO), erkend wordt te behooren tot het beroemde geslacht der SILVA's in Spanje en Portugal, en voorts wegens zijne militaire verdiensten in den oorlog met de Franschen, en de bataille op den Hertog DE CREQUI in 1673 gewonnen, verheven werd tot erfelijk Markies van Montfoort, is in het bezit van Dr. A. CAPADOSE in den Haag. In dat Charter wordt, nevens vele andere voorrechten en rechten, aan de Markiezen van Montfort ook dat van Ridders te maken, en adel te schenken, mitsgaders van munt te slaan, verleend.

Ook de afstammelingen en stamverwanten Baronnen DE BELMONTE en DE XIMENES BELMONTE, mitsgaders van den tak der BELMONTES, waartoe de Markies VAN SCHONENBERG behoorde, zouden zonder bezwaar althands om hunne genealogie te bewijzen aanspraken op erkenning hebben kunnen doen gelden. Doch daar sedert het begin dezer eeuw dit geslacht door geen mannelijke afstammelingen hier te lande, maar alleen door twee Jonkvrouwen vertegenwoordigd werd, heeft men uit dien hoofde zich daarvoor zeer natuurlijk geene moeite gegeven [1].

Doch om nu bepaaldelijk op de drie namen van SUASSO, TEIXEIRA, SALVADOR, thands tot den Nederlandschen adel behoorende, te huis te komen: het is zeer waar, wat door C. & A. beweerd wordt, dat de twee laatst genoemde geslachten hier te lande niet *erkend* maar *verheven* zijn in den adel. Zeer ten onrechte zou men evenwel daaruit afleiden, dat hun (Spaansche of Portugeesche) adeldom respectivelijk eerst van 1817 en 1821 dagteekende. Wat de familie SALVADOR (in de Synagoge JESCHURUN RODRIGUES geheeten) betreft, zy heeft sedert twee eeuwen hier te lande, mitsgaders ook in Engeland, tot de zeer

[1] Men zie over dit geslacht, *Israel en de Volken*, bl. 287 en volg. en in het Jaarboekje *Holland* voor 1851: *Eenige byzonderheden uit het politieke leven van den Heer* VAN SCHONENBERG.

aanzienlijke (by gelijkenis door ons geheeten *Patricische*) behoord, en is, even als de TEIXEIRA'S, PINTO'S, SUASSO'S en anderen, in den Haag en te Londen steeds zeer gezien en geacht geweest. *Erkenning* kon door haar, zoo wy meenen, by Koning WILLEM den Eerste niet gevraagd worden, om dat voor het vereischte officiëel bewijs de schakel ontbrak, die de filiatie in Nederland aan de Spaansche voorvaders verbond. Het uit Spanje afkomstig oud adellijke wapenschild (in *sinopel* de rood getongde leeuw van goud, vergezeld van drie leliën van hetzelfde metaal), is ten allen tijde zoo in Engeland als in Nederland door de onderscheidene leden der familie gevoerd.

Wat de TEIXEIRA'S aangaat, ook dit geslacht behoeft zijnen ouden Portugeeschen adeldom niet te vergeten, om dat in 1817 een der leden eener (sedert uitgestorvene) branche der familie door Koning WILLEM I in den Nederlandschen adel werd *verheven*. Ook hier ontbrak het authentiek bewijs der aanhechting aan het voorgeslacht in Portugal. Maar ook hier vooral moet niet uit het oog verloren worden, dat de afkomst van *al* de onderscheidene takken der familie TEIXEIRA hier te lande, tot op *Don* MANUEL (in de Synagoge ISAAC) TEIXEIRA, zoon van *Don* DIEGO TEIXEIRA SAMPAYO (in de Synagoge ABRAHAM SENIOR TEIXEIRA genoemd), en Edelman mitsgaders Resident van Koningin CHRISTINA te Hamburg, streng bewezen had kunnen worden. Men zie het wapen van TEIXEIRA (SAMPAYO), by VAN WELEVELD en by RIETSTAP.

Dat dan nu de familie SUASSO de eenige is, welke uit de menigte dier oud-adellijke, deels aanzienlijk gebleven, deels verarmde, deels uitgestorvene, deels ook over dergelijke zaken gantsch onverschillig gewordene Portugeesch- of Spaansch-Joodsche familiën, de erkenning heeft gevraagd en zonder moeite verkregen, is uit meer dan éene omstandigheid verklaarbaar. *Don* ANTONIO LOPEZ SUASSO (in de Synagoge ISAAC ISRAËL SUASSO) was in 1676 door Koning KAREL II van Spanje verlijd met de Baronie van Avernas le Gras in Brabant. Van hem stammen af al de onderscheidene straks op te noemen takken van den stam, die zoo in Engeland als in Nederland, en aldaar beide te Amsterdam en in den Haag, onafgebroken in zijnen rang, en by het Huis van Oranje in byzonder aanzien gebleven was.

Niets was gemakkelijker te bewijzen, dan de filiatie van alle de leden der familie tot op den Baron *Don* ANTONIO. De *erkenning* volgde dan ook op dat bewijs met overlegging van het diploma, zonder zwarigheid. Hieruit volgt evenwel niet het minst, dat de SU-

ASSO's voor zich zelve niet zouden gerechtigd zijn, hunnen adel van veel oudere dagteekening af te leiden. Zoowel het aloude (insgelijks by RIETSTAP beschreven) wapen, uit Spanje lang voor het verlij met Avernas le Gras medegebracht en gevoerd, als de familiepapieren van dat aanzienlijke geslacht, geven aan dit hun recht een schitterend getuigenis.

De Schrijver van het artikel, geteekend C. & A., begrijpt intusschen al verder niet, hoe enkele takken dier familie LOPEZ SUASSO, zich, met toevoeging van de moederlijke namen en weglating van dien van LOPEZ, SUASSO DE PINTO en SUASSO DA COSTA hebben kunnen of mogen noemen. Niets eenvoudiger dan èn het een en ander. Die slechts een enkel wat uitvoerig genealogisch werk over Spaansche en Portugeesche geslachten ingezien heeft, zou het hebben kunnen weten, hoe de adel dier landen gewoon is den geslachtsnaam veelsoortig te variëeren en te verlengen; door toevoeging van, en verwisseling met de namen der moederlijke, grootvaderlijke en grootmoederlijke familiën, op de wijze der ook elders gebruikelijke vermenigvuldiging van kwartieren in het blasoen. Vandaar dan de onderscheidene takken dier eene en dezelfde familie SUASSO, gekenmerkt door de toevoeging van DIAZ DA FONSECA, DE LIMA, DE PINTO, DE PRADO, etc. Degenen, die deze benamingen voeren, zijn, zooveel wy weten, daarmede reeds van de geboorte aan hier te lande op de Registers der Gemeente, en later ook op die van den Burgerlijken Stand ingeschreven, zoo dat zy ook van dien kant in hun recht zijn. Tusschen LOPES (of LOPEZ) SUASSO en enkel SUASSO is evenmin onderscheid, als of men een onderscheid van recht of afstamming wilde zoeken tusschen de benaming KOORNHERT en die van VOLKERTSZ KOORNHERT [1]. De volle familienaam is LOPEZ SUASSO, in den wandel veelal enkel SUASSO. Geen wonder dat het LOPEZ, vooral by de aanneming van nog andere namen van moederszijde, ook achterwege kon gelaten worden. Geen Portugeesche Israëliet, en, in het geheel, geen Portugees of Spanjaart, zal in dergelijke verwisseling iets buiten de meest bekende usantiën zien. C. & A. zoude ook nog wel kunnen twijfelen, misschien! of LOPES en LOPEZ wel dezelfde naam zijn. Met evenveel recht zou hy dan ook kunnen betwijfelen of VOLKERTS en VOLKERTSZ wel identisch zijn.

---

[1] LOPES is een patronymicum van LOPO = LUPUS = WOLF, zoo als HENRIQUES van HENRIQUE, RODRIGUES van RODRIGO, enz.

Wy meenen op de bezwaren van C. & A. de oplossing niet schuldig gebleven te zijn. Thands moge nog het een ander volgen ter aanvulling der wenken van A—i uit 's Bosch, over de familiën DE PINTO en DA COSTA.

De naam en het wapen (aldaar beschreven) der PINTO's, is hier te lande aan twee onderscheidene geslachten gemeen geweest: die van DE PINTO en die van JESCHURUN PINTO, beide van aanzienlijke, zoo niet in Spanje nog van gemeenschappelijke afkomst, en wat wy bovendien *patricisch* noemden, dat is, tot de familiën behoorende, binnen welker kring de verkiezing tot Parnassyns en den Raad der Ouden in de Gemeente zich plach te bepalen. De JESCHURUN PINTO's zijn of uitgestorven, zooveel wy weten, of verarmd. De DE PINTO's, tot welke o. a. de Advocaat Mr. A. DE PINTO in den Haag behoort, waren hier te lande zeker de hoogeren in rang, en gelijk geacht in de familie-hierarchy der Portugeesche Joden zoowel als vermaagschapt met de SUASSO's, TEIXEIRA's, CURIELS, FRANCO MENDES enz. Intusschen, gelijk door A—i. te recht is opgemerkt, heetten ook zy oudtijds PINTO, zonder dat in het Spaansche Schiereiland by den adel minder vereischte DE.

Stamvader van deze laatste PINTO's of DE PINTO's, is geweest *Don* MANUEL ALVAREZ PINTO Y RIBERA, Heer van Chilveches, Abulleque, y la Celada, Edelman van het Huis des Konings van Spanje en Ridder van St. Yago (a⁰ 1640) te Antwerpen, van waar de familie zich later vestigde te Rotterdam, in den Haag en te Amsterdam. Men zie het huwlijksvers van den Spaansch-Joodschen Dichter DE BARRIOS, ter eere van JOSEPH FRANCO DE SILVA met Dona RACHEL DE PINTO, (in zijne Pena de Mosseh; opgedragen aan Regenten der Amsterdamsche Portugeesche Synagoge, a⁰ 1686) en vergelijke ten overvloede het *Nobiliario del Conde Don* PEDRO, uitgegeven door MANUEL DE FARIA Y SOUSA, p. 687. De dusgenaamde rijke Jood DE PINTO, wiens huis door het graauw geplunderd werd in het bekende Aansprekersoproer te Amsterdam, a⁰ 1696, behoorde tot dezelfde familie. Zijn zoon was de meer algemeen bekende ISAAC DE PINTO, over wien men naslaan kan, onder velen, de *Prijsverhandeling* van KOENEN, en DA COSTA's *Israel en de Volken* (bl. 289). Eene curieuse byzonderheid, die de oud-Joodsche afstamming van deze Spaansch-adellijke familie wel doet uitkomen, is, dat zy van ouds in de Synagoge ook hier te lande aanspraak gemaakt heeft op de afstamming uit den priesterlijken stand, en alzoo beweerd recht

te hebben op het medeuitspreken van den zegen in de Synagogale dienst door de *Cohanim*, of nakomelingen van AÄRON, daarvoor sints onheuchelijke tijden onder het verstrooide Israël erkend. Daar evenwel die aanspraak der DE PINTO's niet onvoorwaardelijk in de Synagoge erkend wordt, zoo meen ik wel gehoord te hebben, dat zy zich, by het uitspreken van dien zegen, tot bewaring van hun goed recht, by wege van protest, uit de Synagoge plegen te verwijderen.

Eindelijk nog iets over den geslachtsnaam en het wapen der DA COSTA's, door zeer onderscheidene familiën, gelijk ons blijken gaat, zoo in het Schiereiland als onder de uitgewekenen gevoerd.

Het wapen der DA COSTA's bestaat uit *zes beenderen of ribben van zilver, op een veld van keel;* helmteeken: *twee beenderen kruislings aan elkander verbonden, met een vermiljoen rooden draad.* [Dus in Portugal; de COSTA's of ACOSTAA's in Spanje en in Savoye voeren *op een veld van lazuur drie beenderen of ribben van goud;* helmteeken: *eene ster van goud, tusschen twee lelien van hetzelfde metaal.* Zie JOUFFROY's *Armorial Universel* (Paris, 1844).] Het wapen, gelijk het van ouds in Portugal gevoerd werd, dagteekent van de oudste tijden der monarchy. Het werd, met de overige wapenschilden van een gedeelte des adels van het rijk, op bevel van Koning MANUEL, bijgenaamd de *Gelukkige*, opgehangen in de ridderzaal van zijn paleis te Sintra. Zie *Noticias de Portugal* van MANUEL SEVERIM DE FARIA, p. 116, 117.

Het zelfde wapen werd gelijktijdig en achtereenvolgens gevoerd door zeer onderscheidene edele geslachten, van welke de gemeenschappelijke afkomst althans niet blijkt: dus b. v. door de COSTA's CORTEREAL, van welke het later gekomen is in een der kwartieren van het wapenschild van den Markies DE CASTEL RODRIGO, Gouverneur der Spaansche Nederlanden, wiens familienaam was MOURA Y CORTEREAL. Een geheel andere, insgelijks thans uitgestorvene familie in Portugal is geweest die der DA COSTA's Graven van Soure en erfelijke Groot-Schildknapen in dat rijk.

Ook in Nederland, Engeland, en beider Koloniën, zijn er onderscheidene uitgewekene Portugeesche geslachten geweest, en deels nog in wezen, voerende denzelfden naam van DA COSTA, ofschoon door geen aanwijsbaar gemeenschappelijken oorsprong aan elkander verbonden, (wel soms door huwelijking vermaagschapt) en vrij verschillend in uiterlijken staat en stand.

Zoo telden in den loop van nu bijna twee en een halve eeuw,

de Portugeesche Synagogen in Amsterdam, Londen, Hamburg, Suriname, Curaçao, onder hare leden familiën, geheeten DA COSTA zonder meer, en wederom anderen (alle van elkander, als gezegd is, onafhankelijk) geheeten GOMES (of FRANCO) DA COSTA en DA COSTA GOMES, ABENHACAR DA COSTA, RODRIGUES DA COSTA, DA COSTA D'ANDRADE, MENDES DA COSTA, NUNES (CURIEL) DA COSTA. (Over welke laatste men zie: *Israel en de Volken*, bl. 287). De zes zilveren beenderen op het veld van keel, zijn gelijkelijk wederom aan meer dan eene der even bedoelde familiën gemeen. Onder de voornaamste in rijkdom en aanzien, die dit wapen voerden, behoorde de familie (thands in de mannelijke lijn niet meer aanwezig) der dus genaamde Engelsche DA COSTA'S, van welke door de vrouwen afkomstig is, en daarom zich dan ook dien naam toevoegde, de reeds meermalen vermelde tak der LOPES SUASSO'S, geheeten SUASSO DA COSTA. Zij zijn in Engeland vermaagschapt geweest ook met de MENDES DA COSTA'S, van welke beide van moederszijde afstamt Dr. A. CAPADOSE. De gedeeltelijke vestiging der MENDES DA COSTA'S in Engeland zie men vermeld in LINDO'S *History of the Jews of Spain and Portugal* (Londen 1848) p. 349, 350 en in *Israel en de Volken*, bl. 296. Deze MENDES DA COSTA'S voeren, nevens de zilveren beenderen, nog in een vrij kwartier de vijf schilden van Portugal.

Van die beiden ten eenenmale onderscheiden is de sedert het begin der zeventiende eeuw in Nederland gevestigde familie DA COSTA, waartoe ook de treurig vermaarde URIEL DA COSTA heeft behoord. Tot op hare emigratie uit Portugal in den adel van dat gewest begrepen, heeft zy in Nederland tot die familiën in de Portugeesche Synagoge behoord, welke door geen rijkdom of grooten staat, maar alleenlijk door een onbesproken naam en vermaagschapping met geslachten van gelijke gehalte, de eer harer afkomst hebben opgehouden. Wat URIEL DA COSTA betreft, door wien zijne veel jongere broeders van de Roomsche Godsdienst tot de Joodsche waren overgehaald en met hem naar Nederland uitgeweken, — over zijn leven en rampspoedig einde, zijn de berichten by BAYLE, (in VOCE ACOSTA), by WOLF, *Bibl. Rabbin.* I., III., IV. n. 203 en talrijke andere Schrijvers voorhanden, ook in DA COSTA'S *Israel en de Volken*, bl. 274 en volg. In een uitvoerig Latijnsch geschrift, even voor zijnen dood opgesteld, en door PHILIPPUS A LIMBORCH, achter diens *Latijnsche zamensprekingen met een geleerden Jood* (*Dr.* ISAAC OROBIO DE CASTRO) uitgegeven, heeft URIEL zelve omtrent zijne afkomst, personeel ka-

rakter, familiebetrekkingen, levensgeschiedenis, en gevoelens, byzonderheden medegedeeld, waarvan de *historische* waarheid (by al het treurige van zijn godsdienstige of liever Sadduceesch-ongodsdienstige begrippen) door niemand ooit, noch van de zijde zijner Christelijke noch van die zijner Joodsche tegenstanders, hetzij in Portugal of in Nederland, is betwijfeld geworden, maar veeleer van alle zijden bevestigd. *Ik ben geboren* (dus vangt zijn *Exemplar Vitae Humanae* aan) *in* Portugal, *in de stad van den zelfden naam*, Porto *geheeten. Mijne ouders behoorden tot den adelstand en waren afkomstig van Joden, die voortijds in dat rijk, door geweld tot het Christendom waren overgebracht. Mijn vader was in waarheid een Christen, een man op het punt van eer hoogst naauwlettend, en die de eerlijkheid boven alles waardeerde.* Vervolgens overgaande tot de beschrijving van zijne opvoeding en verderen levensweg, verhaalt hy uitvoerig, hoe hy, reeds vroegtijdig de Roomsche kerkleer en de Rechtsgeleerdheid bestudeerd hebbende, op zijn vijfentwintigste jaar de waardigheid van Kanunnik-Tresorier in eene collegiale kerk verkreeg, straks geene rust vindende voor zijn gemoed in het Roomsche geloof, die meende te zullen vinden in de Synagoge, en diensvolgens, ook zijne moeder en broeders overgehaald hebbende hem te verzellen, met achterlating van staat en vermogen, naar Amsterdam uitweek. Wy treden in geene verdere mededeelingen uit het smartvol belangrijke boekske. Alleenlijk dient nog voor de hier beoogde toelichting de aanhaling van den laatsten volzin: *De naam dien ik in* Portugal *nog Christen zijnde, voerde, is geweest* GABRIEL ACOSTA; — *onder de Joden* (*och of ik my nimmer tot hen begeven had!*), *werd ik met eene geringe verandering* URIEL *genoemd.* Wy merken in het voorbygaan op, dat door dezen Latijnschen vorm van den naam: ACOSTA, onderscheidene Schrijvers, hier en elders op het denkbeeld gekomen zijn, alsof zijn Portugeesche familienaam ACOSTA had geluid. Zoo BAYLE, ZOO ook nog onlangs GUTZKOW in zijn *Trauerspiel*, URIEL ACOSTA. Eene ongerijmdheid niet minder dan of men uit den Latijnschen titel des boeks van PHILIPPUS VAN LIMBORCH had afgeleid, dat diens Nederlandsche familienaam A LIMBORCH zal geweest zijn! Alle Portugeesche schrijvers noemen hem en zijne familie dan ook natuurlijk DA COSTA [1].

---

[1] B. v. de *Memorias de Academia Real de Lisboa* (1792), III. 365. De Spanjaarden, die de combinatie DA in hunne taal niet kennen, schrijven DE of D'ACOSTA.

Zoo doen ook de Registers der Portugeesche Synagogen, zoo hy zelve by het onderteekenen b. v. der verplichtingen van een Portugeesch-Joodsch Genootschap tot een weldadig doel in 1629, waaruit het hier volgende *facsimile* genomen is:

Zoo eindelijk noemt hem de acte van relaxatie onder borgtocht, na zijne inkerkering wegens de uitgave van een Sadduceesch geschrift, a⁰ 1624.

Van deze omstandigheid volge hier nog het een en ander, tot de historie rechtstreeks behoorende. Volgens het *Exemplar vitae humanae*, had het gerucht van URIËLS plan van uitgave eener zelfverdediging, waarby hy openlijk de Phariseesche leer ook met betrekking tot een leven na dit leven, bestreed, Dr. SAMUEL DE SILVA opgewekt om een tegenschrift in het Portugeesch uit te geven, waarin hy de onsterflijkheid der ziel verdedigt met het oog op de reeds veroordeelde gevoelens van URIËL DA COSTA, dien hy evenwel by zijn voornaam aanduidt, verzwijgende den familienaam *uit eerbied* (gelijk het de Voorrede uitdrukt) *voor het bloed, waaruit hy gesproten is* [1]. Deze haastte zich daarop zijn geschrift, tot openlijke verdediging zijner gevoelens, in de Portugeesche taal in het licht te geven, onder den titel van: *Examen das tradiçoens Pharisaicas.* Aangeklaagd deswege by den Schout, werd hy gevangen gezet, straks onder een borgtocht van *f* 1200 (door twee zijner broeders geleverd) weder losgelaten, en eindelijk tot eene boete van *f* 300, met verlies der boeken, veroordeeld.

[1] De volledige titel van het boekske (van 178 bladz. in kl. 8°.) uitgegeven te Amsterdam by P. VAN RAVESTEIN, a⁰ 5383 (1623), luidt dus: *Tratado da immortalidade da Alma, composto polo Doctor* SAMUEL DE SILVA, *em que tambem se mostra a ignorancia de* certo contrariador *de nosso tempo que entre outros muytos erros deu neste delirio de ter para si e publicar que a alma de homem acaba juntamente com o corpo.* Die *certo contrariador* (*zekere tegenspreker*) is URIEL DA COSTA.

Van de vijf zonen uit den laatsten Christen Edelman der familie in Portugal gesproten, stierven er in Nederland twee zonder kinderen na te laten, t. w. URIEL en AÄRON. Uit de drie overige t. w. MORDECHAI, ABRAHAM en JOSEPH DA COSTA is het geslacht voortgeplant geworden.

De tak van MORDECHAI (in Portugal MIGUEL) DA COSTA, in Hamburg vermaagschapt aan de MILANO'S, BRAVO'S en DE PALACIOS, stierf in het derde geslacht reeds uit. JOSEPH (in Portugal JOAO) was, even als zijn broeder ABRAHAM, meermalen lid van het collegie van Parnassim en alzoo van den Raad der oudsten. Hy was Voorzitter van dat Bestuur ten jare 1650, toen MENASSEH BEN ISRAËL hun de Spaansche uitgave van zijn *Hope Israels* opdroeg. De tak van JOSEPH DA COSTA, door huwelijken verbonden en vermaagschapt aan de familiën OSORIO, DE LEMOS, FRANCO PACHECO, JESCHURUN LOPES, ABENDANA, RICARDO, CAPADOSE, VAZ NUNES, CURIEL, BELMONTE, heeft op dit oogenblik tot eenige vertegenwoordigers Mr. ISAAC DA CASTA en zijne kinderen, zijnde het zevende geslacht sedert de overkomst uit Portugal [1].

Van ABRAHAM DA COSTA vestigden zich drie zonen eerst in Brasilië, later in Suriname, alwaar hunne nakomelingen aanzienlijke planters geweest zijn, en met de hun vermaagschapte familiën COHEN, NASSY, DE LA PARRA, DE BRITO, PINTO DA FONSECA, HENRIQUES DE GRANADA enz. het Patriciaat der Portugeesche en Spaansche Joden in die Kolonie, langen tijd hebben uitgemaakt. Van de onderscheidene afdeelingen van dezen hoofdtak, zijn nog enkele leden in leven.

By gelegenheid van de bovenstaande genealogische byzonderheden uit de geschiedenis der Spaansche en Portugeesche Joden, mogen hier nog de twee volgende mededeelingen niet onwelkom zijn:

De eerste betreft de afkomst van den Wijsgeer SPINOSA. Zijn vader MICHAEL ESPINOSA vormde in het bovenvermeld jaar van 1650 (5410 naar de Joodsche jaartelling) met JOSEPH DA COSTA, ISAAC JESCHU-

---

[1] Volgens de reeds hier boven gemelde Spaansche en Portugeesche gewoonte, hebben ook de broeders van URIEL (in de Synagoge allen DA COSTA met den Joodschen voornaam geheeten), in openbare acten met den ouden doopnaam ook de vrouwelijke of moederlijke familienamen gevoerd. Zoo JOSEPH DA COSTA = JOAO PERES DA CUNHA, ZOO MORDECHAI DA COSTA = MIGUEL ESTEVES DE PINA. De identiteit blijkt uit de handteekeningen en onderscheidene notariële en andere documenten.

RUN, ABRAHAM HENRIQUES FARO, GABRIEL DE RIVAS ALTAS, ISAAC BELMONTE en ABRAHAM FRANCO (MENDES) het collegie van Parnassim der Portugeesche Synagoge van dat jaar. Zoo behoort dan (hetgeen ook door GUTZKOW in acht genomen of gegist is), BARUCH SPINOSA tot den onmiddelijk gevolgden leeftijd op dien van URIEL. Hy was van gelijke jaren, — en staat alzoo (met een schrap door zijnen naam) op de Registers der Portugeesche Synagoge gelijktijdig aangeteekend, — met BARUCH den derden zoon van JOSEPH DA COSTA. Uit diezelfde Registers blijkt, even als uit de opdracht van MENASSEH BEN ISRAËL, dat de familienaam was ESPINOSA, en dus niet Portugeesch maar Spaansch. Zijn vader MICHAEL en diens broeder JACOB, waren zonen van ABRAHAM D'ESPINOSA's, de eerste der familie, die (uit of over Nantes in Frankrijk) zich te Amsterdam vestigde, omstreeks het laatst der zestiende eeuw. Ook aan SPINOSA kennen de *Memorias de Academia Real de Lisboa*, niettegenstaande zijn latere vrijwillige armoede, de afkomst uit *edele ouders* (*Paës nobres*) toe.

Van nog meerdere familiën, in dit artikel genoemd, zouden vele byzonderheden kunnen vermeld worden. Wy vergenoegen ons met eene korte notitie aangaande die van ABENDANA, als bijdrage tot de eigenaartige verhouding der in het Schiereiland geblevene, en der van daar uitgewekene takken van een zelfden oorspronkelijk Israëlitischen stam. Het van ouds Israëlitisch geslacht van ABENDANA op grafzerken en elders ook wel ABEN, d. i. IBN, DANA in twee woorden geschreven) heeft in het Christendom onderscheidene takken gevormd, by name die van LOPES PEREIRA, en van MENDES DE BRITO, beide in Portugal. Beide verdeelden zich later op nieuw in een Roomsche en Joodsche branche. Terwijl ANTONIO LOPEZ PEREIRA in Spanje, Contador Mayor (President van de Rekenkamer) was tijdens het Ministerie van den *Graaf-Hertog* DE OLIVARES, huwde in Amsterdam zijn neef FRANCISCO NUNES PEREIRA met zijne zuster JUSTA PEREIRA, uit welk huwelijk de ABENDANA's in Engeland afdaalden. Zie DE BARRIOS, *Casa de Jacob*, p. 5, 6. — De ABENDANA's van Amsterdam en Hamburg, wederom verdeeld in de takken van ABENDANA OSORIO, ABENDANA DE BRITO, ABENDANA MENDES, ABENDANA BELMONTE, ABENDANA NAMIAS, stammen, blijkens geschreven genealogiën, notariëele familietransactiën enz. allen van HEITOR (HECTOR) MENDES DE BRITO af, die te Lisbon leefde in de tweede helft der zestiende eeuw. Van den Roomschen tak bestonden in Portugal nog in de eerste helft der achttiende eeuw, zonen van een lateren HEITOR

MENDES DE BRITO, bijgenaamd DE ELVAS, Edelman van des Konings huis. Deze had by zijne eerste vrouw, D. JOANNA DE CASTRO, twee zonen: FRANCISCO DE BRITO COUTINHO (die uit zijn huwelijk met D. MAGDALENA DE LENCASTRE, van koninklijke bloede, geene kinderen had) en D. MANUEL PEREIRA COUTINHO, die in het Majoraat zijnen broeder opvolgde, en uit zijn huwelijk met D. MARIA THERESA DE SILVA E TAVORA vier zonen en vijf dochters naliet. De dochters traden allen in het klooster *da Esperança* te Lisbon. Van de zonen volgde de derde Dr. RUY DE SILVA DE TAVORA in het Majoraat op, na den dood zijner broeders D. FRANCISCO JOSEPH en D. PEDRO, waarvan de laatste, even als zijn vader in den krijg dienende, gevangen genomen werd in den slag van Almanza, en in 1737 overleed. Zie *Historia Genealogica da Casa Real Portugueza* XI. 939, van ANTONIO CAETANO DE SOUSA.

II. [1]

Op mijn artikel (VII. bl. 210—217) heeft C. & A. nog het een en ander gerepliceerd, waarop ik gaarne met eenige nadere inlichtingen dupliceeren ga.

C. & A. meent, dat mijn antwoord niet zoo zeer zijne eigenlijke vraag (VII. bl. 39) als wel zijne noot daaronder betreft. Ik meende de vraag ook van zijnen tekst beantwoord te hebben op bl. 213 en 214. Nog altijd schijnt evenwel C. & A. bezwaar te vinden in dat voeren van den Jonkheertitel door de Heeren SUASSO DE PINTO en SUASSO DA COSTA. Ten overvloede dan nog deze nadere inlichting. De Heeren SUASSO DE PINTO en SUASSO DA COSTA stammen niet alleen in de rechte manlijke lijn van den eersten Baron van AVERNAS LE GRAS (*Don* ANTONIO) af, maar zijn ook kleinzonen (d. i. zoonszonen) van den in 1818 als zoodanig erkenden MOSES VAN JERONIMO LOPES SUASSO. Zoo kan dan C. & A. volkomen gerust zijn, dat voormelde

[1] Overgenomen uit *den Navorscher*, Dl VIII.

Ieeren niet in de termen vallen van *Art.* 259 *van het Wetboek van 'trafregt*, *in verband met het Koninklijk Besluit van* 26 *Januarij* 822 [1]. Evenzeer zijn die Heeren in hun recht, om de grootmoe-erlijke namen van DE PINTO en DA COSTA by hun eigen geslachts-aam te voeren, alzoo zy vóór 1810 geboren, en met die namen p de Registers der Synagoge wel zullen ingeschreven zijn.

Wat door C. & A. tegen eene onjuiste beweering van A—i is in-ebracht, wordt door my niet tegengesproken; t. w. dat niemand, 'elke ook zijne adellijke afkomst mag zijn, zonder erkenning of erheffing door den Koning, een adellijken titel voeren mag. Doch oor zoo ver deze herinnering van C. & A. den schijn zoude kun-en hebben, als of eenig lid der door hem genoemde familiën zich, p grond van aloude adellijke afkomst, eenigen adellijken titel, buiten e Koninklijke erkenning, zoude hebben aangematigd, zoo vordert e billijkheid dat ook dergelijke *schijn* van die familiën geweerd 'orde. Het is immers van openbare notoriteit, dat b. v. geen der Ieeren TEIXEIRA DE MATTOS of D'ANDRADE zich *Jonkheer* laat noe-ıen, om dat zij niet afstammen van *Jonkh.* ISAAK TEIXEIRA, die 1 1817 in den Nederlandschen adel werd opgenomen, maar van en anderen tak zijn, die overigens even goed van *Don* DIEGO en *)on* MANUEL TEIXEIRA SAMPAYO hare afstamming kan bewijzen. Wat e SALVADORS aangaat, al wat in Nederland thands dien naam oert, stamt af van den in 1821 in den Nederlandschen adel op-enomenen MOSES SALVADOR. De Engelsche leden der familie gaan ns hier niet aan.

Een dergelijken schijn van onwettige aanmatiging of wat C. & .. *bluf* noemt, zou op onschuldigen *kunnen* werpen zijne noot egen dezulken, die b. v. op nacht- of vreemdelinglijsten een oogeren titel aannemen, dan die hun in de maatschappij toekomt. Iet *sapienti sat*, waarmede die noot besloten wordt, waarborgt niet enoeg degenen, van wie in het geheele artikel spraak is, tegen et vermoeden dat zoo iets misschien ook wel door onze Spaansche f Portugeesche Joden zou kunnen gedaan zijn. Ik ben evenwel over-uigd dat dit de bedoeling van C. & A. niet *kan* geweest zijn, juist

---

[1] Dat de Heer VAN WELEVELD in zijn *Handboek* alleen LOPES SUASSO, n geen SUASSO DE PINTO of DA COSTA opgeeft, is om dat de in 1818 er-ende grootvader dier heeren enkel LOPES SUASSO heette. Op den naam van OPES hopen wij later terug te komen.

om dat ik wel meen te mogen vertrouwen dat (hetzij dan uit fierheid, of liever, eenvoudig uit eerlijkheid) geen Israëliet van genoemde afkomst zich aan den kinderachtigen *bluf*, hier door C. & A. ten toon gesteld, heeft schuldig gemaakt, maar dat de bestraffing anderen geldt. Beter had C. & A. gedaan, indien hij zich daaromtrent duidelijker had geuit. Ik zeg dit in het byzonder, met het oog op een in geheel het schrijven van C. & A. wel eens doorstralende onwil tegen adellijke pretensiën van Israëlitische familiën. Mijne door C. & A. te recht als een bloote aardigheid beschouwde aanmerking over VOLKERTS en VOLKERTZ, had juist de bedoeling om dien onwil *ridendo* te gispen. Of kan, redelijker wijze, anders dan aan *niet zeer welwillende vitterij* toegeschreven worden het vermoeden, dat mannen van eer als de Heeren SUASSO DE PINTO en SUASSO DA COSTA, in het openbaar en straffeloos zoo vele jaren lang een titel zouden gevoerd hebben, dien zij, volgens de Nederlandsche wet, niet mochten voeren?

Ik meen dan nu, na deze ten overvloede gegevene inlichting, te mogen herhalen, wat aan het slot van mijn eerste antwoord beweerd werd, dat „men de oplossing der bezwaren van C. & A. niet schuldig gebleven is."

C. & A. schijnt intusschen aan den door hem gebruikten term van *bluf* zoo zeer gehecht te zijn, dat hy ook nu nog gelegenheid zoekt om dien, hoe dan ook, te plaatsen. Volgens hem zal het in elk geval een *bluf* zijn, zich te beroepen op een hoe anders bewezene adellijke afkomst, Israëlitische geslachten te weeg gebracht door hunnen overgang tot het Christendom, wanneer toch later die geslachten, of leden daarvan, teruggekeerd zijn tot het Jodendom.

Voor dat ik de onderscheidene onjuistheden, in deze weinige regels bevat, ga aantoonen, doe ik C. & A. allereerst opmerken, hoe dit bezwaar tegen den beweerden adel van vele Portugeesch- en Spaansch-Joodsche geslachten eene wederom geheel nieuwe opwerping is. Zijn oorspronkelijke vraag was deze: „Vele Portugeesch-Israëlitische familiën worden gezegd van ouden adel te zijn. Indien dit zoo is, hoe komt het dat slechts ééne erkend [1] is? Zouden de overige haren adel niet kunnen bewijzen? of zouden zij te nederig of te trotsch zijn,

[1] Door een druk- of schrijffout is, bl. 210, dit woord *erkend* in *bekend* veranderd. Doch die fout heeft overigens in de beantwoording der vragen van C. & A. geenerlei invloed gehad.

m erkenning te vragen? Of is het geheele beweeren van haar adel-om slechts een *bluf?*

Op alle deze vragen is (wy herhalen het) in mijn eerste artikel de plossing gegeven; ook, wat de laatste betreft, zoo is, dunkt my, p voldoende wijze aangetoond geworden de *oud-adellijke afkomst* van eer vele Portugeesch- en Spaansch-Israëlitische geslachten in *Neder-and.* Al ware het dan ook (des neen!) dat die adel, als *recht* be-chouwd, aan geen belijder der Israëlitische godsdienst kon toegekend vorden, zoo werd daardoor nog in het minst de quaestie van *afkomst* die hier geen staatsrechtelijke, maar zuiver genealogisch historische s) niet geprejudicieerd. De vraag van C. & A. gold oorspronkelijk iet het *recht* van sommige Israëlitische familiën, om tot het lichaam les erkenden Nederlandschen of Europeeschen adels te behooren, naar zy kon, zeer eenvoudig uitgedrukt, alleenlijk deze meening iebben: of de beweering van uit *ouden adel afkomstig* te zijn, ten anzien van vele Portugeesch-Israëlitische familiën een zuiveren his-orischen grond heeft, of wel als een bloote *bluf* te beschouwen is?

Doch nu wendt C. & A. het op een anderen boeg. Volgens hem al een adel, aan Joden by hun overgang tot het Christendom ver-eend, door den terugkeer tot het Jodendom met der daad vervallen ijn! — Het zij eens zoo! gelijk dan ook door ons nooit beweerd s, of heeft kunnen beweerd worden, dat *Joden* van Spaanschen of Portugeeschen of anderen adel afkomstig, in Christelijke Staten, laarom dan ook *alle de rechten* van den Europeschen adel zouden iebben uitgeoefend of bezeten. Dit verbood of verbiedt noodwendig le Staatswet overal, waar zy de hedendaagsche gelijkheid voor de vet van alle godsdienstige gezindheden niet aanneemt. Maar ik vraag vederom: wat doet dit tot de quaestie van *afkomst?* Stel dat HEN-DRIK VAN NAVARRE de Roomsch-Catholijke godsdienst niet had aan-genomen, en daarom dan ook van den troon zijner voorvaderen vare uitgesloten geworden! zou hy daarom minder van die Konin-gen *afkomstig* zijn geweest? Zoo is dan ook (wy blijven by het derde van vergelijking) in eene van belijdenis Joodsche familie de adellijke *afkomst* allezins onafhankelijk van de *rechten* aan hare officiëele er-kenning verbonden. Die *afkomst* is onverliesbaar, om de eenvoudige reden, dat zy een onverdelgbaar historisch feit is.

Vraagt men verder, of dan toch niet in elk geval de terugkeer tot het Jodendom ook voor de nakomelingen alle aanspraak op her-krijging van voorvaderlijken rang of rechten heeft afgesneden (en

dit *schijnt* althans het gevoelen van C. & A. te zijn), zoo zal ik my voor het oogenblik kunnen vergenoegen met de verwijzing naar een eenvoudig doch merkwaardig feit. Indien zelfs de Spaansche Regering in 1848 het recht van den oud-adellijken Israëliet ISAAC DE LOUSADA op de hertogelijke Grandeza in Spanje erkend heeft, en hy alleenlijk den daaraan op Spaansch grondgebied onafscheidelijke rechten niet kan uitoefenen, zoo lang hy de Joodsche godsdienst belijdt en den daaraan verbonden Joodschen voornaam draagt, — zoo volgt toch wel onwedersprekelijk, dat door den terugkeer tot het Jodendom de *adel* van dusdanig een geslacht, wat het *recht* betreft, wel (om dus te zeggen) geschorst, maar geenszins voor altoos afgesneden is. Allezins billijk kunnen zulke geslachten zich op hunnen ouden adel beroepen, het zij de Staatswet, die hunne gezindheid uitsloot, op dat punt verandert, of dat zy zelve tot de Christelijke godsdienst overgaan. Ik geloof dan ook niet, dat indien er b. v. nog afstammelingen van de *Markiezen* VAN MONTFORT in Nederland bestonden, de Hooge Raad van Adel met eenige billijkheid hunne aanspraak op dien titel, of althands op erkenning van hunnen *adel*, zoude hebben tegengesproken. Als eene curiositeit merk ik hier nog aan, dat door den reeds door my vermelden bewoner van het Portugeesche Oudemannenhuis, zoo ik meen, plach verhaald te worden, hoe zijne familie uit Spanje ten stelligste was uitgenoodigd om aldaar met herneming van den voorvaderlijken rang terug te keeren, doch, om het punt van Godsdienst, die noodiging had afgeslagen. Met zekerheid is my dit zelfde bekend van de familie RICARDO, aan wie insgelijks de herstelling in den vooroudenlijken rang en bezittingen, nog in het laatst der vorige eeuw, doch met gelijken uitslag, werd aangeboden.

De vraag van C. & A. of niet met het oog op den godsdienstigen (*vel quasi*) en politieken toestand van Spanje en Portugal, ja van geheel Europa in de 16de en 17de eeuw en eerste helft der 18de eeuw het weder verlaten der Christelijke kerk, noodwendig ten gevolge moest hebben het verliezen van een *adel*, dien men alleen had verkregen door het overgaan tot die Kerk? berust op misverstand en mangel aan behoorlijke onderscheiding. Dat het verlies van adellijke *rechten* in het Spaansche schier-eiland in de tijden, door C. & A. aangeduid, het noodwendig gevolg van openbaren overgang, hetzij tot het Jodendom, hetzij tot het Protestantisme was, spreekt wel van zelve, alzoo op Spaansch en Portugeesch grondgebied zelfs het ver-

blijf niet was vergund aan niet Catholieken. Door niemand is dan ook het tegendeel ooit beweerd. Doch daaruit volgt nog geenszins, dat die vroegere adel voor de familiën, welke daartoe behoorden, geheel en al als *non avenu* zoude zijn te beschouwen. Wy hebben het tegendeel uit de praktijk zelve der Spaansche Regering aangetoond. Ook hebben, buiten hun eigen grondgebied, Koningen beide van Spanje en van Portugal, aan openbare belijders van het Jodendom in Nederland en elders, hetzij dan met of buiten aanmerking van voorouderlijken adel, adellijke titels en rechten met der daad verleend [1], gelijk door C. & A. wel niet kon tegengesproken worden, schoon met het door hem onderstelde beginsel eigenlijk onbestaanbaar.

Maar ook daarin vergist zich C. & A. ten eenenmale, of is althans zijne voorstelling onjuist en tot misverstand aanleiding gevende, wanneer hy het doet voorkomen als of die vroegere opneming van Israëlitische geslachten in den adel van het Spaansche schiereiland, alleenlijk *op grond* van hunnen overgang tot het Christendom had plaats gehad, en of het ware *voorwaardelijk*, zoo dat by terugkeer tot het Jodendom de geheele opneming als niet geschied zou moeten beschouwd worden! Van dergelijke *voorwaardelijke* opneming in den adel is toch wel nergens sprake; zy is ook eigenlijk ondenkbaar, dan (gelijk herhaaldelijk door ons erkend is) voor zoo ver de *uitoefening der rechten* betreft. Doch het is ook onwaar, dat de adel der Israëlitische geslachten geen anderen grond, dan hunne hetzij dan vrijwilligen of gedwongen overgang tot de Catholieke kerk zou gehad hebben. Zy was veeleer, uit kracht van oude wetten, herkomsten en overleveringen in Spanje, eene erkenning hetzij van diensten aan den Staat, hetzij van vroegere gelijksoortige afkomst binnen de grenzen der Israëlitische natie zelve. Uitdrukkelijk geeft dit, onder anderen, te kennen de Schrijver van een *Tratado de la Nobleza de Espana* (FR. JUAN BENITO GUARDIOLA) in 1591, waarin met zeer bepaalde toepassing op de Joden gezegd wordt: *De bekeer-*

[1] Wy hebben dit doen blijken uit de voorbeelden der familiën NUNES DA COSTA, BELMONTE, SUASSO, enz. Maar ook het Hoofd oudtijds van geheel den continentalen adel van Europa, de Keizer van Duitschland, heeft aan openbaar als zoodanig bekende leden der Synagoge adellijke titels verleend, b. v. dien van Markiezen van Villependi aan de (Spaansch-?) Italiaansche familie der FANO's.

den tot ons heilig Catholiek geloof, die te voren volgens hun eigen wet of secte edel waren, behouden den adel van hun geslacht niet slechts, maar verhoogen dien daar te boven. Verg. MARIANA, *de Rebus Hispaniae* ter plaatse, aangehaald in DA COSTA's *Israel en de Volken*, bl. 166, en elders.

Dit is juist het eigenaartige der geschiedenis van het verstrooide Israël in Spanje, dat het geheel onafhankelijk van den overgang tot de Christelijke godsdienst in die gewesten (tot zekere hoogte ook in Italië oudtijds, by name in Napels, en in sommige gedeelten zelfs van Polen) van ouds rechten genoten heeft, gelijk in vele opzichten aan die van den nationalen adel, als b. v. het voeren van den degen, het dragen van den titel van *Don*, welke in die vroegere tijden in Spanje (in Portugal zelfs tot nog heden ten dage) alleen aan den adel, en zelfs niet eens aan geheel den adel toekomt. Dezen titel nu gaven niet alleen aanzienlijke Joden zich onder elkander, (gelijk nog tot in *deze* eeuw in de Portugeesche Synagoge van Nederland de gewoonte bleef); maar ook in de oude Spaansche kronijken, in openbare Koninklijke en andere acten, wordt die aan Israëlieten als een hun toekomende of eigene gegeven. In Portugal, alwaar tot op de verbanning in 1495 de voorrechten der Israëlitische natie, als zoodanig, niet minder belangrijk waren (voorrechten, die zich in geheel het schiereiland zelfs tot het uitoefenen van crimineele juridictie, ja tot het uitspreken van het doodvonnis uitstrekten) vinden wy, onder vele andere blijken van het beweerde, een acte waarby Koning *Dom* PEDRO I. den oversten Rabbi *Dom* MOSES en diens echtgenoote *Dona* SALVA NAVARRO verlijt met een uitgestrekt leengoed in de omstreken van Lisbon. Geen wonder alzoo, dat wanneer Spaansche of Portugeesche Israëlieten (*vóór* de invoering der Inquisitie veelal door overtuiging, althands gewillig, *na* dien tijd veelal door dwang) tot het Christendom overgingen, zy in de rangen van de beide natiën plaats namen, overeenkomstig vroeger aanzien naar aanleiding van reeds vóór hunnen overgang door hen zelve of hunne voorouders gedane diensten, bekleede waardigheden, mitsgaders eigen oudnationalen adeldom. Vandaar dan ook dat Castiliës, Arragons, Portugals hooghartige adel zich met deze nieuw bekeerde geslachten zonder bedenking als met hunne gelijken vermaagschapten. Zoo was b. v. in het midden der veertiende eeuw op de prediking van den vermaarden VINCENTIUS FERRER, de Joodsche Rentmeester van Koning HENDRIK IV. naauwelijks tot het Christendom overgegaan, of

zijn geslacht vermaagschapte zich aan dat der beroemde MENDOZAAS, door het huwelijk van een zijner kleinzonen met eene dochter van den tweeden Hertog DEL INFANTADO. Zie O. a. LLORENTE, *Hist. de l'Inquisition d'Espagne*, I. 266). Omstreeks dienzelfden tijd gaf Koning FERDINAND aan eenen zoon van zijnen uit de Joden afkomstigen Secretaris van Staat FERDINAND ALVARES DE TOLEDO (wel te onderscheiden van de uit Saracenen afkomstige familie van gelijken naam, waartoe de Hertog VAN ALVA behoorde) eene dochter uit het hoogadellijke huis der PONCES DE LEON ten huwelijk, nevens den titel van Graaf van Cedillo. Men meene niet, dat dit alles plaats had by wijze van uitzondering. Het was eene zeer gewone en destijds niemand in die gewesten bevreemdende zaak. Machtig door hunne overoude vestiging in het schiereiland, door hunne veelsoortige betrekking tot de Arabieren, door hunne uitgebreide werkzaamheid niet op finantieel alleenlijk, maar allerlei gewijd en wereldlijk, wetenschaplijk, diplomatisch, krijgskundig gebied, maakten zy eeuwen lang nevens het Arabisch, Gothisch en oud Iberisch element, een geheel zelfstandige kern der bevolking van het Spaansche schiereiland uit. Ontzettende verdrukkingen, vervolgingen, vernederingen, ontbraken voorzeker ook aldaar niet, maar (door eene voor een vreemdeling in de intieme geschiedenis van dat volk en van die gewesten naauwlijks begrijpelijke combinatie), wisselden die verdrukkingen telkens af of gingen gepaard met eene schittering, als waarvan geen andere afdeeling van het verstrooide Israël de wedergade kent. Die grootelijks exceptioneele toestand wordt dan ook beide door Joodsche en Christelijke Schrijvers van het Spaansche schiereiland, verklaard uit de aloude overlevering der afkomst dezer Sephardim (zuidelijk-Europesche Joden) uit het huis van DAVID, althands den Koningstam van JUDA. Merkwaardig althands is het vasthouden dezer overlevering zelfs by Spaansche schrijvers, anders alles behalve van Joodschgezindheid (althands ten aanzien van de godsdienst) te beschuldigen. Dus, b. v. spreekt D. JOSÉ AMADOR DE LOS RIOS in zijne belangrijke *Estudios historicos, politicos y literarios sobre les Judios de Espana* (Madrid 1848), — terwijl hy in dat zelfde werk uit een politiek oogpunt de verbanning der Joden en zelfs de Inquisitie vergoêlijkt, — van de Spaansche Joden doorgaans als van *de afstammelingen van* DAVID *en* JUDA [1]. De eenige wezenlijke klove tusschen de onderscheidene

[1] Verg. *Israël en de Volken*, bl. 143—145.

bevolkingen was (natuurlijk) de Godsdienst. Doch juist de veelvuldige aanraking tusschen de Christenen eenerzijds, en de Joden en Mooren anderzijds, gaf tot den overgang van velen tot het Christendom aanleiding. Geheele Synagogen somtijds gingen over. Zoo werden vele Spaansche Israëlieten de stamvaders van die menigte, meest van Edelen en Grandes, die hetzij in de manlijke lijn of door de vrouwen, van deze bekeerlingen afdaalden. Vóór de invoering der Inquisitie en de kort daarop gevolgde verbanning der Joden, was deze vermaagschapping openbaar; na dat tijdstip had dezelfde vermaagschapping plaats met de dusgenaamde nieuwe Christenen of Joden, hetzij dan, in het geheim van Godsdienst, of alleen van afkomst. *Les Espagnols* (zegt LLORENTE in zijne *Voorrede* p. XXVI) *n'ont commencé à se vanter de ne pas descendre des Juifs que lorsque la politique de l'Inquisition a fait regarder comme dangereux et humiliant d'avoir cette origine.* Dezelfde LLORENTE vermeldt in deze zelfde zijne *Histoire de l'Inquisition* (II. 208—213) een feit, dat wederom ten bewijze kan strekken hoe naauw de familierelatiën waren tusschen Joden van afkomst en de overige leden van den Spaanschen adel.

Onder de regering van PHILIPS II., meenden sommigen iets hem zeer welbehagelijks te doen, met het ontwerpen eener nieuwe Ridderorde (die van *St. Jacob van het blanke zwaard* moest, in onderscheiding van de aloude *St. Jacobs of Santiago's orde*, de naam zijn!), waarin niemand zou mogen opgenomen worden, dan die bewijzen kon, dat hy noch van Joden, noch van Mooren, noch van eenigen door de Inquisitie veroordeelden voorvader afstamde. Wat gebeurt? om de orde zooveel als *mogelijk* te maken, werd van de aanstaande ridders niet gevorderd, dat zy van adellijke afkomst moesten zijn! en niettegenstaande de gunst, die het plan vond zoo by de vertegenwoordigers des volks, als by de geestelijkheid, waren onder de duizenden adellijke geslachten in Spanje slechts acht en veertig te vinden, die tot de statuten der nieuwe orde wilden toetreden. Een merkwaardig adres van D. PEDRO VENEGAS, een Christenafstammeling der vroegere Mohamedaansche Koningen van Granada, waarin onder anderen gewezen werd op het aantal adellijke geslachten, afstammende van juist die rassen, welke men wilde uitsluiten, of aan dezelve vermaagschapt, had eerlang een beslissing des Konings ter afwijzing van het ontwerp der nieuwe Ridderorde ten gevolg. Het zou (wat men ook in of aangaande die gewesten beuzelen of verdichten moge van Christenen, die van geen Israëlitisch of Ismaëli-

tisch bloed zijn!) zoo wel des tijds als in vroeger of later tijden zoo goed als onmogelijk geweest zijn, eene vereeniging van Edelen te vinden, uitsluitend van Noordsch of van Cantabrisch bloed. Zelfs de Koningen van Spanje en Portugal hadden Israëlitische voorvaders in hunnen stamboom, al ware het ook alleen door hunne afkomst uit dien boven allen in heldenmoed en grootheid van ziel uitnemenden Koning JOHAN I. van Portugal, natuurlijken zoon van PEDRO I. uit TAREJA LORENZO, eene Israëlitin.

Wanneer C. & A. zich van de waarheid dezer gezamenlijke feiten, en hunne beteekenis zal overtuigd hebben, zoo zal hy, ik ben des zeker, iets meer dan een *bluf* zien in de bewaring by Spaansche en Portugeesche Israëlieten dier aloude herinneringen van adeldom, welke moeielijk door hen afhanklijk kunnen geacht worden van de veranderlijkheid van plaatsen, tijden, of individueele menschen. Hy zal met ons begrijpen dat die voorouderlijke adel, waarvan hy thands nog beweert, dat zelfs de herdenking niet meer geoorloofd zou zijn, geen geisoleerd feit is geweest, voortspruitende uit een enkelen toevalligen overgang, hetzij vrijwillig of ten gevolge in het eerst van uitwendig geweld. Maar hy zal inzien, dat die naauwe en veelzijdige, ofschoon dan ook veelzins afwisselende betrekking tusschen het Christelijke Spanje en zijne *Joodsche* bevolking het gevolg is van dieper liggende oorzaken, waarvan de kennis trouwens een belangrijk licht verspreidt over de geschiedenis van beide; dat is, over de geschiedenis van een der merkwaardigste natiën en Staten van het Christelijk Europa, zoowel als over die van dat, ook zelfs in zijne tijdelijke verwijdering van den God en Messias zijner vaderen, allermerkwaardigste volk, dat gedurende meer dan veertien eeuwen in het Spaansche schiereiland of het ware een tweede vaderland gehad, en weder verloren heeft.

Onderscheidene byzonderheden zou ik hier gaarne in antwoord op of naar aanleiding van nog andere vragen of beweerden van C. & A. byvoegen. Doch reeds heeft zich dit artikel meer dan genoeg in lengte uitgebreid. Op het geen ik nog voor had mede te deelen, in het byzonder over de *namen* der Joden in Spanje en Portugal, hoop ik wel nader in den *Navorscher* terug te komen. Voor ditmaal *Sat prata biberunt.*

I—A.

P. S. Nog een enkel woord, intusschen, over de vreemde opvatting van C. & A., alsof ik aan het Synagogaal *patriciaat* by de Portugeesche Joden, als zoodanig, eenige aanspraak op *adel* had toegekend. Ik kan ook in dezen uitval niet anders zien dan eene niet gunstige vooringenomenheid. Juist integendeel heb ik gezegd, dat by de Spaansche en Portugeesche Joden hier te lande en naar de wijze dezes lands, de oud-adellijke herinneringen voor een later *patriciaat* (of bevoegdheid om tot het Regentschap der Synagoge verkozen te worden) hadden plaats gemaakt. Wel waren de familiën, die dit Joodsche patriciaat uitmaakten, voor het meest ook de zoodanigen, voor wier *adellijke afkomst* wy hier opkwamen, doch om redenen, in mijn eerste antwoord uiteengezet, waren van dat *patriciaat* velen uitgesloten, wier *adellijke afkomst* niet betwijfeld werd.

III. [1]

Adellijke geslachten onder de Israëlieten (VII bl. 39, Vr. 70; vgl. bl, 209, 267, 300 en 336; vooral ten vervolge op bl. 269—274). De Schrijver der antwoorden aan C. & A. geplaatst in Jaargang VII van den *Navorscher*, bl. 209—217 en 269—274, meent alleenlijk nog, ingevolge zijne toezegging, eenige inlichtingen te zijn schuldig gebleven, naar aanleiding van des geëerden Vragers noot* op bl. 268 aldaar.

Hiertoe van de Redactie beleefdelijk nog eenige ruimte verkregen hebbende, zal hy met deze nadere inlichtingen, en nog eenige weinige daartoe gevoegde opmerkingen, deze zijne genealogisch-historische mededeelingen hier ter plaatse gevoegelijk kunnen besluiten.

Eerst evenwel vraagt hy verlof om nog een enkele, zoo hy meent, niet onbelangrijke opgave te doen van een tweetal voorbeelden van oud-adellijke afkomst, en daartoe betrekkelijke oirkonden, by de Spaan-

---

[1] Overgenomen uit *de Navorscher*. Dl. VIII. bladz. 71.

sche en Portugeesche Joden in Nederland, onder de velen van gelijksoortigen aard inderdaad merkwaardig.

Zy betreffen de familiën PEREIRA en HENRIQUES PIMENTEL, beide behoorende tot de Portugeesch-Joodsche Synagogen te Amsterdam en te 's Gravenhage.

Van den naam PEREIRA hebben bestaan, en bestaan ook nog voor een gedeelte, onderscheidene familiën zoo in Portugal als in Nederland, Frankrijk, en Oostenrijk. In hoe ver die familiën aan elkander in de manlijke lijn verwant zijn, is den Schrijver dezer regelen onbekend, en in elk geval moeilijk uit te vinden.

De meest aanzienlijke familie (of *branche*) van dien naam in Nederland stamde af van ABRAHAM ISRAEL PEREIRA [1] en diens zonen, en voerde de namen van PEREIRA, PEREIRA COUTINHO, PEREIRA BELMONTE, XIMENES PEREIRA, enz. In de manlijke lijn bestaat, zoo ver ik weet, geen afstammeling meer in Nederland, van deze in de Synagoge van ouds *patricische* familiën. De Baron DE PEREIRA te Weenen, zoo wel als de LOPES PEREIRA's, van welke vroeger melding werd gemaakt in deze bladzijden, behooren tot deze PEREIRA's (afstammelingen van ABRAHAM ISRAEL PEREIRA), zoo ik meen, niet.

De erfgenamen nu der *hier* bedoelde familie zijn in het bezit van een belangrijk document, dat ook uit het oogpunt der kunst allezins merkwaardig is. De Schrijver van dit artikel heeft in vroeger tijd dit document zelf gezien en aandachtig onderzocht, gelijk hy met zekerheid weet, dat het onder wederom verdere bloedverwanten of rechthebbenden van den laatsten Heer PEREIRA van dien tak, nog heden ten dage bestaat.

Het is een HS. in colossaal groot folio, bevattende in een roodfluweelen band acht perkamenten bladzijden, waarop, ten behoeve van *Graaf Dom* MANUEL PEREIRA, de stamboom van dien Portugeeschen Edelman beschreven is, aanvangende van RUY (RODRIGO) PEREIRA, bygenaamd *o bravo* (*de dappere*), zijnen overgrootvadersovergrootvader. Het handschrift, gedagteekend 22 Februarij 1535, is geteekend en afgegeven door den Wapenkoning (*Portugal*, heet hy uit kracht van zijn ambt) van Koning JOHAN III. van Portugal, en bevat eene geregelde opgave van de onderscheidene geslachten, meest van Koninklijken Portugeeschen bloede, uit welke diezelfde Graaf

[1] Hy was Regent (Parnas) der Portugeesche Synagoge in 5411 (1651), in 5417 (1657), in 5421 (1661) en in 5430 (1670).

Dom MANUEL PEREIRA, in de vrouwelijke lijnen afstamde, zoowel als van de wijze, waarop de destijds regerende Koning van Portugal wederom zijnerzijds van de PEREIRA's door de vrouwen afkomstig was [1]. By de onderscheidene namen (in alles *dertig* in getal) zijn gevoegd even zoo vele met hun metalen en kleuren keurig afgebeelde wapenschilden, mitsgaders miniatuurportretten, van de onderscheidene Vorstelijke en Grafelijke personen, op den sierlijk bewerkten stamboom vermeld.

De verklaring van den Koning van wapenen op de zesde of laatste bladzijde luidt, in het vrij slordig Portugeesch, aan dien tijd en aan dergelijke acten eigen, dat, op aanvrage van den Graaf *Dom* MANUEL de genealogische boom van het geslacht en koninklijk bloed, waarvan deze Edelman afstamt, sedert zijnen voorvader RUY PEREIRA, bevonden is zeer waar (*verisima*), als zijnde werkelijk getrokken uit de *Coronicas* (kronijken) van Portugal en Castilië, en dat hy Wapenkoning, het stuk als zoodanig erkent, en verklaart voor waar en zeker al hetgeen daarop is aangteekend, gelijk hetzelve door ANTON DOLAMDA en JOAO MENELAU, *Officiaes da nobreza*, is beschreven en geïllustreerd (*feita e yluminada*) op twee en een halve vellen, verdeeld in vijf volle bladzijden." enz.

In hoe ver de Amsterdamsche PEREIRA's hunne *filiatie* tot dezen Graaf *Dom* MANUEL zouden hebben kunnen aantoonen, is den Schrijver van dit artikel onbekend, alzoo hy niet in de gelegenheid was, de verdere familiepapieren van dien thans geheel uitgestorven tak te onderzoeken. De afstamming kan dus alleen een *praesumtie* zijn, die evenwel eene aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid ontleent van deze drie, vooral gecombineerde, omstandigheden: de vele gelijksoortige herinneringen en documenten by uitgewekene Spaansche en Portugeesche Israëlieten, — het buitengemeen aanzien, waarin de familie, als eene *by uitnemendheid edele en doorluchtige* [2], in de Sy-

---

[1] Bepaaldelijk door D. BEATRIZ, Hertogin van BRAGANZA, eenige dochter van den Condestabel van Portugal, NUNO ALVARES PEREIRA, broederszoon van RUY PEREIRA *o bravo.*

[2] Zie onder anderen de *Epistola al muy Ilustre Senor* JACOB PEREIRA, door den Spaansch Joodschen dichter DE BARRIOS, in zijn *Trumphal Carro*, p. 53—56. Deze JACOB PEREIRA was de tweede zoon van bovengemelden ABRAHAM ISRAEL PEREIRA, vermaard ook als schrijver van twee zedekundige werken in het Spaansch: *La certeza del Camino* (*de zekerheid van den weg*) en *Espejo de la Vanidad del mundo* (*Spiegel van des werelds ijdel-*

nagoge te Amsterdam stond, — het onwaarschijnlijke en schier ondenkbare dat dit document van zoo hooge beteekenis en waarde in het bezit zoude gekomen zijn van een andere familie PEREIRA, dan de gene, ten wier behoeve het op hoog gezag afgegeven werd.

Het wapen der PEREIRA's, op den stamboom herhaaldelijk afgebeeld en door dat geslacht in Portugal steeds gedragen, is in *keel* een *leliekruis* (*croix fleurdelisée*) van zilver. Dit kruis hebben de PEREIRA's der Synagoge zekerlijk wel niet in hun wapen gevoerd, maar, zoo ik meen, een boom (met toespeling op den naam van *peral*, d. i. *peerenboom*), hetzij dan als devies of als wapen. Dat familiën, tot het Jodendom overgaande of terugkeerende, het kruis niet behielden in hun wapen, laat zich door een voor het Christenhart maar al te treurige reden verklaren. Ook de TEXEIRA's voeren, als zoodanig, in Portugal in *lazuur* een *kruis van goud;* maar hier te lande, meen ik, werd het insgelijks een boom, gekwartierd met het *geschakeerd van goud en sabel* der SAMPAYO's, waarvan de tak der TEXEIRA's, die in den Nederlandschen adel werd opgenomen, het geheele wapen voert. Zie VAN WELEVELD en RIETSTAP.

Zijn wy intusschen niet in de gelegenheid om de *filiatie* uit te vinden, die de Amsterdamsche PEREIRA's aan die van den in hun bezit gebleven stamboom uit Portugal verbindt, des te beter en zekerder zijn wy in staat gesteld geworden, van dergelijke *filiatie* bewijzen te leveren, met betrekking tot de familie PIMENTEL.

De Heer MOSES HENRIQUES PIMENTEL, Ambtenaar by het Ministerie

---

heid). Men zie deze schriften uit het standpunt van letterkunde en geleerdheid grootelijks geprezen door D. JOSÉ RODRIGUES DE CASTRO, in zijne *Bibliotheca Espanola* (vergel. ook WOLFF, *Bibl. Hebr.* I. 98, 99 en 141, en BARBOSA, *Bibl. Port.* in *voce*) en nog later in de *Memorias de Literatura Portuguesa* der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Lissabon, T. III. (aº 1792) p. 257, 258. De Schrijver der verhandeling aldaar *over de gewijde Letterkunde der Portugeesche Joden in de Zeventiende eeuw*) geeft als geboorteplaats van ABRAHAM ISRAEL PEREIRA Madrid op, maar de stad Villafloren in Portugal als die zijner ouders. Hy herinnert ook tevens, dat de naam, dien ABRAHAM PEREIRA, nog te Madrid zijnde, droeg, THOMAS RODRIGUES PEREIRA was. Dit patronymicum RODRIGUES nu vóór den familienaam PEREIRA, voerde onder anderen ook een der Edelen (JOAO RODRIGUES PEREIRA) van dat geslacht, die deel namen aan de verkiezing van JOHAN, den Grootmeester van Avis, tot Koning van Portugal (aº 1385) *Hist. Genealog. da Casa Real Portuguesa par D.* ANTONIO CAETANO DE SOUSA, Provas T. I. p. 347.

van Finantiën en Hoofd-Onderwijzer in de Wiskunde by de Stads-Akademie te 's Gravenhage, is in het vaderlijk en voorvaderlijk bezit van den naam en het wapen van dat aloud Portugeesch en Spaansch geslacht. Hy heeft de goedheid gehad, den Schrijver van dit artikel een hoog belangrijk document ter inzage en onderzoek mede te deelen, waarop zijn goed regt op het voeren van dat wapen gegrond is.

Minder prachtig van uitvoering en zonder afbeeldsels, zoo als de hierboven beschreven stamboom der PEREIRA's, is het familiedocument van den Heer PIMENTEL vooral niet minder belangrijk voor de kennis der genealogiën van de Portugeesch- en Spaansch-Joodsche geslachten in Nederland.

Dit stuk, ook aan den Heer Rijks-Archivaris, Dr. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, ter kennisneming aangeboden, en door dezen Geleerde by onderzoek evenmin als door my ten aanzien van zijne echtheid en validiteit betwijfeld, is een authentieke kopij (ten jare 1594 door *Don* AUGUSTIN DE CAMPO onderteekend en afgegeven) van het originele Charter, waarby Koning HENDRIK III. van Castilië en Leon, te Tordesillas op den 17^{den} Mei 1398, aan zijnen getrouwen *Leenman*, *Don* JUAN ALONSO PIMENTEL, den titel van *Graaf* en het eigendom van de stad Benavente, in Leon, met de daaraan verbonden hooge jurisdictie en verdere rechten verleent. [1]

Aan het hoofd van het document (het authentieke afschrift van 1594) staat het wapen van PIMENTEL driemaal afgebeeld, t. w. in het midden: het wapenschild, door de Portugeesche PIMENTELS van ouds gevoerd: *in goud drie dwarsbalken* (*faxas*) *van keel*, *gekwartierd* (2 *en* 3) *met vijf St. Jacobsschelpen van zilver*, *op een veld van sinopel*, *en een zoom* (*bordadura*) *van zilver*, *beladen met kruissen;* helmteeken: *een ter halver lijf uitkomende stier van keel*, *met hoornen en voorpooten van zilver en een der schelpen van het schild voor den kop.* Ter wederzijde staan dezelfde wapenschilden, doch zoo als de *Spaansche* PIMENTELS het voeren, d. i. zonder den zoom met kruissen, en zonder helmteeken, maar alleenlijk bedekt met de Gravenkroon.

Onder dit authentieke afschrift van het verlij met het Graafschap van Benavente, volgt alsdan eene reeks verklaringen of legalisatiën op onderscheidene plaatsen en zich opvolgende *data*, door de bevoegde autoriteiten eerst in Spanje, later in België, verleend, geteekend en

---

[1] Het Charter is, gedrukt, onder anderen ook te vinden in het *Nobiliario Genealogico* van ALONSO LOPES DE HARO (A° 1522), Dl. I. p. 128 en 129.

gezegeld, en dat wel ten behoeve der volgende afstammelingen van den *achtsten* Graaf van Benavente; welke, even als zijn vermaarde voorvader, *Don* JOAN ALONSO heette:

Don ENRIQUE PIMENTEL, a° 1615 te Ocana, en *Don* ANTONIO ALONSO PIMENTEL, te Madrid a° 1622 (zoo ver het cyfer leesbaar is), — met Koninklijk verlof om het wapen en den titel als boven te voeren;

Don FRANCISCO PIMENTEL, Madrid, a° 1622; verlof om het wapen te voeren.

Dom GERONIMO PIMENTEL.... a° 1634; verklaring der waarheid van zijne afstamming als boven. [Deze legalisatie is gesteld in het Portugeesch, terwijl overal elders het Spaansch gebruikt is in den tekst.]

Dom (?) PEDRO PIMENTEL, autorisatie als boven, te Toro, a° 1603 (?)

Dom (?) DIEGO PIMENTEL, met de byvoeging: *afstammeling van den Graaf als boven;....* a° 1674.

De laatste verklaring, afgegeven ten behoeve van ISHAC HENRIQUES PIMENTEL, *alias* MANUEL PIMENTEL, is gesteld in het Fransch en luidt letterlijk als volgt:

De par sa Majesté Impériale et Catholique, Départemenl de Bruxelles.

Le Conseil Souverein de l' Empereur CHARLES SIX, *Roy Dalemagne, de Castille, de Leon, D'aragon, et Duc de Bourgone, de Lothier, de Brabant, et Limbourg, de Luxembourg, de Gueldre, de Milan,* etc. *Déclare que le présent aquit valable pour* ISHAC HENRIQUES PIMENTEL, *alias* MANUEL PIMENTEL. *Vue en la ville de Bruxelles, sous le cachet secret de sa Majesté le treize de Juillet* 1704 (1714?)

Volgt de onderteekening door DE ROCQUIGNY, en daar vóór het keizerlijke zegel.

Van dezen op het document laatst vermelden MANUEL PIMENTEL, in de Synagoge te Amsterdam (waarvan hy sedert 1682 contribueerend lid was) ISHAC HENRIQUES PIMENTEL geheeten, bewijst de Heer MOSES HENRIQUES PIMENTEL, door notarieele en andere openbare acten, als huwelijksaanteekeningen en huwelijksche voorwaarden, zijne afstamming, altijd in de rechte mannelijke lijn, in dezer voege:

ISHAC HENRIQUES PIMENTEL, alias MANUEL PIMENTEL, gehuwd met SARA DE JOSEPH PEREIRA, had onder andere zonen

SAMUEL HENRIQUES PIMENTEL (sedert 1719 Poorter te Amsterdam), gehuwd met JUDICA DE MEZA, en vader van

MOSES HENRIQUES PIMENTEL, gehuwd met RACHEL VAZ DIAZ, en vader van

SAMUEL HENRIQUES PIMENTEL, gehuwd met MIRIAM DA SILVA, en vader van] den meergemelden Heer

MOSES HENRIQUES PIMENTEL, gehuwd met REBECCA, dochter van den Hoogleeraar REHUEL COHEN LOBATTO, te Delft.

Wy besluiten met nog eenige historische herinneringen, betreffende het even beroemd en in dappere en bekwame mannen vruchtbaar, als oud adellijk huis der Spaansche en Portugeesche PIMENTELS.

Het geslacht is oorspronkelijk Portugeesch en wordt herhaaldelijk vermeld in het dusgenoemde *Livro Velho das Linhagens* (*Oude Boek der geslachten*), behelzende een opgave van adellijke personen en familiën in Portugal. Dit boek van een vroeger tijdvak nog afkomstig, dan het wel bekende *Nobiliario* van Graaf DOM PEDRO, natuurlijken zoon van Koning DIONYSIUS van Portugal in de eerste helft der veertiende eeuw, is onder anderen uitgegeven in het hier reeds aangehaalde werk van D. ANTONIO CAETANO DE SOUSA (Dl. I. der *Bijlagen* of *Provas*).

Onder de regering der Koningen DOM ALFONSO IV. en DOM PEDRO I., Koningen van Portugal in de veertiende eeuw, leefde de Commandeur van Santiago, RODRIGO ALFONSO PIMENTEL. Zijn zoon was gehuwd met DONA LEONOR TELLES DE MENESES, zuster der Koningin, echtgenoote van Koning DOM FERNANDO, zoon en opvolger van den zoo evengenoemden Koning DOM PEDRO, den echtgenoot der treurig vermaarde INEZ DE CASTRO. In de oorlogen tusschen de Koningen van Castilië en Koning DOM JOHAN (JOAO) I. van Portugal, ter zake der opvolging in dat rijk, koos deze PIMENTEL de zijde van Castilië, en ging, toen de slag van Aljubarota ten nadeele van de Castiljaansche partij beslist had, in dienst over van Koning HENDRIK III. van Castilië en Leon. Hy is die *Don* JUAN ALONSO PIMENTEL, die door evengenoemden Vorst tot *Graaf van Benavente* verheven werd. Van hem stamt geheel het talrijk en beroemd geslacht der Spaansche PIMENTELS af, die door *illustratie* zoo wel als *afkomst*, van toen af tot de hoogste rangen van den Spaanschen adel behoord heeft [1], met het konink-

---

[1] Uit den broeder van D. JUAN ALONSO, genaamd MARTIN ALONSO PIMENTEL, die onderdaan van Portugal bleef, is de Portugeesche tak van het huis voortgesproten, die zich onderscheidt door het *voorouderlijke helmteeken* en *den zoom met kruissen beladen* in hun wapen. Waarom de Nederlandsche PIMENTELS, ofschoon ontwijfelbaar van de Spaansch gewordene tak afstammende

lijke geslacht zelve door onderscheidene huwelijken vermaagschapt, en, sedert hunne vestiging in Castilië, met nog onderscheidene dusgenaamde *titulos* (Graaf- en Markgraafschappen), boven en behalve dien van Benavente, vereerd.

De hoofdtak intusschen bleef steeds die der Graven van Benavente, later ook van Mayorga genoemd. Zoo beroemd was voorts deze Grafelijke titel in de Spaansche koningrijken, dat hunne bezitters meermalen geweigerd hebben, dien tot een *hertogelijken*, gelijk anders hun rang medebracht, te laten verhoogen.

Met hun talrijke zonen en bloedverwanten worden deze *Graven van Benavente* van geslacht tot geslacht onder al de Koningen van Castilië, sedert HENDRIK III. tot op de dagen van KAREL III., by alle groote staats-en krijgsverrigtingen en gebeurtenissen met lof en eer vermeld [1]. Onder Keizer KAREL V. behoorde het huis van PIMENTEL tot de (zoo ik meen) ongeveer *dertig* geslachten, by welke deze Vorst den titel van *Grandes*, die zich vóór dien tijd veel verder uitbreidde, goedvond te bepalen; en wederom tot de *zestien* geslachten, aan welke alleen, (na de stribbelingen met de Duitsche Rijksvorsten over het recht van zich te dekken in de Keizerlijke en Koninklijke tegenwoordigheid, dezelfde Keizer KAREL V. dit welbekende recht der *Grandes*, bepaaldelijk van de eerste klasse, terug gaf.

Don JUAN ALONSO PIMENTEL, achtste Graaf van Benavente, was de opvolger, in den titel, van zijnen broeder *Don* LUIZ. Door hunne moeder, die eene dochter was van den vijfden Erf-admirant van Castilië, *Don* FERNANDO HENRIQUES, Hertog van Medina de Rioseco, stamden beiden ten tweedemale af van de oude Koningen van Castilië, t. w. door Koning DON ALONSO XI., wiens natuurlijke zoon is geweest *Don* FADRIQUE HENRIQUES, de stichter van het Castiliaansche huis van dien naam en titel [2].

(gelijk hier overvloedig bleek), evenwel het Portugeesche helmteeken op nieuw hebben aangenomen, is ons niet gebleken. Waarom zy evenwel de *kruissen* niet insgelijks weder aannamen, werd ons duidelijk.

[1] In de laatste helft der achttiende eeuw schijnt, gelijk met zoo vele andere oude *Grandeza's* in Spanje het geval is, ook de Graventitel van *Benavente* op vrouwelijke afstammelingen, met voorbygaan van meer verwijderde bloedverwanten in de manlijke overgebracht. Wie thans in Spanje den titel voert, is my onbekend.

[2] Ook de tweede *Graaf van Benavente* was gehuwd geweest met eene HENRIQUES (D. LEONOR), dochter van den eersten Admirant van *Castilië* uit dat geslacht; (wapen: *Castilië en Leon*). Van de herhaalde vermaagschap-

Deze *Don* JUAN ALONSO PIMENTEL is geweest Onderkoning eerst van Valencia, daarna van Napels, ten tijde van Koning PHILIPS III. Hy is tweemaal gehuwd geweest: t. w. eerst met eene Erfgravin DE LUNA, en vervolgens met *Dona* MENCIA DE ZUNIGA Y REQUESENS, eene eigene dochter van dien in onze Nederlandsche geschiedenis wel bekenden *Don* LUIZ, zachtmoedig opvolger van den harden Hertog VAN ALVA, in de Landvoogdij.

Uit deze twee huwelijken liet de achtste Graaf van Benavente een getal van niet minder dan achttien zonen na, die zich in hooge staats-, krijgs- en kerkelijke waardigheden grootelijks hebben onderscheiden. De meesten vindt men opgeteekend by ALONSO LOPES DE HARO, t. a. p.; en van deze namen wederom de meesten op het familiedocument van den Heer PIMENTEL te 's Gravenhage, wiens voorvader MANUEL, alias ISHAC, alzoo in het vierde geslacht van *Don* JUAN ALONSO PIMENTEL, en in het vijfde geslacht (door diens Gemalin) van *Don* LUIZ DE REQUESENS, — volgens eene zeer eenvoudige combinatie der opgaven van DE HARO, met die van het meergemelde authentieke stuk — moet zijn afgestamd.

De opvolger in het Graafschap en in de Grandeza was *Don* ANTONIO ALONSO PIMENTEL (insgelijks vermeld op het PIMENTELsche document). Hy was, door zijne moeder, tevens Graaf DE LUNA.

Zijn zoon, wederom een *Don* JUAN ALONSO, tiende Graaf van Benavente, was onder PHILIPS IV. Ridder van het Gulden Vlies. Hy overleed in 1652. Eenige jaren later was, als wy zagen, een zijner naaste bloedverwanten Lid der Portugeesche Synagoge te Amsterdam, en, wederom iets later, diens zoon deftig poorter dezer stad en eenvoudig makelaar. Eene merkwaardige, maar in de geschiedenis onzer Spaansch- en Portugeesch-Joodsche geslachten alles behalve ongewone standverwisseling!

Dat vóór den leeftijd van MANUEL, *alias* ISHAC HENRIQUES PIMENTEL, ook nog andere leden der Portugeesche Synagoge te Amsterdam en elders den familienaam van PIMENTEL droegen, is zeker. Minder zeker, dat ook dezen tot hetzelfde oud-adellijk geslacht der Graven van Benavente zullen behoord hebben. De familie ABENHACAR PIMENTEL, een der oudste onder de uitgewekenen in Italië en Nederland, voerde

---

ping met dit huis schijnt afkomstig de combinatie HENRIQUES PIMENTEL. Eene afbeelding van beider vereenigde wapens zeide mij de Heer M. H. PIMENTEL, nog bij zijnen overleden Vader te hebben berust.

wel de St. Jacobsschelpen in haar wapen, en een harer leden (een oudere MANUEL PIMENTEL) werd aan het hof en in de intimiteit van Koning HENDRIK IV. van Frankrijk meermalen ontvangen; doch daaruit volgt nog geenszins de identiteit der familiën op eene wijze zoo afdoende, als die (gelijk wy zagen) de Heer MOSES HENRIQUES PIMENTEL in staat is ten aanzien van zijne afstamming aan te toonen.

Onder de veroordeelden door de Inquisitie ter zake van Jodendom, vindt men, althans by LLORENTE, geen lid van het geslacht PIMENTEL aangeteekend, ofschoon by de familie van den heer HENRIQUES PIMENTEL de overlevering bestond, dat een harer vrouwelijke leden, ter zake van Jodendom, den brandstapel betreden heeft.

Het zou in elk geval geringe kennis van de geschiedenis der Joden van het Schiereiland en van het eigenaardige der van hen afkomstige Christengeslachten verraden, indien men uit dezen overgang of terugkeer van enkele leden eener familie tot de Joodsche Synagoge, zonder nader bewijs tot een geheim Jodendom van geheel het geslacht gedurende eene opvolging van eeuwen meende te mogen besluiten. Allerminst zou (zoo ver de kennis der geschiedenis van Spanje en Portugal by den Schrijver dezer regelen reikt) zulk eene gevolgtrekking juist zijn met betrekking tot de in het Schiereiland geblevene PIMENTELS.

Doch wy komen (zoo de Redactie van den *Navorscher* ons goedgunstig nog eenige ruimte daartoe wil verleenen in een harer volgende nommers) ook op *dit* punt ten slotte nog wel met eenige algemeene opmerkingen terug. I—A.

IV. [1]

De Schrijver der aangehaalde artikelen in den *Navorscher* (VII bl. 274.) verbond zich tot de mededeeling van nog enkele byzonderheden omtrent *geslachten* en *namen* (zoo voor- als familie*namen*) by de Joden en afstammelingen van Joden in Spanje en Portugal.

Over oorsprong en beteekenis van personeele en famielienamen in het geheel zouden uitvoerige werken te schrijven zijn. In het byzonder is dit het geval met betrekking tot de Joden van allerlei tijden en plaatsen. Wy mogen over dit onderwerp thands eene bepaalde

[1] Overgenomen uit *den Navorscher*, Dl IX bladz. 110 en 174.

verhandeling te gemoet zien van den geleerden Israëliet STEINSCHNEIDER [1]. Wy bieden hier slechts eenige weinige algemeene opmerkingen, of liever voorbeelden aan, in verband met nog enkele genealogische en historische byzonderheden, uit de oirkonden der familiën van Joodsche Godsdienst of Joodschen oorsprong in het Spaansche schiereiland.

Voornamen, door de Joden gedragen, aldaar en elders, zijn zoo in Europa als in Asië, mitsgaders in Afrika, velen en velerlei. Zy zijn ontleend niet slechts uit den Bijbel, en alzoo van onmiddelijk Israëlitischen oorsprong, maar ook uit Persië, Babylonië en andere oorden, alwaar de Joden voor en na het begin der Christelijke tijdrekening verstrooid zijn geweest. Zy zijn in Spanje ook veelal door hen overgenomen geworden van de Mohammedanen. Als dezen, of liever als de mannen en vrouwen in den Bijbel, voeren de Joden oorspronkelijk éénen persoonlijken naam (later enkel gebruikt als *voornaam*), b. v. JACOB, DAVID, ELI, HILLEL, JACHIA, enz.; doch met byvoeging veelal, eershalve, van den naam des vaders en hooger op: SAUL, de zoon van KIS; DAVID, de zoon van ISAI, enz. In Spanje en Portugal plaatsen mannen van historisch oude of aanzienlijke afkomst, (even als b. v. *Esth.* II: 5, *Esra* VII: 1—5,) den naam van grootvader, overgrootvader enz. daarneven. Dus b. v. noemt zich de vermaarde MAIMONIDES, in zijn *Commentarie op de Meschna:* "MOSES, zoon van R. MAIMON, den Richter, zoon van R. JOSEPH, den Wijze, zoon van R. JOSEPH, den Richter, zoon van Dr. SALOMO, zoon van OBADJA den Richter." De niet minder bekende ISAAC ABRABANEL laat op zulke wijze in de Voorrede van een zijner werken op zijnen voornaam een reeks van namen zijner voorvaderen volgen, opklimmende tot ongeveer twee eeuwen vóór zijn geboorte te Lisbon in 1437. Insgelijks, onder de velen, ook de leden der Spaansch- en Portugeesch-Joodsche familie der JACHIAS. Uit de combinatie van den naam des zoons met dien zijns vaders, vormden zich intusschen al vroegtijdig in Spanje blijvende familienamen onder de Joden (*patronymica*), eene vorming trouwens die de Joden gemeen hebben met eene menigte andere geslachten, wier namen van ouds *patronymica* zijn, bepaaldelijk in Nederland, maar ook in Spanje en Portugal [2].

---

[1] *Catalogus Codicum Hebraeorum Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae Auctore M.* STEINSCHNEIDER (1858), p. 86.

[2] Ik heb de bedoeling niet recht begrepen van C. & A. wanneer hy (Dl.

In beide laatstgenoemde gewesten is het aantal onnoemelijk van dergelijke familienamen, als LOPES (de *S* en de *Z* wisselen elkander onverschillig in al deze uitgangen af), HENRIQUES, SUARÈS, FERNANDES, GUTIÈRRÈS, XIMÈNÈS, enz.; allen gevormd uit eigen namen, allen zonder eenige andere byvoeging doorgaans van bezittingen, of andere localiteiten, aangeteekend op de oudste adelregisters, b. v. op dat van Graaf *Dom* PEDRO, door ons vroeger aangehaald (VIII. bl. 74). Wat verder de oude Israëlitische familiën en hare namen in het Spaansche schiereiland aangaat, van de vroegste tijden aan in die gewesten hebben zoo wel de Joden als de Mohammedanen, wanneer zy (hetzij uit dwang, of om politieke redenen, of uit overtuiging) tot het Christendom overgingen, zoo wel van voornaam als van familienaam moeten veranderen. De Christen voornaam werd, als natuurlijk, overgenomen van den doopgetuige; de familienaam werd ontleend óf van Christelijke geslachten, in welke zy b. v. door aanhuwelijking als het ware werden overgeplant, òf wel van bezittingen, òf ook wel van de steden of plaatsen hunner afkomst of geboorte. Wy komen met voorbeelden op deze algemeene opmerking nader terug. Eerst nog wilden wy enkele byzonderheden mededeelen aangaande oorspronkelijk Joodsche geslachtsnamen, mitsgaders familiën en personen, door welke zy gevoerd zijn geworden.

VII. bl. 268, n. *) beweert, »dat een *patronymicum*, zoo als I—A schijnt te bedoelen, voor zoo ver hem (C. & A.) bekend is, geen wapen heeft." Zijn er dan ook niet in Nederland vele familienamen, die eigenlijk *patronymica* zijn, en ook adellijke wapens voeren, als b. v. RENGERS, HUBRECHTS enz.? Misschien evenwel verstaat C. & A. door *patronymicum* de bloote toevoeging van den voornaam des vaders tot dien eens zoons, zonder dat het nog een blijvende naam in de familie werd. De vergelijking tusschen VOLKERTS en LOPES laat ik daarom gaarne varen, en voor bloote jokkernij gelden, mits erkend blijve, dat LOPES=zoon van LOPO (of LOPE), oorspronkelijk een *patronymicum*, straks blijvende familienaam geweest is. Intusschen is in den geslachtsnaam LOPES SUASSO de tweede naam altijd beschouwd als de karakteristieke, schoon het aan den anderen kant wederom waar is, dat de familie, zoo ik meen, hare afkomst rekent van de LOPES DE HARO'S van *Biscaye*. Doch ook alzoo is LOPES niet de hoofdnaam, en zijn althands de twee *stappende zwarte wolven* het wapen der HARO'S. Die van den naam van LOPES enkel (in Portugal) blasoneeren anders. — In elk geval is in Spanje en Portugal (als wy zeiden) niets meer bekend en gebruikelijk, dan het naar willekeur aannemen of weglaten van een gedeelte van den vollen naam door de onderscheidene leden of takken van hetzelfde geslacht.

Hier komen, vóór alle anderen, in aanmerking de stamnamen van COHEN en LEVI, beide afstammend, overeenkomstig de H. Schrift, van den Patriarch LEVI, de COHENS bepaaldelijk door ARON. In den meest eigenlijken zin zijn alzoo de namen van COHEN en LEVI familienamen, die men over geheel de wereld, waar immers Synagogen van Joden bestaan, door alle eeuwen heen tot op den huidigen dag in grooten getale overal aantreft. Wel is de naam LEVI (nimmer evenwel die van COHEN) ook soms (doch, zoo veel ik my herinner, nimmer by de *Sephardim*, d. i. Joden van of uit het Spaansche schiereiland [1] een bloot persooneele *voornaam:* maar als familienaam wordt de naam duidelijk erkend aan een voorafgaanden anderen voornaam, als b. v. in het oude Spanje JUDA HALLEVI (d. i. uit den stam van LEVI), of in het hedendaagsche Frankrijk, MICHAEL LEVY. Men vindt de beide familienamen onder Joden van allerlei staat en stand, onder de armsten zoowel als onder de rijksten. Aan dezelve is in de Joodsche Synagoge over geheel de wereld een onheuchelijk erfelijk recht verbonden, even onvervreemdbaar als onmededeelbaar. Al wat mannelijk is en tot de jaren van onderscheid, of personeele verplichting onder de wet van MOSES gekomen is, uit de familiën die COHEN heeten, vereenigt zich op sabbath- en feestdagen in de Synagoge tot het gezamenlijk uitspreken van den plechtigen priesterzegen van 4 *Mos.* VI: 25—27. Al wat gelijkerwijs manlijk is uit LEVI, staat den COHENS daarby ten dienste met waterkan en bekken tot het wasschen der handen voor die plechtigheid. Ook nog een andere onderscheiding wordt in de Joodsche Synagoge van ouds toegekend aan de familiën COHEN en LEVI, wederom om het even van welken maatschaplijken rang of stand. Van de zeven mannen uit de Gemeente, die op den sabbath opgeroepen worden om by de voorlezing uit de Wet van MOSES den Voorzanger ter zijde te staan (eigenlijk en oorspronkelijk om zelve elk voor een zevende gedeelte de afdeeling van de Wet, *Parascha*, voor elke week voor te lezen), moet rechtens een COHEN altijd de eerste, een LEVI de tweede zijn.

---

[1] Te recht is tegen deze te algemeene uitdrukking door een Israëlitischen Geleerde S. I. MULDER opgemerkt (*Nav.* IX. bl. 174) hoe in vroeger eeuwen ook vele *Sephardim* den naam van LEVI als voornaam hebben gedragen. De Schrijver van *dit* artikel had alleen, by die uitdrukking, de *uitgewekenen* voor den geest, schoon zy ook aldus opgevat, voor uitzonderingen vatbaar is, en in elk geval, zoo als zy dáár ligt in den tekst, onjuist is.

In deze van onheuchelijke tijden vastgehouden gewoonte, of liever wetbepaling in de Synagoge, ligt het onwraakbaar bewijs voor de wezenlijke Aronitische en Levitische afkomst dier familiën, dewijl er geen reden of omstandigheid denkbaar is, waarom, ten behoeve van wie het ook zij, deze (materieel zoo geheel onbeduidende) privilegiën aan anderen dan dezen zouden zijn vergund geworden, en de erfelijke opvolging hier alzoo, reeds alleen op moreele gronden, zoo vast staat als die van eenig adellijk geslacht in de Christenheid. Wy deden vroeger reeds, by gelegenheid der vermelding van de familie DE PINTO, opmerken, hoe deze, ten gevolge van eeuwenlange belijdenis der Roomsch-Catholijke Godsdienst in Spanje en België, hare priesterlijke afkomst slechts *beweeren*, niet *bewijzen* kunnende, gedurende het uitspreken van den priesterlijken zegen gezegd wordt zich uit de Synagege, by wijze van protest, te verwijderen. Op oude grafzerken der PINTO's vindt men boven hun bekende wapen, ook nog de *uitgebreide handen* (of *tien vingers*, *twee aan twee verbonden*, waarmede de Priesters in de Synagoge zegenen) afgebeeld. — Opmerkelijk is deze eigenaardige conservatie van de beide geslachten, by de vergelijking der treffende plaats van JEREMIA Hoofdst. XXXIII: 19—26.

De voornaamste uitgewekene geslachten die, tot den COHENS-stam behoorende, dien naam te zamen met den Spaanschen of Portugeeschen familienaam voerden of nog voeren, zijn geweest die van COHEN PEIXOTO, COHEN DEL MONTE (wel te onderscheiden van BELMONTE), COHEN DE LARA, COHEN NASSI, COHEN DE AZEVEDO. De laastgenoemden voeren voor helmteeken op hun wapen, boven den *zwarten wolf* der AZEVEDO's, de reeds gemelde *uitgebreide priesterhanden* (*manos abiertas*). — Slechts enkele familiën in de Spaansche en Portugeesche Synagoge dragen den naam van COHEN alleen; onder deze de familie, tot welke JUDA COHEN behoorde, Regent der Synagoge in 1641, enz. die ook Rentmeester geweest is van Graaf JOHAN MAURITS, in Brasilië. Tot de niet-Spaansche-en-Portugeesche Synagogen behoorden in Nederland, onder anderen, ook de even aanzienlijke als talrijke familie der COHENS, van welke afstamt de WelEerw. M. COHEN STUART, Leeraar van de Remonstrantsch Gereformeerde Gemeente te Utrecht.

Levitische familiën by de *Sephardim* waren die van LEVI REZIO, LEVI GOMES, LEVI XIMENES, LEVI MONTESINOS (afstammelingen van dien Spaanschen Kapitein ANTONIO DE MONTESINOS, in het Jodendom ARON LEVI, aan wien MENASSEH BEN ISRAEL, in zijne *Hope Israels*

(*Esperança de Israël*, a⁰ 5410=1650), zijne berichten omtrent de Israëlieten der tien stammen in America, voor een deel dank weet. Zeer enkele familiën dragen ook onder de Spaansche en Portugeesche Joden den geslachtsnaam van LEVI zonder meer.

Wat de LEVI'S of HALLEVI'S (gelijk zy veelal met het Hebreeuwsche artikel geschreven worden en zich noemen) in het Spaansche schiereiland zelve betreft, opmerkelijk is het, hoe veel meerdere mannen en geslachten van bekend- of vermaardheid *deze* afdeeling van het nageslacht des Aartsvaders, wiens naam zy dragen, aldaar heeft opgeleverd, dan die van COHEN of HACCOHEN, afstammelingen van ARON. Gedurende het duizendtal jaren (wy zeggen niet van het verblijf, maar) van den hoogen bloei der Joden in Spanje, ontmoet men telkens in de rangen der geleerden, der dichters, der Staatsleden, der aanzienlijken, leden uit het overvruchtbare geslacht der LEVI'S. Ook stichters van Spaansche stamhuizen by overgang tot het Christendom, hebben vroeger dien alouden Israëlitischen naam als familienaam onder de *Sephardim* gevoerd.

Onder de groote Hebreeuwsche dichters, die het middeleeuwsche Spanje voortbracht, bekleedt, naar het oordeel van alle kenners der latere Joodsche letterkunde [1], de hoogste plaats JUDA BEN SAMUEL HALLEVI, in het Arabisch ABUL HASSAN, voorts ook wel naar het land zijner geboorte (a⁰ 1080?) *de Castiliaan* genoemd.

Onder de Joodsche staatsdienaars en schatmeesters van Mohammedaansche en Catholijke Vorsten in het Spaansche schiereiland is er geen, die door het schitterende van zijnen stand en rijkdom, maar ook straks door zijn ontzettend uiteinde grooter naam heeft gemaakt dan *Don* SAMUEL (EL) LEVI. Langen tijd gunsteling van Koning PEDRO II. van Castilië, in 1358 nog door hem met twee andere Castiliaansche Heeren met een gezantschap naar Koning PEDRO van Portugal belast [2], werd hy in 1360 door den ondankbaren Vorst onder ijzingwekkende folteringen te Sevilla ter dood gebracht [3].

---

[1] Zie onder anderen Dr. MIACHEL SACHS, *Die religiöse Poesie der Juden in Spanien* (Berlin 1845), S. 287, Dr. S. J. KÄMPF, *Nicht andalusischer Poesie andalusischer Dichter aus dem elften, zwölften nnd dreizehnten Jahrhundert* (Prag, 1858), I. 241—289. Vgl. DA COSTA, *Israël en de Volken*, bl. 190 en volg.

[2] Dr. HEINRICH SCHÄFER, *Geschichte von Portugal*, I. 406.

[3] Verg. *Israël en de Volken*, bl. 156 en volg.

Welke familiën voorts, ook nog buiten de gene die wy hier reeds noemden of kortelijk beschrijven gaan, uit den stam van LEVI in Spanje mogen afkomstig zijn, my is er geene bekend, wier leden met meerder glans in de Castiliaansche Jaarboeken staan opgeteekend, dan het geslacht van CARTAGENA, dat zijne geschiedenis als Christenstamhuis dagteekent van R. SALOMO HALLEVI, te Burgos geboren in 1350, en na de dagen zijner bekeering tot het Christelijk geloof als *Don* PABLO DE SANTA MARIA [1], eerst Bisschop van Cartagena, straks van Burgos, tevens Groot-Zegelbewaarder van Castilië, beroemd. De kronijken van zijnen tijd, zoo wel als de latere geschiedschrijvers, onderscheiden hem allen van wege zijne groote hoedanigheden en bekwaamheden, zoo op het gebied van den Staat als van de Kerk, doorgaans met den titel van den *Varon esclarecido.*

Omstreeks veertig jaren was deze zoon uit ISRAEL en LEVI oud, toen hy, na van zijne jeugd af het Christendom bestreden te hebben, tot de overtuiging der waarheid van het Nieuwe Testament gebracht werd, door de studie der Schriften van THOMAS AQUINAS. Hy werd diensvolgens met zijne vijf kinderen op den 21sten Julij van het jaar 1390 te Burgos gedoopt door D. GARCIA ALONSO DE COVARRUVIAS, Abt der collegiale kerk van de stad van dien naam, en Tresorier van de Hoofdkerk van Burgos. Eerlang volgden hem in zijnen overgang tot de Kerk, zijne moeder, twee broeders en vier zusters. Zijne vrouw (D. JOANNA) bleef lang van de keus haars Echtgenoots afkeerig. Zy blijkt evenwel later ook zelve toegetreden te zijn, en den Christendoop ontfangen te hebben [2].

---

[1] De naam van SANTA MARIA werd door deze HALLEVI'S aangenomen ter eere der Moedermaagd, of (gelijk de Biograaph van *Don* PABLO het uitdrukt) *eo quod non solum ex eâdem Virginis Deiparae tribu sed ex ejusdem etiam praeclarâ stirpe originem traxerint.* Ik haal de anders nog al gewaagde stelling aan, ook omdat daaruit blijkt, dat het denkbeeld dat de moeder des Heilands even als hare nicht ELISABETH door ARON uit LEVI stamde, ook in de Roomsch Catholijke kerk niet vreemd is. Dit zelfde denkbeeld spreekt zich ook uit in een (anders vrij belachelijke) legende van het stamhuis der Hertogen DE LEVIS in Frankrijk. Een familiebehangsel stelt aldaar den stamvader van dat geslacht voor, de Maagd MARIA blootshoofds toesprekende, maar met een beleefd *Couvrez vous, mon cousin!* beantwoord. De ongerijmdheid niet slechts van de legende maar ook van geheel de traditie dat de Fransche DE LEVIS (ongetwijfeld naar eene bezitting dus genoemd) uit de Israëlitische LEVI'S zouden afkomstig zijn, loopt in het oog.

[2] Volgens de Biographie van Don PABLO DE SANTA MARIA, door Don

R. SALOMO HALLEVI, naar de gelijkenis van den bekeerden vervolger SAULUS, by zijnen doop PAULUS (in het Spaansch PABLO) genoemd, begaf zich onmiddelijk tot de prediking van het beleden geloof met grooten ijver, welsprekendheid, en voorspoed, aan zijne stamgenooten zoo wel als in den boezem der Christelijke kerk. Hy werd te Parijs tot Doctor in de Godgeleerdheid bevorderd, straks te Avignon (alwaar Paus BENEDICTUS XIII. toen zijn verblijf had) tot *legatus a latere* in Spanje benoemd. In 1402 begiftigde hem Koning HENDRIK III. van Castilië met het Bisdom van Cartagena in Murcia [1]. Dezelfde Vorst benoemde hem eerlang tot Kanselier des rijks by (de eerlang gevolgde) ontstentenis van *Don* PEDRO LOPES DE AYALA. Deze waardigheid werd later verbonden aan die van den Aartsbisschop Primaat van Toledo. Na het overlijden van HENDRIK III. (in 1406) werd, overeenkomstig 's Konings testament, de opvoeding van zijnen jongen opvolger JOHAN II. toebetrouwd aan den voortreflijken *Converso* (bekeerling), die tot mede-executeur benoemd was, en, gedurende de minderjarigheid, nevens de Koningin weduwe en den Infant *Don* FERNANDO (des overleden Konings broeder, later zelf tot Koning van Arragon verkoren) het Castiliaansche rijk grootelijks bestuurde. De jonge Koning werd, vooral ook na het vertrek van zijnen Oom naar diens Arragonsche Staten, door *Don* PABLO opgeleid in de kunst van regeren, gelijk hy aan dezen zijnen leermeester onder anderen ook te danken heeft gehad zijne kennis van het Spaansch en Latijn, waarin Koning JOHAN II. ook goede verzen schreef. Gelukkig, ware die ongelukkige en toch veelzins begaafde Vorst niet later in de handen en geheel onder de macht gekomen van zijn beruchten gunsteling *Don* ALVARO DE LUNA, die ten laatste zijn hoofd verloor op een schavot. *Don* PABLO intusschen werd (a°

CHRIST. DE SANCTOTIS, zal, ter gedachtenis van die gebeurtenis, het wapen der COVARRUVIAS, zijnde *op een veld van sinopel een lelie van zilver*, door het geslacht der CARTAGENAS overgenomen zijn. Althands door beide werd dat wapen gevoerd, gelijk ook met een gering verschil van kleur door twee geslachten, genaamd SAINTE MARIE in Frankrijk, t. w. dat van STE. MARIE D'OLLONDE, in *keel*, en dat van STE. MARIE (van Normandije), in *lazuur* de *zilveren lelie* voerende.

[1] Naar dat Bisdom namen *Don* PABLO'S zonen sedert den naam van CARTAGENA aan. BURGENSIS of DE BURGOS wordt hy zelf dikwerf, het zij naar zijn geboorte, het zij naar zijn Bisschoplijk ampt te Burgos, geheeten.

1415) bevorderd tot den Bisschopszetel van Burgos [1], waarop hy tot in hooggevorderden ouderdom, zonder de werkzaamheden van zijn ambt als Rijkskanselier en Medevertegenwoordiger der hooge Geestelijkheid van Castilië te verwaarloozen, zijne geestelijke verplichting getrouwelijk ter harte nam. Hy overleed in het zes en tachtigste jaar zijns ouderdoms, na dat hy kort te voren door zijnen tweeden zoon, *Don* ALONSO DE CARTAGENA, als Bisschop van Burgos vervangen, en te gelijk zelve met den titel van Patriarch van *Aquileja* vereerd geworden was. Ook als Godgeleerde heeft hy zich by het nageslacht grooten lof verworven, zoo door zijn *Scrutinium Scripturarum* (zijnde eene apologie van de Christelijke Godsdienst tegen het Jodendom in den vorm eens *Dialoogs tusschen* SAULUS *en* PAULUS), als door zijne *Additiones* op de *Postillen van* NICOLAUS DE LYRA, onder vele anderen geprezen en tegen een naijverigen Franciscaner monnik (MATTHIAS DORING), gehandhaafd door RICHARD SIMON, in zijne *Historia Critica Vet. Test.* III. 11. Zijn *Scrutinium* wordt onder velen door VIVES, MORINUS, CASAUBONUS, hoog gewaardeerd. Beide schriften bracht hy òf kort voor zijnen dood òf in zeer hoogen ouderdom ten einde. Hy schreef ook onder meerdere Tractaten van minderen omvang eene Verhandeling over het *Tetragrammaton*, in later eeuw door den Hoogleeraar DRUSIUS hier te lande op nieuw uitgegeven. Als Spaansch schrijver en dichter heeft hy mede zich een naam verworven onder de sieraden der vijftiende eeuw in Spanje, door zijne berijmde *Historia Universal*, in drie honderd twee en twintig *octavos* [2]. Eindelijk bevindt zich ook nog op de nationale Bibliotheek in Spanje een Handschrift van den vermaarden Kerkvoogd over den *oorsprong en adel van zijn geslacht.*

Als Stichter en Hoofd van een by uitnemendheid ridderlijk en

---

[1] Onjuist spreekt de geleerde Dr. M. KAYSERLING in zijne *Sephardim* van een *Aartsbisdom van Burgos;* het was in die dagen een *Bisdom*, overigens het eerste in rang in het koninkrijk, en werd eerst later een *Aartsbisdom.*

[2] Men zie de gronden waarop Don JOSÉ AMADOR DE LOS RIOS in zijne *Estudios sobre los Judios de Espana* (Madrid, 1848), p. 341—351, dezen dichterlijken arbeid toeschrijft aan onzen Don PABLO, na dat Don EUGENIO DE OCHOA dien in zijne verzameling van oude Castiliaansche gedichten (Parijs, 1844) nog toeschreef aan een jonger tijdgenoot, vriend en vereerder van den Bisschop, t. w. den *Markies* DE SANTILLANA, stamvader der MENDOZAS, Hertogen *del Infantado.*

verdienstelijk geslacht in Spanje is voor het oogmerk dezer Bydrage *Don* PABLO, eertijds R. SALOMO HALLEVI, niet minder merkwaardig. By de opnoeming van enkele leden uit dat geslacht komen tevens in aanmerking die naaste betrekkingen van den eerbiedwaardigen *Converso*, die te gelijk met, of korten tijd na hem, zijn ingelijfd in de gemeenschap der Catholijke Kerk van die dagen.

Allereerst zijne moeder, die nog de inwijding van haren toen reeds vijf en zestigjarigen zoon tot Bisschop van Burgos beleefde en bywoonde. Zy overleed in het volgende jaar 1416, algemeen vereerd en betreurd wegens hare voorbeeldige levenswijze en weldadigheid. Al wat voornaam was in de stad Burgos begeleidde haar ten grave. In de kapel van *St. Paulus*, ter linkerzijde van het altaar, is hare grafstede kenbaar aan het opschrift: *Hier ligt D.* MARIA, *moeder van Don* PABLO, *Bisschop van* Burgos, *en van* ALVAR GARCIA, *des Konings Kronijkschrijver.* Niet ver van haar rusten de stoffelijke overblijfselen van hare vier dochteren, waarvan drie het kloosterleven hadden gekozen, de vierde met een voornaam Edelman gehuwd is geweest.

Behalve deze vier zusters heeft *Don* PABLO van Burgos ook nog twee broeders gehad, in het Christendom genaamd ALVAR GARCIA DE SANTA MARIA, en PEDRO SUAREZ DE SANTA MARIA. De eerste, dien wy reeds als 's Konings Geheim- en Kronijkschrijver leerden kennen, werd a⁰ 1410 in den adel des rijks en der stad Burgos opgenomen, lid van den Raad des Konings, en vertrouweling van den edelen Koning FERDINAND van Arragon. Niet enkel als schrijver van de algemeen geprezene *Cronica de Don* JUAN II. tot op het jaar 1434 (het vervolg tot op den dood des Konings is van de hand van den Ridder FERDINAND PEREZ DE GUZMAN, Heer van Batres), maar insgelijks als Dichter bekleedt ook hy eene plaats van eer onder zijne tijdgenooten. De evengenoemde Ridder droeg hem met eenige regelen vol eerbied en liefde zijn *Tratado de vicios y virtudes* op.

De andere broeder des Bisschops, PEDRO SUAREZ DE SANTA MARIA, was ten tijde van het overlijden van Koning HENDRIK III. Lid van de regering der stad Burgos. Als Voorzitter der Cortes in zijne hoedanigheid van Afgevaardigde der stad Burgos werd hem door den Infant FERDINAND, des overleden Konings broeder, in handen gesteld een der vier sleutels van de ijzeren kist, waarin des Konings Testament bewaard werd. De drie andere sleutels bleven onder bewaring van den Infant FERDINAND, den Bisschop van Cartagena, en den Bisschop van Siguenza, respectivelijk.

Wy zeiden reeds, dat op éénen dag met den toekomenden Bisschop ook gedoopt zijn zijne vijf kinderen. Een daarvan was eene dochter, even als haars vaders zuster sedert genoemd MARIA, en even als deze gehuwd aan een voornaam Edelman, indien hier althands geene verwarring in de opgave plaats heeft van den ouden Spaanschen Biograaph, die een der hoofdbronnen is voor de geschiedenis van het geslacht dezer uit LEVI gesproten CARTAGENA'S of SANTA MARIA'S [1].

De oudste zoon van *Don* PABLO was hem, nog in de Synagoge zijnde, geboren in 1379. Hy werd later genaamd *Don* GONZALO DE SANTA MARIA, en is geweest Bisschop van Astorga, Placencia en Siguenza. Van wege Arragon werd hy afgevaardigd naar het Concilie eerst van Constans, daarna van Bazel. Ook liet hy èn als Prelaat èn als geleerde een algemeen geëerden naam na. Hy wordt evenwel in die laatste hoedadigheid wel eens verward met zijn bloedverwant GONZALO DE SANTA MARIA, die in de *vijftiende eeuw* te Saragossa een rechterlijk ampt bekleedde, en schrijver is van een *Leven van Koning Johan II. van Arragon*, ook nog door DE LOS RIOS onlangs abusivelijk toegeschreven aan den Bisschop van Siguenza.

Op hem volgt naar de tijdsorde der geboorte (a^0 1384) *Don* ALONSO GARCIA DE SANTA MARIA of DE CARTAGENA. Niet minder dan zijn vader heeft hy zich èn als Prelaat, èn als Staatsman, èn als Spaansch Schrijver en Dichter onderscheiden. Eerst Aartsdeken van Compostella, later opvolger van zijnen vader in het Bisdom van Burgos (1435—1456), vindt men hem, even als dezen, tegenwoordig en werkzaam in alle groote Staats- en Kerkaangelegenheden van zijnen leeftijd [2]. Hy werd ook afgevaardigd voor Castilië naar de Kerkvergadering

---

[1] Die Biograaph is de Augustijner monnik CHRISTOVAL DE SANCTOTIS, die voor het *Scrutinium* (t. w. de uitgave van 1591 te Burgos) een zeer uitvoerig Bericht van het Leven en de nakomelingschap van *Don* PABLO DE SANTA MARIA geplaatst heeft. Men kan verder over den vermaarden Bisschop van Burgos, behalve in de Kronijken en alle Geschiedboeken van Castilië, belangrijke byzonderheden vinden by *Don* NIC. ANTONIO, *Biblioth. Espanola*, WOLFF, *Biblioth. Rabbin.* en anderen *in voce;* voorts over onderscheidene leden van het geslacht bij *Don* JOSÉ AMADOR DE LOS RIOS, *Estudios sobre les Judios de Espana*, en by eene menigte Spaansche schrijvers van verschillenden leeftijd. Vergelijk ten slotte de meer beknopte opgaaf in DA COSTA'S *Israël en de Volken*, bl. 202. en volg.

[2] Men zie over hem de boven aangehaalde schrijvers. In *Israël en de Volken* (bl. 208 volg.) is hy abusivelijk als de *oudste* der zonen van *Don* PABLO opgeteekend.

van Bazel, werwaarts hem de Graaf van CIFUENTES, uit het huis der SILVA's, verzelde. Ten jare 1440 werd hy nevens den Graaf DE HARO (VELASCO) en den Markies DE SANTILLANA (MENDOZA) afgevaardigd, om de Prinses BLANCA van Navarre, bruid van den Troonopvolger, later Koning HENDRIK IV., af te halen en te begeleiden. De vorstelijke feesten, by die gelegenheid beurteling door den Graaf DE HARO op zijn kasteel te Briviesca en door den Bisschop te Burgos aan de Prinses en hare moeder, de Koningin van Navarre, gegeven, zie men in de *Cronica van Koning Johan II.* (van Castitië). — Men vindt zijnen naam en handteekening, nevens die van de overige hooge Prelaten en Grandes van Castilië, nog onder de huwelijksacte van Koning HENDRIK IV., met de Prinses JOHANNA van Portugal (dochter van Koning EDUARD) ten jare 1456 hertrouwd.

De minst vermaarde der zonen van *Don* PABLO is geweest een jongere ALVAR GARCIA DE SANTA MARIA, ook wel ALVAR SANCHES DE CARTAGENA in de *Cronica* genoemd, en geboren a⁰ 1388. Deze schijnt, misschien ter zake der verwikkelingen tusschen den Koning van Castilië en zijne neven, de Infanten van Arragon, althands een tijd lang in ongenade by den Koning en by zijnen vader, den Bisschop, geweest te zijn. DE LOS RIOS, terwijl hy te recht den schrijver der *Cronica* voor den broeder, niet den zoon, van *Don* PABLO houdt, schijnt dien zoon hier geheel vergeten te hebben. Het jaar 1461 kan toch niet wel (gelijk de geleerde Spanjaard t. a. p. bl. 371, meent) het sterfjaar van den broeder, maar zeer goed dat van den zoon van *Don* PABLO geweest zijn. In elk geval vergist zich MARIANA, die dezen ALVAR den zoon, als den eenigen voortplanter van *Don* PABLO's geslacht vermeldt. Daar zijn waarschijnlijk, behalve uit zijnen zoon PEDRO, ook nog uit de broeders van den Bisschop van Burgos nakomelingen geweest; althands is de oudere ALVAR gehuwd geweest. De Biograaph zijns vaders maakt uitdrukkelijk melding van zijne naast hem te Burgos begraven gade. — In elk geval behoorden tot de maagschap van den Bisschop zoo wel de reeds vermelde GONZALO DE SANTA MARIA te Saragossa, als de voortreflijke *Don* JUAN ORTEGA DE MALVENDA, Bisschop van Coria [1].

De stamvader der CARTAGENA's, aldus by voortduring genoemd in Spanje, is geweest een vierde (in tijdsorde *derde*) zoon van *Don* PABLO, hem geboren in 1387. Hy werd, gelijk zijne broederen, te

---

[1] Zie van hem CLEMENCIN, *Elogio de la Reina Catolica Dona Isabel*, p. 484.

zamen met zijnen vader, als vijfjarig kind gedoopt, en is genaamd geweest PEDRO DE CARTAGENA. Gelijk zijne broeders op het gebied van Kerk, Staat en Wetenschap, zoo heeft hy uitgemunt op dat van krijgs- en ridderfeiten. Hy wijdde zijn leven (gelijk de Biograaph zijns vaders het uitdrukt) aan het voeren van den krijg op eigene kosten, voor God en den Koning. Met groote lichaamskrachten zoo wel als met een by uitnemendheid moedig hart begaafd, heeft hy zich op slag- en tournooivelden van jongs af onderscheiden. Dus, b. v. toen hy in tegenwoordigheid en ter eere des Konings JOHAN II., ten jare 1425 te Burgos den kampprijs won als *mantenedor* (verdediger), terwijl de niet minder beroemde Ridder RUY DIAZ DE MENDOZA dien van de zijde der *aventureros* (aanvallers) verkreeg. In de krijgen van zijnen tijd behaalde hy in het byzonder grooten roem in den veldslag by Granada, ten jare 1431, tegen de Mooren, zoo wel als in dien van S. Vicente, ten jare 1430, in Navarre. Koning JOHAN II. stelde hem aan tot Bevelhebber zijner lijfwacht. Als *Rigidor* van zijne geboortestad Burgos, de oudste stemgevende stad van Castilië, voerde hy meermalen het woord uit naam der Cortes. In zijn prachtige naar de wijze dier tijden versterkte woning aldaar, onthaalde ook hy en logeerde, by de boven vermelde gelegenheid in 1440, de Vorstinnen van Navarre en haar gevolg.

Men zie van dit alles, mitsgaders van het voorgevallene in zijn huis by gelegenheid der gevangenneming van den gunsteling *Don* ALVAR DE LUNA, de *Cronica* van JOHAN II., op onderscheidene jaren.

Gelijk PEDRO DE CARTAGENA, de zoon des Bisschops, zoo is ook zijn nageslacht met Castiliës hoogen adel, als daar zijn de OSORIO's, ROJAS, VELASCO's, door huwelijken verbonden en op gelijken voet gebleven. Dappere Ridders, als hy zelve, zijn van geslacht tot geslacht zijne naneven geweest. Een zijner zonen, ALVAR DE CARTAGENA, sneuvelde ten jare 1473 in het gevecht tusschen de Graven DE HARO en DE TREVINO, sedert lang in binnenlandsche vete met elkaêr. De ruiterij van den eerstgenoemden Grande van Castilië, waaronder hy diende, leed, tegen het voetvolk der tegenpartij, ten gevolge der ongunstige localiteit, eene zware nederlaag. Een ander van PEDRO's zonen, met name GONZALO (PEREZ) DE CARTAGENA, commandeerde het contingent van Burgos in de ruiterij der *Hermandades* in de dienst van Koningin ISABELLA a⁰ 1477. Hy was ook Gouverneur van het sterke door zijnen vader veroverde Lara, en werd in deze destijds byzonder eervolle betrekking opgevolgd door zijnen zoon HER-

NANDO. — Wederom een andere PEDRO DE CARTAGENA onderscheidde zich in die zelfde dagen in de dienst van Koningin ISABELLA, wier lof hy in Spaansche verzen bezong. In het laatst dier zelfde en het begin der XVI^de^ eeuw was wederom een ALONSO DE CARTAGENA Lid der Regering van Burgos, als zoodanig met *Don* DIEGO OSORIO Afgevaardigde op de Cortes van het jaar 1505 te Toro, en woordvoerder uit naam dier Vergadering tot Koning FERDINAND, destijds Administrateur en Gouverneur van Castilië, Leon en Granada, voor zijnen schoonzoon en dochter, Koning PHILIPS *den Schoone* en Koningin *Dona* JUANNA.

Later (a° 1520 en volg.) vinden wy te Burgos wederom eenen PEDRO DE CARTAGENA, Heer van *Olmillos*, (waarschijnlijk een zoon van evengenoemden ALONSO), een dapper Ridder, die zich roemrijk onderscheidde tegen de bewegingen der *Communeros* in zijne vaderstad. Ook hy voerde als Voorzitter der Castilliaansche Cortes het woord by gelegenheid eener deputatie tot de Koningin, toen weduwe, moeder van KAREL V., *Dona* JUANA, te Valladolid. Hy is gehuwd geweest eerst met D. MARIA SARABIA, daarna met D. MARIA DE ROJAS, dochter van D. ISABELLA DE ROJAS en van *Don* DIEGO OSORIO van de tak der Markiezen van CERRALVO, en van hetzelfde geslacht met de Graven van TRANSTAMARE, Markiezen van ASTORGA.

De verdere afstamming der familie is ons in de byzonderheden onbekend, uitgenomen misschien nog eenen *Don* ANTONIO DE CARTAGENA, vermeld onder den jongen Spaanschen adel, die zich vrijwillig by de Spaansche Armada van 1588 bevond. De genealogie van het huis van CARTAGËNA tot op de dagen van PHILIPS IV. werd in 1640 met groote naauwkeurigheid door een ongenoemden Auteur beschreven, wiens arbeid alleenlijk in MS. hier en daar in Spaansche Bibliotheken gevonden wordt.

Volgens het getuigenis van D. JUAN HEYDECK, in zijne *Defensa de la religion Christiana*, T. IV. p. 360 (Madrid 1798), bestond althands nog in het laatst der XVIII^de^ eeuw in Spanje eene *posteridad illustre y nobilissima*, volgende de voetstappen van haren voortreflijken stamvader *Don* PABLO, vroeger R. SALOMO HALLEVI.

I—A.

V. [1]

De medegedeelde byzonderheden omtrent het Spaansche geslacht der CARTAGENA's, kunnen tot voorbeeld tevens strekken van een aantal dergelijke Castiliaansche, Arragoneesche en Portugeesche geslachten, op gelijke doch niet zoo algemeen en openbaar bekende wijze van Israël afkomstig. Omtrent naam- en wapenvoering van die familiën en hare eerste christelijke of gedoopte stichters, straks nader. Eerst hebben wy ons verbonden tot de opgave van namen en byzonderheden van Joodsche geslachten als zoodanig, in de evengenoemde gewesten. Deze namen, gelijk reeds gezegd en aangetoond werd, maakten, by overgang tot de Catholijke kerk, meestal plaats voor louter Spaansche of Portugeesche. By terugkeer tot de Synagoge, of in het geval van onafgebroken belijdenis der Joodsche Godsdienst, werden de Israëlitische namen weder aangenomen of behouden, en wel in het eerstgenoemde geval, hetzij met byvoeging van, of afwisselend met, den insgelijks alouden Spaanschen of Portugeeschen.

Zie hier dan eenige voorname familiën van *Sephardim*, met eenige zeer weinige byzonderheden van de lotgevallen harer leden.

ABAZ de Joodsche, DIAZ JORGE (GEORGII), de Portugeesche familienaam van een geslacht, hetwelk by diploma van 12 Maart 1614 door Keizer MATTHIAS in de personen van PHILIPPUS en FRANCISCUS DIAZ GEORGII ter zake van het aanzien, de diensten, en verdiensten van hunne voorouders *gedurende een lange reeks van tijden*, in den adel van het Duitsche rijk werd opgenomen. Hun aloud geslachtswapen (*in sinopel een leeuw van zilver*) werd by datzelfde diploma vermeerderd met een kroon van goud op den leeuw, en een open (tournooi)helm met vijf traliën, in plaats van den vroegeren gesloten helm; helmteeken: *de leeuw van het wapen, maar issant, met de keizerlijke kroon gekroond en voerende in de rechterklaauw een astrolabium van goud* [2].

---

[1] Overgenomen uit *de Navorscher* Dl. IX. bl. 242.

[2] Het *astrolabium* in het wapen of helmteeken van oud-Joodsche geslachten in het Spaansche schiereiland, verklaart zich uit de verdiensten van de Israëlieten aldaar in het vak van Sterre-, Zeevaart- en Aardrijkskunde.

De familie ABAZ is in hare onderscheiden takken nog langen tijd in de Synagoge aanzienlijk geweest, te Hamburg en te Amsterdam. Een lid van het geslacht was onder anderen ook de geleerde R. SAMUEL, zoon van ISAAC ABAZ, die (A⁰. 5430 = 1670) de *Hobat Alebaboth* (*Verplichting der harten*), van *Rabbenu* BAHYÉ *de Richter*, zoon van *Rabbi* JOSEPH, die ze in het Arabisch schreef, uit de Hebreeuwsche vertaling van JUDA AREN TIBBON in sierlijk Portugeesch overbracht. In verminderde omstandigheden kwam het geslacht reeds in het midden der vorige eeuw; in de mannelijke lijn is het thands, voor het minst te Amsterdam, sedert ongeveer een halve eeuw uitgestorven. In de vrouwelijke lijn stammen aanzienlijke familiën, van ouds met hetzelve vermaagschapt, af.

ABARBANEL. Een oud Spaansch en Portugeesch geslacht, dat met dat der JACHIA's speciele aanspraak maakt op de Davidische afkomst, die in het algemeen door of voor de Joden van het schiereiland wordt gevindiceerd. De familie, zeer zeker, in het Spaansche schiereiland van den hoogsten ouderdom, heeft langen tijd te Sevilla gewoond, later te Lisbon; de naam, misschien oorspronkelijk een personeele bynaam (ABARBANEL, ABRABANEL, ABRABANIEL, later in Nederland ook wel eens tot BARBANEL afgekort), werd in 1368 althands reeds gevoerd door eenen D. SAMUEL ABARBANEL. — Het geslachtswapen, gelijk het onder anderen voor schriften van R. *Don* ISAAC ABARBANEL, te Venetië uitgegeven, op het titelblad gevonden wordt, bestaat uit een klimmenden leeuw, gekeerd naar een kasteel. Van laatstgemelden vermaarden (helaas!) bestrijder van het Christendom en zijne schriften, kan men overal byzonderheden opgeteekend vinden. Insgelijks van zijne zonen, van welke een, *Don* SAMUEL, gezegd wordt het Christendom omhelsd te hebben, een ander, *Don* JUDA, schrijver is van de schier in alle talen overgezette Platonische *Zamenspraak over de Liefde* [1]. *Don* ISAAC ABARBANEL, betrokken in de ongunst van zoo vele vrienden, gelijk ook hy was geweest,

---

Zie *Israël en de Volken*, bl. 183 en 239 en volg. Een uitvoerige arbeid van Rabbi ZAG (ISAAC) DE SUJURMENZA op last van Koning ALFONSUS X. over het *Astrolabium* bevindt zich in Hs. op de Bibiiotheek van het Escuriaal. Men zie de rubrieken by RODRIGUES DE CASTRO, *Bibl. Espanola*, 1. 123 en volgg.

[1] Zie een kort overzicht van vader en zonen in *Israël en de Volken*, bl. 243 volgg.

van den ouden Koning ALFONSUS V. van Portugal, by diens zoon JOHAN II., bygenaamd *de Strenge*, ontkwam ter naauwernood (a^0 1483) eene vervolging ter zake der zamenzwering van den Hertog van BRAGANZA, die het met zijn hoofd boette. ABARBANEL week uit naar Castilië, alwaar hy tot op 1492 in de rust en voorspoed der aldaar zoo machtige Joden deelde, en ook by FERDINAND en ISABELLA gezien was. In 1492 moest ook hy evenwel ten gevolge van het groote verbanningsdecreet uitwijken, doch (ter zake der evengemelde omstandigheden) niet, gelijk zoo vele zijner stam- en geloofsgenooten naar Portugal, maar naar Napels. Hy overleed te Venetië. Zijn nageslacht vindt men later niet slechts in Italië, maar ook in Hamburg, vooral, en te Amsterdam. De Portugeesche Synagoge aldaar heeft onder hare aanzienlijken langen tijd geteld ABARBANELS van de volgende takken:

ABARBANEL BARBOSA; — tot deze tak behoorde ook de echtgenoote van MENASSEH BEN ISRAEL, die op dien grond bepaaldelijk op de afstamming uit DAVID voor zijne kinderen aanspraak maakte; — voorts ABARBANEL ARREDES, ABARBANEL DORMIDO, ABARBANEL DA VEIGA (Sp. VIEGAS), ABARBANEL (RODRIGUES) DE SOUSA.

Alle die onderscheidene takken zijn gevormd door huwelijken, het zij van zonen of van dochteren van het geslacht in familiën, door den Spaanschen of Portugeeschen naam aangewezen. Het geslachtswapen is daarom dan ook niet by allen hetzelfde.

Dus b. v. voerden de ABARBANELS DA VEIGA het wapen der VEIGA'S: *in keel een adelaar van zilver gekwartierd met drie lelien van lazuur op een veld van zilver.* De Heer VAN EEKELEN ontdekte en ontcijferde eenige jaren geleden, op de oude Portugeesche begraafplaats te Middelburg een aantal zerken met opschriften, adellijke wapens, priesterteekenen (*de uitgebreide handen*), allen van tusschen 1655 en 1716; onder dezen ook het even beschreven wapen op den grafsteen van JOSEPH ABARBANEL DA VEIGA, te Middelburg a^0 1665 overleden.

ABARBANEL DE SOUSA voerde ABARBANEL, gekwartierd met de *vier wassenaren, kringswijze verbonden, van keel op een veld van zilver* der SOUSA's. Dus heeft Dr. A. CAPADOSE, die door verschillende lijnen van de ABARBANELS DE SOUSA afstamt, het wapen onder zijne kwartieren.

Zoo veel ik weet, zijn in de mannelijke lijn alle die takken, uitgenomen het laatstgenoemde, uitgestorven.

Enkele takken insgelijks, zoo ik meen, althands in Nederland uitgestorven, bleven zich alleen ABARBANEL noemen. Dus onder anderen een der vroegst overgekomene Portugeesche Joodsche familiën in Amsterdam. Lid van een dezer takken was in de eerste helft der zeventiende eeuw EPHRAIM ABARBANEL, in Portugal THOMAS DE MEDEIROS genaamd. Naar dezen voerde een van de twee stamvaders der familie FRANCO MENDES hier te lande (die de Synagoge *Neve Schalom* in 1608 stichtte en in 1616 de begraafplaats te Ouwerkerk voor de Portugeesche Joden aankocht) den naam van ISAAC (FRANCISCO) MENDES MEDEIROS. De nog heden bestaande familie FRANCO MENDES behoort tot de oudste en edelste uit Portugal uitgewekene geslachten hier ter stede. Zy vestigde zich in 1598 alhier in den persoon van MELCHIOR (ABRAHAM) MENDES FRANCO en diens twee zonen, den reeds genoemden ISAAC, en MORDOCHAI (CHRISTOVAL). Vermaagschapt aan de familiën BELMONTE, CURIEL, MOCATTA (NUNES MARCHENA), OSORIO, TEIXEIRA, DE LIMA, DE PRADO, HENRIQUES DE MESQUITA, enz. staat zy by geene van die in voornaamheid van afkomst en aanzien hier te lande achter. Zy heeft zich ook nog lang, by de vermindering in dit opzicht van velen van hare gelijken, in tijdelijken voorspoed staande gehouden. In 1770 nog vereerden de Prins en Prinses *van Oranje* het echtfeest van JACOB FRANCO MENDES en SARA TEIXEIRA met hunne tegenwoordigheid, en openden met den gebruikelijken *Menuet* respectivelijk met Bruidegom en Bruid den dans. — De naam van FRANCO MENDES in onzen tijd is met roem bekend in de muzijkale wereld. — Of en op welke wijze de familiën FRANCO DRAGO, FRANCO PACHECO, FRANCO DA SILVA, FRANCO DA COSTA, of ook die van de Engelsche FRANCO'S, die in het Baronetschap hunnen oom *Sir* MENASSEH LOPEZ zijn opgevolgd (zie BURKE), met FRANCO MENDES verwant zijn, is my onbekend. Het wapen althands dezer Engelschen is een ander dan dat van onze FRANCO MENDES, welke *in keel* voeren *drie halve leeuwen van goud*, *roodgetongd*, 2 *en* 1, *en in het midden een ring van goud;* helmteeken: *boven een muurkroon een der leeuwen van het schild.*

ABENDANA [1]. Wy hebben by het hier reeds aangeteekende omtrent dit geslacht (*Nav.* VII. bl. 217) niets te voegen, dan de opmerking, dat — hoezeer (gelijk wy reeds opmerkten en nader toelichten zullen), by overgang tot het Christendom, de Joodsche zoo personeele

---

[1] Dat *Aben* in deze en dergelijke familienamen de Spaansche uitspraak van het Arabische *Ibn* (zoon) is, werd reeds opgemerkt.

als familienamen wegvielen — de naam van ABENDANA evenwel nog misschien erkenbaar is in dien onder den Castiliaanschen adel wel bekenden van AVENDANO. — ABENDANA voert *een adelaar op een aardbol, omziende naar eene zon;* helmteeken: *eene linkerhand.*

ABENSUR, familie vermaagschapt aan die van ABENDANA, NAMIAS DE CASTRO, LEVI XIMENES en anderen. Hare leden vond men vooral te Livorno, en te Hamburg, alwaar meer dan één ABENSUR Residenten zijn geweest van Polen. Een dezer werd te Parijs gedoopt in de kerk van St. Germain de l'Auxerrois. Hy was tot die belijdenis gebracht door den Cardinaal DE NOAILLES. Koning LODEWIJK XIV. deed zich als *parrain* by den doop vertegenwoordigen door den Markies en de Markiezin DE DANGEAU. (Zie *Mémoires du Marquis de Dangeau*, uitgegeven a° 1817 door Madame DE GENLIS, op het jaar 1706). Of de ABENSURS afstammen van het vermaarde geslacht der ABEN ZOARS, in de elfde en twaalfde eeuw de vaders der geneeskunst in Spanje, durven wy niet beslissen; ook is het niet geheel uitgemaakt of deze ABEN ZOARS Joden dan wel Mohammedanen zijn geweest. Zie *Israel en de Volken*, bl. 179 volg.

ABENHACAR (een zelfde naam met ABEN WAKAR). D. SAMUEL ABENHACAR heeft, nevens D. SAMUEL BENJAES en R. MOSES ABUDIEL, insgelijks Geneesheeren van Koning ALFONSUS XI. van Castilië, grooten invloed gehad in den Raad van dien Vorst. De naam is in de Amsterdamsche Synagogen door de familiën: ABENHACAR DA COSTA, ABENHACAR PIMENTEL en ABENHACAR XIMENES, gevoerd.

ABOAB (ook ABUAB gespeld). Een in de rangen van geleerden en aanzienlijken onder de *Sephardim*, zeer voornaam, en ontzachlijk uitgebreid geslacht. Het week in den persoon van een zijner hoofden, R. ISAAC ABOAB, in 1492 van Castilië naar Portugal uit, en behoorde aldaar onder de dertig van Spanje uitgewekene familiën, aan wie in 1492 Koning MANUEL een wijk der stad Oporto ter bewoning afstond.

In 1497 ging een lid van het geslacht met zoo vele anderen, ten gevolge der gewijzigde gezindheid van dien Vorst, tot de Kerk over. Hy heette ABRAHAM ABOAB, en sedert zijnen doop DUARTE DIAZ. Eene genealogie van de tak der familie, van dezen ABRAHAM ABOAB afstammende, en beginnende alzoo met het jaar 1497, is in het bezit van den Schrijver dezer aanteekeningen. Het is een merkwaardig document voor de kennis van die, meermalen reeds hier aangeduide, verdeeling van zoo vele oorspronkelijk Israëlitische geslachten van

het schiereiland, in Catholijke en Joodsche takken of individueele leden. Een paar byzonderheden uit de genoemde stamlijst volgen.

Vooreerst de curieuse vermelding van de negen DUARTE'S, kleinzonen uit de overtalrijke nakomelingschap van het hoofd der familie, allen, naar dezen hunnen grootvader, DUARTE DIAZ geheeten, en wederom op hunne beurt voorvaders van talrijke nakomelingen in Spanje, Portugal, België, Italië en Nederland. DUARTE DIAZ (bygenaamd *de Schoone*), van wien de uitgebreide en aanzienlijke familie DE PAZ in Brazilië en in de Nederlanden afstamde; — DUARTE DIAZ (bygenaamd *de Leelijke*) van Oporto, Ridder (*miles*) en dichter van *La Conquista de los Reyes Catholicos en Granada* (Madrid, 1598)[1]. Van hem stamde in de Amsterdamsche Synagoge een byzonder aanzienlijke tak van ABOABS af, — DUARTE DIAZ HENRIQUES, wiens dochter de bekende dichteres ISABELLA HENRIQUES was[2]; — DUARTE DIAZ *de Frandes* (Vlaanderen of België), — DUARTE DIAZ BRANDON, en anderen.

Door twee dochters van DUARTE DIAZ (den grootvader der negen DUARTES), uitgehuwelijkt in de voornaamste geslachten van Spanje, Portugal en Napels, vinden op dien zelfden ten aanzien der Godsdienst zoo zeer gemengden stamboom, ook nog hunne plaats de Graven VAZ DE SOUSA en VAZ DE ANDRADE, — de Contador (Lid van de koninklijke Rekenkamer) SIMON VAZ[3] te Sevilla, — *Don* JUAN DE SALAMANCA van Burgos, lid der XXIV van Sevilla, — *Don* DUARTE DE RIBEIRA, — de *Baron* DE CAMPO MARINO, later Hertog DE SANTO DONATO, de Markies DE POLIGNANO, — de Prinses DE PERCITI, enz.

Voorts, naast een zes-en-dertigtal leden der familie, die zich met IMANUEL ABOAB (*Chacham* of *Wijze*) naar Jerusalem begaven om aldaar te sterven, wederom niet weinigen aangeteekend op den stamboom met een uitdrukking, die geen twijfel overlaat, dat zy werkelijk overtuigde Christenen waren, waaronder dan wederom *kloosterlingen*.

In Amsterdam, Londen, en Hamburg hebben gebloeid de grootendeels uitgestorvene familiën: ABOAB, ABOAB DA FONSECA, ABOAB CARDOSO, SEMACH ABOAB, ABOAB OSORIO.

---

[1] Zie D. NICOLAS ANTONIO, *Bibl. Hisp. Nova*, in voce.

[2] Zie *Israël en de Volken*, bl. 285.

[3] Ook nog in Amsterdam zijn uit de vroegste tijden der Synagoge aldaar, mitsgaders in Hamburg, familiën: VAZ, VAZ DE OLIVEIRA, VAZ NUNES, VAZ FARO bekend.

ABUDIENTE. Een geslacht, na de verdrijving uit Spanje en Portugal, sedert het laatst der zestiende eeuw gevestigd te Florence, Hamburg, Amsterdam en Londen. MOSES BEN GIDEON ABUDIENTE was een Hebreeuwsch dichter en geleerde te Hamburg, die onder anderen een niet onbelangrijk boek over Oudtestamentische prophecy aangaande het koninkrijk van den Messias schreef, doch (helaas!) in het belang van het opgeworpen sectehoofd SABETAY ZEVI, die ten jare 1666 eene zoo voorbeeldelooze scheuring onder de Joden van geheel Europa te weeg bracht.

Tot zijne nakomelingen, later in Engeland gevestigd, behoorde de schatrijke ROWLAND GIDEON, wiens zoon SAMPSON GIDEON, tot de Engelsche kerk overging en lid van het Parlement werd, eerst voor Cambridge, daarna voor Coventry. Zijn zoon is geweest de eerste Lord EARDLEY Pair van Ierland (a⁰ 1789), met wiens zoon, Kolonel Lord EARDLEY jong en ongehuwd gestorven (a⁰ 1824), titel en pairschap hebben opgehouden te bestaan. Met eene dochter uit dat zelfde geslacht is gehuwd geweest de Generaal Burggraaf Lord GAGE; met eene andere, Lord SAYE AND SELE (11de Baron van dien titel); met wederom eene andere, Sir GULLING SMITH, wiens zoon is Sir CULLING EARDLEY SMITH, wel bekend in onzen tijd door zijne ijverige bemoeiingen voor de zaak van Christendom, Protestantisme en gewetensvrijheid. Hy is de tegenwoordige bezitter van Belvedere in Kent, en van Spalding in Lincoln, beide afkomstig uit de erfenis van SAMPSON GIDEON. Naby de cederboomen in het park van Belvedere, ziet men nog heden den grafsteen van een der vaderen van dat geslacht, met zijn Hebreeuwsch letterschrift.

BENVENISTE (ook BEN BENISTE geschreven). Een oud Israëlitisch geslacht uit Arragon. Don VIDAL BEN BENISTE was een der Joodsche Geleerden, die de vermaarde conferentie bywoonden, ten jare 1413 te Tortosa aangelegd door Paus BENEDICTUS XIII. (PEDRO DE LUNA), om de groote strijdvraag tusschen Joden en Christenen aangaande den persoon van den Messias te bespreken. TODROS (THEODORUS) BENVENISTE van Saragossa heeft, met nog zeven andere leden van zijn geslacht, volgens ZURITA, behoord tot degenen, die ten gevolge dier zamenspreking het Christelijk geloof hebben omhelsd [1]. — Een

---

[1] *Anales de Arragon*, t. III. p. 108. Verg. R. SALOMON BEN VERGA, *Vara de Juda*, p. 143 en volgg., by wien *Don* VIDAL genaamd wordt *zoon van* BENVENISTE.

ander lid van dit Arragoneesch Israëlitisch geslacht is geweest *Don* ABRAHAM BENVENISTE, die in die zelfde eeuw (onder de regering van *Don* JUAN II. in Castilië en van ALFONSUS V. in Arragon), nevens JUAN HURTADO DE MENDOZA, vader van den beroemden Ridder RUY DIAZ DE MENDOZA, in Castilië een aanzienlijk deel in het bestier des Rijks had [1]. — In Nederland en in Hamburg zijn ook onderscheidene BENVENISTES bekend geweest, als b. v. de aanzienlijke boekdrukker IMANUEL BEN VENISTE; voorts een SAMUEL BENVENISTE, die met een Hollandschen brander den Spaanschen bodem, door D'OQUENDO gecommandeerd, in de brand stak, hetgeen hem door den dichter DANIEL LEVI (*Don* MIGUEL) DE BARRIOS in een Spaansch sonnet niet zoo zeer tot lof als tot blaam, als zijnde eene daad tegen zijn eigen oud vaderland verricht, wordt toegerekend [2].

SENIOR (eigenlijk SENEOR). Te zamen met *Don* ISAAC ABARBANEL heeft tot op het jaar 1492 ook *Don* ABRAHAM SENIOR de geldmiddelen bestierd der Catholijke Koningen FERDINAND en ISABELLA. Maar ook buiten dit vak moeten zijne diensten gewichtig zijn geweest, alzoo men hem onder de weinige namen aantreft, wier pensioenen by de reductie van 1480 (die anders zich tot velen der aanzienlijkste personen uitstrekte) niet zijn verminderd [3]. Die gunst heeft hy waarschijnlijk te danken gehad aan het groote deel dat hy had (a° 1473) in de welgelukte pogingen van zijn byzonderen vriend den Majordomo *Don* ANDRES DE CABRERA, (later Markies DE MOYA), om Koning HENDRIK IV. met zijne zuster de Infante, straks koningin ISABELLA en haren gemaal *Don* FERDINAND te verzoenen, en alzoo de *intrigues*

---

[1] Zie *Cronica de Don* JUAN *II.*, p. 68. Verg. ZURITA, t. III. p. 363.

[2] Zie BARRIOS, *Decimas.* — Onder de talrijke afstammelingen uit LEVI, die onder de *Sephardim* in onderscheidene vakken zich een naam hebben gemaakt, had ook wel in een onzer vorige artikelen mogen vermeld worden de Kapitein *Don* MIGUEL DE BARRIOS, in de Synagoge DANIEL LEVI DE BARRIOS, een dichter, waarvan met vele ingenomenheid zoo het leven als de werken onlangs beschreven zijn door Dr. KAYSERLING. — Zijne poëzy in Spanje (zijn vaderstad was Montilla), overtreft zeker verre zijne veel minder degelijke, voor het meest aan gelegenheidsverzen besteede, in Nederland. Die gelegenheidsverzen zijn voor historische en genealogische byzonderheden steeds eene niet onbelangrijke bron. Maar zijn *Coro de las Musas*, voor het grootste deel uit zijn leeftijd in Spanje, heeft vele dichterlijke verdiensten. Verg. over hem *Israël en de Volken*, bl. 285.

[3] CLEMENCIN, *Elogio de la Reina Catholica Dona* ISABEL, p. 145—147.

van den Grootmeester *Don* JUAN PACHECO te verijdelen [1]. Dit verhindert evenwel niet, dat ook hem waarschijnlijk het verbanningsedict van 1492 trof. Nog by de inneming van Malaga, had hy een aanzienlijk losgeld betaald voor zijne met de Mohammedanen aldaar gevangen gemaakte geloofsgenooten. — Zijn nageslacht en naam is nog lang in wezen gebleven, en ook nog niet geheel uitgestorven, in de onderscheidene familiën te Venetië, Hamburg, Amsterdam en elders: SENIOR, SENIOR HENRIQUES, SENIOR TEIXEIRA, SENIOR SARAIVA, SENIOR CORONEL.

I—A

— —

VI. [2]

By de Spaansch- en Portugeesch-Joodsche geslachten, in ons laatstvorig artikel naar alphabetische orde opgenoemd, voegen wy hier nog twee, wier genealogie en geschiedenis meer dan ééne eigenaartige of curieuse byzonderheid opleveren. Het zijn de JACHIA's en de CURIEL's; wy kozen uit velen juist deze twee om de verscheidenheid zoo van de tijdvakken als van den aart van beider historische merkwaardigheid. De JACHIA's zijn by uitnemendheid aanzienlijk geweest gedurende het eeuwenlang verblijf der Joden in het Spaansche Schiereiland; de CURIEL's meer bepaaldelijk bekend in de jaarboeken der *Sephardim* na de verbanningsedicten van 1492 en 1497, en wederom inzonderheid na hunne vestiging in de Nederlanden en te Hamburg, sedert de eerste helft der zeventiende eeuw. De JACHIA's zijn, zoo ver bekend is, onvermengd en onveranderd een Synagogaal geslacht gebleven; de CURIELS behooren tot die ruim zoo talrijke geslachten, waarvan zoo wel in de R. Catholijke kerk als in de Synagoge aanzienlijke leden en familietakken verspreid zijn geweest.

---

[1] *Ald.* p. 105.

[2] Overgenomen uit *den Navorscher*, Dl. IX bladz. 368.

JACHIA. — Dat de JACHIA's nevens de ABARBANEL's zich onder de *Sephardim* by uitnemendheid op de Davidische afkomst lieten voorstaan, werd hier vroeger reeds te kennen gegeven [1]. De ver-

[1] De Heer S. I. MULDER heeft in eene by de Redactie ingezonden aanteekening te recht (in overeenstemming met *Israël en de Volken*, bl. 245) herinnerd, dat van *Don* ISAAC ABARBANEL, te Venetië ten jare 1508 in een en zeventigjarigen ouderdom overleden, het stoffelijk overschot door zijne zonen op de begraafplaats der Israëlieten buiten de stadspoort van Padua is overgebracht. Deze begraafplaats werd in 1509 verwoest en de grafzerken zoo van ABARBANEL als van nog een anderen vermaarden tijdgenoot R. JUDA MINZ, verwoest.

Ten aanzien voorts van ABARBANELS zonen, wordt door denzelfden Geleerde in de aan I—A. beleefdelijk medegedeelde aanteekening, nog het volgende opgemerkt:

»*Don* ISAAC ABARBANEL had *drie* zonen: JUDA, JOSEPH en SAMUEL.

Don JUDA, wordt in opgemeld opstel vermeld.

Don JOSEPH, Med. Dr. leefde eerst te Napels en te Venetië, en stierf te Padua in hoogen ouderdom.

Don SAMUEL ABARBANEL, geboren te Lissabon a°. 5233 (=1473), was een geleerd man en in den Talmud zeer ervaren. Ook zijne huisvrouw *Dona* VILEDIA (?) van de familie (?) BENVENIDA, was mede eene met vele kundigheden rijk begaafde vrouw. Hy was tijdens zijn verblijf te Napels (tot 5300=1540) een om zijnen rijkdom en zijne weldadigheid zeer geacht inwoner, en werd de raadsheer en vriend van den onderkoning *Don* PEDRO DE TOLEDO. Ook zijne huisvrouw kwam aan het hof des Onderkonings, en werd tot gouvernante gekozen van diens dochter LEONORA, welke betrekking zy bleef vervullen, totdat de Dochter des Onderkonings met COSMO DE MEDICIS, Hertog van Toskane, in het huwelijk trad. De Hertogin bleef Mevrouw ABARBANEL hooge achting toedragen, en noemde haar dikwerf hare tweede moeder.

Nadat de Joden uit Napels verdreven waren (a° 1540), vestigde zich *Don* SAMUEL te Ferrara, alwaar hy nog twee jaren in godsvrucht en in hoog aanzien leefde. De Heer E. CARMOLY (aan wiens Hebreeuwsch opstel in BLUMENFELDS *Ozar Nechmad*, 2de deel, bl. 57—60, deze byzonderheden zijn ontleend), heeft reeds in een vroeger uitgegeven Fransch opstel aangewezen, dat BARTOLOCCI's opgave alsof *Don* SAMUEL ABARBANEL zijne godsdienst zoude hebben verlaten, van allen grond ontbloot is."

Dat *Don* SAMUEL het Christendom omhelsd zal hebben, blijkt alzoo een onbewezen gerucht te zijn. Met meer waarschijnlijkheid is de overgang vermoed geworden van *Don* JUDA (LEO HEBRAEUS), den vermaarden schrijver der in vele talen overgebrachte *Drie Dialogen* over *de Liefde*, waarin de Apostel JOHANNES onder de heiligen en met HENOCH en ELIA op éénen rang geplaatst wordt, hetgeen van een belijder van het Jodendom niet te verwachten was. Doch ook dit vermoeden wordt van elders niet bevestigd,

maarde Schrijver van den deels historische, deels natuurkundige *Schalschelet Hakkabbala* [1], R. GEDALIA BEN R. JOSEPH JACHIA, vangt de genealogische geschiedenis van zijn geslacht in Portugal aan met eenen *Don* JACHIA BEN JAÏSCH (a^0 1090), Tresorier en gunsteling van den Koning van dat rijk (waarschijnlijk niet *Koning*, maar *Graaf* HENDRIK van Bourgondië, vader van Koning ALFONSUS I.), welke *Don* JACHIA ook die geheel eigenaartige waardigheid van *Rabbi Mór* in Spanje *Rabbino Mayor*) zal bekleed hebben, een ampt niet zoo zeer van geestelijken als van wereldlijken aart in die gewesten [2].

Als kleinzonen van dezen *Don* JACHIA BEN JAÏSCH, komen voor *Don* JOSEPH en *Don* JACHIA. De eerstgenoemde stichtte eene Synagoge te Lissabon en staat opgeteekend als de vader van

Don (naar den Portugeeschen tongval *Dom*) SALOMON, die by Christen- zoo wel als by Joodsche Schrijvers vermeld wordt, als hebbende ten jare 1190 onder Koning SANCHO I. het opperbevel (meer waarschijnlijk een aanzienlijk bevel) gevoerd over de ruiterij, en gezegd in een veldslag tegen de Mooren onder JACUB BEN JUSSUF gesneuveld te zijn. JOST heeft het geheele feit, om het hem waarschijnlijk te vreemde der zaak, ontkend (verg. *Israël en de Volken* bl. 150). Doch de geleerde Schrijver van het allerbelangrijkste artikel: *Juden* (*Geschichte*) in de *Allgemeine Encyclopädie* van ERSCH en GRUBER, heeft (S.226—230) zoo wel op dit punt, als in het geheel, de geloofswaardigheid van den Schrijver der *Schalscheleth* gehandhaafd; en voorts ter zelfder plaats onderscheidene byzonderheden omtrent de leden van het geslacht der JACHIA's ook in hunne genealogische betrekking tot elkander, gegeven. Men vergelijke verder omtrent de talrijke Geleerden van dienzelfden naam en afkomst de *Biblioth. Espan.* van *Don* JOSÉ RODRIGUES DE CASTRO, die van WOLFF, mitsgaders Dr. DE ROSSI's *Dizzionario Storico degli autori Ebrei* (Parma, 1802), de *Memorias de Litteratura Portugueza da Academia Real das Sciencias de Lisboa*, t. II. en III. en vele anderen De opgaven.

---

en de plaats *kan* ingelascht zijn overeenkomstig de gissing van WOLFF, *Bibl. Rabbin.* I. 436 en III. 318. Verg. *Memorias de Litterature Portugueza*, II. 399—406.

[1] *Keten der overlevering.*

[2] Wy komen op die waardigheid later nog met een enkel woord terug. — Wat de JACHIA's betreft, in een ander zijner talrijke schriften klimt R. GEDALIA BEN R. JOSEPH met de genealogische opgaven van zijn geslacht tot het jaar 896 op, onverminderd de traditioneele koninklijke afkomst.

van WOLFF, en van DE CASTRO by name, zijn soms vol van chronologische (by vergelijking met andere eerste en tweede bronnen veelal ligt te verhelpen) onnaauwkeurigheden.

Zijne zonen en kleinzonen zijn, op soortgelijke wijze als hun stamvader *Don* JACHIA BEN JAÏSCH, koninklijke Rentmeesters, Lijfartsen, Astrologen en gunstelingen in Castilië en Portugal, en te gelijk *Oversten* der Joden onder den reeds gemelden titel, geweest. Een hunner was *Don* DAVID NEGRO, die nevens nog een anderen aanzienlijken Israëliet, *Don* JUDA, ten jare 1684 *Dona* LEONORA, de Koninginweduwe van *Dom* FERNANDO, wiens gunstelingen zy beide geweest waren, naar Castillië volgde, en aldaar (volgens DUARTE NUNES DE LEAO'S *Kronijk van Dom* JOAO *I.*) mededingers werden naar het ampt van *Rabbino-Mayor* in Castilië, straks een gewichtig deel hadden in de oneenigheden, uitgebroken tusschen de Koningin *Dona* LEONORA en haren schoonzoon Koning *Don* JUAN I. van Castilië, tegen wien eene zamenzweering ontdekt en verijdeld werd door evengenoemden *Don* DAVID. Zijnen naam NEGRO leidt de Schrijver der *Schalscheleth* van *dos Negros* af, eene der drie plaatsen of heerlijkheden door den Koning van Portugal aan zijnen stamvader geschonken [1].

Honderd jaren daarna verlieten de laatste JACHIA'S het Spaansche schiereiland, ten gevolge der beruchte verbanningsedicten der Catholijke Koningen FERDINAND en ISABELLA in Spanje, en van *Dom* MANUEL hun schoonzoon in Portugal. Van Lisbon begaf zich naar Italië de reeds hoogbejaarde JOSEPH JACHIA, door zijn nageslacht bygenaamd *de heilige*, met zijnen zoon *Don* DAVID JACHIA, geb. 1463, en diens zwangere Echtgenoote, die hem a° 1494 te Florence eenen zoon baarde, wederom JOSEPH JACHIA geheeten.

De oudere JOSEPH JACHIA stierf vier jaren later te Ferrara, alwaar de familie door den Hertog gunstig ontvangen was. Zijn reedsgenoemde zoon *Don* DAVID, schrijver van onderscheidene Hebreeuwsche werken, eindigde zijne dagen te Imola ten jare 1541 of 1543, en overleefde alzoo zijnen zoon JOSEPH, die in den vollen bloei des levens insgelijks te Imola stierf in 1539, ten gevolge, gelijk zijn zoon, de schrijver der *Schalscheleth* meldt, van zijne ingespannen studiën.

---

[1] Zie *Allgem. Encyc.* t. a. p. S. 229. N° 47. Een adellijk geslacht van den naam NEGRO, voerende met de PRETOS (een gelijk beteekenende benaming) hetzelfde wapen, vermelden de Portugeesche *Nobiliarchias*. Zie b. v. die van ANTONIO DE VILLAS BOAS E SAMPAYO, p. 307.

Deze JOSEPH is schrijver van een aantal werken, onder anderen van eene *Paraphrase* van den Propheet DANIEL, die hy a⁰ 1528 ten huize van zijn stamverwant en schoonvader, *Don* GEDALIA BEN JACHIA, voleindde. Die *Paraphrase* werd door CONSTANTIN L'EMPEREUR vertaald en met toelichtende en wederleggende noten uitgegeven (Amst. 1633).

De *Hakadma* (Voorrede) van het oorspronkelijke vangt aan met de volgende genealogie, naar de hier reeds by eene vroegere gelegenheid herinnerde wijze der *Sephardim* [1]:

„Zegt de geringe dienstknecht JOSEPH, zoon van mijnen heere *Rab Don* DAVID, zoon van JOSEPH *den heilige*, zoon van DAVID, zoon van JOSEPH, zoon van den Vorst DAVID, zoon van GEDALIA, zoon van SALOMON, zoon van Rab JOSEPH, zoon van JUDA, zoon van heer *Don* JACHIA, vande edelen van JUDA, die het volk der verstrooiden uit Jerusalem regeerden in Spanje, van Lisbon de hoofdstad van het koninkrijk van Portugal."

Deze JOSEPH JACHIA heeft gehad drie zonen: R. DAVID, naar zijnen grootvader van vaderszijde geheeten, — R. GEDALIA, naar zijn grootvader van moederszijde genoemd, schrijver der *Schalscheleth*, en van eene menigte andere werken, waaronder de met een woord reeds aangeduide *Kronijk der geslachten van de zonen van* JACHIA, — Dr. JUDA JACHIA, Meester in de vrije kunsten te Padua.

R. GEDALIA geboren, niet, als de CASTRO met een blijkbaar ongerijmd abuis opgeeft, in 1500, maar minstens een twintigtal jaren later, leefde nog in 1588 te Alexandrië in Piemont, alwaar hy na vele vroegere wisselingen van verblijf zijne dagen geëindigd heeft.

Zijn zoon, tot wien de Voorrede van zijn meest bekend werk gericht is, heette wederom JOSEPH.

Nog vele andere leden van hetzelfde geslacht komen in de geschiedenis der *Sephardim* en hunne Litteratuur voor. Onder dezen noemt de Schrijver van het artikel *Juden* (*Geschichte*) in de *Allgem. Encyclop. van* ERSCH, t. a. p. S. 230, ook nog *Don* JOSEPH BEN JACHIA, die even als *Don* ISAAC ABARBANEL in hooge gunst stond by Koning ALFONSUS V. van Portugal, maar die na de opvolging van dien Vorst door zijnen zoon JOHAN II. (in 1489) naar Italië uitweek, het zij (gelijk sommigen by vergissing melden van *Don* DAVID BEN

---

[1] Zie bl. 496 boven, alwaar ter opheldering van deze overoude Israëlitische gewoonte nog had kunnen aangehaald worden *Esra* VII: 1—5.

JOSEPH JACHIA) dat de nieuwe Koning hem wilde dwingen van Godsdienst te veranderen, het zij dat hy in het lot deelde van zoo vele vrienden van den ouden Koning, waaronder zoowel de Cardinaal *Dom* JOAO DA COSTA als, gelijk wy vroeger zagen [1], *Don* ISAAC ABARBANEL.

In het jaar 1400 had zich wederom een andere JACHIA (GEDALIA BEN DAVID), Arts en Rechtsgeleerde, van Lisbon naar Constantinopel begeven, vanwaar hy eene bedevaart naar Jerusalem ondernam, maar op weg overleed.

Na de verbanningsjaren van 1492 en 1497 vindt men, als hier overvloedig bleek, de JACHIA'S in onderscheidene deelen van Italië. In Nederland, Hamburg of Engeland herinner ik my niet eenig spoor van afstammelingen uit het geslacht gevonden te hebben, uitgenomen een enkelen Schriftgeleerde, R. SAMUEL JACHIA, in het laatst der zeventiende eeuw te Amsterdam.

CURIEL. — De naam van dit aanzienlijk en by uitnemendheid talrijk geslacht onder de uitgewekene *Sephardim* wordt (althands door den dichter DE BARRIOS) voor oorspronkelijk *Joodsch* gehouden. Men vindt dien intusschen als oud Spaanschen naam vermeld onder den getituleerden adel van dat land, toen nl. ten jare 1760 Koning KAREL III. *Don* LUIS CURIEL Y ALAMOS den titel van *Graaf* DE SAN RAFAEL schonk. Zijn vader was *Don* JUAN CURIEL, Ridder van de orde van Calatrava, en Minister.

Een genealogisch fragment in mijn bezit, waarin ook eenige takken en leden van het Israëlitische geslacht van dien naam zijn opgeteekend, vangt aan met eenen DUARTE NUNES, misschien wel dezelfde met den bekenden Portugeeschen Geschiedschrijver en Raadsheer in het Hoog Gerechtshof van Portugal, DUARTE NUNES DE LEAO, die tegen den Dominicaner JOSEPH TEIXEIRA de rechten van FHILIPS II. op den troon van Portugal verdedigde. Althands de levenstijd komt wel uit, en van DUARTE NUNES DE LEAO wordt de Israëlitische afkomst met stelligheid beweerd [2].

---

[1] Bladz. 510 boven.

[2] Zie BAYLE, *Dict. Histor. et Critique*, Art. JOSEPH TEXERA in de noot B. De Schrijver, aldaar aangehaald, vaart in hevige bewoordingen uit tegen DUARTE NUNES, ook van wege diens Jodendom, en (curieus genoeg!) van wege zijne bestrijding der rechten van *Dom* ANTONIO, die als bekend is, zelf zoon was van *Dom* LUIZ, Prins van Portugal, uit eene Joodsche moeder.

DUARTE NUNES, de stamvader van de Nederlandsche en Hamburgsche CURIELS, leefde in de XVIde eeuw en had zes zonen en vier dochters.

Van de zonen staan reeds onmiddelijk twee (beide met hunne Joodsche en Portugeesche namen) op de stamlijst aangeteekend: ABRAHAM CURIEL of FERNAO LOURENÇO RAMIREZ en JACOB CURIEL of DIEGO PEREZ DA COSTA. — Een derde was BERNARDO RAMIREZ, te Lisbon overleden. — Een vierde was *Don Frey* FRANCISCO DE VITORIA, Aartsbisschop van Mexico. — Van de twee oudsten, Dr. JERONIMO NUNES RAMIRES en LUIS NUNES VITORIA stammen af al die talrijke CURIELS, waarvan de leden uit onderscheidene takken, zoo te Hamburg als inzonderheid te Amsterdam, gedurende anderhalve eeuw onafgebroken op de registers der Archisynagogen zijn aangeteekend, en tot op het jaar 1795 in aanzien en rijkdom onder de Amsterdamsche *Sephardim* eene eerste plaats hebben bekleed.

Dr. JERONIMO NUNES RAMIRES is beroemd Arts te Lisbon geweest, alwaar hy in 1609 overleed. Hy schreef, behalve een medisch werk *Over de aderlating*, ook nog een geleerd Tractaat *de ponderibus et mensuris Romanorum*, *Graecorum et veterum Hispanorum* [1]. Hy was gehuwd met MARIA DA FONSECA, dochter van Dr. LOPO DA FONSECA, die geweest is Lijfarts van Koningin CATHARINA van Portugal, gemalin van Koning JOHAN III. en grootmoeder van Koning SEBASTIAAN. Hare zuster, GENEBRA DA FONSECA, werd ter zake van Jodendom verbrand. Van MARIA DA FONSECA, weduwe van Dr. JERONIMO NUNES RAMIREZ, werden, volgens genoemde stamlijst, de beenderen later (a⁰ 1628) overgebracht naar de Portugeesch-Joodsche begraafplaats te Ouderkerk aan den Amstel.

Van Dr. JERONIMO NUNES RAMIREZ staan op de stamlijst acht dochters en drie zonen, waarvan één, jong gestorven. De twee andere zijn de stamvaders geweest van de beide hoofdtakken der CURIELS te Amsterdam en te Hamburg, JACOB CURIEL, al. DUARTE NUNES DA COSTA, en DAVID CURIEL, al. LOPO RAMIREZ.

DUARTE NUNES DA COSTA, geboren te Lisbon in 1587, huwde INES LOPES JORGE (al. LEA ABAS). Later gevestigd te Florence, werden hem aldaar zonen en dochteren geboren. In een vers van DE BARRIOS aan diens DUARTES zoon, JERONIMO NUNES DA COSTA, (*Coro de las Musas*, p. 228) worden de trouw en schrandere dienstbetoo-

---

[1] NIC. ANTONIO, *Bibl. Hispan. Nova*, in voce.

ning geroemd, door den Vader bewezen aan *Dom* DUARTE DE BRAGANZA, toen die edele Prins, broeder van Koning JOHAN IV. van Portugal, door den Keizer van Duitschland, ter wrake van het verwante Spaansch-Oostenrijksche huis, in 1640 verraderlijk gevangen gezet was op het kasteel van Milaan, alwaar hy na achtjarige banden overleed. Vroeger woonde DUARTE NUNES DA COSTA een tijd lang te Amsterdam, later als Agent van den Koning van Portugal, Edelman van zijn huis, te Hamburg. Hy werd in evengemelde betrekkingen opgevolgd te Hamburg, door zijn tweeden zoon SALOMON CURIEL. Te Amsterdam diende zijn oudste zoon MOSES CURIEL al. JERONIMO NUNES DA COSTA den Staat van Portugal in dezelfde betrekkingen, die van geslacht tot geslacht op zijne nakomelingen, in de oudste mannelijke lijn, zijn overgegaan, tot in het jaar 1795, toen de titel nog gedragen werd door ISAAC, zoon van NATHAN CURIEL, met wien in het begin dezer tegenwoordige eeuw geheel deze tak is uitgestorven. Ik heb in mijne kindschheid den grijsaard nog gekend, en den vóór hem overledenen Jonker, zijnen eenigen zoon. Hy was destijds, gelijk zoo vele aanzienlijken der Portugeesche Synagoge, aan lager wal geraakt, zoo dat hy het huis (genaamd het *Hof*) zijner familie op de Joden-Heerengracht, vlak over het Bestedelingshuis, moest verlaten en verkoopen, dat sedert in het bezit van onderscheidene Portugeesche en andere familiën is gekomen.

Van de diensten door JERONIMO NUNES DA COSTA gedurende meer dan veertig jaren in zijne betrekking als Agent van Portugal, zoo wel als gelijktijdig door den *Comes Palatinus* Baron DE BELMONTE, als Resident van Spanje, aan Nederland en Oranje bewezen, getuigen beider familiepapieren, in verband met onderscheidene aanteekeningen in de Resolutiën zoo van Holland als van de Staten-Generaal.

Zoo veel ik weet, is er van al die onderscheidene takken geen enkele den naam dragende afstammeling, althands in Nederland (of in Hamburg of Suriname is my onbekend), over, dan alleen mijne nicht, Mejonkvr. ESTER CURIEL BUENO, van de tak van LOPO RAMIREZ. Haar oudste broeder, ABRAHAM CURIEL BUENO, overleed omstreeks dertig jaren geleden, even nadat hy het geloof in den Christus beleden hebbende, na volbrachte studiën in de Theologie zijn eerste beroep als Leeraar in de Nederlandsche Hervormde Kerk ontfangen had.

De vraag van C. & A., in den *Navorscher* van 1857, bl. 39, die tot deze zich hier besluitende reeks van genealogisch-historische opgaven aanleiding gaf, mogen wy dan nu in de ruimte beantwoord achten. De aanspraak op ouden Spaanschen of Portugeeschen adeldom by onderscheidene Spaansch- en Portugeesch-Joodsche familiën, is ook in deze bladen gebleken geen *bluf* of *verbeelding* te zijn, maar integendeel een goed recht niet aan *eenige enkele*, maar aan een *groot aantal* nog levende of reeds uitgestorvene geslachten van die afdeeling der Israëlitische natie toekomend.

Hoe *vreemd* het verschijnsel voor *vreemdelingen* in de intieme geschiedenis zoo van het Spaansche Schiereiland als van de daarvan afkomstige Joodsche familiën moge zijn, het is een voor den onderzoeker dan nu wel bewezen feit, dat de dusgenaamde Portugeesche Synagoge te Amsterdam, en van daar ook elders zoo binnen als buiten Nederland, te zamengesteld was van ouds uit geslachten, in onderscheidene betrekkingen van oud-historische beteekenis, zoo wel in de wereld der wetenschappen en der letteren, als in die der praktische Staatkunde, en in het lichaam van den Europeeschen adel. Wy hebben gezien dat die herinneringen zich niet bepalen by den (hoe ook reeds in zich zelven oudtijds vrij uitgebreiden) kring der rijke en Synagogaal-patricische geslachten, maar gevonden worden in eene menigte uitwendig min vermogende, ja geheel verarmde, en eindelijk tot de geringste standen afgedaalde familiën. Wy hebben daardoor zelve ons kunnen overtuigen, dat dit zoo weinig algemeen bekend of herdacht verschijnsel zich wel niet laat oplossen door de geheel oppervlakkige verklaring, dat de Joden van het Schiereiland zoo maar naam en wapen van allerlei, ook de hoogst adellijke, Spaansche en Portugeesche geslachten hebben aangenomen of zich aangematigd!

Veel dieper voorzeker, en in verband met geheel de oudste geschiedenis van het Spaansche Schiereiland (gelijk reeds met enkele wenken hier werd aangetoond), zoo wel als met die van het Israëlitische volk in zijne van alle zijden en in allerlei opzicht merkwaardige verstrooiing ligt hier de sleutel ter verklaring. Maar reeds by het eerste nadenken loopt de ongerijmdheid in het oog, dat Israëlieten, door Spanje en Portugal uit hunnen boezem verstoten, zich *in massa* (want, als gezegd en gezien is, het geldt hier geene enkele, maar nagenoeg *alle* Spaansch- en Portugeesch-Israëlitische geslachten) zullen getooid hebben met den (hier te lande en hier ter stede vooral)

gantsch ijdelen pronk van genealogiën en blasoenen, waarvan de meesten al vroeg by de bezitters in het stof van oude papieren begraven zijn geworden, en waarvan velen (bepaaldelijk de familiewapens) uit hunnen aart alles behalve eenige aantrekkelijkheid voor den Israëlitischen belijder, als *zoodanig*, konden hebben, dan alleen uit kracht van een eeuwenlang bezit of voorouderlijk recht. Doch wy hebben het hier in onderscheidene beslissende voorbeelden gezien, hoe de oud-Spaansche zoowel als oud-Joodsche adellijke afkomst, waarop een zoo groot getal uitgewekene *Sephardim* kon en kan aanspraak maken, een alles behalve aangematigde, maar bewijsbare is. Wy zagen de PEREIRA's en PIMENTÉL's in het bezit der documenten of blijken van hunne werkelijke afstamming uit de beide oud-Grafelijke geslachten van dien naam in het Spaansche Schiereiland. — Een ABRAHAM (*Don* ANTONIO) DE SILVA Y CASTRO, eenvoudig ingezeten van Amsterdam en Parnassijn te Naarden, voert, zonder ostentatie, maar ook zonder schroom, in openbare acten, wanneer het hem goeddunkt, den titel van *Markeis van Montfoort;* het behoefde hem maar een woord te kosten, en hy had zitting en rang kunnen innemen onder de talrijke hoog getituleerde takken van zijn beroemd geslacht in Spanje en Portugal, of in België (alwaar nog zijn vader, *Don* FRANCISCO, in het laatst der XVII^de^ eeuw een hoog militair commandement voerde) op gelijken voet met DE LIGNE's en DE CROY's kunnen staan, en de souvereine rechten uitoefenen van munt slaan; in den adel en tot den ridderstand verheffen enz. enz., overeenkomstig het prachtige Charter, in bezit van Dr. A. CAPADOSE. — Na ongeveer twee eeuwen verblijf in Nederland, Engeland, Suriname en op Jamaica, heeft uit de familie DE LOUSADA (die in de Amsterdamsche Synagoge tot een tweeden of derden rang onder hare aanzienlijke lidmaten gerekend werd) de persoon van ISAAC DE LOUSADA, in 1848, slechts zijne familiepapieren over te leggen gehad, om door de regering van Koningin ISABELLA met al zijne zonen erkend te worden als de naaste stamverwanten van een uitgestorven oudere tak in dat land, en dien ten gevolge openbaar den titel te mogen voeren van Hertog DE LOUSADA Y LOSADA, en Grande van Spanje der eerste Klasse.

Geen wonder dat een lichaam als dat der uitgewekene Spaansche en Portugeesche Joden bepaaldelijk in de hoofdplaatsen hunner verstrooiing als Nederland, Engeland, Hamburg, Toscane, enz. zich beschouwde, — wy meenen ook het recht had zich te beschouwen,

— en ook werkelijk door hunne broederen uit Polen en Duitschland beschouwd is, als de adel van het Israëlitische volk in zijne *Galuth* (*ballingschap*, in het Spaansch *destierro*, in het Portugeesch *desterro* [1]).

En gelijk nu de Gemeente der uitgewekene *Sephardim* in hunnen boezem, door al de maatschappelijke rangen heen, ook soms de armste en geringste, leden by menigte bezat aan den adel, den hoogen adel, de koninklijke huizen van het Spaansche Schiereiland, door aanhuwelijking of afstamming in de vrouwelijke of mannelijke liniën verwant, zoo telde en telt ook van wederzijds de adel van het Schiereiland, en daaronder de hoogste, een menigte afstammelingen van Joden, daarvoor meer of minder algemeen bekend, nog heden ten dage in zijne rangen. Helaas! ook velen, die hunne wezenlijke Godsdienst of volstrekte ongeloovigheid verborgen houden onder de uiterlijkheden van een Roomsch-Catholijk geloof! — De roem van geen Israëlitisch bloed in zijne aderen te hebben, moge door dezen of genen Spaanschen boer of Biscaaischen burger met eenige waarheid uitgebazuind worden, — in Spanje en Portugal komt deze door de Inquisitie ter persoonlijke veiligheid wenschelijk gemaakte aanspraak aan misschien geen enkel adellijk geslacht van ouder of jonger herkomst toe. Vooral wel niet aan de koninklijke Stamhuizen en zijne talrijke *branches*. De anecdote (zij moge zuiver historisch of verdicht zijn) heeft althands

---

[1] Nog heden ten dage betoonen vooral de geleerden in Duitschland en elders onder de Joden op velerlei wijze hunne waardeering en eerbiediging van de glansrijke herinneringen hunner broederen de *Sephardim*, in de gewesten van Spanje, Portugal, Italië en zuidelijk Frankrijk, b. v. de LEVISOHN'S, KAYSERLING'S, SACH'S, KÄMPF'S en anderen. Zoo doet ook hier te lande, als wy zagen, de ook in het vak der historie van zijn en mijn volk doorgeleerde Heer S. I. MULDER. — De oude Portugeesche en Spaansche Joden, van hunne zijde, hoe zeer ook zich op die herinneringen latende voorstaan, en in hunne huwelijks- en andere betrekkingen tot in het buitensporige uitsluitend en aristocraat, waren er evenwel zeer ver van daan, om eenige herinnering of voorrecht van afkomst, van wat aart ook, te stellen boven of nevens die der betrekking tot den gemeenschappelijken Aartsvader ABRAHAM, in eerbiediging van de oud-nationale spreuk: *Geheel Israël zijn Koningskinderen.* — Hoe zijn die koningskinderen dan alzoo verstrooid, verdrukt, versmaad, versmeten geworden? De Portugeesch plach, by alle leed of smaad, uit te roepen: *por peccados* (*om onze zonden*). De belijder (een voorrecht ongelijkbaar grooter dan alles wat afkomst of geboorte geven kan) van JESUS CHRISTUS, Israëls Koning, antwoordt hierop: *niet zon*DEN, maar *zon*DE. Zie *Hos.* III. 4, 5. *Zach.* XII. 10 enz.

zijnen grond in eene historische wezenlijkheid, dat namelijk de Markies DE POMBAL, op een oogenblik toen de Inquisitoriale partij in Portugal op de wederinvoering van een onderscheidende soort van hoeden voor bekende *Nieuwe Christenen* (afstammelingen van Joden, of zelve nog Joden) aandrong, met drie dergelijke hoeden by den Koning verscheen, en op de vraag wat dit beduidde, eenvoudig antwoordde: „van deze hoeden is een voor Uwe Majesteit bestemd, een voor my, en een voor den Inquisiteur-Generaal."

Zeker is het dat het huis van BRAGANZA, met al wat uit Koning JOHAN I. van Portugal in Europa afstamt, Israëlitisch bloed in de aderen voert, en wel in een eerste plaats door betrekking tot de, van afkomst althands, stellig en rechtstreeks Joodsche moeder van dien Vorst, TAREJA (THERESIA) LORENZO.

Indien het noodig kon zijn, door voorbeelden, de dwaasheid der beweering van verbastering by den Spaanschen en Portugeeschen adel door hunne vermenging met Israëlitisch bloed te bewijzen, het Koninklijk geslacht van Portugal zou aan het hoofd dier voorbeelden moeten staan. Geen Koning voorzeker heeft ooit dat rijk onder de voorzaten van JOHAN I. gehad, die dezen wijd beroemden zoon der Israëlitische Jonkvrouw, bygenaamd *de Groote*, en de *Vader des Vaderlands*, in dapperheid, koenheid van karakter, en grootheid van ziel heeft overtroffen, of zelfs geëvenaard. Onder Europa's Vorstelijke stamhuizen en hunne Prinsen van den bloede blonken de talrijke Portugeesche Vorsten en Stamhuizen, van JOHAN I. afkomstig, op allermerkwaardigste wijze langen tijd in deugden van allerlei aart uit: de Koningen en Infanten van Portugal, tot op het tijdstip der verovering in 1580 door Spanje, — het huis van BRAGANZA, uit een natuurlijken zoon van JOHAN I. gesproten en sedert 1640 (het tijdstip eigenlijk hunner personeele vermindering) in het bezit der kroon, — de Grafelijke huizen van FARO, ODEMIRA, VIMIEIRO, VIMIOSO, CADAVAL, ALAFÖENS, MARIALVA, enz. enz.

Wy deden het reeds meer dan eens in deze bladzijden opmerken: deze genealogische curiositeiten hebben een diepen, een voor de kennis beide van het Spaansche en Portugeesche volk en van het Israël der verstrooiing veel beteekenenden grond in de historie.

Om het voor den ongewijde in dit nog zeer weinig beoefende vak der geschiedkunde zoo vreemde verschijnsel waarvan wy hier byzonderheden aangaven, naar eisch te ontraadselen, zoude noodig zijn

eene uitvoerige ontwikkeling (die trouwens boekdeelen vorderen zou) van punten, die wy hier alleenlijk by wijze het zij van herinnering of van aanleiding tot dieper onderzoek kunnen aanstippen. By dat onderzoek moet allereerst in het oog gehouden worden de drieledige betrekking, waarin de geschiedenis der *Sephardim* zoo vóór als na de verbanning uit het Schiereiland, eene zoo uiterst merkwaardige en voorbeeldelooze is. De *Sephardim* hebben eene geschiedenis 1°. van wege hunne Godsdienst als Joden, — 2°. als natie *in* eene natie, gedurende de vele eeuwen hunner bewoning van het Schiereiland; — 3°. als veelbeduidend element ook van de Christelijke bevolking in dat zelfde Schiereiland, door de tallooze bekeeringen uit hun midden tot het Christendom.

1°. Als *Joden* hebben ook zy, en wel by uitnemendheid, deel gehad, beide in het eigenaartige der voortleving hunner Mosaïsche en Rabbijnsche Godsdienst, te midden van allerlei volken, van allerlei toestanden, en van de felste vervolgingen. Geen andere afdeeling van het verstrooide Israël heeft, niettegenstaande zijn te gelijk voorbeeldeloozen bloei en macht in die Gewesten, zoo ontzachlijke verdrukkingen en vervolgingen — meer nog vermoording en verbranding dan vernedering en versmading — ondervonden. Geen andere, zoo wel vóór de verbanning als na dien tijd (toen de Joden nog alleen bedektelijk, maar steeds in grooten getale het Schiereiland bewoonden) roemt op zoo groot een aantal van *martelaars*, een titel, dien *wy*, als Christenen, gantsch eenstemmig met het woord van AUGUSTINUS, hun niet *mogen* toekennen om het sterven of lijden buiten of tegen het geloof in den door hen nog miskenden Koning en Heiland, — doch met erkenning tevens van den betrekkelijken lof dien ook de Apostel PAULUS hun toekent (*Rom.* X: 2): *Ik geef hun getuigenis dat zy eenen ijver tot God hebben, maar niet met verstand.* Tragisch is, uit dit standpunt vooral, de geschiedenis der Joden in Spanje, — tragisch by uitnemendheid het oogenblik, toen al wat het Jodendom beleed, ten getale van duizenden en tienduizenden de beide gewesten moest verlaten, en zich begeven in die tweede algemeene ballingschap en verstrooiing, waarvan LEVISOHN, een Hoogduitsch Israëlitisch Geleerde, ergens gezegd heeft, dat onder de tallooze jammeren die over Israëls hoofd, sedert het vallen zijner kroon, gegaan zijn, geen andere zoo ontzettend, zoo noodlottig is geweest.

2°. Als *natie* in het midden eener natie, zijn de *Sephardim* in

het byzonder merkwaardig door de oudheid hunner vestiging in het Schiereiland. Het tijdstip dier vestiging werd in vroeger dagen door Joodsche en Christelijke Schrijvers van de tijden der Babylonische ballingschap gerekend [1]. Wy treden hier wel in geene discussie der gronden vóór en tegen die tijdsbepaling aangevoerd. Doch dat de Joden in het Spaansche Schiereiland in de dagen der Apostelen gevestigd waren, is reeds uit de plaats van den *Brief aan de Romeinen* (XV: 24—28) waarschijnlijk genoeg [2]. — Een der jongste geschiedschrijvers van Spanje aarzelt niet als een *feit* te vermelden, dat vijftigduizend Joden door Keizer VESPASIANUS naar dat Gewest werden overgevoerd [3].

In deze hoedanigheid van *natie* onder de verschillende volksstammen, uit welke de bevolking van het Schiereiland van ouds is zamengesteld, zijn de *Sephardim* verder merkwaardig door hunne voorbeeldelooze macht en invloed, deels in de Mahomedaansche, maar nog veel meer in de Christelijke koninkrijken van het Schiereiland. Van deze macht en invloed mogen deels als oorzaak, deels als verschijnsel, beschouwd worden

A. Nevens hunne overoude vestiging, de omstandigheid der verovering van Spanje door de Saraceenen, waardoor de loop der vervolgingen van wege de Catholijke Vorsten en Priesters deels merkelijk gestoord werd, deels aanmerkelijke wijziging ondervond, en in het geheel de plaats en stelling der Joden tusschen de beiderlei Godsdiensten en nationaliteiten eene gantsch eenige werd; —

B. De hun met het in de beschaafde wereld overal verstrooide Israël gemeene, maar in het Spaansche Schiereiland wederom geheel eenige macht over de geldelijke wereld, zoo dat de rijkdom en de handel van die gewesten gedurende de middeneeuwen, voor het grootste deel in hunne handen was, en na de verbanningsdecreten van 1492 en 1497 grootelijks door hen naar elders zijn overgebracht;

C. De eeuwenlange invloed der Joden op de beschaving van Spanje en Portugal, door hunne werkzaamheden in alle vakken van wetenschap en letteren, boven en behalve dat van hun eigene taal en gewijde Schriften. Van de *Sephardim* in het byzonder geldt het bekende woord: *voor de Joden zijn er geene middeneeuwen geweest.*

---

[1] *Israël en de Volken*, bl. 140 en volg.

[2] *Ald.* bl. 142.

[3] ROSSEEUW ST. HILAIRE, *Histoire d'Espagne* (Paris 1844), I. 304, 305.

D. De gantsch eenige en nergens elders in die mate door de Joden onder Christen Vorsten en volken genotene rechten en voorrechten, waaronder die van eene soort van zelfregering (met van tijd tot tijd zelfs crimineele rechtspleging) onder den *Rabbi Mór*, eene gewichtige waardigheid, waarschijnlijk van die van hunnen *Resch Glutha* (*Vorst der gevangenschap*) in Babylonië afkomstig, maar in Spanje en Portugal in elk geval van onvergelijkbaar grootere beduiding in de praktische toepassing [1], — voorts hun vrij en onbelemmerd recht van grondbezit [2], — deelneming aan den krijgsdienst zoo onder Christelijke als onder Mahomedaansche Vorsten, — in het geheel, het voeren van wapenen, houden van paarden, by titels en privilegiën, eindelijk, die hen aan vele plaatsen in het middeneeuwsche Spanje met den adel des lands op veelzins gelijken voet stelden.

E. De groote invloed, door dit alles hun verzekerd by de Vorsten en *Ricos-Hombres*, zoodat de wetten door een gedeelte der geestelijkheid en door de volksvertegenwoordigers tegen hen van tijd tot tijd verkregen, telkens op nieuw hunne geldigheid verloren. Volgens de geschrevene wetten in het Spaansche Schiereiland zou men meenen, dat de Joden aldaar van alle ampten en bedieningen, en maatschappelijke betrekkingen, van de geringste tot de hoogste waren uitgesloten; in de praktijk was juist het tegendeel waar.

F. De oudheid hunner familiën en geslacht-rekeningen niet slechts, als wy zagen, in betrekking tot de aloud priesterlijke en Levitische afkomst in Israël, maar ook tot den van ouds als vorstelijk beschouwden stam van JUDA, en tot het geslacht zelve van DAVID. Niet weinig ergerde zich aan deze aanspraak de allesbehalve Jodenvriend J. J. SCHUDT, in zijne *Jüdische Merkwürdigkeiten* (a⁰ 1714). Zie zijne overigens voor het onderwerp veel merkwaardigs bevattend B.

---

[1] Men zie over deze waardigheid mijn *Israël en de Volken*, bl. 148, 239, en vooral de aldaar aangehaalde verhandeling: *Sobre os Judeos em Portugal*, in de *Memorias da Academia Real das Sciencias de Lisboa*; dl. VIII. In de Mahomedaansche gewesten van het schiereiland voerde deze opperste Magistraat der Joden wel eens den in hunne ballingschap schier bespottelijken titel van *Koning*, zoo ik meen. In Gibraltar, onder het Engelsche Bestuur, heette nog zeer zeker in 1782 het Hoofd der Spaansch-Joodsche Gemeente *Koning* en zijne echtgenoot *Koningin*.

[2] Vergel. *Encyclopädie* van ERSCH en GRUBER Art. *Juden* (*Geschichte*); S. 211 en 212.

IV. Hoofdst. 9, alwaar hy onder anderen de plaats aanhaalt van R. SALOMO BEN VERGA, waar hy in zijn *Schebeth Jehudah* (*Scepter van Juda*), een Christen, THOMAS genaamd, tot eenen Koning ALPHONSUS in Spanje, onder anderen dus sprekende invoert: „Dat de Joden, Uwe onderdanen, kostbare kleederen dragen, acht ik, o Koning, U tot een eere te zijn, alzoo de Joden die Castilië bewonen, zoo ver men in dergelijke duistere zaken iets beslissen mag, hun geslacht rekenen van Koning DAVID. De leeuw, hoezeer ook aan koorts lijdende, houdt niet op leeuw te zijn, noch als zoodanig te brullen, gelijk in *Genesis* 49 (vs. 9) geschreven is: *Hy heeft zich gekromd*, *hy heeft zich nedergelegd* (*maar*) *als een leeuw*." Ook deze historisch-genealogische vraag meenen wy hier wel niet te debatteeren. Alleenlijk doen wy opmerken, dat het veelal heerschende denkbeeld, als of, na de geboorte des Heeren uit het huis van DAVID, het stamhuis uitgestorven ware, en eerbiedshalve als zoodanig te beschouwen zou *moeten* zijn, noch historischen noch religieusen grond heeft. De voortduring van het huis van DAVID, in de gewesten van Babylonië, en van daar in het Spaansche Schiereiland, is door de Joden steeds beweerd; maar wat tegen het oud-kerkelijk vooroordeel der uitsterving ten stelligste pleit, is (voor wie aan het woord der prophetie geen gehoor weigert) de plaats by *Jeremia* XXIII: 14--26, alwaar de voortduring van het *huis van* DAVID in éénen adem en op gelijke wijze met die van den *stam* van LEVI beloofd wordt [1]. Het is voorts opmerkelijk, dat in de Schrift *het huis van* DAVID by wijze van een afzonderlijken stam (even als het huis van ARON, schoon beide eigenlijk onderdeelen van stammen) optreedt. Zie b. v. *Ps.* 122: vs. 5 en vooral *Jes.* VII: 13. In de *Handelingen der Apostelen* (III: 29), wordt DAVID *Patriarch* genaamd (verg. *Marc.* XI: 10*a*). Tegen het laatste der dagen is (*Zach.* XII: 7—14; XIII: 1) voor het *huis van* DAVID eene byzondere belofte te boek gesteld. Men vergelijke de belangrijke inhoudsopgave van het aangehaalde hoofdstuk by VAN DER PALM, mitsgaders zijne aanteekening op v. 10. Zoo lost zich hier de genealogische curiositeit (die anders op geen zoo byzondere belangstelling zou durven aanspraak maken), in de gewichtigste aangelegenheden van historische en prophetische geaartheid op. — Zie over de voortduring van het geslacht van DAVID ook eene merkwaardige aanteekening van BILDERDIJK op SOUTHEY'S,

---

[1] Vergel. bl. 112 boven.

door zijn Echtgenoote overgebrachten, RODRIGO DE GOTH, in de *Kompleete Dichtwerken* van Vr. K. W. BILDERDIJK (by KRUSEMAN, dl. II. bl. 537.)

3°. Eenige opmerkingen ten slotte mogen hier nog volgen, omtrent de *Joden* als element ook der Christelijke bevolking in het Spaansche Schiereiland. — De veelsoortige vrijheden, invloeden, en betrekkingen der Joden in die gewesten brachten, gedurende het tijdvak der middeleeuwen zeer byzonder, eene wederkeerige werking der drie groote elementen der bevolking, het Christelijke, het Israëlitische en het Ismaëlitische, op elkander te weeg. Van daar, zoo wel als door de vervolgingen der Joden om hunne Godsdienst reeds onder de Gothische Koningen, de talrijke deels bekeeringen, deels bloote overgangen van Israëlitische individu's en geslachten tot het Christendom. By duizenden, by geheele Synagogen, hadden van tijd tot tijd, als by voorbeeld en inzonderheid in de veertiende en vijftiende eeuw, ten gevolge der prediking van den Dominicaner VINCENT FERRER, en van de conferentie van Tortosa, maar ook lang vóór de Saraceensche invasie, dergelijke overgangen plaats. Het deel, dat aan die overgangen *in massa* de vervolging door enkele Gothische Koningen op aandrang van Conciliën, in later tijd meer uitsluitend door de opgewonden bevolkingen, gehad moet hebben, was voorzeker niet gering, doch mag toch de evenzeer geconstateerde zekerheid van de vele overgangen *uit wezenlijke overtuiging* niet doen voorbyzien. Wy noemden hier en elders eenige der uitnemendste voorbeelden [1].

Intusschen vormde zich uit deze scharen, door wat verschillende drijfveêren dan ook tot de Catholijke kerk dier eeuwen toegebracht, dat geheel eigenaartige element der Spaansche en Portugeesche bevolking, bekend onder den naam van *Conversos* (*bekeerlingen*). Aan geene klasse van inwoners van het Spaansche Schiereiland is intusschen door de historie minder recht gedaan. Joodsche Geschiedschrijvers zijn hun doorgaans uit den aart hunner vooroordeelen ongunstig. In Spanje en Portugal zelve werd door, of ten gevolge van, de inquisitoriale politiek de Israëlitische afkomst van zoo vele der aanzienlijkste mannen en geslachten in die gewesten een soort van Staatsgeheim. Wie intusschen (nu ook ten gevolge van het licht, aangebracht uit de archieven zelve der Inquisitie en uit zoo vele andere nieuw geopende bronnen) eenmaal den sleutel van het historisch geheim

[1] Bladz. 175 en volg. boven. *Israël en de Volken*, bl 198—217.

heeft, die vindt op ieder bladzijde in de geschiedenis van het Spaansche Schiereiland de bewijzen van het verwonderlijke deel, dat de *Conversos* in de gewichtigste aangelegenheden van Kerk en Staat, in de rangen van wetenschap en geleerdheid, in die van adel en ridderschappen, gehad hebben. Wy hebben enkele voorbeelden reeds vroeger in deze bladzijden gegeven; in grooter getal en allerlei, ook biographische, byzonderheden zijn zy voorhanden in het Derde Boek van *Israël en de Volken.*

Wy merken hier nog, volgens eene vroegere toezegging, iets in het voorbijgaan aan, tegen hetgeen de onwetendheid op dit thands, meenen wy, genoegzaam opgehelderd onderwerp plach te beweeren, nl. de willekeurige en alzoo niets voor hunne adellijke afkomst bewijzende *aanneming* van namen en wapens van oude Spaansche en Portugeesche geslachten. Een schijn (maar ook slechts een *schijn*) voor dit reeds zoo veelzins en nog zoo even op bl. 256 wederlegd beweerde is te weeg gebracht door de zeer natuurlijke omstandigheid, dat Joodsche (en evenzeer Mahomedaansche) geslachten, by hunnen overgang tot de Catholijke kerk, zoo wel hunne familie- als hunne voornamen moesten veranderen, en dat zy alzoo (niet wederrechtelijk, eigenwillig of by verrassing, maar) allezins wettig en regelmatig zeer dikwerf de namen overnamen dier geslachten, in wier rang en midden zy waren opgenomen, en met welke zy dadelijk zich in allerlei richting vermaagschapten. Buitendien is onder den Spaanschen en Portugeeschen adel van ouds niets algemeener dan de gemeenschap en de wederzijdsche overneming (ook *accumulatie* tot in het belachelijke) van familienamen. Doch over dit punt zoude wederom een geheele Verhandeling noodig zijn. Wy keeren liever ten slotte nog een oogenblik tot de groote geschiedenis, waarvan deze genealogische byzonderheden een onderdeel zijn, te rug. Uit dezen rijkdom van vreemde feiten dan nog een enkele opmerking.

De invoering der nieuwe Inquisitie en de algemeene verbanning der Joden [1], wordt nog heden ten dage wel eens verdedigd als een destijds onvermijdelijk geworden politieke maatregel. Dat de wijd vermaarde Koningen FERDINAND en ISABELLA, en niet minder hun schoonzoon Koning MANUEL in Portugal, niet dan tegen

[1] De beide gebeurtenissen hadden in omgekeerde orde plaats in Spanje, (alwaar de instelling der Inquisitie de verbanning der Joden meer dan tien jaren voorafging) en in Portugal, alwaar de nieuwe Inquisitie eerst onge-

hunne eigene personeele sympathiën tot de uitdrijving der Joden zijn overgegaan, laat zich niet betwijfelen. Het was, zoo wel als de invoering der Inquisitie, eensdeels eene concessie aan de Geestelijkheid en aan de door haar opgeruide burgerijen, deels, in verband met andere maatregelen tot fnuiking van den hoogen adel, een maatregel tot bevordering van het altijd verlokkend denkbeeld van eenheid en concentratie der macht in Kerk en Staat. Op beiderlei gebied ontbrak het evenwel niet aan mannen, wien, hoe ook voor de uitbreiding der Koninklijke Souvereiniteit ijverende en aan het Catholijk geloof in elk opzicht gehecht, de beide maatregelen alles behalve behaagden. Niet slechts de groote Cardinaal van Spanje uit den huize MENDOZA, maar ook de vroome Biechtvader der Koningin, DE TALAVERA, later als Aartsbisschop van Grenada zoo menschelijk gestemd jegens de Oud-Moorsche bevolking — maar ook de by uitnemendheid strenge Cardinaal XIMENES DE CISNEROS (deze althands tijdens de oprichting der Inquisitie) waren in hun hart alles behalve bewonderaars van TORQUEMADA en zijne politiek. Doch hoe is die tegenzin later, zelfs uit louter politiek, ja Catholijk standpunt gerechtvaardigd! Wat met den dubbelen maatregel door de Inquisitie-partij bedoeld was, nl. de uitroeiing van het Joodsche element in de Catholijk-Spaansche en Portugeesche kerk en bevolking, bleek eerlang niet blootelijk eene ongerijmdheid te zijn. Integendeel werkte dat element, juist door den opgelegden schijn, sedert 1492 en 1497 des te sterker en in zekeren zin des te meer ongehinderd. By menigten bleven de Joden in alle rangen en standen van de beide Gewesten stand houden, wel altijd in gevaar van ontdekt en naar de kerkers en brandstapels (waarop duizenden en tienduizenden den dood vonden) gesleept te worden, maar tevens overal werkzaam en machtig in Kerk en Staat en Hof. Schroomelijk zijn van dien onnatuurlijken toestand de gevolgen geweest voor het Spaansche Schiereiland in materieel en nationaal, en religieus en zedelijk opzicht. Van het *aannemen des persoons* by Regering en Inquisitie (welke laatste toch ook weder in andere tijden en onder andere omstandigheden zelfs geen Koninklijk bloed of rang ontzag), met betrekking tot het opsporen, uitsluiten en straffen van bedekte Joden of afstammelingen van Joden, kan men zich naauwelijks van buiten

---

veer vijf en twintig jaren na het verbanningsedict, en onder Koning MANUELS opvolger, plaats had.

af een denkbeeld maken. Curieus tevens en ontzettend is een voorbeeld daarvan door de Gravin D'AUNOY in de *Mémoires de la Cour d'Espagne* medegedeeld, uit de laatste helft der XVII[de] eeuw. Zy zelve was eens te Madrid by een schrikbaar plechtig *Auto-da-Fé* tegenwoordig, hetwelk ook door de Koninklijke familie, naar gewoonte, bygewoond werd. Eene der veroordeelden tot den brandstapel was een jonge Jodin, de eenige die zich met tranen om genade tot de Koningin wendde. Met tranen wendde de Vorstin haar aangezicht af. Het meisje werd verbrand. Eenige dagen later werd tot de Grandeza van Spanje verheven een geslacht, welks vrij versch Joodsche afkomst by niemand onbekend was; een Oom van den nieuwen Titularis was lid der Synagoge te Amsterdam, volgens het verhaal der Fransche Gravin. Het zal waarschijnlijk *Don* LUIS FRANCISCO DE BAËZA geweest zijn, door PHILIPS IV. tot Markies van Castromonte, door KAREL II. in 1689 tot Grande van Spanje verheven.

Doch wat zijn deze dingen by de schroomelijke gevolgen, die het bloedgierig Inquisitiestelsel tot allerlei nadeel en onheil van de Spaansche en Portugeesche natiën heeft gehad? De orde eenmaal omgekeerd zijnde, zoo dat, tegen de natuur van het Evangelie, de Christenen martelden en de dwalenden gemarteld werden, bleven vooral na de invoering der nieuwe Inquisitie de vruchten niet uit. Zich ergerende aan de verregaande verbastering van het Christelijk geloof in die gewesten, gebeurde het al te vaak dat niet slechts Joden van afkomst, maar ook dezulken, die sedert eeuwen tot de dus genoemde *oude Christenen* behoorden, te gelijk met de menschelijke verkeerdheden het Goddelijk Evangelie verlieten, en in de Synagoge hunner Israëlitische land- of stamgenooten kwamen schuilen. Ook onder de voorname hier genoemde geslachten hebben meer dan één tot die laatste soort van uitgewekenen behoord.

Doch het is meer dan tijd, deze proeve van genealogisch-historische merkwaardigheden hier te besluiten. Genoegzaam moge zy geweest zijn om een denkbeeld te geven der geschiedenis eener belangrijke afdeeling van dat gantsch eenige volk, het *Openbaringsvolk*, sedert achttien eeuwen het volk der voorbeeldelooze verstrooiing — en instandhouding, verdrukking en dooding, en — onvernielbaarheid.

De lotgevallen, de eigenaartigheden, de bestemming en de onafgebrokene leiding van dat volk door den God zijner vaderen, *om wier wille zij beminden* blijven, schoon *om des Evangelies wille* tevens *vijanden* (*Rom.* XI: 28, 29), worden dagelijks in onzen tijd

meer en meer het voorwerp van nasporing en bespreking by meer dan éene richting. Ook zijne velerlei *mysterieuse* lotgevallen in het Spaansche Schiereiland worden door Joodsche en Christelijke, Duitsche en Iberische geleerden meer en meer onderzocht en aan het licht gebracht. Wat my betreft, deze (ook heden nog door my aangehoudene) studie behoort onder de wegen en middelen, waardoor het den God mijner vaderen behaagd heeft my te leiden tot de erkenning en aanbidding van den door Hem beloofden Koning en Zaligmakèr aan Israël en door Israël aan alle de volkeren. Ik heb my daaromtrent in de ruimte uitgesproken in de *Voorrede* van mijn *Israël en de Volken*, waarin, zoo ik meen, een destijds by het Nederlandsch *Algemeen* nog vrij onbekend historisch onderwerp het eerst ter sprake gebracht werd. Sedert is de Literatuur van dat vak, door allerlei belangrijke en vrij wat geleerder en meer uitgewerkte Schriften en Bydragen, zoo in het Schiereiland als in Engeland, Frankrijk, Amerika, en vooral Duitschland, in steeds toenemende mate vermeerderd geworden. Welk een blijdschap en dankstof was het voor mijn hart, toen het my bleek dat de diep geleerde Schrijver van het artikel *Juden* (*Geschichte*) in de *Encyclopädie* van ERSCH en GRUBER, t. w. R. SELIG CASSEL, die, toen hy in 1850 dit artikel uitgaf, nog zoo kenlijk Israëliet ook van Godsdienst was, thands (sedert 1854, zoo ik gis) even als ik zelve, — en wie weet of niet ten gevolge mede van dezelfde studiën? — een belijder en verkondiger van dien Geborene te Bethlehem en Gekruiste op Golgotha is geworden, voor wien eenmaal tot heil van zich zelve en tot zegen van geheel de aarde *gantsch Israël* als voor zijnen lijdenden en medelijdenden Messias en Goël buigen en knielen zal!

Ik besluit deze, *my* zeker niet te lang gevallen, schoon door uitgebreidheid *hier* misschien onbescheiden geworden bydrage tot de historie van mijn volk, met het (hoe kan het thands anders?) *voluit* onderschrijven van mijn naam

I(SAAC DA COST)A.

EENIGE BIJZONDERHEDEN

UIT HET

POLITIEKE LEVEN VAN DEN HEER VAN SCHONENBERG.[1]

De oneenigheden ten jare 1848 gerezen en langen tijd onopgelost gebleven tusschen den Engelschen Minister van Buitenlandsche zaken, Lord PALMERSTON, en den Hertog DE SOTOMAYOR, Minister van dat zelfde Departement in Spanje, ter zake eeniger bemoeiingen van den Britschen Gezant te Madrid, BULWER, met de inwendige aangelegenheden van dat land, herinnerden my een meer of min gelijksoortige verwikkeling tusschen de kroonen van Spanje en van Engeland, mitsgaders den Staat der Vereenigde Nederlanden, aan het slot der zeventiende eeuw. De wijze, waarop laatstgemelde verwikkeling, na langdurige onderhandelingen en belemmeringen, vereffend is geworden, strekt tot een luisterrijk bewijs van den eerbied en het ontzag, dat onze Stadhouder-Koning, roemrijker nagedachtenisse, aan de Europeesche Mogendheden wist in te boezemen, zoo wel met betrekking tot den Staat der Vereenigde Nederlanden, als tot de waardigheid van zijn eigen kroon en persoon.

Het voorval, dat tot een diplomatisch geschil van niet minder dan vijf jaren duur tusschen de evengemelde Mogendheden, en hunne wederzijdsche gezanten aanleiding gaf, vindt men aldus beschreven by WAGENAAR (*Vaderl. Historie*, D. XVII, bl. 298 en volg.): „Met het hof van Spanje ontstond tegen het einde des jaars 1695 eenig geschil ter gelegenheid dat de Heer VAN SCHONENBERG [2], een Jood

---

[2] De Heer VAN SCHONENBERG (JACOB BELMONTE, op de Registers der Portugeesche Synagoge te Amsterdam) heeft, gedurende veertig jaren den Staat der Vereenigde Nederlanden gediend, in hoedanigheid *eerst* van *En-*

[1] Overgenomen uit het jaarboekje *Holland*, 1851.

van afkomst en buitengewoon Gezant van den Koning van Groot-Brittanje, waarnemende de zaken van den Vereenigden Staat by Koning Karel II., in een brief aan den Constabel (Condestable) van Castilië, by gelegenheid, dat zijn secretaris om schulden vastgezet was, eenige uitdrukkingen gebruikt had, die men hield te strijden met den eerbied, dien hy aan Zijne Majesteit verschuldigd was. Men had hem hierop belast Madrid te ruimen binnen zes dagen. Zelfs was hy (op zijne weigering, anders dan door geweld gedwongen, aan dit bevel te voldoen) kort hierna op 's Konings last ter stad uitgeleid."

Hetgeen verder aangaande deze zaak by WAGENAAR is aangeteekend, is ten uiterste onvolledig, en moet noodzakelijk worden aangevuld uit de berichten, die gevonden worden in de *Gedenkschriften* van LAMBERTI, den Graaf van HARRACH, den Marquis DE TORCY, enz., maar vooral uit de diplomatische correspondentiën over die zaak gevoerd, en uit de Resolutiën zoo der Staten van Holland als der Staten-Generaal, gedurende geheel dat tijdvak.

---

voyé des Prinsen van Oranje en Koning van Brittanje by het Hof van Spanje, voorts als *Chargé d'Affaires* tevens van Hunne Hoogmogenden aan dat zelfde Hof, en eindelijk als *Plenipotentiaris* van laatstgemelden Souverein, te Lissabon, alwaar hy A°. 1717 overleed. De Aartshertog Pretendent (later Keizer KAREL VI., vader van MARIA THERESIA,) verhief hem ten jare 1709 tot de waardigheid van Markies in Brabant. Even als zijn ouder Bloedverwant, de Baron DE BELMONTE, die, insgelijks gedurende een tijdvak van veertig jaren, als Resident des Konings van Spanje hier te lande, aan de beide Mogendheden belangrijke diensten tegen den gemeenschappelijken vijand, Koning LODEWIJK XIV., bewees, behoorde de Heer VAN SCHONENBERG tot een dier uitgewekene oude geslachten, welker uitgebreide betrekkingen en aanzienlijke vermaagschapping in het Spaansche Schiereiland hunne leden tot den diplomatischen werkkring uitnemend geschikt deed zijn. Men zie over beide deze leden van het geslacht BELMONTE de *Vaderlandsche Historie van Wagenaar*, D. XVI, t. a. p. en XVII, bl. 23; VAN WIJNS *Bijvoegsels en Aanmerkingen op* WAGENAAR, D. XVI, bl. 62 en 98, en XVII, 18, mitsgaders van de *Naleezingen*, D. II, bl. 304; SCHELTEMA, *Staatkundig Nederland*, art. *Schonenberg;* Prof VREEDE, *Correspondance politique et militaire du Duc* DE MARLBOROUGH, p. 202; STANHOPE, *Spain under* CHARLES II, D. II., p. 32, enz.; BRANDT, *Het leven van* DE RUYTER, bl. 1008; KOENEN, *Geschiedenis der Joden in Nederland*, bl. 509; mijn *Israël en de volken*, bl. 287 volg.; en voorts inzonderheid de *Resolutiën van Holland* en de *Diplomatische Correspondentiën* op 's Rijks Archief, enz. gedurende de jaren 1664—1717.

Het gevolg dezer gewelddadige handeling van de zijde der Spaansche regering (in welker dieper liggende oorzaken, in verband met vroegere verwikkelingen tusschen den handel van den Vereenigden Staat en de Baskische gewesten in Spanje, wy hier niet kunnen treden) was, dat onmiddelijk door Koning WILLEM III. van zijne zijde voldoening gevorderd werd van de beleediging, den beiden Mogendheden in den persoon van haren Gezant aangedaan. Diensvolgens werd te gelijk met de Spaansche Gezanten, Markies DE CANALES te Londen en *Don* FRANCISCO BERNARDO DE QUIROS in den Haag, alle personeele onderhandeling opgeheven.

De zaken intusschen, van hoog en dringend gewicht als zy destijds waren, bepaaldelijk met betrekking tot de opvolging der Spaansche kroon in het dagelijksch te gemoet geziene geval des overlijdens van Koning KAREL II., vorderden tusschen de drie evengenoemde Mogendheden onafgebrokene mededeelingen en verstandhouding. Niettegenstaande alzoo de openbare breuk, die (als reeds gezegd is) gedurende een vijftal jaren ongeheeld bleef, werden de politieke aangelegenheden nog altijd behartigd door denzelfden Heer VAN SCHONENBERG, die evenzeer als vroeger de ziel der tegen Frankrijk gerichte staatsonderhandelingen bleef, maar thans, by wijze van oogluiking en voor het meest by nacht uit een naburige plaats naar Madrid plach te komen, om zich met den Spaanschen Minister Markies VAN LEGANEZ, en andere gelijkgezinde Diplomaten te blijven verstaan. Het is er dus wel verre van daan, gelijk WAGENAAR schrijft: [1] „dat SCHONENBERG wederom was toegelaten geworden te Madrid, mits men hem terstond daarop te huis ontbood." hetwelk hy zelf evenwel er byvoegt niet bevonden te hebben dat geschied is. Inderdaad heeft noch het een noch het ander plaats gehad! [2] SCHONENBERG is tot op het tijdstip zijner plechtige readmissie wel uit Madrid, maar nooit uit Spanje afwezig geweest, en heeft vóór die readmissie nooit *officiëel*, maar als ware 't in een soort van *incognito* zich in de hoofdstad van tijd tot tijd bevonden.

Het is in dezen staat van zaken, dat het verdrag van verdeeling der Spaansche monarchy gesloten werd (a° 1698), waarvan ten onrechte het eerste ontwerp aan Koning WILLEM is toegeschreven ge-

---

[1] T. a. p. bl. 209.

[2] Verg. VAN WIJN in de *Byvoegsels en Aanmerkingen op* WAGENAAR, XVIde Deel. Bladz. 91.

worden. Dat verdrag, verijdeld door den dood van den Keurprins van Beyeren, werd eerlang (a⁰ 1699) vervangen door onderhandelingen over een tweede, waartegen intusschen niet zonder hevigheid geijverd werd van wege het Hof van Madrid, zoo door den Markies VAN CANALES (wien, om zijne hevige uitlatingen daartegen, Koning WILLEM nu geheel zijn rijk deed ruimen), als door den Heer DE QUIROS te 's Hage, met wien insgelijks nog steeds onderhandeld maar niet officiëel gehandeld werd, zoo lang het geschil wegens de zaak van den Heer VAN SCHONENBERG niet uit den weg geruimd was.

Het verdrag eenigzins gewijzigd, werd in Maart 1700 tot stand gebracht; maar nu volgden in het geheim de intrigues meer dan ooit van Frankrijk, om van den veegen Koning van Spanje de benoeming van den Hertog VAN ANJOU, tweeden zoon van den Dauphin, tot ergenaam der Spaansche kroon te verkrijgen; — de gevolgen hiervan zijn bekend.

Doch reeds tijdens de *finale* sluiting van het zoo even vermelde tweede verdeelingsverdrag had zich het langdurig démêlé wegens de zaak van den Heer VAN SCHONENBERG in een plechtige vereffening en openbare readmissie ten Hove opgelost. WAGENAAR (XVII, 38) meldt dit feit in het voorbygaan en als bloote gevolgtrekking uit des Gezants openbare tegenwoordigheid ten hove in het jaar 1700. Doch het eigenlijke oogenblik, en nog veel minder de wijze waarop de plechtstatige readmissie plaats had, was my nog nimmer, hetzij in eenige historische openbare, of familie-aanteekening voorgekomen; — tot my l.l. jaar door de vriendelijke behulpzaamheid van den kundigen Chartermeester van 's Rijks Archief te 's Hage, den Heer DE ZWAAN, twee stukken in die rijke verzameling van staatsdocumenten en correspondentiën voor oogen kwamen, welker mededeeling misschien niet geheel onbelangrijk is, ter toelichting zoo van de gebeurtenis zelve, als tot een blijk van den eerbied dien men in Europa aan de regering en diplomatische vertegenwoordigers van Koning WILLEM III. toedroeg. Vooral ook mede kan het strekken tot een proef van het vreemdsoortige taalgebruik by onze Nederlandsche Staatslieden van die tijden algemeen, zoowel als van het alleszins merkwaardig ceremonieel, door het Spaansche hof te dezer gelegenheid in acht genomen.

Het zijn twee missiven, door den gezant VAN SCHONENBERG aan den griffier FAGEL in diens hoedanigheid gericht; de eene gedagteekend van den 24 Aug. des jaars 1700, en tot in byzonderheden

zijne *private* audientie by den Koning meldende; de tweede van 13 September, met even dezelfde aanschouwlijkheid zijne plechtige wederverschijning en ontfangst ter *openbare* audientie des Konings, en onmiddelijk daarop tot die der Koningin, in tegenwoordigheid van een aantal grooten des rijks, beschrijvende.

Missive van den Heer FRANCISCUS SCHONENBERG te Madrid aan den Griffier der Staten-Generaal.

Dat. 1 } Augusti 1700.
Rec. 24 }

Weledele gestrenge heer!

Tot vervolgh van mijne jongst vorige advisen van den 29en July laatstléden, wégens de formaliteyten van mijn restablissement aan dit hoff, — soo dient dat den heere marquis DE LEGANEZ my gistern avondt is komen seggen, uyt expressen last van den koningh, dat sijne Cathol Maj: over het treffen van een minnelijk accommodement der bewuste verschillen met sijne Coningle Maj: van Groot-Bretagnen en met den Vereenighden-Staat, soo satisfait was, dat désireerde tot meerder éclat van dit langhgewenschte r'ajustement, mijne réadmissie op een solemnéle wijse, met alle demonstratien van een publique audientie, ende aan een minister van twee soo nauw geconfoedereerde mogentheeden van dese croon compéteerende, te laaten effectueeren; ende dat over sulcx van sijne zijde de geréquireerde ordres zoude doen stellen, soodra ik van mijne gereedtheyt zoude kennisse gegheeven hebben; doch dat middelerwijlen, wenschende de goede correspondentie hoe eerder hoe liever herstelt te sien, sijn Maj: sonderlingh désireerde, dat ik den naastvolgende morgen (:weesende huyden:) omtrent de clokke elff uren, in een private audientie tot sijne coninglike tegenwoordigheyt naaderde, om daardoor tot de publique functien van mijn employ en caracter in allerhande negotiatien geréligitimeert te worden: ten welken eynden niet alleen het accommodement in den raadt van staate hadt laaten publiceeren, maar ook den grave van SANT-ISTEVAN, lidt van ged. raadt en opperhoffmeester van de koninginne, genomineert tot mijn commissaris.

Ik hebbe van mijn plicht geoordeelt soo een obligeant compliment, in name van sijne Britannische Maj: en van haar Hoogh mogentheeden, in équivaleerende termen met alle eerbiedenisse te beantwoorden, sooals gedaan hebbe: ende ben consquentelijk deesen morgen op de geassigneerde uyr, naar voors: audientie gereeden. Ter presentie van den koningh geintroduceert, entameerde ik mijn aanspraak met denselve van wegens sijne Brit-

tann: majeteyt ende haar Hoogh mog: over deszelfs geluckige reconvalescentie te complimenteeren; ende continueerde aan sijne Cathol Maj: te betuygen de sonderlinge vernoegingh, waarmede hoogstged: sijne Brittann: Majesteyt, ende haar Hoogh mog: de faciliteyt, die denselve tottet minnelijk termineeren van meergelte differenten eyndelijk hadt gelieven by te brengen, van haar kant hebben beantwoordt; neffens verseekeringe van dat sijne Majesteyt van Groot-Bretagne ende den staat, niet lievers wenschten, als de gerénoueerde goede correspondentie in 't toekomende, buyten alle interruptie stantvastelijk te cultiveeren, ende sijner Maj: voorspoedige regeeringe en langdurige gesondtheyt meer en meer te zien bevestigen; waartoe ik als minister van beyde hoogstgem: maghten, een sodanige saake tusschen haar ende deese croon mutuélijk intercédeerende naar mijn uytterste vermogen zoude traghten te proséqueeren. Sijne cathol Maj: thoonde door verscheydene annuatien en hooftbuygingen gedurende mijn discours, dat 't selve hem seer aangenaam was, ende répliceerde in civile expressien in substantie, dat sijne particuliere estime voor sijne Britann: majesteyt, ende voor den geunieerden staat, soowel als sijne propensie tot derselver prosperiteyt, inaltérablement zoude trachten te conserveeren, ende alles wat van hem dependeerde aanwenden, om de mutuéle banden van een oprechte vriendschap en vertrouwelijke correspondentie, indissolubel te vleghten, niet twijffelende off ik zoude van mijne zijde, tot soo een gewenschte bondtgenoodtschap, de reciproque goede dispositien van mijne heeren en meesters sorgvuldighlijk secondeeren. Hoewel 't aan dit hoff gheen stijl is de uytheemsche ministers door ymandt anders als den camer-secretaris te laaten introduceeren tot de private audientien, — soo heeft echter welgem: heer marquis DE LEGANEZ, ten respecte van het caracter, waarmede zijne Britann: Majesteyt en: haar hoogh mog: my hebben gelieven te honnoreeren, de honnêteté gehadt my in des konings antichambre seer obligeantelijk te komen ontfangen ende congratuleeren.

Ende gelijk ik hoope de ordres, zoowel van den staat als van den koningh van Groot-Bretagne, tot beyder hoogstgunstige satisfacie, betragt te hebben, ende de laatste handt aan mijne readmissie geleght is, — zullen deselve, volgens haare supérieure wijsheyt weeten op wat voet het restablissement van den Spaanschen minister QUIROS, zal dienen te worden geréguleert. Inmiddels laate ik nacht en dagh (: vermits mijne oude equipages, soo van lyvreyen als paardegetuygh, versleeten zijn :) aan een nieuwe arbeiden, omme met behoorlijke decentie, als minister der twee meer hoogstgedachte mogentheeden, de voorgeallegeerde publique en cérémoniéle andientie mede in 't korte te volvoeren. Waarmede blijve:

Weledele gestrenge heer!

VWEd: gestr: seer ootmoedighe dienaar,
(*get.*) F. SCHONENBERG.

Madrid, den 1en Aug. 1700.

Naar de orgineele missive in het Rijks archief te 's Hage, en aldaar in de lias: »Spanje," Ao 1700.

Missive van den Heer FRANCISCUS SCHONENBERG te Madrid aan den Griffier der Staten-Generaal.

Dat. 26 Avgusti. } 1700.
Rec. 13 Septemb. }

Weledele gestrenge heer!

Voorledene maandach morgen quam den heere conducteur my van wégens den koningh aanseggen, dat sijne Majesteyt wenschte te weeten tegens wanneer ik tottet afleggen van een publique audientie soude gereet zijn, accompagneerende sijne expressien met de civielste termen. Ik antwoorde daarop na proportie, dàt ik sijne Cathol Majesteyt voor de sonderlinge eere onderdanigst dankbaar bleeff, ende gereet zoude zijn tot wat dagh en uyre als denselve gelieven zoude te assigneeren. Gemelten conducteur nam aan dit alles aan den koningh te rapporteeren, ende my van deszelfs goetvinden mondelinge notitie te komen gheeven; doch ik oordeelde raadtsaam dit compliment van personel bericht beleeftheytshalven te reciproqueeren met te seggen, dat ik my door een billet van des koninghs intentie genoeghsaam geinformeert zoude houden: gelijk dan gedte conducteur denselfden avondt my schriftelijk adviseerde, dat sijne Cathol Maj. den dag van gistern des morgens om elff uren, tot de bewuste functie hadt gelieven te beramen.

Den conducteur quam effectivelijk, doch veel vroeger als ter bestemder uyre, aan mijn huys, met de konings carosse door vier schoone Friesche paarden getrokken; ende naar een leger ontbijt conduceerde my syn ed: door de meest gefréquenteerde straaten naar 't paleis, — volgende mijn secretaris met andere eerste domestiquen in drie andere seer cierlijke koetsen, alle nieuw ende by my tot deese solemniteyt ingekoght, yder met twee gespen, ende mijn levrey volk tot twaalff in 't getal van 't hooft tot de voeten in 't nieuw. Ten hove komende, vond ik de coningl: lijfftrawanten met haare hellebaarden in 't geweer, gerangeert in een dubbelde linie langs de galderye van des koninghs quartier, ende wierde door een majordomo de semaine ter audientie geintroduceert; den koningh stondt rughwaarts geappuyeert tegens een tafel, staande ter linkerzijde omtrent zesthien van de voornaamste grandes. Naar de gewoone révérentien, deed ik mijn aanspraak, in substantie volgens den sin van die in de private audientie, waarop sijn Maj: kortelijk antwoorde, dat van de sincératien, soo van sijne Bretannische Majesteyt als van haar hoogh mog: gepersuadeert bleef: conséquentelijk wierdt ik ter audiente by de koningin ingebraght, in welkers appartement de welgemelte grandes (: om door die extraordinaire démonstratie van eer mijn functie meer solemniteyt en luyster te gheeven:) sigh mede lieten vinden, staande ter linker- ende

le hoffdames ter rechterzijde. Het cérémoniel was gelijk als by den koningh; ende haar Majesteyt geliefde mijn succint compliment te beantwoorden in seer obligeante expressien, relatif tot sijne Bretann: Maj: ende den Vereenighden-Staat, — betuygende wijders eene sonderlinge satisfactie over het minnelijk ajustement der differenten. Affgaande reconduiseerde my meergemelte conducteur in deselfde form naar mijn hôtel, ende nam by my het middaghmaal. Nu ben ik geoccupeert met visites te ontfangen ende contra-visites aff te leggen, 't welke noch eenige dagen duyren zal:, naar welke embarrassante cérémonies ik hoope my weeder geheellijk aan de dienst van sijne Bretann: Maj: en van haar hoogh mog: te consacreeren.

Den koningh was redelijk van coleur en gestalte, wat min geswollen in t aansight, ook de stem claarder, ende de spraak min belemmert als my n de vorige private audientie toegescheenen hadt; bevindende sigh sijne Cathol Maj: in tamelijke goede gesontheyt. Waarmede blijve met alle eerbiedichheyt

Weledele gestrenge heer!

VWeledele gestr: seer ootmoedighen dienaar,

(*get.*) F. SCHONENBERG.

Madrid den 26 Aug. 1700.

Naar de originele missive in het Rijks archief te 's Hage, en aldaar in de lias: »Spanje," Ao 1700.

DE HEBREEUWSCHE BOEKWERKEN

IN HET BRITSCHE MUSEUM,

EN DE BOEKDRUKKER DA COSTA. [1]

(In het *Athenaeum* van den 28sten Jan. jl. komt een beknopt historisch berigt voor aangaande de hebreeuwsche boekwerken in het britsche museum, een onderwerp behandelende dat zamenhangt met de groote belangstelling die in onzen tijd, vooral ook in Engeland, de hebreeuwsche, en in 't algemeen joodsche, bibliographie verwekt. Wij gelooven onzen lezers geen ondienst te bewijzen, daaruit het hoofdzakelijkste mede te deelen. „Terwijl de bibliotheek van het britsche museum reeds 600,000 gedrukte boekdeelen bevat en nog steeds voortgaat dat aantal jaarlijks met ongeveer 20,000 stuks te vergrooten, is het wel van belang eenigzins bekend te zijn met de waarde van enkele harer afdeelingen. Wij verheugen ons daarom over de verschijning van eene „*Hebreeuwsche Bibliographie*" (Berlin, ASHER), van de hand van den geleerden hebreïst JOSEPH ZEDNER, aan wiens zorg men ook de nieuwe en fraaije schikking dier boeken in onze „*national library*" verschuldigd is. Hierdoor zijn wij in staat een verslag te geven over den oorsprong, den aanwas, de tegenwoordige getalsterkte en den toestand dier verzameling.

Toen het museum het eerst voor 't publiek geopend werd, op den 15den Januarij 1759, met eene boekerij van 50,000 gedrukte boeken, bevatte het slechts één rabijnsch werk, namelijk de *Editio princeps* van den *Talmud*, die vroeger aan HENDRIK VIII toebehoord, voorts deel uitgemaakt had van de boekerij der engelsche koningen, en door koning GEORGE II aan het britsch museum ten geschenke gegeven was.

Weinig maanden daarna ontving de verzameling eene vorstelijke gift van 18 boekdeelen, loopende over alle takken der rabijnsche literatuur.

---

[1] Overgenomen uit de Konst- en Letterbode 1860. No. 16 en 17.

Thomas hollis, een der begunstigers van het britsche museum, was van meening, dat die werken ten tijde der rupubliek verzameld waren, met oogmerk om ze aan eenige universiteit of geleerde stichting aan te bieden, maar bij de restauratie vielen zij met de natie aan karel II ten deel. De koning echter schonk ze aan geene geleerde instelling; nam ze ook niet op in zijne eigene boekerij, ofschoon ze allerprachtigst, in marokijn leder, gebonden en met zijn naamcijfer en kroon (op eigen bevel) voorzien waren; zij bleven bij den boekverkooper onopgemerkt en onbetaald liggen gedurende zijne geheele regering, met nog drie duizend andere boekdeelen, in verschillende talen, even sierlijk gebonden, maar ook evenzeer veronachtzaamd, zonder opgeëischt te worden. Ditzelfde het geval zijnde onder de regeringen van jacobus II, koning willem en koningin anna, werden zij ten laatste door den boekverkooper met verlies aan andere boekverkoopers verkocht, om zich voor het inbinden en den interest van het voorgeschoten geld schadeloos te stellen. De bijeen bewaarde hebreeuwsche boeken werden, in den eersten tijd der regering van george I, door den voortreffelijken salomon da costa aangekocht. Wanneer wij de eenigzins ongegronde bewering van mr. hollis, wiens republikeinsche gezindheid wel bekend is, met betrekking tot den tijd toen deze boeken verzameld werden, ter zijde stellen, is evenwel hetgeen hij er verder over zegt, zeer aannemelijk, vooral daar hij op zeer vertrouwelijken voet met den „voortreflelijken salomon da costa” stond, die de verzameling aan het britsch museum ten geschenke gaf. Dit geschenk ging vergezeld van een’ merkwaardigen brief van den gever, gerigt „aan de edele wijze en geleerde opzigters der prachtige bewaarplaats, britsch museum genaamd” en beginnende op de volgende wijze in oosterschen stijl: „Alzoo zegt salomon, de zoon van den nederigen, vroomen en geëerden isaac da costa, bygenaamd athias, onlangs in de stad Amsterdam overleden, een van het volk, Joden genaamd, die verstrooid zijn onder de volkeren, en van dat gedeelte der gevangenen van Jerusalem, die zich in Spanje nederzetteden; die meer dan vier-en-vijftig jaren in veiligheid, voorspoed en zonder gewetensdwang gewoond heeft in deze hoofdstad, uitstekende boven alle steden in aantal, moed, vrijheid, handel, kennis, wetenschap, beschaafdheid en menschelijkheid van inwoners.” Daarop vervolgt hij met den aard van het geschonkene te beschrijven, en besluit met te zeggen, dat hij aangespoord is die boeken aan de britsche natie te schenken „als een gering bewijs van zijne

hoogachting, liefde, eerbied en dankbaarheid." Het is aangenaam, volgens de getuigenis van mr. HOLLIS, te vernemen, dat S. DA COSTA, de schenker dezer boekdeelen, „hoewel slechts een makelaar, toch een man van kennis en deugd was, en met zulke zeldzame bekwaamheid in zijn vak begaafd, dat hij gedurende zijn leven honderd duizend pond bijeengebragt had, zonder ergernis in het openbaar te geven, noch geheim bedrog of laagheden te plegen." — Dit was zeer waarschijnlijk het begin van de hebreeuwsche boekerij in het britsch museum. Doch het duurde lang, zeer lang, voor er door dezelfde opzigters krachtdadige pogingen aangewend werden om op den grondslag, door DA COSTA gelegd, een waardig gebouw op te rigten.

Thans is, vooral door medewerking van den heer PANNIZZI, die een gedeelte der verzameling van H. I. MICHAEL te Hamburg aankocht, en door tuschenkomst van den hr. ASHER (te Berlijn) het aantal hebreeuwsche boeken in het britsche museum tot 8000 boekdeelen gestegen, zoodat deze verzameling wat het aantal betreft, buiten de Oxfordsche, de aanzienlijkste geworden is."

Daar wij over den in dit artikel voorkomenden S. DA COSTA eenige nadere bijzonderheden wenschten te weten, vooral over zijne al- of niet verwantschap met onzen beroemden dichter van denzelfden naam, was het ons aangenaam, na toezending van vermeld nummer van het *Athenaeum* aan de hh. DA COSTA te Amsterdam, eene aanteekening van hen te ontvangen, die wij vermeenen den lezer niet te mogen onthouden.)

„De in dit artikel vermelde byzonderheden betreffende SOLOMON DA COSTA waren ons niet onbekend, en zijn nog uitvoeriger te lezen in het belangrijk werk *Memoirs of Libraries, including a handbook of Library Economy by* EDWARD EDWARDS. Londen, TRÜBNER & Co. 1859. Vol I. pag 451 en vgg.

„Hetgeen ons voorts van dien persoon en het geslacht van dien milden donateur voor den geest staat, deelen wy gaarne mede. — Ten aanzien van het geslacht behoorde hy eigentlijk tot de ATHIASSEN, terwijl hy en zijne geheele familietak den naam van DA COSTA-ATHIAS droeg, ten gevolge van die spaansche en portugeesche gewoonte, waarvan nog onlangs in den *Navorscher* aart en oorsprong is uiteengezet. — Van daar zoo in Engeland als in Holland, eene familie DA COSTA-ATHIAS, die wederom kortheidshalve (enkel) DA COSTA is

genoemd, zonder dat dit eenige verwarring by de joden, als zijnde *res publicae notorietatis* te weeg bracht.

„Er is dus, *qua* agnaten althands, tusschen onze familie en deze ATHIASSEN hoegenaamd geene betrekking. — Dr. CAPADOSE te 's Hage is door onderscheiden huwelijksrelatien van die familie afkomstig; tot welke ook behoord heeft ISAAC DA COSTA ATHIAS [1], lid van staatslichamen in het revolutionaire tijdvak van ons land, in 1795 en vgg., zijnde hy één van die zeer weinige portugeesche Joden, welke deze gevoelens waren toegedaan.

„De geheele familie DA COSTA-ATHIAS, als stam, rekende haar afkomst van die vermaarde serie, of huis, van ATHIASSEN, die met zooveel lof sedert de uitdrijving uit Spanje de boekdrukkunst hebben geoefend. Aan het hoofd daarvan staat IOM TOB ATHIAS, wiens spaansche naam JERONIMO de VARGAS was, en die in gemeenschap met ABRAHAM USQUE, alias (met een portugeeschen naam) DUARTE PINHEL, den welbekenden spaanschen bijbel van Ferrara in het licht gaf. De miskenning dier byzonderheid van dubbele namen, elders geheel voorbijgezien, heeft aanleiding gegeven tot eene schromelijke verwarring in de geschiedenis dier uitgave. Zie hieromtrent *Israël en de Volken.* Derde stuk, blz. 257 en vgg.

Afstammelingen van deze ATHIASSEN, eerste vluchtelingen uit Spanje, zijn geweest de vermaarde joodsche drukkers in Nederland, wier uitnemende druk van den Pentateuchus [2] door de Staten-Generaal in het jaar 1677 met een gouden keten en medaille is vereerd, en welke tot basis heeft gestrekt aan de latere editiën van LEUSDEN en VAN DER HOOGHT.

„Wat nu onzen engelschen SALOMON ATHIAS betreft, zeker was hy, gelijk ook uit de engelsche berichten blijkt, niet alleen lid dezer familie DA COSTA-ATHIAS, maar had ook ongetwijfeld deel in de firma der drukkerij. Van daar zijn groote tijdelijke rijkdom, die hem in staat stelde tot het oefenen van weldadigheid op zulk eene koninklijke schaal. Om dat koninklijke meer te doen uitkomen, wordt hy in het engelsche bericht, met de woorden van THOMAS HOLLIS, genoemd: „no other than a broker." Het verschijnsel van zoo groote liberaliteit is intusschen onder de Israëliten zoo in Engeland als hier te lande alles behalve vreemd. Waarom hy evenwel gemeend heeft de

---

[1] Zie mr. H. J. KOENEN, *Gesch. der Joden in Nederl.* pag. 375 sqq.

[2] Zie KOENEN t. a. pl. p. 325 sqq. *Israël en de Volken*, p. 270 en 273.

kwaliteit van makelaar in verband met zijne betrekking tot de boekdrukkerij te ambiëren is ons onbekend.

„Ten slotte verwijzen wy naar het in den aanvang vermeld werk van EDWARDS, alwaar t. a. p., zoowel de hoogst curieuse missive, ten geleide van de schitterende gift, in haar geheel, als zeer belangrijke details omtrent den persoon van S. D. C. uit de pen van HOLLIS te lezen zijn, en die slechts by een klein uittreksel in het nummer van 't *Athenaeum* zijn opgenomen. Voor het geval dat dit boek niet by de hand mocht wezen, nemen wy hier ten besluite over, hetgeen de schrijver van dien milden, edelen en eenvoudigen man [onder meer uitnemends] verhaalt: „Vele jaren lang heeft hy jaarlijks onder ons volk, by mijn weten in de graafschappen van Surrey en Kent alleen, meer dan duizend pond sterling besteed. Dit is verrigt in een distrikt van omstreeks dertig aan elkander grenzende kerspelen, waar hy ten deele wekelijks heen rijdt, de bejaarde en zwakke armen die zulks verdienen met kleederen, voedsel en geld voorziet, en oorzaak is dat de ijverige doch behoeftige jeugd gekleed, onderwezen en op boerderijen, by degelijke, werkzame, fatsoenlijke lieden, geplaatst wordt, waarby men niet vergeten mag, dat deze geheele zaak zonder gedruisch of geruchtmaking plaats grijpt. Eene weldadigheid als deze, goed ontworpen, ruim, bestendig, nederig en zonder byoogmerken, is voorwaar nuttig voor de maatschappij en strekt der menschelijke natuur tot eere."

Februarij 1860. Mrs. I. en A. D. C.

